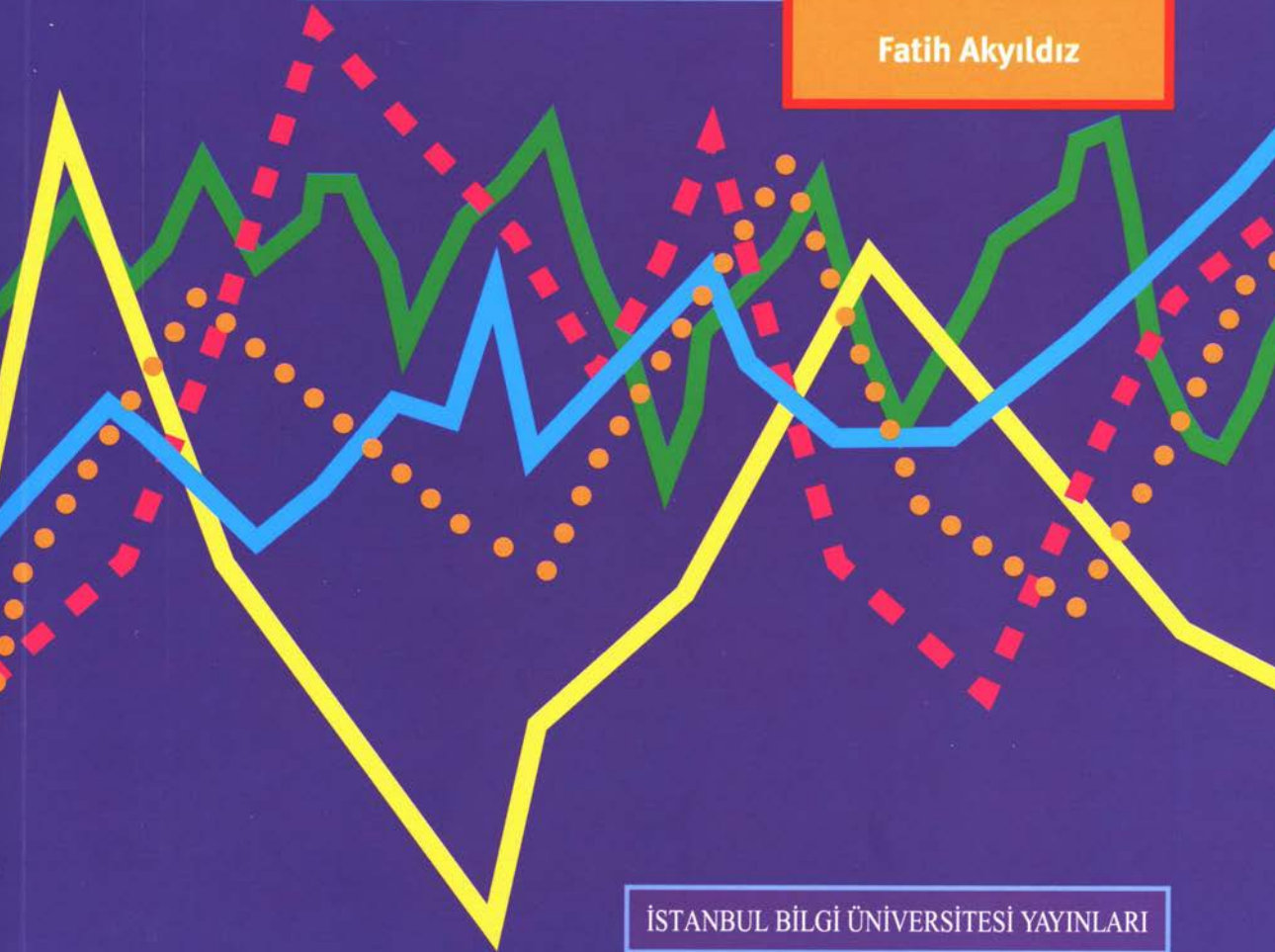


# Göstergeler Ne Anlatır ?

Türkiye İçin  
İktisadi Göstergeler  
Rehberi

Fatih Akyıldız



İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI



## FATİH AKYILDIZ

1976 yılında İstanbul'da doğan Fatih Akyıldız, ortaöğrenimini İstanbul Lisesi'nde tamamladıktan sonra Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını Brüksel Üniversitesi'nde (ULB) istatistik alanında tamamlayan Akyıldız, 2003 yılından bu yana bankacılık sektöründe çalışmaktadır. Parasal iktisat, para tarihi, nümizmatik, finans gibi para ile ilgili tüm konular ilgi alanındadır. Aynı zamanda mali müşavir ve yardımcı aktüer unvanlarına sahip yazar evli ve üç çocuk babasıdır.



FATİH AKYILDIZ  
**GÖSTERGELER NE ANLATIR?**  
**TÜRKİYE İÇİN İKTİSADİ GÖSTERGELER REHBERİ**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 604  
EKONOMİ 19

ISBN 978-605-399-491-6

1. BASKI İSTANBUL, EKİM 2017

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ  
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 6 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL  
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA NO: 35680

[www.bilgiyay.com](http://www.bilgiyay.com)  
E-POSTA [yayin@bilgiyay.com](mailto:yayin@bilgiyay.com)  
DAĞITIM [dagitim@bilgiyay.com](mailto:dagitim@bilgiyay.com)

**YAYINA HAZIRLAYAN** FAHRI ARAL  
**TASARIM** MEHMET ULUSEL  
**DİZELİ VE UYGULAMA** MARATON DİZGİLEVİ • [www.dizgievi.com](http://www.dizgievi.com)  
**DÜZELTİ** REMZİ ABBAS  
**DİZİN** BELGİN ÇINAR  
**BASKI VE CİLT** MEGA BASIM YAYIN SAN. VE TİC. A.Ş.  
ÇİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO: 3/1 BAHA İŞ MERKEZİ, A BLOK KAT 2 AVCILAR İSTANBUL  
TELEFON: 0212 412 17 00 / FAKS: 0212 422 11 51 • SERTİFİKA NO: 12026

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data  
Istanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Akyıldız, Fatih, 1976-  
Göstergeler: rakamların söylediği Türkiye için iktisadi göstergeler rehberi / Fatih Akyıldız.  
xxiv, 425 pages: 87 charts; 23 cm. – (Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 604 Ekonomi; 19.)  
Includes bibliographical references (pages [409]-419) and index.  
ISBN 978-605-399-491-6

1. Turkey —Economic conditions. 2. Economic indicators —Turkey.
  3. Foreign exchange administration —Turkey. 4. Finance, Public —Turkey.
  5. Economic development —Turkey. I. Title.
- HC492. A39 2017

FATİH AKYILDIZ

**GÖSTERGELER NE ANLATIR?  
TÜRKİYE İÇİN İKTİSADİ GÖSTERGELER REHBERİ**



# İçindekiler

- xi Çerçeve Listesi
- xiii Tablo, Grafik ve Şekil Listesi
- xix Önsöz
  
- 1 BİRİNCİ BÖLÜM Giriş
  - 3 Tarihsel Gelişim
  - 5 Gösterge Sınıfları
  - 6 Kalite Kriterleri
  - 11 Gösterge Üretim ve Değerlendirmesinde Karşılaşılan Hatalar
  
- 19 İKİNCİ BÖLÜM Milli Gelir Göstergeleri
  - 31 Türkiye’de Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla Tahminleri
    - 33 Üretim Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
    - 39 Harcama Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
    - 51 Gelir Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
  - 54 Kişi Başına Düşen GSYH
  - 55 Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH
  - 59 Gelir Dağılımı
    - 61 Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Üzerinden Hesaplanan Göstergeler
    - 63 Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Üzerinden Hesaplanan Göstergeler
  - 66 Yoksulluk
  - 72 Verimlilik
  - 75 Veriye Erişim
  
- 81 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Üretim ve İktisadi Canlılık
  - 88 İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı
  - 91 Sanayi Endeksleri
    - 94 Aylık Sanayi Endeksleri
      - 94 Sanayi Üretim Endeksi
      - 97 Sanayi Ciro Endeksi
    - 99 Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri
      - 100 Sanayi İstihdam Endeksi
      - 100 Sanayide Çalışılan Saat Endeksi
      - 102 Sanayide Brüt Ücret - Maaş Endeksi
  - 104 Ticaret ve Hizmet Endeksleri
    - 105 Ticaret ve Hizmet Ciro Endeksi
    - 105 Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi
    - 106 Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi
    - 106 Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret – Maaş Endeksi

- 108 İnşaat Sektörüne İlişkin İstatistikler**
    - 109 İnşaat Endeksleri**
      - 109 İnşaat Ciro Endeksi**
      - 109 İnşaat İstihdam Endeksi**
      - 110 İnşaat Çalışılan Saat Endeksi**
      - 110 İnşaat Brüt Ücret – Maaş Endeksi**
      - 110 İnşaat Üretim Endeksi**
    - 110 Yapı İzin İstatistikleri**
      - 110 Yapı Ruhsatı**
      - 112 Yapı Kullanma İzin Belgesi**
  - 113 Eğilim Anketleri**
    - 114 İktisadi Yönelim Anketi ve Reel Kesim Güven Endeksi**
    - 118 İşyeri Eğilim Anketi ve Sektörel Güven Endeksleri**
    - 120 Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi**
    - 122 Beklenti Anketi**
    - 124 Yatırım Anketi**
    - 124 Dış Ticaret Beklenti Anketi**
    - 125 Banka Kredileri Eğilim Anketi**
  - 125 Tüketim Harcamaları**
    - 125 Perakende Satış Hacim Endeksi**
    - 126 AVM Endeksleri**
    - 126 Kredi Kartı İstatistikleri**
  - 128 Diğer Önemli İstatistikler**
    - 128 Taşıt Aracı Üretim ve Satışları**
    - 130 Karşılıksız Çekler ve Protestolu Senetler**
    - 131 Kurulan / Kapanan Şirket Verileri**
    - 133 Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi**
    - 134 Elektrik Üretimi ve Tüketimi**
  - 135 Veriye Erişim**
- 143 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Fiyat Göstergeleri**
- 151 Genel Amaçlı Fiyat Endeksleri**
    - 152 Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)**
    - 158 Özel Kapsamlı TÜFE (Çekirdek Enflasyon)**
    - 161 Üretici Fiyatları Endeksi**
    - 163 GSYH Deflatörü**
    - 167 İstanbul Ticaret Odası Tarafından Yayımlanan Fiyat Endeksleri**
  - 168 Diğer Bazı Fiyat Endeksleri**
    - 168 Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi**
    - 169 Bina İnşaatı Maliyet Endeksi**
    - 169 Dış Ticaret Birim Değer Endeksi**
    - 169 Konut Fiyat Endeksi**
  - 170 Enflasyon Beklentisi**
  - 171 Veriye Erişim**



- 175 BEŞİNCİ BÖLÜM Çalışma Ekonomisi**
- 181** İstihdam
  - 183** İşsizlik
  - 184** İşgücüne Dâhil Olmayanlar
  - 185** İşgücü ve İşsizlik Göstergeleri
  - 192** İdari Kayıtlardan Elde Edilebilen Veriler
  - 194** Ücret Göstergeleri
    - 194** İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri
    - 195** Brüt Ücret Maaş Endeksleri
    - 195** Kazanç Yapısı İstatistikleri
    - 195** Gelir ve Yaşam Koşullar Araştırması Sonuçları
  - 196** Veriye Erişim
- 199 ALTINCI BÖLÜM Uluslararası Ekonomi**
- 200** Ödemeler Dengesi
    - 205** Türkiye’de Ödemeler Dengesi Tablosu
      - 206** Cari İşlemler Hesabı
        - 206** Mal Dengesi
        - 209** Hizmetler Dengesi
        - 213** Birincil Gelir Dengesi
        - 216** İkincil Gelir Dengesi
      - 218** Finans Hesabı
        - 218** Doğrudan Yatırımlar
        - 222** Portföy Yatırımları
        - 223** Diğer Yatırımlar
        - 228** Rezerv Varlıklar
      - 228** Net Hata ve Noksan
    - 231** Ödemeler Dengesi Açık/Fazla Tanımları
    - 237** Uluslararası Yatırım Pozisyonu
    - 242** Türkiye’nin Dış Borcu
      - 243** Türkiye Brüt Dış Borç Stoku
      - 24** Türkiye Net Dış Borç Stoku
  - 246** Dış Ticaret
    - 249** TÜİK Tarafından Yayımlanan Dış Ticaret İstatistikleri
    - 261** Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Verileri
    - 262** Dış Ticaret Endeksleri
      - 263** Birim Değer Endeksleri
      - 265** Miktar Endeksleri
      - 265** Dış Ticaret Hadleri
    - 266** Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi
  - 270** Veriye Erişim

- 275 YEDİNCİ BÖLÜM Kamu Ekonomisi**
  - 278** Türkiye’de Kamu Kesimi
  - 281** Kamu Kesimi İstatistikleri
    - 282** Merkezî Yönetim Bütçesi
      - 286** Merkezî Yönetim Bütçe Gelirleri
        - 289** Vergi Gelirleri
        - 294** Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri
        - 294** Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler
        - 294** Faizler, Paylar ve Cezalar
        - 295** Sermaye Gelirleri
        - 295** Alacaklardan Tahsilat
      - 295** Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri
        - 296** Ekonomik Sınıflandırma
        - 304** Fonksiyonel Sınıflandırma
      - 309** Bütçe Dengesi
    - 313** Hazine Nakit Gerçekleşmeleri
    - 318** Bütçe Dışı Kamu Kesimi
      - 318** Mahallî İdareler
      - 319** Döner Sermayeli Kuruluşlar
      - 319** Bütçe Dışı Fonlar
      - 320** Sosyal Güvenlik Kurumları
      - 320** İşsizlik Sigortası Fonu
      - 321** Kamu İktisadi Teşebbüsleri
    - 322** Toplam Kamu Kesimi Göstergeleri
      - 322** Kamu Kesimi Genel Dengesi
      - 329** Genel Devlet Dengesi
    - 331** Kamu Borcu
      - 334** Borcun GSYH’ya Oranı
      - 335** Borcun Kompozisyonu
      - 336** Ortalama Vade
      - 337** Borç Çevirme Oranı
      - 337** Faiz Dışı Fazla
      - 337** Faiz Oranı
      - 337** Kredi İflas Takası (*CDS: Credit Default Swap*)
      - 338** Merkezî Yönetim Borç Stoku
      - 341** AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku
      - 342** Kamu Net Borç Stoku
  - 344** Veriye Erişim

**349 SEKİZİNCİ BÖLÜM Para, Bankacılık ve Finans****349** Para Arzı**357** Faiz**363** Döviz Kuru**367** Bankacılık İstatistikleri**374** Sermaye Piyasası İstatistikleri**376** Merkez Bankası Göstergeleri**382** Haftalık Vaziyet**389** Analitik Bilanço**399** Veriye Erişim**403 Ek: Yurt Dışı Veri Kaynakları****409** Kaynakça**421** Dizin



# Çerçeve Listesi

- 17** ÇERÇEVE 1.1 **Sınıflandırma Standartları**
- 21** ÇERÇEVE 2.1 **Ulusal Hesaplar Sistemi**
- 50** ÇERÇEVE 2.2 **Tasarruf Oranı**
- 53** ÇERÇEVE 2.3 **GSYH Güncelleme Çalışmaları**
- 57** ÇERÇEVE 2.4 **Satın Alma Gücü Paritesi Kanunu**
- 66** ÇERÇEVE 2.5 **Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**
- 69** ÇERÇEVE 2.6 **Hanehalkı Bütçe Anketi**
- 92** ÇERÇEVE 3.1 **TCMB ve TÜİK Tarafından Yayımlanan Kapasite Kullanım Oranları**
- 98** ÇERÇEVE 3.3 **Dayanıklı ve Dayanıksız Tüketim Malları**
- 116** ÇERÇEVE 3.4 **Yayımla Endeksi (*diffusion index*)**
- 148** ÇERÇEVE 4.1 **Endeks Türleri**
- 160** ÇERÇEVE 4.2 **Hangi Çekirdek Enflasyon?**
- 192** ÇERÇEVE 5.1 **Hanehalkı İşgücü Anketi ve İşgücü Endeksleri**
- 224** ÇERÇEVE 6.1 **Uluslararası Para Hareketleri**
- 324** ÇERÇEVE 7.1 **Vergi Yükü**
- 355** ÇERÇEVE 8.1 **2007 Yılında Yapılan Güncelleme**
- 356** ÇERÇEVE 8.2 **Para Çarpanı**
- 368** ÇERÇEVE 8.3 **Banka Finansal Tabolarından Elde Edilebilecek Önemli Makro Göstergeler**



# Tablo, Grafik ve Şekil Listesi

## Tablo Listesi

- 36** Tablo 2.1 2015 Yılı için Üretim Yöntemiyle GSYH (cari fiyatlarla milyon TL)
- 38** Tablo 2.2 2014 ve 2015 Yıllarında Sektörlerin Büyümeye Katkısı
- 42** Tablo 2.3 2015 Yılı için Harcama Yöntemiyle GSYH (cari fiyatlarla milyon TL)
- 43** Tablo 2.4 Yurt İçi Tüketimin Sektörlere Göre Kırılımı (2015)
- 46** Tablo 2.5 Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumunun Sektörlere Göre Kırılımı (milyon TL)
- 52** Tablo 2.6 2014 ve 2015 Yılları için Gelir Yöntemiyle GSYH (cari fiyatlarla milyon TL)
- 61** Tablo 2.7 Hanehalkı Kullanılabilir Gelir ve Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre Her Bir % 10'luk Dilimin Milli Gelirden Aldığı Pay (2014)
- 68** Tablo 2.8 2014 Yılı Göreli Yoksulluk Sınırına Göre Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranı
- 86** Tablo 3.1 Piyasaların Açıklanan Göstergelere Tepkileri
- 95** Tablo 3.2 TÜİK Tarafından Hazırlanan Üretim Çeşidine Göre Sanayi Üretim Endeksleri
- 103** Tablo 3.3 2016 Yılı Birinci Çeyrek İtibarıyla Çeşitli Sektörler ve Mal Grupları İçin Sanayide Brüt Ücret - Maaş Endeksleri
- 104** Tablo 3.4 Sanayi Göstergelerinin Kapsamlarının Karşılaştırması
- 115** Tablo 3.5 İktisadi Yönelim Anketi Soruları
- 118** Tablo 3.6 İktisadi Yönelim Anketi Soruları
- 121** Tablo 3.7 Tüketici Eğilim Anketi Soruları
- 123** Tablo 3.8 Beklenti Anketi Soruları
- 124** Tablo 3.9 Yatırım Anketi Soruları
- 125** Tablo 3.10 Ankete Dayalı Göstergeler
- 155** Tablo 4.1 TÜFE'nin Alt Kalemleri
- 157** Tablo 4.2 Harcama Gruplarının Enflasyona Katkısı (Haziran 2016)
- 160** Tablo 4.2.1 Özel Kapsamlı TÜFE Değerleri Arasındaki Korelasyon
- 165** Tablo 4.3 GSYH Deflatörü ve Değişim Oranları
- 172** Tablo 4.4 Tüketici Fiyat Endeksleri
- 173** Tablo 4.5 Toptan Eşya Fiyat Endeksleri ve Üretici Fiyat Endeksi
- 179** Tablo 5.1 2015 Yıl Sonu İtibarıyla Türkiye Nüfusu ve İstihdam Yapısı (Bin Kişi)
- 201** Tablo 6.1 Dış Alemlle İlişkilerin Ödemeler Dengesine Kayıt Esası
- 202** Tablo 6.2 Ödemeler Dengesi Tablosu

- 207** Tablo 6.3 2015 Yılı Dış Ticaret Dengesi (milyon ABD Doları)
- 210** Tablo 6.4 2015 Yılı Hizmetler Dengesi (milyon ABD Doları)
- 214** Tablo 6.5 2015 Yılı Gelir Dengesi (milyon ABD Doları)
- 216** Tablo 6.6 2015 Yılı Cari Transferleri (milyon ABD Doları)
- 219** Tablo 6.7 2015 Yılı Doğrudan Yatırımlar (milyon ABD Doları)
- 222** Tablo 6.8 2015 Yılı Portföy Yatırımları (milyon ABD Doları)
- 225** Tablo 6.9 2015 Yılı Diğer Yatırımlar (milyon ABD Doları)
- 239** Tablo 6.10 2015 Yılı Uluslararası Yatırım Pozisyonu Tablosu (milyon ABD Doları)
- 243** Tablo 6.11 Hazine Müsteşarlığı'nca Yayımlanan Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)
- 244** Tablo 6.12 BIS Tarafından Yayımlanan Brüt Dış Borç (milyon ABD Doları)
- 245** Tablo 6.13 Türkiye Net Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)
- 260** Tablo 6.14 Almanya ve Türkiye Veri Kaynaklarına Göre Türkiye ve Almanya Arasındaki Dış Ticaret
- 284** Tablo 7.1 Merkezî Yönetim Kapsamındaki Kamu İdareleri ve 2016 Yılı Ödenekleri (milyon TL)
- 286** Tablo 7.2 2015 Yılı Genel Bütçe Gelirleri Hedef ve Gerçekleşmelerinin Fonksiyonel Kırılımı (bin TL)
- 296** Tablo 7.3 2015 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri Hedef ve Gerçekleşmelerinin Ekonomik Sınıflandırması (milyon TL)
- 305** Tablo 7.4 2015 Yılı Merkezî Bütçe Giderleri Başlangıç Ödeneği ve Gerçekleşmelerinin Fonksiyonel Sınıflandırması (bin TL)
- 308** Tablo 7.5 Merkezî Yönetim Bütçesi'ndeki Savunma, Sağlık ve Eğitim Giderleri ile Bu Giderlerin Toplam Bütçe Harcaması İçindeki Büyüklüğü (milyon TL)
- 310** Tablo 7.6 Merkezî Yönetim Bütçe Hedefi ve Bütçe Gerçekleşmesi (milyon TL)
- 314** Tablo 7.7 2015 ve 2016 Yılları Mayıs Ayı Hazine Nakit Gerçekleşmeleri (milyon TL)
- 319** Tablo 7.8 Fonksiyonel Sınıflamaya Göre 2015 Yılı Mahallî İdarelerin Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (bin TL)
- 323** Tablo 7.9 Kamu Kesimi Genel Dengesi (cari fiyatlarla milyon TL)
- 330** Tablo 7.10 2014 ve 2015 Yılları Genel Devlet Dengesi Tablosu (bin TL)
- 339** Tablo 7.11 İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (milyar TL)
- 340** Tablo 7.12 Merkezî Yönetim Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)
- 341** Tablo 7.13 AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (milyar TL)
- 343** Tablo 7.14 Kamu Net Borç Stoku (milyar TL)
- 353** Tablo 8.1 22.07.2016 Haftasında Para Arzı (milyon TL)
- 367** Tablo 8.2 Basitleştirilmiş Banka Bilançosu
- 382** Tablo 8.3 27.07.2016 Tarihli Merkez Bankası Vaziyeti (bin TL)
- 389** Tablo 8.4 02.08.2016 Tarihli Analitik Bilanço (bin TL)
- 390** Tablo 8.5 Analitik Bilanço Yu Oluşturan Vaziyet Kalemleri
- 392** Tablo 8.6 Basitleştirilmiş Analitik Bilanço



## Grafik Listesi

- 25 Grafik 2.1 Dış Âlem Net Faktör Gelirleri (milyon TL)
- 40 Grafik 2.2 Mevsim Etkilerinden Arındırılmış ve Arındırılmamış Zincirleme Hacim Endeksleri
- 47 Grafik 2.3 2015 Yılı İçin Toplam Yurt İçi Talep
- 49 Grafik 2.4 GSYH İçindeki Stok Değişmeleri Kaleminin Kümülatif Gelişimi (2009 fiyatlarıyla milyar TL)
- 55 Grafik 2.5 TL ve ABD Doları Cinsinden Milli Gelir
- 58 Grafik 2.6 2014 Yılı için Çeşitli Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYH'ları ile Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYH'larının Karşılaştırması
- 62 Grafik 2.7 2014 Yılı için Türkiye'nin Lorenz Eğrisi (hanehalkı kullanılabilir gelire göre)
- 70 Grafik 2.6.1 Gıda ve Alkolsüz İçecekler ile Ulaştırmanın Toplam Tüketim Harcamaları İçindeki Oranı
- 74 Grafik 2.8 Toplam Sanayi Sektörü için Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi (2005 ortalaması = 100)
- 79 Grafik 2.9 OECD, IMF ve Dünya Bankası Tarafından Hazırlanan Türkiye İçin Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYH Değerleri
- 84 Grafik 3.1 Öncü, Eşanlı ve Artçı Gösterge Örnekleri
- 90 Grafik 3.2 İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı ile İmalat Sanayi Üretim Endeksinin Gelişimi
- 92 Grafik 3.1.1 TCMB ve TÜİK Tarafından Hazırlanan Kapasite Kullanım Oranları Karşılaştırması
- 96 Grafik 3.3 Aylık Sanayi Endeksleri
- 101 Grafik 3.4 İstihdam Endeksine Göre Sanayi İstihdamı ve Hanehalkı İşgücü Anketi'ne Göre Sanayi İstihdamı
- 102 Grafik 3.5 Sanayi İstihdam Endeksi ile Sanayide Çalışılan Saat Endeksi Karşılaştırması
- 106 Grafik 3.6 Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi ve Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi
- 107 Grafik 3.7 Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi ile Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret Maaş Endeksi'nin Karşılaştırılması
- 111 Grafik 3.8 İnşaat İstihdam Endeksi ile İnşaat Üretim Endeksi'nin Karşılaştırılması
- 112 Grafik 3.9 Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi Alınan Binaların Toplam Alanı (milyon metrekare)
- 117 Grafik 3.10 Reel Kesim Güven Endeksi
- 119 Grafik 3.11 Sektörel Güven Endeksleri
- 122 Grafik 3.12 Tüketici Güven Endeksi
- 127 Grafik 3.13 Kredi Kartı Harcamaları
- 129 Grafik 3.14 Aylık Taşıt Aracı Üretim Adedi ve İmalat Sanayi Üretim Endeksi
- 131 Grafik 3.15 Karşılıksız Çıkan Çeklerin Toplam Çeklere Adetsel ve Tutarsal Oranı
- 132 Grafik 3.16 Açılan ve Kapanan Şirket Adetleri

- 134 Grafik 3.17** Trendden Arındırılmış Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi  
**135 Grafik 3.18** Elektrik Tüketimi ve Sanayi Üretim Endeksi
- 163 Grafik 4.1** TÜFE ve ÜFE (logaritmik ölçek)  
**166 Grafik 4.2** Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörü ile İmalat Sektörü için Hesaplanan Gayrisafi Hâsıla Deflatörleri  
**168 Grafik 4.3** İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi ve TÜFE Karşılaştırması (logaritmik ölçek)  
**171 Grafik 4.4** Yıl Sonu TÜFE Beklentisi ve TÜFE'ye Göre Yıllık Enflasyon
- 188 Grafik 5.1** Mevsimsellikten Arındırılmış ve Arındırılmamış İşsizlik Oranları (%)  
**189 Grafik 5.2** İşsizlik Oranı ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)  
**191 Grafik 5.3** Aylık İşsiz Sayıları ve Üç Aylık Ortalamalar  
**193 Grafik 5.4** Aylar İtibarıyla SGK Kapsamında Çalışan Sigortalılar ve TÜİK Verilerine Göre İstihdam  
**196 Grafik 5.5** 2006 Yılı Fiyatlarıyla Ücretli-Maaşlı Çalışanlar ve Kendi Hesabına Çalışanların Ortalama Yıllık Geliri
- 215 Grafik 6.1** Net Yatırım Gelirinin Dağılımı (milyon ABD Doları)  
**217 Grafik 6.2** Yurt Dışında Çalışan İşçilerin Türkiye'ye Transferleri (milyon ABD Doları)  
**221 Grafik 6.3** Doğrudan Yatırımlar ve Gelir Transferi (milyon ABD Doları)  
**227 Grafik 6.4** Yurt Dışından Net Kaynak Kullanımı (milyon ABD Doları)  
**230 Grafik 6.5** Net Hata ve Noksan Kaleminin Gelişimi (milyon ABD Doları)  
**232 Grafik 6.6** Dış Ticaret Dengesinin Milli Gelire Oranı (%)  
**233 Grafik 6.7** Hizmetler Dengesinin Gelişimi (milyon ABD Doları)  
**234 Grafik 6.8** Gelir Dengesinin Gelişimi (milyon ABD Doları)  
**242 Grafik 6.9** Uluslararası Yatırım Pozisyonu ve Cari Açık (milyar ABD Doları)  
**251 Grafik 6.10** Türkiye'nin Önde Gelen İhracat Ortakları (milyon ABD Doları)  
**252 Grafik 6.11** Türkiye'nin Önde Gelen İthalat Ortakları (milyon ABD Doları)  
**253 Grafik 6.12** Dış Ticaret Yoğunlaşması  
**254 Grafik 6.13** İthalatın Mal Grupları Bazında Gelişimi (tutar – logaritmik ölçek)  
**255 Grafik 6.14** İhracatın Mal Grupları Bazında Gelişimi (tutar – logaritmik ölçek)  
**256 Grafik 6.15** Avro ve ABD Dolarının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)  
**256 Grafik 6.16** Avro ve ABD Dolarının Toplam İthalat İçindeki Payı (%)  
**257 Grafik 6.17** İhracatın İthalatı Karşılama Oranı  
**264 Grafik 6.18** Petrol Fiyatları ve İthalat Birim Değer Endeksi  
**270 Grafik 6.19** TÜFE Kullanılarak Hesaplanmış Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri (2003=100)
- 290 Grafik 7.1** Merkezî Yönetim Vergi Gelirlerinin GSYH'ya Oranı  
**293 Grafik 7.2** Vergi Gelirlerinin Dağılımı (%)  
**301 Grafik 7.3** Transfer Harcamalarının Dağılımı

- 303 Grafik 7.4** Merkezî Yönetim Bütçesi Faiz Giderinin Milli Gelire Oranı (%)
- 304 Grafik 7.5** 2015 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri
- 312 Grafik 7.6** Merkezî Yönetim Bütçesi Faiz Dışı Fazlasının GSYH'ya Oranı
- 313 Grafik 7.7** Merkezî Yönetim Bütçesi İçinde Aylık Personel Giderleri (milyon TL)
- 317 Grafik 7.8** Aylara Göre Merkezî Yönetim Bütçe Dengesi ve Hazine Nakit Dengesi (milyon TL)
- 321 Grafik 7.9** Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Dönem Kârları (milyon TL)
- 328 Grafik 7.10** Toplam Kamu Kesimi Açığı ve Merkezî Yönetim Bütçe Açığı (milyon TL)
- 335 Grafik 7.11** AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stokunun GSYH'ya Oranı
- 362 Grafik 8.1** 01.07.2016 Tarihli ABD Getiri Eğrisi (%)
- 365 Grafik 8.2** ABD Doları (döviz alış)
- 366 Grafik 8.3** Toplam Mevduat İçinde Yabancı Para Cinsi Mevduatın Payı
- 368 Grafik 8.3.1** Toplam Aktif/GSYH
- 369 Grafik 8.3.2** Takipteki Alacakların Toplam Kredilere Oranı
- 371 Grafik 8.4** Yıllık Mevduat Artışı (%)
- 373 Grafik 8.5** Seçilmiş Ülkeler için Hanehalkı Borçluluğunun Milli Gelire Oranı (2014)
- 375 Grafik 8.6** BİST 100 Endeksi
- 395 Grafik 8.6** Dış Varlıkların Toplam Döviz Yükümlülüklerine Oranı
- 397 Grafik 8.7** Açık Piyasa İşlemleri ve Bankalar Mevduatı Kalemleri (milyar TL)

## Şekil Listesi

- 178 Şekil 5.1** Toplam Nüfusun İstihdam Yapısı
- 180 Şekil 5.2** Kişinin İstihdam Durumunun Belirlenmesi
- 206 Şekil 6.1** Cari İşlem Gelir ve Giderleri
- 280 Şekil 7.1** Kamu Tüzel Kişileri
- 352 Şekil 8.1** Paranın Gelişim Süreci



**B**u kitap, kamuya açık iktisadi verilerin daha iyi anlaşılabilmesine yönelik olarak hazırlanmış bir kılavuz denemesidir. Bir yandan Türkiye örneğinde, ekonominin takip ve analizinde yaygın olarak kullanılan temel göstergelerin teorik çerçeveleri, içerikleri, derlenme ve hesaplanma yöntemleri ile bu göstergelere erişim kanalları hakkında bilgi verilirken diğer yandan her bir göstergenin güçlü ve zayıf yönleri ile bu verilerin derlenmesinde karşılaşılan kavramsal ve istatistiksel meseleler ele alınmaktadır.

Kullanım amacına göre çeşitlilik gösteren iktisadi göstergeler, geniş yelpazedeki kullanıcı ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanmaktadır. Makro iktisadi göstergelerin kapsamlı bir özeti vermeyi amaçlayan bu çalışmanın hazırlanmasında da farklı beklentilere sahip dört tür okuyucunun ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur.

İlk olarak iktisadi göstergelerin başlıca muhatabı, bunların tabii kullanıcısı olan profesyonel iktisatçılardır. Ancak iktisatçıların, kullandıkları verilerin doğruluk ve tutarlılığını kendi sorumlulukları dışında görüp bu güvenceyi gösterge üreten kuruluşlardan beklemeleri nadir rastlanan bir tavır değildir. Göstergelerin tanım ve hesaplama yöntemlerindeki göz ardı edilen nüanslar, sayısal veri kullanılarak gerçekleştirilen bir analizin gerçeği yansıtmayan neticeler doğurmasına yol açabilir. Hazırlanan verinin hatalı olması ya da iktisatçı tarafından yanlış değerlendirilmesi durumunda, yapılan çalışmada kullanılan istatistiksel ya da ekonometrik tekniklerin ne kadar sofistike olduğunun bir anlamı kalmayacaktır.<sup>1</sup> Bu bağlamda araştırmacının, kullandığı verinin temellerini irdelemesinin gereksiz bir külfet değil, akademik bir gereklilik olduğu düşünülmekte, özet bir başvuru kaynağı olarak hazırlanan çalışmanın aynı zamanda ölçüm sorunlarına da dikkat çekerek okuyucuları veriyi sorgulama noktasında daha hassas olmaya teşvik etmesi ümit edilmektedir.

<sup>1</sup> Aynı konudaki çalışmaların zaman zaman çelişkili sonuçlara varması kısmen, kullanılan verilerin derlenme yöntemlerinin örtüşmemesinden kaynaklanabilir.

İkinci olarak çalışmanın, başta derslerdeki teorik açıklamaları somut bir zemine oturtmakta zorluk çekenler olmak üzere, ekonominin işleyişini daha yakından gözlemlemek isteyen iktisat öğrencilerine de yardımcı olacağı düşünülmektedir. Teorik yaklaşımların gerçek hayattaki geçerliliğini haklı olarak sorgulayan ve iktisat öğretiminin kuramsallığından yakınlar, açıklanan sayısal göstergeleri takip ederek teorik çerçevenin pratikteki izdüşümünü yakalama imkânına sahip olabilirler. İktisadi kavramları anlamlandırmada sayısal göstergelerin yol gösterici olacağı inancıyla öğrencilere, göstergelere temel kaynaklardan ulaşarak bunları incelemelerini tavsiye edebiliriz. Bu anlamda her bölümün sonunda yer alan *Veriye Erişim* başlıkları, okuyucunun göstergelere ilk elden ulaşımını kolaylaştırmak üzere mümkün olduğunca ayrıntılı verilmektedir.

Yayımlanan göstergelerin piyasaları doğrudan etkilediği günümüzde, iktisadi göstergeleri yatırımcıların da yakından takip etmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Yatırım kararlarının sağlam bir temele dayanması, tüketici davranışları, istihdam yapısı, bütçe gelişmeleri gibi ekonominin farklı boyutlarını daha geniş bir perspektif içinde değerlendirmeyi gerektirir. Bu bağlamda makro iktisadi veriler uzun süredir, yalnız iktisatçılar ve iktisat tarihçilerinin ilgilendiği bilgiler olmaktan çıkmış, yatırımcıların anlık olarak takip ettiği, piyasaya yön veren bir unsur haline gelmiştir. Mevcut yatırım ortamında bilgi kaynağını yalnız finansal verilerle sınırlamak genel tabloyu eksik değerlendirmek anlamına geleceğinden, ekonomideki makro düzeyli gelişmelerin irdelenmesi, sağlıklı yatırım kararları için elzemdir.<sup>2</sup>

İktisadi göstergelerin başlıca kullanıcıları olarak yukarıda sıraladığımız üç grup öne çıkmaktadır. Ancak ekonomideki gelişmelerin yalnız bu grupları değil, her birimizin refahını etkilediği düşünüldüğünde toplumun geri kalan büyük kesiminin göstergelere kayıtsız kalmasının mümkün olmadığı ortaya çıkar. Bu geniş kesimin iktisadi gelişmeleri anlamlandırma noktasında karşılaştığı temel sorun, olup biteni takip etmekte büyük ölçüde “uzman” yorumlarına bağımlı olmalarıdır. Bu yorumlar ise eksik ya da hatalı olabilmekte, hatta objektif verilerin manipüle edilmesiyle elde edilen, kamuoyunu şekillendirme amaçlı öğeler içerebilmektedir. Üstelik uzmanların bazen en temel noktalarda bile uzlaşamamaları, bu yorumların güvenilirliği bağlamında ilave soru işaretleri yaratmaktadır. Çalışmamız, ekonominin bir parçası olarak alınan kararlardan etkilenen geniş kesimlerin de yayımlanan göstergelerden faydalanabilmelerine bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Belirli bir iktisat bilgisi olan ancak profesyonel olarak iktisatla ilgilenmeyen okuyucular, düzenli açıklanan verilere doğrudan erişerek, bunları anlamlandırmada aracıya ihtiyaç duymadan kendi yorum ve çıkarımlarını yapabilme imkânına kavuşabilirler.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Yayımlanan verilerin yatırım kararlarında ne şekilde kullanılabileceğine dair yol gösterici olmak, çalışmamızın amaçları arasında yer almıyor. Yatırım kararlarının şekillendirilmesinde makro ekonomik göstergelerin kullanımına ilişkin başvurulabilecek bazı çalışmalar arasında şunlar sıralanabilir: The Economist (1998), Baumohl (2008), Clayton-Giesbrecht (1990), Rogers (1998), Yamarone (2007), Karamenderes (2008). Yüksek gelirli ülkeler dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmalarda yer alan açıklamaların, Türkiye gibi orta gelir düzeyindeki ülkelere genelleştirilmesinin hatalı yatırım kararlarına yol açabileceğini vurgulamalıyız. Temel göstergelerle yatırım araçları arasındaki ilişkiyi sayfa 86-87’de kısaca tartışıyoruz.

<sup>3</sup> Göstergelere dayanarak yapılacak yorumlar kişinin ekonomide bulunduğu konuma göre değişiklik gösterir. Örneğin ortalama ücret düzeyindeki artış işçiler için hayat standartlarının yükselmesi, işverenler için maliyetlerinin artması, sabit getirili menkul kıymet yatırımcıları için ise enflasyon ve faiz oranlarında artış riski anlamına gelir. Kişinin ekonominin gidişatına yö-

İktisadi gösterge ifadesi sınırsız büyüklükte bir kümeyi içine almakta olduğundan, çalışmanın kapsamını belirli bir çerçeve içinde sınırlı tutmak adına incelenecek göstergeleri bazı kriterlere göre kısıtlamak kaçınılmaz oldu. Çalışmada, ekonominin bütününe ilgilendiren, düzenli aralıklarla yayımlanan ve internet yoluyla ücretsiz dağıtımı yapılan makro ölçekteki göstergeler kapsama alınmış, bölgesel ve mikro ölçekteki göstergeler ile ücret karşılığı dağıtılan (örneğin bazı özel şirketler tarafından hazırlanan güven endeksleri) ya da yayımlama frekansı belirsiz göstergelere yer verilmemiştir. Bu genel çerçeve dâhilinde de öncelikle iktisat kuramında yaygın olarak kullanılan değişkenler kapsanmaya çalışılmıştır. Buna göre milli gelir, yatırım harcamaları, tüketim harcamaları, enflasyon oranı, işsizlik göstergeleri, dış ticaret hacmi, bütçe dengesi, faiz oranı, para arzı gibi temel değişkenlere tekabül eden ve veri üreten kuruluşların da birinci derecede önceliğini teşkil eden istatistikler çalışmanın büyük bölümünü oluşturmaktadır. Verimlilik ya da beklentiler gibi, ölçülmesi ve sayısal olarak ifadesi zor olmakla birlikte teoride kullanılmakta olan göstergelere ilişkin genel kabul görmüş tekniklerle yapılan ölçüm teşebbüslerine de çalışmada yer verilmektedir. Bunlara ilave olarak kapasite kullanım oranı, sanayi üretimi, eğilim anketleri gibi iktisatçılar, medya, yatırımcılar ve genel kamuoyu tarafından yakından izlenen göstergeler de çalışma kapsamında incelenmektedir. Son olarak iktisat biliminin temel meseleleri arasında yer alan yoksulluk ve gelir dağılımı gibi uzun dönemli refah göstergeleri de çalışmaya dâhil edilmiştir. Bununla birlikte çevre ve eğitim başta olmak üzere sosyal göstergeler ile demografik göstergeler çalışma dışında bırakılmıştır.<sup>4</sup> Burada gerekçemiz bu istatistiklerin tali önemde olması değil, bu göstergelerin, iktisatta kullanılan sayısal yöntemlerin dışında, daha ziyade diğer sosyal bilimlerde uygulanan yöntemlerle incelenmesi gereği ve aksi durumda kapsamımızın altından kalkılamaz ölçüde genişleyeceği endişesidir.

Her bir ekonomi, piyasadaki çok çeşitli karar ve davranışların birbirini etkilediği karşılıklı bağımlı bir sistem olarak tanımlanır. Dolayısıyla göstergeleri genel bağlamından kopararak ve ekonominin bütününden soyutlayarak incelemek doğru olmaz. Buna karşın açıklayıcı olmak adına göstergeleri kendi değerlendirmemizle oluşturduğumuz bir grupta ile sunmamız, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grupta mümkün olduğu kadar, hem kitabın baştan sona okunabilmesine hem de yalnızca ilgilenilen konuların incelenebilmesine imkân sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra kitap içerisinde çapraz atıflar yapılarak sistemin bütünlüğü vurgulanmaya çalışılmıştır.

Her bir bölümde incelenen göstergelere ulaşılabilecek temel kaynaklar, o bölümün sonunda yer alan *Veriye Erişim* başlığında sıralanmaktadır. *Veriye Erişim* başlığı altında ayrıca mümkün olduğu ölçüde, verinin hangi kuruluş tarafından ve ne sıklıkla hazırlandığı, yayımlanma zamanı, verilerin ne ölçüde güvenilir olduğu ve revizyon politikası gibi konulara da yer verilmektedir. Bu amaçla; başta TÜİK olmak üzere veri derleyen kuruluşlarca hazırlanan, mikroverilerin

nelik görüşünü, başkalarının yorumlarına güvenmek yerine temel göstergeleri kullanarak kendisinin şekillendirmesi bu açıdan da önemlidir.

<sup>4</sup> Türkiye için belli başlı demografik göstergelere şu adresten ulaşılabilir: [www.hips.hacettepe.edu.tr/demog.shtml](http://www.hips.hacettepe.edu.tr/demog.shtml)

derlenmesi, sınıflandırılması, işlenmesi ve sunuma hazırlanması aşamalarında kullanılan kavram ve yöntemler ile revizyonlar ve yayımlanma tarihleri gibi konularda bilgi veren meta verilerden geniş ölçüde yararlanılmıştır.<sup>5</sup>

Çalışma dokuz bölümden oluşmaktadır. *Giriş* Bölümü'nde sayısal ölçümün iktisattaki yeri, iktisadi istatistiklerin gelişim süreci, bir göstergesi değerli kılan unsurlar, istatistik hesaplama sürecinde karşılaşılan sorunlar ve istatistiklerin yorumlanmasındaki ilkeler gibi istatistik üretimi ve kullanımına ilişkin temel meselelere değinilmektedir.

İktisadi göstergelerin incelenmesine İkinci Bölüm'de ulusal hesaplar ile başlıyoruz. *Milli Gelir Göstergeleri* başlığı altında ilk önce geniş anlamda ulusal hesaplar ve milli gelir göstergeleri ele alınmakta, çeşitli milli gelir tanımlarının özetlenmesinin ardından gayrisafi yurt içi hâsıla tahminleri detaylı olarak incelenmektedir. Çoğu zaman bir ekonominin başarısının nihai göstergesi olarak kullanılan gayrisafi yurt içi hâsıla, bu niteliğiyle iktisadi göstergeler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Ülkeler arası kişisel refah karşılaştırmalarında kullanılan temel gösterge olan satın alma gücü paritesine göre milli gelir tahminleri ile ekonominin genel refahıyla doğrudan ilişkili olan gelir dağılımı, yoksulluk ve verimlilik konu başlıklarına da, ekonominin performans kriterlerinin incelendiği bu bölümde yer verilmektedir.

Üçüncü Bölüm'de, *Üretim ve İktisadi Canlılık* başlığı altında, ekonominin en güncel durumunu değerlendirmeye yardımcı olan ve yüksek frekansta kısa dönemli bilgi sağlayan bir grup gösterge incelenmektedir. Geleceğe yönelik tahmin amaçlı da kullanılan bu göstergeler arasında kapasite kullanım oranı, sanayi, hizmet ve inşaat sektörlerine yönelik çeşitli endeksler, ekonomideki aktörlerin görüşleri alınarak hazırlanan eğilim anketleri, tüketim harcamalarının gelişiminin izlenebildiği göstergeler sıralanabilir. Daha çok yatırımcıların ve iş çevrelerinin yakından takip ettiği bu göstergeler, ekonomideki kısa dönemli eğilimlerin izlenmesine yönelik kullanılmaktadır.

*Fiyat Göstergeleri* başlıklı Dördüncü Bölüm'de, ekonomi genelindeki ya da çeşitli piyasalardaki fiyat artışlarını ölçen fiyat endeksleri ele alınmaktadır. Hayat pahalılığı bağlamında fiyat göstergeleri, başta enflasyonun temel göstergesi sayılan TÜFE olmak üzere, kamuoyu tarafından en yakından takip edilen göstergeler arasında yer almaktadır.

*Çalışma Ekonomisi* başlıklı Beşinci Bölüm'de ağırlıklı olarak, TÜİK tarafından düzenlenen Hanehalkı İşgücü Anketi ile elde edilen veriler tartışılmaktadır. İşsizlik oranı gibi istihdama ilişkin göstergeler anketlerde benimsenen ön kabullerden önemli oranda etkilendiğinden, kullanılan tanımlar ve hesaplama yöntemlerine bu bölümde özellikle vurgu yapılmaktadır. TÜİK verilerine

5 Çalışmada iktisadi bir konuda hazırlanan her türlü sayısal büyüklük, veri ya da istatistik ifadeleriyle karşılanmaktadır. (Aslında farklı anlamlar da içeren bu iki terim eş anlamlı olarak kullanılmıştır.) İktisadi çıkarım yapmak amacıyla kullanılabilen her ya da bir iktisadi değişkenin rakamsal karşılığı olarak kabul edilebilecek her türlü veri ise gösterge olarak adlandırılmaktadır. Göstergesi diğer istatistikî araçlardan ayrılan temel özellik, rastgele bir rakamsal büyüklük içermek yerine, iktisadi açıdan anlamlı bir değer taşımasıdır. Gösterge hesaplamasında kullanılan ham veriler ise mikroveri olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, enflasyon tahmini amacıyla sahadan derlenen patates fiyatı mikroveri iken, bu tür mikroverilerin işlenmesi ile elde edilen tüketici fiyat endeksi bir göstergedir.



yardımcı olarak kullanılabilir istihdam gelişimine ilişkin diğer bazı göstergeler ile ücretlerin gelişiminin izlenebileceği istatistikler de yine bu bölümde incelenmektedir.

*Uluslararası Ekonomi* başlığını taşıyan Altıncı Bölüm, Türkiye'nin dış dünya ile iktisadi ilişkilerini yansıtan göstergeleri içermektedir. Bu bölümde önce ülkenin dış dünya ile iktisadi ilişkilerinin özeti niteliğindeki ödemeler dengesi tablosu ve bu tabloyu oluşturan kalemler ele alınmakta, ardından ülkenin bir bütün olarak yurt dışına karşı borçluluğunu ölçen göstergeler tartışılmaktadır. Ödemeler dengesinin bir alt başlığını oluşturan dış ticaret verileri ise TÜİK tarafından ayrıntılı olarak ayrıca açıklanmakta ve önemine binaen çalışmamızda ayrı bir başlık altında incelenmektedir. Dış ticaret fiyat ve miktar endeksleri ile reel efektif döviz kuru endeksi, bu bölümde ele alınan diğer göstergelerdir.

*Kamu Ekonomisi* başlığı altındaki Yedinci Bölüm'de, piyasa şartları dışında, siyasi otoritenin aldığı kararlarla şekillenen göstergeler ele alınmaktadır. İlk olarak merkezî yönetim bütçesinin incelendiği bu bölümde daha sonra bütçe gerçekleştirmelerinin parasal yansıması olan hazine nakit gerçekleştirmelerine değinilmekte, ardından da merkezî bütçe dışı diğer kamu kurumlarının hesaplarına göz atılmaktadır. Kamu kesimini bir bütün olarak değerlendiren kamu kesimi genel dengesi ve genel devlet dengesi tablolarıyla kamu borçluluğunu yansıtan göstergeler, bu bölümde yer verilen diğer başlıkları oluşturmaktadır.

Parasal ve finansal bazı göstergeleri içeren Sekizinci Bölüm, *Para, Bankacılık ve Finans* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde para arzı ve faiz oranı gibi ekonominin parasal boyutunu yansıtan başlıca değişkenler yanında, tasarruf sahiplerince yakından takip edilen döviz kuru ve sermaye piyasalarına ilişkin göstergelere de kısaca yer verilmektedir. Ekonominin geneli için önem arz eden bankacılık sisteminin temel göstergeleri de yine bu başlıkta özetlenmektedir. Daha teknik bir konu başlığı olmasına rağmen TCMB hesaplarına da, parasal sistemin incelenmesinde bütünlüğü sağlamak adına bu bölümde değinilmektedir.

Son olarak yabancı ülke veri kaynakları ile küresel ölçekte veri derleyen kuruluşlara ekte kısaca değinilmektedir. Bu bölümde tek tek istatistikleri açıklamak yerine, yabancı verilere ulaşılabilecek web siteleri ile daha ayrıntılı bilgi edinilebilecek kaynakların sıralanmasıyla yetinilmiştir.

Çalışmada göstergelerin hesaplama yöntemleri ve içeriklerinin yanı sıra, bunların iktisat teorisindeki yerine de değinildiği görülecektir. Bu açıklamalar iktisadi çözümleme yapmaktan çok göstergelerin kullanımı ve anlamlandırılmasında okuyucuya bir dayanak sağlaması amacıyla kitaba dâhil edilmiştir. Benzer şekilde metinde yer alan tablo ve istatistikler de Türkiye ekonomisi hakkında bilgi vermekten çok, istatistiklerin pratikte kullanımına örnek sunmak amacıyla hizmet etmektedir.

İktisadi büyüklüklerin ölçümü ve ölçüm sonuçlarının değerlendirilmesi her zaman tartışmalı bir konu olagelmıştır. Çalışmada göstergelerin yapısının objektif bir gözle ele alınmasına, normatif iktisadın alanından mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışılmıştır. Bu tavrın bir gerekçesi açıklamaların daha geniş bir kitleye hitap etmesinin arzu edilmesi iken, diğer bir gerekçesi de göstergelerin nasıl yorumlanması gerektiğine dair birtakım hazır şablonlar vererek, mekanik

bir süreçle, okuyucuyu sayılardan iktisadi anlamlar çıkarmaya yönlendirmenin, göstergelerin kullanım alanlarını, okuyucunun zihninde sınırlama tehlikesi doğuracak olmasıdır. Buna karşın çalışmada göstergelerin nasıl yorumlanmaması gerektiği konusunda uyarılara sıkça yer verilmiştir. Böylece veri kullanıcılarına yorum alanı bırakmak ile verinin hatalı kullanımını engellemek arasında bir denge gözetilmeye çalışılmıştır.

Kitapta verilen bütün web adresleri 1 Ocak 2017 tarihi itibarıyla kontrol edilmiş olmakla birlikte, zaman içinde bağlantılarda değişiklik olabileceğinden, kitapta yer alan veri kaynaklarının topluca yer aldığı ve düzenli aralıklarla güncellenen [www.gostergelerneanlatir.com](http://www.gostergelerneanlatir.com) adresinden faydalanılmasını tavsiye ediyoruz. Öte yandan yayın tarihinden sonra göstergelerin sunum ve içeriğinde de değişiklik olabileceğini hatırlatmak istiyoruz.<sup>6</sup>

Çalışma boyunca, başta TÜİK ve TCMB olmak üzere veri üreten kuruluşların desteğini vurgulamadan geçemeyeceğim. TÜİK, TCMB, Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı ve İTO çalışanlarından, sorduğum bezdirci sorulara sabırla cevap veren tüm yetkili ve uzmanlara teşekkür borçluyum. Kitaptaki muhtemel hatalar elbette benim sorumluluğumda. Teşekkürün en büyüğünü ise ailem hak ediyor. Annem Mürvet Akyıldız ve babam Hasan Akyıldız'a olan minnettarlığım teşekkürle ifade edilemez. Onların üzerimdeki hakkını ödemem mümkün değil. Ablam Meral Akyıldız ise manevi destekle yetinmeyip taslak üzerinde de emek harcadı. Bana hem çalışma ortamı hazırlayan, hem de görüşleriyle ufkumu açan eşim Neyran Akyıldız olmasaydı bu çalışma da olmazdı. Kendisine sevgi ve teşekkürlerimi iletiyorum. Ve son olarak İdil, Aras ve Eden. Varlıklarıyla bana güç katarak bu çalışmada ihtiyacım olan motivasyonu sağladılar.

İstatistikî göstergeleri daha yakından tanımaya yönelik her çabanın ekonomiyi daha sağlıklı yorumlamaya ve muhtemel hatalı çıkarımları önlemeye yardımcı olacağı inancı, bu çalışmayı hazırlamaktaki temel motivasyon kaynağımızdır. Çalışmamızın istatistiklerin daha aktif kullanımına yönelik küçük de olsa bir katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

---

<sup>6</sup> İstatistiklerin tam yayım tarihlerine ulaşmak için [www.tuik.gov.tr/takvim/tkvim.zul#tb1](http://www.tuik.gov.tr/takvim/tkvim.zul#tb1) adresindeki ulusal veri yayımlama takviminin takip edilmesini öneriyoruz.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## Giriş

İstatistikle yalan söylemek kolaydır ama istatistiksiz yalan söylemek daha kolaydır.

FREDERICK MOSTELLER

Şirket yetkilileri, yatırımcılar, kamu görevlileri, siyasetçiler, makro düzeyde politika yapımcılar ve tabii sıradan vatandaşlar her an değişmekte olan koşullara göre alınması gereken pek çok yeni iktisadi kararlar karşı karşıya kalırlar.

Bu kararlardan çoğunun etkisi yalnız karar alıcıyla sınırlı kalır. Varlıklarımızı mevduatta mı yoksa hazine bonosunda mı değerlendirmek daha avantajlı? Tasarrufumuzun bir kısmını döviz olarak mı tutmalıyız? Krediyle konut almak için doğru zaman mı? Bir kısım kararın ise etkisi daha geniş ölçüde hissedilir. Hazinesinin borçlanma programı nasıl düzenlenmeli? Mevcut ekonomik ortamda işsizlik mi yoksa enflasyon mu daha büyük bir sorun? Merkez Bankası politika faizlerini değiştirmeli mi? Şirket stokları artırılmalı mı?

Her biri ekonomi üzerinde küçük ya da büyük etki yapacak bu kararların arzu edilen sonuçları doğurabilmesi, ancak geçmişin iyi analiz edilmesi, mevcut durumun doğru tanımlanması ve gelecekteki gelişmelerin isabetli tahmin edilebilmesi ile mümkündür. Karar alıcıların bu süreçteki temel yardımcısı, ölçüm ihtiyaçlarını karşılayan iktisadi göstergelerdir.

Olguların ölçülenmesi çabası, modern bilimsel düşüncenin şekillenmesinde özel bir yere sahiptir. Bilim tarihinde en önemli atılımlardan biri, önermelerin sınanmasının bilimselliğinin gereği olarak kabul görmesi ve böylece pozitif bilimlerin felsefeden ayrışmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, ortaya atılan her bir önermenin geçerliliğinin doğrulanması için, deney ya da gözlem yoluyla test edilmesi gereklidir. Vardığımız sonuçlar hipotezimizi destekliyorsa bu hipotez, yanlışlanana kadar bilgi birikimimizin bir parçası haline gelmiştir. Teoriye uymayan bir sonuç ise teorinin güncellenmesi gerektiğini doğurur.

Klasik dönemde iktisatçıların sayısal yöntemlere mesafeli yaklaştığını, ölçüm yöntemlerinin muhakeme sürecine destek olmak üzere nadiren kullanıldığını biliyoruz. 20. yüzyıl başları-

dan itibaren ise bir zihniyet değişimi olarak, ekonomide istatistik üretimi ve hipotezlerin sayısal yöntemlerle test edilmesi çabasında giderek hızlanan bir artış eğilimi göze çarpar. 19. yüzyıl iktisatçılarının yoğun olarak kullandığı tümdengelim yöntemi yerine pozitif bilimlere özgü tümevarım yönteminin benimsenmeye başlaması, kişisel yorumlara bağlı teorilerden olgulara ve ampirik gözlemlere dayalı teorilere geçişi sağlayarak, iktisadın daha bilimsel bir zemine oturmasına yardımcı olmuştur.

Günümüzde, sezgisel yollarla ya da matematiksel yöntemlerle ulaşılan sonuçların sayısal verilerle test edilmesi, yaygın kullanılan bir yöntem olarak iktisatçıların benimsenmiş bulunmaktadır. Örneğin ücretler ile enflasyon arasında bir ilişki olabileceğini düşünen iktisatçı, ücret artışlarının enflasyonist bir etki yaratacağı yönündeki hipotezini, geçmiş dönem istatistiklerine dayanarak test etmek isteyecektir. Mevcut istatistiklerin hipotezi desteklemesi halinde bu test sonuçları öne sürülen savın doğruluğuna ilişkin bir dayanak oluşturacak, eldeki verilerin hipotezi desteklememesi halinde ise ya bu hipotezi tamamen reddetmek ya da mevcut göstergelere uyum sağlayacak şekilde revize etmek gerekecektir.<sup>1</sup> Bu anlamda iktisadi göstergeler, rivayetler, sübjektif gözlemler ve önyargılara açık değerlendirmeleri sınırlandırarak, yapılan analizi daha bilimsel bir çerçevede içinde sunmak için vazgeçilmez bir araçtır.

Kısa dönemli ihtiyaçları karşılama bağlamında ise iktisadi istatistikler daha çok geleceğe dönük tahmin ya da projeksiyon yapma amacıyla kullanılır. Ancak gelecek tahminlerini geçmiş verilere dayandırmak, tahmin ortamında değişiklik olmadığı ön kabulünü içerir. Geçmiş dönem istatistikleri hatasız ölçülmüş bile olsa, geçmişteki ekonomik yapının gelecekteki tahmin dönemi için de geçerli olacağına garantisi yoktur. Belki de bu yüzden iktisatçı, tahminlerindeki başarısızlığı hicvetmek adına, dün yaptığı tahminlerin bugün neden tutmadığını ancak yarın açıklayabilecek kişi olmakla itham edilir.

Hem günlük ekonomik hayattaki aktörlerin hem de iktisatçıların ihtiyaç duyduğu iktisadi göstergelerin elde edilmesinde karşılaşılan sorunlar, özellikle son bir asırdır iktisatçıları meşgul etmektedir. Her şeyden önce iktisatta kullanılan ölçüm yöntemleri, bu bilimin doğası gereği temel bilimlerden farklılık gösterir.<sup>2</sup> İktisatta ölçüm meselesinde karşılaşılan başlıca sorun, insan kararları sonucu gerçekleşen maddi değerlerin oluşum, dağılım ve tüketim döngüsünün, kontrollü deney ortamında ölçümlenmesinin imkânsıza yakın derecede zor olmasıdır. Doğal bilimlerde bir hipotez, laboratuvar ortamında diğer bütün değişkenler sabit tutularak ve yalnız bir değişkenin etkisi ayrıştırılarak test edilebilmekte, böylece tek bir faktördeki değişimin sistemin tamamına etkisinin ayrıştırılması mümkün olabilmektedir.<sup>3</sup> Deney imkânından mahrum olan iktisatçının kullanabileceği sayısal veriler ise, ekonominin işleyişi içinde ölçümlenmiş göstergelerle sınırlı kalmaktadır.

1 Blaug (1980).

2 Morgenstern (1963) s. 7.

3 Eren (1994), s. 24-26.

## TARİHSEL GELİŞİM

Göstergelere karşı ilgi ve istatistik derleme çabası, iktisat biliminin gelişimiyle paralel seyretmiş, üretilen istatistikler genelde iktisatçıların ve dönemin karar alıcılarının ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Geleneksel tarım toplumlarında, zaman zaman ticaret ve tarım gibi vergi gelirini artırıcı faaliyetleri teşvik eden politikalar izlenebilmekle birlikte, ekonomiyi bir bütün kabul edip bu bütünü yönetmeye çalışmaktan çok devlet maliyesinin esas alındığı bir iktisadi bakış açısı öne çıkmaktaydı. Vergi geliri odaklı anlayışa paralel olarak da ekonomiye ilişkin sayısal veriler, siyasi otoritenin idari amaçlarla tuttuğu kayıtlarla sınırlı kalıyordu. Bu anlamda, ilk çağ uygarlıklarına kadar giden bütçe hesapları ile daha çok toplanacak vergileri tespit amaçlı tutulan varlık ve nüfus kayıtları (tahrir defterleri, maliye kayıtları, hazine hesapları vb.) ilk iktisadi göstergeler olarak kabul edilebilir.

İktisadi anlayışın, salt kamu maliyesi merkezli bakış açısından ekonominin bir bütün olarak gözetilmesine doğru evrilmesiyle beraber, daha kapsamlı iktisadi göstergelerin derlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda merkantilizmin yükselişi, sınırları çizilmiş, dış dünya ile bir bütün olarak ilişki içinde olan ekonomi fikrinin gelişiminde önemli bir merhale teşkil eder. Ekonominin hacmini ölçme ihtiyacına cevap vermek üzere milli gelir fikri ilk olarak bu dönemde ortaya atılmış ve çeşitli ülkelerde milli gelir ölçümlerine yönelik ilk çabalar yine bu dönemde görülmüştür.

Milli gelir göstergelerine yönelik ilk ölçüm teşebbüsleri 17. ve 18. yüzyılda William Petty, Gregory King, Gottfried Achenwall, François Quesnay gibi öncülerin çalışmalarına dayanmaktadır.<sup>4</sup> Bunlar arasında William Petty tarafından 1665 yılında İngiltere için yapılan milli gelir tahmininin, bu konuda yapılan ilk çalışma olduğu, King tarafından yapılan çalışmanın ise sosyal grupların toplam millî gelire yaptıkları katkının hesaplamasına yönelik ilk teşebbüs olduğu kabul edilmektedir.

Bu dönem, aynı zamanda fiyat göstergelerine yönelik bir ilginin de ilk işaretlerinin görüldüğü zaman dilimidir. Fiyat endekslerinin tarihsel gelişimine ilişkin bir konsensüs bulunmamasıyla birlikte, bu yönde 17.-18. yüzyıllarda gerçekleşen teşebbüslerin günümüz fiyat endekslerinin öncüsü olduğu düşünülmektedir.<sup>5</sup>

Ekonomiye ilişkin 19. yüzyıldaki sayısal veri üretim faaliyetleri ise daha önceki dönemlerde geliştirilmiş fikirlere paralel bazı hesaplama girişimleriyle sınırlı kalmıştır.

Katma değer yaratan her türlü iktisadi faaliyet hakkında ayrıntılı veri toplanmasını gerektiren milli gelir ölçümlerinden sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi, bireysel teşebbüslerin ötesinde ancak gelişmiş bir kurumsal alt yapı kurulmasıyla mümkün olabilir. Buna karşın 20. yüzyılın başlarına kadar milli gelir tahminleri, bir grup araştırmacının entelektüel meraklarını gidermek için giriştikleri bireysel çabalar olarak kalmış, milli gelir fikrinin öncülerini aşan, daha geniş perspektifte bir milli gelir ölçüm çabası ortaya çıkmamıştır. Klasik görüşün ağır bastığı dönemde ana

<sup>4</sup> Kazgan (1989), s. 32; Maddison (2007), s. 5-6; Maddison (2003), s. 15-24.

<sup>5</sup> Chance (1966).

akım iktisat anlayışının ölçüm fikrine mesafeli yaklaşımı kadar, gösterge üretimi için gerekli olan ham veriye erişimin maliyetli olması da, istatistik geliştirme faaliyetlerinin ikinci planda kalmasında rol oynayan faktörler arasındadır.<sup>6</sup>

İki savaş arası döneme kadar çoğunlukla dar kapsamlı, bütünlük arz etmeyen ve devamlılıktan uzak olan milli gelir tahminleri, bu dönemde artan kamusal ihtiyaçlara paralel olarak daha sistematik ve düzenli olma yolunda gelişim göstermeye başlamıştır. Kapsamlı istatistiklere duyulan ihtiyacın giderek daha fazla hissedilmesinde, bu dönemde yaşanan derin iktisadi buhran ve bunun yeni politikalara ihtiyaç doğurması da rol oynamıştır. Amerika’da Simon Kuznets ile İngiltere’de Colin Clark tarafından üretim ve milli gelir hesaplarına yönelik olarak 1930’larda yapılan çalışmalar, günümüzde kullanıldığı anlamda milli gelir hesaplarının temelini oluşturmaktadır.<sup>7</sup> Aynı dönem, fiyat endekslerinin teorik altyapısına yönelik çalışmaların da yoğunlaştığı bir zaman dilimine denk gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden dönemde, krizlerin niteliğini anlamak ve bunları yönetebilmek üzere iktisadi hayatın bütününe kapsayan göstergelere duyulan ihtiyaç artarken, yeni siyasi ortam ve iktisadi anlayıştaki değişim de ölçüm yöntemleri üzerindeki çalışmaların daha sistemli bir çerçevede ilerlemesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde istatistikî göstergelerin daha sağlam bir kavramsal çerçeveye oturmaya başlamasında, savaş sonrası yeniden yapılanmada duyulan veri ihtiyacı yanında; büyüme teorisi ve kalkınma ekonomisinin ön plana çıkmaya başlaması, devletin ekonominin yönetiminde üstlendiği rolün yeniden tanımlanması, etkili uluslararası organizasyonların kurulması, istatistik yöntemlerindeki gelişmeler gibi faktörler de etkili olmuştur.<sup>8</sup>

1952 yılında Birleşmiş Milletler tarafından, temelleri James Meade, Richard Stone, Simon Kuznets gibi bu konudaki öncü iktisatçıların çalışmalarına dayanan SNA (System of National Accounts) isimli milli gelir metodolojisinin yayımlanarak ulusal hesapların kayıt ve sunumunda ilk standardın oluşturulması, iktisadi göstergelerin yaygınlaşmasında dönüm noktası teşkil eder.<sup>9</sup> 1945 yılında 39 olan milli gelir tahmini hesaplayan ülke sayısının 1955’te 93’e, 1969’da 130’a ulaşması, iktisadi gösterge üretiminde yeni bir döneme girildiğine işaret etmektedir.<sup>10</sup> Savaş sonrası dönemde, dünya genelinde oluşturulan kurumsal alt yapı ve artan istatistik talebine bağlı olarak yöntemsel çalışmalar da gelişimini sürdürmüş, bu gelişmelerin paralelinde ulusal hesaplar sisteminin 1968, 1993 ve 2008 yıllarında yeni versiyonları yayımlanmıştır.<sup>11</sup>

Yeni bir küreselleşme dalgasının yaşandığı 20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte, iktisadi gösterge üretim ve talebinde farklı anlayışların öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemin ayırıcı vasıfları

6 Kuznets (1972), s. 29-59.

7 Warburton (1937), Kuznets (1934).

8 Kendrick (1972), s. 10-16.

9 Richard Stone 1984 yılında bu çalışmalarıyla Nobel ödülünü kazanmıştır (bkz. Stone (1984)).

10 Kendrick (1972), s. 19.

11 İkinci Dünya Savaşı sonrası iktisadi göstergelerin gelişiminde, toplumdaki gelen veri talebine vurgu yapılan bir bakış açısı için bkz. Giovannini (2008), s. 14-18. Veri talebi bağlamında güncel gelişmeler için bkz. *a.g.e.*, s. 18-21.

arasında, istatistiklerin karşılaştırılabilirliğine yönelik uluslararası kuruluşların öncülüğündeki çabaların yanı sıra, özellikle iş ve finans dünyasından gelen ayrıntılı ve güncel veri talebi başı çekmektedir. Ulusal hesaplar, enflasyon tahminleri, kamu hesapları, dış ticaret göstergeleri gibi artık gelenekselleşmiş göstergelerin yanında üretim endeksleri, beklenti anketleri, pazar araştırmaları, satış istatistikleri gibi çeşitli göstergeler bu dönemde popülerite kazanmış ve yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Veri talebinin artmasında ve çeşitlenmesinde, bilgi teknolojileri ve iletişim imkânlarındaki gelişmeler yanında piyasalar arasındaki engellerin zayıflaması da rol oynamaktadır.

Bugün, aynı kalitede olmasa da dünya genelinde her ülkede temel iktisadi istatistikler derlenmekte ve kullanıcılara sunulmaktadır. Bu istatistiklerin oluşturulmasında kamu kuruluşlarının ağırlığı hissedilmekle birlikte, özel kuruluşların ve uluslararası kuruluşların çabalarını da göz ardı etmemek gerekir.

## GÖSTERGE SINIFLARI

İktisadi büyüklüklerin sayısal ifadeleri, çeşitli özelliklerine göre farklı tür ve niteliklerde karşımıza çıkmakta ve bu niteliklere göre çeşitli sınıflar içinde incelenebilmektedir. Göstergelerin bu sınıflamalardan hangilerine dâhil olduğunu bilmek, göstergelerin doğru yorumlanabilmesinde ilk adımı oluşturur.

Derleme yöntemine göre göstergeler kayıtlardan derlenenler ve örneklem kullanılarak tahmin edilenler olarak iki gruba ayrılabilir. Yayımlanan iktisadi göstergelerin önemli bir kısmı, çeşitli amaçlar için kaydedilmiş mikroverilerin, anlamlı bir tablo oluşturmak adına sınıflanarak raporlanması yoluyla elde edilmektedir. Kamu ekonomisine ilişkin göstergeler ile dış ticaret istatistiklerini bu tür göstergelere örnek olarak gösterebiliriz. Bunların doğru yorumlanması, sınıflama ve raporlamaların iktisadi bakış açısıyla uyumlu düzenlenmesi kadar, kayıt ilkelerinin kullanıcı tarafından iyi anlaşılması da bağlıdır.

Genelde bir göstergenin hesaplanabilmesi için ihtiyaç duyulan mikroverinin tamamının kaydedilmiş olduğu durumlar sınırlıdır. Bu çerçevede pek çok gösterge, seçilen bir örneklem üzerinden toplanan verinin belirli bir yöntem çerçevesinde işlenmesi yoluyla elde edilir. Fiyat endeksleri, işgücü göstergeleri, beklenti anketleri gibi göstergelerde, örneklem üzerinden hesaplanan sonucun, örneklemin rastgele seçilmesine bağlı olarak ana kütleinin tamamı hakkında bilgi sağlama kabiliyetinden faydalanılmaktadır. Bunun yanı sıra milli gelir ya da ödemeler dengesi tabloları gibi daha çok kayıtlar kullanılarak derlenen göstergelerde de zaman zaman örneklem yoluyla elde edilen verilere başvurulması söz konusu olmaktadır. Bu tür kapsamlı göstergelerde maliyet kısıtı göz önünde bulundurularak, güvenilirlik ve maliyet arasında bir denge kurmak üzere, mümkün olduğu kadar kayıtlı rakamların, bunun mümkün olmadığı ya da çok maliyetli olduğu durumlarda da tahmin yönteminin kullanılması yoluna gidilmektedir. Genellikle kaydı bilgilerden elde edilen göstergelerin tahmin yoluyla elde edilenlerden daha güvenilir olması beklenir. Ancak kaydı veriler üretilirken yapılan çeşitli hataların, tahmin sürecinde karşılaşılan istatistikî hatalardan her zaman daha küçük olacağının garantisi yoktur.

Gösterge türleri arasındaki bir diğer ayırım, bazı göstergeler birim cinsinden derlenirken (örneğin para birimi, hacim, adet gibi), diğer bazı göstergelerin endeks olarak yayımlanmasıyla ortaya çıkar. Endeksler, birim değeri taşımayan, belirli bir tarihin temel dönem olarak belirlendiği ve diğer dönemlerin bu temel döneme göre oranlanarak verildiği, yalnızca zaman içinde karşılaştırmaya yönelik hazırlanmış büyüklüklerdir. Belirli bir temel dönemin yüzdesi olarak ifade edilen endekslerde genelde başlangıç dönemi 100 kabul edilirken, diğer dönemler başlangıç dönemine göre doğru orantılı olarak değer alır. Böylece her bir dönemin endeks değeri, göstergenin temel dönemine göre toplam değişim oranını verir. Bu özelliğiyle endeksler daha çok, göstergenin mutlak değerinin değil, zaman içindeki değişim oranının önemli olduğu durumlarda kullanım alanı bulur. Endeks niteliği taşımayan, belirli bir birim üzerinden derlenen göstergeler ise, yalnız zaman içinde değil, coğrafi bölgeler arasında yapılan karşılaştırmalarda da kullanılabilir.

Üçüncü olarak göstergeler zaman zaman stok göstergeleri ve akım göstergeleri kategorileri altında sınıflanabilmektedir. Stok göstergeleri bir iktisadi büyüklüğün belirli bir tarihteki değerini veren, akım göstergeleri ise bir iktisadi büyüklüğün belirli bir zaman dilimi içindeki toplam miktarını ölçen göstergelerdir. Örneğin, dış borç ya da istihdam düzeyi gibi belirli bir büyüklüğün zaman çizgisi üzerinde bir noktadaki fotoğrafını veren göstergeler stok göstergeler arasında sayılabilirken, belirli bir dönem içindeki işlem toplamını gösteren milli gelir ya da dış ticaret gibi göstergeler akım göstergelerine örnek verilebilir.

Dördüncü olarak göstergeler, fiyat seviyesindeki değişimleri içerip içermemelerine göre reel göstergeler ve nominal (parasal) göstergeler olarak da ayrılabilir. Para birimi cinsinden ifade edilen dış ticaret tutarı, kamu giderleri, tüketim harcamaları gibi göstergeler, paranın değer değişimini, yani genel fiyat düzeyindeki değişimi de içerdiğinden nominal göstergeler arasında sayılmaktadır. Parasal göstergelerin bir değişkendeki gerçek değişimin ölçülmesinde kullanılabilmesi için, bu tür serilerin uygun bir fiyat endeksi kullanılarak indirgenmesi (deflate) yoluna gidilir. Parasal büyüklükler yerine fiziki büyüklükleri ölçen göstergeler ile parasal göstergelerin fiyat düzeyindeki değişimlere göre uyarlanmış halini yansıtan göstergeler ise reel göstergeler olarak değerlendirilir. Bunlara, sanayideki fiziki üretim miktarı üzerinden hesaplanan sanayi üretim endeksi ile fiyat değişimlerinden arındırılarak hazırlanan reel milli gelir göstergeleri örnek gösterilebilir.<sup>12</sup>

## KALİTE KRİTERLERİ

Başta internet olmak üzere bilgi teknolojilerindeki baş döndürücü gelişme, son dönemlerde istatistik üretim ve dağıtım süreçlerinde köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Günümüzde bir kişisel bilgisayar ve internet bağlantısı olan herkes, bir dönemler istatistik kurumlarının ve araştırma merkezlerinin kütüphanelerinde gömülü, bir araya getirilmesi için büyük emek ve zaman gerektiren verilere ekran karşısından kolayca ulaşabilmektedir. Bununla birlikte kullanıcıların de-

<sup>12</sup> Göstergeleri sınıflamak üzere kullanabileceğimiz kriterler, burada sıralananlarla kısıtlı değildir. Örneğin bilimsel göstergelerin, bir teoriye bağlı olarak hesaplanan göstergeler ve bir teoriye dayanmadan derlenen büyüklükler olarak ayrılabilmesine ilişkin bir görüş için bkz. Elkana vd. (1978), s. 1-7.



ğerlendirmeye vakit bulabileceklerinin çok üzerinde bir veri bombardımanıya karşı karşıya kalmaları, bilgi sağlamaktan çok kafa karışıklığına da yol açabilmektedir. Veriye erişim imkânları geçmişe oranla çok ileri seviyede olsa da bu durum sayısal kanıta dayalı iktisadi bilginin artık maliyetsizce elde edilebileceği anlamına gelmemekte, eldeki istatistikleri matematiksel yöntemlerle işleyerek ya da muhakeme süzgecinden geçirerek “iktisadi bilgi”ye dönüştürmek, zahmetli ve dikkat isteyen bir uğraş olma özelliğini korumaktadır.

Bu anlamda sanal ortamdaki veri yığını içinden amaca hizmet etmeyenlerin ayrıştırılarak ihtiyaç duyulan istatistiklere ulaşılması önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir göstergenin kalitesini belirleyen başlıca faktörlerin gözden geçirilmesi, sınırsız sayıdaki veri arasından seçim yapmakta ve doğru istatistiğe erişmekte yardımcı olacaktır.<sup>13</sup> Bu bağlamda çeşitli uluslararası organizasyonların veri kalitesini belirlerken kullandığı, veri kullanıcılarının da başvurabileceği bazı kriterler şöyle sıralanabilir:<sup>14</sup>

Üretilen göstergenin kalitesi söz konusu olduğunda ilk akla gelen özellik, ölçüm sonucunun *doğruluğu* ya da *hassasiyeti* (*accuracy*) olmaktadır. Doğruluk, ölçüm sonucunun ölçülmek istenen değişkenin aldığı gerçek değere mümkün olduğu kadar yakın olması şeklinde tanımlanabilir. Yayımlanan bir istatistiğin doğruluğu genelde ölçümü yapılan konuya bağlı olmakta, tam sayım yoluyla elde edilen istatistikler doğruluk açısından daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Türkiye Elektrik Kurumu’ndan sağlanan elektrik üretim verilerinin titiz ölçümlerle kayıt altına alınmasına bağlı olarak güvenilir olması beklenirken, sayısız üreticinin bulunduğu hayvancılık sektöründe yaratılan katma değer tahminleri bu kadar güvenilir olmayacaktır.

Büyük oranda örneklem yoluyla elde edilen makro iktisadi göstergelerin ne derece doğru olduğu ve sonucun hangi hassaslıkla tahmin edildiğinin bilinmesi önemlidir. Ancak örneklem yoluyla elde edilen göstergelerde değişkenin gerçek değerini bilmiyor olmamız, ölçüm sonucunun gerçek değerden ne derece sapma gösterdiğini tespit etmemize izin vermez. Gösterge sonuçlarının geçmiş dönemlerde ne oranda dalgalanma gösterdiğinin tespiti, ölçüm sonucunun doğruluğuna ilişkin fikir edinmek adına kullanılabilir bir yöntemdir. Ortalamada doğru değere yaklaşırsa da varyansı yüksek bir göstergenin güvenilirliği düşük olacak, trend etrafında aşırı dalgalanma gösteren göstergelerin doğruluğu hakkında soru işareti oluşacaktır.

Farklı kaynaklarca yayımlanan benzer kapsamdaki göstergelerin karşılaştırılarak, birbirleriyle çelişkili, uyumsuz ya da beklentinin dışında verilere daha temkinli yaklaşılmaması, verinin doğruluğunu kontrol amacıyla kullanılabilir yöntemlerden bir diğeridir. İktisadi göstergelerin genel tablodan soyutlanarak değil, bir bütün içinde değerlendirilmesi, bunların güvenilirliğini teyit etmeye yardımcı olacaktır.

Doğruluk açısından güvence sağlayacak bir diğer kriter olarak verinin elde edildiği kayna-

<sup>13</sup> Ehling - Körner (2007).

<sup>14</sup> Damia – Aguilar (2006). Veri kalitesinin değerlendirmesi amacıyla oluşturulmuş, kalite tanımları ve kalite değerlendirme ölçülerini de içeren değerlendirme çerçevelerine European Statistical System (ESS), IMF Data Quality Assessment Framework (DQAF) ve OECD Quality Measurement Framework örnek olarak gösterilebilir.

ğın itibarı da vurgulanmalıdır. Veri derleme ve hesaplamada kullanılan yöntemler kadar, istatistik sağlayan kurumun bağımsızlığı, tarafsızlığı, objektifliği, şeffaflığı ve profesyonelliği de istatistiklerin doğruluğu için güven sağlayan unsurlar arasında sayılabilir. Yayımlanan bazı veriler piyasaları etkileyebilecek önemde olduğundan, bağımsızlıktan ve objektiflikten uzak kurumların, siyasi baskıya maruz kalarak hatalı ve tahrif edilmiş istatistikler yayımlama riski gündeme gelebilmektedir.<sup>15</sup> Üstelik istatistikler daha geniş kitlelerce takip edildikçe, bunların ülke siyasetini etkileme güçleri ve istatistik kurumlarının baskı altında kalma riski artmaktadır.<sup>16</sup>

Pratikte bir göstergenin kullanıcılar gözünde güvenilirlik kazanması daha çok geçmişte sergilediği performansa bağlı olmaktadır. Aynı ilkelerle uzun süre yayımlanmış, kullanıcılardan itibar görmüş, diğer bir ifadeyle zamanın testinden geçerek rüşdünü ispat etmiş göstergeler, doğruluk niteliği yüksek göstergeler olarak kabul görmektedir. ABD'nin işsizlik göstergeleri ya da TÜİK tarafından yayımlanan aylık sanayi istatistikleri bu tür yakından takip edilen göstergelere örnek olarak verilebilir.

İstatistiklerin anlamlandırılmasında ve yorumlanmasında zaman ve yer boyutunda karşılaştırma yapmak yaygın kullanılan yöntemler arasında bulunduğu için, üretilen istatistiğin zaman içinde tutarlı, bölgeler ve ülkeler arasında karşılaştırılabilir olması önemlidir.<sup>17</sup> Bu anlamda *karşılaştırılabilirlik* (*comparability*) ile farklı kaynaklardan ve farklı yöntemlerle elde edilen ancak birbiri ile ilgili verilerin birleştirilebilir ve ortak kullanılabilir olmasını ifade eden *tutarlılık* (*coherence, consistency*), bir istatistiğin değerini belirleyen belli başlı özellikler arasında sayılabilir.

Bir göstergenin tanım ve kapsamında sık sık değişiklik yapılması, güncel verilerin geçmiş dönemlerle karşılaştırılmasında sorunlara sebebiyet verecek, buna karşın uzun süre aynı yöntemle yayımlanan göstergeler daha geniş bir zaman perspektifinde karşılaştırmaya imkân vererek kullanıcıların güvenini kazanacaktır. Ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırma yapılabilmesinin teminatı ise, aynı isim altındaki göstergelerin farklı ülkelerde benzer tanım ve kapsamlarla hesaplanmasının sağlanmasıdır.<sup>18</sup> Bu çerçevede ortak tanım, kavram ve sınıflama standartlarını yerleş-

<sup>15</sup> Avrupa Para Birliği'ne girebilmek için Yunanistan istatistik otoritelerince 1997-2003 döneminde bütçe açığı ve kamu borcu istatistiklerinde tahrifat yapıldığının 2004 yılında ortaya çıkması, istatistiklerin belirli amaçlarla değiştirilme riskinin bir örneğini oluşturmaktadır. Gerçek kamu borçluluğu ve bütçe açığı, para birliğine girmek için Avrupa Konseyi'nce belirlenen kriterlere uymayan Yunanistan'ın bu tavrı uluslararası düzeyde bir krize neden olmuştur (bkz. Eurostat (2004)). Ücretlerin resmi enflasyona göre belirlendiği Arjantin, istatistiklerin bilinçli olarak tahrif edildiği şüphesinin yaygın olduğu bir diğer örnektir. Arjantin'de özellikle 2007 yılı sonrasında resmi fiyat endekslerindeki artışlar, piyasa tahminlerinden çok daha düşük gerçekleşmiştir.

<sup>16</sup> Diğer taraftan tek başına veri derleyici kurumun itibarının, verinin güvenilirliğini garanti altına almaya yeterli olmadığını gösteren örnekler de bulunmaktadır. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) geçmişte farklı yayınlarında aynı istatistikler için farklı değerler yayımlaması, IMF verilerinin doğruluğuna ve güvenilirliğine ilişkin soru işaretleri doğurmuştur. Birbiriyle uyuşmayan istatistikler ve bunun nedenleri için bkz. Pellechio-Cady (2006).

<sup>17</sup> Haver (2012).

<sup>18</sup> Avrupa Konseyi'nin, farklı ülkelerde iktisadi göstergelerin bilinirliğini ve güvenilirliğini tespit amacıyla yaptırdığı bir anket, kullanıcılarca resmi istatistiklere güven konusunda Türkiye'nin 27 Avrupa ülkesi ortalamasının üzerinde yer aldığı belirlenmiş olup, yaygın olarak dillendirilen endişelere karşın istatistiklere güven açısından Türkiye'de durumun o kadar da vahim olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı çalışma, istatistiklere güven ile istatistik kurumunun bağımsızlığı arasında da ilişki bulunduğuna işaret etmektedir (bkz. Giovannini (2008), s. 195).

tirmek üzere uluslararası kuruluşlarca hazırlanan yeknesak metodolojiler, veri karşılaştırılabilirliğinin artırılması için önemli rol oynamaktadır. Ayrıntılı ilke ve tavsiyelerden oluşan bu metodolojilere örnek olarak, Birleşmiş Milletler, IMF ya da OECD gibi uluslararası kuruluşlarca yürütülen, veri toplama standartlarının belirlenmesi, ortak metodolojilerin oluşturulması ve hatta veri yayımlayan kuruluşların denetlenmesini de içeren çalışmalar sıralanabilir.<sup>19</sup>

Uluslararası kuruluşların karşılaştırılabilirlik bağlamında yaptığı bir diğer katkı ise, aynı nitelikteki işlemlerin sınırlı sayıda kategori altında özetlenebilmesini sağlamak üzere, sınıflama standartları hazırlamaktır. (Çerçeve 1.1) Sınıflama standartları, ortak nitelikteki kalem ya da işlemlerin belirli kurallara göre aynı kategoride gösterilmesini sağlayarak uluslararası karşılaştırılabilirliği pekiştirmekte ve iktisadi bütünün anlamlandırılmasında kullanıcılara yön gösterici olmaktadır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, uluslararası kuruluşların bu yöndeki çalışmalarının, çeşitli ölçüm sorunlarının çözümünde mutlak başarıyı yakaladığı öne sürülemez. Ekonomiler arasındaki yapısal farklılıklara bağlı olarak, kayıt ve sınıflandırma kriterleri ülkelerin ihtiyaçlarına göre çeşitlilik gösterebileceğinden, istatistiklerin benzer yöntemlerle ancak mekanik bir süreçle hazırlanması, karşılaştırılabilir göstergeler elde edilmesini her zaman garanti altına almamaktadır. İki farklı ülkede tamamen aynı yöntemin kullanılmasının, bu iki göstergenin karşılaştırılabilirliği için yeterli olmayabileceği pek çok durum gösterilebilir. Örneğin, bazı ülkelerde 65 yaş normal emeklilik yaşı iken, ortalama hayat beklentisinin bile 65'in altında kaldığı ülkeler mevcuttur. Bu şartlar altında çalışma çağı sınırının 65 yaş olarak belirlenmesi ve küresel bir standart olarak dikte edilmesi, işgücü göstergelerinin ülkeler arası karşılaştırılabilirliğine katkı sağlamaktan çok hatalı veri üretimine yol açacaktır. Böyle durumlarda tüm ülkelerin uygulayacağı katı standartlar belirlemek yerine, ekonominin yapısına göre seçim yapmayı sağlayan esnek kriterler belirlemek tercih edilmektedir.

Medya ve yatırımcıların iktisadi göstergelere ilgisi arttıkça, göstergelerin mümkün olduğu kadar erken yayımlanması olarak tanımlanabilecek *zamanlılık (timeliness)* da giderek önem kazanmaktadır. İstatistiklerin yayımlanmasında zaman kaybedilmemesi, hem piyasaların güncel veri ihtiyacının karşılanmasına hem de iktisadi sorunların erken tespit edilerek gereken önlemlerin alınabilmesine yardımcı olacaktır.

Göstergelerin hazırlanması için ihtiyaç duyulan bilgilerin toplanmasının zaman alması, çoğu zaman veri yayımcısı kuruluşu doğruluk ile zamanlılık arasında bir tercih yapmakla karşı karşıya bırakmaktadır. İhtiyaç duyulan bütün verilerin derlenmesinin beklenmesi yayımlanan verinin güncelliğini olumsuz etkileyecekken, göstergenin erken tarihte, henüz veri akışı tamamlanmadan yayımlanması da doğruluğundan taviz vermeyi gerektirmektedir. Bu ikilemin çözümü adına zaman zaman ön veriyi mümkün olduğu kadar hızlı yayımlayarak, ileriki dönemlerde göstergenin makul bir oranda revize edilmesi yöntemi benimsenebilmektedir. Örneğin ABD'de GSYH için, re-

<sup>19</sup> Uluslararası kuruluşların çalışmaları daha çok tavsiye niteliğinde metodolojiler geliştirmek konusuna yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte IMF tarafından yürütülen, yerel otoritelerce üretilen istatistiklerin kalitesinin düzenli aralıklarla incelemeye alındığı değerlendirme programı, bu tür kuruluşların tavsiyenin ötesinde daha aktif rol oynadığı faaliyetlere örnek olarak gösterilebilir (bkz. IMF (2012)).

ferans dönemin bitiminden bir ay sonra ön açıklama yapılmakta, bundan bir ay sonra revize edilmiş yeni sonuçlar açıklanmakta, nihai sonuçlar ise ancak referans dönemin bitiminden üç ay sonra duyurulmaktadır. Türkiye’de ise herhangi bir ön duyuru yapılmadan, referans dönemin bitiminden üç ay sonra nihai göstergenin açıklanması tercih edilmektedir.<sup>20</sup>

Öte yandan, bir gösterge ne kadar doğru, tutarlı ya da güncel olursa olsun, ancak kullanıcıların ihtiyacını karşıladığı ölçüde faydalı ve kullanışlı olacaktır. *Uygunluk (relevance)*, yani göstergenin ihtiyaca hizmet etme kabiliyeti, bu bağlamda bir diğer kalite göstergesidir. İstatistikler kullanıcıların ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde değer kazanacağından, eldeki mevcut verinin kamuya duyurulmasından çok, kullanıcıların ihtiyaç ve beklentilerinin istatistik derleyen kurumlarca düzenli olarak izlenmesi ve kullanıcı talebine uygun istatistiğin üretilmesi gerekir. Ancak kullanıcıların göstergeleri farklı ihtiyaçlarla izliyor olmaları, bu kalite kriterine subjektif bir nitelik kazandırmaktadır.

Yüksek kalitede kabul edebileceğimiz göstergeler arasında gitgide önem kazanan bir özellik, hem göstergeye maliyetsizce erişimi ifade eden hem de göstergenin basit, sade ve yalın olması anlamında değerlendirilebilecek *erişilebilirlik (availability, accessibility, clarity)* özelliğidir. Günümüz dünyasında veri yoğunluğunun giderek arttığı ortamda, kolay anlaşılır ve kullanıcı dostu göstergeler giderek daha fazla dikkat çekmektedir. Karmaşık göstergeler ise hem hatalı yorumlamaya daha açık olmakta hem de anlamlandırmakta kullanıcıya maliyet yaratmaktadır.

Bunlara ilave olarak yine erişilebilirlik kapsamında, verinin kullanıcılara aynı anda ve eşit erişim şartlarında duyurulması, bilgiye erken erişim yoluyla bazı kişi ve zümrelere haksız kazanç sağlanmaması açısından önemlidir. Birçok ülkede piyasaları etkileyebilecek veriler yoğun güvenlik önlemleriyle korunmakta, bu tür istatistiklerin vaktinden önce yayımlanması, veri derleyen kuruluşların prestijini olumsuz etkileyecek hatalar arasında değerlendirilmektedir.<sup>21</sup>

Ekonomiyi, birbirinden ayrılmaz parçaların bileşiminden oluşan bir bütün olarak aldığımızda, göstergelerin de *bütünlük* arz etmesi (*integrated, completeness*) beklenir. Göstergelerin kendi içinde tutarlılığı ve kullanılabilirliği, yalnızca hedef değışkene odaklanmak yerine ekonominin genelini kapsayan geniş bir tablo üzerinde yapılan değerlendirmeye göre hesaplanmış olmalarına bağlıdır.

Ülkemizde göstergelerde bütünlüğü sağlamak adına önemli bir adım, tüm kamunun katıldığı bir platform niteliğindeki Resmi İstatistik Programı’nın uygulanmaya başlamasıyla atılmıştır.<sup>22</sup> Resmi istatistiklerin kalitesini artırmaya yönelik olarak yürütülen bu program, bir yandan ihtiyaç duyulan istatistiklerin tespiti ve uluslararası standartta veri üretimini hedeflerken, aynı zamanda istatistik üretiminde mükerrerliğin giderilmesine ve birbiriyle uyumlu bütüncül bir göster-

<sup>20</sup> Bir göstergenin sık sık ya da yüksek oranda revize edilmesi, yayımlanan ilk göstergeye göre pozisyon alan kullanıcıyı hatalı kararlara sürükleyebilir. Bu anlamda bir göstergenin mümkün olduğunca az revizyona tabi tutulması da bir diğer kalite göstergesidir.

<sup>21</sup> TÜİK tarafından Kasım 2012 dönemine ait fiyat endekslerinin 17 dakika, Kasım 2012 dönemine ait işgücü istatistiklerinin ise yaklaşık yarım saat erken açıklanmış olması, basında da yer bulmuş bu tür hatalara örnek olarak verilebilir.

<sup>22</sup> TÜİK (2012-a).

ge listesinin oluşturulmasına hizmet etmektedir. Program çerçevesinde, veri üreten kurumlar arasında etkili bir koordinasyon sağlanarak, verilerin hangi tanım, yöntem, kapsam ve sınıflama ile hangi kurum tarafından hazırlanacağı belirlenmekte, böylece resmi istatistik sorumluluklarının kurumlar arasında uzmanlık alanına göre paylaştırılması ve veri kalitesine yönelik sistematik bir yaklaşım geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Son olarak yayımlanma frekansı, bir göstergenin popülerliğini belirleyen bir diğer etken olarak kalite kriterleri arasında sayılabilir. Aylık yayımlanan göstergeler, daha seyrek aralıklarla yayımlanan göstergelere göre başta piyasa katılımcıları ve yatırımcılar olmak üzere daha geniş bir kullanıcı kitlesinin ilgisini çekmekte, düşük frekanslı (örneğin yılda bir) yayımlanan göstergelere olan talep ise daha çok iktisatçıların ve araştırmacıların merakıyla sınırlı kalmaktadır.

Bir göstergenin yukarıda sıraladığımız niteliklerden hangilerine öncelikle sahip olması gerektiği ve bunun da ötesinde bu nitelikleri ne dereceye kadar taşıdığı, çoğu zaman amacına ve kimliğine göre kullanıcının subjektif değerlendirmesine tabidir. Makro iktisadi göstergeleri yatırım amaçlı kullanan biri zamanlılık, frekans ve revizyon sıklığını önemserken, göstergeleri iktisadi analiz amacıyla kullanan araştırmacı, verinin doğruluk ve bütünlüğünü ön planda tutacak ve gösterge seçimini buna göre yapacaktır. Yine bir yatırımcı için uygunluk (*relevance*) açısından yüksek kalitedeki bir gösterge, bir kalkınma iktisatçısının ilgi alanının dışında kalabilir.

## GÖSTERGE ÜRETİM VE DEĞERLENDİRMESİNDE KARŞILAŞILAN HATALAR

Yayımlanan veriden en doğru sonuca ulaşabilmek için veri üretim sürecinde hangi aşamalarda ne tür hatalarla karşılaşılabilceğinin sorgulanması, hem veriden azami bilginin elde edilmesi hem de hatalı çıkarımların önlenmesi için faydalı olacaktır.

Bir iktisadi göstergeye dayanarak yapılan analizin gerçek durumdan sapma göstermesi durumunda, bu sapmanın kabaca dört nedenden kaynaklanabileceği, dolayısıyla yapılacak muhtemel hataların şu dört başlık altında incelenebileceği düşünülmektedir.

- Metodoloji hatası
- İstatistikî hata
- Kayıt ve hesaplama hatası
- Yorumlama hatası

Pek çok gösterge, iktisatta kullanılan bir kavram ve bu kavram üzerine inşa edilmiş olan değişkeni karşılamak üzere hesaplanır. İktisattaki bu değişkenler ise, model kurma aşamasında gerçek hayatın karmaşık yapısının basitleştirilmesi ve amaçla doğrudan ilişkili olmayan unsurların modelden soyutlanmasıyla elde edilir. Bunun doğal bir sonucu olarak çoğu zaman hesaplanan gösterge ile iktisatçının zihnindeki kavram tam olarak birbiriyle örtüşmeyecektir. Bir iktisadi kavramın her zaman mükemmel ve eksiksiz bir ölçümünün elde edilmesi beklenemez, zira asıl ölçülme istenen, bazen iktisatçının zihnindeki, ölçüme gelmeyen bir fikirden ibarettir. Bunun da öte-

sinde farklı iktisatçılar aynı kavrama değişik anlamlar yüklüyor olabilirler. Bu durumda ölçüm sonucu, en azından bazı iktisatçıların tasavvur ettiği kavramı yansıtmakta yetersiz kalacaktır.

Diğer taraftan ölçüm yönteminin belirlenmesinde alınan her karar, teorik ilkeler yanında pratikteki kısıtlamalarla da şekillenmektedir.<sup>23</sup> Bu kısıtlamalar, ölçüm sonucunun ister istemez teorideki karşılığında farklılık göstermesi sonucunu doğurur.

İşte göstergenin hesaplanmasında, yukarıda sıraladığımız nedenlerle, elde edilen gösterge değeri ile iktisatçının zihnindeki iktisadi kavram arasında fark oluşmasına sebebiyet veren, kuramsal çerçeve, kavram, tanım, kapsam ve sınıflamaya ilişkin hataların tümünü metodoloji hatası olarak adlandırabiliriz.<sup>24</sup>

Hazırlanan gösterge, iktisadi kavramın içeriğini ne derece karşılamaktadır ya da ölçülen büyüklük ile ölçülmesine niyetlenen kavram ne derece örtüşmektedir? Hiç şüphesiz ölçüm ve hesaplama yöntemi, ölçüm sonucunun, altta yatan iktisadi kavramı mümkün olan en doğru şekilde yansıtmayı sağlamak üzere belirlenir. Bu uyumu sağlamak için ölçümü yapan kurumun, iktisatçıların yönlendirmesiyle, iktisadi analiz ve iktisadi düşüncelerden ilham alan bir ölçüm tekniği geliştirmesi gerekir.<sup>25</sup>

Seçilen yöntemin hesaplanan gösterge değeri üzerindeki etkisi, sık kullanılan birkaç göstergenin hesaplanmasında karşılaşılan soru işaretleri irdelendiğinde daha kolay anlaşılacaktır. Örnek olarak, belirli bir dönem içinde bir ekonomideki toplam katma değer üretimini ifade etmek üzere geliştirilmiş olan “gayrisafi yurt içi hâsıla” kavramının hesaplanmasında karşılaşılan bazı meseleler şöyle sıralanabilir. Ekonomiden ne kastedilmektedir veya ekonominin sınırlarını belirleyen kriterler nelerdir? Hangi faaliyetler iktisadi faaliyet kapsamındadır? Üretim değeri hangi yöntemle ölçülecektir? Bu değer için hangi ölçü birimi kullanılacaktır? Farklı para cinsiyle gerçekleşen akım hareketleri, nasıl tek bir birime indirgenecektir? Dönem içindeki fiyat hareketleri, hesaplamada nasıl dikkate alınacaktır? Bütün bu sorular, teorinin yönlendirmesiyle bir şekilde cevaplansa da, kişisel tercihleri de yansıtan bu cevapların hiçbiri mutlak doğru olarak kabul edilemez. Sonuçta hesaplanan gösterge değeri, yöntem tercihleri ya da ölçüm kısıtları sonucu zihnimizde oluşturduğumuz gayrisafi yurt içi hâsıla kavramı ile birebir örtüşmeyecektir.

Yaygın ve süreklilik arz eden fiyat artışını ifade etmek üzere kullanılan enflasyon terimi, seçilen yöntemin gösterge değeri üzerindeki etkisini açıklamak üzere bir diğer örnek olarak verilebilir. Enflasyon ölçümlerinde yaygın olarak fiyat endekslerinden yararlanılmakta, bu endekslerin hesaplanması ise öncelikle bazı ölçüm kriterlerinde mutabık kalınmasını gerektirmektedir. Endeks hesaplamasında hangi ürünler kapsama alınmalıdır? Mesela konut fiyatlarındaki artış enflasyona dâhil edilmeli midir? Ürün sepetindeki mal ve hizmet fiyatları nasıl belirlenecektir? Fiyatlar hangi tarihteki değerleri yansıtmalıdır? Hesaplama hangi formülle yapılacaktır? Yine bu soru-

<sup>23</sup> Castles (1995), s. 53-88.

<sup>24</sup> Morgenstern (1963), s. 8; Zarnowitz (1979), Hulten (2007).

<sup>25</sup> Gösterge üretiminde yöntem belirlenmesi iktisadın yanı sıra istatistik, muhasebe ve hatta etimoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi bilimlerin de katkılarına muhtaçtır.

Ölçüm meselesine farklı disiplinlerin yaklaşımları için bkz. Churchman-Ratoosh ed. (1959).

ların da mutlak doğru cevapları yoktur. Yöntem belirlenirken ortaya konan her bir farklı tercih, farklı bir enflasyon büyüklüğünün hesaplanması sonucunu doğuracaktır. Hesaplanan bu büyüklük de kaçınılmaz olarak zihnimizdeki soyut enflasyon kavramını birebir karşılamayacaktır.

Özetlemek gerekirse metodoloji hatasının asgaride tutulması için, belirlenecek hesaplama yönteminin, iktisatçının ölçmek istediği değişkenle uyumlu olması gerekmekte, ancak çoğu durumda her kullanıcıyı memnun edecek bir ortak yöntemde uzlaşa sağlamak mümkün olmamaktadır.

Göstergeler yoluyla iktisadi bilgiye ulaşma sürecinde karşılaşılabilecek ikinci tür hata, istatistikî hata (örneklem hatası) olarak adlandırılabilir. İstatistikî hata, ölçülmek istenen büyüklüğün tamamı hakkında bilgi toplamanın mümkün olmadığı ya da çok maliyetli olduğu durumlarda, seçilen bir örneklem üzerinden hesaplama yapılması sonucunda karşımıza çıkar. Pek çok göstergenin hesaplanmasında, maliyet ile doğruluk arasında bir denge kurmak adına, anakütlenin tamamı hakkında bilgi toplamak yerine, seçilen bir örneklem üzerinde çalışma yapılmakta, örneklemden elde edilen bilgilerle oluşturulan göstergenin, anakütlenin tamamını temsil ettiği varsayılmaktadır. Örneklem seçiminde ve anket tasarımında gösterilecek titizlik ile istatistikî hatayı asgaride tutmak mümkün olmakla birlikte, elde edilen gösterge değeri mutlaka tahmin edilmek istenen büyüklükten bir miktar farklılık gösterecektir.

Bu tür örneklem üzerinden hesaplanan göstergelerin değerini belirleyen temel faktörler olarak tahmin yönteminin yansız ve düşük varyanslı olmasından bahsedilebilir. Ancak gerçek değeri bilmediğimizden yöntemin yansızlığına ilişkin fikir yürütemeyeceğimiz gibi, her bir tarih için elimizde tek bir tahmin bulunduğundan, tahmin yönteminin varyansını hesaplamak da mümkün değildir. Bu nedenle iktisadi göstergelerde, doğa bilimlerinin aksine, elde edilen tahminlerin bir güven aralığı ile verilmesine nadiren rastlanır. Göstergelerle birlikte güven aralığı yayımlanmaması da yaygın bir şekilde, açıklanan verinin şaşmaz bir kesinlik taşıdığı izlenimini uyandırmaktadır. Örneğin aylık tüketici fiyat endeksinin % 0,67 olarak yayımlanması enflasyonun bu dönemde % 0,67 olduğu intibasını uyandırmakta, bu değer belirlen bir hata payı içeren bir tahmin olduğu kullanıcılar tarafından nadiren dikkate alınmaktadır.<sup>26</sup>

Pratikte, hesaplama yönteminin varyansının büyük olup olmadığı, zaman serisinin oynaklığı (*volatility*) izlenerek kabaca tahmin edilebilir. Bir göstergenin geçmişte aşırı dalgalanma sergilemiş olması, istatistikî hatanın da yüksek olabileceğini düşündürür. Bu tür göstergelerin hareketli ortalamalarının alınarak takip edilmesi, aşırı oynaklığı törpülemekte kullanılan yaygın bir yöntemdir.<sup>27</sup> Örneğin işgücü göstergeleri aşırı dalgalanma sergilediğinden, ILO'nun da tavsiyelerine uygun olarak, Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçları TÜİK tarafından üç aylık hareketli ortalamalar üzerinden yayımlanmaktadır (bkz. s. 190).

<sup>26</sup> Morgenstern (1963), s. 8-9.

Halbuki örneğimizde mesela tahminin standart sapması 0,15 ise yaklaşık olarak 0,6 büyüklüğünde bir güven aralığından bahsedilebilir ki bu enflasyonun % 0,37-% 0,97 arasında yer aldığı tahmin edildiği anlamına gelir. Bu kadar geniş bir aralık da bilgilendirici olmaktan uzaktır.

<sup>27</sup>  $x_t$  asıl seri olmak üzere  $x$ 'in  $n$  dönemlik hareketli ortalama serisi olan  $y_t$ , şu şekilde verilir:  $y_t = \frac{\sum_{i=t}^{t-n+1} x_i}{n}$ .

Hazırlanan göstergelerin gerçek değerinden sapma göstermesinin bir diğer nedeni ise, örneklem dışı hatalar olarak da adlandırılan, veri toplama, kayıt, veri işleme ve hesaplama hatalarıdır. Bu gruptaki hatalar veri derleyen kurumun işleyiş süreçlerindeki yanlışlardan ya da bu süreçleri yürütenlerin dikkatsizliklerinden kaynaklanabileceği gibi, anket katılımcılarının sorulara bilinçli ya da bilinçsiz olarak yanlış cevap vermesi gibi sebeplere de dayanabilir. Diğer taraftan, veriyi hazırlayan kuruluşun bilinçli olarak yaptığı yönlendirmeler veya kamu otoritesinin baskısı ile bazı göstergelerin taraflı hazırlanması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Göstergelerin hesaplanmasında kullanılan mikroveriler, pek çok durumda kişi ve kurumların beyanları esas alınarak derlenir. Bilgi alınan kişi ya da kurumun herhangi bir sebeple bilgi gizlemesi, sorulara cevap vermek istememesi ya da bilerek yanıltıcı cevaplar vermesi, hesaplanacak göstergede de hatalara neden olacaktır. Örneğin az sayıda üreticinin bulunduğu sektörlerde faaliyet gösteren firmalar, stratejik nedenlerle üretim ya da fiyat bilgilerini gizleme ihtiyacı duyarabilir. Kayıt dışılığın yaygın olduğu bir ekonomide firma yöneticileri gerçek bilgileri veri derleyen kuruluşla paylaşmada tereddüt edebilir ya da verdiği bilgilerin istatistik dışı amaçlarla kullanılacağı kaygısı taşıyan biri, kişisel bilgilerini aktarmakta çekimser davranabilir.<sup>28</sup> Herhangi bir çekince ya da art niyet olmasa bile, hatırlamama ya da soruyu anlamama nedeniyle soruya hatalı cevap verilmesi de ihtimal dâhilindedir.<sup>29</sup> Örneklem dışı hataların yukarıda bahsettiğimiz istatistikî hatadan önemli bir farkı, genelde sistemik bir mahiyet taşımamasıdır. Diğer bir ifadeyle, örneklemin genişlemesi istatistikî hatanın azalmasını sağlarken, genelde örneklem dışı hatalar örneklem büyüklüğünden bağımsızdır.<sup>30</sup>

Göstergeler yayımlanmadan önce birçok kontrolden geçse de, veri üretimi büyük oranda insan emeğine dayalı ve hataya açık bir süreçtir. Kayıtların bilgisayar ortamında tutulması, çeşitli programlarla tutarsızlıkların tespit edilmesi, nihai göstergelerin diğer göstergelerle tutarlılığının kontrol edilmesi gibi yöntemler güvenilirliği artırmakta, ancak örneklem dışı hataların tamamen önlenmesini temin edememektedir. Bilinçli ya da bilinçsiz yapılan her türlü hatanın asgaride tutulmasında, veri derleyen kuruluşun yetkinliği, bağımsızlığı ve şeffaflığı önemli rol oynamaktadır.

Yukarıda kısaca tartıştığımız üç hata kaynağı göstergenin hazırlanma aşamasında ortaya çıkmakta, hataların oluşumunda kullanıcının dahil olmadığı gibi, bunları düzeltme imkânı da bulunmamaktadır. Sayısal verinin iktisadi bilgiye dönüştürülme sürecinde karşılaşılan en hayati sorun ise, göstergenin kendisinden ziyade kullanımının hatalı olmasıdır. İktisatçıların kendi aralarında fikir ayrılığına düştükleri durumların çokluğu, yorumlama hatalarının yaygınlığının bir gös-

**28** Ülkemizde TÜİK Kanunu, istatistikî amaçla veri derleme sürecinde yanlış ve eksik bilgi verme ya da hiç bilgi vermeme gibi tutumlara karşı yaptırımlar getirmektedir. Ayrıca istatistikî amaçla derlenen verinin, örneğin vergilendirme gibi başka bir amaçla kullanılmayacağı da TÜİK tarafından taahhüt edilmektedir. Buna karşın beyan hatalarının ne derece engellenebildiği soru işareti olarak kalmaktadır.

**29** Gösterge hesaplanmasında hataya açık diğer alanların yeterli ilgiyi görememiş olmasına karşın, anket yönteminde karşılaşılabilecek ölçüm hatalarına ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur. Örneğin Biemer ve diğerleri (2004), Birleşmiş Milletler (1982), Deming (1966), s. 24-50.

**30** Zarnowitz (1979). Örneklem dışı hataların yaygın olduğu bir ölçümde tahminlerin beklenen değeri, tahmin edilmek istenen değişkene eşit olmamaktadır.



tergesi olarak değerlendirilebilir.<sup>31</sup> Yorumlamada karşılaşılabilecek hata türleri sınırsız olmakla birlikte, sık yapılan bazı basit hataları vurgulamak faydalı olacaktır.

Yorumlama hatalarına verilebilecek örneklerin bir kısmı, aralarında korelasyon bulunan iktisadi göstergelere neden-sonuç ilişkisi atfedilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer şartların sabit tutulmadığı ortamda, bir değişkendeki değişimin bir diğer değişkenden kaynaklandığı ileri sürülemez, zira her iki değişken de bir üçüncü değişken tarafından belirleniyor olabilir. Buna göre iki iktisadi göstergenin birlikte hareket etmesi (*co-movement*) bunlar arasında nedensellik ilişkisi bulunduğunu kanıtlamaz. Örneğin, işsizlikle enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğunun gözlemlenmesi, düşük işsizliğin enflasyonu artırdığı hipotezine kanıt teşkil etmeyecektir. Bu ilişki, iki gösterge arasındaki nedensellik bağı kadar kontrolümüz dışındaki bir üçüncü faktörün etkisi sonucu da ortaya çıkmış olabilir. Gözlemlenen korelasyon nedensellik bağının katı delili olarak değil, ancak makul bir teorinin geçerliliğine yönelik bir karine olarak kullanılabilir.

Frekans yüksek istatistiklerin yorumlanmasında zorluk yaratan bir olgu da mevsimsellik ve takvim etkisidir. Birçok ekonomik veri, her sene tekrarlayan, belirli dönemlerde yükselip belirli dönemlerde alçalan ve mevsimsellik olarak adlandırılan bir döngü takip eder. Tarım ürünlerinin ağırlıklı hasat dönemi olan yılın üçüncü çeyreğinde toplam tarım üretiminin artması, kışın inşaat faaliyetleri ve turizm gelirlerinin yaz mevsimine oranla daha düşük seyretmesi, işsizliğin yaz aylarında kısya nazaran düşük gerçekleşmesi, mevsimselliğe verilebilecek bazı örnekler olarak sıralanabilir.

Mevsimsellik sergileyen göstergelerin anlamlandırılmasında sorun, bir döneme ait büyüklüğün bir önceki dönemle karşılaştırılmamasından kaynaklanmaktadır. Mevsimsellik sergileyen bir göstergenin bir önceki aya göre artış kaydetmesi halinde, bunun ne kadarının iktisadi nedenlerle, ne kadarının mevsimsel etkiler sebebiyle gerçekleştiği ilk bakışta ayrıştırılamaz. Bu bağlamda mevsimsellik gösteren göstergeler, yalnızca geçen senenin aynı dönemi ile yapılan karşılaştırmalarda anlamlı sonuçlar üretebilmektedir.

Bir önceki yılın aynı dönemiyle yapılan karşılaştırmaların handikapı ise, gerçekleşen artış ya da düşüşün, geçmiş bir yılın hangi döneminde başladığının bilinmemesidir. Örneğin sanayi üretim endeksinin bir yıllık süre içinde önce hızla arttığını, belirli bir süre sonra yavaş yavaş düşüğünü, bir yıl sonunda ise aylık endeksin bir önceki yıl değerinin üzerinde olduğunu farz edelim. Bir önceki yılın aynı ayıyla yapılan kıyaslama bize endeksin arttığını söylemekle birlikte, böyle bir değerlendirmede, en güncel eğilimin gerilemeye işaret ettiği gözden kaçırılmış olacaktır.

Takvim etkisi ise, farklı dönemlerdeki işgünü sayısının aynı olmamasından kaynaklanan bir karşılaştırma sorunudur. İş günü sayısının az olduğu dönemlerde, piyasadaki canlılıktan ba-

31 Aslında iktisatçıların karşı görüşler ileri sürmesinde, somut verilerin hatalı yorumlanması, pek çok nedenden yalnızca birini teşkil eder. Olgular kadar değer yargılarının da iktisadın ilgi alanında olduğu düşünüldüğünde, siyasi görüş, hayat tarzı, benimsenen felsefi düşünce ya da toplumda işgal edilen pozisyona göre fikirlerin farklılaşmasının anlaşılır olduğu kadar gerekli de olduğu kabul edilecektir. Yine de sayısal verilerin hatalı yorumlanması, anlaşmazlık nedenleri arasında önemli yer işgal etmektedir. Machlup (1978) iktisatçıların anlaşamama nedenlerini, sözcük anlamlarının farklılığı (*different word meanings*), farklı mantık yürütme (*different logical reasoning*), farklı ön kabuller (*different factual assumptions*) ve farklı değer yargıları (*different value judgements*) olmak üzere dört kalemde incelemektedir. (s. 375-389)

ğimsız olarak üretim daha düşük gerçekleşir. Özellikle dini bayramların ardışık yıllarda farklı aylara denk gelmesi, bu aylara ait verilerin karşılaştırılmasında güçlük yaratmaktadır.

Hem mevsimsel etkilerden hem de takvim etkilerinden doğan sakıncaları bertaraf etmek için en yaygın olarak kullanılan yöntem mevsimsellikten ve takvim etkisinden arındırma işlemidir. Mevsimsellikten arındırma, kısa dönemli mevsimsel faktörlerden kaynaklanan düzenli ve tahmin edilebilir değişimlerin belirlenerek bu mevsimsel etkinin zaman serisinden ayrıştırılmasını, takvim etkisinden arındırma ise gösterge değerlerinin dönemdeki işgünü sayısına uyumlu hale getirilmesini ifade eder. Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış seriler bir önceki dönemle karşılaştırılabilir nitelikte olacağından veri üreten pek çok kurum, kullanıcıların bu ihtiyacını karşılamak adına mevsimsellikten ve takvim etkisinden arındırılmış istatistikleri de yayımlamaktadır.

Mevsimsellikten arındırma işlemi mevsimsel etkiyi bertaraf eden faydalı bir teknik olmakla birlikte, bu işlemin zaman içinde karşılaştırma sorununa kesin çözüm sunan bir yöntem olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. İlk olarak mevsimsellikten arındırma, yalnız belirli dönemlerde ve düzenli frekansta tekrarlanan hareketlerin ayrıştırılmasını sağlamakta, mevsimsel hareketler dışındaki olağan dışı gelişmeleri bu yöntemle ayrıştırmak mümkün olmamaktadır.<sup>32</sup> Örneğin grev, doğal afet, düzensiz aralıklarla yaşanan şoklar gibi öngörülemeyen etkiler mevsimsellikten arındırma işlemiyle düzeltilemeyeceğinden, yorumlama aşamasında bu tür olağanüstü gelişmelerin de gözden kaçırılmaması gerekir. İkinci olarak, serileri mevsimsellik ve takvim etkisinden arındırmak için farklı sonuçlar veren pek çok farklı tekniğin mevcut olması, yöntem seçimini bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü olarak mevsimsellikten arındırma, geçmişte gerçekleşen mevsimsel hareketlere dayanarak gerçekleştirilen istatistikî bir işlem olduğundan, seriye eklenen her yeni veri mevsimselliğin yapısına ilişkin bilgimizi artırmakta ve buna bağlı olarak mevsimsellikten arındırılmış serinin de geriye dönük olarak revize edilmesini gerektirmektedir. Geçmişe eskiye dayanmayan göstergelerde mevsimselliğin yapısına ilişkin bilginiz sınırlı olacağından, bu tür serilere uygulanan mevsimsellikten arındırma işlemi de daha az güvenilir sonuçlar verir. Özetlersek, mevsimsellikten arındırma yöntemlerinin mükemmel olmadığı unutulmamalı ve mevsimsellik gösteren serilerin yorumunda ihtiyatlı olunmalıdır.

Göstergelerdeki değişim oranlarının yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise baz etkisidir. Baz etkisi, gösterge değerinin bir önceki dönemde normalden düşük ya da yüksek gerçekleşmiş olması sebebiyle, cari dönemdeki değişimin normalden yüksek ya da düşük algılanması şeklinde tanımlanabilir. Örneğin yaşanan kuraklık nedeniyle geçen sene tarım fiyatları yüksek oranda artmışsa, iklim şartlarının normale dönmesi halinde bu seneki fiyat seviyesi genel eğilime geri dönecek, böylece bir önceki seneye göre fiyat artışları daha sınırlı kalacaktır. Fiyatlarda bu sene görülen düşük oranlı artışı doğru politikalar sayesinde fiyat istikrarının sağlandığı şeklinde yorumlamak yerine, fiyatların bir önceki sene normalin üzerinde olmasına, yani baz etkisine bağlamak daha doğru olacaktır.

Bu sıralananlar dışında yorumlama hatalarının büyük ölçüde verinin içeriği, iktisadi anlamı ve derlenme yöntemlerinin yeterince sorgulanmamasından kaynaklandığı ifade edilebilir.<sup>33</sup> Göstergeye yüklenen anlam ile hesaplama yöntemi örtüşmüyorsa hatalı yorum ya da çıkarımlara ulaşılması ihtimali yüksektir. Bu anlamda gösterge hesaplama metodolojisinin sorgulanması ve değerlendirmelerin hesaplamada karşılaşılan kısıtlar da göz önüne alınarak yapılması, yorum hatalarının asgariye indirilmesi için elzemdir.

Diğer taraftan yorum hatalarının önemli bir kısmının bilgisizlikten ya da üşengeçlikten ziyade, partizanca bir tavırla, kamuoyunu yanlış yönlendirme çabasından kaynaklandığı ortadadır. Veri kullanıcıları görüşlerini verilerin ışığında oluşturmak yerine, önce iktisadi bir soruna ilişkin kanaat oluşturup daha sonra buna uygun teoriyi ve verileri aramayı tercih edebilmektedirler. Buna göre bir bulgu kullanıcının inandığı çıkarım ya da politikaya uygun değilse göz ardı edilmekte, yerleşik inanç yönünde seçici davranılarak, ulaşılması arzu edilen çıkarıma destek sağlayan istatistikler dikkate alınmaktadır. Verilerin bilgi edinmek için değil inancı pekiştirmek için kullanılmasına ilişkin şu nükte meşhurdur: Birçok insan istatistikleri bir sarhoşun elektrik lambasını kullandığı gibi kullanır, yani aydınlanmak için değil, dayanmak için.

#### ÇERÇEVE 1.1

### Sınıflandırma Standartları

Bir ekonominin yapısal analizinde ilk adım, karmaşık iktisadi yapının belirli ilkeler doğrultusunda modellenerek basite indirgenmesidir. Benzer şekilde analiz amacıyla kullanılacak göstergelerin derlenmesinde de, toplanan verilerin belirli bir sistem dâhilinde sadeleştirilmesi, toplulaştırılması ve sınıflanması gerekir. Standart bir kavramsal çerçeve dâhilinde, nitelik ve özellik bakımından benzer değerlerin bir araya getirilerek, farklı özellikler gösteren kümeler altında toplanmasında uyulacak kurallar, gösterge üretiminin temel meselelerinden biri teşkil eder.

Gösterge üretiminde standardizasyonun sağlanması ve böylece hem zaman çizgisi içinde hem de ülkeler arasında karşılaştırılabilirliği olan göstergeler elde edilebilmesi için, başta uluslararası organizasyonlar olmak üzere çeşitli kuruluşlarca sınıflama standartları geliştirilmiştir. Bu standartlar, geniş sayısal bilginin az sayıdaki başlık altında özetlenerek kullanıcıların ortak ihtiyaçlarının karşılanmasına, bir diğer ifade ile veri üreten kuruluşlar ile kullanıcılar arasında ortak bir dil tesis edilmesine hizmet etmektedir.

Her ne kadar kullanıcılar amaçlarına, ihtiyaçlarına, iktisadi ön kabullerine ve bakış açılarına göre farklı sınıflama sistemlerini tercih edebilecek olsalar da, veri kıtlığından ziyade aşırı veri bombardımanının sorun olarak öne çıktığı günümüzde, standartlaşmanın getirisi, çoğu zaman dezavantajlarının önüne geçmektedir.

İktisadi faaliyet kategorilerinin belirli bir standart dâhilinde tespit edilerek üretim, istihdam, milli gelir gibi pek çok göstergenin iktisadi analize uygun olarak hazırlanmasında faaliyet sınıflamaları önemli rol oynar.

Pek çok farklı konuda sınıflama standardı geliştirilmiş olmakla birlikte, kullanım sıklığı açısından özellikle faaliyet, ürün ve dış ticaret sınıflamaları öne çıkmaktadır. İlerleyen sayfalarda da karşılaşacağımız bu standartlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

**ISIC** (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması), Birleşmiş Milletler tarafından, mal ve hizmet üretimine yönelik tüm

ekonomik faaliyetlerin sınıflandırılmasına yönelik olarak hazırlanmış uluslararası iktisadi faaliyet kod sınıflamasıdır. En yukarıda, *A – Tarım, ormanlık, balıkçılık, C – İmalat sanayi* gibi kısım başlıklarının yer aldığı, daha sonra bunların bölümlere, bölümlerin gruplara, grupların da sınıflara ayrıldığı dört kademeli bir sistem olarak geliştirilmiş olan standart, zaman içinde üretim yapısındaki değişikliklere paralel olarak revize edilmektedir.<sup>1</sup>

**NACE** (Nomenclature Statistique des Activités Economiques dans la Communauté Européenne) ise Avrupa Birliği'nce Avrupa ekonomisinin ihtiyaçları doğrultusunda, ISIC temel alınarak hazırlanmış genel amaçlı bir faaliyet sınıflandırma sistemidir.<sup>2</sup>

Ürün sınıflamaları kapsamında da faaliyet sınıflamalarında olduğu gibi, biri Birleşmiş Milletler'ce, diğeri Avrupa Birliği'nce geliştirilmiş iki temel sınıflama sistemi bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler'ce önerilen **CPC** (Central Product Classification – Merkezî Ürün Sınıflaması) sanayi üretimi, ulusal hesaplar, fiyat endeksleri, dış ticaret gibi birçok alanda kabul görmüş bir ürün sınıflama sistemidir. Ürün ve hizmetlerle ilişkili göstergelerin uluslararası karşılaştırılabilirliğinin sağlanması için bir çerçeve sunan sistemde ürünler beşli alt kırılımla sınıflandırılmaktadır.<sup>3</sup>

**CPA** (Statistical Classification of Products by Activity in the European Community – Avrupa Topluluğu'nda Faaliyete Göre Ürünlerin İstatistikî Sınıflaması) ise CPC'nin Avrupa ülkeleri için uyarlanmış halidir.

Bunlara ilave olarak NACE sınıflama sistemi esas alınarak yine Avrupa Birliği tarafından hazırlanmış olan ve ürünleri ara malları, sermaye malları, dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları ve enerji olmak üzere niteliklerine göre beş kategori altında sınıflandıran **MIG** (Main Industrial Groupings - Ana Sanayi Grupları), pek çok göstergenin sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer önemli standarttır.

Dış ticaret sınıflamaları arasında ise, Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilmiş **SITC** (Standard International Trade Classification - Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması) ve Dünya Gümrük Örgütü (WCO) tarafından oluşturulmuş **HS** (Harmonised Commodity Description and Coding System - Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi) dış ticarete konu olan tüm malların ayrıntılı olarak kodlandığı sınıflama standartları olarak öne çıkmaktadır. SITC daha çok iktisadi analize yönelik olarak oluşturulacak göstergelerde kullanılan ve daha az başlıktan oluşan bir sistemken, HS, her tür malın ayrıntılı olarak kodlanmasına yönelik olarak düzenlenmiştir. Türkiye'de de gümrük tarife cetvellerinde harmonize sistem kullanılmaktadır.

Bunların yanı sıra Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulmuş, ticareti yapılabilen malların tüketim, yatırım, ara malı gibi nihai kullanım amacına göre sınıflandırıldığı **BECC** (Classification by Broad Economic Categories - Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama); hanehalkı ve hükümet harcamalarının sınıflandırılması için kullanılan **COICOP** (Classification of Individual Consumption According to Purpose - Bireysel Tüketimin Amaca Göre Sınıflandırılması); kişilerin çalışma durumlarına göre sınıflandırılmasını sağlayan **ICSE** (International Classification by Status in Employment - Uluslararası İşteki Durum Sınıflaması); Avrupa Birliği tarafından sanayi mallarının sınıflamasına yönelik olarak hazırlanmış **PRODCOM** (Products of the European Community) diğer önemli sınıflama standartları olarak sıralanabilir.<sup>4</sup>

En önemlilerini kısaca açıkladığımız bu standartlar, göstergelerin yorumlanması ve karşılaştırılabilirliğinin sağlanması adına çok önemli bir hizmet yerine getirmektedir. Zaman içinde karşılaştırma yapmayı engelleyebilen bir unsur ise gelişen ihtiyaçlara göre, standartları oluşturan kuruluşlar tarafından sistemde güncelleme yapılması halinde ortaya çıkmakta, bu tür değişiklikler serilerin devamlılığını etkileyebilmektedir.

1 Halen dördüncü revizyon kullanımdadır. Birleşmiş Milletler (2008).

2 Eurostat (2008). Halen ikinci revizyon kullanımdadır.

Avusturya ve Yeni Zelanda tarafından kullanılan ANZSIC ve Kuzey Amerika ülkelerince kullanılan NAICS, diğer faaliyet sınıflandırmaları olarak sayılabilir.

3 Birleşmiş Milletler (2002).

4 Sınıflama standartları burada sözü edilenlerle sınırlı değildir. Bunlara ilişkin daha geniş bilgiye <http://tuikapp.tuik.gov.tr/DIESS/SiniflamaTurListeAction.do> sayfasından ulaşılabilir.

# İKİNCİ BÖLÜM

## Milli Gelir Göstergeleri

**M**odern dünyada, üretim düzeyindeki düzenli ve sürekli artışı normal ve sıradan bir durum olarak kabul ediyoruz. Halbuki iktisadi faaliyetin sürekli artış çizgisi takip etmesi, insanlığın uzun tarihi içinde yakın dönemlerde ortaya çıkmış bir olgudur. Geleneksel toplumlarda genel iktisadi anlayış ve siyasi iradenin iktisat politikaları, üretimin düzenli olarak artırılmasından çok, halkın yaşasının sağlanması ve mevcut düzenin korunması hedefine göre şekillenmekteydi. Üretim ve tüketim ilişkilerinin muhafaza edilmesi, sosyal yapının bozulmaması için de bir gereklilik olarak görülüyordu.<sup>1</sup> Toplum katmanları tarafından da benimsenmiş bu anlayış çerçevesinde kişinin emeği çoğunlukla ancak geçim düzeyini korumasını sağlıyor, daha fazla çalışmak, nesilden nesile katlanarak büyüyen bir sermaye birikimi oluşumuna izin vermiyordu. Lonca teşkilatları, sınıfsal ayrımlar, ticaretin denetim altında tutulması, fiyat kontrolleri gibi uygulamalar, bu iktisadi anlayışın politika alanındaki yansımalarını teşkil ediyordu. Tüketim imkânlarının sınırlı olduğu bu tür geleneksel toplumlarda, ekonominin büyüklüğü de kabaca nüfusun büyüklüğü ile orantılı seyrediyordu.

Buna karşın son iki yüzyıllık dönem, üretim miktarının fiziki insan gücüne bağlı olmaktan çıkmasıyla, üretimin daha önce görülmemiş bir hızla ve istikrarlı biçimde arttığı bir zaman dilimine işaret eder.<sup>2</sup> Bu üretim artışı iktisadi zihniyette de bir kırılma yaratmış, sürekli ve sürdürülebilir bir üretim artışı artık iktisadi hayatın vazgeçilmez amacı haline gelmiştir. Batı merkezli bu kı-

<sup>1</sup> Genç (2000), s. 43-52; Sayar (1986).

<sup>2</sup> Tarihî milli gelir istatistikleri için bkz. Maddison (2007). Türkiye özelinde de iktisadi faaliyetin sürekli bir büyüme eğilimine girmesi 19. yüzyıldan önce gerçekleşmemiştir. Pamuk tarafından yapılan çalışmada 16. yüzyıl başından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye'de vasıfsız işçi yevmiyesinin sadece % 20, vasıflı işçi yevmiyesinin ise % 50 oranında arttığı hesaplanmıştır (Pamuk (2000) s. XII. Kişi başına gelirin benzer bir gelişim takip ettiği kabul edilirse bu oranlar uzun dönemde göz ardı edilebilecek bir yıllık büyüme oranını ima etmektedir.

rılmanın neden ve nasıl gerçekleştiği, kadim iktisat anlayışının günümüz iktisat düşüncesine nasıl evrildiği, üzerinde çokça tartışılmış bir konudur. Tartışma dışı olan nokta ise aslolanın ilerleme olduğu, daha fazla üretim ve daha fazla tüketimin, iktisadi faaliyetin ana amacı olduğu fikrinin günümüz insanı için baskın görüş olduğudur.

Günümüzde yüksek oranlı büyüme, bir ülkenin makro ölçekteki başarısının temel ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. İktisadi faaliyetin nihai amacını daha fazla üreterek daha müreffeh bir hayat sürmek olarak tanımlayan modern iktisat anlayışı çerçevesinde, toplam ekonomik faaliyetin en kapsamlı ölçüsü olarak milli gelir göstergeleri, ekonominin sağlığının nihai göstergesi ve iktisat politikalarının başarısının temel performans kriteri olarak kabul görmektedir.

*Giriş* bölümünde de kısaca ele aldığımız üzere, iktisadi göstergelerin gelişiminin milli gelire yönelik hesaplamalarla başladığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Toplam faaliyetin sayısal büyüklüğünü vermek üzere zaman içinde geliştirilmiş olan çeşitli göstergeler arasında ise gayrisafi yurt içi hâsıla öne çıkmakta ve toplam üretim denildiğinde genellikle gayrisafi yurt içi hâsıla anlaşılmaktadır. Gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH) kabaca, bir ülkenin belirli bir dönem içindeki toplam üretiminin piyasa değerini, diğer bir ifadeyle ekonomideki toplam faaliyetin hacmini ifade eder. Aynı zamanda o ülkedeki iktisadi birimlerin toplam gelirini de belirleyen bu gösterge, yerleşik iktisadi sistemden mevcut sermaye stokuna, teknolojik düzeyden yetişmiş insan gücüne, ülkenin yeraltı zenginliklerinden insanların iktisadi düşünce yapısına kadar birçok farklı etkenin bir neticesidir. Türkiye’de de TÜİK tarafından toplam iktisadi faaliyetin göstergesi olarak GSYH verileri derlenmekte ve çeyreklik dönemlerde yayımlanmaktadır.

Toplam iktisadi faaliyeti ölçümlemek, belirli istatistikleri toplayarak basit hesaplamalar yapmak yerine, ekonomiyi daha bütüncül bir yaklaşımla ele almayı gerektirmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında milli gelir ölçümleri tek boyutlu bir bakış açısı ile sınırlıyken, gelişen ihtiyaçlarla birlikte ekonomideki bütün akım ve stokların tek bir çerçeve içerisinde özetlenmesi fikri ortaya çıkmış ve bu amaçla *ulusal hesaplar sistemi* geliştirilmiştir. Temelleri önde gelen uluslararası kuruluşlarca ortaklaşa belirlenmiş olan ulusal hesaplar sistemi, ekonominin genel yapısı, büyüklüğü ve işleyişi ile harcama, üretim ve gelir akımlarının izlenmesine imkân sağlayan bir muhasebe çerçevesi sunmaktadır (bkz. Çerçeve 2.1). Günümüzde gayrisafi yurt içi hâsıla istatistikleri de, ulusal hesaplar sistemi tarafından belirlenen standartlar çerçevesinde hesaplanmakta, gayrisafi yurt içi hâsıla, iktisadi faaliyetlerin daha geniş bir perspektiften izlenebileceği ulusal hesaplar sisteminin bir sonuç kalemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir ekonominin büyüklüğünü ve yaratılan toplam iktisadi değeri ölçmek amacıyla kullanılan milli gelir göstergeleri bir taraftan yoğun kullanım alanı bulurken, diğer taraftan da aynı ölçüde eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu tür göstergelere yöneltilen başlıca eleştiri, üretim seviyesinin hayat kalitesinin bir ölçüsü olamayacağı, toplam üretimi ölçen göstergelere daha sorgulayıcı yaklaşılması gerektiği noktasında odaklanmaktadır.<sup>3</sup> Daha fazla üretiyor ve tüketiyor olmak,

3 Boulding (1970), Costanza vd. (2009).

## ÇERÇEVE 2.1

### Ulusal Hesaplar Sistemi

Ekonominin farklı sektörleri arasında gerçekleşen iktisadi etkileşimin analiz edilebilmesi, iktisadi faaliyetin genel hacmini veren tek bir göstergenin ötesinde, daha kapsamlı bir kayıt sistemini gerektirmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere geliştirilmiş olan ulusal hesaplar sistemi, ekonomik akımları ve stokları sistematik bir biçimde kaydederek, ekonominin ana sektörleri arasındaki akımların bir bütün olarak görülmesini sağlamak amacıyla kullanılmaktadır.<sup>1</sup>

Ulusal hesaplar, bir ekonomide gerçekleşen iktisadi faaliyetler ile piyasada ve diğer yerlerde farklı iktisadi birimler ve gruplar arasındaki etkileşimin kapsamlı ve ayrıntılı bir kaydını sağlayarak üretim, gelir ve harcamayla ilgili her tür muamelenin özetini veren bir muhasebe çerçevesi sunar. Ekonomi genelindeki iktisadi faaliyetin düzeyi için yaygın olarak kullanılan bir gösterge olan gayrisafi yurt içi hâsıla da, ulusal hesaplar sisteminin bir yan ürünü olarak elde edilmektedir.

Sistem, her bir dönemin başında ve sonunda, kurumsal birim ya da sektörler tarafından tutulan varlık ve yükümlülüklerin değerini içeren bilançolarla birlikte, belirli bir dönemde gerçekleşen farklı iktisadi faaliyet türlerini birbirine eklemeyen bir dizi bağlantılı akım hesapları çerçevesinde kurulmuştur.<sup>2</sup> Ulusal hesaplar sisteminde bir ekonomi, farklı kurumsal birimler arasında eş zamanlı sayısız işlemin gerçekleştiği, birbirine bağımlı iktisadi faaliyetleri içeren bir genel denge sistemi olarak kabul edilmektedir. Bu sisteme göre her bir ekonomi çeşitli sektörler, bunların alt sektörleri ve bu sektörler dâhilindeki kurumsal birimlerden oluşur.

Sistemde, kendi hesabına aktiflere sahip olabilen, yükümlülükler üstlenen, ekonomik faaliyetlerle uğraşan ve diğer birimlerle işlemlere girebilen her bir ekonomik varlık, bir kurumsal birim olarak tanımlanmaktadır. Kurumsal birimler; mali olmayan şirketler, mali şirketler, genel devlet, hanehalkları ve hanehalklarına hizmet eden kâr amacı olmayan kurumlar olarak beş kurumsal sektöre ayrılmakta, her bir kurumsal birim, üretim, tüketim, yatırım ve tasarruf gibi çeşitli ekonomik fonksiyonları yerine getirmektedir. Bu beş ana sektör de bir araya gelerek toplam ekonomiyi oluşturur. Bu kurumsal birimlerden hanehalkları bir taraftan ücret, faiz, kira ya da transfer geliri adı altında gelir elde ederken, diğer taraftan bu gelirlerini tüketime ya da tasarrufa yönlendirirler. Şirket gelirlerinin ana kaynağı, yaptıkları satışlardır. Şirketler bu gelirlerini üretim faktörlerine yapılan ödemelerinde kullanırlar. Hükümetler ise vergi ve diğer faaliyetleriyle topladıkları geliri cari harcamalar ve transfer harcamalarıyla ekonomiye geri döndürürler. İktisadi aktörler arasındaki bu tür pek çok işlem sonucunda bir yandan varlıklar el değiştirirken diğer yandan bunlara ilişkin para akımları, borçlanmalar, geri ödemeler gerçekleşir. Bütün bu işlemler bir döngü içinde seyrederek “ekonomi” olarak adlandırılan bütünü oluşturur.

Ulusal hesaplar sisteminde, bu kurumsal sektörler arasında gerçekleşen her bir işlem ilgili hesap altında kaydedilerek ekonominin genel tablosuna ulaşılmaktadır. Hesaplar; mal ve hizmetlerin üretimini, üretim sonunda yaratılan geliri, bunu izleyen gelir dağılımını, gelirin yeniden dağıtımını ve gelirin tüketim ve tasarruf amacıyla kullanımını kayıt altına almaktadır. Bu hesapların özetlediği akımlar ve hesap bakiyeleri ise, ülkedeki toplam üretim, toplam gelir ve toplam harcamanın alt kırılımlarının elde edilmesini sağlamaktadır. Uygulamada elbette ekonomideki her işlemin bu özetlenen çerçevede kaydedilmesi mümkün olmadığından, tablolar da yer alan büyüklükler çeşitli anketler, resmi kayıtlar ve istatistikî yöntemlerle derlenmektedir.

Ulusal hesapların uluslararası standartları Birleşmiş Milletler, Avrupa Komisyonu, OECD, IMF ve Dünya Bankası desteğinde oluşturulmuş olan bir çalışma grubu tarafından belirlenmiş ve bu standartlar System of National Accounts 2008 (SNA 2008) isimli çalışma ile yayımlanmıştır. Bunun yanında Avrupa Birliği tarafından, su-

1 SNA 2008, s. 1-13.

2 Ruggles – Ruggles (1970), s. 1-7.

num ve tablolarda farklılıklar gösteren, ancak bunun dışında SNA 2008 ile tamamen uyumlu bir diğer çalışma ESA 2010 adıyla hazırlanmıştır. Türkiye’de de milli gelir göstergeleri TÜİK tarafından bu iki standarda uygun olarak hazırlanmaktadır.<sup>3</sup> Bu iki temel standart, verinin nasıl toplanacağı, nasıl gruplanması gerektiği, akımlar arasındaki ilişkiler, bunların niteliği ve sunum esasları gibi konularda ortak bir çerçeve çizmektedir.

3 ESA 2010’da ulusal hesaplar cari hesaplar, birikim hesapları ve bilanço olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Cari hesaplar, mal ve hizmetlerin üretimini, gelirin yaratılmasını ve dağıtımını, tüketim ve tasarruf amaçları için gelirin kullanımını kaydeder. Birikim hesapları, aktif ve pasiflerin elde edilmesini, elden çıkarılmasını ve net değerdeki değişiklikleri kaydeden akım hesaplarıdır. Bilançolar ise dönemin başında ve sonunda kurumsal birimler ve sektörler tarafından tutulan aktif ve pasif stoklarının değerini gösterir.

her zaman daha müreffeh bir hayat sürmek anlamına gelmeyebilir. Dört mevsim sıcak bir iklime sahip ve kışları çok sert geçen iki farklı ülkeyi düşünelim. Ilıman iklimdeki ülkenin enerji ihtiyacı daha sınırlı iken, soğuk iklimdeki ülke aynı derecede ısınabilmek için daha yüksek enerji üretimi ve tüketimine ihtiyaç duyacaktır. Bu enerji üretim ve tüketimi soğuk iklimde yaşayan topluluğun hesaplanan toplam hâsılasını yükseltmekle birlikte, soğuk iklimde yaşayanların daha müreffeh bir hayat sürdürdükleri ileri sürülemez. Refah yaratmayan üretim için bir başka örnek olarak silahlanma yarışı gösterilebilir. Güvenliği tehdit altında olan bir ülkenin daha fazla silah üretmesi ve daha fazla askeri harcama yapması olağandır. Askeri nitelikli bu faaliyetler, ortada bir refah farkı söz konusu olmamasına rağmen, ülkenin milli hâsılasının, kaynaklarını silahlanmaya yönlendirmeyen bir ülkeye göre daha yüksek gerçekleşmesi sonucunu doğurabilir.

Refah doğurmayan üretime dair bu tür örnekler çoğaltılabilir. Hayat standardı ve fertlerin refahı, parasal gelir ve toplam tüketimin dışında birçok faktör tarafından belirlenir. Gayrisafi yurt içi hâsıla ise ülke refahının değil, toplam iktisadi faaliyetin bir göstergesidir. Bu anlamda gayrisafi yurt içi hâsıla, bir refah ya da yaşam kalitesi göstergesinden çok, refah temin etmek için kullanılacak üretim becerisinin bir göstergesi olarak tanımlanabilir.<sup>4</sup>

Üretim artışının her zaman refah artışı doğurmayacağı gerçeği, büyüme ile kalkınma kavramları arasındaki farkta da ifadesini bulmaktadır. Büyüme üretim artışı ile sınırlı bir kavramken, kalkınma, toplumun sahip olduğu üretim güçlerinin ve maddi varlığın ötesinde, bütün iktisadi ve sosyal yapının yeniden organize olmasını gerektiren bir süreçtir.<sup>5</sup> Hayat tarzı ve sosyal yapı ile ilgili bir kavram olarak kalkınma, genelde hayat standardındaki gelişimi de kapsayan bir boyuta sahipken, ekonomik büyüme ise yalnızca üretim seviyesindeki artışla sınırlı kalmaktadır.

Milli gelir göstergelerinin kişisel refahı yansıtmadaki eksiklikleri, yaşam kalitesine odaklanan daha kapsamlı göstergeler geliştirme yönündeki çabaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle sanayileşmenin kalkınma ile aynı anlama geldiği fikrinin miadını doldurduğu, fiziksel üretimin çevre ülkelere doğru kaydığı günümüzde üretim miktarı dışındaki faktörlere dayalı bu tür denemeler

4 Dernburg - McDougall (1972), s. 53-72.

5 Todaro (1977), s. 87-100.



geniş ilgi uyandırmaktadır.<sup>6</sup> Ancak bütün bu çabalara rağmen gelişmişlik bağlamında henüz milli gelir göstergelerine alternatif teşkil edecek, yaygın kullanılan bir gösterge geliştirilebilmiş değildir. Yöntemsel bütünlüğü, basitliği ve tatbik kabiliyetiyle yurt içi hâsıla kavramı, bir ekonominin sağlıklı gelişimine ilişkin temel gösterge olma özelliğini sürdürmektedir. Hayat standardını doğrudan ölçemese ve refah ölçüsü iddiası taşımasa da, bir ülkenin gelişmişliği hakkında en kapsamlı veriler günümüzde de ulusal hesaplar sisteminden elde edilmektedir. Ekonomik büyümenin her zaman sosyal göstergelere birebir yansıdığını iddia etmek güç olsa da büyüme ile ortalama yaşam süresi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, barınma, beslenme, güvenlik gibi temel ihtiyaçların yakın ilişkide olduğu inkâr edilemez.<sup>7</sup> Kişisel değer yargularından soyutlanmış bir refah göstergesi tanımlamak mümkün olamayacağından, ifade ettiği anlamın sınırlarını göz önünde bulundurmamak ve diğer iktisadi ve sosyal göstergelerle birlikte değerlendirmek kaydıyla, gayrisafi yurt içi hâsılanın, bir ülkenin gelişmişliği için hâlâ alternatifsiz bir performans göstergesi olduğu söylenebilir.

Bir ülkenin dönemsel üretim miktarının ölçülmesinde kullanılabilecek tanımlar çeşitli olmakla birlikte, bunlar arasında gayrisafi yurt içi hâsıla en yaygın hesaplanan gösterge olarak öne çıkmaktadır. Gayrisafi yurt içi hâsıla, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurt içi faaliyetleri sonucu üretmiş oldukları tüm mal ve hizmetlerin piyasa değerleri toplamından, bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değeri ifade eder.<sup>8</sup> Başka bir deyişle gayrisafi yurt içi hâsıla, yurt içinde üretilen katma değer toplamını verir. Bu tanım çerçevesinde, bir mal ya da hizmet üretim faaliyetinin gayrisafi yurt içi hâsılaya dâhil olması için üretimin yurt içinde gerçekleşmesi yeterlidir.<sup>9</sup>

<sup>6</sup> Ülkelerin gelişmişlik düzeyini göstermek amacıyla hazırlanan ve en yaygın kullanılan gösterge, Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan, iktisadi üretimin yanı sıra yaşam süresi, eğitime erişim, sağlık hizmetleri gibi farklı bileşenleri de içeren İnsani Gelişmişlik Endeksi'dir. Bu endeksin hazırlanmasında kullanılan yöntem için bkz. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2010), s. 215-227.

Buna benzer diğer bazı "mutluluk endeksi" denemeleri de mevcuttur:

Üretimden çok refaha odaklanan bir gösterge için (Measure of economic welfare [MEW]) bkz. Nordhaus - Tobin (1972), s. 1-80.

Kişisel refah ve sosyal gelişmenin yanında sürdürülebilirlik meselesine de odaklanan bir çalışma için bkz. Stiglitz - Sen - Fitoussi (2009).

Sürdürülebilir büyümenin ölçülmesine yönelik bir diğer çalışma için bkz. Munasinghe (1995).

GSYH hesaplamasında yapılan düzeltmelerle elde edilen, refah odaklı bazı göstergeler için bkz. Costanza vd. (2009), s. 11-15.

Piyasa dışı hizmet üretiminin de kapsama alındığı bir gösterge için bkz. Eisner (1989).

İktisadi göstergeler ile sosyal göstergeler arasındaki ilişki için bkz. McGranahan-Pizarro-Richard (1985).

Milli gelir göstergeleri ile mutluluk ve refah arasındaki ilişki için bkz. Boarini-Johansson-D'Ercole (2006).

<sup>7</sup> Eğitim düzeyi, temiz su kullanımı, ortalama yaşam süresi ve hatta insan hakları, ifade özgürlüğü, fırsat eşitliği, siyasi haklar gibi insan refahını ve yaşam kalitesini etkileyen unsurlara odaklanan göstergeler sosyal göstergeler olarak adlandırılır. Birleşmiş Milletler (1989), Ünalın (2003). Sosyal göstergeler için Dünya Bankası'nın veri tabanı önemli bir kaynaktır: <http://data.worldbank.org/indicator>

Sosyal göstergelerin hesaplanması ve anlamlandırılması, ekonomik göstergelerin değerlendirilmesinden de problemlidir (bkz. McGranahan-Pizarro-Richard (1985), s. 61-103.

<sup>8</sup> Üretim Yöntemiyle GSYH, Metaveri, TÜİK.

<sup>9</sup> GSYH genellikle ülkeler için hesaplanmakla birlikte siyasi olarak ülke statüsünde olmayan coğrafi birimler için de hesaplanabilir. Hong Kong ve Avrupa Birliği'nin GSYH'larını bunlara örnek olarak gösterebiliriz.

Gayrisafi yurt içi hâsılayı daha ayrıntılı olarak incelemeye başlamadan önce, milli gelirin ölçümünde kullanılan diğer bazı göstergelere göz atmamız faydalı olacaktır. Gayrisafi yurt içi hâsıla dışında ekonominin büyüklüğünün bir ölçüsü olarak gayrisafi milli hâsıla, safi milli hâsıla, milli gelir, kişisel gelir ve harcanabilir gelir olmak üzere beş farklı tanımdan daha söz edilebilir.<sup>10</sup>

Gayrisafi milli hâsıla (GSMH), gayrisafi yurt içi hâsılaya dış âlem net faktör gelirlerinin eklenmesiyle elde edilmektedir.

$$\text{GSMH} = \text{GSYH} + \text{Dış Âlem Net Faktör Gelirleri}$$

Dış âlem net faktör gelirleri ise dış âlem faktör gelirleri ile dış âlem faktör giderleri arasındaki farkı ifade etmektedir. Dış âlem faktör gelirleri, bir ülkenin vatandaşlarının sunduğu işgücü ve teşebbüs yeteneği ile ekonomiye ait sermayenin yurt dışında elde ettiği gelirlerdir. Bu gelirler; yurt dışında çalışan işçilerin yurda gönderdikleri paraları, yurt dışındaki yerli firmaların kâr transferlerini, kişilerin yurt dışında yaptıkları yatırımlar karşılığında yurda getirdikleri faiz ve kâr payı gibi gelirleri kapsar. Dış âlem faktör giderleri ise yabancıların yurt içinde elde ettiği benzer gelirlerden oluşur.

Bir üretim faaliyetinin milli gelir göstergelerine dâhil edilmesinde kriter GSMH için üretim faktörlerinin mülkiyeti iken, GSYH için belirleyici etken ülkenin ekonomik sınırlarıdır. GSYH “ülke içinde” gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin büyüklüğünü ölçerken GSMH, “ülkeye ait” üretim faktörlerinin ürettikleri katma değer toplamını verir. Diğer bir ifade ile GSYH yurt içindeki üretime, GSMH ise yurttaşların toplam gelirine odaklanmaktadır. Örnek olarak, yurt dışında çalışan bir Türk vatandaşının ücreti GSMH’ya dâhil edilirken GSYH’ya dâhil değildir. Zira katma değeri yaratan üretim faktörü olan emek Türk ekonomisine aitken, üretim faaliyeti Türkiye dışında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, tamamı yabancı sermayeli bir şirketin Türkiye’deki üretimi sonucu elde ettiği kâr GSYH’ya dâhil olmasına rağmen GSMH hesaplamasına dâhil edilmez, çünkü burada, üretim yurt içinde gerçekleşmiş olmasına rağmen, üretim faktörü olan sermaye yabancılara aittir. Her bir dış âlem faktör geliri kalemi, bir başka ülke için dış âlem faktör gideri olduğundan, bütün ülkelerin GSYH toplamlarıyla bütün ülkelerin GSMH toplamları tanım itibarıyla eşit olmak zorundadır.

Milli gelir hesaplarının doğumundan 1980’lere kadar, temel milli gelir ölçüsü olarak ekseriyetle GSMH kabul görmekte iken, günümüzde GSYH, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini ölçmek için en fazla kullanılan gösterge olma özelliğini kazanmıştır.<sup>11</sup> Bu değişimin temel sebebi olarak, başta sermaye olmak üzere üretim faktörlerinin sınırlar arası geçişkenliğinin artması gösterilebilir. Milli sermayenin yerini küresel sermayenin aldığı yeni iktisadi iklimde, üretim faktörlerinin hangi ülkeye ait olduğu anlamını kaybetmiştir. Buna ilave olarak üretim kapasitesi ve istih-

10 DIE (1994), Ruggles – Ruggles (1956), s. 107-120.

11 GSYH’nın temel milli gelir göstergesi olarak kabul edilmesi ABD’de 1991 yılında gerçekleşti. Türkiye’de 2007 yılına kadar TÜİK tarafından hem GSYH hem de GSMH hesaplanmış, bu tarihten sonra ise GSMH hesaplanmasına son verilmiştir.

dam gibi ekonominin gücüne dair temel kavramların, yurt içindeki üretim ile daha yakından ilişkili olması da GSYH'nın diğer milli gelir tanımlarına göre öne çıkmasının bir diğer nedeni olarak zikredilebilir. Uzun dönemli iktisadi gelişmeler sonucunda GSYH, hem hesaplanma kolaylığı, hem de iktisadi anlam açısından GSMH'dan daha geçerli bir gösterge haline gelmiş ve dünya genelinde kabul görmüştür.

1996-2006 dönemi için Türkiye'de dış âlem net faktör gelirlerinin gelişimi Grafik 2.1'de yer almaktadır. Grafiğe göre 2000'li yıllar, 1990'ların aksine GSYH'nın GSMH'dan daha yüksek seyrettiği bir zaman dilimi olarak göze çarpmaktadır. 2000'li yıllara kadar faktör gelirleri faktör giderlerinin üzerinde seyrederken, 2001 sonrasında net faktör gelirlerinin negatif değerler almaya başladığı gözlemlenmektedir.<sup>12</sup> Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye için de GSYH ile GSMH arasındaki farkın küçük olduğu söylenebilir. (Son otuz yılda, iki gösterge arasındaki fark % 3'lük bir marjı aşmamıştır.) Ancak dış yatırımların ya da yurt dışı borçların önemli bir yekûn tuttuğu, do-

**GRAFİK 2.1**  
Dış Âlem Net Faktör Gelirleri (milyon TL)\*



(\* ) 1987 bazlı milli gelir serisinde cari fiyatlarla GSMH ile GSYH'nın farkı.  
Kaynak: TÜİK.

<sup>12</sup> Bunda en büyük etken yurt dışı işçi dövizlerindeki düşüştür.

layısıyla yurt dışına kâr ya da faiz adı altında önemli miktarda gelir transferi gerçekleşen ülkelerde bu oran yüksek olabilmektedir.<sup>13</sup> Dış faktör gelirlerinin oldukça oynak bir değişken olması, GSMH ile GSYH'nın kısa vadede ayrı yönlerde hareket etmesine sebep olabilmekle birlikte, uzun vadede bu iki milli gelir ölçüsünün genelde aynı eğilimi takip ettikleri gözlenmektedir.

Bir yıllık üretim süreci sonunda elde edilen net değer toplamını veren safi milli hâsıla, gayrisafi milli hâsıladan üretim sırasında kullanılan sabit sermaye kalemlerinde o yıl içinde meydana gelen aşınma ve eskime paylarının, yani amortismanın çıkarılmasıyla elde edilmektedir.

$$\text{Safi Milli Hâsıla} = \text{GSMH} - \text{Amortisman}^{14}$$

Safi milli hâsıla, sermaye stokunun kullanım değerini kaybeden kısmını da dikkate alması ve üretim karşılığında feda edilen milli serveti de hesaba katmasıyla net gelire ilişkin daha anlamlı bir gösterge sunmaktadır.

Amortisman ya da TÜİK göstergelerindeki adıyla sabit sermaye tüketimi, üretim sürecinde kullanılan sabit aktif stoklarının cari değerinde meydana gelen azalma olarak tanımlanır.<sup>15</sup> Şirket bilançolarının hazırlanmasında kullanılan amortisman yöntemleriyle ekonominin bütünü için sabit sermaye tüketimini hesaplamak, anlamlı sonuçlar vermez. Bunun yerine TÜİK tarafından, farklı varlıklar için ortalama ekonomik ömür tahminleri kullanılarak amortisman tutarları belirlenmektedir. Ancak tahminlere dayanan bu hesaplamaların doğruluk derecesinin yüksek olduğu iddia edilemez.<sup>16</sup> Amortisman hesaplamasını daha da zorlaştıran bir unsur, son dönemlerde yaygınlaşan teknolojik ürünlerin ekonomik ömürlerinin giderek kısalmasıdır.<sup>17</sup>

Amortisman hesaplarındaki bir diğer eleştiriye açık nokta ise sabit sermayenin tanımından kaynaklanmaktadır. Amortisman hesaplaması yalnız makine ve ekipman gibi sermaye mallarını kapsamakta, çevreye verilen zarar ve doğal kaynaklardaki azalma gibi milli servete negatif yönde etki eden faktörler, milli gelir hesaplamalarında, sabit sermayede yıpranma olarak kabul edilmemektedir.

Safi milli hâsıladan dolayı vergilerin düşülmesi ve bu tutara, devlet tarafından üreticilere verilen sübvansiyonların eklenmesiyle elde edilen gösterge ise *milli gelir* olarak adlandırılmaktadır.<sup>18</sup>

$$\text{Milli Gelir} = \text{Safi Milli Hâsıla} - \text{Dolaylı Vergiler} + \text{Sübvansiyonlar}$$

<sup>13</sup> Örnek olarak yurt dışı yatırımcıların rağbet ettiği Lüksemburg ve İrlanda'nın GSYH'ları GSMH'larını önemli ölçüde aşarken, yüksek miktarda yurt dışı yatırımı bulunan İsviçre'nin GSMH'sı GSYH'sından daha yüksek seyretmektedir.

<sup>14</sup> GSYH'dan amortismanın çıkarılmasıyla da safi yurt içi hâsılaya ulaşılır.

<sup>15</sup> TÜİK (2016).

<sup>16</sup> Dernburg-McDougall (1972), s. 65-67.

<sup>17</sup> Giovannini (2008), s. 47.

<sup>18</sup> Toplam iktisadi faaliyeti ölçmeye yönelik göstergelerin tamamını milli gelir göstergeleri olarak ifade ediyoruz. Bu göstergelerden biri olan *milli geliri* ayırt etmek için bu kavramı italik olarak gösterdik.

GSMH hesabında üretilen nihai mal ve hizmetler, dolaylı vergiler ile sübvansiyonları da kapsayan piyasa fiyatıyla değerlendirilir. Bununla birlikte dolaylı vergiler ile sübvansiyonlar, üretim faktörlerinin elde ettiği gelirin bir parçası değildir. Doğrudan vergi, gelir oluşuktan sonra tahsil edildiğinden faktör gelirlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Dolaylı vergiler ise üretim faktörleri tarafından gelir olarak elde edilmeden devlet tarafından tahsil edilen vergileri ifade eder.<sup>19</sup> Üretime yönelik verilen sübvansiyonlar ise bir tür negatif dolaylı vergi olarak kabul edilebileceğinden yukarıdaki farka eklenir. Üretim faktörlerinin elde ettiği net gelirin toplamını veren bir göstergeye ulaşabilmek için, safi hâsıladan dolaylı vergilerin düşülmesi ve bu farka sübvansiyonların eklenmesi gerekir.

Gayrisafi milli hâsıladan dolaylı vergilerin düşülmesi ve bu tutara, devlet tarafından üreticilere verilen sübvansiyonların eklenmesiyle elde edilen büyüklük ise faktör maliyetiyle gayrisafi milli hâsıla olarak adlandırılmaktadır.<sup>20</sup> *Milli gelir* ile faktör maliyetiyle gayrisafi milli hâsıla arasındaki fark, ilkinde safi milli hâsıla esas alınırken, ikincisinde gayrisafi milli hâsılanın esas alınmasıdır. (Aynı hesaplama gayrisafi milli hâsıla yerine gayrisafi yurt içi hâsıla ile de yapılabilir.)

İktisadi faaliyete ilişkin bir diğer gösterge, *milli gelirden* kurumlar vergisi, dağıtılmamış firma kârları ve sosyal güvenlik paylarının çıkarılması ve buna kamunun transfer ve faiz ödemelerinin eklenmesiyle elde edilen kişisel gelirdir.

$$\text{Kişisel Gelir} = \text{Milli Gelir} - \text{Kurumlar Vergisi} - \text{Dağıtılmamış Firma Kârları} - \text{Sosyal Güvenlik Payları} + \text{Kamunun Transfer Ödemeleri}$$

Bu milli gelir ölçüsü, herhangi bir üretim karşılığı olmayan gelirleri de içermesiyle, yukarıda açıkladığımız diğer göstergelerden ayrılmaktadır. Kişisel gelir, herhangi bir üretim karşılığı olsun ya da olmasın, bireylerin eline geçen tüm gelirlerin toplamını verir. Transfer ödemeleri, herhangi bir üretimin karşılığı olmadığı için GSYH hesaplamasına dâhil değildir. Kişilerin gerçek gelire ulaşabilmek için bu tutarların kişisel gelire dâhil edilmesi gerekir. Kurumlar vergisi, dağıtılmamış firma kârları ve sosyal güvenlik payları ise tam tersi nitelik taşımakta ve kişisel gelire ulaşmak için *milli gelirden* çıkarılmaktadır. Dağıtılmamış firma kârları, firmalarca elde edilmesine rağmen ortaklara dağıtılmamış, dolayısıyla kişilerin geliri olarak tanımlanamayacak katma değer toplamını ifade eder. Sosyal güvenlik payları ve kurumlar vergisi tutarları da gelir olarak kişilerin eline ulaşmayan tutarları içerdiğinden, kişisel gelir hesaplamasında GSYH toplamından düşülmektedir. Kişilerin birbirine yaptığı karşılıksız ödemeler, örneğin akrabalar arası gelir transferleri ise bir taraf için gelir, diğer taraf için gider teşkil ettiğinden kişisel gelir toplamını değiştirmez.

Son olarak kişisel gelirden dolaysız vergilerin çıkarılmasıyla harcanabilir gelire ulaşılmaktadır.

$$\text{Harcanabilir Gelir} = \text{Kişisel Gelir} - \text{Dolaysız Vergiler}$$

<sup>19</sup> Ruggles – Ruggles (1956), s. 116.

<sup>20</sup> Faktör maliyetiyle GSYH TÜİK tarafından gayrisafi katma değer olarak da adlandırılıyor (bkz. TÜİK (2012-b), s. 9.).

Harcanabilir gelir, bir ekonomide tek tek bireylerin tüketime ya da tasarrufa yönlendirebilecekleri gelirlerinin toplamını ifade eder. Ülkedeki fertlerin satın alma gücünü yansıtan bu gösterge, toplam tüketim eğilimi ve toplam talep bağlamında önem arz etmektedir. Tüketim oranının sabit olduğu ortamda harcanabilir gelirdeki değişme, aynı oranda toplam talebe yansiyacaktır.<sup>21</sup>

Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de toplam iktisadi faaliyeti ölçümlemek üzere, temel resmi gösterge olarak GSYH kullanılmaktadır. TÜİK tarafından çeyreklik dönemlerde hazırlanan GSYH, zincirleme hacim endeksi (sabit fiyatlarla GSYH) ve cari fiyatlarla olmak üzere iki ayrı seri halinde yayımlanmaktadır. Cari fiyatlarla GSYH yıllık üretimin güncel fiyatlarla değerini verirken, zincirleme hacim endeksi, yıllık üretimin, sabit bir temel yılın fiyatlarıyla değerlendirilmesinde elde edilmektedir. Buna göre cari fiyatlarla GSYH fiyat artışlarını da içerirken, zincirleme hacim endeksi yalnız üretimdeki reel artışı yansıtır. Hacim endeksi, fiyat etkilerinden arındırılmış, ülkedeki reel üretim seviyesini yansıtan bir gösterge olarak büyüme oranının hesaplanmasına temel teşkil eder.<sup>22</sup> Cari fiyatlarla GSYH ise daha çok, ekonominin hacmine oranla çeşitli değişkenlerin büyüklüğünün incelenmesinde kullanım alanı bulmaktadır. Cari fiyat seviyesi üzerinden hesaplanan dış ticaret istatistikleri, bütçe giderleri gibi büyüklükler genelde cari fiyatlarla GSYH’ya oranlanarak analiz edilir.

GSYH, ülkede belirli bir dönem içinde üretilen farklı nitelikteki pek çok mal ve hizmetin tek bir rakamsal değerle ifade edilmesi amacına yönelik olarak hesaplanan bir göstergedir. Farklı nitelikler taşıyan her bir mal ve hizmetin anlamlı bir toplamına ulaşabilmek için üretimin ortak bir birimle ifade edilmesi gerekir. Hesaplamalarda üretim değerini ölçümlemek üzere ortak bir değer birimi olarak piyasa fiyatı kullanılır. Buna göre GSYH’nın doğru hesaplanabilmesi için, piyasa fiyatlarının serbest piyasa şartlarında oluşması önemlidir. Fiyatların serbest piyasa şartlarından sapmasına neden olan her türlü müdahale, GSYH hesaplamasında da hataya sebebiyet verecektir.

Belirli bir dönemdeki iktisadi faaliyetin hacmi, üretim ve tüketim döngüsüne bağlı olarak üretim, harcama ve gelir olmak üzere üç farklı açıdan izlenebilir. Temel muhasebe kurallarının bir sonucu olarak toplam üretim, toplam harcama ve toplam gelir birbirine eşit olmak zorundadır. Şöyle ki: Pazara yönelik üretilen her bir mal, o mal ya da hizmetin tüketilmesi sonucunda eşit miktarda bir harcamaya tekabül eder. Satıcının malı sattığı fiyat ile alıcının malı aldığı fiyatın aynı olması, ekonomide belirli bir dönemde gerçekleşen üretim ile aynı dönemde gerçekleşen nihai mal satışlarının eşit olmasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan her nihai harcama, bir başka kişinin gelirini oluşturur. Buna göre nihai mal satışlarının toplamı yine tanım itibarıyla faktör gelirlerinin toplamına eşit olmaktadır. Özetle bir ekonomideki toplam üretim, toplam harcama ve toplam ge-

21 Tüketim eğiliminin belirlenmesinde harcanabilir gelir kadar krediye erişim imkânları da rol oynamaktadır. Tüketici kredilerinin hızla arttığı bir ortamda, tüketim artışı harcanabilir gelir artışını aşabilir.

22 Türkiye’de GSYH çeyreklik dönemlerle açıklanmakta, büyüme oranı da üç aylık GSYH’nın geçen senenin aynı üç ayındaki GSYH’ya göre artış oranı olarak hesaplanmaktadır. ABD’de ise büyüme oranı, mevsimsellikten arındırılmış seride her bir çeyreğin, bir önceki çeyreğe göre büyüme oranının  $y = \{(1 + x)^4 - 1\}$  formülüyle yıllık büyümeye çevrilmesi sonucu elde edilen oran olarak yayımlanmaktadır. Ülkeler arası büyüme performansı karşılaştırılırken, büyüme oranının hangi yöntemle hesaplandığı dikkate alınmalıdır.

lirin her üçü de aynı büyüklüğü ifade eder. Bu denklige dayanarak GSYH, üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemi olmak üzere üç farklı yöntemle hesaplanabilmektedir.

GSYH büyüklüğünün üç farklı yöntemle hesaplanabilmesi, iktisadi faaliyet toplamının farklı kırılımlarda sunumuna imkân sağlamakta, bu da ekonomideki üretim, gelir ve harcama faaliyetleri arasındaki ilişkinin incelenebilmesini mümkün kılmaktadır. Üretim yöntemiyle GSYH, milli geliri farklı sektörler ayırımında verir ve ekonominin arz yönünü açıklar. Harcama yöntemiyle GSYH, üretilen değerlerin ne şekilde kullanıldığını gösterir ve ekonominin talep yönünü yansıtır. Gelir yöntemiyle GSYH ise, üretilen katma değerün üretim faktörleri arasındaki dağılımını verir ve gelir dağılımıyla ilgili çözümlemelere olanak sağlar.<sup>23</sup>

Türkiye’de milli gelir hesaplarının ayrıntılarına geçmeden önce, milli gelir göstergeleri dışında tutulan kalemlerin kısaca üzerinden geçmek hem milli gelir hesaplamasının çerçevesini netleştirecek, hem de GSYH’nın kapsamının ve mahiyetinin daha net ortaya konulmasına yardımcı olacaktır.

Milli gelirin hesaplanmasında son tüketiciye satılan nihai mal ve hizmetler dikkate alınırken, şu kalemler hesaplamaya dâhil edilmez:

**Ara mallar:** Ara mallar, işlenmemiş hammadde ya da tarım ürünleri gibi bir başka mal ya da hizmetin üretiminde kullanılacak olan, henüz son kullanıma hazır olmayan malları ifade eder. Bir ülkenin toplam üretiminin hesaplanmasında nihai tüketime konu mallar dışında ara malların da hesaplamaya katılması çift sayıma neden olacağından ara mallar GSYH hesaplamasına dâhil edilmez. (Bu konuyu aşağıda detaylandıracağız.)

**Mülkiyetin el değiştirmesi (transfer harcamaları, miras, karşılıksız ödemeler, hediyeler vb.):** GSYH, ülkede üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeriyle toplamını ifade ettiğinden, ister devlet tarafından ödensin, ister kişiler arasındaki bir işlem olsun, karşılığında bir mal ya da hizmet alınmadan yapılan ödemeler, ortada bir üretim faaliyeti olmadığından gelir yöntemiyle hesaplanan GSYH’ya dâhil edilmez. Buna göre karşılıksız olarak elde edilen gelirler ile miras ya da bağış gibi servet transferleri, hesaplamaların kapsamı dışındadır.

**Ücret karşılığı yapılmayan işler:** Milli gelir hesapları ilke olarak, ülkedeki üretim ya da faydanın tamamını değil, “iktisadi aktivite” tanımına giren, ücret karşılığı alışverişe konu olan mal ve hizmet üretimini kapsar. Piyasaya sürülmemiş, alışveriş konusu olmayan hizmet faaliyetleri milli gelir hesaplarına dâhil edilmez.<sup>24</sup> Örnek olarak bir başkasının evinde ücret karşılığı yapılan temizlik işi GSYH hesaplamasına dâhilken, kişinin kendisi ya da hanehalkı için yaptığı ev işi GSYH’da kapsamaz. Benzer şekilde kişinin kendi çocuğunun bakımı için gösterdiği çaba GSYH hesaplamasına dâhil değilken, çocuk bakıcısına ödenen ücret milli gelir göstergelerinin bir parçasıdır. Hesaplama kullanılan bu yöntem, herkesin kendi çocuğu yerine ücret karşılığı bir başkasının çocuğuna bakması durumunda GSYH’nin daha yüksek görünmesi gibi tuhaf bir sonuç doğurmaktadır. Alışverişe konu olmayan hizmetlerin milli gelir hesaplarından hariç tutulması, GS-

<sup>23</sup> Central Statistical Office (1956), s. 1-17.

<sup>24</sup> Birleşmiş Milletler (2003), s. 20.

YH'nin bir refah göstergesi olması özelliğini zayıflatan bir unsur olarak da eleştiri konusu olmaktadır.<sup>25</sup> Yöntemin bu zaafı, üretimin daha büyük oranda piyasaya yönelik yapıldığı ülkeleri olduğundan daha müreffeh gösterir. Piyasanın yeterince gelişmediği, kişilerin hizmet ihtiyaçlarını kendilerinin gördüğü ülkelerde ise GSYH istatistikleri aşağı yönlü olarak yanlış sonuç vermektedir.

Karşılığında ücret alınmayan hizmetlerin GSYH'ya dâhil olmaması kuralının uygulamadaki tek istisnası izafi kira geliridir. Bireylerin ikamet ettikleri kendilerine ait konutların tahmini kira bedeli, bir kira hizmeti üretimi olarak GSYH hesaplamasına dâhil edilir. Kişinin kendi konutunda ikameti, ortada bir alışveriş ve para akımı olmasa da, *gayrimenkul faaliyetleri* adı altında, izafi kira üretimi olarak hesaba katılmaktadır.

Alışverişe konu olmayan hizmetler GSYH'nın kapsamı dışındayken piyasaya sürülmeyen mallar ise, çeşitli tahmin yöntemleri kullanılarak, mümkün olduğu kadar hesaplamalara dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin piyasaya sürülmek yerine tüketim amacıyla üretilmiş tarım ürünleri tahminlere dayalı olarak GSYH'ya dâhil edilmektedir.

**İkinci el malların satışı:** Her mal üretildiği dönemin GSYH'sında gösterilir. İkinci el satışa muhatap olan yerli üretim bir mal, zaten daha önce GSYH içinde gösterildiğinden, ikinci el satışın gerçekleştiği dönemin GSYH'sına dâhil edilmez. Örneğin 2011 yılında üretilip 2016 yılında sahibi tarafından bir başka kişiye satılan bir otomobil yalnızca 2011 yılının GSYH'sı içinde görünür, 2016 yılının milli gelir göstergelerini etkilemez.

**Kaynaklardaki azalma:** Akım göstergesi niteliğindeki GSYH, stok varlıklardaki değişimi dikkate almayan bir yöntemle hesaplanır. Doğal kaynakların tüketimi ve üretim sürecinde çevreye verilen zararın GSYH hesaplamasında dikkate alınmaması, milli gelir ölçümüne yönelik, genel refah bağlamında önemli bir eleştiri başlığıdır. Üretim gerçekleşirken, ülkenin sahip olduğu yenilenebilir kaynaklar azalıyor ya da çevre zarar görüyorsa, yaratılan gelir karşılığında milli servet aleyhine bir bedel ödeniyor demektir.<sup>26</sup> Örneğin maden üretiminden elde edilen gelir GSYH'ya dâhil olmakla beraber, bu faaliyet sonucunda ülkenin işlenmemiş maden rezervlerindeki azalma hesaplama dışında kalmaktadır. Hesaplama zorluklarından ötürü üretim faaliyetinin çevreye verdiği dışsal zararlar da GSYH'da göz ardı edilmektedir.<sup>27</sup> GSYH'nın mevcut hesaplanma yöntemini savunan görüş ise, bu tür üretim faaliyetlerinin ülkenin varlık rezervini azaltmasına karşın sermaye, bilgi birikimi, organizasyonel beceri gibi üretim kapasitesini tanımlayan zenginliklerine ilave bir pozitif katkı yaptığına, bunun sonucu olarak da, doğal kaynaklardaki azalmanın, büyümenin ve üretimin sürdürülebilirliğini tehdit eden bir faktöre dönüşmeyebileceğine vurgu yapmaktadır.<sup>28</sup>

**Varlık değer artışı:** Mevcut varlıklardaki değer artışı kişilerin zenginleşmesi anlamına gelmekle beraber, GSYH istatistiklerinde varlık değer artışları bir gelir türü olarak hesaplamaya dâhil edilmez. Örneğin yanından yol geçtiği için değeri artan bir gayrimenkul, buna sahip olan kişi-

25 Denison (1971).

26 Dünya Bankası (1997), s. 7-63.

27 Herfindahl-Kneese (1973).

28 Arrow vd. (2010).



nin malvarlığının kâğıt üzerinde artması anlamına gelir. Buna karşın bu tür değer artışları milli gelir hesaplamalarına dâhil edilmez. Ancak varlığın değeri bir faaliyet sonucu artmışsa, örneğin evde yapılan bir tadilat dolayısıyla evin değeri artıyorsa, bu değer artışı bir tür üretim olarak değerlendirilir ve ulusal hesaplarda yer alır.

**Boş zaman:** Vaktimizi kiralamanın karşılığını ücret olarak talep ettiğimize göre boş zamanın da bir iktisadi değer olduğunu öne sürebiliriz. Ancak boş vaktimizdeki artış refahımızı artırsa da, bir iktisadi değer olarak milli gelir hesaplarına dâhil edilmez.

Yöntemsel tercih ya da teknik sebeplerle GSYH'ya dâhil edilmeyen bu kalemler dışındaki her türlü üretim, mümkün olduğu ölçüde GSYH hesaplamasına dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin GSYH, yaygın kanının aksine kayıt dışı ekonomiyi de kapsamak hedefiyle hazırlanmaktadır. Hesaplama, üretimin yalnızca kayıt altındaki kısmını ele almak yerine, kayıtlı olsun ya da olmasın bütün üretimi tahmin etmeye yönelik metotlar kullanılmaktadır.<sup>29</sup> Bununla birlikte yapılan GSYH tahmininin, üretimin tamamını hatasız yansıttığı iddia edilemez. Her tahmin gibi GSYH verileri de belirli ölçüde hata payı içerir. Yapılan tahminin isabeti, kayıt altındaki üretimin payı ve hesaplamada kullanılan istatistiklerin sıhhati ile doğru orantılıdır.

## TÜRKİYE'DE GAYRİSAFİ YURT İÇİ HÂSILA TAHMİNLERİ

Türkiye'de milli gelir hesaplamalarının tarihi, benzer büyüklükteki diğer ülke uygulamalarıyla paralellik arz eder. Milli gelirin ölçülmesine ilişkin ilk teşebbüs 1928 tarihine kadar geri gitmekle birlikte, bu çalışmanın ilk meyveleri ancak 1935 yılında alınmış, İktisat Bakanlığı Konjonktür Dairesi tarafından 1927-28 ve 1933-34 yılları için hazırlanmış olan ilk milli gelir tahminleri bu tarihte yayımlanmıştır.<sup>30</sup> Yine 40'lı yıllarda, Şefik Bilkur, Vedat Eldem ve Şefik İnan gibi bir grup iktisatçı ve istatistikçinin kişisel çabalarla oluşturduğu çeşitli milli gelir tahminleri belirli kısa dönemlerle sınırlı kalmış, devamlılığı olan bir zaman serisi niteliği kazanamamıştır.<sup>31</sup> İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 1947 yılında, 1942-44 yıllarına yönelik hazırladığı milli gelir tahminleri, bu dönemde yapılan diğer bir öncü çalışmadır. Dönemin veri yetersizliği göz önüne alındığında, bu ilk teşebbüslerin oldukça kaba tahminler olduğu ifade edilebilir.

Bireysel çabalar dışında ve bir program dâhilinde milli gelir tahminleri ise, 1951 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan Milli Gelir Etüt Grubu tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla başlamıştır.<sup>32</sup> Bu çalışma kapsamında hazırlanan ve 1948 sonrası dönemin milli gelir değerlerini yansıtan tahminler, modern anlamda düzenli olarak derlenen ilk milli gelir serisi olma özelliğini taşımaktadır. Planlı döneme geçişle birlikte DPT tarafından 1961 yılında ayrı bir milli gelir çalışması yapılmaya başlanması ise, İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hazırla-

<sup>29</sup> Birleşmiş Milletler (1993), s. 79-81.

Türkiye'de kayıt dışı faaliyete ilişkin tahminler büyük oranda, kayıt dışı işsizlerin belirlenmesine de hizmet eden Haneli İşgücü Anketi'ne dayanmaktadır.

<sup>30</sup> Studenski (1958), s. 414-423.

<sup>31</sup> Çavdar (1964), s. 7-19.

<sup>32</sup> TÜİK (2008-a).

nan istatistiklerin yanında bir diğer milli gelir tahmininin daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milli gelir istatistiklerindeki ikiliği önlemek amacıyla 1971 yılında DİE ve DPT uzmanlarının katılımıyla bir çalışma grubu kurulmuş ve bu ekibin çalışmalarıyla 1961'den o döneme kadar gelen ortak bir resmi milli gelir serisi meydana getirilmiştir. Bu çalışmayı takip eden dönemde ise milli gelir tahminleri yalnız DİE tarafından yürütülmüştür.<sup>33</sup>

Milli gelir çalışmalarında bir diğer aşamayı bu istatistiklerin çeyreklik dönemlerde hazırlanmaya başlaması oluşturmaktadır. Ekonomideki değişimleri daha sık aralıklarla izlemeye yönelik olarak 1990 yılında, GSMH tahminlerinin çeyreklik dönemler itibarıyla hesaplanması kararlaştırılmış ve üç ayda bir yayımlanan 1987 temel yıllık milli gelir serisi hazırlanmaya başlamıştır.<sup>34</sup>

Milli gelir kavramına ilişkin iktisadi yaklaşımda ve dünya uygulamalarında değişimler sonucunu, belirli dönemlerde metodoloji ve kapsam değişikliğine gidilerek, geçmiş dönemlere de uzanan güncellemeler yapılması, diğer ülkelerde de benzerine rastlanan bir uygulamadır. Kullanıcılara daha sağlıklı bir tahmin sunmak üzere gerçekleştirilen benzer kapsamdaki en son çalışma TÜİK tarafından 2016 yılında tamamlanarak 2009 bazlı GSYH serisi hazırlanmıştır. Bu son güncellemeyle serilerin içeriği, hesaplanması ve sunumuyla ilgili birçok değişiklikler yapılmış olmakla birlikte en önemli değişiklik, bilgi kanallarının geliştirilerek tahminlerin daha sistemli bir yapıya oturtulmuş olmasıdır<sup>35</sup> (bkz. Çerçeve 2.3).

Günümüzde Türkiye'de GSYH, TÜİK tarafından üçer aylık dönemler için hazırlanmakta ve referans dönemden yaklaşık üç ay sonra kamuya duyurulmaktadır. GSYH tahmini, pek çok farklı kurumdan veri derlenmesini gerektiren, idari kayıtların yanı sıra, pek çok anket ile alandan derlenen verinin de kullanıldığı kapsamlı bir süreçtir.<sup>36</sup>

**33** Bu seri daha sonraki çalışmalarla 1948'e kadar genişletilmiştir. 1974 yılında, DİE'nin kullandığı hesaplama yöntemleri ile Tuncer Bulutay, Yahya S. Tezel ve Nuri Yıldırım tarafından yapılan çalışmayla 1923-1948 yılları için de milli gelir tahminleri hesaplanmış, böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar gelen milli gelir serisi tamamlanmıştır (bkz. Bulutay-Tezel-Yıldırım (1974)).

**34** TÜİK (2012-b), s. 10.

**35** TÜİK (2016).

**36** TÜİK'in ifadesiyle, GSYH tahminlerini oluşturabilmek için ekonomik ve sosyal istatistiklerin neredeyse tamamı kullanılmaktadır (TÜİK (2012-b), s. 63). GSYH hesaplamasında kullanılan kaynaklar şu şekilde sıralanmaktadır: *Tarım sektörü* için: TÜİK'in tarım istatistikleri, su ürünleri istatistikleri, arz-kullanım tabloları, 2001 tarım sayımı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı verileri, Orman ve Su İşleri Bakanlığı verileri. *Sanayi sektörü* için: TÜİK'in yıllık ve dönemlik imalat sanayi istatistikleri, yıllık madencilik taşocaklığı istatistikleri, dönemlik madencilik ve taşocaklığı üretim değerleri, inşaat istatistikleri, Hanehalkı İlgücü Anketi sonuçları, üretici fiyatları endeksi, dönemlik elektrik üretim miktar ve değer anket sonuçları, dönemlik su üretim miktar ve değer anket sonuçları, TEDAŞ raporları. *Hizmet sektörleri* için: TÜİK'in yıllık otel lokanta istatistikleri, yabancı ziyaretçiler anket sonuçları, dış ticaret istatistikleri, yıllık hizmet istatistikleri, yıllık ulaştırma istatistikleri, Hanehalkı İlgücü Anketi sonuçları, 2000 bina sayımı sonuçları, 2000 nüfus sayımı sonuçları, tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, nüfus istatistikleri, TCMB'nin ödemeler dengesi istatistikleri, Bankalar Birliği raporları, BİST, Takasbank, menkul değer şirketleri, sigorta genel müdürlükleri, Türkiye Denizcilik İşletmeleri, İstanbul Deniz Otobüsleri, Telekomünikasyon Kurumu, GSM operatörleri, Devlet Hava Meydanları İşletmesi, hava alanları yer hizmetleri veren firmalar, PTT Genel Müdürlüğü, kurye faaliyeti yürüten firmalar, internet hizmeti sağlayan firmalar, boru hatları ile taşımacılık hizmeti veren firmalar, Türk Hava Yolları, özel havayolları, Devlet Demiryolları, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı'ndan sağlanan veriler, Maliye Bakanlığı'ndan sağlanan Genel ve Özel Bütçeli Kuruluşlar, Belediyeler, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, döner sermayeli kuruluşlar, İl Özel İdareleri verileri. (TÜİK (2012-b) s.14).

Halihazırda GSYH istatistikleri üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemi olmak üzere üç farklı kırımda hazırlanmaktadır.<sup>37</sup>

### Üretim Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

Üretim yöntemiyle GSYH, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurt içi faaliyetleri sonucu yarattıkları toplam katma değeri sektörler bazında veren bir milli gelir sunumudur. Üretim yöntemiyle GSYH verileri, ülkede sektörlerin üretimdeki ağırlığı ve bunların gelişimi hakkında bilgi veren en kapsamlı göstergedir.<sup>38</sup>

Bir ekonomide üretilen her türlü mal ve hizmet, kullanım amacına göre nihai mal ve ara mal olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Nihai mal, üretilen ve aynı dönem içinde bir başka üretim sürecine girdi teşkil etmeyen malları ifade eder. Nihai kullanıma yönlendirilmeyerek bir başka malın üretiminde kullanılan mallar ise ara mal olarak sınıflandırılır.

Belirli bir dönemde ekonominin toplam üretimine ulaşmak için hesaplamada sadece nihai mal ve hizmetlerin değerlendirmeye alınması gerekir, zira nihai malların değeri, o malların üretiminde kullanılan ara malların tamamının katma değerini de içerir. Toplam üretime ulaşmak için ara mallar da dâhil olmak üzere bütün malların değerlendirmeye alınması, ara malların iki kere sayılması sonucunu doğuracaktır.

Bu hesaplama ilkesi, yalnızca kâğıt ve kitap üretilen bir ekonomiyi örnek göstererek şu şekilde izah edilebilir: Kitap üretiminde, daha önce ayrı bir üretim süreci sonunda elde edilmiş olan kâğıt, bir ara mal olarak kullanılmaktadır. Eğer milli gelir hesaplanırken, basılmış olan bütün kitapların değeri ile üretilmiş bütün kâğıtların değeri toplanırsa, kitap basımında kullanılan kâğıt iki kere sayılmış olur. Bu çift saymayı engellemek için, basılan kitapların toplam değeriyle, sadece doğrudan nihai tüketiciye satılan, kitap basımında kullanılmayan kâğıtların değerini toplamamız gerekecektir.<sup>39</sup> (Kitaplar ile boş kâğıt olarak tüketiciye satılan kâğıtlar nihai mal, kitap basımında kullanılan kâğıtlar ise ara maldır.)

Nihai malları tek tek tespit etmenin zorluğu, uygulamada aynı sonucu veren, her sektörde yaratılan toplam katma değerın toplanmasını öngören alternatif bir yöntemin kullanılmasıyla aşılabilmektedir. Katma değer, üretim sonucunda elde edilen çıktı değeri ile üretimde kullanılan girdi değeri arasındaki fark olarak tanımlanır. Girdi değeri, üretim sürecinin başında, üretim amacıyla kullanılacak malların toplam piyasa değerini, çıktı değeri ise, aynı girdilerle üretilen malların satışı sonucunda elde edilen değeri ifade eder.<sup>40</sup> Her bir sektörde yaratılan katma değer, o sek-

<sup>37</sup> 1987 temel yıllı seride GSYH istatistikleri her üç yöntemle de hazırlanmakta iken 1998 temel yıllı seride gelir yöntemiyle GSYH hesaplanmasına son verilmişti. Ancak 2016 yılında 2009 temel yıllı seriye geçişle birlikte GSYH tekrar her üç yöntemle de hesaplanmaya başladı.

<sup>38</sup> GSYH hesabı için gerekli verilerin farklı kaynaklardan derlenmesi, kayıt hataları, istatistikî hatalar gibi sebeplerle, üretim ve harcama yöntemleriyle hesaplanan GSYH değerleri arasında fark yaratabilmekte, bununla birlikte TÜİK tarafından, üretim yoluyla ulaşılan GSYH büyüklüğü temel GSYH değeri olarak kabul edilmektedir.

<sup>39</sup> Dernburg-McDougall (1972), s. 63-65.

<sup>40</sup> Daha usulüne uygun tanımları şöyle verebiliriz: Girdi değeri, üretim amacıyla satın ve devralınan mal ve hizmetlerin değeri ile kullanılan ara mallarının dönem başı ve dönem sonu stok değeri arasındaki farkın toplamından oluşur. Çıktı değeri ise,

törün üretiminin piyasa değerinden, yine o sektörde kullanılan girdilerin değeri çıkarılarak elde edilir. Her bir sektörün tek tek katma değerlerinin toplamı ise GSYH'yi verecektir.

Yukarıdaki yalnız kitap ve kâğıt üretilen ekonomi örneğinden devam edersek, bu ekonomide GSYH'ya erişmek için, kitap ve kâğıt sektörlerinde yaratılan katma değerleri ayrı ayrı hesaplayarak bunları toplamamız gerekecektir. Üretilen kitapların piyasa değeri toplamından, üretimde kullanılan kâğıdın değeri düşülerek kitap sektöründe yaratılan katma değer bulunur. Herhangi bir girdi kullanılmadığını varsaydığımız kâğıt sektöründeki katma değer ise toplam kâğıt üretiminin piyasa değerine eşittir. Bu iki sektördeki katma değerlerin toplamı GSYH'yi verir.<sup>41</sup>

Gerçek hayatta bu hesaplamaların ne kadar karmaşık olduğunun anlaşılabilmesi için, tek bir sektör özelinde vereceğimiz şu örnek yeterli olacaktır: Tarım sektöründe yaratılan toplam katma değer bulunması için önce üretimi yapılan her bir tarım ürününün belirlenmesi ve ardından her bir ürün için ayrı ayrı katma değer hesaplanması gerekir. Örneğin buğday üretiminde yaratılan katma değer bulunabilmesi için ilk olarak o yılki üretim miktarı tahmin edilmelidir. Bu miktarın ortalama üretim fiyatı ile çarpılması sonucu o ürün için toplam üretim değerine (çıktı değeri) ulaşılır. Katma değer bulunabilmesi için ise, bu tutardan girdi maliyetlerinin düşülmesi gerekir. Bu amaçla tohumluk, gübre, akaryakıt ve yağ, makine tamir bakım giderleri, zirai ilaçlar, sulama ve diğer giderler ayrı ayrı tahmin edilerek, toplam üretim değerinden çıkarılır. İlk etapta yalnız buğday üretimi için yapılan bu çalışma diğer bütün tarım ürünleri için tekrarlanarak her bir ürün için üretilen katma değer tek tek hesaplanır. Bu tutarların toplanması ile de tarım sektöründe yaratılan katma değer toplamına ulaşılır. Milli gelir hesaplaması, aynı sürecin diğer sektörler (imalat sanayi, inşaat, toptan ve perakende ticaret vb.) için de uygulanmasıyla tamamlanır.<sup>42</sup>

GSYH hesaplamasında karşılaşılan bir başka sorun, üretilen mal ve hizmet hacminin parasal değerinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Burada benimsenen yöntem, bir piyasası olan ve satışa konu olan ürünlerin hesaplamada piyasa fiyatı üzerinden değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur. (Piyasa fiyatı, satın almaya istekli kişi ile malı satma niyetinde olan kişinin üzerinde uzlaştığı ve alım satımın gerçekleştiği fiyatı ifade eder.)

Değerleme bağlamında uygulamada karşılaşılan en büyük sorun ise, milli gelirin önemli bir kısmını teşkil eden kamu hizmetlerinin bu anlamda piyasa değerinin olmamasıdır.<sup>43</sup> Kamunun sağladığı hizmetler arasında eğitim ve sağlık gibi piyasa fiyatı üzerinden değerlendirilemeyen hizmetlerin yanı sıra, ülkenin dış güvenliğinin sağlanması gibi hiçbir şekilde parasal olarak ölçülemeyecek hizmetler de bulunmaktadır. Bu soruna basit bir çözüm getirmek adına pratikte kullanılan yöntem, piyasa fiyatına en yakın değer tahmini olarak, maliyet değerinin esas alınmasıdır. Bu anlamda her bir kamu hizmetinin değeri, devletin o hizmet için yaptığı harcamaya eşit kabul edil-

satışlar ve başkalarına yapılan hizmetler karşılığı elde edilen gelirler ile üretilen malların dönem başı ve dönem sonu stok değerleri arasındaki farkın toplamını ifade eder.

41 GSYH terimindeki gayrisafi ifadesi, üretim sürecinde girdi maliyetlerinin düşülmediğini değil, hesaplamada mevcut sermaye stokundaki yıpranma payının dikkate alınmadığını belirtmektedir.

42 Bu süreç uygulamada girdi-çıktı tabloları hazırlanarak yürütülmektedir.

43 Türk (2009), s. 55-69.

mekte ve kamunun yaptığı harcamalar, kamu üretim değerinin bir tahmini olarak GSYH'ya ilave edilmektedir.<sup>44</sup> Bu yöntemin iktisaden çok anlamlı bir sonuç vermeyeceği açıktır. Söz gelimi devletin herhangi bir nedenle (örneğin iç talebi artırmak için) bütün kamu çalışanlarına yüksek oranda zam yaptığını düşünelim. Bu durumda sadece kamu giderleri artmayacak, aynı zamanda kâğıt üzerinde kamu hizmetlerinin maliyeti ve dolayısıyla kamunun yarattığı katma değer de artmış görünecektir. Kullanılan bu yöntemin bir sonucu olarak, kamu sektöründeki faydasız yatırımlar ve aşırı istihdam gibi uygulamalar, milli gelir hesaplamalarının gerçek değerinden sapmasına sebebiyet vermektedir. Buna dayanarak bir ülkede kamu sektörü büyüdükçe, GSYH'nın gerçek üretimi yansıtırma gücünün o oranda azaldığını söylemek yanlış olmaz.<sup>45</sup>

Üretim yapısında zaman içinde yaşanan değişim, GSYH ölçümlerini güçleştiren bir diğer unsur olarak vurgulanmalıdır. Milli gelir hesaplamalarının yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde üretim daha çok tarım ve sanayi sektöründe yoğunlaşmışken günümüzde pek çok ülkede iktisadi faaliyet içinde en önemli payı hizmet sektörü almaktadır. Hizmet sektöründe fiyatlamının daha nesnel kriterlere göre belirlenmesi, GSYH hesaplamalarında da güçlük doğuran bir faktördür.<sup>46</sup>

Milli gelir hesaplamasında fiyatlamaya ilişkin sorunların bir diğeri ise, başta teknoloji yoğun mallar olmak üzere, gözlemlenen kalite artışlarının üretim değerine yansıtılması aşamasında ortaya çıkar. Örneğin bir fotoğraf makinesi markası önceki seneye göre aynı miktarda üretim yapmasına karşın bu seneki modeller daha yüksek çözünürlüğe sahip ise üretimin arttığı ifade edilebilir. Üretim miktarının azlığını ya da çokluğunu belirleyen kriterlerden biri üretim adedi ise diğer bir ölçüt de o ürünün kalitesi ve niteliğidir. Ancak kalite artışlarının üretim artışı olarak milli gelir göstergelerine birebir yansıtılması her zaman mümkün olmaz. Hesaplamalarda kalite değişimleri de dikkate alınmaya çalışılmakla birlikte, teknoloji ve kalite artışının GSYH'ya yansıtılması konusu, basit çözümü olmayan çok boyutlu bir yöntem sorunu olarak uzmanları meşgul etmektedir.<sup>47</sup>

Üretim yöntemiyle GSYH TÜİK tarafından, Tablo 2.1'de belirtilen kısımda yayımlanmaktadır.<sup>48</sup> NACE Rev.2'ye göre iktisadi faaliyet ayrımında sunulan GSYH'nın 2015 yılı cari fiyatlarla hesaplanan değerleri tabloda örnek olarak sunulmaktadır.

Tablo, 20 sektörde yaratılan katma değer büyüklükleri ile ayrı başlık altında verilen *Vergi-sübvansiyon* kaleminden oluşmaktadır. Sektörler toplamına Vergi-sübvansiyon kaleminin eklenmesiyle GSYH büyüklüğü elde edilmektedir.

<sup>44</sup> Alternatif bir yöntem olarak, kamu kesimince üretilen her bir kamu malı için bir izafi fiyat belirlenerek hesaplama yapılabilir. Ancak bu yöntem karmaşıklığı ve somut kriterlerin tanımlanmasındaki zorluk nedeniyle benimsenmemektedir.

<sup>45</sup> Milli gelir bağlamında kamusal faaliyetlerin ölçümü hakkında bir tartışma için bkz. Atkinson (2005).

<sup>46</sup> Stiglitz – Sen - Fitoussi (2009), s. 11.

<sup>47</sup> Trajtenberg (1990).

Aslında sorun milli gelir hesaplamasından çok fiyat endekslerini ilgilendirmektedir. Milli gelir hesaplamaları, üretimin önce cari fiyatlarla belirlenmesi ve daha sonra çeşitli fiyat endeksleri ya da fiyat tahminleri kullanılarak bunların sabit fiyatlarla ifade edilmesi şeklinde yapılır. Teknolojik gelişmelerin fiyat endekslerince tespit edilememesi, diğer bir ifadeyle fiyat artışlarının olduğundan yüksek ölçülmesi, sabit fiyatlarla milli gelirin de olduğundan düşük hesaplanması anlamına gelmektedir (bkz. s. 179-180).

<sup>48</sup> GSYH tablodaki kısımda yıllık olarak yayımlanmaktadır. Çeyreklik dönemlerde açıklanan duyurularda bazı sektörler ESA 2010'a uygun biçimde toplulaştırılmış olarak sunulmaktadır.

**TABLO 2.1**  
2015 Yılı için Üretim Yöntemiyle GSYH (cari fiyatlarla milyon TL)

Sektörler	Tutar
A Tarım, ormancılık ve balıkçılık	161.146
B Madencilik ve taşocakçılığı	19.252
C İmalat sanayi	390.649
D Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı	29.855
E Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	22.055
F İnşaat	190.614
G Toptan ve perakende ticaret	268.523
H Ulaştırma ve depolama	183.909
I Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	66.099
J Bilgi ve iletişim	56.104
K Finans ve sigorta faaliyetleri	69.600
L Gayrimenkul faaliyetleri	180.721
M Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	55.247
N İdari ve destek hizmet faaliyetleri	66.164
O Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	101.546
P Eğitim	96.064
Q İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	57.159
R Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	21.772
S Diğer hizmet faaliyetleri	22.220
T Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	1.055
Sektörler toplamı	2.059.753
Vergi-sübvansiyon	277.777
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	2.337.530

**Kaynak:** TÜİK.

Bir ekonomideki üretim geleneksel olarak en geniş anlamda tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere kabaca üç başlık altında sınıflandırılır. Bu üçlü kırılım, GSYH sunumundaki başlıklara da yansımaktadır.

Tarım sektörü; toprakta yetişen bitkisel ürünler, hayvan ve hayvan ürünleri üretimi ile ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde yaratılan katma değeri içerir. GSYH tablosundaki *Tarım, ormancılık ve balıkçılık* kalemi genel anlamıyla tarım sektöründe yaratılan katma değer gösterildiği kalemdir. Tarım üretimi hava durumu, nüfus hareketleri, tabii afetler, teknolojik gelişme gibi dışsal faktörlerden etkilenirken, çoğunlukla ekonomideki genel konjonktürden bağımsız hareket eder. Tabloda tarımsal üretimin Türkiye ekonomisi içindeki payının % 8 seviyesinde olduğu görülmektedir.

Hammaddeler ile diğer ara malların nihai kullanıma hazır hale getirilmesi için yürütülen faaliyetler sanayi sektörünü oluşturur. Sanayi sektörü GSYH tablosunda;

- B - Madencilik ve taşocakçılığı,
- C - İmalat sanayi,

- D - Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı ve
- E - Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri

olmak üzere dört kalem altında toplanmaktadır. Bu dört kalem içinde özellikle imalat sanayinin, ülkenin üretim gücü ve teknoloji kapasitesi açısından özel bir yeri bulunmaktadır. Türkiye’de toplam üretimin % 22’si sanayi sektöründe gerçekleşirken, imalat sanayinin toplam sanayi içindeki payı da % 85 seviyesinde bulunmaktadır.

Sanayi ve tarım dışındaki bütün diğer üretim faaliyetleri ise hizmet sektörü başlığı altında değerlendirilmekte, tablodaki ilk beş kalem dışındaki diğer kalemler çeşitli hizmet sektörlerindeki katma değer üretimini göstermektedir. Bu başlıklardan her biri, hizmet sektörünün o alt kalemince yaratılan katma değeri içerir. Örneğin *Eğitim* kalemi, kamu ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen her türlü eğitim faaliyeti sonucu yaratılan katma değeri verirken, Toptan ve perakende ticaret kalemi, fiziki malların sadece alış ve satışı ile yaratılan katma değeri kapsar.<sup>49</sup> Birçok yüksek ve orta gelirli ülkede olduğu gibi Türkiye’de de hizmet sektörü toplam üretim içinde aslan payını almakta, toplam üretimin % 70’i hizmet sektöründe gerçekleşmektedir. Hizmet üretiminin % 13’ünü ise inşaat sektöründe üretilen katma değer oluşturmaktadır.

Hizmet başlığı altında topladığımız her bir sektör, bu sektörlerde gerçekleşen faaliyetler sonucu yaratılan katma değeri verirken, *Gayrimenkul faaliyetleri* kalemi farklı bir özellik gösterir. Bu başlık altında sınıflanan üretim, sahip olunan konuttan elde edilen kira gelirinin yanı sıra sahip olunan ve içinde ikamet edilen konutun izafi kira gelirini, yani kişilerin kendi kullandıkları gayrimenkulleri kiraya vermeleri halinde almaları muhtemel olan kira gelirini de kapsar. Kendi konutunda oturan kişinin, kendisine ve konutta ikamet eden diğer kişilere barınma hizmeti sağlayarak katma değer yarattığı kabul edilmekte ve buna bağlı olarak ikamet edilen konutun piyasa fiyatıyla tahmini kira bedeli GSYH hesaplamasına dâhil edilmektedir.

GSYH sunumunda, özellik arz eden *Vergi-sübvansiyon* kalemine ise sektörlerdeki üretim dışında ayrı bir başlık altında yer verilmektedir.

*Vergi-sübvansiyon* kalemi, temel fiyatlar üzerinden yapılan hesaplamaların piyasa fiyatlarına dönüştürülmesi işlevini görmektedir. GSYH’nın sektörel alt kalemleri temel fiyatlarla hazırlanır. (Temel fiyat kabaca piyasa fiyatından dolayı vergilerin çıkarılması ve bu fiyata sübvansiyonların eklenmesi ile elde edilen fiyattır.) GSYH ise toplam üretimin piyasa fiyatıyla değerlendirilmesi sonucu elde edilen büyüklüğü ifade eder. Bu nedenle GSYH büyüklüğüne ulaşabilmek için sektörler toplamına, tabloda ayrıca yer verilen *Vergi-sübvansiyon* farkının eklenmesi gerekir.<sup>50</sup>

<sup>49</sup> Aslen fiziki bir mal üretim sürecini ifade eden inşaat sektörü zaman zaman sanayi ya da hizmet sektörlerinden ayrı bir ana sektör olarak değerlendirilebilmektedir.

<sup>50</sup> *Vergi - sübvansiyon* kaleminin ne kadarının hangi sektörden kaynaklandığına, yani net dolaylı vergilerin ne kadarının hangi sektörde yaratıldığına TÜİK verilerinden ulaşamıyoruz. Piyasa değerine göre sektörlerin toplam üretim içindeki büyüklüğü, GSYH istatistiklerinde yansıtılandan farklı olabilir. Örneğin haberleşme gibi bazı sektörlerde vergiler yüksek iken, tarım gibi diğer bazı sektörler ise ortalamanın üzerinde sübvansiyonlanmaktadır. Buna göre bilgi ve iletişimin ekonomi içindeki ağırlığının tabloda görüldüğünden daha yüksek, tarımın ağırlığının ise görüldüğünden daha düşük olduğu ifade edilebilir.

**TABLO 2.2**  
**2014 ve 2015 Yıllarında Sektörlerin Büyüme Katkıları**

	2014 (1)*	2015 (2)*	Büyüme oranı (%) (3)	GSYH içindeki pay (4)	Büyüme katkı (5)
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	117,15	127,83	9,12	6,89	0,63
Madencilik ve taşocakçılığı	114,46	112,42	-1,78	0,82	-0,01
İmalat sanayi	156,00	165,14	5,86	16,71	0,98
Elektrik, gaz, buhar ve havalandırma sistemi üretim ve dağıtım	154,95	156,63	1,08	1,28	0,01
Su temini; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	177,00	181,82	2,72	0,94	0,03
İnşaat	189,44	198,73	4,90	8,15	0,40
Toptan ve perakende ticaret	156,47	168,58	7,74	11,49	0,89
Ulaştırma, depolama	133,56	141,57	6,00	7,87	0,47
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	170,12	176,46	3,73	2,83	0,11
Bilgi ve iletişim	137,35	142,72	3,91	2,40	0,09
Finans ve sigorta faaliyetleri	157,79	169,93	7,69	2,98	0,23
Gayrimenkul faaliyetleri	120,67	123,55	2,39	7,73	0,18
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetleri	145,77	169,54	16,31	2,36	0,39
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	169,86	194,59	14,56	2,83	0,41
Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik	114,91	116,21	1,13	4,34	0,05
Eğitim	132,59	137,64	3,81	4,11	0,16
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	122,73	124,67	1,58	2,45	0,04
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	153,42	160,28	4,47	0,93	0,04
Diğer hizmet faaliyetleri	137,75	131,85	-4,28	0,95	-0,04
Hanehalklarının işverenler olarak faaliyetleri	133,65	131,39	-1,70	0,05	0,00
Sektörler toplamı	143,04	151,06	5,60	88,12	4,94
Vergi-sübvansiyon	153,24	167,86	9,54	11,88	1,13
GSYH	144,12	152,86	6,06		

(\*) Yıllık zincirleme hacim endeksi.

Kaynak: TÜİK.

Temel fiyatlarla hesaplanan katma değer, üretim faktörlerinin elde ettiği geliri verir ve faktör maliyetiyle GSYH olarak adlandırılır. Tabloda *Vergi-sübvansiyon* kaleminin ayrıca verilmesi, faktör maliyetiyle GSYH büyüklüğüne kolayca erişilmesine imkân sağlamaktadır. Örnek olarak tablodan, 2015 yılı için faktör maliyetiyle GSYH'nın 2.060 milyar TL, GSYH'nın ise 2.338 milyar TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

GSYH büyümesini değerlendirirken kullanılacak faydalı bir analiz tekniği, sektörlerin büyüme yaptığı katkıyı ayrıştırmaktır. Örnek olarak 2014 ve 2015 yılları için sektör büyüme ve her sektörün büyüme yaptığı katkıya Tablo 2.2'de yer verilmektedir.

Tabloda ilk iki sütunda 2014 ve 2015 yıllarında üretim yöntemi kullanılarak hesaplanmış zincirleme hacim endeksi (sabit fiyatlarla GSYH) değerleri, üçüncü sütunda her bir alt kalemdaki büyüme oranları, dördüncü sütunda ise alt kalemlerin GSYH içinde aldıkları pay verilmektedir.<sup>51</sup>

<sup>51</sup> GSYH içindeki paylar 2015 yılı cari fiyatlarla GSYH'ya göre hesaplanmıştır.



Her bir alt kalemin büyüme oranı ile o kalemin GSYH içinde aldığı payın çarpımı, beşinci sütunda yer alan büyüme oranına katkısı göstermektedir. Bütün alt kalemlerin büyüme oranına katkılarının toplamı ise yaklaşık olarak GSYH büyüme oranına eşittir.<sup>52</sup>

Tabloya göre Türkiye ekonomisi 2015 yılında % 6,06 büyüme kaydetmiş, aynı dönemde imalat sanayinde üretim artışı ise % 5,86 düzeyinde gerçekleşmiştir. İmalat sanayindeki üretim artışını, imalat sanayinin GSYH içindeki ağırlığı ile çarptığımızda imalat sanayinin büyümeye katkısına ulaşırız ( $5,86 \times 0,1671 = 0,98$ ). Bir kalemin ekonomi içindeki ağırlığı ne kadar büyükse, o sektörün büyümeye yapacağı katkı da o kadar fazla olacaktır. Örneğin *Mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetleri* kalemi incelenen dönemde yüksek oranda büyümesine rağmen, bu kalemin toplam üretim içindeki payının daha sınırlı olması, bu kalemin büyümeye katkısının daha düşük seviyede kalması sonucunu doğurmuştur (% 0,39). *İmalat sanayi* ve *Toptan ve perakende ticaret* gibi büyük çaplı sektörler, GSYH büyümesini sürükleyen sektörler olarak öne çıkmaktadır.

Zincirleme hacim endeksi ile aynı serinin mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış değerlerine **Grafik 2.2'**de yer verilmektedir. Tarım üretiminin büyük bölümünün üçüncü çeyrekte gerçekleşmesi, inşaat faaliyetlerinin yaz aylarında yoğunlaşması, turizm hizmetlerinin yaz mevsiminde tepe noktasına ulaşması, ısınma ihtiyacına bağlı olarak enerji tüketiminin kış aylarında yükselmesi gibi mevsimsel etkiler, GSYH değerlerinin yıl içinde dalgalanması sonucunu doğurmaktadır. Geçmiş veriler, yıl içerisinde en yüksek üretimin 3. çeyrekte, en düşük üretimin ise 1. çeyrekte gerçekleştiğini göstermektedir.

1998 yılından bu yana geçmiş GSYH değerlerine baktığımızda, 1999-2001 döneminde yaşanan iki büyük daralmanın ardından 2007 yılına kadar süren istikrarlı bir genişleme döneminin yaşandığı görülmektedir. Bu tarihte başlayan küresel krizin Türkiye'de de etkisini göstermesiyle birlikte iktisadi faaliyet hızla gerilemiş, bu dönemi de 2009 yılı ortalarından başlayan, üretim düşüşünün telafi edildiği bir toparlama dönemi izlemiştir.

### Harcama Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

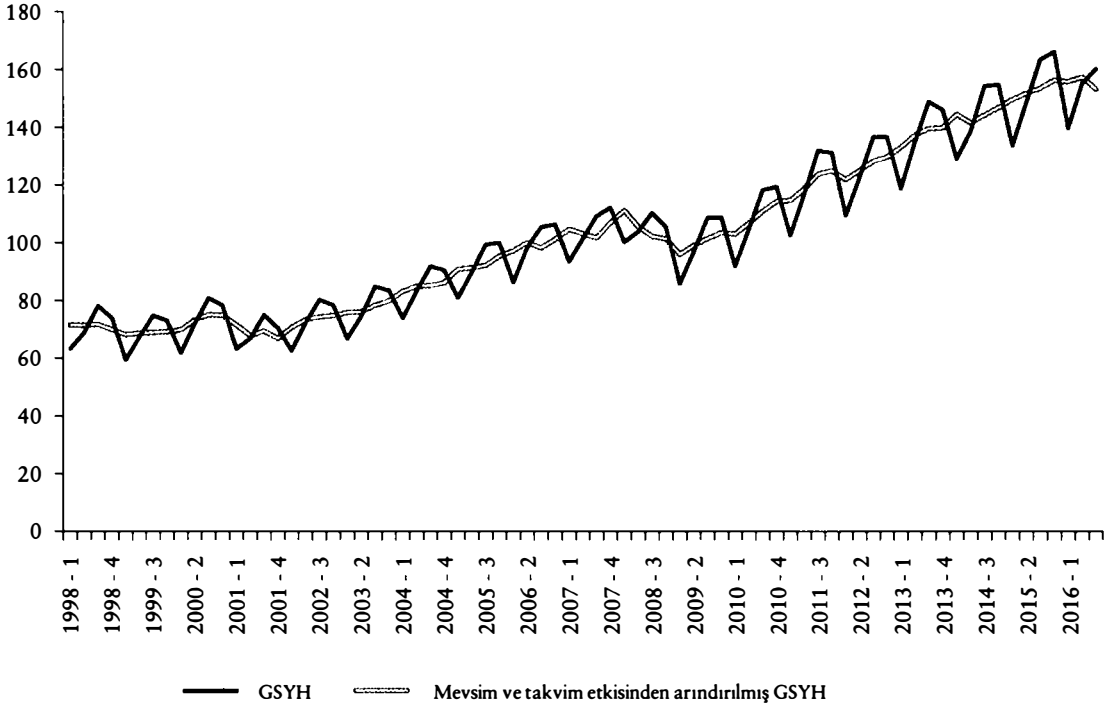
Harcama yöntemiyle GSYH, ülke sınırları içinde yaratılan toplam katma değer in harcama türüne göre kırılımını veren, bir ekonomide belli bir dönem süresince tüketime ve yatırıma yönelik yapılan tüm nihai mal ve hizmet harcamalarından, ithal edilen mal ve hizmetlere yapılan ödemeler çıkarılarak elde edilen bir milli gelir sunumudur.<sup>53</sup> Üretim yöntemiyle GSYH iktisadi faaliyeti arz yönüyle ele alırken, harcama yöntemiyle GSYH, toplam üretimi talep türleri kırılımında vermektedir.

Üretilen her bir mal ve hizmet, tüketim ve yatırım olmak üzere iki farklı amaca yönelik olarak kullanılabilir. Tüketim bir malı kullanarak kullanım değerini yok etmeyi ifade ederken, yatırım, üretime yönelik olarak sermaye stokuna yapılan her türlü ilave anlamını taşır. Bu kapsamda üretkenliği olumlu yönde etkileyen, kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlayan, üretim fak-

<sup>52</sup> Zincirleme hacim endeksinin alt kalemleri GSYH toplamından bağımsız olarak hesaplandığından, büyüme oranına katkıların toplamı GSYH büyüme oranından az miktarda sapma gösterebilir.

<sup>53</sup> Harcama Yöntemiyle GSYH, Metaveri, TÜİK.

GRAFİK 2.2  
Mevsim Etkilerinden Arındırılmış ve Arındırılmamış Zincirleme Hacim Endeksleri



Kaynak: TÜİK.

törlerinin verimliliğini çoğaltan, kapasite artırmak, teknoloji geliştirmek, yeni pazarlar aramak gibi gelecekte üretimi artırıcı her tür faaliyet yatırım niteliğindedir.<sup>54</sup> Bunlara ilave olarak devletin yaptığı harcama ve yatırımlar, bu kalemlerle ilgili kararlar piyasa mekanizması tarafından verilmediği için, milli gelir içinde ayrı bir harcama kalemi altında gösterilmekte, böylece dışa kapalı bir ekonomide milli gelirin kırılımı şu temel denklikle ifade edilmektedir:<sup>55</sup>

$$Y = C + G + I \quad (1)$$

Kısaca kapalı bir ekonomide yaratılan toplam gelir ya bireyler tarafından tüketilir, ya yatırıma yönlendirilir ya da hükümet tarafından harcanır.

<sup>54</sup> Günlük dilde yatırım olarak adlandırılan, kişilerin varlıklarını gelir elde etmek amacıyla finansal enstrümanlara yönlendirmesi, iktisadi anlamda yatırım değil tasarruftur.

<sup>55</sup> Y toplam üretimi, C tüketim harcamasını, G hükümet harcamasını, I yatırım harcamasını ifade etmektedir.

Dışa açık bir ekonomide ise, yurt içinde gerçekleşen üretimin bir kısmı yabancılarca yurt dışında kullanılırken, yurt içinde gerçekleşen harcamaların bir kısmı da yabancı mallara yönelir. Dış dünyayla ilişkiler de dikkate alındığında, dışa açık bir ekonomide yurt içi üretim, harcama türlerine göre şu kırılimda sunulmaktadır.<sup>56</sup>

$$Y = C + G + I + (X - M) \quad (2)$$

Bu denkleme göre üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmı bireylerce tüketilmekte, bir kısmı yatırım için kullanılmakta, bir kısmı devletçe harcanmakta, ihracatın ithalatı aşan kısmı ise yurt dışındaki tüketicilerce talep edilmektedir. (Denklemin parantez içindeki son kalem  $(X - M)$ , ihracatın ithalatı aşan kısmını yani net ihracatı gösterir.) Yurt içinde üretilip ihraç edilen mal ve hizmetler GSYH'ya dâhildir ve toplam gelirin bir bileşenidir. Buna karşın yurt dışında üretilip ithal edilen mallar, ithal ülkesinin GSYH'sının bir parçasıdır ve ithalatçı ülkenin GSYH'sından düşülmelidir. İhracatın ithalatı aşan kısmı, yurt içinde üretilmesine rağmen yurt dışındaki talebe cevap veren katma değer üretimini ifade eder.

Toplam üretimin talep yönünden incelenmesine imkân sağlamak üzere hazırlanan harcama yöntemiyle GSYH, TÜİK tarafından yukarıda açıklanan teorik çerçeveye uygun olarak tüketim, yatırım, devlet harcamaları ve net ihracat ana kırılimlarında derlenmekte ve toplam üretimin bu dört farklı harcama türü arasında nasıl bölüştürüldüğünü göstermektedir. Tüketim, yatırım ve hükümet harcamaları yurt içi talebi oluştururken, dış ticaret fazlası net yurt dışı talebin ifadesidir.

Hesaplama yatırım amaçlı yapılan harcamaların yatırım kalemi altında, tüketim amaçlı yapılan harcamaların ise tüketim kalemi altında toplanması esas olmakla birlikte, uygulamada herhangi bir harcamanın tüketim amacıyla mı yoksa yatırım amacıyla mı yapıldığının tespiti önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi bir bilgisayarın hangi amaçla satın alındığının, bunun tüketim için mi yoksa bir üretim faaliyetinin desteklemesi için mi kullanılacağına tespit edilmesi her zaman mümkün değildir. Bu sorunun çözümü adına hesaplamada, her bir malın tüketim ya da yatırım malı olarak sınıflanması ve bu mallara yönelik yapılan nihai harcamaların sırasıyla tüketim ve yatırım harcaması olarak değerlendirilmesi yoluna gidilmektedir. Örneğin ekmek bir tüketim malı iken ekskavator bir yatırım malıdır. Bunlardan ilki için yapılan harcamanın tamamı tüketim, ikincisi için yapılan harcamanın tamamı ise yatırım harcaması olarak hesaplama katılır.<sup>57</sup> Devletin herhangi bir mala yaptığı harcamalar ise her halükârda devlet harcaması kaleminde gösterilir.

Öte yandan bazı mallar hem tüketim amaçlı, hem de yatırım amaçlı kullanılabilir. Örneğin kişisel kullanım amacıyla alınan bir minibüs tüketim kalemi (C) içinde, resmi hizmete mahsus minibüs devlet harcamaları (G) içinde, ticari amaçla kullanılmak üzere satın alınan mini-

<sup>56</sup> X ihracat, M ithalat tutarını ifade etmektedir.

<sup>57</sup> Tüketime ve yatırıma konu olan malların belirlenmesinde Classification by Broad Economic Categories (BEC) isimli sınıflandırma sisteminden faydalanılmaktadır.

büs ise yatırım harcamaları (I) içinde gösterilmelidir. Bu tür mallara yapılan harcamaların harcama türleri altında dağıtılabilmesi için hesaplamalarda önceden belirlenen çeşitli katsayılardan faydalanılır. Her bir mal için tüketim ve yatırım miktarı, o mala yapılan toplam harcamanın belirlenen bu katsayılarla çarpılması sonucu elde edilir. Söz gelimi hem tüketim hem de yatırım amaçlı kullanılabilen bir mal % 30 ihtimalle tüketim ve % 70 ihtimalle yatırım amacıyla satın alınıyorsa, GSYH sunumunda bu mala yapılan harcamanın % 30'u tüketim harcaması, % 70'i ise yatırım harcaması olarak kaydedilir. Buna göre GSYH içindeki yatırım harcamaları kalemi aslında lügat anlamındaki yatırım miktarından çok, yatırım malı olarak belirlenen mallara yönelik toplam harcamayı göstermektedir.<sup>58</sup> Tüketim malı olarak belirlenen mal ve hizmetlerin bir kısmının yatırım için, yatırım malı olarak belirlenen mal ve hizmetlerin bir kısmının ise tüketim için kullanılıyor olması mümkün olabileceği gibi iki amaçla da kullanılacak mallar için tahmini olarak belirlenen katsayıların her zaman doğru değeri yansıttığı da ileri sürülemez.

Harcama yöntemiyle GSYH TÜİK tarafından çeyreklik dönemlerde (2) no.lu denklemde belirtilen kırılıma uygun olarak yayımlanmaktadır. 2015 yılı için, harcama yöntemiyle hesaplanmış cari fiyatlarla GSYH tahminlerine Tablo 2.3'te yer verilmektedir. Tabloda yer alan ilk dört ana başlık sırasıyla milli gelir denkliğindeki dört harcama kaleminin sayısal büyüklüğünü ifade etmektedir.

Açıklanan GSYH tablosunun ilk kalemi olan *Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi*,<sup>59</sup> (2) no.lu denkliğin ilk bileşeni olan tüketim (C) değişkenine karşılık gelir. Yerleşik kişilerin yaptığı bütün harcamalara, yurt içi ya da yurt dışında üretilmesine bakılmaksızın bu kalem altında yer verilmektedir.<sup>60</sup>

**TABLO 2.3**  
2015 Yılı için Harcama Yöntemiyle GSYH (cari fiyatlarla milyon TL)

Gayrisafi yurt içi hâsıla	2.337.530
1. Yerleşik hanehalklarının tüketimi	1.411.911
2. Devletin nihai tüketim harcamaları	324.404
3. Gayrisafi sabit sermaye oluşumu	694.690
4. Net mal ve hizmet ihracatı	-61.398
Mal ve hizmet ihracatı	545.372
Mal ve hizmet ithalatı (-)	606.770
5. Stok Değişimleri	-32.077

Kaynak: TÜİK.

<sup>58</sup> Kullanılan mal akım yönteminin ayrıntıları için bkz. Vu (2011).

<sup>59</sup> 2009 temel yıllı seride bu başlığın tam adı *Yerleşik hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşların nihai tüketim harcaması* olarak geçmektedir.

<sup>60</sup> Satın alınan ürün, uzunca bir süre kullanılsa bile istatistiklerde tüketim harcaması üretimin tamamlandığı yılda gerçekleşmiş kabul edilir. Örneğin 2012 yılında satın alınıp üç yıl kullanılan bir palto yalnız 2012 yılının milli gelirinde gösterilir. Dolayısıyla belirli bir dönemde gerçekleşen tüketim, yani bir malın kullanılarak kullanım değerini kaybetmesi, o dönemde gerçekleşen tüketim harcaması tutarıyla her zaman örtüşmeyebilir. Milli gelir hesaplamasında kullanılan bu kayıt ilkesi, milli gelir göstergelerinin, toplum refahına nispetle daha fazla dalgalanmasına sebebiyet vermektedir.

Yerleşik hanehalklarının tüketim tutarları, tüketim amacına göre Tablo 2.4'te yer alan alt kırımlarda TÜİK tarafından ayrıca yayımlanmaktadır.<sup>61</sup> Tablodan, Türkiye'de tüketim harcamaları içinde ilk üç sırayı alan

- Gıda ve alkolsüz içecekler,
- Ulaştırma ve
- Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar

kalemlerinin, toplam tüketim harcamalarının yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. (Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar kalemi, sayfa 30'da açıklandığı üzere kişinin ikamet ettiği kendi konutunun izafi kirasını da kapsar.) Kişisel harcama grupları içinde eğitimin son sırada yer alması ve toplam harcama içinde aldığı düşük pay, büyük oranda özel eğitim kurumlarının yaygın olmamasından kaynaklanmaktadır.<sup>62</sup>

**TABLO 2.4**  
**Yurt İçi Tüketimin Sektörlere Göre Kırılımı (2015)**

Yerleşik hanehalkı ve hanehalkına hizmet eden kâr amacı olmayan kuruluşların nihai tüketim harcaması	Tutar (milyon TL)	Oran (%)
Gıda ve alkolsüz içecekler	321.262	21,66
Alkollü içecekler, tütün ve narkotik maddeler	44.289	2,99
Giyim ve ayakkabı	110.756	7,47
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	231.894	15,63
Mobilyalar, evde kullanılan ekipmanlar ile rutin ev bakım ve onarımı	119.974	8,09
Sağlık	31.256	2,11
Ulaştırma	237.168	15,99
Haberleşme	49.522	3,34
Eğlence ve kültür	84.471	5,69
Eğitim	22.856	1,54
Lokantalar ve oteller	115.239	7,77
Çeşitli mal ve hizmetler	114.782	7,74
<b>Toplam</b>	<b>1.483.475</b>	<b>100,00</b>

Kaynak: TÜİK.

Tüketim harcamalarının bu alt kırılımı, farklı sektörlerin toplam tüketim içindeki önemini yansıtmamın yanı sıra, iktisadi canlılık hakkında da bilgi sağlayan bir gösterge sunmaktadır. *Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar* başlığı gibi temel ihtiyaç maddelerini içeren tüketim harcamaları iktisadi konjonktürden bağımsız hareket ederken, *Eğlence ve kültür* ya da *Lokanta ve otel-*

<sup>61</sup> Bu sınıflamada COICOP sınıflama standardı kullanılmaktadır.

<sup>62</sup> Türkiye'de tüketim harcamalarına yönelik diğer bir veri kaynağı ise Hanehalkı Bütçe Anketi'dir (bkz. Çerçeve 2.6). Türleri- ne göre yıllık tüketim harcama tutarlarına <http://tuikapp.tuik.gov.tr/gelirdagitimapp/menu.zul> sayfasından ulaşılabilir.

ler gibi harcama kalemleri, ekonomideki canlılıktan önemli ölçüde etkilenir. Bu anlamda değişik harcama türlerindeki dalgalanmalar, içinde bulunulan iktisadi konjonktüre de ışık tutar.<sup>63</sup>

Tüketim seviyesinin hangi faktörlerce belirlendiği, iktisat yazınında çokça tartışılmış konulardan biridir. Tüketim davranışlarına ilişkin en meşhur üç hipotez olarak Keynes'in mutlak gelir hipotezi, Modigliani'nin yaşam döngüsü hipotezi ve Friedman'ın sürekli gelir hipotezi sıralanabilir. Bunlardan ilki tüketim seviyesini cari gelirin bir fonksiyonu olarak kabul ederken, diğer iki görüş tüketim kararlarının, hayat boyunca elde edilmesi beklenen gelire göre şekillendiğini ileri sürer.<sup>64</sup> Tüketimi belirleyen etkenlerin ortaya konması, durgunluğa karşı uygulanmak üzere geliştirilen politika önerilerini de etkileyen bir faktördür. Tüketimin cari gelire göre belirlendiği modellerde tüketimi artırıcı politikalarla gelir seviyesinin etkilenebileceği ileri sürülür. Tüketimin daha uzun bir zaman perspektifi içinde belirlendiğinin kabul edilmesi halinde ise aktif bir talep politikasının üretim seviyesi üzerinde bir etkisi olmayacağı sonucuna ulaşılır.<sup>65</sup>

Harcama yöntemine göre GSYH'nın ikinci ana kalemi olan *Devletin Nihai Tüketim Harcamaları*, milli gelir denkleminde kamu harcamaları (G) bileşenine denk gelmektedir. Üretim neticesinde elde edilen gelirin devlet tarafından harcanan kısmını gösteren bu kalem, devlet hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için devlet tarafından istihdam edilen personele yönelik maaş, ücret ve sosyal yardımlar ile bu hizmetleri üretmek için diğer sektörlerden satın alınan mal ve hizmetlere ilişkin harcamaları içerir. (Devlete ait binaların amortisman değerleri de harcama olarak değerlendirilmekte ve bu kaleme dâhil edilmektedir.) Devlet harcamalarının hesaplanmasında; genel bütçeli kuruluşlar, özel bütçeli kuruluşlar, mahallî idareler, sosyal güvenlik kuruluşları, bağımsız bütçeli devlet kuruluşları ve fon idareleri dâhil olmak üzere kamu kesiminin tamamı kapsama alınmaktadır<sup>66</sup> (Kamu kesimini oluşturan yapılar için bkz. 7 *Kamu Ekonomisi*).

Türkiye uygulamasında GSYH'nın devlet harcamaları kalemi, kamu kesimi tarafından yapılan harcamaların tamamı yerine yalnız cari harcamaları kapsamıyla diğer bazı ülke uygulamalarından ayrılmaktadır. İktisatçılar tarafından kamu harcamaları tabiri genellikle, harcamanın

<sup>63</sup> Tüketim mallarına yönelik harcamalar zaman zaman dayanıklı tüketim malları ve dayanıksız tüketim malları ayırımında incelenebilmektedir. Temel ihtiyaç maddelerini kapsayan dayanıksız tüketim mallarına olan talep istikrarlı bir seyir izlerken, dayanıklı tüketim malları talebi, tüketici güvenine bağlı olarak dalgalanma gösterir. İleride *Üretim ve İktisadi Canlılık* başlığında inceleyeceğimiz sanayi üretim endekslerinden bu mal gruplarının üretim trendleri aylık olarak izlenebilmektedir (bkz. Çerçeve 3.3).

<sup>64</sup> Friedman (1957), Modigliani (1966). Bunlara, tüketim kararlarında gelecek kuşakların refahının da göz önünde bulundurulduğu yönündeki tezi de ekleyebiliriz. Barro (1974).

Tasarrufa ilişkin kuramsal yaklaşımların bir özeti için bkz. Çolak-Öztürkler (2012), Sherman (1991), s. 83-107.

<sup>65</sup> Gelir dışında kişisel servetin ve tüketici güveninin de tüketim davranışları üzerinde etkili olduğu ileri sürülebilir. Varlık fiyatlarının arttığı dönemlerde kişiler kendilerini daha zengin hissederek tüketime yönelirler. Dolayısıyla gayrimenkul değerlerinin yükselmesi ya da altın fiyatlarının artması gibi kişisel serveti etkileyen fiyat değişimleri de tüketimi olumlu etkileyecektir. (Örneğin bkz. Slacalek (2009).) Tüketici beklentilerinin, tüketim harcamalarını etkileyen temel faktörlerden biri olduğu da sık sık vurgulanmaktadır. Buna göre tüketicilere iyimserlik aşlamak da durgunluğa karşı kullanılacak bir politika önleimidir.

<sup>66</sup> Kamu harcamalarının hesaplanmasında, döner sermayelerin mal ve hizmet alımlarının tamamı kamu harcaması olarak değerlendirilmektedir. (Bu harcamaların önemli bir kısmını Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerinin ilaç ve sağlık malzemesi alımları oluşturmaktadır.) Bedeli daha sonra bireylerden tahsil edilen bu tür harcamaların kamu harcaması yerine tüketim harcaması olarak değerlendirilmesi ve istatistiklere bu şekilde yansıtılması gerektiği ileri sürülebilir.

niteliğine bakılmaksızın, kamunun cari harcamaları ve yatırım harcamalarının toplamı anlamında kullanılır. Buna uygun olarak bazı ülkelerin GSYH sunumunda hükümet harcamaları kalemi, devletin yatırım ve tüketim harcamalarının toplamına karşılık gelmekte, yani devletin gerçekleştirdiği yatırımlar yatırım (I) değişkeninin değil, devlet harcaması (G) değişkeninin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kamu yatırımlarının kamunun cari harcamaları kadar verimsiz olduğunu ima eden bu sistemde yatırım (I) dendiği zaman özel yatırım harcamaları anlaşılmaktadır. TÜİK sunumunda ise *Devletin Nihai Tüketim Harcamaları* kalemi sadece cari harcamaları yansıtmakta, kamunun yatırım harcamaları ise aşağıda inceleyeceğimiz *Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu* kalemi altında verilmektedir. Devletin hangi harcamalarının yatırım, hangi harcamalarının tüketim olduğunu belirleyen kriter ise, kişisel tüketim harcamalarında kullanılan ve yukarıda bahsi geçen kriterlerden temelde farklı değildir.

Kamu giderleri arasında, cari harcamalar ve yatırım harcamalarıyla birlikte üç temel harcama kaleminden birini teşkil eden transfer giderleri ise milli gelir göstergelerine dâhil edilmez. Bütçede bir kamu gideri olarak kaydedilen transfer ödemeleri herhangi bir üretim karşılığı olmayıp, satın alma gücünün kamudan özel sektöre aktarımı niteliği taşıdığından, GSYH'yı etkilemeyen bir gider türüdür<sup>67</sup> (Transfer harcamaları için bkz. 7 *Kamu Ekonomisi*).

Harcama yöntemiyle GSYH'nın üçüncü bileşeni olan *Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu* kalemi, kamu ve özel sektör tarafından sabit sermaye stokuna ilave olarak yapılan harcamaları göstermekte ve kabaca (2) no.lu denklikteki yatırım harcamalarına (I) karşılık gelmektedir. (Aslında yatırım (I) genelde sabit sermaye yatırımı ve stok yatırımlarının toplamı olarak ifade edilir. *Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu* ise yalnız sabit sermaye yatırımlarını vermekte, stok değişimleri ise aşağıda inceleyeceğimiz *Stok Değişimleri* kaleminde ayrıca gösterilmektedir.)

Yatırım harcamaları genelde gelecekteki üretim kapasitesini artırmak üzere yalnız şirketler ve kamu kesimince yapılan harcamalardan oluşmakla birlikte bunun önemli bir istisnasını konut alımları teşkil eder. Milli gelir muhasebesinde konut bir yatırım malı olarak değerlendirilmekte ve gerçek kişilerin konut alımları tüketim değil yatırım harcaması olarak kabul edilerek GSYH sunumunda *Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu* başlığı altında gösterilmektedir.

Yatırım harcamalarının hangi bileşenlerden oluştuğu TÜİK tarafından ayrıca duyurulmakta olup, 2015 yılı için yatırım türü kırılımında harcamalar Tablo 2.5'te gösterilmektedir. Yatırımlar içinde en yüksek payın inşaat yatırımlarında gerçekleştiği, sanayinin gelişiminde en önemli faktör olan makine ve teçhizat yatırımlarının ise inşaat harcamalarının gerisinde kaldığı görülmektedir.

<sup>67</sup> 1998 bazlı seride kamu harcamaları *Maaş ve ücret giderleri* ile *Mal ve hizmet alımları* olmak üzere iki kalem altında toplanmaktaydı. Maaş ve ücret giderleri kamu çalışanları lehine devletin katlandığı tüm parasal giderleri kapsarken, Mal ve hizmet alımları kalemi ise kamunun özel sektörden yaptığı alımların toplamını veriyordu.

**TABLO 2.5**  
**Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumunun Sektörlere Göre Kırılımı (milyon TL)**

	Tutar	Oran
İnşaat	379.874	54,68
Makine ve teçhizat	262.979	37,86
Diğer aktifler	51.835	7,46
<b>Toplam</b>	<b>694.689</b>	<b>100,00</b>

Kaynak: TÜİK.

Üretilen yatırım istatistikleri üzerine vurgulanması gereken bir diğer nokta, iktisadi anlamda yatırımın ileride üretim artışına yol açacak her türlü harcamayı ifade etmesine rağmen GSYH hesaplamasında kullanılan yatırım tanımının sadece sabit sermaye tutarına yapılan ilaveler ile sınırlı kalmasıdır. Örneğin ileride daha yüksek gelir elde edilmesine hizmet edecek ve üretkenliği artırıcı etki yaratacak eğitim harcamaları, milli gelir muhasebesinde tüketim olarak değerlendirilir.<sup>68</sup> Hizmet sektörünün ekonomideki artan ağırlığı ve kalifiye insan gücüne olan ihtiyaç göz önüne alındığında, yatırım harcamalarının bu dar sınır içinde tanımlanması, hesaplanan göstergelerin yatırım amaçlı harcamaları yansıtmakta bu açıdan yetersiz kalmasına neden olmaktadır.<sup>69</sup>

Yatırım düzeyi ile kalkınma arasında güçlü bir ilişki bulunduğu olan inanç, yatırım düzeyini belirleyen faktörlerin de sorgulanması sonucunu doğurmaktadır. Yatırım düzeyini etkileyen unsurlar, kalkınma sürecinde takip edilecek politikaların belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Bu konudaki ağırlıklı görüş, yatırım miktarının yatırımcının geleceğe güveni, şirket kârlılığı ve kredi kanallarına erişim ile doğru orantılı, faiz oranı ile ise ters orantılı olduğu yönündedir. İstatistikler, firmaların yatırım kararlarının özellikle gelecek dönemlere ilişkin beklentiler ve risk algısından etkilendiğini doğrulamaktadır. Ekonominin yavaşladığı dönemlerde mevcut varlığı koruma güdüsü öne çıkmakta ve yatırımlar azalmakta, risk iştahının arttığı dönemlerde ise piyasadan daha fazla pay alma isteği, yatırımlarda artış ile kendisini göstermektedir.

Yatırım harcamalarının üretim seviyesi üzerindeki etkisi kısa ve uzun dönemli olmak üzere iki safhada incelenebilir. İlk olarak yatırım harcamalarının artması kısa dönemde toplam harcamayı artırarak üretimi uyarıcı bir etki yaratır. Ancak bundan daha önemli olmak üzere, cari dönemde gerçekleşen yatırımlar, kapasite artışı ve verimliliğe katkısıyla, ilerleyen dönemlerdeki üretim seviyesi üzerinde de pozitif etki yaratır. Yatırım harcamalarının istikrarı, cari dönemdeki büyümeyi olumlu etkilemesinin yanında, ekonominin uzun dönemli sıhhatini yansıtan temel parametrelerdendir.

Bu noktaya kadar incelediğimiz harcama kalemlerinin toplamıyla tanımlanan büyüklük (C + G + I), yurt içi yerleşik kişilerin toplam talebine işaret eden bir gösterge olarak kullanım alanı

<sup>68</sup> Gürtan (1984), s. 73-99.

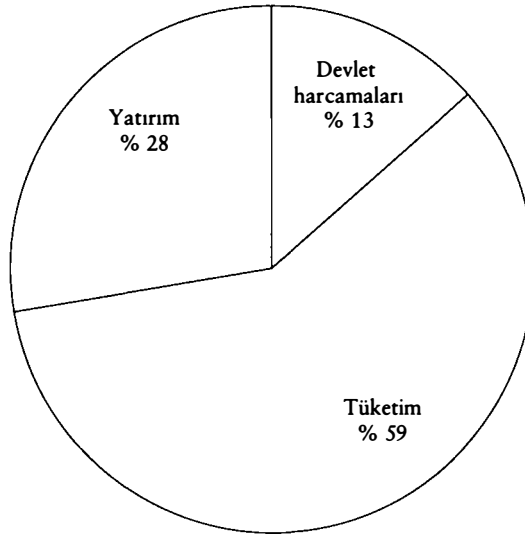
<sup>69</sup> Farklı ülkelerin yatırım oranları ile büyüme oranları arasındaki ilişkinin yeterince güçlü olmamasının nedenlerinden biri, yatırım oranının bazı ülkelerde hakiki değerinden düşük hesaplanması olabilir.



bulmaktadır. Toplam yurt içi talebin bileşenlerini yansıtmak üzere GSYH'nın bu üç ana kaleminin dağılımına Grafik 2.3'te yer verilmektedir. Toplam harcamaların üçte ikisini oluşturan tüketim harcamaları, diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de toplam talep içinde en büyük paya sahiptir. Devlet harcamaları % 13'lük pay ile pek çok yüksek gelirli ülkeye göre nispeten düşük seviyede seyretmektedir. Bunun nedenlerinden biri devletin yatırım harcamalarının GSYH sunumunda *Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu* kalemi içinde gösterilmesi olmakla birlikte, kamu yatırımlarının devlet harcaması kalemine dâhil edilmesi de tabloyu çok fazla değiştirmemektedir. Yatırım harcamaları ise toplam talebe % 28 oranında katkı yapmaktadır.

Harcama yöntemiyle GSYH sunumunda dördüncü kalemi teşkil eden *Net Mal ve Hizmet İhracatı* kalemi, *Mal ve Hizmet İhracatı* ile *Mal ve Hizmet İthalatı*'nın farkını ifade etmekte ve (2) no.lu denklikte parantez içinde gösterilen son bileşene tekabül etmektedir (X-M). İhrac edilen mallar ülke içinde üretildiğinden, bu faaliyet sırasında yaratılan katma değer GSYH toplamının bir parçasını oluşturur. İthal edilen mallar ise başka ülkelerde üretilerek o ülkenin GSYH'sına dâhil olduklarından, GSYH hesaplamasında toplam harcamadan düşülür. Net ihracatın pozitif olması ülkedeki üretimin toplam harcamayı aştığına, negatif olması ise üretimin yurt içi talebi kar-

GRAFİK 2.3  
2015 Yılı İçin Toplam Yurt İçi Talep



(\*) Tüketim: Yerleşik Hanehalklarının Tüketimi  
Devlet Harcamaları: Devletin Nihai Tüketim Harcamaları  
Yatırım: Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu + Stok Değişimleri  
Kaynak: TÜİK.

şılmakta yetersiz kaldığına işaret eder.<sup>70</sup> Diğer bir deyişle net ihracatın negatif olması, ülkenin ürettiği katma değerden daha fazla harcama yaptığı anlamına gelir.

Harcama yöntemiyle GSYH sunumunun beşinci kalemini ise, dönem başına göre mamul mal ve hammadde stoklarındaki değişimi yansıtan *Stok Değişimleri* kalemi oluşturmaktadır. (Pozitif değer stok artışına, negatif değer ise stok düşüşüne işaret eder.) GSYH, toplam üretim miktarını belirlemek üzere hesaplandığından, üretilmiş her mal, o dönemde satılmamış olsa bile GSYH hesaplarına dâhildir. Daha önceki dönemlerde üretilip, satışı cari dönemde gerçekleşen bir mal ise, cari dönemin değil, üretildiği dönemin GSYH'sında gösterilir.

Firmalar, talebin üretim kapasitesini aşması halinde aradaki farkı karşılayabilmek için belirli bir miktarda mamul mal stoku tuttukları gibi, üretim sürecinin aksamaması adına da hammadde stoku bulundurma ihtiyacı hissederler. Stok tutulması, üretim ve satış sürecinin getirdiği bir gereklilik olduğundan, stoklardaki pozitif yönlü değişim bir tür yatırım harcaması olarak değerlendirilmekte ve bazı ülkelerin GSYH sunumlarında stok değişimleri yatırım başlığının bir alt kalemi olarak gösterilmektedir.<sup>71</sup> Türkiye uygulamasında ise stok değişimleri ayrı bir başlık altında verilmektedir.

Belirli bir seviyede stok bulundurmak üretim ve satış süreçlerinin kaçınılmaz bir gerekliliği olmakla birlikte, ihtiyacın üzerinde stok bulundurmak da firma açısından ilave bir maliyet unsurudur. Buna göre firmalar maliyetine katlanabilecekleri kadar az, müşteri talebini karşılayabilecek ve üretimin aksamasını engelleyecek kadar çok stok tutma yönünde gayret gösterirler. Optimum stok miktarının belirlenmesi ise ancak gelecek dönem satışlarının tahminler çerçevesinde gerçekleşmesi ile mümkündür. Buna göre belirli bir dönemde stok miktarının azalması satışların firma beklentilerini aştığını, stok miktarının artması ise talebin firma beklentilerini karşılamadığını gösterir. Özetle stok değişimi, üreticilerin talep beklentileri ile tüketici talebi arasındaki uyumu ya da farkı yansıtan, toplam talebin beklentinin üzerinde ya da altında olduğu yönünde ipuçları içeren bir gösterge sunmaktadır.

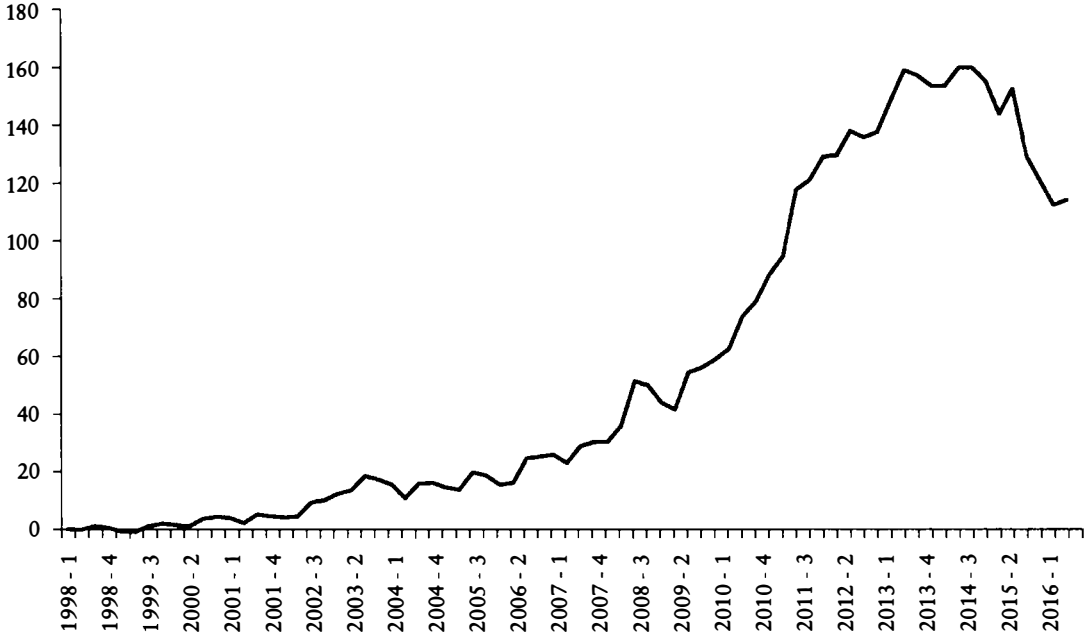
Stoklardaki değişimler, üretimin ilerleyen dönemlerde ne yönde gelişebileceğine ilişkin bilgi sağlayan bir gösterge olarak da kullanıcılara hizmet etmektedir. Stoklar artıyorsa firmalar gelecek dönemlerde üretimlerini azaltarak, stoklar azalıyorsa ise atıl kapasiteyi devreye sokup üretimlerini artırarak optimum stok seviyesine ulaşmak isteyeceklerdir. Buna göre stoklardaki değişim, yalnız talep seviyesini değil, gelecek dönemdeki üretimin yönünü de işaret eden bir gösterge teşkil etmektedir.

Stoklardaki değişimin izlenmesini gerekli kılan bir diğer neden ise stok değişimlerinin, firma yöneticilerinin gelecek beklentilerini şekillendiren bir faktör olmasıdır. Stokların artması,

**70** TÜİK tarafından yayımlanan GSYH içindeki net mal ve hizmet ihracatı ile TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi içindeki net mal ve hizmet ihracatı farklılık göstermektedir. Bunun nedeni ödemeler dengesinin satış tutarını yansıtmamasına karşın GSYH'nın katma değer üzerinden hesaplanmasıdır.

**71** Stoklar zaman zaman planlanmış stoklar ve planlanmamış stoklar olarak ikiye ayrılmakta ve yalnız planlanmış stokların yatırım kapsamında değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Milli gelir muhasebesinde ise stok değişiminin tamamı yatırım olarak tanımlanmaktadır.

**GRAFİK 2.4**  
**GSYH İçindeki Stok Değişimleri Kaleminin Kümülatif Gelişimi**  
**(2009 fiyatlarıyla milyar TL)**



Kaynak: TÜİK.

gelecek dönemdeki yatırım planlarının gözden geçirilmesine yol açabilir. Stok değişimlerinin bu etkisi, ekonominin gelecekteki canlılığına ışık tutan bir gösterge sağlama özelliğini pekiştirmektedir.<sup>72</sup>

Bu noktaya kadar yaptığımız açıklamalar, stok değişimlerinin ekonominin yönüne işaret eden önemli bir parametre olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak GSYH içindeki *Stok Değişimleri* kaleminin bu yönde kullanılabilir bir gösterge olduğuna ilişkin ciddi şüphelerimiz bulunmaktadır. 1998 temel yılı GSYH serisinde tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve dış ticaretle ilişkin toplamlar çeşitli kaynaklardan elde edilen verilerle oluşturulurken, uygulamada stoklarla ilgili ayrıca veri derlenmemekte, *Stok Değişimleri* kalemi, üretim yöntemiyle GSYH toplamından tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracatın çıkarılmasıyla elde edilmekteydi. Bu hesaplama yöntemine bağlı olarak *Stok Değişimleri* kalemi, gerçek stok değişimleri yanında, verilerin kaydedilmesinden derlenmesine ve yayın aşamasına kadar gerçekleşen bütün hata-

<sup>72</sup> Stok yönetim sistemlerinin gelişmesinin, stok seviyeleri ile iktisadi canlılık arasındaki bağı zayıflattığı da ileri sürülmektedir (bkz. Abromovitz (1950)).

## ÇERÇEVE 2.2

### Tasarruf Oranı

İktisadın temel kavramlarından olan tasarruf kabaca, gelirin harcanmayan kısmı olarak tanımlanabilir. Buna göre tasarruf, mevcut satın alma gücünün gelecekte kullanılmak üzere saklanması ifade eder.

Yatırımların finansmanı büyük oranda tasarruflara dayandığından, gelir içerisinde tasarrufların oranı, büyüme teorisinde özel bir öneme sahiptir. Başta Doğu Asya ekonomileri olmak üzere, yüksek oranlı büyüme sergileyen ülkelerin aynı zamanda yüksek tasarruf oranlarına da sahip olmaları, tasarruf oranının büyüme üzerindeki etkisini pratikte de desteklemektedir.<sup>1</sup>

Büyüme teşvik amacıyla, iktisadi politikalar yoluyla tasarruf oranlarını artırma çabaları önündeki temel engel, tasarruf alışkanlıklarının iktisadi politikalardan çok toplumsal etkenlerce belirleniyor olmasıdır. Yüksek faizler, ülkede sosyal sigorta sisteminin zayıf olması ya da ülkenin nüfus yapısı gibi çeşitli faktörlerin tasarruf tercihlerini etkilediği öne sürülmekle birlikte, tasarruf oranını artırmak için alınabilecek politika önlemlerine ilişkin sunulan reçeteler çoğu zaman sonuçsuz kalmaktadır.

Tasarruf eğilimlerini ölçümlemekte, kişisel tasarruf, kurumsal tasarruf, özel tasarruf, kamu tasarrufu ve milli tasarruf olmak üzere birbiriyle bağlantılı beş farklı tanımdan bahsedilebilir.

*Kişisel tasarruf*, kişinin harcanabilir geliri ile dönem içindeki tüketim harcamalarının farkını ifade etmekte, buna paralel olarak kişisel tasarruf oranı, kişinin tasarrufunun harcanabilir gelire oranı olarak tanımlanmaktadır. TÜİK tarafından her yıl gerçekleştirilen Hanehalkı Bütçe Anketi kapsamında kişilerin tasarruf alışkanlıklarına ilişkin derlenen bilgiler, ülkemizdeki kişisel tasarruf alışkanlıklarına ışık tutar niteliktedir.<sup>2</sup>

Özel kesimde gerçek kişiler dışında şirketler de gelirlerinin bir kısmını harcamayarak tasarrufta bulunurlar. Şirket kârlarının ortaklara dağıtılmayan kısmı *kurumsal tasarruf* olarak adlandırılmakta, kurumsal tasarrufun GSYH'ya payı da kurumsal tasarruf oranını vermektedir. Şirketlerin finansal tablolarından şirket bazında dağıtılmayan kârlar öğrenilebilecek olmakla birlikte, Türkiye'de ülke geneline kapsayan kurumsal tasarrufa ilişkin herhangi bir gösterge yayımlanmamaktadır.

Yukarıda tanımlanan, hanehalkı ve şirketler kesiminin toplam tasarrufu ise *özel tasarruf* olarak adlandırılır. Özel tasarruf, ekonominin dinamizmi ve büyüme potansiyeline ilişkin temel göstergelerden biridir.

Yaygın kullanılan bir diğer tasarruf tanımı, devletin gelirinden giderlerinin düşülmesiyle elde edilen büyüklüğü ifade eden *kamu tasarrufu*dur. Kamu tasarrufu, hangi tür harcamaların kamu gideri sayıldığına bağlı olarak iki farklı şekilde tanımlanabilir. Bir grup kamu tasarrufunu kamu gelirleri ile her tür kamu giderinin farkı olarak kabul ederken, diğer bir grup ise kamu tasarrufunu, kamu gelirlerinin kamunun yalnız cari harcamalarını aşan kısmı olarak tanımlamaktadır. Kamunun yaptığı her tür harcamayı tüketim olarak kabul eden görüşe göre kamu tasarrufu toplam kamu fazlasına eşitken, kamunun tüketimini tüketim mallarına yapılan harcamalarla sınırlı tutan anlayış, cari harcamalara yönlendirilmeyen kamu gelirlerinin tamamını kamu tasarrufu olarak görmektedir. Birinci tanım esas alındığında, 7 *Kamu Ekonomisi* başlığı altında incelediğimiz bütçe dengesi ya da kamu kesimi borçlanma gereği olarak adlandırılan büyüklük kamu tasarrufunu vermektedir. İkinci tanıma göre düzenlenmiş kamu tasarrufu miktarı ise yıllık olarak Kalkınma Bakanlığı tarafından açıklanan *Ekonominin*

- 1 Rodrik (1998). Öte yandan nedenselliğin ters yönde işlediği, yani tasarruf oranının büyüme desteklemesinden çok, büyümenin yüksek tasarruf oranına yol açtığı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Carroll-Weil (1994). Tasarruf oranını belirleyen etkenler ve Türkiye'de tasarruf oranının gelişimi için bkz. Rijckeghem-Üçer (2009).
- 2 Hanehalkı Bütçe Anketi için bkz. Çerçeve 2.6. Bu veriler yayımlanmamakla birlikte TÜİK tarafından araştırmacılara sunulmaktadır.

*Genel Dengesi* tablosundan elde edilebilmektedir.<sup>3</sup>

Tasarruf oranı dendiğinde genelde kastedilen büyüklük ise, özel tasarruflar ile kamu tasarrufunun toplamını ifade eden *milli tasarruftur*.

Türkiye'nin milli tasarruf oranına da yine Kalkınma Bakanlığı tarafından yıllık olarak hazırlanan *Ekonomi'nin Genel Dengesi* tablosundan ulaşılabilmektedir.<sup>4</sup>

3 Bu tabloya <http://www.kalkinma.gov.tr> sayfasında *Gösterge ve İstatistikler / Resmi İstatistik Programına Katkılarımız* başlığından ulaşılabılır.

4 Milli tasarruf, ölçülmesi zor değişkenler arasındadır. Konut harcamaları, eğitime yapılan harcamalar, sosyal sigorta ödemeleri gibi önemli yekûn tutan bazı kalemlerin tasarruf sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır (bkz. Boskin (1988)).

ları da içeren bir dengeleyici kalem niteliği taşımaktaydı.<sup>73</sup> 2009 temel yıllı GSYH serisi için TÜİK tarafından, stok değişimlerinin tespiti için ayrıca veri toplandığı ve stok değişimlerinin bu verilere dayanarak hesaplandığı belirtilmektedir. Ancak 2009 temel yıllı GSYH içindeki *Stok Değişimleri* kalemi ile sayfa 114'te inceleyeceğimiz stok değişimlerine ilişkin TCMB göstergeleri (İktisadi Yönelim Anketi) arasında herhangi bir korelasyon bulunmamaktadır. Üstelik 2009 temel yıllı GSYH içindeki *Stok değişimleri* kalemi, *Grafik 2.4*'te görüldüğü üzere kümülatif olarak artmaktadır. Bu şekilde düzenli bir stok artışının makul olmadığı açıktır. Özetle GSYH içindeki *Stok değişimleri* kalemi kullanılarak yapılacak değerlendirmelerde ihtiyatlı olunmasını tavsiye ediyoruz.

### Gelir Yöntemiyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

Gelir yöntemiyle GSYH, bir ülkede belirli bir dönemde mal ve hizmet üretiminden doğan gelirlerin, yani toplam katma değer, üretim faktörlerince ne şekilde paylaşıldığını gösteren bir milli gelir sunumudur. Bu gösterge, fonksiyonel gelir dağılımı olarak da adlandırılmaktadır.

Klasik dönem iktisatçıları üretim faktörlerini toprak, emek ve sermaye olarak sıralamış, neoklasik iktisatçılar ise girişimcilik yeteneğinin emekten farklı bir üretim faktörü olduğunu, üretim için organizasyon kuran bir girişimcinin, aldığı risk karşılığında elde ettiği gelirin ayrı olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu dört üretim faktörünün, yani toprak, emek, sermaye ve girişimciliğin toplam üretimden aldıkları paylar ise sırasıyla kira, ücret, faiz ve kâr olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde gelir yöntemiyle GSYH hesaplamaları da toplam gelirin kira, ücret, faiz ve kâr türündeki gelirler arasında nasıl paylaştırıldığını göstermek üzere derlenmektedir.

Gelir yöntemiyle GSYH hesaplamasında karşılaşılan başlıca sorun, üretim faktörlerinin sınırlarının keskin bir hatla çizilememesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin yatırım fonu gelirin faiz mi yoksa kâr mı olduğu, kendi iş yerini işleten bir kişinin gelirin ne kadarının ücret ve ne kada-

<sup>73</sup> 2007 yılına kadar yayımlanmış olan 1987 bazlı GSYH serisinde stok değişimleri kaleminin yanı sıra muhasebe dengesini sağlamak adına ayrıca bir istatistikî hata kalemi yer almaktaydı. 1987 bazlı seride stok değişimleri ayrıca hesaplanıyor olmakla birlikte, bu seride de stok değişimi kaleminin stoklardaki gerçek değişimi yansıtmakta yetersiz kaldığı yönünde şüpheler bulunmaktadır (bkz. Daşer (2003)).

rının kâr olarak hesaplanması gerektiği gibi konular tartışmaya açıktır. Buna bağlı olarak uygulamada toplam gelir, üretim faktörlerinin niteliğine göre değil, çoğunlukla eldeki verinin niteliğine göre anlamlı olabilecek kategorilere ayrılarak hesaplanmaktadır. Örnek olarak ABD milli geliri; çalışan ücretleri, iş yeri sahibi geliri, şirket kârları, faiz geliri ve kira geliri kırılımında sunulmaktadır.

Türkiye’de 1987-2006 yılları arasında GSYH, üçer aylık dönemlerde TÜİK tarafından gelir yöntemi ile de yayımlanmışken, 1998 temel yıllı GSYH serisine geçilmesiyle beraber gelir yöntemi ile GSYH hesaplanmasına son verilmişti. Bununla birlikte 2016 yılında yapılan güncellemenin ardından gelir yöntemiyle GSYH yayımlanmasına tekrar başlanmıştır.

**TABLO 2.6**  
2014 ve 2015 Yılları için Gelir Yöntemiyle GSYH  
(cari fiyatlarla milyon TL)

		2014	2015	Artış (%)
1	İşgücüne yapılan ödemeler	590.558	683.729	15,78
2	İşletme artığı / Karma gelir; brüt	1.220.507	1.379.254	13,01
3	Üretim üzerindeki vergiler - Sübvansiyonlar	-2.874	-3.229	
3.a	Üretim üzerindeki vergiler	14.156	15.875	
3.b	Üretim üzerindeki sübvansiyonlar	17.030	19.104	
A	Gayrisafi katma değer	1.808.190	2.059.753	
4	Ürün üzerindeki vergi – Sübvansiyon	236.276	277.777	
B	Gayrisafi yurt içi hasıla	2.044.466	2.337.530	
5	İşletme artığı / Karma gelir; net	923.202	1.036.489	
6	Sabit sermaye tüketimi	297.304	342.764	
C	Safi yurt içi hasıla	1.747.162	1.994.766	

A = 1 + 2 + 3

3 = 3.a + 3.b

B = A + 4

5 = 2 - 4

C = B - 6.

Kaynak: TÜİK.

2014 ve 2015 yılları için gelir yöntemine göre hesaplanmış GSYH büyüklükleri Tablo 2.6’da verilmektedir. Tabloda Gayrisafi Yurt İçi Hasıla;

- İşgücüne Yapılan Ödemeler
- İşletme Artığı/Karma Gelir; Brüt
- Vergiler - Sübvansiyonlar

olmak üzere üç kalem altında toplanmaktadır. *İşgücüne Yapılan Ödemeler* kalemi üretimde ücretli emeğin payını gösterirken bunun dışındaki diğer faktör gelirleri *İşletme Artığı / Karma Gelir* baş-

lığı altında toplanmaktadır. Vergilerin sübvansiyonları aşan kısmı ise devletin elde ettiği geliri vermektedir. Vergi ve sübvansiyonlar, ürün ve üretim üzerinde olmalarına göre tabloda ayrı ayrı gösterilmektedir. Faktör gelirlerine yalnız üretim üzerindeki vergi ve sübvansiyonların eklenmesiyle elde edilen büyüklük ise, TÜİK tarafından *Gayrisafi Katma Değer* olarak adlandırılmaktadır.

Sabit sermaye tüketimine, yani amortisman değerine gelir yöntemiyle GSYH hesaplamasında ayrıca yer verildiğinden, yayımlanan tablodan Türkiye için safi yurt içi hasıla değerlerine de ulaşılabilmektedir. Ancak sayfa 26'da belirttiğimiz üzere sabit sermaye tüketimi hesaplamasının çok güvenilir veriler sağlaması beklenmemelidir.

Tablonun önemli bir eksikliği, ücret dışındaki gelir türlerinin ayrıştırılamamasıdır. Örneğin kira geliri, kâr payı geliri ya da kendi işinde çalışan kişilerin gelirleri aynı kategoride, *İşletme Artığı / Karma Gelir* başlığı altında izlenmektedir. *İşgücüne Yapılan Ödemeler* kalemi ise sadece çalıştırılan kişilere yapılan ödemeleri içermekte, kendi işinde çalışanların elde ettiği gelir bu kaleme dahil edilmemektedir. Dolayısıyla *İşgücüne Yapılan Ödemeler* kalemi toplam emek gelirini göstermez.

### ÇERÇEVE 2.3

#### GSYH Güncelleme Çalışmaları

İktisadi göstergelerin hesaplanması için gerekli bazı verilerin ancak yayım tarihinden sonra elde edilebilmesi, göstergelerin ileri tarihlerde revize edilmesini gerekli kılabilir. Benzer nedenlerle GSYH tahminleri için de zaman zaman geçmiş dönem verilerinde küçük oranlı güncellemelere gidilmesi söz konusu olmaktadır. Bunun yanı sıra, 10-15 yıl gibi daha uzun dönemler içinde, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişikliklere paralel olarak milli gelir hesaplama yöntemlerinde de değişiklikler gündeme gelebilmekte ve daha kapsamlı çalışmalarla veri derleme yöntemi ve geçmiş dönem verilerinde güncelleme yapılabilir. Yeni sınıflama sistemi ya da yeni kayıt sistemi benimsenmesi gibi kapsamlı değişiklikler de içerebilen bu tür güncellemeler, geçmiş dönem verilerinde de, toplam ve sektörel bazda yüksek oranda değişimleri beraberinde getirmektedir.<sup>1</sup>

Türkiye'de, GSYH istatistikleri üzerinde bu kapsamdaki son güncelleme çalışması 2016 yılında tamamlanmış ve çalışma sonucunda o tarihe kadar 1998 temel yıllık hesaplanmakta olan milli gelir serisi, 2009 temel yıllık olarak güncellenmiştir. Halihazırda üçer aylık dönemlerde yayımlanmaya devam eden 2009 temel yıllık serinin, 1998-2016 dönemi için hesaplanmış olan 1998 temel yıllık seriden yaklaşık %10 oranında daha yüksek değer aldığı görülmektedir. Benzer kapsamdaki son güncelleme 2008 yılında yapılmış, bu tarihe kadar 1987 temel yıllık olarak hesaplanmış GSYH serisinin yerine 1998 temel yıllık serinin hesaplamasına başlanmıştı. Bu güncelleme sırasında GSYH değerlerindeki artışın % 30 civarında olduğu düşünüldüğünde son güncellemedeki değişim daha sınırlı kalmıştır.<sup>2</sup>

2016 yılında tamamlanan çalışma ile yöntem, kapsam ve sınıflamalarda güncelleme yapılmasının dışında hem kavramsal değişiklikler söz konusu olmuş hem de veri kaynaklarında değişikliğe gidilmiştir. Hesaplamaların temel aldığı verilerin değişmesi 2009 ve 1998 temel yıllık serilerin karşılaştırılabilirliğini de engellemektedir.<sup>3</sup> İki serinin alt kalemleri karşılaştırıldığında, sektörlerin kapsamlarında da önemli değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.

1 TÜİK (2008-b), s. 2-3.

2 2008 yılında yapılan değişikliğin ayrıntıları için bkz. Yükseler (2008).

3 Değişikliklerin tamamı için bkz. TÜİK (2016).

Daha önce de vurguladığımız üzere toplam iktisadi faaliyeti ölçen GSYH, bir refah göstergesi niteliği taşımaz. Buna karşın mükemmellikten uzak olsa da kişi başına düşen GSYH'dan, ülkedeki ortalama kişisel refahın bir ölçüsü olarak zaman zaman yararlanılmaktadır.

### KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYH

Kişisel refahın ölçülenmesinde gelirin toplam büyüklüğü kadar pastanın kaç kişiye pay edildiği de önemlidir. TÜİK GSYH değerlerinin yanı sıra, toplumdaki fertlerin ortalama refahının bir göstergesi olmak üzere, GSYH büyüklüğünün yıl ortası nüfus tahminine bölünmesi yoluyla hesapladığı kişi başına düşen GSYH değerlerini de yıllık dönemlerde yayımlamaktadır.<sup>74</sup>

Kişi başına düşen GSYH daha çok ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanım alanı bulan bir gösterge olduğundan, genellikle ortak bir para birimi olarak ABD Doları üzerinden ifade edilmekte, Türkiye'de de cari fiyatlarla kişi başına düşen GSYH hem TL hem de ABD Doları cinsinden hazırlanmaktadır.

ABD Doları üzerinden kişi başına düşen GSYH, TL cinsi üzerinden derlenen GSYH değerinin ortalama döviz kuru kullanılarak ABD Dolarına çevrilmesi yöntemiyle hesaplanmakta, bu hesaplama yöntemi de Dolar üzerinden kişi başına GSYH'nın döviz kurlarına bağlı olarak önemli ölçüde oynaklık göstermesi sonucunu doğurmaktadır. Ülkenin yerel para biriminin değerlendirilmesiyle ülkedeki refah artışı arasında kısa vadede oldukça zayıf bir bağ bulunmakla birlikte döviz fiyatındaki dalgalanmalar ABD Doları üzerinden GSYH'yı büyük oranda etkilemektedir.

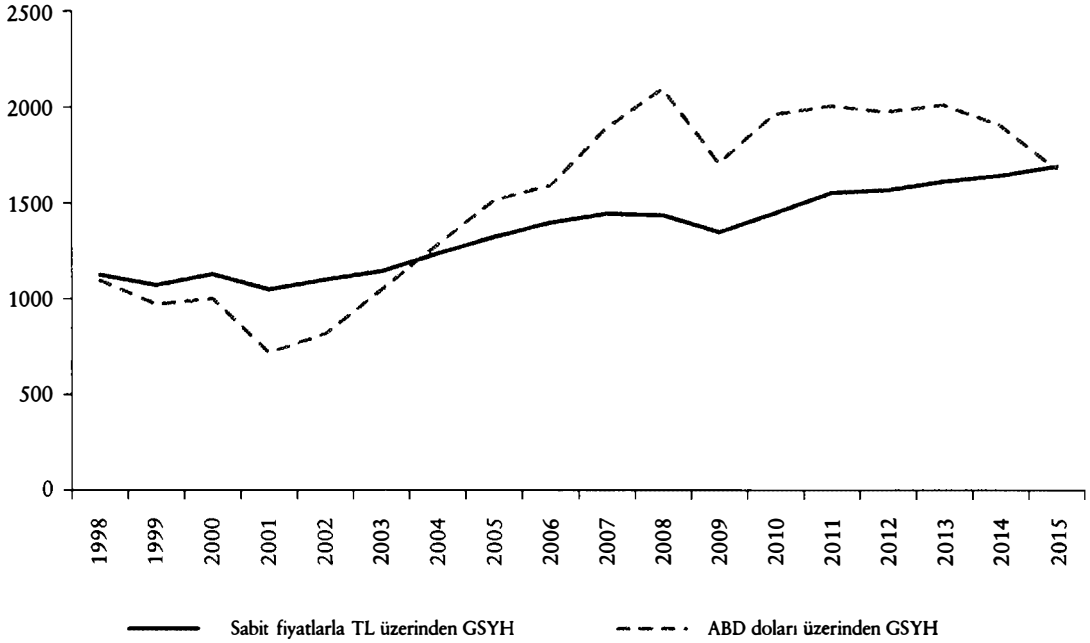
1998-2015 dönemi için TL ve ABD Doları cinsinden kişi başına düşen GSYH değerleri **Grafik 2.5'**te karşılaştırılmaktadır. Grafikteki ilk seri, hacim endeksi gelişimini, ikinci seri ise, Dolar cinsinden GSYH verilerinin, ABD'nin GSYH deflatörü ile indirgenmiş halini göstermektedir. Döviz üzerinden hesaplanan milli gelirin daha fazla oynaklık gösterdiği, örneğin 2001 yılında döviz fiyatlarının sıçramasına bağlı olarak Dolar cinsinden GSYH'nın, TL üzerinden hesaplanan GSYH'dan çok daha hızlı daraldığı tablodan izlenebilmektedir. Buna karşın, 2002-2008 döneminde döviz fiyatlarındaki ılımlı artış, Dolar cinsinden GSYH'nın TL üzerinden hesaplanan GSYH'dan daha hızlı yükselmesine neden olmuştur. Bu dalgalanmalar, yabancı para cinsinden GSYH'nın ortalama refah düzeyini yansıtmakta neden yetersiz kaldığını görsel olarak açıklamaktadır.

Kişi başına düşen GSYH'nın bir refah göstergesi olarak kullanımını sınırlayan bir diğer faktör, bu göstergenin ülkenin nüfus yapısı ile buna bağlı üretim ve tüketim kapasitesini dikkate almadan hesaplanmasıdır. Henüz iktisaden üretken olmayan çocuklar ve gençler ile emeklilik yaşının üzerindeki kesimin üretime katılma oranları ve tüketim ihtiyaçları sınırlı olduğundan, bir ülkenin nüfus yapısı, üretim ve tüketim miktarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu anlamda üretken nüfusun toplam nüfusa oranının farklı olduğu ülkelerin kişi başına milli gelir karşılaştırmaları hatalı çıkarımlara yol açabilir.

<sup>74</sup> Üretim Yöntemiyle GSYH, Metaveri, TÜİK. Bu hesaplamada ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı nüfus değil, ülkede yerleşik tahmini nüfus dikkate alınmaktadır.



GRAFİK 2.5  
TL ve ABD Doları Cinsinden Milli Gelir



Kaynak: TÜİK, BEA.

Kişi başına milli gelirin, ülkeler arasında karşılaştırmaya imkân veren bir refah göstergesi olarak kullanımını sınırlayan temel etken ise bu göstergenin ülkeler arası fiyat düzeyi farklılıklarını dikkate almamasıdır. Çoğu zaman bu sorun, satın alma gücü göstergelerine başvuruyla aşılır.

### SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİNE GÖRE GSYH

Milli gelir göstergeleri, ekonomideki üretimin değerini o ülkenin fiyat düzeyiyle ölçer. Ancak ülkelerin genel fiyat düzeylerinin farklılık gösterdiği, örneğin 1.000 ABD Doları karşılığı Türk Lirası'yla Türkiye'de, aynı parayla ABD'de alınabileceğinden daha fazla mal ve hizmet satın alınabileceği bilinmektedir. Bu durumda, 1.000 ABD Doları geliri olan bir Türk vatandaşı, 1.000 Dolar gelir elde eden ABD vatandaşından maddi anlamda daha müreffeh bir hayat sürer. Bu çerçevede üretim gücünün ülkeler arasında karşılaştırılabilmesi için, farklı ülkelerin milli gelirlerinin ortak bir fiyat düzeyine indirgenmesi gerekir. Aksi halde hesaplanan gösterge, refah düzeyi farklarını açıklamakta yetersiz kalacak, fiyat düzeyi yüksek olan ülkenin milli geliri de yanıltıcı biçimde yüksek görünecektir.

Ülkeler arasındaki fiyat farklarını bertaraf ederek daha anlamlı bir refah göstergesi elde etmek üzere, *satın alma gücü paritesine göre GSYH* kavramı geliştirilmiştir. Satın alma gücü paritesine göre GSYH, bir ekonomide üretilen toplam katma değer parasal etkilerden arındırıldığı ve reel gelire odaklandığı bir milli gelir göstergesidir.<sup>75</sup> GSYH'nın *satın alma gücü paritesine* bölünmesiyle elde edilen bu göstergelyi doğru anlamlandırabilmek için öncelikle satın alma gücü paritesinin hesaplanma ilkelerinden kısaca bahsetmemiz gerekiyor.

Satın alma gücü paritesi, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak, farklı para birimlerinin satın alma gücünü eşitleyen bir değişim oranıdır.<sup>76</sup> Temelde satın alma gücü paritesi, ekonomiler arası genel fiyat düzeyi farklılıklarını gösteren daha genel amaçlı bir katsayı olmakla birlikte, bu katsayı en çok GSYH karşılaştırmalarında kullanım alanı bulmaktadır.

Satın alma gücü paritesinin hesaplanması, karşılıklı paritenin ölçüleceği ülkelerin tamamını kapsayan geniş çaplı bir çalışmayı gerektirir. Bu göstergenin hesaplanmasında ilk adımı, karşılaştırma yapılmak istenen bütün ülkelerde tüketilen ve alım satımı yapılan mal ve hizmetlerden oluşan ortak bir mal ve hizmet sepetinin belirlenmesi oluşturmaktadır. İkinci aşamada, farklı ülkelerde bu mal ve hizmet sepetini satın almak için gereken harcama tutarı, piyasa fiyatları ile ülkenin yerel parası cinsinden hesaplanır. Bu harcama toplamı o ülkenin kendi para cinsi üzerinden fiyat düzeyinin göstergesi olacaktır. Son olarak hesaplamaya katılan ülkelerden birinin fiyat düzeyi 1 değerine eşitlenir ve diğer ülkelerde ortak mal ve hizmet sepetine yapılan harcama tutarı 1'e oranlanarak ifade edilir. Mal ve hizmet sepetinin ortalama fiyatının normalize edilmesiyle ulaşılan bu oranlar, her bir ülkenin satın alma gücü paritesini verir.

Satın alma gücü paritesi ülkelerin fiyat düzeylerini yerel para cinsinden verdiği için, ancak döviz kurlarıyla birlikte değerlendirildiğinde fiyat düzeyi farklılıkları hakkında fikir vermektedir. Örnek olarak OECD karşılaştırmalarında ABD'nin fiyat düzeyi 1 ABD Dolarına eşitlenmiş, 2013 yılında Türkiye için satın alma gücü paritesi ise OECD tarafından 1,11 olarak açıklanmıştır. Buna göre ABD'de 1 ABD Dolarına satın alınabilecek mal ve hizmet sepeti Türkiye'de 1,11 TL'ye satın alınabilmektedir. Aynı dönemde ortalama döviz kuru 1,90 seviyesinde olduğu göz önüne alındığında, ABD'de genel fiyat seviyesinin bu dönem için Türkiye'nin % 71 üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. ABD'den bir iş teklifi alan kişi, ileride pişman olmak istemiyorsa, teklif edilen ücreti değerlendirirken iki ülke arasındaki fiyat düzeyi farkını dikkate alarak karar vermelidir.<sup>77</sup>

Satın alma gücü paritesi hesaplaması, pek çok ülkenin işbirliğinde kapsamlı çalışmaları gerektirdiğinden, bu göstergelerin hesaplanmasında itibarlı uluslararası kuruluşlarca geliştirilen inisiyatifler öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin de dâhil olduğu programlar olarak IMF, Dünya Bankası ve OECD tarafından hazırlanan göstergeler sıralanabilir.

<sup>75</sup> Satın alma gücü paritesine göre GSYH, bazen reel GSYH olarak da adlandırılıyor.

<sup>76</sup> TÜİK (2008-c), s. 1.

<sup>77</sup> Bir ülkedeki genel fiyat düzeyi ile o ülke parasının değeri, pratikte farklı dinamikler sonucunda belirlendiğinden satın alma gücü paritesi, yerel paranın diğer dövizlere göre değerinin bir göstergesi olarak kullanılamaz. Satın alma gücü paritesinin artması, mutlaka yerel paranın değer kazanmasını gerektirmez. Dolayısıyla satın alma gücü paritesi kullanılarak ülkenin rekabet gücü hakkında yorum yapmak hatalı sonuçlara götürebilir ki bu konuya reel kurları incelerken geri döneceğiz.

## ÇERÇEVE 2.4

### Satın Alma Gücü Paritesi Kanunu

Aslında klasik dış ticaret teorisi, ülkeler arasında fiyat düzeyi farklılığı bulunabileceğini kabul etmez. Tek fiyat kanununa göre dış ticaretin serbest olduğu uluslararası ortamda, aynı ürünün iki farklı ülkedeki fiyatının birbirine oranının, bu ülkelerin karşılıklı döviz kurlarına paralel olması gerekir. Örneğin ABD'de 1 ABD Dolarına satılan bir malın fiyatı, döviz kurunun 1 USD = 2 TL olduğu durumda, Türkiye'de 2 TL olmalıdır. Türkiye'de fiyatın daha yüksek olması durumunda bu malı ithal etmek kârlı olacak ve fiyatlar döviz kuru ile uyumlu olana kadar düşecektir. Uluslararası ticaretin serbest olması ve kurların piyasa tarafından belirlenmesi, ülkeler arası fiyat düzeyi ile döviz kurlarının uyumlu olmasını temin etmek için yeterlidir.

Tek fiyat kanununun ülkenin genel fiyat düzeyi için genelleştirilmiş hali ise satın alma gücü paritesi kanunu olarak adlandırılmaktadır. Satın alma gücü paritesi kanununa göre kur değerleri, ülkeler arasındaki nispi fiyat düzeyini eşitleyecek şekilde oluşur. Tek fiyat kanununun her bir mal ve hizmet için geçerli olduğu durumda ülkeler arasında genel fiyat düzeyi farkı da bulunmayacaktır. Satın alma gücü paritesi kanunu, fiyat düzeylerini eşitleme görevini dış ticaretten çok kur değişimlerine yüklemektedir.

Satın alma gücü paritesi kanunu, mutlak ve nispi olmak üzere iki farklı şekilde ifade edilebilmektedir. Mutlak satın alma gücü paritesi kanunu ülkeler arasında tek tek mal fiyatları aynı olmasa da, fiyat düzeylerinin eşit olması gerektiğini ileri sürer. Nispi satın alma gücü paritesi kanunu ise, fiyat düzeylerinin farklı olabileceğini, ancak fiyat düzeylerindeki karşılıklı değişimin her zaman birebir kurlara yansıtılacağını savunur.

Geçmiş dönem tecrübeleri ve bu konuda yapılan pek çok çalışmanın sunduğu bulguların genelde satın alma gücü paritesi kanununu desteklediği söylenemez.<sup>1</sup> Ülkelerin sermaye, emek ve üretim yapıları ile vergi düzenlerinin farklılık göstermesi, ulaşım maliyeti, dış ticaret engelleri, rekabetçi olmayan piyasalar ve hizmet ihracının her zaman mümkün olmaması gibi nedenlerle ülkelerin birbirine oranla fiyat düzeyleri farklılık göstermekte, döviz kurlarının ülkeler arası fiyat farklılıklarını birebir yansıttığı durumlara nadiren rastlanmaktadır. Bu anlamda satın alma gücü paritesi kanunu döviz kurlarını belirleyen bir kuraldan çok, kurların genel fiyat düzeyi farklarını eşitleyecek yönde hareketine yardımcı olan faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir.

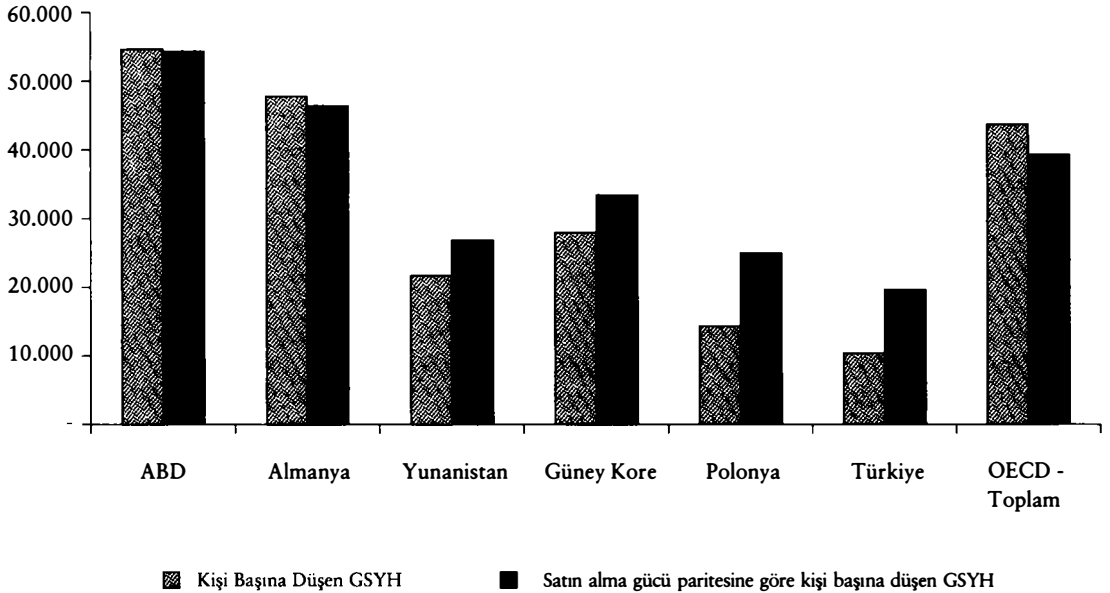
<sup>1</sup> Örneğin bkz. Çağlayan – Şak (2009), Bozoklu – Yılanıcı (2010).

Satın alma gücü paritesi ülkeler arası fiyat farklılıklarını yansıtan bir ölçü olmanın ötesinde, asıl kullanım alanını, farklı ülkelerin GSYH büyüklükleri ve bunların alt kalemlerinin ülkeler arasında karşılaştırılabilir hale getirilmesinde bulmaktadır. GSYH, satın alma gücü paritesi kullanılarak fiyat düzeyi farklılıklarından arındırıldığında, diğer ülkelere kıyasla ekonominin büyüklüğü daha gerçekçi olarak yansıtılabilmektedir.<sup>78</sup>

2014 yılı için seçilmiş bazı ülkelerdeki kişi başına düşen GSYH değerleri ile aynı ülkelerin satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYH tahminleri Grafik 2.6'da karşılaştırılmaktadır. 2014 yılı için Türkiye'de kişi başına düşen GSYH TÜİK tarafından 10.395 ABD Doları olarak açıklanmış, OECD ülkeleri için hazırlanmış satın alma gücü paritesine göre kişi başına

<sup>78</sup> Satın alma gücü paritesine göre GSYH, kullanılan milli gelir göstergesine göre (cari fiyatlarla ya da sabit fiyatlarla) farklılık gösterebilmektedir. Dünya Bankası tarafından satın alma gücü paritesine göre GSYH hem sabit fiyatla (constant international dollar) hem de cari fiyatla (current international dollar) hesaplanırken, TÜİK tarafından da yayımlanan OECD verilerinin de cari fiyatlar kullanılmaktadır.

**GRAFİK 2.6**  
**2014 Yılı için Çeşitli Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSYH'ları ile Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYH'larının Karşılaştırması**



Kaynak: TÜİK, OECD.

düşen GSYH ise aynı dönemde 19.610 ABD Doları düzeyinde gerçekleşmiştir.<sup>79</sup> Buna göre ortalama bir Türk bir yılda, ABD fiyat ortalamasına göre 19.610 ABD Doları değerinde mal ve hizmet satın alabilecek kadar gelir elde etmektedir. (Bu değer, ortalama bir Türk'ün 19.610 ABD Doları gelir elde ettiği anlamına gelmez.)

Grafikte dikkat çeken bir nokta, iktisadi faaliyetin daha düşük seviyede olduğu ülkelerde, satın alma gücü paritesinin kullanılması halinde GSYH'nın daha yüksek görünüyordur. Yüksek gelirli ülkelerde genelde fiyat düzeyinin daha yüksek olmasından kaynaklanan bu durum, satın alma gücü paritesi göz önüne alındığında, ülkeler arasındaki gelir ve refah eşitsizliğinin bir ölçüde dengelenmesi sonucunu doğurmaktadır.<sup>80</sup> Türkiye'nin fiyat düzeyi de yüksek gelirli ülkelere göre daha düşük olduğundan, satın alma gücü paritesine göre GSYH, ABD Doları üzerinden GSYH'ya göre daha yüksek çıkmaktadır.

Kişi başına düşen GSYH'ya oranla daha anlamlı bir refah göstergesi olsa da, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYH göstergesinin de birtakım zayıf noktalarından bahsedilebilir:

<sup>79</sup> Milli gelir verileri 1998 temel yıllı seriden alınmıştır.

<sup>80</sup> Müreffeh ülkelerde genel fiyat düzeyinin daha yüksek olması, Balassa-Samuleson etkisi olarak biliniyor.

Hesaplamaya temel oluşturan mal ve hizmet sepetinin seçiminde, bütün ülkelerin harcama alışkanlıklarını eşit ölçüde yansıtacak bir mal ve hizmet sepeti bulmak mümkün değildir. Fiyat endeksi hesaplamalarında karşılaşılan bütün sorunların satın alma gücü paritesi için de geçerli olmasının yanı sıra, satın alma gücü paritesi hesaplamasında, ülkelerin iktisadi yapılarındaki farklılık da ilave bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. (Fiyat endekslerinin hesaplama yöntemleri ile bu süreçte karşılaşılan problemleri 4 *Fiyat Göstergeleri* başlığında inceliyoruz.)

Buna ilave olarak satın alma gücü paritesine göre GSYH, yalnız üretim seviyesindeki değişimden değil, fiyat düzeyi ve harcama yapısındaki değişikliklerden de etkilenmektedir. Satın alma gücü paritesine göre GSYH'da görülen artışların bir kısmı, ülkenin genel fiyat düzeyinin diğer ülkelere göre daha yavaş artmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Satın alma gücü paritesine göre GSYH'nın bu özelliği, bu göstergenin zaman serisi olarak kullanımını sınırlamaktadır.<sup>81</sup>

Son olarak satın alma gücü paritesi hesabında ülkenin ortalama fiyat düzeyinin, belirlenen bir ülke grubuna göre tespit edildiği, farklı ülke grupları için yapılabilecek hesaplamaların farklı sonuçlar verebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin sadece OECD ülkeleri kapsanarak hesaplanan satın alma gücü paritesi, Birleşmiş Milletler'e üye ülkelerin tamamı kapsanarak hesaplanan satın alma gücü paritesinden farklı olacaktır.

Kişi başına düşen milli gelir göstergeleri ortalama bireyin gelirine ilişkin bilgi sunmakla birlikte toplumsal refah, pastanın büyüklüğü kadar, toplam gelirin nasıl dağıldığıyla da alakalıdır.

## GELİR DAĞILIMI

Belirli bir dönemde yaratılan iktisadi değerın kişiler arasında paylaşımını ifade eden gelir dağılımı, kişisel refahın ötesinde, siyasi ve sosyal dengenin korunması bağlamında da önem taşıyan bir iktisadi kavramdır. Çarpık gelir dağılımı çoğu zaman yoksulluk ve diğer sosyal göstergeleri de olumsuz etkilemekte, bu durum da genel refahı ve toplumsal barışı tehdit eden bir risk unsuru oluşturmaktadır.<sup>82</sup>

Toplumdaki fertlerin birbirine yakın gelire sahip olması dengeli bir gelir dağılımına, alt ve üst gelir seviyelerindeki fertler arasında gelir uçurumu bulunması ise gelir dağılımında bozukluğa işaret eder.<sup>83</sup> Azalan marjinal fayda yasasına göre, kişinin gelir düzeyi arttıkça, ilave her bir birim gelirin yaratacağı fayda azalacaktır. Varlıklı bir bireyin eline geçen 100 TL sahibine, yoksulluk sınırının altındaki bir bireyin elde edeceği 100 TL'den çok daha az fayda sağlar. Buna göre zengin ile yoksul arasındaki gelir transferi, toplam gelir değişmemek üzere, toplumun toplam re-

<sup>81</sup> TÜİK (2008-c), s. 44-45.

<sup>82</sup> Bu bölümde yalnız kişisel gelir dağılımını inceliyoruz. Bunun yanı sıra, sektörel, fonksiyonel ve bölgesel gelir dağılımı olmak üzere, gelir dengesizliğini ifade eden diğer bazı tanımlar da kullanılmaktadır. Yaratılan toplam gelirin; sektörler arasındaki dağılımı sektörel gelir dağılımı, üretim faktörleri arasındaki dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı, bölgeler arasındaki dağılımı ise bölgesel gelir dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Sektörel, fonksiyonel ve bölgesel gelir dağılımı sırasıyla üretim yöntemi-ne göre GSYH (bkz. s. 45), gelir yöntemine göre GSYH (bkz. s. 62) ve bölgesel gayrisafi katma değer verilerinden izlenebilir. Bölgesel gayrisafi katma değer TÜİK tarafından hesaplanmakta ve çeyreklik dönemlerde yayımlanmaktadır (bkz. [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb\\_id=56&cust\\_id=16](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=56&cust_id=16)).

<sup>83</sup> Stigler (1966), s. 288-311.

fahımı artıracaktır. Bu yasa, toplum refahı için, kişi başına düşen gelir kadar gelir dağılımının da önemli olduğuna ilişkin temel argümanı oluşturmaktadır.<sup>84</sup>

Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ölçümlemek üzere, toplam gelirin haneler ve fertler arasındaki dağılımına odaklanan pek çok gösterge önerilmiştir. Bunlar arasında en yaygın kullanılan gösterge, Türkiye’de de TÜİK tarafından gelir dağılımının bir göstergesi olarak yıllık dönemlerde yayımlanan Gini katsayısıdır.<sup>85</sup> Ancak Gini katsayısı, Lorenz eğrisinin geometrik özelliklerine göre tanımlandığından önce kısaca Lorenz eğrisinden bahsetmemiz gerekiyor.

Bir örneğini **Grafik 2.7’**de gördüğümüz Lorenz eğrisi, gelir dağılımını göstermek üzere, dikey ve yatay eksenleri 0’dan 100’e kadar bölünmüş bir kare içerisinde çizilen bir eğridir. Şekilde yatay eksen, toplam gelirden en düşük payı alan nüfus oranını, dikey eksen ise, bu nüfusun toplam gelirden elde ettiği payı gösterir. Örneğin eğri üzerinde, x eksenindeki 15 değeri y ekseninde 4 değerine denk geliyorsa, toplumun en düşük gelirli % 15’inin, ülkedeki toplam gelirin % 4’ünü elde ettiği anlaşılır. Toplumdaki her bir fert eşit gelire sahip olursa Lorenz eğrisi, sol alt ve sağ üst köşeleri birleştiren mutlak eşitlik çizgisiyle çakışacaktır. Toplumun düşük gelirli kesiminin toplam gelirden aldığı pay azaldıkça ya da yüksek gelirli kesimin toplam gelirden aldığı pay arttıkça, Lorenz eğrisi de köşegenden uzaklaşır.

**Tablo 2.7’**de 2014 yılında Türkiye’de en düşükten en yükseğe doğru her bir % 10’luk nüfus diliminin toplam gelirden aldığı paya, **Grafik 2.7’**de ise bu değerlere göre çizilmiş Lorenz eğrisine yer verilmektedir. Toplumun en düşük gelirli % 10’luk kısmı, toplam kullanılabilir gelirin % 2,5’ini, en düşük gelirli % 20’lik kesim ise toplam gelirin % 6,5’ini elde etmektedir. Buna göre Lorenz eğrisi üzerinde, x ekseninde 10 değerine karşılık y ekseninde 2,5 değeri, x ekseninde 20 değerine karşılık ise y ekseninde 6,5 değeri yer almaktadır. Toplumun en düşük gelirli herhangi bir yüzdesi, toplam gelirden bu yüzdenin üzerinde pay alamayacağından (aksi halde bu kişilerden bazıları en düşük gelirli grup içinde yer almazdı), Lorenz eğrisi her zaman 45°’lik eğrinin altında yer alır. Yine kümülatif gelir yüzdeleri en düşükten yükseğe doğru sıralandığından, eğri her zaman içbükeydir.

Eşitsizlik arttıkça eğri köşegenden uzaklaştığından, Lorenz eğrisinin şekli gelir eşitsizliğinin görsel bir yansımaları sunmaktadır. Eşitsizliğin tek bir istatistik ile özetlenebilmesi için en yaygın kullanılan gösterge ise, 20. yüzyılın başında İtalyan istatistikçi ve sosyolog Corrado Gini tarafından geliştirilmiş olan Gini katsayısıdır. Gini katsayısı, köşegen ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, köşegenin altındaki üçgenin toplam alanına oranı olarak tanımlanır. Lorenz eğrisi daima köşegenin altında kaldığından Gini katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almakta, bu değer büyümeye, gelir adaletsizliğindeki artışa işaret etmektedir.

<sup>84</sup> Gelir dağılımındaki bozukluğun büyümeye de olumsuz etkisi bulunduğu yönünde görüşler bulunmakla birlikte bu konuda yapılan çalışmaların sonuçları çelişkilidir (bkz. Banerjee-Duflo (2003)).

<sup>85</sup> Çeşitli gelir dağılımı göstergeleri üzerine daha teknik bir tartışma için bkz. Foster-Sen (1997) s. 24-46.

Aslında gelir dağılımı, tüm yönleri tek bir rakamla ölçülemeyecek kadar karmaşık bir sorundur. Gelir dağılımına ilişkin kapsamlı bir analiz, çoğunlukla farklı gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları payların da ayrıntılı incelenmesini gerektirir.

**TABLO 2.7**  
**Hanehalkı Kullanılabilir Gelir ve Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirine Göre**  
**Her Bir % 10'luk Dilimin Milli Gelirden Aldığı Pay (2014)**

Hanehalkı kullanılabilir gelire göre			Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre		
Yüzde dilim	% 10'luk dilimin gelirden aldığı pay	En düşük gelirli kesimin kümüle geliri	Yüzde dilim	% 10'luk dilimin gelirden aldığı pay	En düşük gelirli kesimin kümüle geliri
0	0,0	0,0	0	0,0	0,0
10	2,5	2,5	10	2,4	2,4
20	4,0	6,5	20	3,8	6,2
30	5,0	11,5	30	4,9	11,1
40	6,0	17,5	40	5,9	17,1
50	7,2	24,7	50	7,0	24,1
60	8,4	33,1	60	8,3	32,4
70	10,0	43,1	70	9,8	42,2
80	12,2	55,3	80	11,9	54,1
90	15,8	71,1	90	15,6	69,7
100	28,9	100,0	100	30,3	100,0

Kaynak: TÜİK.

Lorenz eğrisinin çizilmesi ve Gini katsayısının hesaplanması için ihtiyaç duyulan hanehalkı gelirlere ilişkin veriler, TÜİK tarafından her yıl düzenlenen Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile derlenmektedir (bkz. Çerçeve 2.5). Gelir seviyesi, yoksulluk, yaşam koşulları ve sosyal dışlanma konularında bilgi toplamak amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada hanelerde yaşayan kişilerin varlıkları ve gelir düzeylerinin yanı sıra sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin bilgiler de alınmaktadır.

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarına dayanarak TÜİK tarafından Gini katsayılarının yanı sıra sıralı yüzdelerle gruplar itibarıyla gelir dağılımı bilgileri de yayımlanmaktadır. Bu iki tür göstergenin her biri

- hanehalkı kullanılabilir geliri ve
- eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri

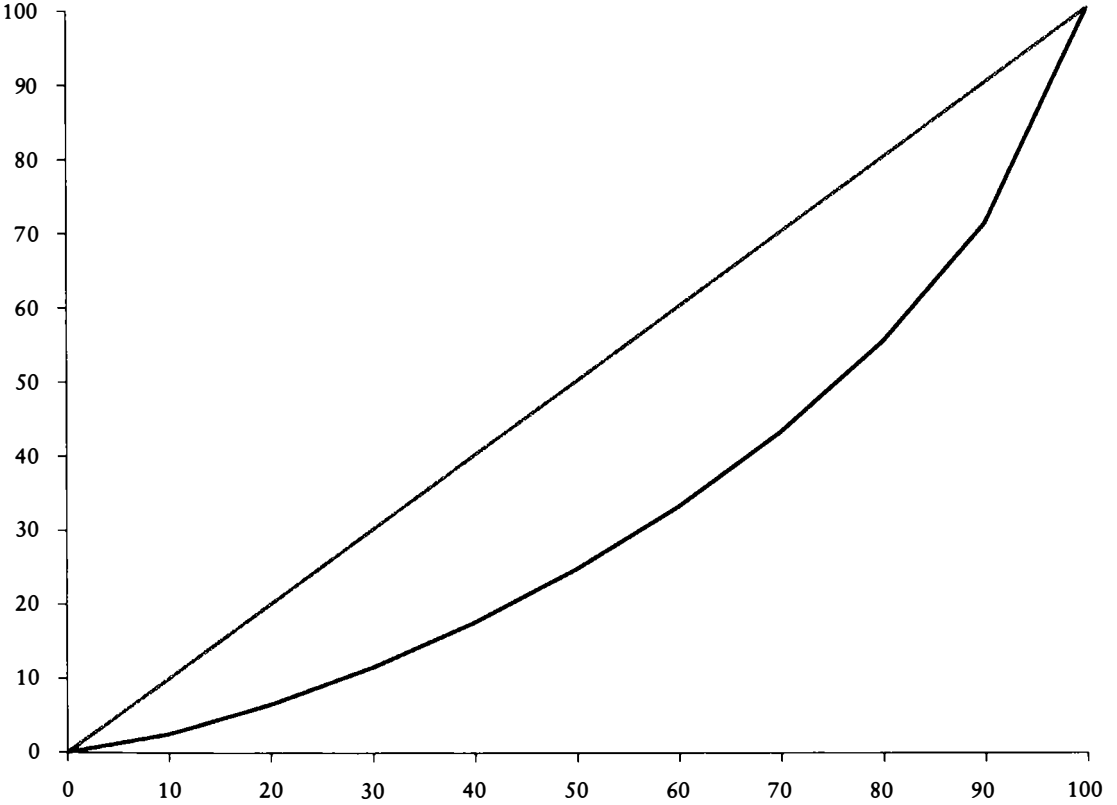
olmak üzere iki farklı tür veri üzerinden hesaplanmaktadır. Hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden hesaplanan göstergeler haneler arasındaki gelir dağılımını, eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden hesaplanan göstergeler ise kişiler arasındaki gelir dağılımını yansıtır.

### Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Üzerinden Hesaplanan Göstergeler

Hane gelirleri TÜİK tarafından Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması aracılığıyla derlenmekte<sup>86</sup> ve bu bilgiler kullanılarak hem Türkiye geneli için (kent-kır ayrımında) hem de 12 farklı bölge için

<sup>86</sup> Hanehalkı kullanılabilir gelirine; hanehalkındaki her bir ferden elde ettiği kişisel yıllık net gelirlerin (maaş-ücret, yevmiye, müteşebbis geliri ile emekli maaşı, dul-yetim aylıkları ve yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb. aynı veya nakdi gelirler) toplamı ile hane bazında elde edilen yıllık net gelirlerin (gayrimenkul kira geliri, haneye yapılan karşılıksız yardımlar, 15 ya-

GRAFİK 2.7  
2014 Yılı için Türkiye'nin Lorenz Eğrisi (hanehalkı kullanılabilir gelire göre)



Kaynak: TÜİK.

ayrı ayrı Gini katsayıları hesaplanarak yayımlanmaktadır.<sup>87</sup> 2014 yılında Türkiye geneli için hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden 0,379 olarak hesaplanan Gini katsayısıyla Türkiye, Dünya Bankası'nca yayımlanan verilere göre gelir dağılımı eşitsizliğinde orta sıralarda yer almaktadır.

TÜİK'in hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden yayımladığı bir diğer veri grubu ise, en düşük gelirden en yüksek gelire doğru % 5'lik, % 10'luk ve % 20'lik gelir gruplarının toplam gelirden aldığı payları gösteren tablolarıdır. Bu tablolar, P80 / P20 olarak adlandırılan ve gelir eşit-

şin altındaki fertlerin elde ettiği gelirler vb.) toplamından, referans dönemde ödenen mülkiyet vergileri (emlak ve motorlu taşıtlar vergisi) ile diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşülerek ulaşılmaktadır.

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nda kurumsal nüfus, anket çalışmasına dâhil edilmemektedir. (Kurumsal nüfus için bkz. s. 177)

<sup>87</sup> Gini katsayısı hesaplanan 12 bölge şunlardır: İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu.



sizliğinin Gini katsayısına oranla daha kaba bir ölçüsünü veren bir diğer göstergenin hesaplanmasına da imkân vermektedir. Toplumun gelir düzeyi en yüksek % 20'lik kısmının toplam gelirinin, toplumun gelir düzeyi en düşük % 20'lik kısmının toplam gelirin oranı olarak tanımlanan bu gösterge Türkiye'de 2014 yılı için 6,9 olarak tahmin edilmektedir.<sup>88</sup>

Hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden hesaplanan göstergeler ile ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken husus, bu göstergelerin kişisel gelir dağılımını değil, haneler arası gelir dağılımını yansıtmalarıdır. Üstelik bu göstergeler hane büyüklüğünü de dikkate almaz. Hane gelirine dayanan göstergelerin refahın dağılımını yeterince yansıtamadığını göstermek üzere şu örneği verebiliriz. Toplumun yalnız iki kişilik ve on kişilik iki aileden oluştuğunu ve her iki ailenin de eşit gelire sahip olduğunu varsayalım. Hanehalkı geliri üzerinden hesaplanan göstergeler mutlak eşitliğe işaret edecek olmakla birlikte kalabalık olan ailede refahın çok daha düşük olduğu ve ortada bir gelir eşitsizliği bulunduğu açıktır. Kişisel gelir dağılımını yansıtacak bir gösterge hesaplamak, öncelikle fertlerin gelirlerinin tespit edilmesini gerektirir. Hane gelirini kişisel gelire çevirmek için kullanılan araç, eşdeğerlik katsayıları olarak adlandırılmaktadır.

### Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Geliri Üzerinden Hesaplanan Göstergeler

Kişisel gelirin en mahrem iktisadi veriler arasında yer alması, gelir dağılımı istatistiklerinin sağlıklı derlenmesinin önünde önemli bir engel teşkil eder. Anket yoluyla ve beyana dayalı olarak derlenen her tür istatistikte, hatalı ya da yanıltıcı beyanlara bağlı olarak yanlış sonuçlarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Kişisel gelir gibi hassas bir konuda bu risk daha da yüksek olmaktadır. Mikroverilerin doğruluğuna ilişkin bu tür zorluklara ek olarak gelir dağılımı göstergelerinin hesaplanma aşamasında da birtakım ciddi yöntem sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bu sorunların başında hane geliri ve kişisel gelirin tanımlanması gelmektedir.

Hanehalkı kullanılabilir geliri üzerinden hesaplanan göstergeler kişiler arası gelir dağılımını değil, haneler arası gelir dağılımını yansıtır. Kişiler arası gelir dağılımını hesaplamak için öncelikle kişilerin gelirlerinin tespit edilmesine ihtiyaç duyulur. Kişisel gelirin hesaplanmasında akla gelen ilk yöntem hane gelirinin hanede yaşayan kişi sayısına bölünmesi olmakla birlikte, bu yaklaşımda, refahın toplum içindeki dağılımını etkileyen iki önemli kriter göz ardı edilmiş olmaktadır. İlk olarak hane bireylerinin refah düzeyini belirlerken, ölçek ekonomisinin dikkate alınması gerekir. Büyük bir ailede, küçük aileye oranla daha düşük miktarda kişi başı harcama ile aynı yaşam standardı yakalanabilir. Örneğin aynı konforu sağlamak koşuluyla, altı kişilik ailenin kira gideri, üç kişilik ailenin kira giderinin iki katından daha düşük olacaktır. İkinci olarak ise hane üyelerinin yaş dağılımı, kişisel refahı etkileyen ve hesaplamalarda dikkate alınması gereken bir unsurdur. Bir çocuk ile bir yetişkinin temel ihtiyaçları arasında fark bulunduğundan, ailenin büyüklüğü kadar ailenin yapısı da harcama ihtiyaçlarını etkileyen bir faktördür.

Kişisel gelir dağılımı göstergelerinin hesaplanmasında, refaha dayalı bir kıyaslama yapabil-

<sup>88</sup> Diğer bazı gelir dağılımı göstergeleri için bkz. Heshmati (2004).

mek adına hanehalkı büyüklüğü ve hanede yaşayan fertlerin yaşlarını dikkate alan eşdeğerlik katsayılarından faydalanılması, yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, hanede yaşayan ortalama bireyin gelir düzeyinin hesaplanmasında hane gelirinin hane nüfusuna bölünmesi yerine, toplam gelir eşdeğerlik katsayısına bölünmekte, böylece hanenin büyüklüğü ve yapısı da hesaplama dâhil edilmiş olmaktadır.

Eşdeğerlik katsayısı, her ilave hanehalkı üyesinin aileye getirdiği ek harcamanın öncekilerden düşük olacağı ve yaş-cinsiyet farklılıkları nedeniyle hanedeki fertlerin tüketimlerinin birbirinden farklı olduğu varsayımları altında her bir hane tipinin kaç yetişkine denk olduğunu ortaya koyan katsayıdır.<sup>89</sup> Hanehalkı toplam kullanılabilir gelirinin eşdeğerlik katsayısına bölümü, o hanehalkı için fert başına düşen geliri, diğer bir ifadeyle eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirini vermektedir.

TÜİK tarafından gelir dağılımı istatistiklerinin hazırlanmasında OECD tarafından tavsiye edilen eşdeğerlik ölçeği kullanılmaktadır. Bu ölçeğe göre eşdeğerlik katsayısı, hanehalkı reisi için 1, 14 yaş ve üzerindeki diğer fertler için 0,5 ve 14 yaşından küçük çocuklar için 0,3 değerini alan katsayıların toplamı alınarak hesaplanmaktadır. Örneğin iki yetişkin ve iki çocuktan oluşan ailenin eşdeğerlik katsayısı 2,1 olarak kabul edilir ( $1 + 0,5 + 0,3 + 0,3$ ). Bu katsayı, iki yetişkin ve iki çocuktan oluşan bir ailenin, tek başına yaşayan bir yetişkinin 2,1 katı harcama yaparak, tek başına yaşayan yetişkinle aynı hayat standardını yakalayabileceği anlamına gelir. İki yetişkin ve iki çocuktan oluşan bu aile misal olarak aylık 3.000 TL gelir elde ediyorsa, bu aylık gelir 2,1 değerine bölünerek eşdeğer hanehalkı geliri 1.429 TL olarak bulunur.

Hanehalkının her birinin kullanılabilir geliri, hanehalkının toplam kullanılabilir gelirinin eşdeğerlik katsayısına bölünmesiyle elde edilir. Bu değer hanedeki tüm fertlere kaydedilmekte, böylece kişisel gelir dağılımını hesaplamaya imkân veren kişisel gelirlere ulaşılmış olmaktadır. Örnek olarak 2014 yılı için eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelire göre Gini katsayısı TÜİK tarafından 0,391 olarak tahmin edilmiştir. Kişiler arasındaki gelir dağılımının haneler arası gelir dağılımından daha bozuk olması, hane büyüklüğü ile zenginliğin ters orantılı olduğunu göstermektedir.

Eşdeğerlik katsayılarının kullanımı kişisel gelirin nispeten makul bir tahminine ulaşmaması sağlasa da, bu yöntemin her zaman isabetli sonuçlar vereceği ileri sürülemez. Kullanılan eşdeğerlik katsayısının nihai göstergesi önemli ölçüde etkileyebilmesinin yanında eşdeğerlik katsayısı olarak kullanılacak değer belirlenmesinde her yönden objektif bir kriter mevcut değildir. Bu anlamda, kullanılan eşdeğerlik katsayıları kaba birer tahminin ötesine geçememektedir. Üstelik esas alınan eşdeğerlik katsayıları yerine farklı katsayıların kullanılması, hesaplanan gelir dağılımı göstergelerini önemli derecede etkileyebilmektedir.<sup>90</sup> Buna bağlı olarak nüfus yapısı ve hanehalkı büyüklüğü farklılık gösteren ülkelerin Gini katsayılarının karşılaştırılması, bizi her zaman doğru sonuçlara ulaştırmayabilir. Eşdeğer gelir üzerinden yapılan Gini katsayısı hesaplamalarının bir diğer eleştiriye açık yönü ise, kişisel gelirin hesaplanmasında hanede yaşayan herkesin kullanılabi-

<sup>89</sup> TÜİK (2008-d), s. 40.

<sup>90</sup> Ahamdanech-Zarco vd. (2011).

lir eşdeğer gelirinin eşit kabul edilmesidir.<sup>91</sup> Kişisel gelire ulaşmakta bu tür olumsuzluklardan arınmış bir yöntem bulunmadığından, eşdeğer hanehalkı geliri üzerinden hesaplanan göstergeler kabul görmektedir.

Yukarıda yer verdiğimiz ölçüm sorunlarının yanı sıra hem hane geliri hem de eşdeğer hanehalkı gelirinin kullanımında göz önünde bulundurulması gereken diğer bazı noktalar olarak şunlar sıralanabilir:

Gelir dağılımı istatistiklerinin hesaplanması amacıyla düzenlenen anketlerde kullanılan gelir tanımlarında bir uzlaşma bulunmaması gelir dağılımı istatistiklerinin ülkeler arası karşılaştırılabilirliği için kullanışlılığına güçlük getiren etkenlerden biridir. Örnek olarak kamunun bireylere transfer harcamaları ya da kişilerin kendi aralarındaki karşılıksız transferlerinin gelir tanımına girip girmeyeceği, aynı gelirlerin gelir hesaplamasına hangi değerlendirme yöntemiyle eklenmesi gerektiği gibi bazı konular, her bir ülke uygulamasında farklılık gösterebilmektedir.<sup>92</sup>

Gelir dağılımı göstergelerinin değerlendirilmesinde gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus, bu göstergelerin bir yıllık zaman dilimini kapsayan gelir üzerinden hesaplanmasıdır. Gelir dağılımı göstergelerinin hesaplanmasında esas kabul edilen referans dönemin uzunluğu, gösterge sonuçlarına etki eden unsurlardan biridir. Basit bir örnek vermek üzere iki kişiden oluşan bir ekonomi düşünelim. Bu iki kişiden Bay A 2015 yılında 10 birim, Bayan B ise 100 birim gelir elde etmişse, gelir dağılımı göstergelerine göre, gelirin oldukça eşitsiz dağıldığı bir ekonomiden bahsedilebilir. 2016 yılında bu sefer Bay A yılda 100 birim gelir elde ederken Bayan B 10 birim elde ederse, 2016 yılının gelir dağılımı istatistikleri de 2015 yılındaki kadar bozuk olacaktır. Halbuki iki yılın toplamında, her iki kişi de 110 birim gelir elde etmiş, yani gelir dağılımında tam eşitlik sağlanmıştır. Gelir dağılımı göstergelerinin bu zaafı, yıllar içinde kişisel gelirin istikrarlı seyrettiği ekonomilerde dikkat çekici boyutta olmamakla beraber sosyal hareketliliğin yüksek olduğu ekonomilerde gelir dağılımı göstergelerinde yanlış sonuçlara neden olabilir.<sup>93</sup>

Gelir dağılımı göstergelerine ilişkin dikkatlerden kaçmaması gereken son nokta ise, zenginlik ya da fakirliğin günlük dilde çoğu zaman sahip olunan varlık miktarına işaret etmesine karşın bahsettiğimiz göstergelerin elde edilen gelir üzerinden hesaplanmasıdır. Gelir dağılımı incelemelerinde, istatistiklerinin zengin-fakir ayrımını yalnız gelir üzerinden tanımladığı unutulmamalıdır.<sup>94</sup>

Yukarıdaki kısa tartışma, gelir dağılımının ölçülmesi en güç iktisadi kavramlar arasında yer aldığı şeklinde de özetlenebilir. Geliştirilmiş göstergeler gelir dağılımına ilişkin ancak kabaca bir bilgi verdiğinden, gösterge değerlerinin nihai hakikat olarak kabul edilmesi yerine, diğer ikti-

91 Ebert (1999).

92 McGranahan-Pizzarro-Richard (1985), s. 72.

93 Graham (2002).

94 Öte yandan servetin, gelirden çok daha adaletsiz dağıldığı bilinmektedir (bkz. Davies vd. (2006)). Dünya Bankası tarafından yapılan hesaplamalarda, servete göre Gini katsayısının genellikle 0,65-0,75 aralığında yer aldığı tahmin edilmektedir ki bu, gelire göre Gini katsayısının genelde 0,30-0,45 arasında seyrettiği göz önünde bulundurulduğunda, servetin oldukça adaletsiz dağıldığına işaret eder. Ülkeler bazında kişi başına düşen servet tahmini için bkz. Dünya Bankası (2006), s. 159-162.

## ÇERÇEVE 2.5

**Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması**

Türkiye’de gelir dağılımına ilişkin düzenli istatistik üretme faaliyetlerinin yakın tarihlerde başladığı göze çarpmaktadır. 1963, 1968 ve 1986 yıllarında gerçekleştirilen kişisel çalışmalar ile 1973 yılında DPT tarafından gerçekleştirilmiş olan gelir dağılımı çalışması, bu alanda sarf edilen ilk çabalar olarak sıralanabilir.<sup>1</sup> 1987 ve 1994 yıllarında DİE tarafından gelir ve harcama alışkanlıklarına yönelik gerçekleştirilen anketler gelir dağılımının daha sağlıklı bir fotoğrafını sunmakla birlikte, bunlar da rutin nitelik taşımayan çalışmalar olarak kalmıştır.

TÜİK’in gelir dağılımına ilişkin düzenli istatistik üretme çalışmaları 2002 yılında Hanehalkı Bütçe Anketi’nin uygulamaya alınmasıyla başlamıştır. Günümüzde ise gelir dağılımı istatistikleri, TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması aracılığıyla düzenli olarak derlenerek yayımlanmaktadır.

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006 yılından bu yana TÜİK tarafından gelir dağılımı, yaşam koşulları, sosyal dışlanma ve görece gelir yoksulluğu gibi konularda veri üretmek amacıyla yıllık olarak düzenlenmektedir. Bu çalışma ile ülkede gelirin ne kadar eşit dağıldığı, ne kadar yoksul insan bulunduğu, kişisel gelirin nasıl değişim gösterdiği, katılımcıların hangi koşullarda yaşadığı gibi hanehalkının sosyoekonomik durumuna ilişkin sorulara cevap aranmakta, elde edilen sonuçlarla da gelir dağılımı, yoksulluk ve hanehalkı gelirin ilişkili göstergeler hesaplanmaktadır. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarıyla hesaplanan gelir dağılımı göstergelerinin 2002-2005 döneminde Hanehalkı Bütçe Anketi aracılığıyla derlenmiş gelir dağılımı istatistiklerinden önemli farkı, bu çalışma ile birlikte gelir dağılımı istatistiklerinin hesaplanmasında eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirin esas alınmaya başlanmış olmasıdır.

Anket kapsamında derlenen bazı veriler arasında kişilerin yaş ve cinsiyet gibi demografik özellikleri, eğitim ve genel sağlık durumları, medeni halleri, istihdam durumları, faaliyet gelirleri (istihdam neticesinde elde edilen gelir), menkul kıymet gelirleri, diğer transfer gelirleri, oturlan konutun tipi ve özellikleri ile sahip olunan gayrimenkuller sıralanabilir. Bu bilgiler gelir dağılımı göstergelerinin yanı sıra hanehalkı ortalama geliri, kişisel gelirin gelir türleri arasında dağılımı, görece yoksulluk göstergeleri ve yaşam koşullarına dair çeşitli göstergelerin (örneğin kendi konutunda oturanların oranı, taksit ve borç ödemesi bulunanların oranı gibi) hesaplanmasında da kullanılmaktadır.

<sup>1</sup> Bu ilk dört çalışmanın özet sonuçları için bkz. Yükseler (2005).

sadi göstergelere yardımcı olarak kullanılması ve Gini katsayısında zaman içindeki küçük oranlı değişimlere fazla anlam yüklenmemesi doğru olacaktır.<sup>95</sup>

Gelir dağılımı analizinin tamamlanabilmesi için, gelirin eşitsiz dağılımından en çok etkilenen yoksulların da tabloya dâhil edilmesi gerekmektedir. Yoksulluğun engellenemediği bir toplumda gelir dağılımının dengeli olması, ancak fakirlikte eşitlik sağlandığı anlamına gelecektir.

**YOKSULLUK**

Tarih boyunca geniş kitleler için iktisadi faaliyetin amacı büyük ölçüde asgari geçim seviyesine ulaşmakla sınırlı kalmış, iktisadi üretim ancak temel ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmuştur. Son iki yüzyıllık dönemde ise üretim yöntemleri, örgütlenme becerileri, teknolojik gelişmeler gibi fak-

<sup>95</sup> Atkinson (1970).

törlerin sonucunda verimlilikte ve ortalama refahta devrim niteliğinde bir artış yaşanmış, geniş kesimler için temel ihtiyaçların karşılanması bir mesele olmaktan giderek uzaklaşmıştır. Artık günümüzde, bir zamanlar lüks kategorisinde değerlendirilebilecek tüketim mallarına erişim imkânına ulaşmış geniş bir orta sınıfın varlığından söz edilebilmektedir.

Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise yoksulluk hâlâ geniş bir coğrafya üzerinde bir istisna değil fakat yaygın durum olma özelliğini korumakta, hatta pek çok yüksek ve orta gelirli ülkede dahi aktif mücadele gerektiren bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Hane gelirinin düşük olması, gıda, barınma, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını engellemekte, bu temel ihtiyaçların karşılanamaması ise hane gelirini artıracak faaliyetlere imkân bırakmayarak bir kısır döngü yaratmaktadır. Bu kısır döngüyü kırmak, yoksul nüfusa yönelik özel politikaların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Etkileri iktisadi zemini aşarak siyasi, sosyal, beşeri alanlarda da kendini yoğun olarak hissettiren yoksulluk, ortak bir tanımda anlaşılması, kesin sınırları çizilmesi ve ölçülmesi zor iktisadi kavramlardan biridir. Toplumsal çerçevede yoksulluğun, maddi mahrumiyet ve gelir yetersizliğinin yanında fırsat eşitliği, güvenlik, sosyal dışlanma, sağlık ve eğitim hizmetlerinden uzak kalma gibi farklı boyutları da bulunmaktadır.<sup>96</sup>

Yoksulluk TÜİK tarafından, Dünya Bankası tanımına paralel olarak, “insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu” olarak tanımlanmaktadır.<sup>97</sup> Ne var ki temel ihtiyaçların kapsamına bağlı olarak esnek bir nitelik sergileyen bu tanım, yoksulluğun ölçülmesi ve rakamsal olarak ifade edilmesi noktasında, yoksul olanı yoksul olmayandan ayıracak evrensel bir ölçüt sunmaktan uzaktır. Örneğin temel ihtiyaçların karşılanmasını yalnız hayatını sürdürecektir miktarda kalori alabilmek olarak sınırlandırabileceğimiz gibi, ortalama düzeyde giyim ve barınma imkânlarına sahip olma ya da daha geniş bir tanımla sosyal ve kültürel ihtiyaçları yeterince karşılayabilme olarak da tanımlayabiliriz.<sup>98</sup> Bu anlamda yoksulluk göstergelerinin sayısal değeri, büyük ölçüde yoksulluk sınırının nerede çizileceğine bağlı bulunmaktadır. Yoksulluk kavramının ifade ettiği çok boyutlu anlam, bu kavramın tek bir gösterge ile özetlenmesini güçleştirmektedir. Uygulamada ise en yaygın kullanılan yoksulluk göstergeleri hanehalkı geliri esas alınarak hesaplanmaktadır.<sup>99</sup>

Yoksulluk kavramının ölçülmesinde mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk olmak üzere iki temel tanım öne çıkmaktadır. Mutlak yoksulluk, hanehalkı veya bireyin yaşamını sürdürebilecek asgari refah düzeyini yakalayamaması durumunu ifade eder. Asgari refah düzeyini tanımlayan ve objektif kriterlerle belirlenen bir gelir sınırının altında gelir elde eden hanehalkı mutlak yoksul ya da açlık sınırının altındaki nüfus olarak sınıflanmakta, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranı ise mutlak yoksulluk oranını vermektedir. Göreceli yoksulluk

<sup>96</sup> Gelir yetersizliğinin ötesinde yoksulluk meselesine daha geniş açıdan bir bakış için bkz. Dünya Bankası (2001).

<sup>97</sup> Yoksulluk İstatistikleri, Metaveri, TÜİK.

<sup>98</sup> Aktan-Vural (2002).

<sup>99</sup> Expert Group on Poverty Statistics (2006).

ise birey ya da hane refahının, toplumun ortalama refah düzeyine oranla düşük kalmasını ifade eder. Bu anlamda görelî yoksulluk, yoksulluk analizinden çok gelir dağılımını tanımlayan bir kavramı işaret etmektedir.<sup>100</sup>

Türkiye’de yoksulluk göstergeleri TÜİK tarafından, Hanehalkı Bütçe Anketi (bkz. Çerçeve 2.6) ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (bkz. Çerçeve 2.5) aracılığıyla derlenen veriler kullanılarak hesaplanmaktadır.<sup>101</sup>

Mutlak yoksulluk göstergeleri, Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçları kullanılarak günlük geliri 1, 2,15 ve 4,3 ABD Doları altında bulunan fert sayısının toplam fertlere oranlanmasıyla hesaplanır.

Görelî yoksulluk oranı ise Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarından elde edilmektedir. Görelî yoksulluk sınırı, eşdeğer fert başına medyan gelirin belirli bir oranı (% 40, % 50, % 60 ve % 70) kullanılarak oluşturulmakta, eşdeğer fert başına geliri bu sınırın altında kalanlar yoksul olarak değerlendirilmektedir. TÜİK tarafından dört farklı yoksulluk sınırı ve bu sınırların altındaki nüfus toplamının yanı sıra, bu sınırlara göre yoksul olanların toplam nüfusa oranı da yayımlanmaktadır.

2014 yılı için yoksul sayısı ve yoksulluk oranı bilgilerine Tablo 2.8’de yer verilmektedir. Medyan gelirin % 40’ının yoksulluk sınırı olarak belirlenmesi halinde bu sınır 4.443 TL olarak hesaplanmakta, buna göre toplam nüfusun % 8,68’ini bulan yaklaşık 6,6 milyon kişinin yoksul olarak tanımlanabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Yoksulluk sınırının medyan gelirin % 50, % 60 ve % 70’i olarak kabul edildiği durumlarda ise yoksulluk oranı sırasıyla % 14,97, % 21,80 ve % 29,36 olarak tahmin edilmektedir.

**TABLO 2.8**  
2014 Yılı Görelî Yoksulluk Sınırına Göre Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranı

	Yoksulluk sınırı	Yoksul sayısı (Bin kişi)	Yoksulluk oranı (%)
% 40	4.443	6.572	8,68
% 50	5.554	11.332	14,97
% 60	6.665	16.501	21,80
% 70	7.775	22.223	29,36

Kaynak: TÜİK.

Ülkemizde düzenli olarak yayımlanan bir diğer yoksulluk göstergesi çalışması ise Türk-İş tarafından yürütülmektedir. Çalışanların geçim koşullarını ortaya koymak ve temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat değişikliğinin aile bütçesine yansımalarını belirlemek amacıyla düzenlenen çalış-

**100** Yoksulluğu gelir yetersizliğinin ötesinde, yaşam süresinin kısalığı, temel eğitim hizmetlerinden mahrumiyet, kamusal ve özel kaynaklara erişememe gibi yaşam koşulları bağlamında ele alan bir yoksulluk göstergesi, Multidimensional Poverty Index adı altında Birleşmiş Milletler bünyesinde hesaplanarak yayımlanmaktadır (bkz. <https://data.undp.org/dataset/Table-5-Multidimensional-Poverty-Index/7p2z-5b333>).

**101** TÜİK tarafından yoksulluk sınırlarının belirlenmesinde Eurostat tarafından önerilen Household Budget Surveys in the EU: Methodology and Recommendations Harmonisation, 2003 isimli yayın esas alınmaktadır.

## ÇERÇEVE 2.6 Hanehalkı Bütçe Anketi

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'yla birlikte hanelerin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymaya yönelik TÜİK tarafından yürütülen diğer bir önemli çalışma, 2002 yılından bu yana her yıl düzenlenmekte olan Hanehalkı Bütçe Anketi'dir.<sup>1</sup> Bu anketle hanehalkı büyüklükleri, fertlerin işgücü ve çalışma durumları, elde edilen gelir, gelir kaynakları, tüketim harcaması türleri gibi hanenin gelir ve gider yapısına ilişkin bilgiler derlenmek ve bu bilgilere dayanarak tüketim harcaması istatistikleri hazırlanmaktadır.

Anket kapsamında anketörler, belirlenen haneleri ayda ortalama sekiz kere ziyaret ederek hanehalkının gelir ve tüketimleri hakkında bilgi toplarlar. Yıl içinde her ay gerçekleştirilen bu çalışma süresince, belirli bir sistem dâhilinde kapsama yeni haneler eklenmekte ve mevcut hanelerden bir kısmı anket kapsamından çıkarılmaktadır.

Hanehalkı Bütçe Anketi ile oldukça geniş bir yelpazede veri derlenmekle birlikte, anketin yardımıyla derlenen göstergeler arasında, kişilerin tüketim kalıplarına ilişkin elde edilen göstergeler öne çıkmaktadır. Yıl boyunca düzenlenen anketlerden derlenen tüketim bilgileri TÜİK tarafından yılda bir kere haber bülteni ile duyurulmaktadır.

Anket kapsamındaki tüketim harcamaları;

- hanehalklarının tüketim amacıyla yapmış oldukları satın almalar,
- hediye veya yardım şeklinde başkasına vermek üzere satın alınan mal ve hizmetler,
- hanenin kendi üretiminden gerçekleşen tüketim,
- aynı gelirden gerçekleşen tüketim,
- son bir yıl içinde satın alınan dayanıklı tüketim harcamasının aylık ortalama değeri ile
- izafi kirayı

kapsar. Hanehalkı fertlerinin iş yeri amaçlı harcamaları ile tüketim dışı ve yatırım amaçlı harcamalar (örneğin altın alınması, konut taksiti vb.) ise tüketim tanımının kapsamı dışındadır.

Tüketim harcamaları COICOP'a göre 12 başlık altında sınıflandırılmakta, her bir tüketim sınıfının toplam tüketim içinde aldığı pay ise gelir seviyesi (% 20'lik gelir grupları), hanehalkı büyüklüğü, hane tipi (tek yetişkinli aile, tek çocuklu aile vb.), temel gelir kaynağı (ücret geliri, müteşebbis geliri) gibi çeşitli kırımlarda yayımlanmaktadır.<sup>2</sup>

Örnek olmak üzere, anketin hazırlanmaya başladığı 2002 yılından günümüze kadar gıda ve alkolsüz içecekler ile ulaştırma kalemlerinin tüketim harcamaları içinde aldıkları paylara **Grafik 2.6.1**'de yer verilmektedir. Gıda harcamalarının toplam tüketim içindeki payının gelir düzeyi ile ters orantılı olduğu, gelir seviyesi arttıkça tüketim harcamalarının temel ihtiyaçların dışında diğer alanlara kaymaya başladığı bilinmektedir. Son on yıllık dönemde Türkiye'de de gıda tüketiminin toplam tüketim içindeki payında istikrarlı bir düşüş yaşandığı, buna

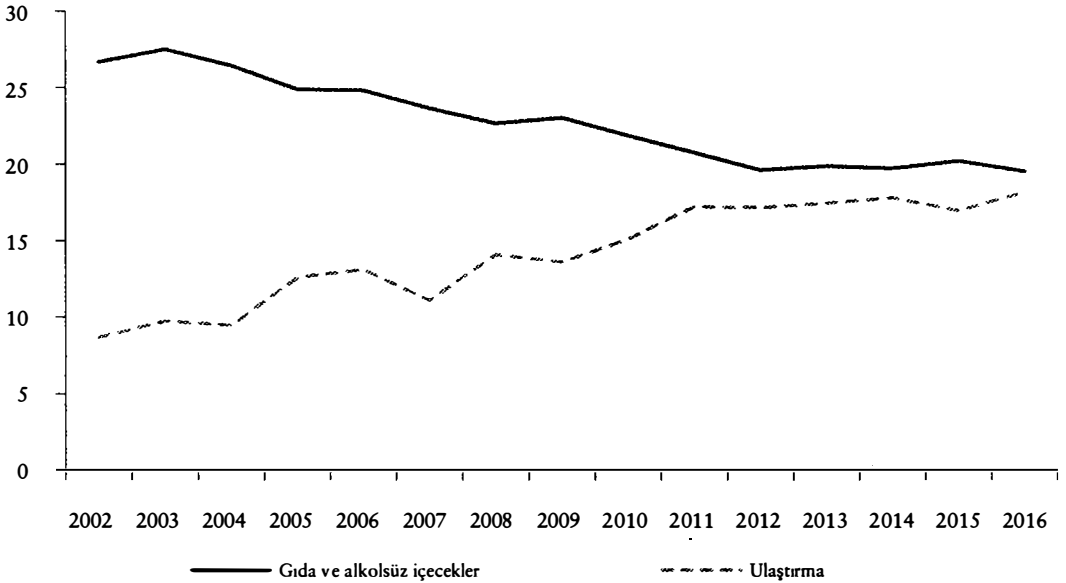
<sup>1</sup> Hanehalkı bütçe anketlerinin Avrupa'da geçmişi ile temel tanım ve yöntemler için bkz. Eurostat (2003).

<sup>2</sup> Tüketim harcamaları istatistiklerine TÜİK'in [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1012](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1012) sayfasından ulaşılabilir. Hanehalkı Bütçe Anketi'ndeki tüketim harcaması türleri, GSYH içindeki tüketim harcamaları kırılımından iki kalemden farklılık göstermektedir. Hanehalkı Bütçe Anketinde *Gıda ve Alkolsüz İçecekler* ile *Alkollü İçecek, Sigara ve Tütün* ayrımında yer alan harcamalar GSYH'da *Gıda, İçki ve Tütün* başlığında; Hanehalkı Bütçe Anketi'nde *Ulaştırma ve Haberleşme* olmak üzere iki başlıkta sınıflanan harcamalar, GSYH'da *Ulaştırma ve Haberleşme* başlığı altında toplu olarak yer almaktadır. Diğer kalemlerin içeriği ise aynıdır.

karşın tüketim harcamaları içinde ulaştırma giderlerinin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. (Aynı dönemde lokanta ve oteller, eğitim, eğlence ve kültür gibi yaşamsal olmayan ihtiyaçlara yönelik tüketim harcamalarında da artış görülmektedir.) Öte yandan bir tüketim grubuna yapılan harcamalar, talep dışında o mal grubunun nispi fiyat hareketlerinden de etkilenir. Örneğin haberleşme giderek önemi artan bir sektör olmakla birlikte, haberleşme maliyetlerindeki düşüşe bağlı olarak, haberleşme harcamalarının da hane bütçesi içindeki payı düşme eğilimi göstermektedir.

GRAFİK 2.6.1

## Gıda ve Alkolsüz İçecekler ile Ulaştırmanın Toplam Tüketim Harcamaları İçindeki Oranı



Kaynak: TÜİK.

Hanehalkı Bütçe Anketi aracılığıyla derlenen bilgiler, tüketim göstergelerinin hazırlanmasına hizmet etmenin dışında da pek çok farklı kullanım alanı bulmaktadır. Anket sonuçlarının diğer belli başlı kullanım alanları olarak;

- tüketici fiyat endekslerinde kullanılacak maddelerin seçimi ve temel yıl ağırlıklarının elde edilmesi,
- hanelerin tüketim kalıplarında zaman içinde meydana gelen değişimlerin izlenmesi ve sosyo-ekonomik analizler için gerekli verilerin derlenmesi,
- milli gelir hesaplamalarında özel nihai tüketim harcamaları tahminlerine yardımcı olacak verilerin derlenmesi,



- yoksulluk sınırlarının belirlenmesi,
- asgari ücret tespit çalışmaları

sıralanabilir.<sup>3</sup> Tüketim harcamalarının toplam hane harcaması içindeki oranı dışında derlenen diğer bilgiler internet aracılığıyla paylaşılmamakla birlikte, anket sonuçlarını içeren ayrıntılı veri seti TÜİK tarafından araştırmacılara sunulmaktadır.

### 3 Hanehalkı Bütçe Anketi, Metaveri, TÜİK.

ma ile dört kişilik bir ailenin açlık ve yoksulluk sınırı hesaplanmaktadır. Açlık sınırının belirlenmesinde Hacettepe Üniversitesi Sağlık Teknolojisi Yüksek Okulu'ndan sağlanan ve dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gerekli olan beslenme kalıbı bilgileri kullanılmakta, bu beslenme düzeyine ulaşmak için yapılması gereken gıda harcaması tutarı, dört kişilik ailenin açlık sınırı olarak belirlenmektedir.<sup>102</sup> Yoksulluk sınırı ise toplam harcamalar içinde gıda harcamalarının % 30 oranında pay aldığı varsayımına göre hesaplanmaktadır. Türk-İş tarafından hazırlanan göstergeler, göreceli yoksulluk yerine mutlak yoksulluğu ölçmeyi amaçlamasıyla TÜİK verilerinden ayrılmaktadır.

Yoksulluk göstergelerinin anlamlandırılmasında dikkat edilmesi gereken konulardan biri, gelir dağılımı göstergelerinde olduğu gibi yoksulluk göstergelerinin hesaplanmasında da eşdeğerlik katsayılarına başvuruluyor olmasıdır. (Referans kişi için 1, 14 yaş ve üzerindeki fertler için 0,5 ve 14 yaşın altındaki fertler için 0,3 değerlerinin toplamı.) Bu katsayılardan kaynaklanan ve gelir dağılımı bölümünde tartışılan sorunlar, yoksulluk göstergeleri için de geçerliliğini korumaktadır (bkz. s. 64-65).

Yoksulluk göstergelerine yöneltilen eleştiriler ise daha çok, istatistikî ölçümlerde kullanılan yöntemler ile iktisadi anlamda ve günlük kullanımdaki yoksulluk kavramının tam olarak örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Temel ihtiyaçların karşılanamaması olarak tanımlanan yoksulluk, parasal gelir yetersizliğinin ötesinde, fırsat eşitliği, güvenlik, eğitim, sağlık ve sosyal imkânlardan mahrum olmayı da kapsar. Kişilerin temel ihtiyaçları ise yaş, sağlık durumu, yaşam yeri (kent/kır) gibi birçok kritere göre değişiklik gösterebilmektedir.

Yoksulluk çoğu zaman, para birimiyle ifade edilebilecek bir kavramı değil, genel yaşam standardının asgari mutluluk düzeyi için yetersiz olduğu yaşam şartlarını işaret eder. Buna göre yoksulluk gelir düzeyinin ötesinde, yaşanan mekân, sosyal çevre, aile ilişkileri, toplumsal düzen, sağlık durumu gibi diğer faktörlerle birlikte tanımlanmalıdır. Parasal geliri düşük olmasına rağmen, kırsal kesimde yaşayan, kendine yeterli ölçüde bir üretim yapan, sosyal dayanışmanın yüksek olduğu ortamda bulunan bir aile yoksul sayılmayabilecek iken, belirli bir geliri olan ancak güvenilecek ve gerektiğinde destek alabilecek bir yakını olmayan bir kişi çok daha düşük yaşam

<sup>102</sup> Yetişkin erkek için 3.500, yetişkin kadın için 2.300, 15-19 yaş grubundaki erkek çocuk için 3.200 ve 4-6 yaş grubundaki çocuk için 1.600 kalorilik liste temel alınmıştır (bkz. Türk-İş (2012)).

standartlarına sahip olabilir. Belirlenen yoksulluk sınırının altında kalan bazı fertlerin bu anlamda nispeten daha müreffeh bir hayat sürmesi, bu sınırın üzerinde kalan bazılarının ise kendilerini yoksul olarak hissetmeleri mümkündür. Bu anlamda yoksulluk göstergelerini, yoksulluğun miktarına işaret eden büyüklükler olarak değil, toplumun yoksullukla karşı karşıya kalma riskini gösteren bir ölçü olarak okumak daha doğru olacaktır.

## VERİMLİLİK

En bilinen ve yaygın kullanılan tanıma göre iktisat, sınırsız olan insan ihtiyaçları ile sınırlı üretim kaynakları arasındaki uyumsuzluk neticesinde ortaya çıkan meseleleri inceleyen bilim olarak tarif edilir. Kaynakların kıt olması bireyleri seçim yapmaya zorlamakta, bu seçim aşamasındaki insan davranışları ise iktisadın temel konusunu oluşturmaktadır. Mümkün olan en az kaynakla en yüksek seviyede üretimi ifade eden verimlilik, bu anlamda iktisadi sorunun merkezinde yer alır.

En geniş anlamda verimlilik, çıktı hacminin girdi hacmine oranı olarak ifade edilmektedir.<sup>103</sup> Üretim sürecinde kullanılan girdiler geleneksel olarak toprak, emek, sermaye ve girişimcilik yeteneği olmak üzere dört başlık altında sınıflandırılmakla birlikte iktisatçılar daha çok emek verimliliği ve toplam faktör verimliliği üzerinde durmaktadırlar.

Kişisel refah ile doğrudan ilişkili olan emek verimliliği, büyüme bağlamında da en çok tartışılan değişkenlerin başında gelir. Toplam üretimdeki artış, işgücündeki artış ve emek verimliliğindeki artış olmak üzere iki bileşene ayrılabilir. Üretim artışı yalnızca nüfus artışından kaynaklanıyorsa, pasta büyürken pastadan pay alanların sayısı da aynı oranda arttığından, bunun kişisel refaha olumlu bir etkisi olmayacaktır. Refah düzeyindeki artış, emek girdisi başına gerçekleşen üretimin artmasına bağlıdır. Ülkede işgücü başına yaratılan katma değer ne kadar yüksek olursa, kişisel gelir de o kadar yüksek olacaktır. Tam istihdamda bulunmayan bir ekonomide, işsizlerin üretim sürecine dâhil olmasıyla, geçici bir süre verimlilik artışı olmadan üretim artışı sağlanabilir. Bununla birlikte, uzun dönemde sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme ancak verimlilik artışıyla desteklendiğinde elde edilebilir.<sup>104</sup>

Verimlilik ölçümünde emek verimliliğinin ön plana çıkmasında diğer bir faktör ise bu göstergenin ölçümünün nispeten kolay olmasıdır. Emegi, emek kalitesinden soyutlayarak toplam çalışma saati ile ölçersek, üretilen toplam katma değer, toplam çalışma saatine bölümü ile emek verimliliğinin sayısal büyüklüğüne ulaşabiliriz. Nitekim Türkiye de dâhil olmak üzere pek çok ülkede düzenli olarak yayımlanan verimlilik göstergeleri, üretimin çalışma saatine oranlanması yöntemiyle hesaplanmaktadır.

Yaygın olarak kullanılan diğer bir verimlilik tanımı ise toplam faktör verimliliğidir. Toplam faktör verimliliği, teknoloji, organizasyonel gelişme, hukuki ve siyasi alt yapıdaki ilerleme, işgücü becerisi gibi üretim yapısındaki herhangi bir değişim sonucunda, üretim faktörlerindeki ar-

<sup>103</sup> OECD (2001), s. 11-21.

<sup>104</sup> Aynı miktar üretimin daha az kaynak ile gerçekleştirilebilmesi, maliyetlerin kontrol altında tutulabilmesine ve fiyat istikrarının korunmasına da yardımcı olur. Bu anlamda verimlilik artışı, büyümenin yanında fiyat istikrarını da etkileyen bir faktördür.

tıştan bağımsız olarak gerçekleşen üretim artışını ifade eder. Bütün üretim faktörleri aynı düzeyde iken daha yüksek bir üretim gerçekleştirilebiliyorsa, toplam faktör verimliliğinin arttığından bahsedilir. Temel girdilerdeki artıştan kaynaklanmayan her tür üretim artışı, toplam faktör verimliliği tanımı altında toplanır.<sup>105</sup>

Toplam faktör verimliliğinin ölçümünde yaşanan temel sorun, toplam girdi miktarının rakamsal büyüklüğünü ifade etmedeki güçlükten kaynaklanmaktadır. Emek verimliliğini hesaplamak için çalışılan saat bilgisi ve üretilen toplam katma değer yeterli iken, toplam faktör verimliliğinin hesaplanmasında, kullanılan üretim faktörlerinin toplam seviyesini ifade eden ortak bir büyüklük toplamına ihtiyaç duyulur. Bütün girdileri tek bir sayıyla ifade etmenin mümkün olmadığı noktada ise toplam faktör verimliliği, ancak ekonomi geneli için geçerli, belirli bir üretim fonksiyonunun varlığı varsayımı altında hesaplanabilir.<sup>106</sup>

Resmî İstatistik Programı uyarınca Türkiye’de verimlilik göstergeleri, Ulusal Verimlilik İstatistikleri adı altında Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na bağlı Verimlilik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanarak yayımlanmaktadır. Tamamı emek verimliliğine yönelik olarak hazırlanan bu göstergeler şu başlıklar altında toplanmaktadır.

- Üç Aylık Göstergeler
  - Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi
  - Çalışılan Saat Başına Üretim Endeksi
- Yıllık Göstergeler
  - Çalışan Kişi Başına Katma Değer Endeksi
  - Çalışılan Saat Başına Katma Değer Endeksi
  - Birim Emek Maliyet Endeksi

Üç aylık göstergeler yalnız toplam sanayi sektörü ve bunun alt sektörleri için üretilmekte iken yıllık göstergeler sanayi sektörünün yanı sıra, çeşitli hizmet sektörleri için de hazırlanmaktadır.

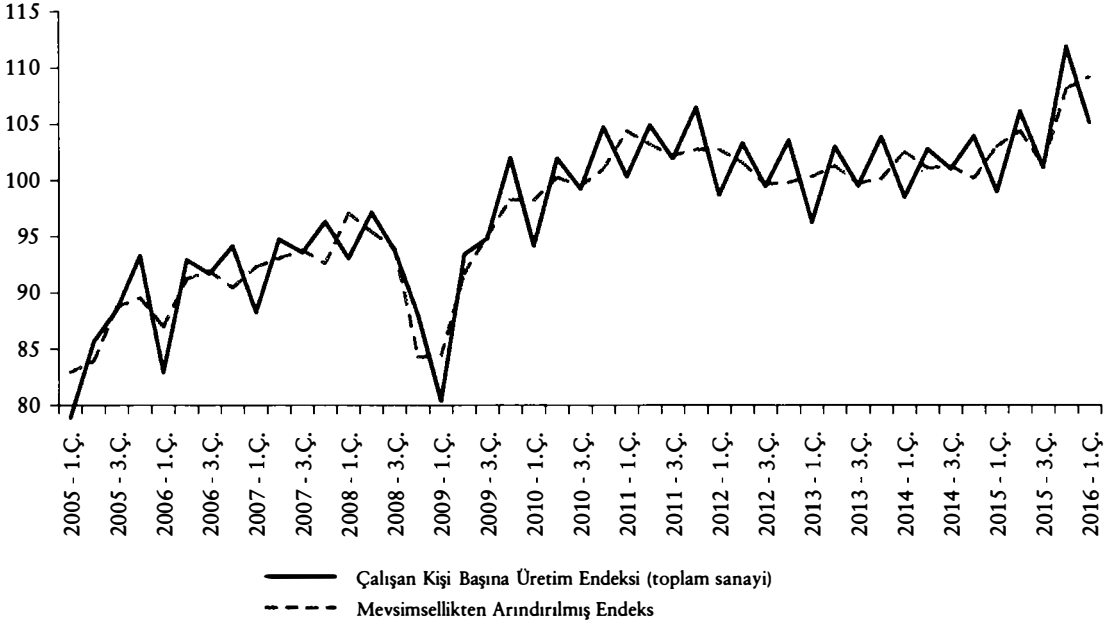
Verimlilikteki kısa dönemli dalgalanmalar genelde istihdamdan çok üretim seviyesine bağlı olarak gelişme gösterir. Üretimin düştüğü dönemlerde işletmelerin işten çıkarma ve geri işe alım maliyetlerini düşünerek hemen işçi çıkarma yoluna gitmemeleri, verimlilik göstergelerine kısa dönemli verimlilik kaybı olarak yansır. Genişleme dönemlerinde de benzer nedenlerle üretim artışı istihdam artışının üzerinde seyredeceğinden, bu dönemlerde verimlilik pozitif yönde gelişim gösterir.

Emek verimliliği göstergelerinde gözlemlenen bu kısa dönemli dalgalanmalar, 2005’ten günümüze çalışan kişi başına üretim göstergesine yer verilen **Grafik 2.8**’de gözlemlenebilmektedir. Söz konusu dönemde verimlilikteki genel eğilimin artış yönünde olduğu görülmektedir. Bir diğer göze çarpan nokta ise 2008 yılında verimliliğin milli gelirle birlikte düşüş göstermesi ve 2009-

<sup>105</sup> Hulton (2001), s. 1-41.

<sup>106</sup> Toplam faktör verimliliği ölçümüne yönelik meseleler için bkz. Nadiri (1970).

**GRAFİK 2.8**  
**Toplam Sanayi Sektörü için Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi (2005 ortalaması = 100)**



Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

2011 döneminde hızla toparlanarak uzun dönemli artış eğilimine geri dönmesidir. Buna göre verimlilikte yaşanan kısa dönemli dalgalanmalar daha çok konjonktüre bağlı istihdam ve üretim gelişmelerinin bir sonucu iken, uzun dönemli verimlilik eğilimindeki değişimler sermaye stokunun büyümesi, teknolojik yenilik, üretim becerilerindeki gelişme, katma değeri yüksek endüstrilerin üretimdeki payının artması gibi üretim yapısındaki daha temel değişimleri yansıtır. Bu çerçevede verimlilik göstergelerinin, kısa dönemden ziyade uzun dönemli analizlerde anlamlı sonuçlar vereceği ifade edilebilir. (Verimliliğin yıl içinde mevsimsellik göstermesi yıl içerisinde sanayi üretiminin, sanayi istihdamından daha yüksek oranda dalgalanmasından kaynaklanmaktadır.)

Son bir nokta olarak ülkeler arası karşılaştırmalarda verimlilik göstergelerinin dikkatli yorumlanması gerektiğini vurgulamalıyız. Verimlilik göstergeleri genellikle hacim endeksleri yerine piyasa fiyatı üzerinden derlenen üretim endekslerinin fiyat endeksleri kullanılarak indirgenmiş değerleri üzerinden hesaplanmaktadır. Fiyat etkilerinden arındırma işlemi zaman içerisindeki fiyat değişimlerini bertaraf etmeye yardımcı olsa da ülkeler arası fiyat farklılıklarının yaratacağı sorunları engelleyemez. Hesaplama kullanılan yöntem, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarının da her bir ülkenin verimlilik istatistiklerine dâhil olması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalar, kullanıcıyı yanlış olarak fiyat düzeyi yüksek ülkenin daha

yüksek verimlilikle üretim yaptığı sonucuna götürebilir. Verimlilik göstergelerinin ülkeler arası karşılaştırmada kullanılmak yerine, tek bir ülkenin zaman içindeki verimlilik gelişiminin değerlendirilmesinde kullanılması daha doğru olur.

## VERİYE ERİŞİM

### Milli Gelir Göstergeleri

#### *Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYH)*

Türkiye’de resmi milli gelir göstergesi olarak hazırlanan GSYH verileri, TÜİK tarafından üçer aylık dönemlerle yayımlanmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü çeyreğe ait tahminler referans dönemin bitiminden yaklaşık 70 gün sonra, dördüncü çeyreğe ait tahminler ise referans dönemin bitiminden yaklaşık 90 gün sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00’da haber bülteni ile açıklanmaktadır.

Yayımlanan her haber bülteniyle beraber, aynı yıl içinde açıklanmış geçmiş dönem verilerinde de revizyona gidilmektedir. İkinci çeyrek verileri açıklanırken aynı yılın ilk çeyrek verileri, üçüncü çeyrek verileri açıklanırken aynı yılın ilk iki çeyrek verileri, dördüncü çeyrek verileri açıklanırken de aynı yılın ilk üç çeyrek verileri revize edilmektedir. Bunlara ilave olarak, ikinci ve dördüncü çeyrek istatistikleri açıklanırken bir önceki yılın verileri de güncellenmektedir. Geçmiş verilere bakıldığında revizyonların hem yukarı, hem de aşağı yönlü olabildiği görülmektedir. Bir fikir vermesi açısından, 2008-2011 döneminde çeyreklik verilerde gerçekleşen 49 revizyondan 29’u aşağı yönlü, 20’si ise yukarı yönlü olmuş, bu revizyonların en büyüğü % 1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Revizyon oranlarının sıfır etrafında dağılması, ilk açıklanan verilerde sistemli bir hata yapılmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

2009 temel yıllık GSYH serileri yıllık ve çeyreklik olmak üzere ayrı ayrı hesaplanmakta ve yayımlanmaktadır. Çeyreklik dönemler itibarıyla 2009 temel yıllık geçmiş dönem verileri ile en son haber bültenine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1105](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105) sayfasından, yıllık dönemler itibarıyla geçmiş dönem verileri ile en son haber bültenine ise [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1108](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1108) sayfasından ulaşılabilir. Bu sayfalarda üretim, harcama ve gelir yöntemiyle GSYH sonuçlarının üçü için de geçmiş dönem verileri yer almaktadır. Üretim ve harcama yöntemleriyle hazırlanan çeyreklik verilerin mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış serileri de bu sayfalarda yayımlanmaktadır.<sup>107</sup>

Harcama yöntemiyle GSYH’nın üç temel bileşeninden biri olan tüketim harcamaları, *Yerleşik hanehalklarının nihai tüketimi harcamaları* adı altında TÜİK tarafından dayanıklılık türüne

<sup>107</sup> Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze milli gelir istatistiklerine TÜİK’in [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=1345](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1345) sayfasından ulaşılabilir. Bu seri ayrı bir hesaplamayla değil, TÜİK tarafından çeşitli yayınlarda açıklanan Cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleşen büyüme oranları kullanılarak, 2009 temel yıllık serinin geriye doğru genişletilmesiyle elde edilmiştir.

göre (dayanıklı, yarı dayanıklı, dayanıksız) ayrıca duyurulmaktadır. GSYH ile birlikte çeyreklik dönemlerde yayımlanan istatistiklerin geçmiş dönem değerlerine de yine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1105](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105) sayfasından erişilebilir.

Harcama yöntemiyle GSYH'nın diğer bileşeni olan yatırım harcamaları ise *Gayrisafi sabit sermaye oluşumu* adı altında yine aynı sayfada yer almaktadır. Sabit sermaye yatırım istatistiklerini yayımlayan bir diğer kurum ise sektörler itibarıyla sabit sermaye yatırımlarını yıllık olarak hesaplayan Kalkınma Bakanlığı'dır. 1998 yılından başlayan ve bir sonraki yılın tahminlerini de içeren verilere [www.kalkinma.gov.tr](http://www.kalkinma.gov.tr) sayfasında *Gösterge ve İstatistikler / Resmi İstatistik Programına Katkılarımız* başlığından ulaşılabilir.

TÜİK'in [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1107](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1107) sayfasında kamu harcamaları için veriler de bulunmakla birlikte, ileride *Kamu Ekonomisi* başlığında yer vereceğimiz kaynaklar, bu kapsamda daha ayrıntılı verilere erişimimize imkân sağlamaktadır.

### ***Diğer Milli Gelir Göstergeleri***

TÜİK tarafından hazırlanan 1998 temel yıllı seri ile gayrisafi milli hâsıla (GSMH) hesaplamasına son verilmiştir. 1987-2006 dönemi için TÜİK'in hazırladığı GSMH verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1105](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105) sayfasından ulaşılabilir.

Diğer taraftan Kalkınma Bakanlığı tarafından yıllık olarak hazırlanan *Ekonominin Genel Dengesi* tablosunda ülkenin *Net Faktör Gelirleri*'ne de yer verilmekte, GSYH ile Net Faktör Gelirleri'nin toplamı alınarak yıllık GSMH elde edilebilmektedir.<sup>108</sup> Ekonominin Genel Dengesi tablosuna Kalkınma Bakanlığı'nın [www.kalkinma.gov.tr](http://www.kalkinma.gov.tr) sitesinde, *Gösterge ve İstatistikler / Resmi İstatistik Programına Katkılarımız* sayfasından ulaşılabilir.

Kalkınma Bakanlığı tarafından yine Ekonominin Genel Dengesi tablosunda, Gayrisafi Milli Harcanabilir Gelir adıyla, GSMH ile yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın Türkiye'ye gönderdiği havaleleri veren Net Dış Alem Cari Transferleri'nin toplamından oluşan bir gösterge tanımlanmaktadır.<sup>109</sup> Bu göstergeye de yıllık olarak yukarıdaki sayfadan ulaşılabilir.

Faktör maliyetiyle GSYH, GSYH'dan dolayı vergilerin çıkarılması ve bu büyüklüğe sübvansiyonların eklenmesiyle elde edilen bir milli gelir tanımıdır. TÜİK'in yayımladığı üretim yöntemiyle GSYH toplamından *Vergi – Sübvansiyon* kaleminin çıkarılmasıyla faktör maliyetiyle GSYH büyüklüğüne ulaşılabilir.

TÜİK tarafından gelir yöntemi ile GSYH verileriyle birlikte sabit sermaye tüketimi de ayrı bir kalem olarak verildiğinden sayfa 26'da tanımladığımız *safi GSYH* göstergesine de ulaşılabilir.

Bu bölümün 6 no.lu dipnotunda kısaca bahsettiğimiz, ancak ayrıntılı olarak incelemediğimiz İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin oluşturulmasında kullanılan yöntem <http://hdr.undp.org> say-

<sup>108</sup> Çeyreklik GSMH istatistikleri herhangi bir resmi kurumca yayımlanmamakla birlikte, bu istatistikler GSYH istatistikleri ve TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi tablosu kullanılarak hesaplanabilir (bkz. *Uluslararası Ekonomi*).

<sup>109</sup> İşçi transferleri normalde GSYH tanımına dâhil değildir.

fasında yer alan İnsani Gelişmişlik Raporu'nda açıklanmaktadır. İnsani Gelişmişlik Endeksi değerlerine ise <http://hdr.undp.org/en/statistics/> sayfasından ulaşılabilir.

### Kişi Başına Düşen GSYH

GSYH bir ülkede yaratılan katma değer toplamını, GSMH ise ülke nüfusunun toplam gelirini verir. Kişi başına düşen milli gelir hesaplamasında amaç ülkede yaşayan bireylerin refahını ölçmek olduğundan, hesaplamada GSYH yerine GSMH'yı kullanmak daha anlamlı olacaktır. Buna karşın milli gelir göstergesi olarak dünya genelinde daha çok GSYH benimsendiğinden Türkiye'de de resmi milli gelir göstergesi olarak GSYH hesaplanmakta, kişi başına düşen gelir de GSYH üzerinden yayımlanmaktadır.

1998 yılından günümüze kadar sabit fiyatlarla TL üzerinden, cari fiyatlarla ise hem TL hem de ABD Doları üzerinden hesaplanmış kişi başına düşen GSYH verilerine TÜİK'in [http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=2218](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2218) sayfasından ulaşılabilir.<sup>110</sup> Kişi başına düşen GSYH verilerinin hesaplanmasında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen nüfus istatistikleri ve bu istatistiklere dayanılarak hazırlanmış olan geçmiş yıllar nüfus tahminleri kullanılmaktadır.

### Satın Alma Gücü Paritesine Göre GSYH

Satın alma gücü paritesi, pek çok ülkeden aynı yöntemle veri derlenmesini gerektirdiğinden, ancak uluslararası kuruluşlarca ve uluslararası ölçekte kapsamlı çalışmalarla hesaplanabilmektedir.

Bu bağlamda ülkeler arası fiyat düzeyi farklılıklarını yansıtmak üzere yapılan çalışmalar uluslararası kuruluşlarca yürütülmekte, bunlar arasında da Dünya Bankası ve OECD tarafından yürütülen karşılaştırma programları öne çıkmaktadır. Dünya Bankası ve OECD tarafından hesaplanan satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYH göstergeleri dışında IMF tarafından da diğer iki kurumun çalışmalarından elde edilen verilerle göstergeler hesaplanmaktadır.

- OECD ülkeleri için satın alma gücü paritesine göre milli gelir verilerine <http://stats.oecd.org> adresinde *National Accounts / Annual National Accounts / Main Aggregates / Gross Domestic Products* sayfasından ulaşılabilir. OECD tarafından hesaplanan satın alma gücü paritesi ile kişi başına reel GSYH değerleri, TÜİK tarafından da yıllık olarak haber bülteniyle duyurulmaktadır. En son haber bülteni ile geçmiş dönem değerlerine TÜİK'in [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1065](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1065) sayfasından erişilebilir.<sup>111</sup>
- Dünya Bankası tarafından hazırlanan satın alma gücü paritesine göre milli gelir verilerine <http://databank.worldbank.org> adresinde *World Development Indicators* başlığın-

<sup>110</sup> Aynı sayfada 1923-1997 dönemi için eski seriler üzerinden hesaplanmış kişi başına düşen GSYH ve GSMH değerleri de yer almaktadır. Ancak 2009 temel yıllı serinin geçmiş dönem istatistikleriyle devamlılığı olmadığından, 1998 öncesi ve sonrası için kişi başına milli gelir değerlerinin karşılaştırılması anlamlı değildir.

<sup>111</sup> OECD'nin ayrıntılı tahminleri üç yılda bir yayımlanmakta, yıllık göstergeler ise genel tahmin yöntemi ile elde edilmektedir.

dan seçim yapılarak ya da <http://wdi.worldbank.org/table/1.1> sayfasından ulaşılabilmektedir. Dünya Bankası'nca yürütülen Uluslararası Karşılaştırma Programı (ICP) sonuçlarına göre hesaplanan satın alma gücü paritesi değerleri ise Birleşmiş Milletler'in <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/SeriesDetail.aspx?srid=699> sayfasında yer almaktadır.<sup>112</sup>

- IMF tarafından hazırlanan satın alma gücü paritesine göre milli gelir verilerine ise [www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/download.aspx](http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/download.aspx) sayfasında *Download WEO Data / By Countries (country-level data)* başlığından seçim yaparak ulaşılabilmektedir.

Dünya Bankası'nca yürütülen Uluslararası Karşılaştırma Programı'nda Birleşmiş Milletler'e üye bütün ülkeler kapsanırken OECD tarafından gerçekleştirilen çalışma OECD ülkeleri ile sınırlıdır. Satın alma gücü paritesi hesaplamaya dahil edilen ülkelere göre değişebildiğinden, bu iki kuruluşun istatistiklerinde farklılık görülmesi doğaldır. Diğer taraftan aynı veri seti kullanılmasına rağmen (Uluslararası Karşılaştırma Programı verileri), hesaplama yöntemindeki farklılıklar nedeniyle IMF tarafından hesaplanan göstergeler de, diğer iki uluslararası kuruluşun yayımladığı istatistik değerlerinden farklılık göstermektedir. Ülkeler arası karşılaştırmalarda farklı kuruluşların verilerinin kullanılması hatalı yorumlara yol açabileceğinden bu konuda dikkatli olunmalıdır.

Bu üç kuruluşça hazırlanan göstergeler arasındaki farkı yansıtmak üzere Türkiye için 2000 yılından günümüze OECD, IMF ve Dünya Bankası tarafından hesaplanmış değerler **Grafik 2.9'** da karşılaştırılmaktadır. Her üç göstergenin benzer eğilimler sergilediği, ancak yöntem ve kapsam farklılıklarına bağlı olarak gösterge değerlerinin farklılaştığı görülmektedir.

Satın alma gücü paritesinin ilginç bir tahmini ise *Economist* dergisi tarafından yayımlanan, farklı ülkelerdeki Big Mac fiyatlarını o ülkenin para cinsi üzerinden veren Big Mac endeksidir. Bu gösterge, temsili bir sepet yerine standart tek bir ürünün farklı ülkelerdeki fiyatını yansıtan, fiyat farklılıklarını ölçmek için belirlenen ürün sepetinin tek bir ürün içerdiği bir satın alma gücü paritesi göstergesidir. Endeks hakkında ayrıntılı bilgi [www.economist.com/markets/bigmac/](http://www.economist.com/markets/bigmac/) adresinden alınabilir.

### Gelir Dağılımı

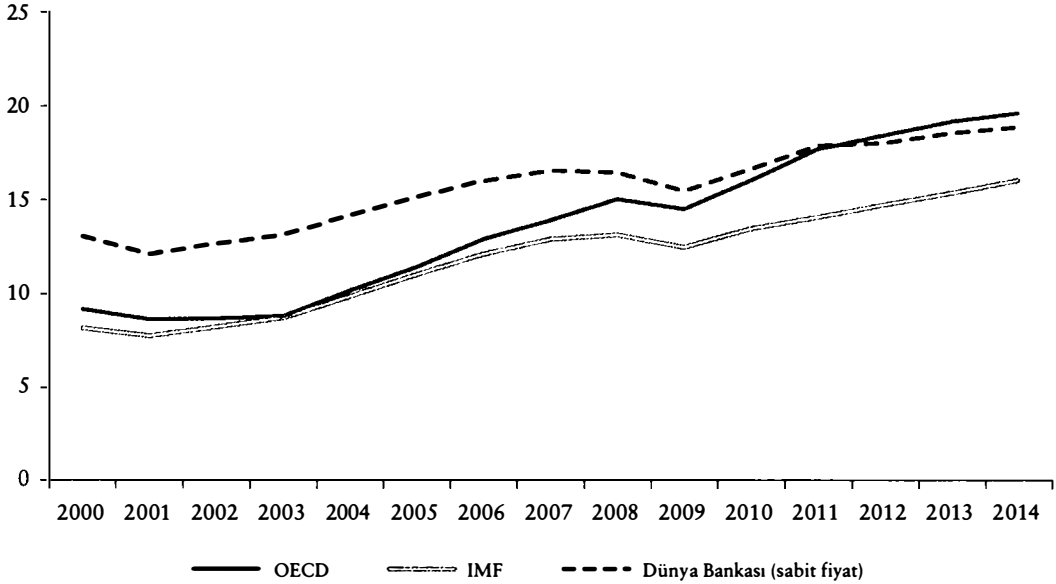
2006 yılından bu yana gelir dağılımı istatistikleri TÜİK tarafından yıllık olarak düzenlenen Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ile toplanan veriler yardımıyla hazırlanmaktadır. Araştırma sonuçları ve hesaplanan göstergelere ilişkin en son haber bülteni ile geçmiş dönem istatistiklerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1011](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011) sayfasından ulaşılabılır.

Gini katsayıları hem toplam hane geliri üzerinden hem de eşdeğer gelir üzerinden hesaplanmakta, ülke geneli için yayımlanan katsayılar dışında bölgeler itibarıyla ve kent-kır ayrımında da Gini katsayıları yayımlanmaktadır. Bunun yanı sıra aynı sayfadan;

<sup>112</sup> Dünya Bankası'nca yürütülen Uluslararası Karşılaştırma Programı (International Comparison Program-ICP) için bkz. [www.worldbank.org/data/icp](http://www.worldbank.org/data/icp)



GRAFİK 2.9  
OECD, IMF ve Dünya Bankası Tarafından Hazırlanan Türkiye İçin Satın Alma Gücü Paritesine Göre  
Kişi Başına Düşen GSYH Değerleri



Kaynak: OECD, IMF, Dünya Bankası.

- yüzde beş, yüzde on ve yüzde yirmilik gelir grupları itibarıyla hanehalkı kullanılabilir geliri ve eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirlerine,
- işteki duruma ve meslek gruplarına göre ortalama kişisel gelir değerlerine ve
- P80 / 20 olarak adlandırılan gösterge değerlerine

ulaşabilmektedir.

### Yoksulluk

TÜİK tarafından gelire dayalı yoksulluk istatistikleri ve harcamaya dayalı yoksulluk istatistikleri olmak üzere iki grup yoksulluk istatistiği hazırlanmaktadır.

Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçları kullanılarak hazırlanan ve gelire dayalı yoksulluk istatistikleri başlığında yayımlanan göreceli yoksulluk sınırı, eşdeğer fert başına medyan gelirin belirli bir oranı kullanılarak oluşturulmaktadır. Medyan gelirin % 40, % 50, % 60 ve % 70'ine göre hesaplanan yoksulluk sınırları, yoksul sayıları ve yoksulluk oranları TÜİK tarafından yıllık olarak duyurulmaktadır.

Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçları kullanılarak hazırlanan ve harcamaya dayalı yoksulluk

istatistikleri başlığında yayımlanan mutlak yoksulluk göstergeleri ise kişi başı günlük harcama tutarı 1, 2,15 ve 4,3 ABD Doları altında bulunan fert sayısının toplam fertlere oranını vermekte ve TÜİK tarafından yine yıllık olarak yayımlanmaktadır.

Bu iki grup gösterge yanında 2010 yılına kadar gıda yoksulluğu (açlık), yoksulluk (gıda+gıda dışı) ve harcama esaslı görelî yoksulluk olmak üzere üç farklı yoksulluk göstergesi daha yayımlanmış, bu tarihten sonra bu göstergelerin hazırlanmasına son verilmiştir.

Yukarıda sıralanan göstergelerin geçmiş dönem sonuçları ile yoksulluk göstergeleri hakkındaki en son haber bültenine TÜİK'in [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1013](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013) sayfasından ulaşılabilir.

Türk-İş tarafından hazırlanan yoksulluk sınırı göstergeleri ise <http://www.turkis.org.tr> sayfasında *Araştırma/Açlık Yoksulluk Sınırı* başlığında yayımlanmaktadır. Her sene sonunda açıklanan TÜİK göstergeleri bir önceki yılın tahminlerinden oluşurken Türk-İş göstergeleri aylık olarak hesaplanarak yayımlanmaktadır.

### **Verimlilik**

Türkiye'de resmi verimlilik istatistikleri Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı/Verimlilik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmaktadır. Referans dönemin bitiminden dört ay sonra yayımlanan işçi verimliliğine ilişkin verilere <http://vi.sanayi.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilir. Toplam faktör verimliliği ise herhangi bir kuruluş tarafından düzenli olarak derlenip yayımlanmamaktadır.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### Üretim ve İktisadi Canlılık

**F**iravun bir düş görür ancak bunu hiçbir rüya tabircisi yorumlayamaz. Son çare olarak Yusuf peygamberi huzuruna çağıran firavun, ondan gördüğü düşü yorumlamasını ister. Yusuf peygamber bu rüyaya göre, yedi yıllık bir bolluk ve refah dönemini yedi yıllık kıtlığın takip edeceğini söyleyerek, ülke yöneticilerine bolluk döneminde tahıl hasadının bir kısmının depolanmasını ve kıtlık dönemine saklanmasını tavsiye eder. Gerçekten de bu öngörü gerçekleşir ve Yusuf peygamberin tavsiyesine uyan Mısır halkı, kıtlık yıllarını sorunsuz atlatır. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Eski Ahit'te bahsi geçen bu kıssa, günümüzde konjonktür dalgası olarak adlandırılan refah ve darlık döngüsünün belki de en eski örneğini sunmaktadır.

Son iki yüz yıllık dönem iktisadi faaliyetin uzun dönemli gelişiminin artış yönünde olduğu bir zaman dilimini işaret etse de, bu gelişimin doğrusal bir çizgi izlemeyip genel bir artış trendi etrafında genişleme ve gerileme dönemlerini içeren dalgalanmalar göstererek seyrettiği, daha erken dönemlerde iktisatçıların dikkatini çekmişti. Piyasa ekonomilerinde genelde satışlar ve üretimin arttığı genişleme dönemlerini, ekonomik aktivitenin yavaşladığı, kârların ve yatırımların gerilediği, işsizliğin yükseldiği durgunluk dönemleri takip ediyordu. İktisadi canlılığın asgari seviyeye indiği bunalım dönemlerini ise tüketim, yatırım ve üretimin tekrar artmaya başladığı canlanma dönemleri takip ediyordu. Süresi ve şiddeti değişmekle birlikte günümüz piyasa ekonomilerinin kaçınılmaz bir özelliği olan bu dönemsel dalgalanmalar konjonktür dalgaları olarak adlandırılmaktadır.<sup>1</sup>

Konjonktürdeki değişime hazırlıksız yakalanmak hem bireyler hem de şirketler için yıkıcı sonuçlar doğurabileceğinden, gerekli tedbirleri alabilmek adına yaklaşmakta olan zor zamanları önceden tahmin etmek, ekonomideki karar alıcılar için hayati önem taşır. Mısırlılar, bir peygam-

<sup>1</sup> Konjonktür dalgaları (business cycles) Türkçede konjonktür hareketleri, devri hareketler, devrevi dalgalar, iş çevrimleri gibi farklı isimlerle de adlandırılmaktadır.

berin yardımına nail olmanın avantajını kullanarak, ki bu bazılarına göre tarihteki son isabetli iktisadi tahmindir, yedi yıllık kuraklık dönemini, bundan önceki bolluk döneminde biriktirdikleri stokları kullanarak atlatmayı başardılar. İktisadi tahminlerinde günümüzdeki karar alıcıların ise işi şüphesiz daha zordur. Bir taraftan gerileme dönemlerinin en az hasarla atlatılabilmesi, diğer taraftan politika yapımcıların gerekli önlemleri alabilmeleri için, piyasalardaki gelişmelerin yakından takip edilmesi gerekir. Bu anlamda bütün piyasa ekonomilerinde, iktisadi canlılığın izlenmesine yönelik olarak pek çok gösterge hazırlanmakta ve kullanıcılara sunulmaktadır.

Büyümenin neden her zaman monoton bir çizgi takip etmediği ve konjonktürün dalgalanmalar gösterdiği, iktisadın temel ilgi konularından biri olmuş ve 19. yüzyıldan günümüze kadar bu konuda pek çok teori geliştirilmiştir.<sup>2</sup> Konjonktür dalgalanmasının nedenlerinin tespit edilmesi önemlidir, zira alınacak tedbirlerin ya da uygulanması gereken doğru politikaların belirlenmesi, bu dalgalanmaların yapısının anlaşılmasına bağlıdır. Bu kapsamdaki teorilerden büyük bir kısmı ekonomideki dalgalanmaların toplam talepte yaşanan değişimlerden kaynaklandığına vurgu yapar. Örnek olarak geleceğe ilişkin beklentilerde değişim, risk algısındaki bozulma, siyasi otoritenin hatalı kararları, aşırı yatırım gibi çeşitli faktörler toplam talebi düşürmekte ve durgunluğa yol açabilmektedir. Olumsuz koşullar iktisadi faaliyet asgari düzeye inene kadar devam eder. Yeni yatırım fırsatlarının ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte toparlanma dönemine girilir. Bunun yanında ekonomideki dalgalanmaları, reel faktörler sonucu verimlilikte yaşanan değişimlere bağlayan çeşitli teoriler de mevcuttur. Örneğin yeni bir teknolojiye geçilmesi sonucu verimlilik artarsa, piyasada da buna paralel bir canlılık yaşanacaktır. Yine bir doğal afet ya da savaş gibi nedenlerle ülkenin sermaye stoku tahrip olursa üretimde de düşüş görülecektir.<sup>3</sup>

Geçmiş dönemlerde yaşanan dalgalanmalar süreleri, etkileri ve şiddetleri ile büyük çeşitlilik gösterse de bazı ortak noktaların varlığı göz ardı edilemez. Ekonomide her bir döngü, kârlılığın arttığı, yeni yatırım fırsatlarının doğduğu, ertelenmiş tüketim harcamalarının talebi artırdığı bir dönemde başlamaktadır. Bu olumlu ortam yatırımı ve tüketimi artırarak ikinci aşamada bir genişleme dönemini beraberinde getirir. Bu genişleme dönemi genelde, herhangi bir nedenle yatırım talebinin azalması ve kişilerin gelecek beklentilerinin bozulmaya başlamasına kadar devam eder. Genişleme döneminde dikkat çekmeyen pek çok küçük sorun, genel iklimin olumsuzlaşmasıyla daha çok göze batır hale gelir, böylece yavaşlama dönemini, üretimin ve istihdamın düştüğü durgunluk dönemi takip eder. İşyerlerinin kapandığı, işsizliğin arttığı, gelecek ümitlerinin sönmeye başladığı durgunluk dönemi konjonktür dalgasının en ızdıraplı zaman dilimidir. Ta ki tüketiciler ve yatırımcılar, hayatın bir şekilde devam ettiğine ikna olup gelecek beklentilerini yeniden gözden geçirene kadar. Ekonominin dibe vurmasının ardından gelen toparlanmayla birlikte bütün süreç yeniden başlar.

<sup>2</sup> Sherman (1991), Zarnowitz (1985).

<sup>3</sup> Bazıları da konjonktür dalgalanmalarını, ekonominin dinamiklerini ortaya koyan, piyasa mekanizmasında görülebilecek aksaklıkların düzeltilmesi için bir fırsat sunan, kapitalizmin kaçınılmaz bir sonucu olarak görme eğilimindedir. Ancak krizde iflas eden, evini kaybeden, işten çıkarılan bir kişiyi, bu olanların kapitalizmin sağlıklı işlediğinin bir göstergesi olduğuna ikna etmek zordur.

Piyasadaki bir sıkıntının ne zaman durgunluk (resesyon) olarak adlandırılması gerektiğine ilişkin bir uzlaşma mevcut olmamakla birlikte, genelde birbirini takip eden iki çeyreklik dönemde reel GSYH'da düşüş görülmesi durgunluk olarak kabul edilmektedir.<sup>4</sup> Daha genel bir ifadeyle ise durgunluk, ekonominin tamamına yayılan, belirli bir süre devam eden, gelir, üretim ve istihdamda gerilemeye yol açan ekonomik aktivitedeki azalma olarak tanımlanabilir.<sup>5</sup> Bu anlamda ufukta bir iktisadi bunalımın görünüp görünmediği sorusunu cevaplamakta kullanabileceğimiz göstergeler söz konusu olduğunda, iktisadi canlılık ve toplam üretimin nihai göstergesi olarak milli gelir istatistikleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte genelde referans dönemden bir ila üç ay sonra açıklanan milli gelir göstergeleri, karar alıcıların ekonominin canlılığına ilişkin güncel veri ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalır. Kullanıcılar, kapsamı daha dar ancak daha hızlı ulaşılabilen göstergelere ihtiyaç duyarlar.

Daha güncel ve sık aralıklarla yayımlanan göstergelere duyulan bu ihtiyacı karşılamak üzere çeşitli kurumlar tarafından üretim düzeyi, tüketim davranışları ve genel iktisadi faaliyet hakkında bilgi veren pek çok gösterge derlenmektedir. Bu göstergelerin başlıcaları arasında kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksleri, sipariş endeksleri, başta otomotiv olmak üzere çeşitli sektörlerdeki üretim düzeyleri, eğilim anketleri, yapı izinleri, perakende satışlar sayılabilir. Bu bölümün konusunu oluşturan bu tür göstergeler, piyasadaki canlılığı yansıtmının ötesinde, ekonominin farklı perspektiflerden incelenmesine de olanak sağlar.

Ekonomideki canlılıkla ilişkilendirilen göstergeler genelde öncü göstergeler, eşanlı göstergeler ve artçı göstergeler olmak üzere üçlü bir kırımda sınıflandırılır. Büyüme için erken sinyal niteliği taşıyan göstergeler öncü gösterge, zamansal olarak ekonomideki canlılık ile paralel giden göstergeler eşanlı gösterge, ekonomik aktiviteyi belli bir zaman aralığıyla takip eden göstergeler ise artçı gösterge olarak nitelendirilmektedir.

Bu ayrımı görsel olarak yansıtmak üzere bu üç sınıf göstergenin GSYH ile zaman boyutundaki ilişkisi, simülasyon yoluyla elde edilmiş veriler aracılığıyla **Grafik 3.1**'de gösterilmektedir. Öncü göstergedeki yükseliş gelecekte üretim ve iktisadi faaliyetin artacağına işaret ederken bu göstergelerdeki düşüş yavaşlama beklentisi doğurur. Bu anlamda öncü gösterge, geçerli olduğu dönemi takip eden dönemler hakkında bilgi verebilme gücü olan göstergelerdir.<sup>6</sup> Eşanlı göstergeler ise üretim düzeyiyle uyumlu hareket eden ve piyasadaki canlılığın güncel durumunu yansıtan göstergelerdir. Bu tür göstergelerin en yüksek ve en düşük olduğu dönemlerin, konjunktür dalgasının tepe ve dip noktalarıyla çakışması beklenir. Artçı göstergeler ise üretim ve gelir düze-

<sup>4</sup> Konjunktür dalgalarının tarihlenmesi konusundaki klasik çalışma için bkz. Burns-Mitchell (1946).

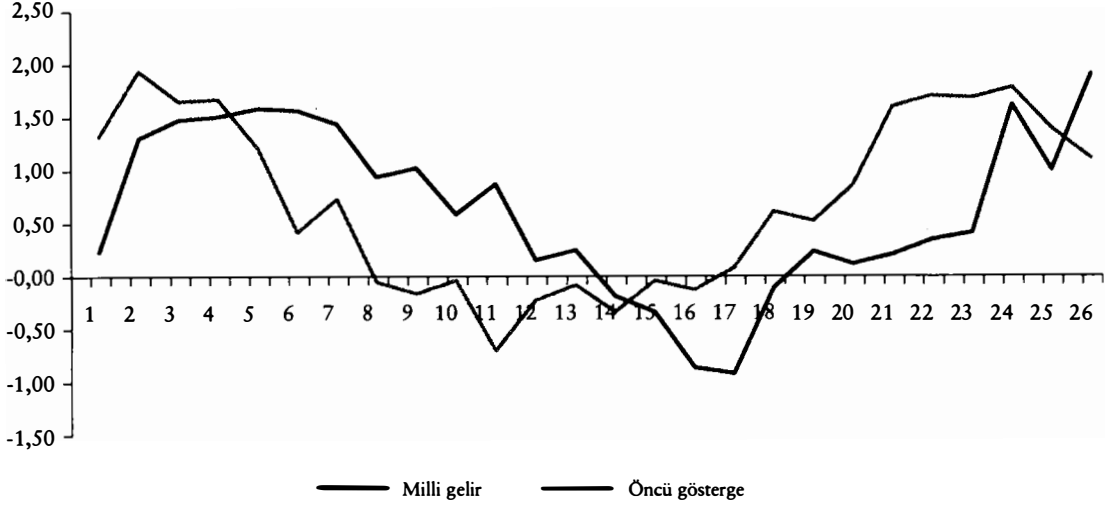
ABD'de genişleme ve durgunluk dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri National Bureau of Economic Research isimli bir araştırma kuruluşu nezaretinde, bir grup iktisatçı tarafından belirlenmekte ve bu karar genel kabul görmektedir.

<sup>5</sup> Türkiye'de üretim ve talebin gerilediği dönemler durgunluk ya da resesyon ifadesinden çok kriz ifadesiyle tanımlanıyor. Burada krizi, mevcut kırılganlıkların, tetikleyici bazı şoklar nedeniyle işsizlikte belirgin bir artışa ve ekonomik küçülmeye yol açması olarak tanımlayabiliriz. Bu anlamda kriz, resesyona başlangıcında yaşanan, iktisadi göstergelerde şiddetli bozulmayla simgelenen akut dönemi ifade eder. Yine de günlük kullanımda kriz ile durgunluk tabirleri arasındaki çizgi muğlaktır.

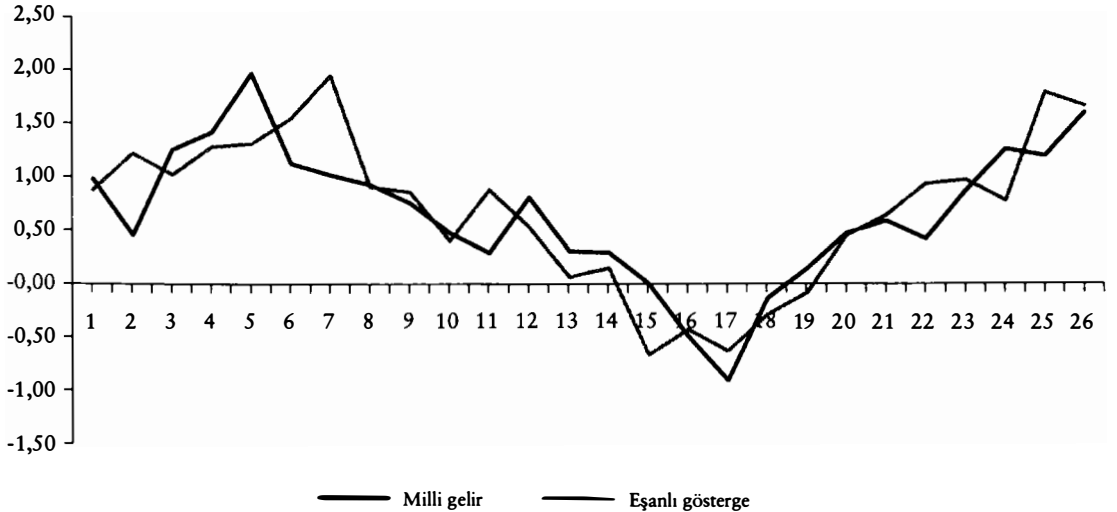
<sup>6</sup> Lahiri - H.Moore (1991).

**GRAFİK 3.1**  
**Öncü, Eşanlı ve Artçı Gösterge Örnekleri**  
**Farazi örnekler**

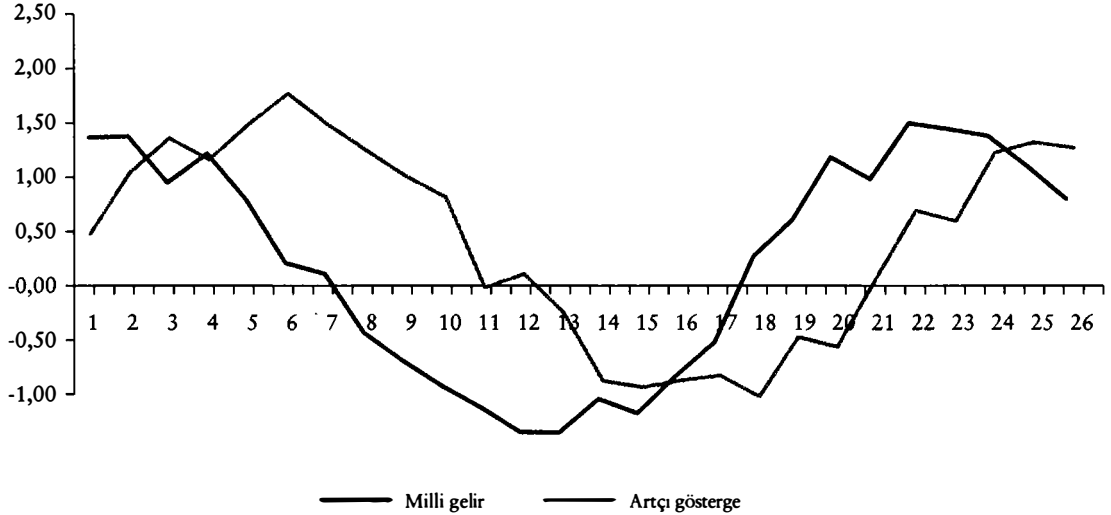
**a) Öncü gösterge**



**b) Eşanlı gösterge**



c) Artçı gösterge



yindeki değişimleri geriden takip ederek durgunluk dönemleri ve canlanmanın teyit edilmesine yardımcı olurlar.

Gerçek hayatta derlenen göstergelerin milli gelire nadiren Grafik 3.1'deki kadar açık bir ilişki içinde bulunması, iktisatçılar arasında, hangi göstergelerin öncü gösterge niteliği taşıdığı hakkında bir fikir birliği sağlanmasını güçleştirmektedir. Yine de teorik beklentilere dayanarak bu üç gösterge sınıfına bazı örnekler verebiliriz. Gelecek aylarda üretilmek üzere alınan siparişleri içeren bir sipariş endeksinin ya da firma kârları kullanılarak hesaplanan bir kârlılık göstergesinin öncü gösterge niteliği taşınması beklenir. Sipariş endeksindeki yükseliş, bu siparişlerin üretime geçmesiyle, gelecek dönemlerde üretim artışı yaşanacağına bir işarettir. Kârlardaki yükseliş ise ilerleyen dönemde yatırımları artıracak ve iktisadi canlılığa katkıda bulunacaktır. Sanayi sektörünün üretim seviyesini ölçen bir sanayi üretim endeksi ise eşanlı göstergelere örnek olarak gösterilebilir, zira sanayi üretimindeki gelişim, aynı dönemin üretim seviyesi için de gösterge teşkil eder.<sup>7</sup> İstihdam ve işsizlik göstergelerinin ise, üretimi belirli bir zaman aralığıyla takip etmeleriyle artçı gösterge niteliği taşıdıkları yaygın kabul görmektedir. İşten çıkarma ya da eleman alma gibi istihdama yönelik kararlar, ancak belirli bir süre sonunda, piyasanın durumundan emin olunduktan sonra verilir. Bu da istihdam göstergelerinin piyasadaki canlılık döngüsünü geriden takip etmesine yol açar.

Yüksek frekanslı ve erken açıklanan kısa dönemli göstergeler, finansal varlıkların değerini

<sup>7</sup> Eşanlı gösterge niteliği taşıyan, konjonktürün mevcut durumu hakkında bilgi sağlayan bazı göstergeler (örneğin kapasite kullanım oranı), yalnızca milli gelir verilerinden önce açıklandıkları için zaman zaman öncü gösterge olarak nitelenmektedir. Ancak bu tür göstergeler bizim burada tanımladığımız anlamda öncü gösterge niteliği taşımazlar.

doğrudan etkileyerek yatırımcılar için zarar riski ve kâr fırsatı doğurduğundan, finans piyasalarındaki karar alıcılarca da yakından takip edilirler. Özellikle işlem hacminin yüksek olduğu faiz-bono, sermaye ve döviz piyasaları, açıklanan bazı gösterge değerlerinden doğrudan etkilenir. Finansal piyasalardaki fiyatlar, piyasa katılımcılarının o an itibarıyla sahip oldukları bilginin değerlendirilmesiyle oluşan bir denge durumunu yansıtır (ya da öyle olması beklenir). Yeni açıklanan gösterge piyasa beklentilerinden önemli ölçüde farklılık gösteriyorsa, diğer bir ifadeyle açıklanan yeni veri bilgi mevcuduna bir katkıda bulunuyorsa, piyasa katılımcıları yeni öğrendikleri bu bilgiyi de hesaba katarak fiyatlara ilişkin görüşlerini yeniden oluştururlar. Açıklanan veri beklentiler doğrultusunda gerçekleşmiş ise yeni verinin bir etkisi olmaz. Piyasa tabiriyle açıklama sonucu oluşacak yeni durumu yatırımcılar daha önce “satın almışlardır”. İktisadi dengeleri belirleyen göstergelerden birinin beklentilerden yüksek ya da düşük gerçekleşmesi halinde ise, finansal varlık değerlerinde de değişimler görülür. Oluşacak yeni fiyat dengesi, açıklanan göstergenin beklentiden ne yönde ve ne ölçüde saptığına göre belirlenir.

Finansal piyasaların büyüme ve enflasyona ilişkin göstergelere genelde nasıl tepki verdiğini **Tablo 3.1**'de özetliyoruz. İlk olarak faiz piyasasını ele alırsak, faizlerde yükselme beklentisi yaratan veriler, bono fiyatlarında düşüğe neden olarak bono yatırımcısının kaybına yol açacaktır. Örneğin ekonominin beklenenden hızlı büyüdüğüne ilişkin veriler faiz oranlarını artırarak faiz-bono piyasalarını olumsuz etkiler. Enflasyonun beklenenden yüksek çıkması da faiz oranları üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturan bir faktördür. Enflasyonun yükselmesi her şeyden önce borç verenlerin daha yüksek bir nominal faiz talep etmesini beraberinde getirecektir. Buna ilaveten enflasyondaki artış ekonominin ısındığının bir göstergesi olup, faizlerde de artış beklentisi doğurur. Sermaye piyasaları ise aksine ekonominin hızlı büyümesinden olumlu etkilenir. Ekonominin geleceğine ilişkin beklentilere pozitif yönde etki eden göstergeler, kârlılık ve varlık değerlerinin artacağı beklentisi yaratarak sermaye piyasalarında yükselişe neden olur. Enflasyonda beklenenin üzerinde artış ise borsalara olumsuz yönde etki eder. Enflasyon ekonominin kapasitesinin üzerinde büyüdüğünü gösterdiğinden, artan bir enflasyon çoğu zaman gelecekte büyümenin yavaşlayacağı sinyali olarak algılanır. Döviz fiyatları ise ekonominin hızlı büyüdüğü dönemlerde artış eğilimi gösterir. Büyümenin hız kazanması, yabancı mallara olan talebi artırarak cari işlemler açığı yaratacağından, döviz talebinin artmasını beraberinde getirecek ve döviz kurlarının

**TABLO 3.1**  
Piyasaların Açıklanan Göstergelere Tepkileri

Piyasa	Büyümede artış (büyümede düşüş)	Enflasyonda artış (enflasyonda düşüş)
Faiz piyasası	Faiz artar, bono fiyatları düşer (faiz düşer, bono fiyatları artar)	Faiz artar, bono fiyatları düşer (faiz düşer, bono fiyatları artar)
Sermaye piyasası	Borsa endeksi yükselir (borsa endeksi düşer)	Borsa endeksi düşer (borsa endeksi yükselir)
Döviz piyasası	Döviz kuru artar (döviz kuru düşer)	Döviz kuru artar (döviz kuru düşer)



da artışa neden olacaktır. Enflasyondaki artış ise zaten yerel para biriminin değer kaybetmesi anlamına gelmektedir.<sup>8</sup>

Bu noktada yukarıdaki tablonun daha çok yüksek gelirli ülkelerde gözlenen piyasa hareketleri göz önünde bulundurularak hazırlandığını belirtmemiz gerekiyor. Türkiye gibi orta gelirli, iktisadi şartları farklı dinamiklerden etkilenen ülkelerde piyasaların reaksiyonları tabloda belirtilenlerden aksi yönde gelişebilir. Örneğin ekonomideki ısınma yüksek gelirli ülkelerde, merkez bankasının faiz yükselteceğine ilişkin beklentiler yarattığı için genelde faiz oranlarında yükselişe yol açar. Yüksek borçlu gelişmekte olan ülkelerde ise faiz oranlarının daha çok borç çevrilebilirliğine ilişkin beklentilere bağlı olarak dalgalandığı gözlenmektedir. Gelişmekte olan bir ülkede hızlı büyüme, kamu dengesini iyileştirerek ülkenin kredi riskini düşürebilir. Bu durumda tabloda işaret edildiğinin aksine hızlı büyüme faiz oranlarında düşüşü beraberinde getirebilir.

Göstergelerin piyasalara etkisi, piyasanın endişe ve beklentilerine göre oluşmakta, bu endişe ve beklentiler ise tek tek göstergelerden çok tablonun bütünü üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla piyasa algısını özetleyen, her dönemde geçerli bir şablon oluşturmak mümkün değildir.

Türkiye’de çeşitli kuruluşlarca, iktisadi canlılığa ilişkin gösterge teşkil edebilecek pek çok istatistik hazırlanmakta ve düzenli aralıklarla yayımlanmaktadır. Sürekli yeni endekslerin oluşturulduğu, mevcut endekslerin içeriklerinin güncellendiği, endeksleri etkileyen hukuki ve iktisadi yapıların değişim gösterdiği günümüzde, ülke ekonomisinin genel durumu hakkında bilgi verebilecek ve düzenli olarak takip edilmesi gereken göstergelerin tam listesini çıkarmak mümkün değildir. Bununla birlikte, veri derleyen kuruluşun güvenilirliği, verinin sürekliliği, piyasalar ve iktisatçılar tarafından takip edilmesi gibi kriterler göz önüne alındığında şu göstergelerin öne çıktığı ifade edilebilir:

- İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı
- Sanayi Endeksleri
  - Aylık Sanayi Endeksleri
  - Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri
- Ticaret ve Hizmet Endeksleri
- İnşaat Sektörüyle İlgili Endeksler
  - İnşaat Endeksleri
  - Yapı İzin İstatistikleri
    - Yapı Ruhsatı
    - Yapı Kullanma İzin Belgesi
- Eğilim Anketleri
  - İktisadi Yönelim Anketi ve Reel Kesim Güven Endeksi
  - İşyeri Eğilim Anketi ve Sektörel Güven Endeksi

<sup>8</sup> Makro ekonomik göstergelerin yatırım kararlarında kullanılmasına ilişkin öneriler için Önsöz’ün 2 no.lu dipnotunda sıralanan çalışmalara müracaat edilebilir.

- Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi
- Beklenti Anketi
- Yatırım Anketi
- Dış Ticaret Beklenti Anketi
- Banka Kredileri Eğilim Anketi
- Tüketim Harcamaları
  - Perakende Satış Hacim Endeksi
  - AVM Endeksleri
  - Kredi Kartı İstatistikleri
- Diğer Önemli Veriler
  - Taşıt Aracı Üretim ve Satışları
  - Karşılıksız Çek ve Protestolu Senet İstatistikleri
  - Kurulan / Kapanan Şirket İstatistikleri
  - Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi
  - Elektrik Üretimi ve Tüketimi

Bu bölümün geri kalanında bu göstergeleri daha yakından inceleyeceğiz.

## İMALAT SANAYİNDE KAPASİTE KULLANIM ORANI

Gerçekleşen üretim miktarının, tam kapasite ile çalışılması halinde elde edilebilecek üretim miktarına oranı olarak tanımlanabilecek kapasite kullanım oranı, sanayi sektöründeki gelişmelerin izlenebileceği göstergelerin başında gelmektedir. Kapasite kullanım oranındaki artış, üretim faktörlerinin daha verimli kullanılması, mevcut yatırımların üretim olarak ekonomiye geri dönmesi ve kârlılığın artması anlamına geldiği gibi, gelecek dönemlerde yatırımların artacağına da bir işarettir. Türkiye’de kapasite kullanımına ilişkin TCMB tarafından aylık olarak hazırlanan İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı, kamuya açıklanan veriler arasında ekonominin canlılığını en hızlı yansıtan gösterge olma özelliğiyle yakından takip edilmektedir.

Kapasite kullanım oranı, bir ekonominin dinamizmi ve büyüme performansını ortaya koyan başlıca göstergelerden biridir. Firmaların düşük kapasiteyle çalışması, sabit sermaye yatırımlarının beklenen getiriye sağlayamaması ve dolayısıyla kârlılığın düşük olması anlamına gelir. Yüksek kapasite kullanımı ise hem kârlılığı olumlu etkiler, hem de kapasitesinin sınırlarına ulaşan üreticinin, kapasite artırımı için yeni yatırım planları yapmasının önünü açar. Kısa vadede kapasite değişimi sınırlı olacağından, kapasite kullanım oranı büyük oranda ürün talebine ve satışlarına göre dalgalanma gösterir. Bu çerçevede ekonomi genelinde kurulu kapasitenin ne oranda kullanıldığı, piyasadaki talep seviyesi ile genel iktisadi iklimin bir göstergesini sunmaktadır.

Kapasite kullanım oranı, üretim imkânlarının sınırına ne ölçüde yaklaşıldığının bir ölçüsü olarak, ekonominin fazla ısınmasının yaratacağı fiyat artışları bağlamında takip edilen göstergelerin de başında gelmektedir. Merkez bankaları enflasyon baskısının bir göstergesi olarak kapasite-

te kullanım oranlarını dikkatle izlemekte ve bu göstergedeki gelişimi, para politikasının şekillenmesinde dikkate almaktadırlar.<sup>9</sup> Atıl kapasite bulunduğunu işaret eden düşük bir kapasite kullanım oranı, enflasyonist ortam yaratmadan daha hızlı büyümenin mümkün olduğu şeklinde yorumlanır. Geçmiş verilere göre yüksek bir kapasite kullanım oranı ise üretimi artırmak için ilave yatırıma ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Talebin daha da artması durumunda, kısa vadede kapasiteyi artırmak mümkün olmayacağından fiyat düzeyi yükselecektir.

Kapasite kullanım oranının hesaplanabilmesi, firmaların dönem içindeki üretimleri ile tam kapasitede çalışılması halinde elde edilebilecek potansiyel üretim düzeyinin bilinmesini gerektirmektedir. Tam kapasite, bütün makine ve teçhizat ile personelin, normal mesai şartlarında üretebilecekleri azami üretim miktarını ifade eder. Şartların zorlanması ile, örneğin makinelerin aşırı çalıştırılması ya da fazla mesai yapılması sonucu bir süre tam kapasitenin üzerinde faaliyet gösterilebilir. Ancak tam kapasite, şartlar zorlanarak elde edilen geçici üretim artışını değil, makul bir değişken üretim maliyetiyle üretilen azami miktarı, yani sürdürülebilir üretimi ifade eder.

Türkiye’de İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı TCMB tarafından, imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işyerlerinin İktisadi Yönelim Anketi’ne verdikleri yanıtlara dayalı olarak aylık periyotta hesaplanmaktadır (İktisadi Yönelim Anketi için bkz. s. 114-118). Söz konusu ankette yer alan bir soruyla iş yeri yöneticilerinden firmalarının kapasite kullanım oranları hakkında bilgi alınmakta, alınan cevaplar firma ve sektör büyüklüklerine göre ağırlıklandırılarak endeksler oluşturulmaktadır. İşyeri bazında elde edilen veriler, iş yeri büyüklüğü ve sektör büyüklüğüne göre kademeli olarak ağırlıklandırılarak hem çeşitli sektörler için hem de imalat sanayinin tamamı için kapasite kullanım oranına ulaşılmaktadır.<sup>10</sup> Firmalardan her ayın 1’i ile 15’i arasında derlenen verilerle oluşturulan endeksler, aynı ayın son haftasında yayımlanmaktadır. Referans ayın içinde yayımlanan kapasite kullanım oranı, böylece üretim faaliyetinin en güncel durumunu yansıtan bir gösterge niteliği kazanmaktadır.

TCMB’nin kapasite kullanım oranı çalışması yalnız *imalat sanayi* altında sınıflandırılan sektörleri kapsamakta, sanayi sektörünün diğer iki alt başlığı olan *madencilik ve taşocakçılığı* ile *elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını* kalemleri, kapasite kullanım oranı hesaplamasına dâhil edilmemektedir. İmalat sanayinin geneli için ölçülen kapasite kullanım oranı yanında, Nace Rev.2’ye göre yirmi dört alt sektörün ve altı ayrı mal grubunun kapasite kullanım oranları da TCMB tarafından kullanıcılara sunulmaktadır.<sup>11</sup> Kapasite kullanımına ilişkin gazete haberleri genelde imalat sanayinin tamamı için hesaplanan oranlara odaklansa da, tek tek sektörlerin kapasite kullanım oranları da ekonominin performansına ilişkin değerli bilgiler içerir. Örneğin ağırlıklı olarak ihracata yönelik olarak dış piyasalara üretim yapan sektörlerin kapasite

<sup>9</sup> TCMB (2010-a), s. 28.

<sup>10</sup> TCMB (a).

<sup>11</sup> Bu mal grupları şunlardır: Dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları, tüketim malları, gıda ve içecekler, ara malları, yatırım malları

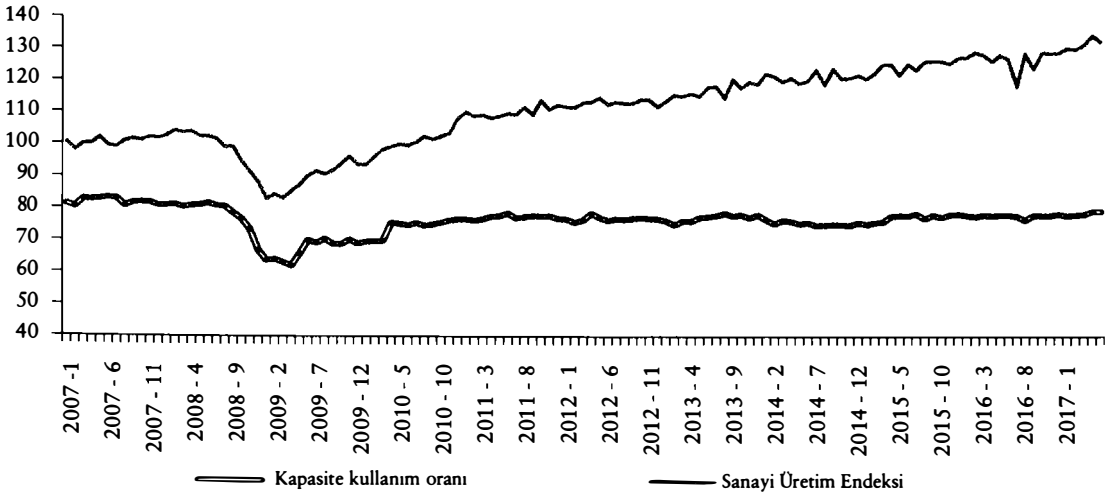
kullanım oranlarındaki artış, dış talepte ve ihracatta canlılık beklentisi doğuracaktır. Dayanıklı tüketim mali ve yatırım mali üretiminde görülen kapasite artışı ise yatırımların hızlandığının bir göstergesidir.

2007 yılından günümüze imalat sanayinde kapasite kullanım oranı ile sanayi üretim endeksi verileri **Grafik 3.2**'de karşılaştırılmaktadır. (Sayfa 94-97'de inceleyeceğimiz sanayi üretim endeksi, kısa dönemli iktisadi canlılık göstergeleri arasında en önemlisidir.) Kapasite kullanım seviyesinin, sanayi üretim performansının da bir göstergesi olduğu tabloda açıkça görülmektedir. Geçmiş veriler ortalama olarak kabaca % 75 ve üzeri bir kapasite kullanım oranının ortalama bir sanayi büyümesine işaret ettiğini göstermektedir.

Kapasite kullanım oranı, piyasanın en güncel durumunu yansıtan kullanışlı bir gösterge olsa da, hatalı yorumlara yol açmamak adına şu noktalara dikkat edilmelidir.

Bir şirket için kapasite kullanım oranının hesaplanabilmesi, öncelikle tam kapasite seviyesinin doğru belirlenmesini gerektirmekte, tam kapasite seviyesi ise çoğu zaman nesnel değerlendirmelere ve tahminlere dayalı olarak hesaplanmaktadır. Dolayısıyla firmaların anket aracılığıyla bildirdiği kapasite kullanım oranları kesin ölçümlerden çok tahmin niteliği taşır. Üstelik kapasite kullanım oranlarının derlenmesinde kullanılan İktisadi Yönelim Anketi'nde, geçmiş ayda fiilen gerçekleşmiş olan kapasite kullanım oranı değil, içinde bulunulan aydaki kapasite kullanım oranıyla ilgili bilgi alınmaktadır. Buna bağlı olarak alınan cevaplar, işyerleri tarafından hesaplanmış kapasite kullanımları kadar, o ay içinde gerçekleşmesi öngörülen kapasite kullanımına yönelik

**GRAFİK 3.2**  
**İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı ile İmalat Sanayi Üretim Endeksinin Gelişimi\***



(\*) Her iki endeks de mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmıştır.

Kaynak: TÜİK, TCMB.

beklentileri de içermektedir. İlk bakışta, firmalara yönelik düzenlenen ankette, cari dönemin kapasite kullanımı tahminini derlemek yerine gerçekleşmiş kapasite kullanımı hakkında bilgi almak daha sağlıklı bir yöntem olarak görülebilir. Ancak her halükârda azami kapasiteyi tanımlamak ve buna göre kapasite kullanım oranını hesaplamak sübjektif değerlendirmeyi içeren bir süreç olduğundan, göstergenin doğruluğundan (*accuracy*) kısmen taviz vererek daha güncel döneme ilişkin veri derlemek (*timeliness*) tercih edilir. Sonuç olarak kapasite kullanım oranı tahminlerinin belirli bir güven aralığına sahip olduğu göz önünde bulundurularak, küçük değişimlere fazla anlam yüklememek daha doğru olacaktır.

İkincisi, kapasite kullanımındaki artış mutlaka sanayi üretiminde artış anlamına gelmeyeceği gibi kapasite kullanımındaki düşüş de sanayi üretiminin gerilediğine işaret etmez. Kapasite kullanım oranının artması üretimin arttığını değil, üretimin kapasiteden daha hızlı arttığını gösterir. Mesela dönem içinde yatırımlara bağlı olarak kapasite artışı gerçekleşmişse, sanayi üretimindeki artışa rağmen kapasite kullanımında düşüş görülebilir. Mevsimsellikten arındırılmış serileri incelediğimizde, 111 aylık dönemin 54'ünde kapasite kullanım oranı ile sanayi üretim endeksinin aynı yönde geliştiği, geri kalan 57 dönemde ise bu iki göstergenin farklı yönlerde hareket ettikleri görülmektedir.<sup>12</sup> Buna göre aylık gelişmeler yerine kapasite kullanım oranındaki genel trendin izlenmesi daha anlamlı olacaktır.

Üçüncü olarak her bir sektörün kârlı üretim yapabileceği kapasite kullanım oranı farklılık gösterebilmektedir. Bazı sektörlerdeki işletmeler, kârlılıklarını koruyarak üretime devam edebilmek için yüksek kapasite kullanım oranı ile çalışmaya ihtiyaç duyarken, bazı sektörler düşük kapasite kullanımında dahi faaliyetlerinden kâr elde edebilirler. Geçmiş dönemlere bakıldığında ana metal sanayi ve kâğıt ürünleri imalatında yüksek kapasiteyle çalışıldığı, deri ürünleri ve içecek üretimi gibi bazı sektörlerde ise düşük kapasite ile üretim yapıldığı görülmektedir. Kapasite kullanımının seviyesine ilişkin yorum yapabilmek için, o sektörde alışılmış kapasite kullanım oranının göz önünde bulundurulması gerekir.

Son olarak kapasite kullanım oranının mevsimsellik gösterdiği unutulmamalı ve bir önceki ay değeriyle yapılan karşılaştırmalarda bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

## SANAYİ ENDEKSLERİ

20. yüzyılın ortalarına kadar, belirli bir refah ve gelir seviyesine erişmiş ekonomilerin ayırıcı vasfı sanayileşmiş olmaları idi. Bu anlamda sanayileşme ile kalkınma uzun zaman birbirinin yerine kullanılan ifadeler olmuştur. Türkiye'de de 30'lu yıllardan itibaren kalkınma çabalarının merkezine sanayi sektörü yerleşmiş, tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ağırlıklı bir iktisadi yapıya geçiş için yoğun çaba sarf edilmiştir. Yaklaşık son elli yıllık dönem ise sanayi üretiminin giderek artan oranda gelişmekte olan ülkelere kaydığı bir yatırım ortamına sahne olmakta, yüksek gelirli ülkelerde iktisadi faaliyet daha çok hizmet sektöründe yoğunlaşmaktadır.

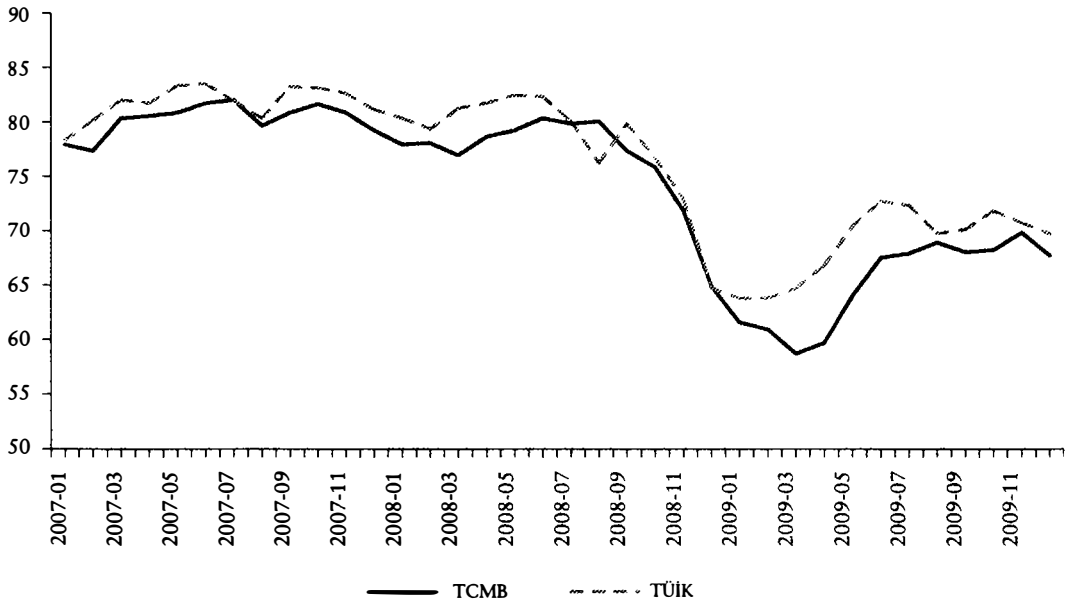
## ÇERÇEVE 3.1

## TCMB ve TÜİK Tarafından Yayımlanan Kapasite Kullanım Oranları

1991 tarihinde TÜİK tarafından İmalat Sanayi Eğilim Anketi sonuçlarına dayalı olarak hazırlanmaya başlanan İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranlarına ilave olarak 2007 yılından sonra TCMB tarafından da kapasite kullanım oranı tahminleri hazırlanmaya başlanmış, bunun üzerine iki farklı kurumun aynı göstergeye yönelik tahmin yayımlamasının meydana getireceği karışıklığı engellemek amacıyla 2009 yılında TÜİK tarafından kapasite kullanım oranı derlenmesine son verilmiştir.<sup>1</sup> 2010 yılı başından bu yana kapasite kullanım oranı yalnızca TCMB tarafından hesaplanmaktadır.

GRAFİK 3.1.1

TCMB ve TÜİK Tarafından Hazırlanan Kapasite Kullanım Oranları Karşılaştırması



Kaynak: TÜİK, TCMB.

2007-2009 yılları için her iki kurumca hesaplanmış olan kapasite kullanım oranlarının da elimizde mevcut olması, bu iki seri arasındaki yöntem farklılıklarının istatistiklere ne şekilde yansıdığını görmemize imkân sağ-

<sup>1</sup> TÜİK tarafından 1991-2009 döneminde yayımlanmış olan kapasite kullanım oranları, şirket yöneticilerinden İmalat Sanayi Eğilim Anketi aracılığıyla geçmiş ayda gerçekleşen kapasite kullanım oranı bilgisi alınarak hesaplanıyordu. TÜİK, yayımladığı bültenlerde kapasite kullanım oranının yanı sıra, işyerlerinin tam kapasite ile çalışmama nedenlerini de ayrıca duyurmaktaydı.

lamaktadır. **Tablo 3.1.1**'de 2007-2009 dönemi için TÜİK ve TCMB tarafından hazırlanan kapasite kullanım oranı tahminleri karşılaştırılmaktadır. Tabloda, iki kurum tarafından düzenlenen kapasite kullanım oranlarının genelde beraber hareket ettiği, ancak serilerin bazı dönemlerde aksi yönde de gelişme gösterebildiği gözlemlenmektedir. Örneğin 2009 Ağustos ayında TÜİK tarafından hazırlanan kapasite kullanım oranı düşerken, aynı ayın TCMB verileri kapasite kullanımının arttığına işaret etmektedir. TCMB tarafından hazırlanan verilerin TÜİK tarafından hazırlanan kapasite kullanım oranlarına göre daha düşük seyretmesi ve TCMB verilerinin daha az oynaklık göstermesi, dikkat çeken diğer noktalar olarak sıralanabilir. Bu gözlemlere dayanarak, iki kurumun hesaplamalarındaki yöntem farklılıklarının istatistiklerde, iki serinin devamlılığına imkân vermeyecek seviyede olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Sanayi sektörünün ekonomideki ayrıcalıklı yeri, sanayi üretimine ilişkin göstergelerin yakından takip edilmesini beraberinde getirmektedir. Her ne kadar günümüzde kalkınmanın mutlaka sanayileşmeden geçtiği algısı güç kaybetmiş olsa da sanayi sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, iktisadi yapı içindeki özel yerini korumaktadır. İmalat sanayinde gelişim, parasal olarak yaratılan katma değer in ötesinde teknolojik gelişim, bilgi birikimi ve know-how ile işletme teknikleri ve organizasyon becerisinin de gelişimini beraberinde getirmektedir. Sanayi sektörünün katkısı olmadan sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme yakalamış gelişmekte olan bir ülke örneği göstermek zordur.

Sanayi istatistiklerinin kısa dönemli göstergeler bağlamında kullanıcıların ilgisini çekmesinin başlıca nedeni ise, ticaret, ulaşım, haberleşme gibi pek çok diğer sektördeki gelişimin ülkenin sanayideki performansına bağlı olması, sanayi üretiminin diğer sektörleri de peşinden sürükleyerek iktisadi canlılığın motoru vazifesi görmesidir.

Sanayi istatistiklerinin hizmet göstergelerinden daha fazla ilgi çekmesinin bir diğer nedeni ise, hizmete yönelik birçok sektörün istikrarlı bir gelişim sergilemesine karşın, sanayi ürünlerine olan talebin, piyasa şartlarına göre dalgalanma göstermesidir. Ulaşım, haberleşme, sağlık hizmetleri gibi çoğu zaman birer zorunluluk niteliği taşıyan hizmetlere yönelik talep, kısa dönemli iktisadi konjonktürden bağımsız bir gelişim gösterirken sanayi ürünlerine olan talep, tüketici ve yatırımcı güvenine bağlı olarak dalgalanır. Türkiye'de de geçmişte aylık sanayi endekslerinin yavaşlama dönemlerinde hızla daraldığı, büyüme dönemlerinde ise milli gelirden daha hızlı arttığı gözlemlenmektedir.

Yukarıda incelediğimiz imalat sanayinde kapasite kullanım oranı, sanayi üretimine ilişkin en erken yayımlanan gösterge olmakla birlikte sektördeki gelişimin ancak kaba bir tablosunu sunmaktadır. Sanayide ayrıntılı gerçekleştirmeler, TÜİK tarafından hazırlanan, aylık sanayi endeksleri ve üç aylık işgücü girdi göstergeleri olmak üzere iki grup endeks yardımıyla izlenebilmektedir. Aylık sanayi endeksleri sanayinin üretim yapısı üzerine bilgi sağlarken üç aylık sanayi işgücü girdi endeksleri sanayide istihdam ve ücret yapısının analiz edilmesine imkân sağlar. Bu endeksler, yöneticilerin öznel değerlendirmeleri yerine, firmalardan derlenen ciro ve üretim miktarı gibi somut bilgilere dayanmalarıyla kapasite kullanım oranı istatistiklerinden ayrılmaktadır.

## Aylık Sanayi Endeksleri

TÜİK tarafından sanayi sektöründe meydana gelen gelişmelerin kısa aralıklarla izlenebilmesi amacıyla, Aylık Sanayi Üretim Anketi ile derlenen veriler kullanılarak sanayi üretim ve sanayi ciro endeksleri olmak üzere iki önemli gösterge hazırlanmaktadır. Aşağıda sırasıyla ele alacağımız bu endekslerden özellikle Sanayi Üretim Endeksi, hem oldukça kapsamlı ve güvenilir hem de nispeten erken yayımlanan bir gösterge olarak yakından takip edilmekte ve Türkiye’de yayımlanan iktisadi göstergeler arasında özel bir konuma sahip bulunmaktadır.

### *Sanayi Üretim Endeksi*

TÜİK’in imalat sanayine ilişkin bilgi toplamak amacıyla düzenlediği anketlerin geçmişi 1951 yılına kadar gitmektedir. 1951-1965 döneminde yıllık olarak düzenlenen anketler aracılığıyla yıllık sanayi endeksleri hazırlanmış ve anket sonuçları çeşitli TÜİK yayınları yoluyla kullanıcılarla paylaşılmıştır. 1966 yılından sonra ise anket çalışmaları üçer aylık dönemlerde gerçekleştirilmeye başlanmıştır.<sup>13</sup>

Günümüzde daha geniş bir kapsamla yayımlanan endeksin geçmişi ise 1981 yılına gitmektedir. Bu tarihte başlayan çalışmalar sonucunda 1983 yılında ilk imalat sanayi üretim endeksi 1981 temel yıllı olarak kullanıcılara sunulmuştur.<sup>14</sup>

Sanayi üretimindeki yapısal değişikliklere paralel olarak, ilerleyen yıllarda endeks üzerinde çeşitli güncellemeler yapılmış ve bu çalışmalar sonucunda 1986, 1997 ve 2005 temel yıllı yeni sanayi üretim endeksleri hazırlanmıştır. Hâlihazırda TÜİK tarafından 2010 temel yıllı Sanayi Üretim Endeksi aylık olarak yayımlanmakta olup, bu endeksi ekonominin genel durumu hakkında fikir sahibi olabileceğimiz en güvenilir aylık gösterge olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Sanayi Üretim Endeksi, Nace Rev.2 standardına göre hazırlanmış, sanayi altında sınıflanan üretim faaliyetleri sonucu elde edilen üretim toplamını veren bir miktar endeksidir. Endekste, GSYH içinde sanayi başlığı altında yer alan madencilik ve taşocakçılığı ile imalat sanayinin tamamı, enerji alt sektörünün ise büyük bölümü kapsam dâhilindedir.<sup>15</sup> Bu yönüyle de aylık sanayi endeksleri, yalnız imalat sanayini kapsayan kapasite kullanım oranına göre sanayi sektörünün daha kapsamlı bir tablosunu vermektedir.

Endeks, üretimi süreklilik arz eden ve homojen yapıdaki sanayi mamullerinden oluşturulan bir madde sepeti kullanılarak hesaplanır. Madde sepetinde yer alan mamullerin üretildiği işyerlerine yönelik olarak düzenlenen Aylık Sanayi Üretim Anketi ile üretim miktar verileri derlenmekte, belirlenen üretim miktarlarının, her bir maddenin toplam sanayi katma değeri içindeki payına göre ağırlıklandırılmasıyla da endeks değerlerine ulaşılmaktadır. Endeks, üretimin parasal

<sup>13</sup> TÜİK (2008-a), s. 293-295.

<sup>14</sup> 1988 yılında TCMB bünyesinde yapılan bir çalışma ile 1962-1987 yıllarını kapsayan bir sanayi üretim endeksi serisi elde edilmiştir (bkz. Altınkemer-İskenderoğlu-Özatay (1988)).

<sup>15</sup> Enerji alt sektöründe kapsama dâhil edilmeyen faaliyetler için bkz. TÜİK (2008-e) s. 43.



değerinin değil, fiziksel hacminin bir göstergesidir. Dolayısıyla endeksler, fiyat genel düzeyinden etkilenmemekte, üretimdeki reel artışı yansıtmaktadır.

Sanayi Üretim Endeksi, toplam sanayi sektörünün yanı sıra, **Tablo 3.2**'de yer verilen çeşitli alt sanayi kolları bazında da hesaplanmaktadır. Alt sektörlerle ilişkin endekslerin yanı sıra, yalnız sermaye malları üretimini ya da dayanıklı tüketim malı üretimini kapsayan, mal özelliğine göre farklı kapsamlarda endeksler de hazırlanmaktadır. Her bir sektör özelinde hazırlanan bu endeksler, sanayi üretimindeki değişmelere ve bu değişimlerin altında yatan nedenlere ilişkin yorum getirmek üzere ayrıntılı bilgiler sunar. Örneğin sektörlerin farklı gelişim hızları incelenerek büyümenin yatırım talebiyle mi yoksa tüketim talebiyle mi bağlantılı olduğu hakkında fikir sahibi olunabilir ya da ağırlıklı olarak ihracata ya da iç piyasaya yönelik üretim yapan sektörler incelenerek, iç ve dış piyasanın canlılığına ilişkin kanaat edinilebilir. Dayanıklı tüketim malları endeksinin yükselmesi talep artışına işaret ederken, yatırım malları endeksindeki artış yatırımların hızlandığı anlamına gelecektir.

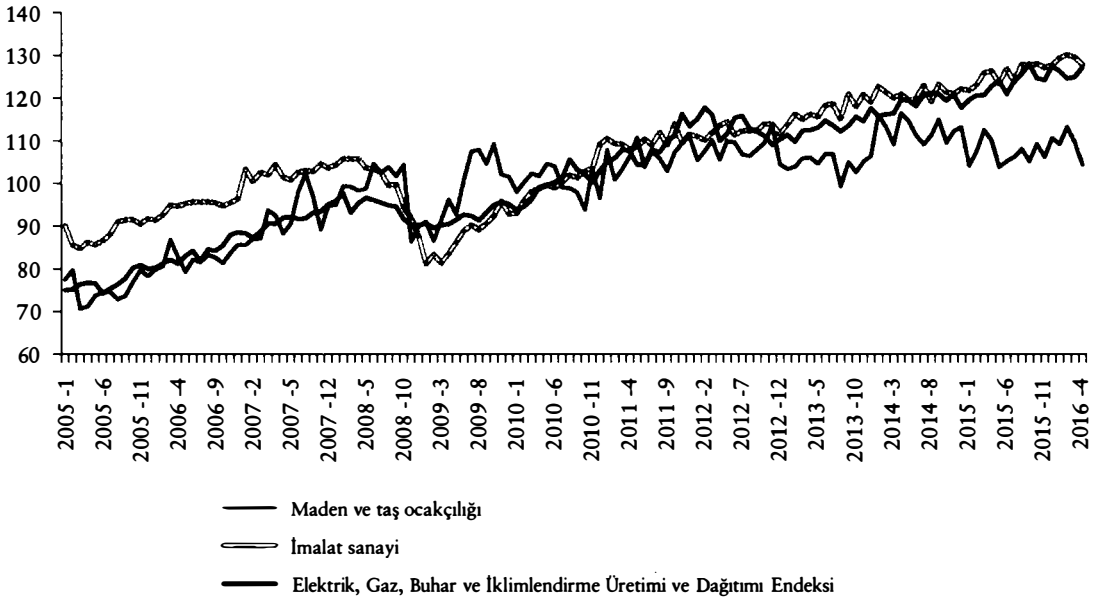
**TABLO 3.2**  
TÜİK Tarafından Hazırlanan Üretim Çeşidine Göre Sanayi Üretim Endeksleri

Toplam sanayi endeksi	
Faaliyet konusuna göre sanayi üretim endeksleri	
-	Madencilik ve taş ocakçılığı (4 alt sektör)
-	İmalat sanayi (24 alt sektör)
-	Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı
Tüketim amacına (pazarın niteliğine) göre sanayi üretim endeksleri	
-	Aramalı
-	Dayanıklı tüketim malı
-	Dayanıksız tüketim malı
-	Enerji
-	Sermaye malı

2005 yılından günümüze kadar sanayi başlığı altındaki üç alt sektöre ait mevsimsellikten ve takvim etkisinden arındırılmış sanayi endekslerine **Grafik 3.3**'te yer verilmektedir. Bu dönemde en istikrarlı üretim artışının *elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtımı* sektöründe yaşandığı gözlemlenirken, *maden ve taşocakçılığı* sektörü en fazla oynaklık gösteren sanayi üretim kolu olarak dikkat çekmektedir. Küresel krizden en fazla etkilenen sanayi kolu olarak ise *imalat sanayi* öne çıkmaktadır. İmalat sanayi üretimi, durgunluk öncesi azami seviyeye ulaştığı 2008 Mart ayından en düşük seviyeye indiği 2009 Mart ayına kadar geçen bir yıllık sürede % 23 oranında gerileme göstermiş, ancak ardından hızla toparlanarak 2010 yılı sonunda tekrar eski seviyesine geri dönmüştür.

Sanayi Üretim Endeksi'ni değerli kılan bir diğer nokta ise milli gelir istatistikleriyle büyük ölçüde paralellik arz etmesidir. Sanayi Üretim Endeksi aylık olarak hesaplanarak referans döne-

GRAFİK 3.3  
Aylık Sanayi Endeksleri



Kaynak: TÜİK.

min bitiminden yaklaşık beş hafta sonra yayımlanırken, GSYH istatistikleri üç aylık dönemlerle ve referans dönemin bitiminden üç ay sonra açıklanmakta, böylece Sanayi Üretim Endeksi, ileri bir tarihte açıklanacak olan GSYH istatistiklerine ilişkin ön bilgi sunan, GSYH gelişimini tahmin etmekte yararlanılabilecek değerli bir gösterge niteliği kazanmaktadır.

Geçmiş dönemlerde yayımlanmış Sanayi Üretim Endekslerinde, başta imalat sanayi olmak üzere her üç sanayi alt başlığının da GSYH göstergeleri ile büyük oranda paralellik gösterdiği gözlemlenmektedir. Bir fikir vermesi adına, 2005-2015 dönemi için mevsimsellikten arındırılmış 1998 temel yıllı GSYH ile Sanayi Üretim Endekslerinin değişim oranları arasındaki korelasyon madencilik ve taş ocaklığı alt kalemi için 0,42, imalat sanayi alt kalemi için ise 0,97, elektrik, gaz ve su alt kalemi için 0,67 olarak hesaplanmıştır. (2009 temel yıllı GSYH ile Sanayi Üretim Endeksi arasındaki korelasyonun daha düşük olduğu gözlemlenmektedir.)

Sanayi Üretim Endeksi'nin, GSYH içinde sanayinin gelişimini yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilebilmesinin önündeki tek engel, GSYH hesaplamasında yaratılan toplam katma değer esas alınırken, Sanayi Üretim Endeksi'nin miktar üzerinden hesaplanıyor olmasıdır.<sup>16</sup> Bir ni-

<sup>16</sup> Birçok ülke, sanayi endeksleriyle fiziki üretim miktarını ölçerken, Çin tarafından yayımlanan sanayi endeksi üretim miktarını değil, sanayinin yarattığı katma değeri gösteriyor.

hai ürünün üretim miktarı ile o üretim sürecinde yaratılan katma değer ters yönlerde gelişebileceğinden, sanayi üretimi ile sanayinin milli gelire katkısı arasında da birebir ilişki bulunmayabilir. Nitekim nadiren de olsa sanayi endeksi ve sanayiye ilişkin GSYH istatistiklerinin ters yönde geliştiği örnekler mevcuttur. Örneğin 2011'in ilk çeyreğinde İmalat Sanayi Üretim Endeksi bir önceki çeyreğe göre azalırken, GSYH'nın alt kalemi olan imalat sanayi üretimi artış göstermiştir.

### *Sanayi Ciro Endeksi*

Aylık yayımlanan sanayi endekslerinden diğeri ise farklı sanayi sektörlerinin pazar büyüklüğünü ölçen Sanayi Ciro Endeksi'dir. Üretim miktarı üzerinden hazırlanan Sanayi Üretim Endeksi'nin aksine Sanayi Ciro Endeksi, sanayi firmalarının satış tutarları esas alınarak hazırlanır. Bu açıdan bakıldığında Sanayi Üretim Endeksi sanayinin arz tarafına, Sanayi Ciro Endeksi ise daha çok talep tarafına ışık tutar.

Sanayi Ciro Endeksi TÜİK tarafından, imalat sanayi ile maden ve taşocakçılığı sektöründe faaliyet gösteren orta ve büyük ölçekli firmaların ciroları hakkında, Aylık Sanayi Üretim Anketi ile elde edilen verilerin endeks haline getirilmesiyle oluşturulmaktadır.<sup>17</sup> Firma ciroları, firmanın üretimini yaptığı malların satış tutarlarını yansıtır. Bu anlamda firmanın sabit değerlerinin satışı sonucu eline geçen tutarlar dikkate alınmamakta, ayrıca dolaylı vergiler (KDV, ÖTV vb.) de firma cirosuna dâhil edilmemektedir.<sup>18</sup> Nihai endeks değerleri, anket ile derlenen ciro bilgilerinin sektörlerin cirolarına göre ağırlıklandırılmasıyla elde edilir. Sanayi Üretim Endekslerinde olduğu gibi Sanayi Ciro Endeksleri kapsamında da, toplam sanayi sektörünün yanı sıra, pazarın niteliğine ve faaliyet konusuna göre çeşitli alt sanayi kolları için endeksler hazırlanmaktadır. Buna ilave olarak Sanayi Ciro Endeksi'yle yurt içine satış-yurt dışına satış ayırımında da bilgi edinilebilmektedir.

Sanayi Ciro Endeksi'ni üretim endeksinin ardından ikinci plana iten temel neden ise referans dönemin bitiminden yaklaşık 3 ay sonra açıklanmasıdır. Sanayi Üretim Endeksi'ne göre geç açıklanması, Sanayi Ciro Endeksi'nin daha az ilgi görmesi sonucunu doğurmaktadır.

Sanayi Ciro Endeksi ile Sanayi Üretim Endeksi arasında üç temel farktan bahsedilebilir.

İlk olarak Sanayi Üretim Endeksi'nde malın üretim tarihi dikkate alınırken, Sanayi Ciro Endeksi'nde malın satış tarihi önemlidir. Yani üretilen mal hangi ayda satılmışsa, o ayın Sanayi Ciro Endeksi'ne dâhil edilir. Üretim yapan firmanın ay içinde ürettiği, fakat stoklarında bekleyen mallar Sanayi Ciro Endeksi'nde hariç tutulurken (Sanayi Üretim Endeksi'ne dâhil), stoktan yapılan satışlar Sanayi Ciro Endeksi'ne dâhildir (Sanayi Üretim Endeksi'nde hariç). Özetle her iki seri arasında oluşan farkın bir kısmı, stok değişimlerinden kaynaklanmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken ikinci nokta Sanayi Ciro Endeksi'nin fiyat artışlarını da içermesidir. Sanayi Ciro Endeksi, Sanayi Üretim Endeksi'nin aksine satış tutarları üzerinden hesaplanır. Cirodaki artışın üretim artışından mı yoksa fiyat artışından mı kaynaklandığının anlaşılabilmesi

<sup>17</sup> Sanayi Üretim Endekslerinin aksine Sanayi Ciro Endekslerinde elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımını kapsamamaktadır. Aylık Sanayi Ciro Endeksi, Metaveri, TÜİK.

<sup>18</sup> Ciro tanımına dâhil olan ve olmayan kalemler için bkz. TÜİK (2008-e), s. 32-33.

## ÇERÇEVE 3.3

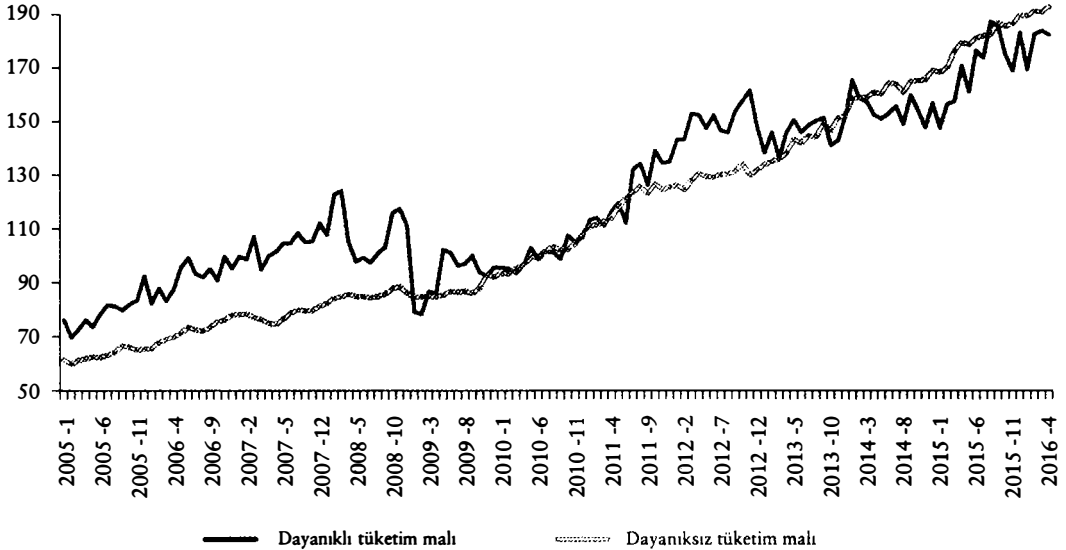
## Dayanıklı ve Dayanaksız Tüketim Malları

Tüketim yapısının analizinde tüketim mallarını dayanıklı mallar-dayanaksız mallar olarak iki kırımda ele almak yaygın bir uygulamadır. Bu iki mal grubunun üretim ve tüketim yapılarındaki gelişim, pazarın gelişimi ve harcama yapısının içyüzünü kavramamıza yardımcı olmaktadır.

Otomobil, buzdolabı, televizyon, saat gibi satın alındıktan sonra uzun süre kullanılabilen mallar dayanıklı tüketim malı olarak adlandırılırken, bunların dışında kalan, bir seferde ya da kısa sürede tüketilen ya da kullanım süresi kısıtlı mallar dayanaksız tüketim malları arasında sınıflandırılmaktadır. Genelde üç yıl üzeri kullanım süresi olan mallar dayanıklı tüketim malı, üç yıldan daha kısa sürede kullanım ömrünü tamamlayan mallar ise dayanaksız tüketim malı kategorisinde kabul edilir.<sup>1</sup>

Dayanıklı tüketim malları genelde kişinin hayatını idame edebilmesi için zaruri ihtiyaç niteliği taşımayan mallardan oluştuğu için, ekonominin daralma dönemlerinde tüketicilerin bu tür harcamalarını ertelemeleri sözü konusu olabilmektedir. Bu durum dayanıklı tüketim mallarına, gelir düzeyi ve beklentilere karşı hassas olma özelliği kazandırır. Dayanaksız tüketim malları ise genelde tüketiminin kısılması mümkün olmayan temel ihtiyaç maddelerinden oluşur. Tüketicilerin bu mallara karşı olan talebi çoğu zaman ekonominin genel durumundan

TABLO 3.3.1  
Dayanıklı ve Dayanaksız Tüketim Malları Sanayi Ciro Endeksleri



Kaynak: TÜİK.

1 SNA 93'e göre bu sınır bir yıl olarak ifade edilmektedir. Öte yandan bıçak, testere, çekiç gibi kullanım süresi üç yılı aşan ancak piyasa değeri belirli bir sınırın altında kalan mallar da istatistikî sınıflamalarda dayanaksız tüketim malı grubunda kabul edilmektedir.

bağımsızdır. Bu bağlamda tüketici güveni ve harcama yapısındaki dalgalanmalar, tüketimin geneli yerine daha çok dayanıklı tüketim malları talebi üzerinden izlenir.

Ülkemizde dayanıklı-dayanaksız tüketim mali ayrımında tüketim yapısına ilişkin gelişmeler Sanayi Üretim ve Sanayi Ciro Endeksleri yardımıyla izlenebilmektedir.<sup>2</sup>

Dayanıklı ve dayanaksız tüketim mallarının mevsimsellikten arındırılmış aylık ciro endekslerine **Tablo.3.3.1**'de yer verilmektedir. Beklendiği üzere kriz döneminde dayanıklı tüketim mali satışları hızla daralmakta, dayanaksız tüketim mallarında ise ciddi bir gerileme gözlemlenmemektedir. Dayanıklı tüketim mali cirolarının daha oynak olması da yine beklentilerimizle uyumludur.

2 Harcama yöntemiyle GSYH serisinde de tüketim bu kısımda verilmektedir.

için ciro endekslerinin uygun bir fiyat endeksi ile indirgenmesine ihtiyaç duyulur.

Son olarak Sanayi Üretim Endeksi yalnızca fiziki üretimi ölçerken, Sanayi Ciro Endeksi kısmen firma tarafından verilen hizmetler karşılığında elde edilen gelirleri de içerir. Bir sanayi kuruluşu tarafından elde edilen cironun içinde teslimat ve kurulum hizmeti gibi fiziki üretim haricinde yaratılmış katma değer de olabilir. İşte bu katma değer Sanayi Ciro Endeksi'ne pozitif yönde etki ederken, Sanayi Üretim Endeksi'ni etkilemez.<sup>19</sup>

### Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri

Sanayi sektörüne ilişkin TÜİK tarafından hazırlanan diğer bir gösterge grubu, sanayi sektöründe istihdam ve ücret yapısındaki gelişmelerin izlenebilmesi amacıyla, Üç Aylık Sanayi İstihdam Anketi'nden elde edilen veriler kullanılarak hesaplanan Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri'dir. Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri üç grup altında toplanmaktadır:

- İstihdam Endeksi
- Çalışılan Saat Endeksi
- Brüt Ücret-Maaş Endeksi

Bu üç ana başlığın her biri için hem faaliyet konusu kısırlımında (madencilik ve taş ocakçılığı, imalat sanayi, gıda ürünleri imalatı vb.) hem de tüketim amacı ve pazarın niteliği kısırlımında (aramalı, dayanıklı tüketim malı, dayanaksız tüketim malı, enerji, sermaye malı) çeşitli alt endeksler hazırlanmaktadır.

Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri, sanayi üretimindeki gelişimden çok sanayinin istihdam ve ücret yapısı hakkında bilgi veren bir endeks grubu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Sa-

<sup>19</sup> 2012 yılından önce, üretim ve ciro endekslerine ilave olarak ayrıca bir sanayi sipariş endeksi hazırlanmaktaydı. Bir öncü gösterge teşkil etmesi ümidiyle hazırlanan bu endeks, sanayi üretimi yapan firmalardan, ileriki bir tarihte teslim edilmek üzere alınan siparişler hakkında toplanan bilgilerin firma ve sektör cirolarına göre ağırlıklandırılmasıyla elde ediliyordu. Ancak endeks değerlerinin ciro endeksine çok yakın seyretmesi ve beklendiğinin aksine gelecekteki üretim seviyesine ilişkin bilgi sağlamaması nedeniyle endeksin öncü gösterge olma beklentisini karşılamadığı anlaşıldı ve hesaplanmasına son verildi.

nayi İşgücü Girdi Endeksleri, amaç, kapsam ve yöntem boyutlarında, *5 Çalışma Ekonomisi* başlığı altında ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz resmi işsizlik ve istihdam göstergelerinden farklılık göstermektedir. Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri anket yoluyla sanayi alanında faaliyet gösteren şirketlerden elde edilen bilgilerle hazırlanırken, *5 Çalışma Ekonomisi* başlığında inceleyeceğimiz işsizlik ve istihdam göstergeleri Hanehalkı İşgücü Anketi aracılığıyla doğrudan kişilerle yapılan görüşmeler sonucu elde edilmektedir. Bu anlamda Hanehalkı İşgücü Anketi toplumun işsizlik ve istihdam yapısına odaklanırken, Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri daha çok sanayinin istihdam yaratma kapasitesinin bir göstergesi niteliğini taşır.

### *Sanayi İstihdam Endeksi*

Sanayide işgücü girdi göstergelerinin ilki, sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalarda çalışan personel sayısı hakkında derlenen bilgilerden faydalanılarak oluşturulan ve istihdam edilen kişi sayısı üzerinden hesaplanan Sanayi İstihdam Endeksi'dir. Bu endeks sanayinin alt sektörlerindeki istihdamın gelişimi için de başvurulabilecek bir kaynaktır.

İstihdam Endeksi kapsamında istihdam, ücretleri iş yeri tarafından karşılanmak üzere iş yerinde ya da iş yeri dışında çalışanlar, iş yeri sahipleri, ücretsiz aile işçileri ve yarı zamanlı çalışanların toplamından oluşmaktadır. Endeksin hazırlanmasında, dönem süresince ortalama istihdam düzeyi değil, üç aylık dönemin son gününde çalışan kişi sayısı dikkate alınır.

Hanehalkı İşgücü Anketi aracılığıyla derlenen sanayi istihdamı ile Sanayi İstihdam Endeksi'ne göre sanayi istihdamındaki gelişim **Grafik 3.4**'te karşılaştırılmaktadır. İki serinin konjonktür dalgası boyunca birlikte hareket etmesine karşın kısa dönemde gelişimlerinin farklı yönlerde olabildiği gözlemlenmektedir. İki seri arasındaki farklılıklar ve istihdam ölçümünün teknik zorlukları göz önünde bulundurulduğunda, sanayi istihdamının gelişiminin izlenmesi için, farklı kaynaklardan derlenen her iki göstergenin birlikte değerlendirilmesi daha doğru olacaktır<sup>20</sup> (bkz. Çerçeve 5.1).

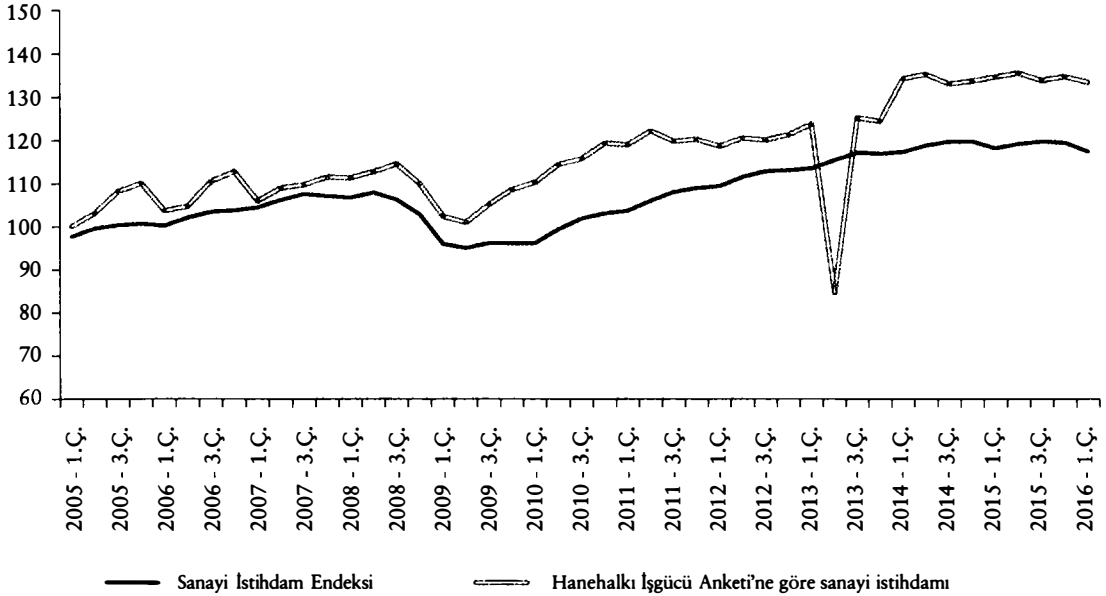
### *Sanayide Çalışılan Saat Endeksi*

Çalışılan Saat Endeksi, sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalardan, ilgili dönem boyunca çalışılan toplam saat hakkında derlenen bilgilerle oluşturulmaktadır. İstihdam Endeksi'yle birlikte değerlendirildiğinde Çalışılan Saat Endeksi, mevcut işgücünden ne oranda faydalandığını da yansıtmaktadır.

Çalışılan saat endekslerinin asıl önemi, gelecek dönemlerdeki işgücü talebi ve istihdam durumuna ilişkin bir öncü gösterge niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. İktisadi faaliyetin yükseliş gösterdiği dönemlerde, çalışılan toplam saatin istihdamdan daha önce artması beklenir. Satışlarda ve talepte bir artış gerçekleştiğinde işverenler, yeni istihdam yerine, öncelikle mevcut elemanlarını daha uzun süre çalıştırmayı, ancak talebin geçici olmadığından emin ol-

**20** Sanayi istihdamında 2013 3. çeyrek değerinin hatalı hesaplanmış olabileceğini düşünüyoruz. Aynı durum **Grafik 3.6**'da 2008 2. çeyrek verisi için de geçerlidir.

GRAFİK 3.4  
İstihdam Endeksine Göre Sanayi İstihdamı ve Hanehalkı İşgücü Anketi'ne Göre Sanayi İstihdamı



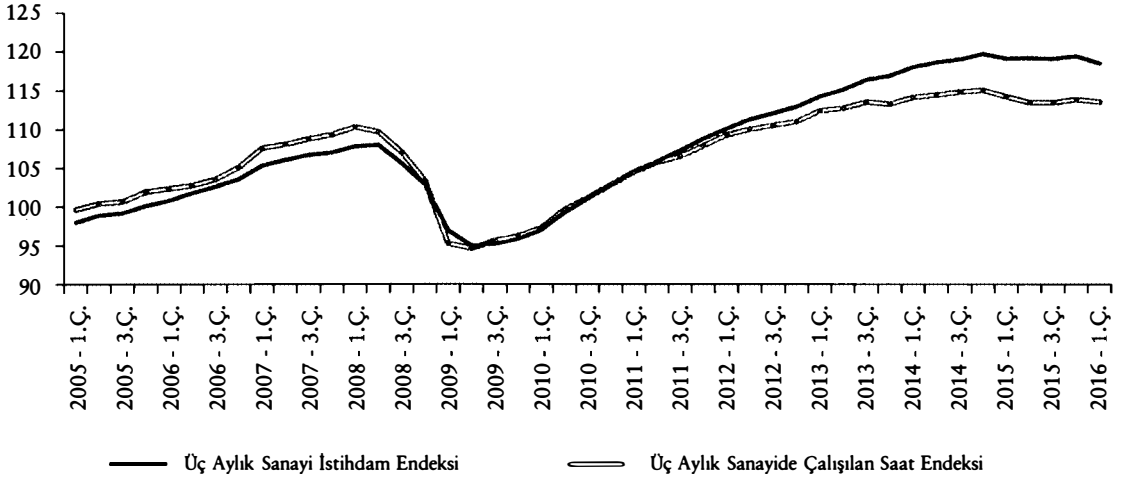
(\* ) Hanehalkı İşgücü Anketi'ne göre sanayi istihdamı sayısı, 2005 1. Çeyrek 100 olmak üzere endeks haline getirilmiştir.

Kaynak: TÜİK.

duktan sonra yeni istihdama yönelmeyi tercih ederler. Talepteki dalgalanmanın geçici olması durumunda yeni eleman alınması, gelecekte daha büyük atıl işgücüyle karşılaşılması sonucunu doğurabilir. İşe alım planlarının güncellenmesi ve ilave istihdam yaratılması, ancak artan talebin geçici bir durum değil, devam eden bir genişlemenin neticesi olduğu anlaşıldığında söz konusu olur. Ekonominin daralma dönemlerinde de benzer bir süreç işler. İşverenler, işten eleman çıkarmanın ve talep arttığında yeni eleman almanın maliyetini göz önünde bulundurarak, siparişler azalır azalmaz ilk iş olarak işçi çıkarma yoluna gitmezler. Bunun yerine, geçici bir süre çalışma saatlerini azaltmayı ya da izin kullandırmayı tercih ederler. Özetle genişleme dönemlerinde önce çalışılan saat endeksinin daha sonra istihdam endeksinin yükselmesi beklenirken, durgunluk dönemlerinde de genellikle çalışılan saat göstergelerinin istihdam endeksinden önce düşüşe geçtiği görülür.

Grafik 3.5'te 2005 yılından günümüze Sanayi İstihdam Endeksi ve Sanayide Çalışılan Saat Endeksi verileri karşılaştırılmaktadır. İki serinin genelde birlikte hareket ettiği, ancak kriz döneminde Çalışılan Saat Endeksi'nin daha hızlı düştüğü görülmektedir. Her iki göstergenin durgun seyrettiği son iki yıllık dönemde ise İstihdam Endeksi, Çalışılan Saat Endeksi'nden daha yüksek değerler almıştır.

GRAFİK 3.5  
Sanayi İstihdam Endeksi ile Sanayide Çalışılan Saat Endeksi Karşılaştırması



Kaynak: TÜİK.

### Sanayide Brüt Ücret - Maaş Endeksi

Brüt Ücret - Maaş Endeksi, sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalardan, işçi maliyetleri hakkında alınan bilgiler yardımıyla oluşturulmaktadır. Kapsama alınan sanayi işletmelerinin personel maliyetindeki gelişimi yansıtan bu endeks, ortalama ücretteki gelişimin değil, toplam işgücü maliyetinin bir göstergesidir.<sup>21</sup>

Maaş ve ücret, bir dönem boyunca yapılan iş karşılığında ücret bordrosunda sayılan (ev işçileri dâhil) tüm personele, yapılan işin karşılığı olarak nakdi veya aynı şekilde ödenen toplam para şeklinde tanımlanmaktadır. Hesaplanan endekste brüt ücret ve maaş tutarına çalışan tarafından ödenen vergiler ve sosyal güvenlik kesintileri dâhil olmakla birlikte, işveren tarafından ödenen vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri endeks kapsamında dikkate alınmaz.<sup>22</sup>

2016 birinci çeyrek itibarıyla seçilmiş bazı sektörler için Brüt Ücret - Maaş Endeksi ile İstihdam Endeksi değerlerine Tablo 3.3'te yer verilmektedir. 2010 temel yıllı olarak hazırlanan Brüt Ücret - Maaş Endeksi'nde her bir alt serinin değeri 2010 yılı ortalaması için 100 olarak kabul edilerek diğer endeks değerleri bu tarihe göre belirlenmektedir. Örneğin toplam sanayi için İ-

<sup>21</sup> İşgücü maliyeti aynı zamanda, bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü belirleyen temel faktörlerden biridir. Birim işgücü maliyetine dayalı bir rekabet endeksi için bkz. Keyder-Sağlam-Öztürk (2004). Rekabet gücü bağlamında önem arz eden diğer iki faktör olarak verimlilik (bkz. s. 72) ve reel kur düzeyi (bkz. s. 266) sıralanabilir.

<sup>22</sup> Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri, Metaveri, TÜİK. Maaş-ücret tanımına dâhil olan ve olmayan kalemler için bkz. TÜİK (2008-e), s. 28-29.



**TABLO 3.3**  
**2016 Yılı Birinci Çeyrek İtibarıyla Çeşitli Sektörler ve Mal Grupları İçin**  
**Sanayide Brüt Ücret - Maaş Endeksleri**

Sektör	İstihdam indeksi (1)	Brüt ücret - Maaş endeksi (2)	2010'dan bu yana yüzesel ücret değişimi (2)/(1)
Toplam sanayi	117,4	222,5	89,5
Aramalı imalatı	121,3	235,0	93,8
Dayanıklı tüketim malı imalatı	115,0	231,4	101,2
Dayaniksız tüketim malı imalatı	111,2	215,3	93,7
Enerji	90,2	155,7	72,6
Sermaye malı imalatı	131,5	247,1	87,9
İmalat sanayi	119,2	230,7	93,5
Tekstil ürünlerinin imalatı	121,4	269,4	121,8
Mobilya imalatı	113,8	245,1	115,4
Ana metal sanayi	119,3	217,3	82,1
Madencilik ve taş ocakçılığı	92,6	192,2	107,5
Kâğıt ve kâğıt ürünlerinin imalatı	125,9	237,7	88,9
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	103,7	171,4	65,2
Gıda ürünlerinin imalatı	114,3	208,7	82,6
Elektrikli teçhizat imalatı	128,3	225,1	75,4

(\*) 2010 yılı ortalaması bütün endeksler için 100'dür.

Kaynak: TÜİK.

İstihdam Endeksi'nin 2016 yılının birinci çeyreğinde 117,4 değerini alması, 2010 yılından bu tarihe kadar istihdamın % 17,4 oranında artmış olması anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Brüt Ücret Maaş Endeksi de aynı dönemde % 122,5 oranında artmıştır. Brüt Ücret Maaş Endeksi'ndeki bu artışın bir kısmı istihdam artışından kaynaklanırken daha büyük kısmı ortalama ücretlerde yaşanan yükselişe karşılık gelmektedir.

Tabloda Brüt Ücret - Maaş Endeksi'nin İstihdam Endeksi'ne bölümüyle elde edilen son sütun, sanayinin o alt sektöründeki ortalama ücret seviyesinin, 2010 yılından referans döneme kadar olan değişimine işaret etmektedir. Buna göre söz konusu dönemde tekstil ürünlerinin imalatında kişi başına ortalama ücretlerde % 121,8 oranında artış görülürken ham petrol ve doğalgaz çıkarımı sektöründe bu artış % 65,2 seviyesinde kalmıştır. 2010 yılından 2016 yılının birinci çeyreğine kadar geçen sürede TÜFE'nin yaklaşık olarak % 56 oranında arttığı dikkate alındığında sanayi sektörlerindeki ücret gelişiminin ortalamada enflasyonun üzerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Ticaret ve hizmet sektörü göstergelerine geçmeden önce, sanayi sektörüne ilişkin bu noktaya kadar incelediğimiz göstergelerin, sanayinin hangi alt dallarını kapsadığını gösteren bir tabloyu aşağıda sunuyoruz. (Tablo 3.4) Derlenen göstergelerin kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda, sanayinin bel kemiğini teşkil eden imalat sanayi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

**TABLO 3.4**  
**Sanayi Göstergelerinin Kapsamlarının Karşılaştırması**

Endeks adı	Toplam sanayi		
	Madencilik ve taş ocakçılığı	İmalat sanayi	Elektrik, gaz ve su
Kapasite kullanım oranı	-	x	-
Sanayi Üretim Endeksi	x	x	x
Sanayi Ciro Endeksi	x	x	-
Üç Aylık Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri	x	x	x

Kaynak: TÜİK.

## TİCARET VE HİZMET ENDEKSLERİ

İktisadi faaliyetin daha önce tarihte görülmemiş biçimde, belirli bir tempoda ve düzenli olarak artışı, sanayi devrimi olarak adlandırılan ve tarım toplumundan sanayi ağırlıklı iktisadi yapıya geçişle birlikte başlayan bir olgudur. Bu anlamda uzunca bir süre geniş bir kesim tarafından kalkınma, sanayileşme ile birlikte yürüyen bir süreç olarak görülmüştür. Özellikle son elli yıllık dönem ise, bugün yüksek gelirli ülke kategorisinde sınıflandırdığımız ülkelerin, sanayi üretimini geliştirmekte olan ülkelere kaydırarak hizmet sektörünü ön planda tutan bir ekonomik yapıya doğru evrilmelerine sahne oldu. Bu gözlemlere göre kalkınma sürecinin, önce tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ağırlıklı ekonomiye, ikinci aşamada ise hizmet sektörünün ağırlıkta olduğu ekonomiye geçişi içeren bir gelişim çizgisi izlediğini ifade edebiliriz. Ülkemizde de hizmet sektörü hem milli gelirin en büyük kısmını oluşturmakta hem de toplam üretim içindeki payını diğer sektörler aleyhine artırmaktadır.

Milli gelir içinde en büyük paya sahip olsa da hizmet sektörü göstergelerinin genelde sanayi göstergelerinin gölgesinde kaldığı bir gerçektir. Bunun temel sebebi daha önce de bahsettiğimiz üzere sanayideki gelişimin iktisadi canlılıkla daha yakından ilişkili olmasıdır. Buna paralel olarak TÜİK tarafından hizmet faaliyetlerindeki gelişimin aylık olarak izlenebileceği bir gösterge hazırlanmamakta, bu sektörlerdeki gelişim üç aylık dönemlerde hazırlanan Ticaret ve Hizmet Endeksleri aracılığıyla izlenebilmektedir.

Ticaret ve Hizmet Endeksleri, hizmet sektöründeki üretim ve istihdam gelişimine ilişkin bilgi sağlayan başlıca bilgi kaynağımızdır. Ticaret ve Hizmet Endeksleri kapsamında şu dört tür endeks üretilmektedir:

- Ciro Endeksi
- İstihdam Endeksi
- Çalışılan Saat Endeksi
- Brüt Ücret – Maaş Endeksi<sup>23</sup>

<sup>23</sup> Hizmet miktarı fiziksel olarak ölçülemediğinden, sanayi üretim endeksinin muadili olan bir ticaret – hizmet üretim endeksi mevcut değildir.

Üç Aylık Ticaret Hizmet Sektörü Anketi ile toplanan veriler yardımıyla hesaplanan bu endeksler, perakende satış, taşımacılık hizmetleri, turizm hizmetleri, posta ve telefon hizmetleri gibi fiziki mal üretiminin dışında kalan çeşitli sektörleri kapsamaktadır.<sup>24</sup> Anket çalışması, ilgili dönemin tamamlanmasını takip eden iki ay içinde gerçekleştirilmekte, böylece firmalara ilgili dönemin tamamı için değerlendirme yapabilme imkânı sağlanmaktadır. Hizmet sektörünün bütününe kapsayan ticaret ve hizmet endekslerinin yanı sıra yukarıdaki dört endeksin her biri için, Nace Rev.2 standardına göre çeşitli ana faaliyet kollarını kapsayan sektörel alt endeksler de hazırlanmaktadır.

### Ticaret ve Hizmet Ciro Endeksi

Toplam cirodaki gelişimi yansıtan Ticaret ve Hizmet Ciro Endeksi, Üç Aylık Ticaret Hizmet Sektörü Anketi ile derlenen ciro verilerinin, sektörlerin büyüklüklerine göre ağırlıklandırılmasıyla elde edilmektedir. Firma ciroları ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların faturalandırılmış toplam satışlarını ifade eder. Faiz ve kira gelirleri ile stok değerindeki artışlar firma cirolarına dâhil edilmemekte, firmaların yalnız iş kollarıyla ilgili faaliyetleri ciro kapsamında değerlendirilmektedir.

Ticaret ve Hizmet Ciro Endeksi'nin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken iki nokta şunlardır:

Endeks, tıpkı Sanayi Ciro Endeksleri gibi satış tutarı üzerinden hesaplanmakta, dolayısıyla yaratılan katma değeri değil, satış değerini vermektedir. Yaratılan katma değer ile satış değeri farklı istikamette gelişebileceğinden, Ciro Endeksi ile ulusal hesaplar kapsamındaki hizmet kalemleri arasında birebir ilişki bulunmamaktadır.

Buna ilave olarak Ciro Endeksi tutar üzerinden hesaplandığından, endeksteeki değerler fiyat değişimlerini de içermektedir. Endeksteeki değişimin ne oranda satışlardaki artıştan ve ne oranda fiyat artışlarından kaynaklandığının tespit edilebilmesi için, gösterge değerlerinin uygun bir fiyat endeksi ile indirgenmesi gerekir.

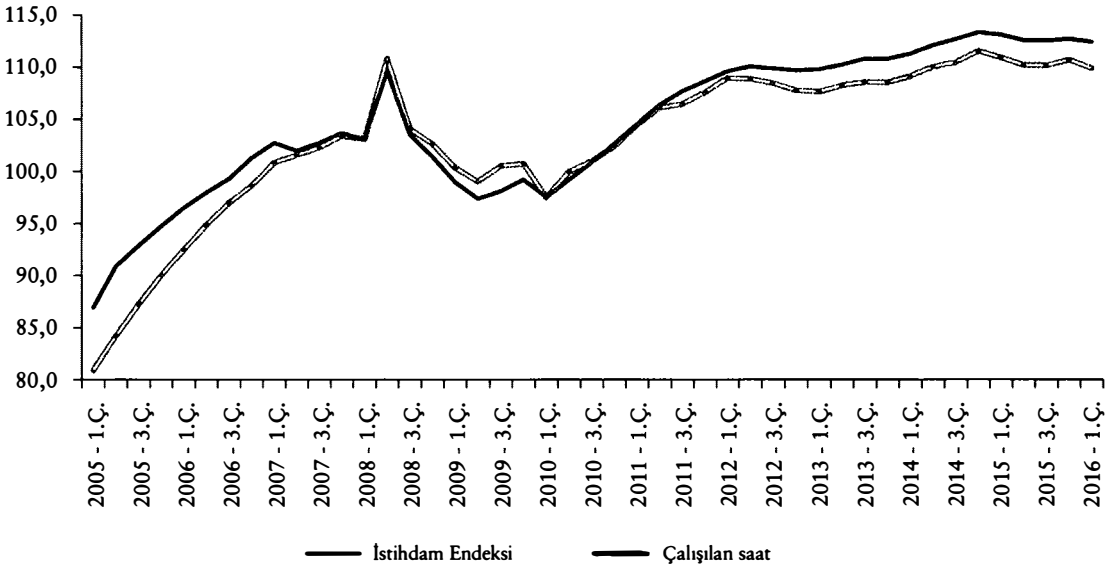
### Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi

Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi, Üç Aylık Ticaret Hizmet Sektörü Anketi ile ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalarda çalışan personel sayısı hakkında derlenen bilgilerle oluşturulmaktadır. (Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi ile TÜİK'in resmi istihdam istatistiklerinin karşılaştırılması için bkz. Çerçeve 5.1.)

İstihdam endeksine, ücretleri iş yeri tarafından karşılanmak üzere iş yerinde ya da iş yeri dışında çalışanlar, iş yeri sahipleri, ücretsiz aile işçileri ve yarı zamanlı çalışanlar dâhildir. Endeksin hazırlanmasında, dönem süresince ortalama istihdam düzeyi değil, dönemin son gününde çalışan kişi sayısı dikkate alınmaktadır.

<sup>24</sup> Kapsanan faaliyetlerin tam listesi için bkz. Ticaret ve Hizmet Endeksleri, Metaveri, TÜİK.

GRAFİK 3.6  
Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi ve Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi



Kaynak: TÜİK.

### Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi

Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi, anket katılımcısı firmalarda ilgili dönem boyunca çalışılan toplam saat bilgisini yansıtmaktadır.

Ticaret ve Hizmet İstihdam Endeksi ile Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi'nin karşılaştırılması Grafik 3.6'da yer almaktadır. (Her iki seri de mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmıştır.) Sanayi işgücü girdi göstergelerinin aksine ticaret ve hizmet endekslerinde istihdamın kriz döneminde çalışılan saate göre daha hızlı azaldığı, toparlanma döneminde ise istihdamın çalışılan saatten daha hızlı arttığı gözlemlenmektedir. Bu tablo ticaret ve hizmet sektöründe krizin, istihdamı azaltarak personel giderlerini kısmak ve mevcut çalışanların daha uzun süre mesai yapmasını sağlamak yoluyla aşılına çalışıldığını düşündürmektedir.<sup>25</sup>

### Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret – Maaş Endeksi

Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret - Maaş Endeksi, ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalardan işçi maliyetiyle ilgili alınan bilgiler yardımıyla oluşturulmaktadır. Hizmet sektöründe temel maliyet kalemini ücret giderinin oluşturması bu sektördeki ücret-maaş endeksinin önemini artırmaktadır.

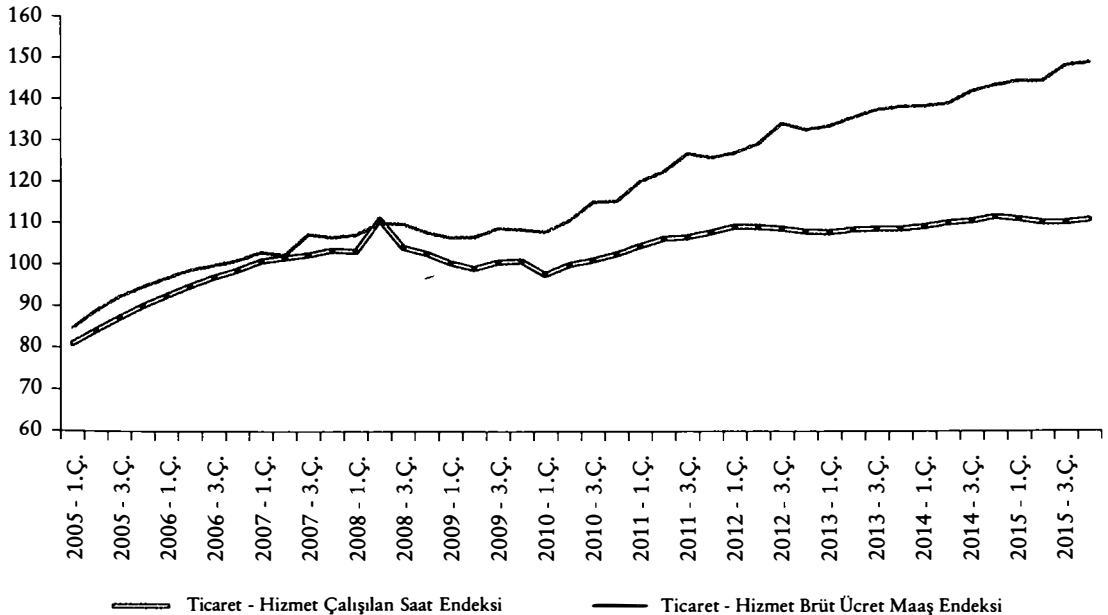
<sup>25</sup> 2008'in ikinci çeyreğindeki olağan dışı hareketin, o dönemde emeklilik mevzuatında gerçekleşen değişime bağlı olarak firmaların hatalı beyanlarından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Firmaların toplam ücret-maaş giderlerinin bir göstergesi olan Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret - Maaş Endeksi'nin yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken noktalar Sanayide Brüt Ücret - Maaş Endeksi için belirttiklerimizle benzerlik göstermektedir. Brüt Ücret - Maaş Endeksi yalnız çalışana ödenen tutarı değil, işveren tarafından ödenen vergi ve sosyal güvenlik ödemelerini de içerir. Çalışanın refah düzeyinden daha çok firma maliyetlerine odaklanan bu göstergenin, bir refah göstergesi olarak değerlendirmek yerine sektörel canlılığın izlenmesi amacıyla ele alınması daha doğrudur. Brüt Ücret - Maaş Endeksindeki artış birim saat maliyetindeki artıştan kaynaklanabileceği gibi istihdam düzeyi ya da çalışma süresindeki değişimden de kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan endeks genel fiyat düzeyindeki değişimleri de içerdiğinden, personel giderinde gerçekleşen reel değişimi ölçmek için, endeksin uygun bir fiyat endeksi ile indirgenmesi gerekir.

Ticaret ve hizmet sektörü için TÜİK tarafından yayımlanan Çalışılan Saat Endeksi ile Brüt Ücret-Maaş Endeksi Grafik 3.7'de karşılaştırılmaktadır. (Her iki seri de takvim ve mevsim etkilerinden arındırılmış, Brüt Ücret-Maaş Endeksi ayrıca TÜFE kullanılarak fiyat artışlarından da arındırılmıştır.) 2008 yılı ortalarına kadar çalışma saatleri düzenli olarak artarken, krizle birlikte çalışma saatlerinde düşüş yaşanmış, ancak ücretlerdeki katılık, benzer bir düşüşün Brüt Ücret-Maaş Endeksi'ne yansımaları engellemiştir. 2010 yılından itibaren her iki endeks de yükselme eği-

GRAFİK 3.7

Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi ile Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret Maaş Endeksi'nin Karşılaştırılması



Kaynak: TÜİK.

limine girmiş olmakla birlikte çalışan maliyetindeki artışın daha istikrarlı olduğu görülmektedir. Bu tablodan, kriz sonrası yaşanan büyümeden hizmet sektörü çalışanlarının da pay aldıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ücret giderlerindeki artış, verilen hizmet kalitesindeki iyileşmeden ya da hizmet üretiminin daha düşük beceri gerektiren faaliyetlerden (örneğin inşaat işçiliği) daha yüksek bilgi ve beceri gerektiren sektörlerle (örneğin sağlık hizmetleri) kaymasından da kaynaklanıyor olabilir.

## İNŞAAT SEKTÖRÜNE İLİŞKİN İSTATİSTİKLER

İnşaat işleri ekonomideki toplam üretim içinde nispeten küçük bir paya sahip olsa da (yaklaşık % 9), inşaat sektörü ve buna ilişkin göstergeler, iktisadi canlılığın izlenmesinde önemli bir yer tutar. Bunun temel sebebi, inşaat sektörü göstergelerinin üretim miktarını işaret etmenin ötesinde tüketici ve yatırımcı güvenini de yansıtmasıdır.

İktisadi iklimin izlenmesinde inşaat sektörü göstergelerinin önemini vurgulamak için pek çok gerekçe sıralanabilir. İlk olarak inşaat faaliyetlerinin milli gelir hesapları içinde yatırım harcaması olarak sınıflandırılması, inşaat faaliyetlerinin bugünün milli geliri yanında gelecek dönemlerin milli gelirine de katkı yapması sonucunu doğurur.<sup>26</sup> İnşaat sektörünün iktisadi canlılığa diğer katkısı ise bu faaliyetlerin pek çok sektörün üretimini tetikleyen bir özelliğe sahip olmasıyla ortaya çıkar. İnşaat sektörünün gelişimi, çimento, demir-çelik, boya, seramik gibi pek çok farklı ürün grubunda üretim artışına yol açar. Diğer taraftan, inşaatın bitmesinin ardından bir konutun yaşanılır hale gelmesi için yapılacak harcamalar, mobilya, beyaz eşya, ev tekstili gibi pek çok sektörde ilave talep yaratır.

İnşaat sektörünün gelişimi, tüketici güveni açısından da önemli bir göstergedir. Konut alım kararının, birçok insan için hayatı boyunca verdiği en önemli finansal kararlardan biri olduğu düşünüldüğünde, tasarrufunu konut yatırımında değerlendiren bir kişinin ekonominin geleceğine ilişkin endişe taşımadığı çıkarımı yapılabilir. Eğer kişi konutu kredi kullanarak alıyorsa, konut alım kararı, kişinin takip eden dönemlerde işini kaybetme korkusu ya da borç ödeme gücünde bir düşüş beklentisi içinde olmadığı anlamına gelecektir. Kısacası konut üretimi ve talebindeki artış, yurt içi talebin canlanması yanında, insanların gelecekle ilgili beklentilerinin pozitif olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bütün bunlara ek olarak inşaatın istihdam yaratma potansiyeli yüksek bir sektör olarak ön plana çıktığı da vurgulanmalıdır.<sup>27</sup>

İnşaat sektörüyle ilgili olarak TÜİK tarafından, inşaat endeksleri ve yapı izin istatistikleri olmak üzere iki grup gösterge yayımlanmaktadır. İnşaat endeksleri üretim ve istihdama ilişkin anket yoluyla derlenen verilerden yararlanılarak hazırlanırken yapı izin istatistikleri resmi kayıtlar esas alınarak oluşturulmaktadır.

<sup>26</sup> Gayrimenkul sahiplerinin kira gelirlerinin yanında, gayrimenkulünü kendi kullanan kişilerin izafi kira gelirleri de GSYH hesaplamalarına dâhil edilmektedir.

<sup>27</sup> Konut inşaatının, şehirleşme ve barınma gibi nüfus yapısının temel dinamiklerini değiştirebilecek, yalnız iktisadi durumu değil, sosyal göstergeleri de ilgilendiren bir üretim faaliyeti olduğunu da eklemeliyiz.

## İnşaat Endeksleri

İnşaat sektöründe üretim ve istihdamın gelişimi, TK'in üç Aylık İnşaat Sektörü Anketi ile derlediği veriler kullanılarak hesaplanan endeksler yardımıyla izlenebilir. Bu kapsamda TK tarafından aşağıdaki be farklı endeks üretilmektedir:

- Ciro Endeksi
- İstihdam Endeksi
- Çalışılan Saat Endeksi
- Brüt cret - Maaş Endeksi
- Üretim Endeksi

İnşaat sektörünün tamamı için hazırlanan endekslerin yanında, belirli inşaat türleri (bina inşaatı, bina dışı yapıların inşaatı vb.) ve inşaat ilerinin belirli alt faaliyetleri (yıkım ve Ŗantiyenin hazırlanması, elektrik tesisatı, sıhhi tesisat ve diğer inşaat tesisatı faaliyetleri vb.) için de endeksler hazırlanmaktadır.

Endeksler yurt içinde gerçekleşen inşaat faaliyetlerini kapsamakta, inşaat sektörü içinde önemli paya sahip yurt dışı müteahhitlik hizmetleri kapsam dışında tutulmaktadır. Yurt dışında gerçekleşen bu hizmetler sonucu elde edilen gelirler, demeler dengesi tablosundan izlenebilir (bkz. 6 *demeler Dengesi ve Dış Ticaret*).

İnşaat faaliyetlerinin hava Ŗartlarından etkilenmesi ve çalışmaların yaz aylarında yoğunlaşması sebebiyle, endeksler yıl içerisinde yüksek oranda mevsimsellik arz eder. Takvim ve mevsim etkisinden arındırılmış seriler de TK tarafından yayımlanmakla birlikte, hava durumunun her se ne farklı seyretmesine bağlı olarak mevsimsel düzeltmenin de hata içerebileceği unutulmamalıdır.

### *İnşaat Ciro Endeksi*

Ciro Endeksi, inşaat sektöründe faaliyet gösteren firmaların, faaliyet dışı gelirleri ile tahsil ettikleri KDV tutarları hariç olmak üzere, fatura edilmiş toplam satışları dikkate alınarak hesaplanmaktadır.

Ciro endeksi, fiyat artışlarını da içerdiğinden, reel endekse ulaşabilmek için endeksin uygun bir fiyat endeksi ile indirgenmesi gerekir.

### *İnşaat İstihdam Endeksi*

İstihdam Endeksi, inşaat sektöründeki firmaların personel sayısına ilişkin toplanan bilgilerle oluşturulmaktadır. İstihdam endeksine, ücretleri i yeri tarafından karşılanmak üzere i yerinde ya da i yeri dışında çalışanlar, iş yeri sahipleri, ücretsiz aile işçileri ve yarı zamanlı çalışanlar dâhildir.

Endeksin hazırlanmasında, dönem süresince ortalama istihdam düzeyi değil, dönemin son gününde çalışan kişi sayısı dikkate alınmaktadır.

### ***İnşaat Çalışılan Saat Endeksi***

Çalışılan Saat Endeksi, inşaat sektöründe faaliyet gösteren firmalardan, ilgili dönem boyunca çalışılan toplam saat hakkında alınan bilgilerle oluşturulmaktadır.

Sanayide Çalışılan Saat Endeksi ile Ticaret ve Hizmet Çalışılan Saat Endeksi bölümlerinde belirtilen dikkat edilmesi gereken noktalar, bu endeks için de geçerlidir.

### ***İnşaat Brüt Ücret – Maaş Endeksi***

Brüt Ücret - Maaş Endeksi, inşaat sektöründe faaliyet gösteren firmalardan, işçi maliyetiyle ilgili alınan bilgiler yardımıyla oluşturulmaktadır.

Endeks, Sanayide Brüt Ücret – Maaş Endeksi ve Ticaret ve Hizmet Brüt Ücret – Maaş Endeksi ile benzer özellikler taşımaktadır.

### ***İnşaat Üretim Endeksi***

Üretim Endeksi, inşaat sektöründe faaliyet gösteren firmalardan elde edilen çalışılan saat bilgisiyile işçi verimliliğinin çarpılması yoluyla elde edilmektedir.<sup>28</sup> Hesaplama kullanılan işçi verimliliği, sabit fiyatlarla GSYH verileri kullanılarak hesaplanmaktadır.

İnşaat İstihdam Endeksi ile İnşaat Üretim Endeksi'nin 2005 yılından bugüne gelişimi Grafik 3.8'de karşılaştırılmaktadır. 2007 yılından itibaren hem istihdamda hem de üretimde gerileme görülmeye başlamış, bu eğilimin hızlanmasıyla 2009 yılı ortalarında üretim en düşük noktaya ulaşmıştır. Bu tarihten sonra inşaat üretiminin genelde artış yönünde olduğu, ancak üretim artışının istihdama yansımadağı anlaşılmaktadır.

### **Yapı İzin İstatistikleri**

İnşaat sektörüne ilişkin diğer bir gösterge grubunu, inşaat faaliyetleri için gerekli resmi izinlere dayanılarak hazırlanan yapı izin istatistikleri oluşturmaktadır. TÜİK tarafından derlenerek çeyreklik dönemlerde yayımlanan bu istatistikler, inşaat sektöründeki üretim seviyesiyle birebir ilişkili olmamakla birlikte sektörün mevcut durumu ve gelecek beklentileriyle ilgili bilgiler içerir.

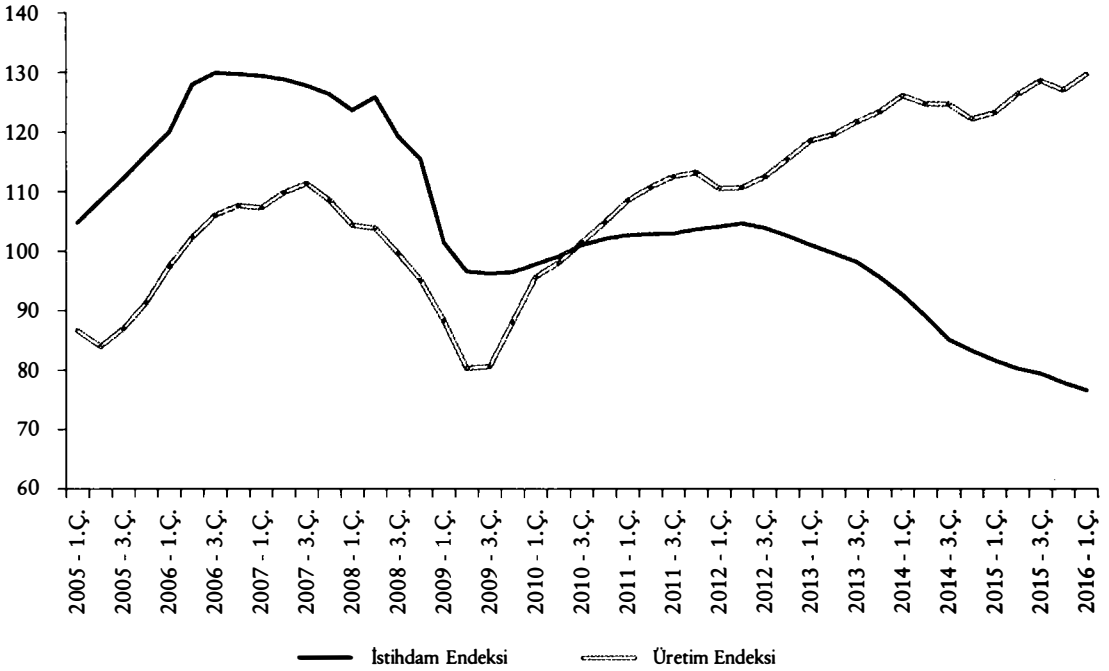
Bu kapsamda TÜİK tarafından inşaat izinleriyle ilgili, *Yapı Ruhsatı İstatistikleri* ve *Yapı Kullanma İzin Belgesi İstatistikleri* olmak üzere iki tür veri yayımlanmaktadır. Her iki veri grubunda da bina tanımına girmeyen yol, baraj, köprü gibi kamusal amaçlı yapılar kapsamamakta, yine tanım gereği, izin belgesi olmayan, imar mevzuatına aykırı olarak yapılan inşaatlar istatistiklerde yer almamaktadır.

### ***Yapı Ruhsatı***

Yapı ruhsatı, herhangi bir yapının inşaatına başlanabilmesi için, hazırlanmış olan projeye istinaden, belediye sınırları içindeki bölgelerde belediyelerce, belediye sınırları dışındaki bölgeler-



**GRAFİK 3.8**  
**İnşaat İstihdam Endeksi ile İnşaat Üretim Endeksi'nin Karşılaştırılması\***



(\*) Her iki seri de takvim ve mevsim etkilerinden arındırılmıştır.  
Kaynak: TÜİK.

de ise ilgili kurumlar tarafından verilen, yapımına başlanacak yapılar için alınması zorunlu bir belgedir. İmar Kanunu kapsamındaki bütün yapılar izne tabi olduğundan, Yapı Ruhsatı İstatistikleri gelecekteki inşaat faaliyetleri için önemli bir öncü gösterge niteliği taşımaktadır.

TÜİK tarafından Yapı Ruhsatı İstatistikleri çeyreklik dönemlerde, yüzölçümü ve daire sayısını ayırımında yayımlanmaktadır. Yıllık yayımlanan verilerde ise bunlara ilave olarak, kullanım amacı ve yapı sahipliğine göre yapı sayısı ve değer bilgilerine de ulaşılabilmektedir.<sup>29</sup> Çeyreklik verilerin çok fazla oynaklık göstermesi ve mevsimsellik sergilemesi, istatistiklerin zayıf yanı olarak gösterilebilir.

<sup>29</sup> İnşaat değerini veren endekslerin hesaplanmasında metrekare fiyatları için Bina İnşaatı Maliyet Endeksi kullanılmaktadır. Bu tür endekslerde arsa bedeli hariç tutulmakta, dolayısıyla arsa fiyatlarındaki spekülasyon değişimleri, endeksleri etkilememektedir.

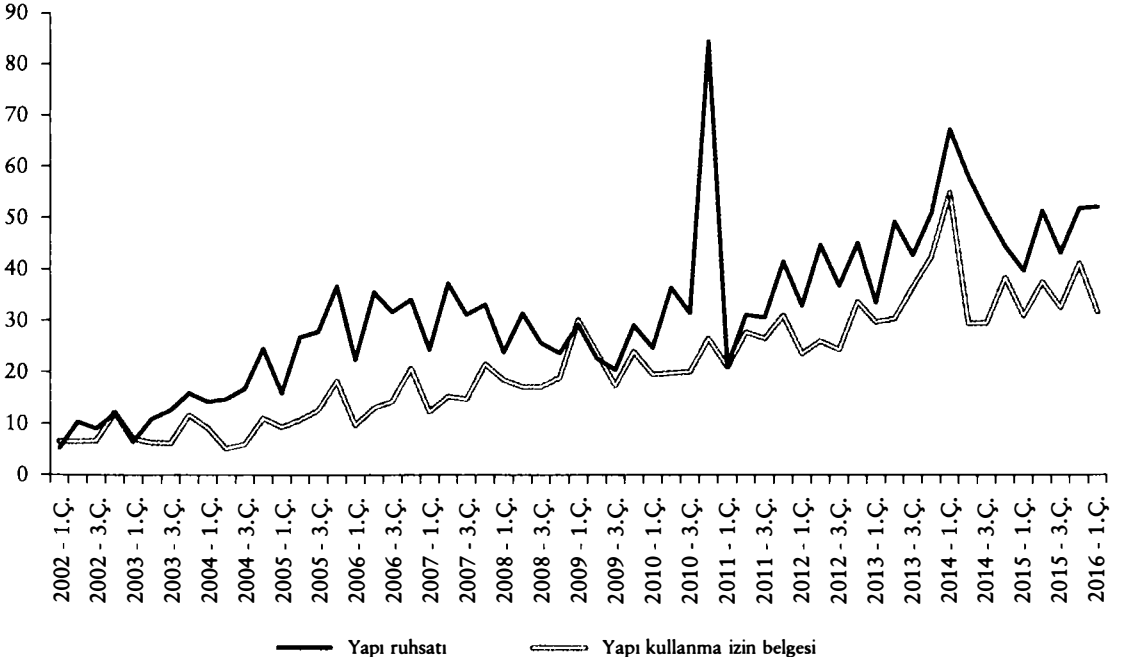
### Yapı Kullanma İzin Belgesi

Yapı kullanma izin belgesi, tamamen veya kısmen biten yapılar için, belediye sınırları içindeki bölgelerde belediyelerce, belediye sınırları dışındaki bölgelerde ise ilgili kurumlar tarafından verilen, yapının hizmete açılması için alınması zorunlu bir belgedir. Yapı ruhsatından farklı olarak, inşaatın ileri safhalarında ya da inşaat tamamlandıktan sonra alınır. Yapı kullanım izin belgesi alındığında, genelde inşa faaliyeti büyük oranda tamamlanmıştır.

Yapı kullanma izin belgesi verileri de TÜİK tarafından çeyreklik dönemlerde ve yıllık olarak, yapı ruhsatı verileriyle benzer kırımlarda açıklanmaktadır. Yapı Ruhsatı başlığında belirtilen prensipler, bu endeksin hesaplanmasında da geçerlidir.

Metrekare bazında yapı ruhsatı ve yapı kullanım izin belgesi istatistikleri Grafik 3.9'da karşılaştırılmaktadır. 2003 yılından 2009'a kadar yapı ruhsatı verilerinde gelişimin artış yönünde olduğu, yapı kullanma izin belgesi değerlerinin ise inşaat sektöründeki sıkıntılara paralel olarak 2007 yılından sonra durgun seyrettiği görülmektedir. 2011-2014 tarihleri arasındaki yükselişi ise bir diğer durgunluk dönemi takip etmiştir.

**GRAFİK 3.9**  
Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi Alınan Binaların Toplam Alanı (milyon metrekare)



## EĞİLİM ANKETLERİ

Kullanım alanı giderek genişleyen eğilim anketleri ve bu anketler temelinde oluşturulan endeksler, mevcut konjonktür ve ekonominin yönüne ilişkin başvuru bir diğer veri grubunu teşkil eder. Eğilim anketleri, konjonktürel gelişmelerdeki genel eğilimi ortaya çıkarmak ve piyasaların geleceğe ilişkin beklentilerine ışık tutmak amacıyla düzenlenen, üretici, tüketici, yatırımcı konumundaki karar alıcıların geçmişe ilişkin değerlendirmeleri ve geleceğe yönelik beklentilerinin alındığı anketlerdir.<sup>30</sup> Kişisel değerlendirmeleri yansıtan bu anketlerden elde edilen veriler, üretim ve tüketimin gelecekteki gelişimini ortaya koyması beklenen öncü göstergeler hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Anket katılımcılarının genelde fabrika yöneticileri, satın alma müdürleri, genel müdürler, yönetim kurulu başkanları gibi karar verme mevkiinde olan, ankete konu alanda değerlendirme yapabilecek piyasa bilgisine sahip kişiler arasından seçilmesi, eğilim anketi sonuçlarının öncü gösterge olarak değerlendirilmesinin temel nedenini oluşturmaktadır. Bu tür yetkin kişilerden alınan değerlendirmeler, çoğu veri kullanıcısının kolaylıkla ulaşamayacağı bilgileri içerir.

Eğilim anketlerini ön plana çıkaran, bu çalışmaları değerli kılan bir diğer nokta ise ekonomideki değişkenlerin, beklentilerden önemli ölçüde etkilenmesi, beklentilerin bizzat kendisinin, gelecekteki talep ve üretim ortamına yön veren bir parametre teşkil etmesidir. Görünürde hiçbir sorun yaşamayan bir ekonomi bile, yalnızca gelecek beklentilerinin kötümserleşmesiyle durgunluğa girebilir ya da durgunluk yaşayan bir ekonomi, beklentilerin pozitif dönüşümüyle canlanma belirtileri gösterebilir. Bu anlamda, genel algıyı ve beklentileri ölçen eğilim anketleri, iktisadi ortamın nabzını tutarak veri kullanıcılarına yol gösterir.

Eğilim anketleri ve bu anketlerce derlenen verilerle oluşturulan endeksler, genişleme ve daralma dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri için sinyaller veren göstergeler olarak da yakından izlenmektedir. Endeksin, ortalama değerinin altına düşmesi ve bir süre bu değerlerde kalması durgunluk tehlikesini ortaya koyan bir durum olarak algılanırken, durgunluk devam ederken bu tür göstergelerde gözlemlenen artışlar, tekrar büyümeye geçildiğinin bir işareti olarak kabul edilir. Beklenti anketlerinin konjonktür değişimlerini tahmin etmekte kullanılmasına getirilen bir eleştiri ise, bu tür göstergelerin genelde ekonominin gerileme dönemlerini tahminde başarılı olurken, canlanma dönemlerini geriden takip ettikleri yönündeki değerlendirmelerdir. Bu görüşe göre iktisadi aktörler beklentilerini oluştururken ihtiyatlı davranmakta, olumsuz haberler moralleri kolayca bozarken, olumlu gelişmeler beklentileri hemen pozitif çevirememektedir.

Eğilim anketlerine yönelik genel çekincelerin odak noktasında ise bu göstergelerin objektif kriterlere değil karar alıcıların kişisel değerlendirmelerine dayanıyor olması yer almaktadır. Anket katılımcılarının görüşleri, somut gözlem ve analizler kadar çoğu zaman taraflı algı ve yorumları da içerir. Üstelik anket katılımcılarının çeşitli nedenlerle yanlı görüş beyan etmeleri de ihtimal dâhilindedir. Bu tür hatalar soruyu anlamamak ya da anket için yeterli zamanı ayırmamak gibi sebeplerden kaynaklanabileceği gibi, gizli bazı bilgileri kamuya duyurmama ya da beklentileri hatalı lanse ederek piyasaları yönlendirme gibi bilinçli bir çabanın sonucu da olabilir.

Türkiye’de de çeşitli piyasalar ve toplum kesimlerine yönelik beklenti anketleri hazırlanmakta ve bu anketlere dayanarak oluşturulan endeksler kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Bu anketlerin bazıları şöyle sıralanabilir:

- İktisadi Yönelim Anketi (TCMB)
- İşyeri Eğilim Anketi (TÜİK)
- Tüketici Eğilim Anketi (TCMB)
- Beklenti Anketi (TCMB)
- Yatırım Anketi (TCMB)
- Dış Ticaret Beklenti Anketi (Ekonomi Bakanlığı)
- Banka Kredileri Eğilim Anketi (TCMB)

Bu anketlerden İktisadi Yönelim Anketi ve İşyeri Eğilim Anketi üretim eğilimlerini, Tüketici Eğilim Anketi tüketicilerin harcama alışkanlıklarını, Beklenti Anketi uzmanların çeşitli makro iktisadi büyüklüklere ilişkin beklentilerini, Yatırım Anketi firmaların yatırım ortamına ve yatırım eğilimlerine ilişkin görüşlerini, Dış Ticaret Beklenti Anketi dış ticarete öne çıkan firmaların dış ticaret ortamına ilişkin beklentilerini, Banka Kredileri Eğilim Anketi ise bankacıların ekonomi üzerine değerlendirmelerini içermektedir (bkz. Tablo 3.10).

### İktisadi Yönelim Anketi ve Reel Kesim Güven Endeksi

İmalat sanayindeki gelişmeleri analiz edebilmek, mevcut duruma ilişkin sektör görüşlerini almak ve gelecekteki beklentileri belirlemek amacıyla, 1987 yılından bu yana her ay TCMB tarafından, ülke ekonomisine yön veren üst düzey yöneticilerin değerlendirmelerinin alındığı İktisadi Yönelim Anketi düzenlenmekte ve her bir soru için alınan cevaplarla çeşitli endeksler hazırlanmaktadır. Anket; üretim, siparişler, istihdam, stoklar, satış fiyatı, birim maliyeti, kapasite kullanım oranı, üretici fiyatları enflasyonu, kredi faiz oranı ve genel gidişat gibi çeşitli konularda yakın geçmişe ilişkin değerlendirmeleri, mevcut duruma ilişkin görüşleri ve gelecek beklentilerini almaya yönelik olarak uygulanmaktadır.

Ekonominin üretici unsurlarından alınan bilgilere dayanan İktisadi Yönelim Anketi, piyasa sayısı yakından takip eden firma yöneticilerinin gelecek dönem için piyasa tahmin ve beklentilerini öğrenmemize imkân sağlamakta, piyasa koşullarının ne derece olumlu olduğu hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Hem ankete verilen cevaplar, hem de başta Reel Kesim Güven Endeksi üzere bu cevaplar kullanılarak oluşturulan endeksler TCMB tarafından referans ayın son haftasında yayımlanmaktadır. Sayfa 88-91’de incelediğimiz kapasite kullanım oranı da İktisadi Yönelim Anketi’yle derlenen veriler yardımıyla hesaplanmaktadır.<sup>31</sup>

**31** 2010 yılına kadar TÜİK tarafından, İktisadi Yönelim Anketi’ne benzer içerikte, İmalat Sanayinde Eğilimler Araştırması isimli bir anket düzenlenmekteydi. Kapasite kullanım oranı da bu tarihe kadar TÜİK tarafından, bu ankette yer alan sorular kullanılarak hesaplanmaktaydı. Kapasite kullanım oranını derleme sorumluluğunun TCMB’ye geçmesiyle birlikte TÜİK tarafın-

İktisadi Yönelim Anketi, cevapların “arttı”, “azaldı” ya da “değişmedi” şeklinde üç seçeneğe alınması esasına göre düzenlenmiş bir ankettir. Örneğin firma yöneticisine son üç aydaki üretim hacmine ilişkin yöneltilen soruya karşılık, ilgili kişiden arttı, azaldı ya da değişmedi şeklinde bir yanıt beklenmektedir.<sup>32</sup> Ankette, 22 sorudan oluşan ve her ay uygulanan Aylık İktisadi Yönelim Anketi ile 28 sorudan oluşan ve üç ayda bir uygulanan Üç Aylık İktisadi Yönelim Anketi olmak üzere iki tür soru kâğıdı mevcuttur (bkz. Tablo 3.5).

**TABLO 3.5**  
**İktisadi Yönelim Anketi Soruları**

1. Son üç aydaki üretim hacminiz
2. Şu anda kayıtlı toplam siparişlerinizin miktarı
3. Şu anda kayıtlı ihracat siparişlerinizin miktarı
4. Mevcut mamul mal stoklarınızın seviyesi
5. Gelecek üç aydaki üretim hacmi beklentiniz
6. Gelecek üç aydaki satış fiyatı beklentiniz
7. Gelecek üç aydaki toplam istihdam beklentiniz
8. *Şu anda hangi faktör(ler) üretiminizi kısıtlamaktadır? En önemlisini belirtiniz\**
9. Kayıtlı siparişleriniz ve gelecek aylardaki talep beklentiniz göz önüne alındığında, şu andaki üretim kapasitenizin seviyesi\*
10. *Mevcut sipariş kayıtlarınız üretiminizi kaç ay sürdürmenizi sağlar?\**
11. Son üç ayda alınan toplam siparişlerinizin miktarı
12. Gelecek üç aydaki ihracat sipariş miktarı beklentiniz
13. *Kapasite kullanım oranı*
14. Son üç ayda yurt içindeki rekabet gücünüz\*
15. Son üç ayda Avrupa Birliği içindeki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüz\*
16. Son üç ayda Avrupa Birliği dışındaki yurt dışı piyasalarda rekabet gücünüz\*
17. Gelecek üç aydaki toplam sipariş miktarı beklentiniz
18. Son üç ayda alınan ihracat siparişlerinizin miktarı
19. Şu anda kayıtlı iç piyasa siparişlerinizin miktarı
20. Son üç ayda alınan iç piyasa siparişlerinizin miktarı
21. Gelecek üç aydaki iç piyasa sipariş beklentiniz
22. Gelecek üç aydaki iç piyasa satış fiyatı beklentiniz
23. Geçmiş on iki aya kıyasla, gelecek on iki ayda, sabit sermaye yatırım harcaması beklentiniz
24. Son üç aydaki ortalama birim maliyetiniz
25. Gelecek üç aydaki ortalama birim maliyeti beklentiniz
26. *Gelecek on iki aylık dönem sonu itibarıyla, yıllık üretici fiyatları enflasyonu beklentiniz*
27. Gelecek üç aylık dönemde kısa vadeli Türk Lirası kredi faiz oranı beklentiniz
28. Sanayi dalınızdaki genel dışışat konusunda bir ay öncesine kıyasla görüşünüz

Yukarıdaki sorulardan 24'ünün cevabı arttı, azaldı ya da değişmedi şeklinde üç seçeneğe olup, italik olarak belirtilen soruların cevapları serbest formatta alınmaktadır.

(\*) İşaretili sorular üç ayda bir, diğer sorular her ay sorulmaktadır.

Kaynak: TCMB.

dan anket düzenlenmesine son verildi. 2010 yılından bu yana, kapasite kullanım oranında olduğu gibi sanayi sektörüne ilişkin beklenti anketi de yalnız TCMB tarafından düzenleniyor.

## ÇERÇEVE 3.4

**Yayılma Endeksi (*diffusion index*)**

Yayılma endeksi, bir parametredeki değişimin büyüklüğünü değil, değişimin yönünü belirlemek üzere hazırlanan bir endeks türüdür. Genelde anket sonuçlarına dayanarak hazırlanan bu endeksler için, belirli sayıda cevap seçeneği sunulan anketlerden faydalanılır. Örneğin anketlerde katılımcıların herhangi bir konudaki görüşleri, “arttı”, “azaldı” ve “değişmedi” seçeneklerine göre üçlü bir kırılda derlenebilir. Endeksin hesaplanmasında “değişmedi” şeklindeki nötr cevaplar dikkate alınmaz. Olumlu cevap verenlerin yüzdesinden, olumsuz cevap verenlerin yüzdesi çıkarılarak denge değerine ulaşılır.

Örnek olarak 200 kişiye yöneltilen “gelecek üç aydaki üretim hacmi beklentiniz nedir?” sorusuna 20 katılımcının “artacak”, 60 katılımcının “azalacak” ve 120 katılımcının “değişmeyecek” cevabını verdiğini düşünelim. Endeks hesaplamasında nötr cevap veren 120 katılımcı dikkate alınmaz. Artacak cevabı verenler toplam katılımcıların % 10’unu, azalacak cevabı verenler ise % 30’unu oluşturmaktadır. Endeks değeri, bu iki cevap arasındaki yüzdelik farkı veren -20 değeridir. Endekslerin sıfırın üzerinde olması anket katılımcılarının ekonomik faaliyetlere ilişkin güveninin arttığı, endeksin sıfırın altında olması ise bu güvenin azaldığı şeklinde yorumlanır. (Bazı endekslerde bu değerlere 100 veya 50 sayısı eklenmektedir. Bu durumda güvenin negatif ya da pozitif olduğu sınırı belirleyen kritik değer 100 ya da 50 olacaktır.)

Örneğin İktisadi Yönelim Anketi sorularıyla hazırlanan *üretim hacmi (gelecek 3 ay)* yayılma endeksi sıfırın üzerinde bir değer almışsa, bu sonuç gelecek üç ayda üretimin artacağı beklentisinin ağır bastığı anlamına gelir.

Beklentileri tek bir sayı ile ifade etmemizi sağlayan yayılma endeksleri, hesaplanmasının ve değerlendirilmesinin basitliğiyle yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Bu tür göstergelerin eleştirilen yönlerinden biri olarak ise bütün anket cevaplarına eşit ağırlık veriliyor olması gösterilebilir. Endeksin hazırlanmasında, ekonominin hızla krize sürüklendiğini düşünen bir katılımcıyla ekonomide hafif bir durgunluk hissedildiğini ifade eden katılımcıların görüşleri eşit derecede dikkate alınır. Katılımcı sayısının yüksek olması halinde bu tür yanlılıkların birbirini götürceği varsayılır.

Yayılma endeksleriyle ilgili dikkat edilmesi gereken en önemli nokta bu endekslerin aldığı değerlerin belirli bir sayısal büyüklük ifade etmekten çok ekonominin yönü hakkında bilgi içeriyor olmalarıdır. Söz gelimi siparişler hakkında hesaplanan bir yayılma endeksinin % 10 artması, siparişlerin % 10 artacağına beklendiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Değişim oranlarından çok endeksin hangi yönde değiştiği önem taşıdığından, endekslerin mutlak değeri üzerinde yapılacak yorumlar hatalı çıkarımlara neden olabilir.

TCMB tarafından, İktisadi Yönelim Anketi’nde yer alan her bir soruya verilen cevapların yanında bu cevaplar kullanılarak hazırlanmış yayılma endeksleri de ayrıca kullanıcılara sunulmaktadır<sup>33</sup> (Yayılma endeksleri için bkz. Çerçeve 3.4). Endeks değerleri, pozitif ve negatif cevap verenlerin yüzdelerinin farkı alınarak hesaplanmaktadır. Endeksler -100 ile 100 aralığında değer alırken, endekslerin sıfırın altında olması o konu başlığındaki negatif gelişime, sıfırın üzerinde olması ise olumlu bakış açısına işaret eder.

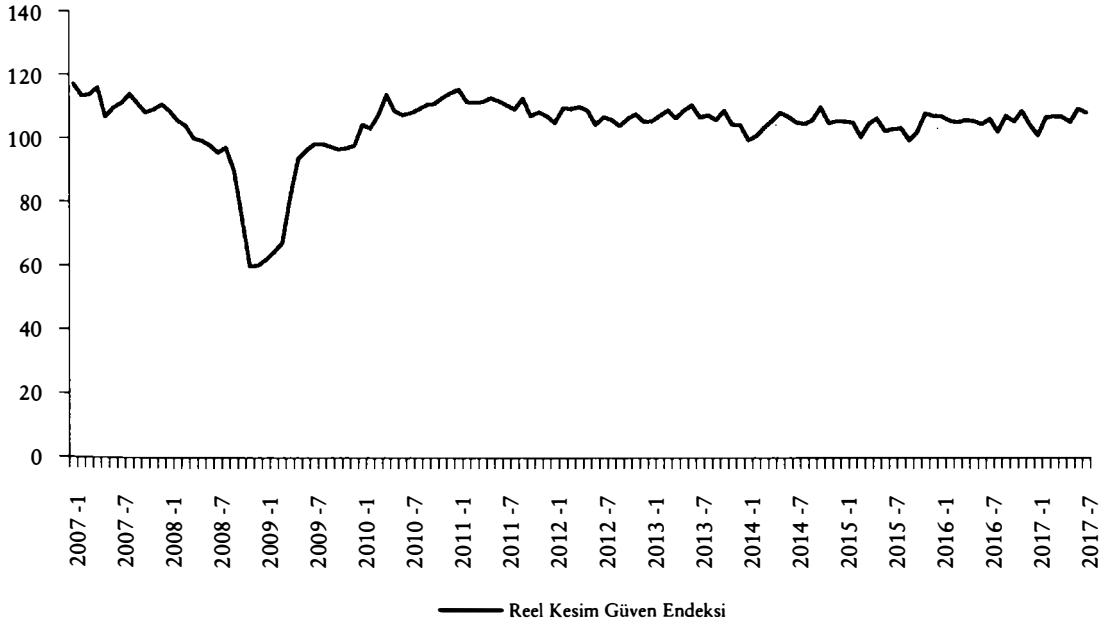
**33** Stok değişimlerinin GSYH verilerinden sağlıklı takip edilemediğine daha önce sayfa 49-51’de değinmiştik. İktisadi Yönelim Anketi’nde, mamul mal stokları hakkındaki soru ve bu soruya gelen cevaplar kullanılarak hesaplanan endeks, mevcutta stok değişimlerine ilişkin bilgi alabileceğimiz en güvenilir kaynağı teşkil etmektedir. Mamul madde stoklarındaki bir artış ekonomideki yavaşlamanın, stoklardaki azalış ise piyasanın canlandığının göstergesi olarak kabul edilir. Ancak İktisadi Yönelim Anketi’ndeki soru yalnızca mamul mal stoklarına yönelik olduğundan hammadde stoklarıyla ilgili bilgi sağlamamaktadır.

Hesaplanan bu endeksler, firma yöneticilerinin kendi şirketleri ve ekonominin geneli hakkındaki algılarıyla üretim, satış ve istihdam beklentilerinin bir özetini sunar. Örneğin mevcut siparişlere ilişkin endeksin yükselmesi siparişlerin arttığına işaret ederken, gelecek üç ay için üretim hacmi yayılma endeksinin yükselmesi, üretim artışıyla ilgili beklentilerin pozitif yönde geliştiği şeklinde değerlendirilir.

İktisadi Yönelim Anketi sonuçları kullanılarak hazırlanan önemli bir gösterge, seçilmiş sorulara ait yayılma endekslerinin ortalaması alınarak hesaplanan ve imalat sanayinin kısa dönemdeki eğilimini yansıtmayı hedefleyen Reel Kesim Güven Endeksi'dir. Reel Kesim Güven Endeksi, gelecekteki iktisadi aktivitenin düzeyini tahmin etmek ve konjonktür dalgalılarının dönüm noktalarını önceden öngörmek üzere, piyasadaki karar alıcıların görüşlerinden yararlanılarak hazırlanan bileşke endekslerin Türkiye'deki örneğini oluşturmaktadır. Bu endekste tekrar eden düşüşler bir krizin habercisi olarak algılanırken, üretimin düşük seyrettiği bir iktisadi iklimde gözlemlenen art arda yükselişler de ekonominin canlanmakta olduğunun işareti kabul edilir.

Reel Kesim Güven Endeksi'nin yayımlanmaya başladığı 2007 yılından günümüze endeks değerlerine **Grafik 3.10**'da yer verilmektedir. (Grafikte kullanılan veriler, TCMB tarafından yayımlanan mevsimsellikten arındırılmış değerlerdir.) Küresel krizin Türk ekonomisine etkisi tablo-

**GRAFİK 3.10**  
Reel Kesim Güven Endeksi



dan açıkça izlenebilmektedir. 2008 yılının Ocak ayında düşmeye başlayan endeks 2008'in Nisan ayında 100 değerinin altına inmiş ve bu düşüş 2008 yılı Kasım ayına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise bu keskin düşüşü, 2010 yılına kadar devam eden bir artış döneminin takip ettiği görülmektedir. Krizin Türkiye'de etkisinin 2008'in üçüncü çeyreğinde şiddetle hissedilmeye başlandığı ve dip noktanın 2009'un ilk çeyreğine rastladığı kabul edilirse, endeks değerlerinin ekonominin yönünü başarıyla tespit ettiği ifade edilebilir. 2010 yılından günümüze kadar geçen dönemde ise endeksin dar bir aralıkta dalgalandığı görülmektedir.

### İşyeri Eğilim Anketi ve Sektörel Güven Endeksleri

Piyasadaki eğilimleri ölçmek üzere iş hayatına yönelik bir diğer çalışma TÜİK tarafından yürütülen İşyeri Eğilim Anketi ve bu anket sonuçları kullanılarak hesaplanan Sektörel Güven Endeksleridir. İşyeri Eğilim Anketi, özel sektör firma yöneticilerinin, girişimin mevcut durumuna ilişkin değerlendirmelerini ve yakın gelecek için beklentilerini ölçmek amacıyla 2011 başından bu yana aylık olarak düzenlenmektedir.

Sektör ayırımında hazırlanması ve hizmet kapsamındaki faaliyetlere yönelik olarak düzenlenmesiyle İktisadi Yönelim Anketi'nden ayrılan İşyeri Eğilim Anketi, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörü olmak üzere üç faaliyet grubunu mercek altına almaktadır. Anket sonuçlarıyla her bir sektör için soru bazında yayılma endeksleri hazırlanmakta, ayrıca farklı soruların ağırlıklandırılmasıyla her üç sektör için *Sektörel Güven Endeksleri* oluşturulmaktadır. (Her üç tip ankette yer alan sorular Tablo 3.6'da verilmektedir.)

**TABLO 3.6**  
**İktisadi Yönelim Anketi Soruları**

#### Hizmet sektörü:

1. Son 3 ayda iş durumu
2. Son 3 ayda hizmetlere olan talep
3. Gelecek 3 ayda hizmetlere olan talep beklentisi
4. Son 3 ayda toplam çalışan sayısı

#### Perakende sektörü:

1. Son 3 ayda iş hacmi (satışlar)
2. Mevcut mal stok seviyesi
3. Gelecek 3 ayda tedarikçilere verilecek sipariş miktarı beklentisi
4. Gelecek 3 ayda iş hacmi (satışlar) beklentisi

#### İnşaat sektörü:

1. Son 3 ayda inşaat faaliyetleri
2. Alınan siparişlerin mevcut düzeyi

#### Her üç ankette de sorulan sorular:

1. Gelecek 3 ayda toplam çalışan sayısı beklentisi
2. Gelecek 3 ayda satış fiyatları beklentisi
3. Son 12 ay ile karşılaştırıldığında gelecek 12 ayda sabit sermaye yatırımı beklentisi\*

(\* Yılda iki kere Ocak ve Temmuz aylarında sorulmaktadır.)

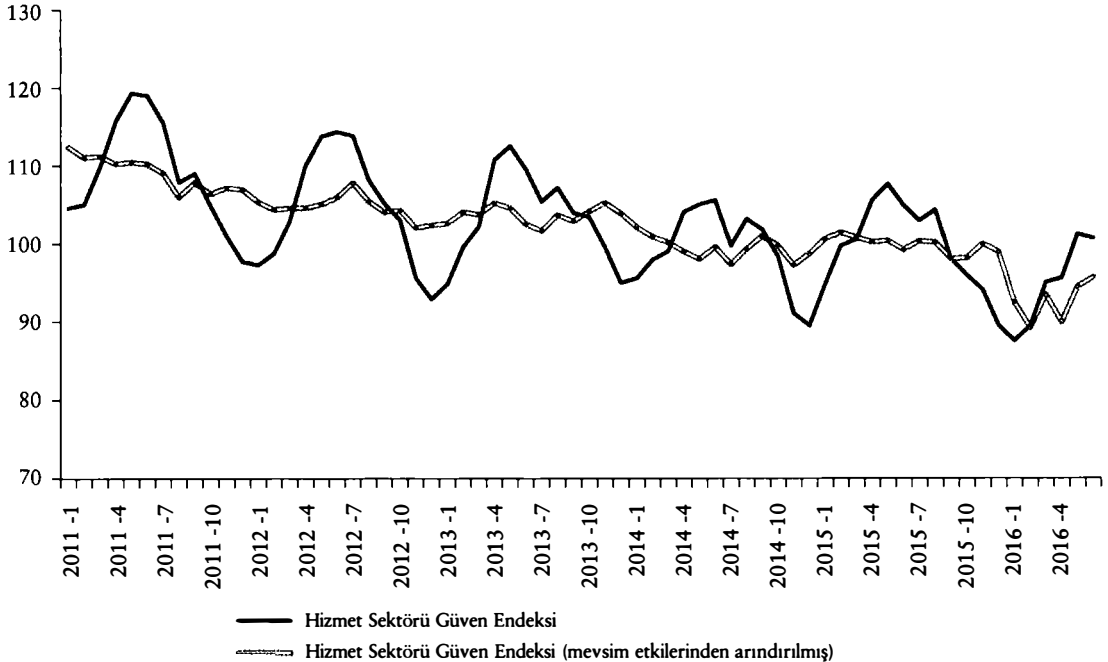
Kaynak: TÜİK.



Anket her ayın ilk iki haftasında düzenlenmekte, hesaplanan endeksler ise referans ayın bitiminden 5 gün önce yayımlanmaktadır. Bu özelliğiyle Sektörel Güven Endeksleri, kapasite kullanım oranıyla birlikte en erken açıklanan göstergeler arasında yer almaktadır. Endekslerin 100'den büyük olması sektördeki iyimserliği yansıtır, 100'den küçük olması ise kötümser algıya işaret eder.<sup>34</sup>

2011 yılı başından günümüze mevsimsellikten arındırılmış ve arındırılmamış Hizmet Sektörü Güven Endekslerine Grafik 3.11'de yer verilmiştir. Sorular geçmiş üç aydaki faaliyetler ile gelecek üç ayın beklentilerine yönelik düzenlendiğinden, faaliyetlerdeki mevsimsellik anket sonuçlarına da yansımaktadır. (Benzer mevsimsellik özellikleri perakende ve inşaat sektörlerinde de gözlenmektedir.) 2011 yılından bu yana mevsimsellikten arındırılmış endekste eğilimin hep düşüş yönünde olduğu görülmektedir.

GRAFİK 3.11  
Sektörel Güven Endeksleri



Kaynak: TÜİK.

<sup>34</sup> Sektörel Güven Endeksleri, Metaveri, TÜİK.

Perakende sektörü için düzenlenen ankette, mevcut mal stoklarına ilişkin endeksin yükselmesi mal stoklarının düştüğüne, endeksin düşmesi ise mal stoklarının arttığına işaret eder.

## Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi

Eğilim anketleri kapsamında tüketici değerlendirmelerine dayalı olarak hazırlanan temel çalışma, TÜİK-TCMB işbirliğiyle düzenlenen ve aylık olarak TÜİK tarafından yayımlanan Tüketici Eğilim Anketi'dir. Yukarıda incelediğimiz İktisadi Yönelim Anketi ve İşyeri Eğilim Anketi ekonominin genel görünümünü üreticiler ve kritik düzeydeki karar alıcıların bakış açısıyla yansıtırken, Tüketici Eğilim Anketi piyasadaki canlılığı tüketicilerin perspektifinden ele almaktadır.

Tüketici psikolojisi hakkında bilgi alabileceğimiz temel veri kaynağı olan bu anket ile; hem tüketicilerin genel ekonomiye ilişkin mevcut dönem değerlendirmeleri ve gelecek dönem beklentileri ölçülmekte hem de kişilerin mali durumları, yakın gelecekteki harcama planları ve tasarruf eğilimleri hakkında bilgi alınmaktadır.<sup>35</sup> İktisadi Yönelim Anketi'nde olduğu gibi her bir soru bazında yayılma endeksleri hazırlanmakta, buna ilave olarak seçilmiş sorulara alınan cevaplar vasıtasıyla, tüketici güvenini tek bir sayıda özetleyen Tüketici Güven Endeksi hesaplanmaktadır. Tüketicilerin harcama, tasarruf ve borçlanma davranışları büyük ölçüde geleceğe yönelik beklentilerce şekillendirildiğinden, bu anketin sonuçları, ekonominin talep koşulları için yön gösterici olmaktadır.

Tüketici Eğilim Anketi'nde kişisel mali durum, genel ekonomi ve harcama-tasarruf eğilimlerine ilişkin 18 soru yöneltilmekte ve katılımcılara "daha kötü", "aynı" ve "daha iyi" gibi üçlü kısımlı cevap seçeneği sunulmaktadır (bkz. Tablo 3.7). Bu sorulara alınan cevapların her biri için yayılma endeksleri hazırlanmakta ve endeks sonuçları TÜİK tarafından açıklanmaktadır. Endeks değerleri, toplam cevap verenlerin içerisinde pozitif ve negatif cevap verenlerin yüzdelerinin farkına 100 eklenmesiyle hesaplanmaktadır (bkz. Çerçeve 3.4). 100'ün altında değer alan endeksler kötümser hislerin baskın olduğuna, 100 değerinin üzerindeki endeks sonuçları ise olumlu bakış açısına işaret eder.<sup>36</sup>

Anket her ayın ilk iki haftasında uygulanmakta ve sonuçlar referans ayın son haftasında açıklanmaktadır. Anket sonuçları, kapasite kullanım oranı ve İktisadi Yönelim Anketi sonuçları gibi, kamuya duyurulma zamanlamasıyla da öne çıkmaktadır.

Tüketici Eğilim Anketi sonuçları kullanılarak hazırlanan temel gösterge ise tüketici güvenliğini tek bir endeks değerinde toplayan Tüketici Güven Endeksi'dir. Tüketici Eğilim Anketi'nde gelecek 12 aya ilişkin beklentilerin alındığı soruların yayılma endekslerinin aritmetik ortalaması hesaplanarak elde edilen Tüketici Güven Endeksi, tüketicilerin geleceğe ne oranda güvenle baktıkları konusunda elimizdeki temel göstergedir. (Endeks, Tablo 3.7'deki 2, 4, 5 ve 11 no.lu sorulara alınan cevaplar kullanılarak hazırlanmaktadır.) Mevcut durumu yansıtmak yerine, kişinin geleceğe bakışını özetlediğinden bu endeks, genellikle bir öncü gösterge olarak değerlendirilmektedir.<sup>37</sup>

<sup>35</sup> Tüketici Eğilim Anketi, Metaveri, TÜİK

<sup>36</sup> 2003-2013 tarihleri arasında TCMB tarafından düzenlenen anket 2012 yılında TCMB ve TÜİK'in ortak çalışmasıyla güncellendi ve bu tarihten sonra TÜİK tarafından düzenlenmeye başladı. Bu güncelleme sırasında katılımcılara yöneltilen sorular değiştiğinden, soru bazında endeksler 2012 yılında başlamakta ve zaman serisi olarak daha geriye gitmemektedir. Bununla beraber Tüketici Güven Endeksi serisi istatistiksel teknikler ile geriye doğru genişletilerek, 2004-2011 dönemi için elde edilen endeks değerleri TÜİK tarafından yayımlanmıştır.

<sup>37</sup> TÜİK tarafından üretilen bir diğer endeks, tüketici güven göstergeleri ile mevsim etkilerinden arındırılmış imalat sanayi, hizmet, perakende ticaret ve inşaat sektörlerine ilişkin güven göstergelerinin ağırlıklandırılarak birleştirilmesinden oluşan Eko-

**TABLO 3.7**  
**Tüketici Eğilim Anketi Soruları**

**Tüketici eğilim anketi yayılma endeksleri\***

1. Hanenin maddi durumu (geçen 12 aylık döneme göre mevcut dönemde)
2. *Hanenin maddi durum beklentisi (gelecek 12 aylık dönemde)*
3. Genel ekonomik durum (geçen 12 aylık döneme göre mevcut dönemde)
4. *Genel ekonomik durum beklentisi (gelecek 12 aylık dönemde)*
5. *İşsiz sayısı beklentisi (gelecek 12 aylık dönemde)*
6. Yarı-dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi (geçen 3 aylık döneme göre gelecek 3 aylık dönemde)
7. Mevcut dönemin dayanıklı tüketim malı satın almak için uygunluğu
8. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcama yapma düşüncesi (geçen 12 aylık döneme göre gelecek 12 aylık dönemde)
9. Mevcut dönemin tasarruf etmek için uygunluğu
10. Hanenin içinde bulunduğu mali durum
11. *Tasarruf etme ihtimali (gelecek 12 aylık dönemde)*
12. Tüketimin finansmanı amacıyla borç kullanma ihtimali (gelecek 3 aylık dönemde)
13. Tüketici fiyatlarının değişimine ilişkin düşünce (geçen 12 aylık dönemde)
14. Tüketici fiyatlarının değişimine ilişkin beklenti (geçen 12 aylık döneme göre gelecek 12 aylık dönemde)
15. Ücretlerin değişimine ilişkin beklenti (geçen 12 aylık döneme göre gelecek 12 aylık dönemde)
16. Otomobil satın alma ihtimali (gelecek 12 aylık dönemde)
17. Konut tamiratına para harcama ihtimali (gelecek 12 aylık dönemde)
18. Konut satın alma veya inşa ettirme ihtimali (gelecek 12 aylık dönemde)

(\* Tüketici Güven Endeksi hesaplamasında kullanılan sorular italik olarak işaretlenmiştir.

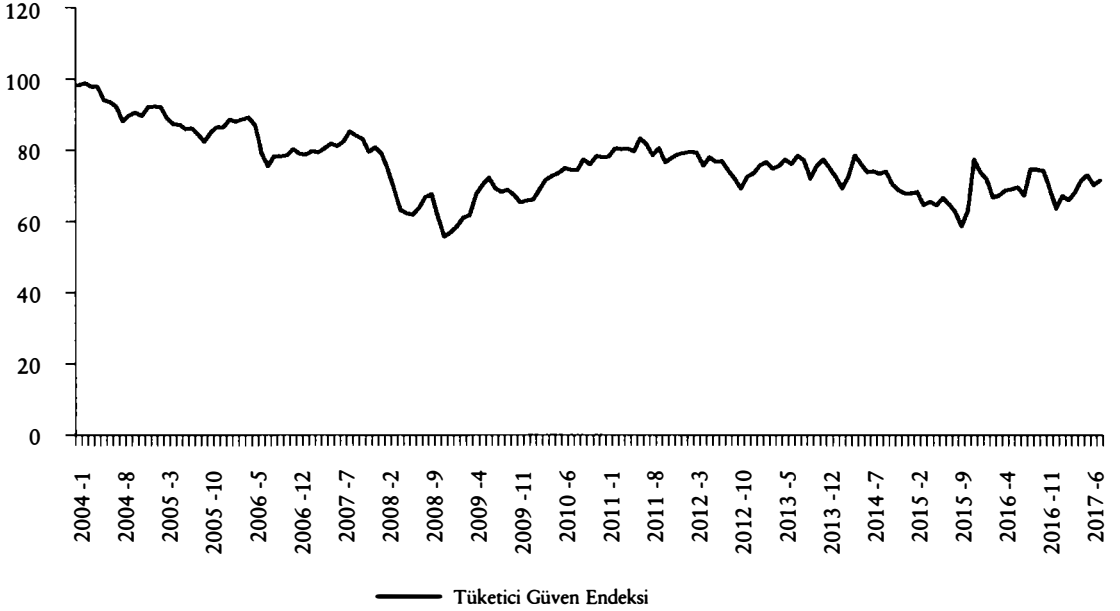
Kaynak: TÜİK.

Tüketicilere yönelik anketlerle oluşturulan endekslere yöneltilen önemli bir eleştiri, bu endekslerin yalnızca ekonominin durumundan değil, sosyal ve siyasi gelişmelerden de etkilendiğini ifade eden uzmanlardan gelmektedir. Geçmiş tecrübeler, iktisadi nedenlerin dışında, yaşanan bir doğal afet, siyasi belirsizlik ya da tüketicileri karamsarlığa iten herhangi başka bir olayın tüketicilerin ankete verecekleri cevapları negatif yönde etkileyebileceğini göstermektedir. Buna ilave olarak, diğer bütün eğilim anketlerinde olduğu gibi sözel beyanların tüketicilerin fiili davranışları ile birebir örtüşmediği durumlar da gözlenebilmektedir. Tüketici Güven Endeksi'nin düştüğü ancak diğer göstergelerin tüketici harcamalarının arttığını işaret ettiği bir dönemde, kişilerin söylediklerinden çok yaptıklarını doğru kabul etmek daha isabetli olur.

2004 yılından günümüze Tüketici Güven Endeksi'nin gelişimine Grafik 3.12'de yer verilmektedir. İlk göze çarpan nokta, 2003 sonrasındaki istikrarlı büyüme döneminde Tüketici Güven Endeksi'nin uzun dönemli eğiliminin düşüş yönünde olmasıdır. Bunun yanında endeksin daha kısa dönemde de konjonktüre aykırı hareket ettiği gözlenebilmektedir. Örneğin krizin giderek ciddiyet arz ettiği 2008 yılı Temmuz-Eylül döneminde endeks üç dönem üst üste artmış, buna karşın dü-

nomik Güven Endeksi'dir. Endeksin hesaplanmasında Tüketici Eğilim Anketi, İktisadi Yönelim Anketi, Hizmet Sektörü Aylık Eğilim Anketi, Perakende Ticaret Sektörü Aylık Eğilim Anketi ve İnşaat Sektörü Aylık Eğilim Anketi sonuçlarından yararlanılmaktadır.

GRAFİK 3.12  
Tüketici Güven Endeksi



Kaynak: TCMB.

zelmenin başladığı 2009 yılının ikinci yarısında eğilim düşüş yönünde olmuştur. Diğer taraftan genel konjonktürle uyumsuzluk sergileyen bu dönemler dışında endeksin yön gösterici özelliğinin ortaya çıktığı örnekler de mevcuttur. Mesela 2006 yılındaki finansal çalkantının, 2008 yılındaki küresel krizin ve 2012 yılındaki yavaşlamanın etkileri Tüketici Güven Endeksi'nde açıkça gözlenebilmektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise endeks değerlerinin daima nötr değer olan 100 sınırının altında seyretmesidir ki bu durum Türk tüketicisinin ekonomiye karamsar gözlerle bakışının bir ifadesidir (Katılımcılar, anket sonunda anketörlerin borç isteyeceğinden çekinmiş de olabilirler!)

### Beklenti Anketi

İktisadi pozitif bilimlerden ayıran temel özelliklerden biri, beklentiler tarafından şekillendirilen davranışların iktisadi değişkenler üzerindeki etkisidir. Beklentilerin alınan kararlar üzerindeki etkisi çok daha eski dönemlerden bu yana vurgulanmakla birlikte, beklentilerin iktisadi analizde özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir değişken olarak ön plana çıkmaya başladığı ifade edilebilir.<sup>38</sup> Bu eğilim, aynı dönemde beklentilerin ölçülmesine yönelik çalışmaların yoğunlaşmasını da beraberinde getirmiştir.

<sup>38</sup> Evans ve Honkapohja (2001), s. 5-7; Lachmann (1943).

Türkiye’de çeşitli iktisadi büyüklüklere ilişkin gelecek dönem beklentilerine ulaşabileceğimiz temel veri kaynağı, TCMB tarafından her ay, mali ve reel sektörlerde karar alıcı pozisyonlarda bulunanlara yönelik olarak düzenlenen Beklenti Anketi’dir. Anketle katılımcılardan geleceğe ilişkin enflasyon, faiz, döviz kuru, cari işlemler dengesi ve GSMH büyümesiyle ilgili beklentileri rakamsal olarak derlenmekte ve alınan bu tahminlerin ortalamaları aylık olarak yayımlanmaktadır<sup>39</sup> (bkz. Tablo 3.8).

Beklentilerin tespit edilmesinde anket yönteminin kullanılmasının önemli bir sakıncası, daha önce de değindiğimiz üzere, kişilerin beyanlarının gerçek beklentilerini yansıtmaması ihtimalinin bulunmasıdır. Piyasadaki herhangi bir karar alıcı, kararlarını yanlış beklentilere dayandırdığı durumda bunun karşılığını parasal kayıp olarak görmekte iken, gerçek beklentisi yerine temennilerini beyan eden bir anket katılımcısı herhangi bir yaptırımla karşılaşmaz. Bu durumda beyan edilen beklentinin kişinin gerçek beklentilerini ne derece yansıttığı bilinmemektedir.<sup>40</sup>

**TABLO 3.8**  
**Beklenti Anketi Soruları**

1. Tüketici enflasyonu beklentisi
  - a. Aylık TÜFE Beklentisi
  - b. Yıllık TÜFE Beklentisi
  - c. İki ay sonrasının TÜFE beklentisi
2. Bankalararası döviz piyasası ABD Dolar kuru beklentisi
3. Yıllık cari işlemler dengesi beklentisi
4. Yıllık GSYH büyüme beklentisi
5. TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti beklentisi
6. BİST repo ve ters-repo pazarında oluşan gecelik faiz oranı beklentisi
7. TCMB bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı beklentisi
8. İskontolu devlet iç borçlanma senetlerinin ikincil piyasa yıllık bileşik faiz oranı beklentisi
  - a. Vadesine üç ay ya da üç aya yakın süre kalmış TL cinsi devlet iç borçlanma senetlerinin yıllık bileşik faiz oranı beklentisi
  - b. Vadesine üç ay ya da üç aya yakın süre kalmış TL cinsi devlet iç borçlanma senetlerinin yıllık bileşik faiz oranı beklentisi
  - c. Vadesine beş yıl ya da beş yıla yakın süre kalmış sabit faizli TL cinsi devlet iç borçlanma senetlerinin ikincil piyasa yıllık bileşik faiz oranı beklentisi
  - d. Vadesine on yıl ya da on yıla yakın süre kalmış sabit faizli TL cinsi devlet iç borçlanma senetlerinin ikincil piyasa yıllık bileşik faiz oranı beklentisi

Kaynak: TCMB.

- 39** 2001-2012 döneminde ayda iki kere düzenlenen Beklenti Anketi, 2013 başından bu yana ayda bir kez uygulanıyor. TCMB tarafından anket katılımcılarının verdikleri cevapların en küçük ve en büyük değerleriyle standart sapması da yayımlanmakta, böylece beklentilerin ortalama etrafında nasıl dağıldığı bilgisine de ulaşılabilmektedir.
- 40** Bazı durumlarda piyasa verilerinden de, kişilerin beklentilerine ilişkin çıkarım yapmak mümkün olabilmektedir. Örneğin 5 yıl vadeli TÜFE’ye endeksli kuponlu devlet tahvili için piyasada oluşan faiz, geleceğe dönük enflasyon beklentisinin bir göstergesi olarak kullanılabilir. Bu tür bir gösterge, piyasa katılımcılarının enflasyon beklentilerini daha yansız olarak verecektir (bkz. TCMB (2007-a), s. 46-48).

## Yatırım Anketi

Yatırım Anketi, sanayi sektöründe faaliyet gösteren işyerlerinin mevcut yatırım eğilimleri ve yakın geleceğe yönelik yatırım planları hakkında bilgilerin derlendiği, TCMB tarafından yürütülen bir diğer anket çalışmasıdır. Özel kesimin yatırım davranışlarının mercek altına alındığı bu çalışma ile ülkenin üretim kapasitesinin gelişimine ışık tutmak amaçlanmaktadır.

2010 yılından bu yana düzenlenen anket, bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda iki defa uygulanmaktadır. Bahar anketi yatırım planlarına ilişkin iki sorudan oluşmakta, güz anketinde ise bunlara ilave olarak yatırımın yapısı ve yatırımı etkileyen unsurları da kapsayan iki soru daha sorulmaktadır<sup>41</sup> (bkz. Tablo 3.9). Rakamsal değer olarak alınan cevapların ağırlıklı ortalaması, nitel sorulara verilen cevapların ise denge değerleri hesaplanarak yayımlanmaktadır.

**TABLO 3.9**  
**Yatırım Anketi Soruları**

### Bahar dönemi

1. Bu yılki brüt yatırım harcamalarının geçtiğimiz yıla göre artış ya da azalışı
2. Önümüzdeki yılda yapılacak tahmin edilen brüt yatırım harcamalarının bu yıla göre artış ya da azalışı

### Güz dönemi

1. Bu yıl yapılmakta olan ve önümüzdeki yıl yapılacak tahmin edilen yatırımların amacı
2. Yatırımı etkileyen unsurlar (talep, finansman kaynakları, beklenen kârlar, teknik faktörler, diğer faktörler)

Kaynak: TCMB.

## Dış Ticaret Beklenti Anketi

Dış Ticaret Beklenti Anketi, dış ticaretimize yön veren firmaların yakın geçmişe ve mevcut duruma ilişkin değerlendirmelerini, gelecek döneme yönelik beklentilerini ve dış ticaretteki eğilimleri ölçmek üzere Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan bir anket çalışmasıdır. 2010 yılından bu yana üçer aylık dönemlerde gerçekleştirilen çalışma ile firmaların ihracat, ithalat, sipariş, birim fiyat ve pazar paylarına ilişkin beklentileri ölçülmekte, ayrıca firmaların faaliyet sektörü ve hedef pazarına yönelik sorunları ile özel sorunları konusunda görüşleri alınmaktadır.<sup>42</sup>

İhracat ve ithalata yönelik iki ayrı anketin düzenlendiği çalışmada anket katılımcıları, ilgili yılda en fazla ihracat ve ithalat yapan ilk 500'er firma arasından seçilmektedir. Katılımcılara her bir soru için "arttı", "aynı kaldı", "azaldı" gibi üçlü kısımlı cevap seçeneği sunulmakta, derlenen bilgilerle de soru bazında yayılma endeksleri hesaplanmaktadır. Endeksler, firmalardan alınan cevapların, her bir firmanın ilgili yılda genel ihracat / ithalattan aldığı paya göre ağırlıklandırılmasıyla elde edilmektedir. Anket çalışması kapsamında, her bir soru için ayrı ayrı hazırlanan endekslerin dışında, yalnız gelecek beklentilerine ilişkin alınan cevapların değerlendirilmesiyle oluşturulan İhracat Beklenti Endeksi ile İthalat Beklenti Endeksi olmak üzere kapsayıcı iki endeks daha hazırlanmaktadır.

<sup>41</sup> TCMB (d).

<sup>42</sup> Dış Ticaret Eğilim Anketi, Metaveri, Ekonomi Bakanlığı.

### Banka Kredileri Eğilim Anketi

TCMB tarafından yürütülen bir diğer çalışma, banka kredilerindeki eğilimlerin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla üç aylık dönemleri kapsayacak şekilde hazırlanan Banka Kredileri Eğilim Anketi'dir. Bu anketle, kredi piyasasındaki güncel gelişmeler ve bu gelişmelerde rolü olduğu düşünülen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

**TABLO 3.10**  
**Ankete Dayalı Göstergeler**

Anket adı	Hazırlayan kuruluş	Anket sonucu hesaplanan göstergeler	Anket sıklığı	Anket katılımcıları
İktisadi yönelim anketi	TCMB	8 farklı konuda yayılma endeksi ve Reel Kesim Güven Endeksi	Aylık	Firma yöneticileri
İşyeri eğilim anketi	TÜİK	Soru bazında yayılma endeksleri ve üç sektör için Sektörel Güven Endeksleri	Aylık	Firma yöneticileri
Tüketici eğilim anketi	TCMB	Soru bazında yayılma endeksleri ve Tüketici Güven Endeksi	Aylık	Tüketiciler
Beklenti anketi	TCMB	Soru bazında beklentilerin ortalaması ve standart sapması	Aylık	Firma yöneticileri
Yatırım anketi	TCMB	Soru bazında ortalama değerler	Yılda 2 kere	Firma yöneticileri
Dış ticaret beklenti anketi	Ekonomi Bakanlığı	Soru bazında yayılma endeksleri ile İhracat Beklenti Endeksi ve İthalat Beklenti Endeksi	3 aylık	Dış ticaret yapan firma yöneticileri
Banka kredileri eğilim anketi	TCMB	Sorulara alınan cevaplar yayımlanmaktadır	3 aylık	Banka yöneticileri

### TÜKETİM HARCAMALARI

Tüketim harcamaları, hemen her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de milli gelir içinde en büyük paya sahiptir. Buna paralel olarak tüketim harcamalarındaki eğilim, ekonominin canlılığına işaret eden temel parametreler arasında yer almakta, tüketim eğilimlerine odaklanan göstergeler de iktisadi canlılığa ilişkin takip edilen göstergeler arasında bulunmaktadır.

Tüketim harcamalarını konu alan yüksek frekanslı göstergeler söz konusu olduğunda vurgulanması gereken ilk gösterge olarak Perakende Satış Hacim Endeksi öne çıkmaktadır. Aşağıda ilk önce bu endeksi inceleyecek, daha sonra da kısaca Alışveriş Merkezi Yatırımcıları Derneği tarafından hazırlanan AVM endeksleri ile Bankalararası Kart Merkezi tarafından derlenen istatistiklere göz atacağız.

#### Perakende Satış Hacim Endeksi

TÜİK tarafından 2013 yılında yayımlanmaya başlanan Perakende Satış Hacim Endeksi, perakende ticaret sektöründe farklı tür ve büyüklükteki girişimlerin satışlarını aylık olarak ölçmeye yöne-

lik bir endeks çalışmasıdır. Endeks, firmalardan elde edilen ciro bilgileriyle oluşturulan Perakende Ciro Endeksi'nin fiyat değişimlerinden arındırılmasıyla elde edilmektedir.

Ciro, referans ayda girişim tarafından fatura edilmiş mal ve hizmetlerin toplam değerini ifade eder. Ankette 50 ve üzerinde ücretli çalışanı bulunan firmaların tamamı kapsamakta, daha az çalışanı bulunan firmalar ise örneklem yoluyla ankete dâhil edilmektedir. Perakende Ciro Endeksi'nin fiyat değişimlerinden arındırılmasında TÜFE değerleri kullanılmaktadır.<sup>43</sup>

Perakende Satış Hacim Endeksi hem oldukça kapsamlı hem de yüksek frekanslı bir gösterge olmakla birlikte, milli gelirin gelişimini birebir yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilemez. Yaratılan katma değeri ölçen milli gelir göstergelerine karşılık Perakende Satış Hacim Endeksi perakende ticaretteki satış hacmini ölçer. Perakende kârlarının düştüğü bir ortamda Perakende Satış Hacim Endeksi yükseliyor olabilir. Nitekim geçmiş dönem verileri incelendiğinde endeksin her zaman milli gelir verileriyle örtüşmediği görülmektedir.

Satışların yıl içinde dalgalanmasına paralel olarak mevsimsellik gösteren Perakende Satış Hacim Endeksi'nin takvim ve mevsim etkilerinden arındırılmış değerleri de TÜİK tarafından yayımlanmaktadır. 2013 yılında yayımlanmaya başlanan endeksin gelecekte daha fazla dikkat çekmesi sürpriz olmayacaktır.

### AVM Endeksleri

Tüketim harcamalarının izlenebileceği diğer bir çalışma Alışveriş Merkezi Yatırımcıları Derneği tarafından yürütülmektedir. 2010 yılından bu yana aylık olarak alışveriş merkezlerinin ciroları ve ziyaretçi sayılarından faydalanılarak hazırlanan AVM Ciro Endeksi ve AVM Ziyaretçi Sayısı Endeksi ile alışveriş merkezlerinde gerçekleşen satış hacmi ve piyasanın canlılığı ölçümlenmektedir.

Endeksler her ne kadar yalnız alışveriş merkezlerini kapsasa da, alışveriş merkezlerinin sayısı ve ağırlığının tüketim içindeki payının giderek arttığı düşünüldüğünde, bu verilerin perakende satışlar hakkında bir fikir verebileceği söylenebilir. Endekslerin kullanımında dikkat edilmesi gereken iki nokta, ciro endeksinin fiyat artışlarını da içermesi ve endekslerin mevsimsellik göstermesidir.

### Kredi Kartı İstatistikleri

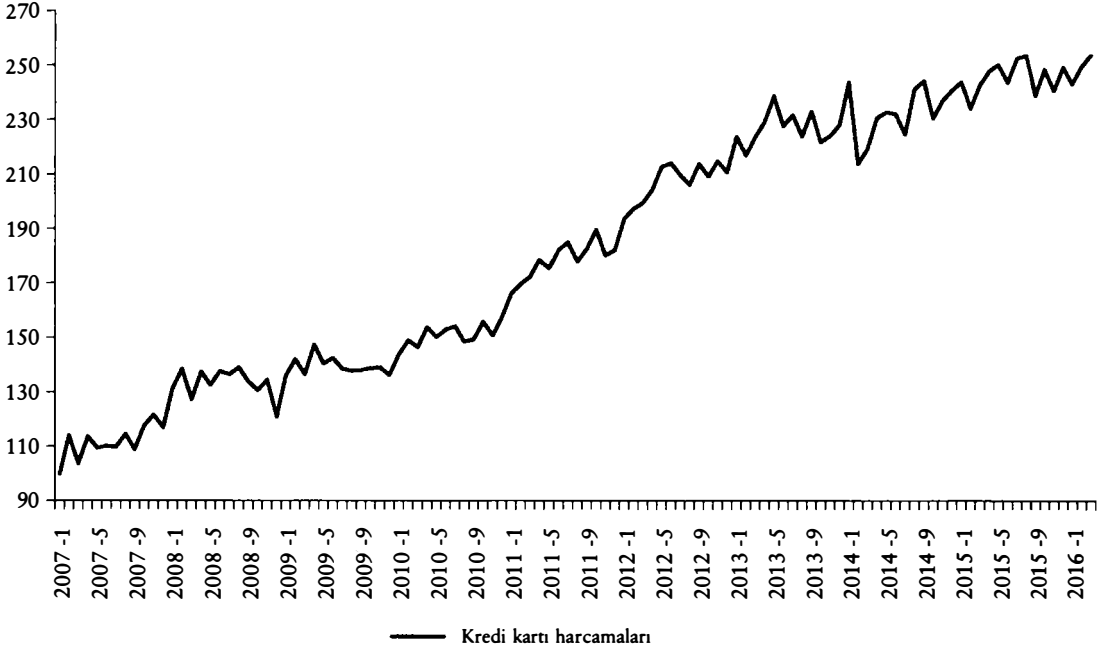
Kredi kartı kullanımının hızla yaygınlaşarak ödeme yöntemleri arasında öne çıkması, kredi kartı aracılığıyla yapılan harcama istatistiklerine, tüketim eğilimine ilişkin bilgi sunan bir gösterge niteliği kazandırmıştır. Bankalararası Kart Merkezi tarafından hazırlanan kredi kartı kullanımına ilişkin aylık raporlar aracılığıyla, kredi kartı ve banka kartları ile gerçekleşen işlem adedi ve işlem tutarı bilgilerine ulaşılabilmektedir.

Reel kredi kartı harcamalarının 2007 yılı başından bu yana aylık gelişimi **Grafik 3.13**'te verilmektedir. 2008-2009 döneminde kısa bir süre durgunluk gösteren kredi kartı harcamalarının

<sup>43</sup> Perakende Satış Hacim Endeksi, Metaveri, TÜİK.



GRAFİK 3.13  
Kredi Kartı Harcamaları\*



(\* Aylık kredi kartı harcamaları TÜFE ile indirgenip mevsimsellikten arındırılmış, elde edilen seri 2007 Ocak ayı değeri 100 alınarak endeks oluşturulmuştur.

Kaynak: BKM.

2009 sonundan itibaren tekrar artış eğilimine girdiği görülmektedir. Ancak 2012 yılından bugüne artış hızının yine yavaşladığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan kredi kartı harcamalarındaki artışın bir kısmı, fertlerin nakit yerine daha çok kredi kartını tercih etmeye başlamaları sonucu gerçekleşmektedir. Kredi kartı harcamaları tüketim eğilimini yansıtan bir gösterge niteliği taşımakla birlikte istatistiklerdeki gelişimin kredi kartı kullanım davranışlarındaki değişiklikten de kaynaklanıyor olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. 2008 yılında kredi kartı harcamalarının milli gelire oranı % 17 seviyesindeyken bu oran 2015 yılında % 25 düzeyine ulaşmıştır.

Şirket kredi kartlarıyla yapılan harcamalar ile yabancıların kredi kartı harcamalarının da kredi kartı istatistiklerine dâhil olması, bu istatistiklerle ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta olarak belirtilmelidir. Buna bağlı olarak kredi kartı kullanımı ile tüketim arasında birebir ilişki olması beklenmemelidir. Son olarak kredi kartı harcamalarının yıl içinde mevsimsellik gösterdiği unutulmamalıdır.

## DİĞER ÖNEMLİ İSTATİSTİKLER

### Taşıt Aracı Üretim ve Satışları

Birçok yüksek ve orta gelirli ülkede olduğu gibi ülkemizde de otomotiv sektörü, sanayi üretimi ve toplam talebin önemli bir göstergesi olarak dikkatle takip edilmektedir. Otomotiv sektörü, hem üretim hacmi ile hem de birçok farklı sektörden ara malı kullanması ve geniş yan sanayi ile imalat sanayi içinde özel bir yere sahiptir. Buna ilave olarak, otomotiv verilerinin sanayi üretim endeksinden daha erken açıklanarak kullanıcılara, sanayinin gidişatı hakkında güvenilir ve ayrıntılı bir ön bilgiye erken tarihte ulaşabilme imkânı sağlaması, bu göstergelerin önemini artırmaktadır.

Yurt içi araç satışları, ekonomideki talep seviyesi için de önemli bir gösterge teşkil eder. Konut alımında olduğu gibi otomobil alım kararı da, tüketicinin yakın zamanda ödeme zorluğu öngörmediğinin bir göstergesidir. Bu anlamda otomobil satışları tüketici güvenini, ticari araç satışları ise yatırımcı güvenini yansıtan göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de otomotiv sektörü, dış ticaret içindeki payıyla da dikkat çekmektedir. 2015 yılı itibarıyla ihracatın % 13’ünü, ithalatın ise % 10’unu motorlu kara taşıtlarının oluşturduğu göz önüne alındığında, otomotiv üretimi ve araç satışlarının, ülkenin dış dengesi bağlamında da önemi ortaya çıkmaktadır.

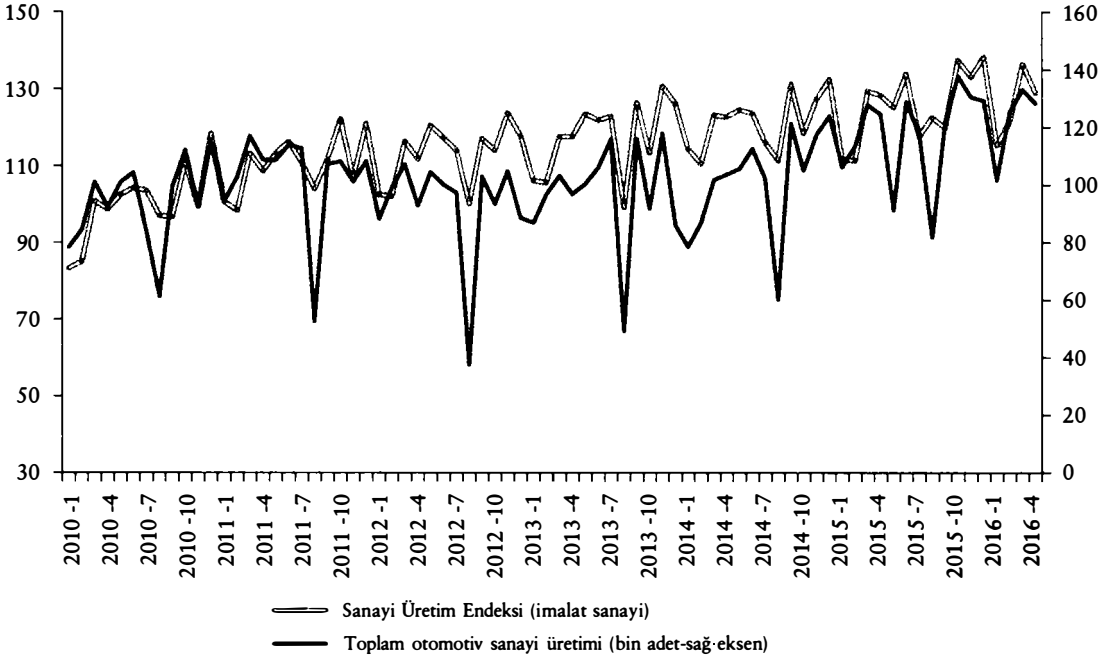
Türkiye’de otomotiv sektörünün üretim ve satış istatistikleri iki farklı kurum tarafından derlenerek yayımlanmaktadır. Marka bazında ve yerli / ithal ayrımında binek taşıt ve hafif ticari araç satışları aylık olarak Otomotiv Distribütörleri Derneği tarafından açıklanır. Otomotiv sektöründeki aylık üretim miktarına ilişkin istatistikleri hazırlayan kurum ise Otomotiv Sanayii Derneği’dir. Bu kuruluşça hazırlanan Aylık Değerlendirme Raporları ve Otomotiv Sanayii Üretim Bülteni ile marka ve model bazında aylık üretim, toplam yurt içi satışlar (otomobil, ticari araç), toplam ihracat ve marka bazında ithal otomobil gibi bilgiler kamuya duyurulmaktadır.<sup>44</sup>

Aylık taşıt aracı üretim adedi ile imalat sanayi üretim endeksinin karşılaştırıldığı **Grafik 3.14**’ten, otomotiv sektörünün imalat sanayi içindeki önemi açıkça görülmektedir. Otomotiv üretiminin mevsimsel olarak düşük gerçekleştiği Ağustos ayları hariç tutulmak üzere, tabloda verilen dönemde, iki serinin değişim oranları arasındaki korelasyon % 71’i bulmaktadır. Bu iki gösterge arasındaki yakın ilişki, daha erken açıklanan otomotiv sektörü istatistiklerine, genel sanayi üretimindeki gelişimin erken bir habercisi olma özelliği kazandırmaktadır.

Otomotiv Sanayii Derneği ve Otomotiv Distribütörleri Derneği tarafından otomotiv sektörüne ilişkin yayımlanan verilerin anlamlandırılmasında dikkat edilmesi gereken bazı noktalar şöyle sıralanabilir.

<sup>44</sup> Bunların yanı sıra, yayımlanan bir diğer veri Emniyet Genel Müdürlüğü’nden alınan bilgilere dayanılarak TÜİK tarafından aylık olarak hazırlanan trafîğe kaydı yapılan ve trafikten kaydı silinen motorlu kara taşıtları istatistikleridir. Bu veriler resmîyet arz etmekle birlikte, hem metinde bahsi geçen verilere göre yaklaşık iki ay geriden gelmekte, hem de ait olduğu aydaki üretim verileriyle örtüşmemektedir. Araçlar, üretildikleri ya da tüketiciye satıldıkları aydan başka bir tarihte trafîğe kaydedilebildiğinden, TÜİK’in otomotiv verileri bir öncü gösterge olarak piyasaları etkileyebilme özelliği taşımamaktadır.

**GRAFİK 3.14**  
Aylık Taşıt Aracı Üretim Adedi ve İmalat Sanayi Üretim Endeksi



Kaynak: TÜİK, OSD.

İlk olarak, mevcut veriler, otomotiv sanayinin tamamını değil sadece araç üretimini kapsamaktadır. Otomotiv sanayi içinde önemli bir yer işgal eden yan sanayi ve yedek parça üretimi, her iki kuruluşun verilerinde de yer almaz.

İkinci önemli nokta verilerin araç adedi, yani miktar üzerinden yayımlanmasıdır. Araç üretim adedindeki değişim ile üretilen araçların toplam satış fiyatı ya da üretim değeri birbirine paralel gitmeyebilir. Örneğin toplam satış adedinin değişmemesine rağmen lüks araç satışının artması, toplam harcamanın da artması anlamına gelecektir. (Satışlar marka ayrımında da yayımlandığından, toplam pazarın yüksek ve düşük değerli araçlar arasındaki dağılımına da ulaşılabilmektedir.)

Son olarak, sektörün kendi dinamikleri içinde üretim ve satış miktarları yıl içinde mevsimsellik gösterir. Örneğin Grafik 3.14'te de dikkat çekeceği üzere, bir sonraki ay gelecek yılın modellerinin piyasaya çıkacak olması sebebiyle, Ağustos ayında satış ve üretimde mevsimsel düşüşler gözlenmektedir.

## Karşılıksız Çekler ve Protestolu Senetler

Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi tarafından aylık olarak yayımlanan karşılıksız çek ve protestolu senet istatistikleri, piyasada ödeme güçlüğüne ne derece yaygın olduğunun izlenebileceği bir gösterge sunmaktadır.<sup>45</sup> Çekle ödeme daha çok ticari işlemlerde kullanılırken, senet kullanımı bireysel ödemelerde de yaygındır. Karşılıksız çek sayısı firmaların finansal durumlarına ilişkin bir gösterge değeri taşıırken, protestolu senet verileri hem firmaların hem de hanehalkının ödeme güçlüğü yaşayıp yaşamadığı hakkında fikir vermektedir.

Çekin vade tarihinde, çeki veren kişinin (keşideci) mevduat hesabında çek bedelini karşılayacak tutarın mevcut olmaması halinde çek karşılıksız duruma düşer. Çekin karşılıksız kalması keşideci için çeşitli hukuki ve ticari yaptırımlar doğurduğundan, böyle bir olay kişinin ödeme zorluğu içinde bulunduğu şeklinde yorumlanır.

Banka ve katılım bankalarından elde edilen bilgilerle Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi tarafından aylık olarak hazırlanan raporlar, karşılıksız çeklerle ilgili aşağıdaki verileri içerir:

**Karşılıksız çek adedi:** Bankalar ve katılım bankaları tarafından, Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'ne yapılan karşılıksız çek bildirimlerinin toplam adedini gösterir.

**Ödeme bildirimleri:** Çeki karşılıksız kalan keşideciler, kanunda belirtilen süreler içinde düzeltme hakkını kullanarak, karşılıksız kalan çeklerini ödeyebilirler. Karşılıksız kaldıktan sonra ödenmiş çek adetleri bankalar ve katılım bankaları tarafından yapılan bildirimlere istinaden Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi tarafından duyurulmaktadır.<sup>46</sup>

Buna göre karşılıksız çek adetlerindeki artış negatif bir gelişme, ödeme bildirimlerindeki artış ise pozitif bir gelişme olarak yorumlanabilir.

Borçlusuna ihbarname gönderilmesine rağmen ödenmeyen senetlerde, senedin ödenmediğinin tespit edilmesi işlemi protesto olarak adlandırılır. Bankalar ve katılım bankalarının Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'ne raporlanan protestolu senetler, adet ve tutar bazında aylık olarak bu kuruluşça yayımlanmaktadır.

Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'nin karşılıksız çek ve protestolu senet istatistiklerini oransal büyüklük yerine rakamsal olarak vermesi, bu bilgilerin piyasanın canlılığını yansıtan birer gösterge olarak kullanılabilme kabiliyetini sınırlamaktadır. İktisadi canlılık yaşanan dönemlerde kişilerin daha az oranda ödeme güçlüğüne düşmesi ve karşılıksız çek ile protestolu senet oranlarının düşmesi beklenir. Ancak canlılık dönemlerinde daha fazla ödeme işlemi gerçekleşeceğinden, zamanında ödenmeyen çek ve senet adedi de daha fazla olacaktır.

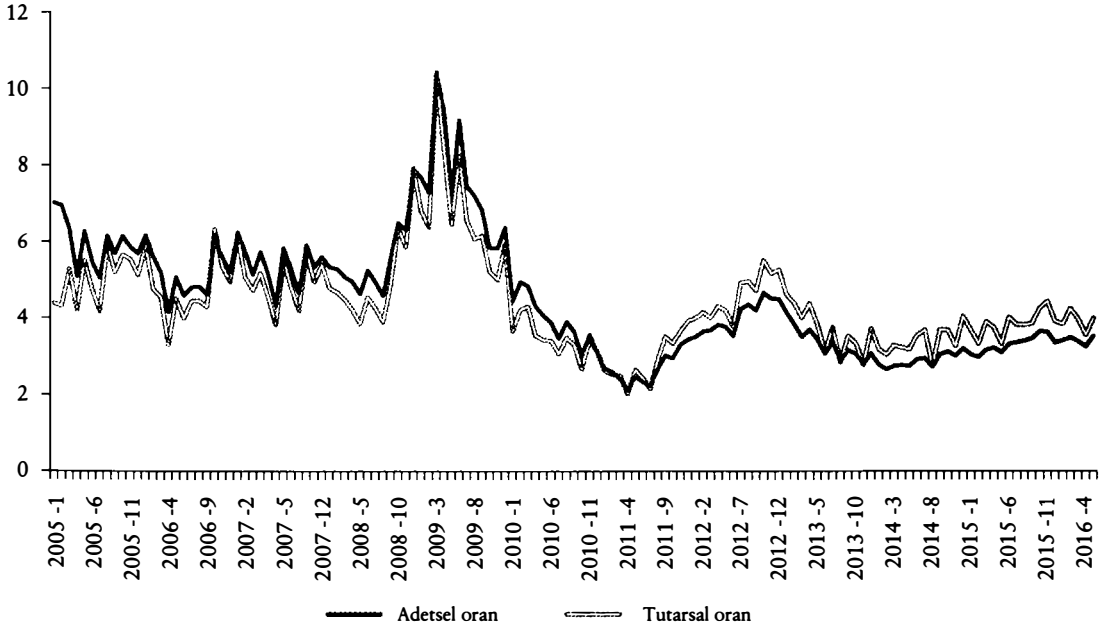
Bu çerçevede Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'nin yayımladığı göstergelerden daha

<sup>45</sup> 2013 yılı Haziran ayından önce bu bilgiler TCMB tarafından derleniyordu.

<sup>46</sup> Bunlara ek olarak TCMB tarafından çek işlemlerine ilişkin mahkeme karar sayıları da yayımlanıyor. Mahkemeler, keşide ettiği çek karşılıksız kalan kişilerin, çek hesabı açtırmalarının yasaklanmasına karar verebilirler. Mahkeme kararlarındaki artış ödeme gücü açısından negatif bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Ancak hem mahkemelerin dosyayı karara bağlama hızları değiştiğinden hem de 5941 sayılı yasayla çek yasağı kararı aldırılmak üzere mahkemeye başvurulması bankalar için bir zorunluluk olmaktan çıkıp hamilin inisiyatifine bırakıldığından, TCMB tarafından yayımlanan bu istatistikler ile iktisadi iklim arasında ilişki kurmak doğru değildir.

çok ilimizi çeken bir istatistik Bankalararası Takas Odaları Merkezi'nce yayımlanmaktadır. Diğer bankalara ibraz edilen çeklerin takas işlemlerini yürüten bu merkez, bankalararası takas odalarına ibraz edilip karşılıksız çıkan çek adet ve tutarlarının toplam ibraz edilen çek adet ve tutarlarına oranını aylık olarak yayımlamaktadır. **Grafik 3.15**'te yer verdiğimiz bu iki oranın ekonominin canlılığıyla yakın ilişki içinde olduğu görülmekte, ancak bir öncü göstergeden çok eşanlı gösterge özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

**GRAFİK 3.15**  
Karşılıksız Çıkan Çeklerin Toplam Çeklere Adetsel ve Tutarsal Oranı



Kaynak: Bankalararası Takas Odaları Merkezi.

### Kurulan / Kapanan Şirket Verileri

Geleceğe yönelik beklentilerin ve yatırım ortamının pozitif olduğu dönemlerde yeni şirket kuruluşlarının artması, şirket kapanışlarının ise kârların düştüğü, firmaların nakit sıkıntısı çektiği dönemlerde yoğunlaşması beklenir. Şirket kapanışları ekonominin zayıfladığının göstergesi iken şirket kuruluşları, yatırımcı ve girişimcilerin ekonominin geleceğine duyduğu güvenin, ekonominin dinamizminin ve risk alma iştahının bir işaretidir. Bu anlamda şirket kuruluş / kapanış istatistikleri, iktisadi canlılığa ilişkin bir diğer gösterge olarak takip edilmektedir.

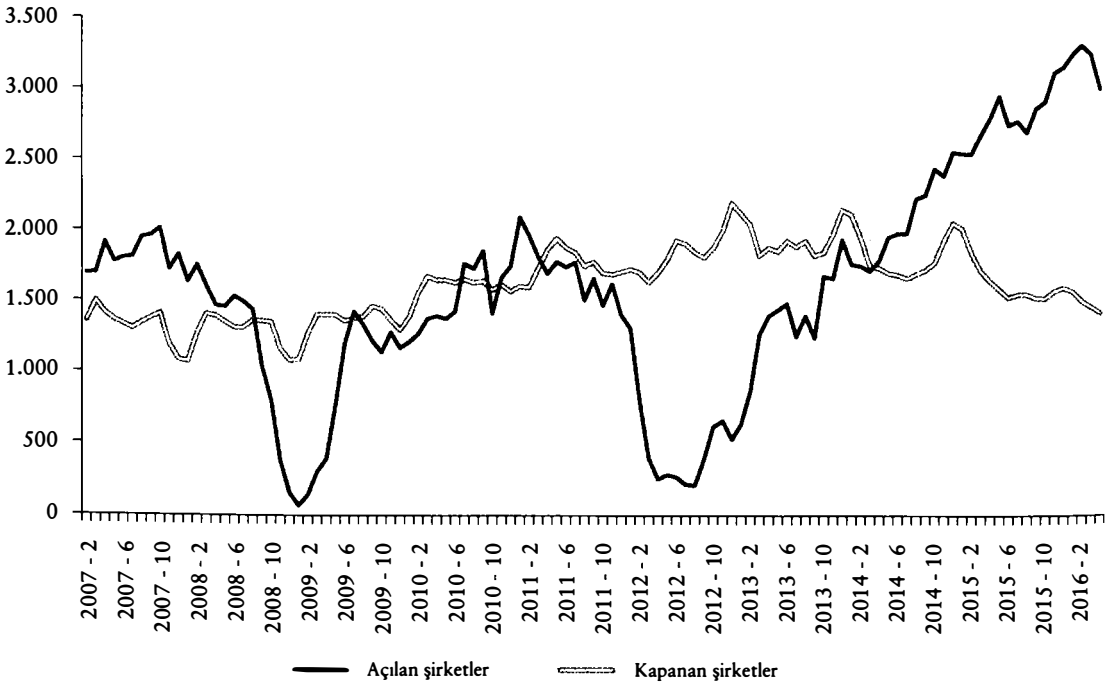
Türk Ticaret Kanunu'na göre, ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olsun ya da olmasın, bütün şir-

ket kuruluş ve kapanışlarının *Ticaret Sicil Gazetesi*'nde yayımlanması zorunlu olup, şirket kuruluş ve kapanış istatistikleri aylık olarak TOBB tarafından derlenerek yayımlanmaktadır.<sup>47</sup>

Şirket tipi, şirket sermayesi, faaliyet türü gibi pek çok bilgiyi kapsayacak şekilde kullanıcılara sunulmakta olan bu göstergelerin değerlendirilmesinde, açılan ve kapanan şirket sayısı kadar bunların büyüklükleri ve faaliyet alanları da dikkate alınmalıdır.

2007 yılı başından bugüne, aylık olarak kurulan ve kapanan şirket sayılarının üç aylık ortalamalarına **Grafik 3.16**'da yer verilmektedir. (Seriler mevsimsellikten arındırılmıştır.) 2007-2008 yıllarında düşük seviyede seyreden kapanan şirket istatistiklerinin ilerleyen dönemde artış trendine girdiği görülmektedir ki bu gözlem ekonominin seyriyle örtüşmemektedir. Bununla birlikte şirket kuruluş istatistiklerinin kısmen ekonominin canlılığıyla ilişkili olduğu söylenebilir. 2008 yılı boyunca düşüş gösteren kurulan şirket sayılarının yıl sonunda en düşük seviyeye geldiği, bu tarihten sonra ise yükselişe geçtiği görülmektedir. 2011 yılında en yüksek noktaya ulaşan şirket açılışları bu tarihten sonra hızla düşmüş, 2012 yılından sonra da tekrar yükseliş trendine girmiştir.

**GRAFİK 3.16**  
Açılan ve Kapanan Şirket Adetleri



**Kaynak:** TOBB (2009-...), TÜİK (2007-2009).

<sup>47</sup> 2010 yılına kadar bu istatistikler TÜİK tarafından derleniyordu.

## Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi

Yaklaşan bir durgunluk ya da ekonomik krizi önceden tahmin edebilmek, iktisadi sıkıntıların toplum üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatmak için gereken tedbirlerin vakitlice alınabilmesi için süre kazandıracaktır. Ekonominin gelecekteki canlılığına ilişkin bilgi içeren bazı göstergelerin öncü gösterge olarak takip edildiğinden daha önce bahsetmiştik. Ancak geçmiş tecrübeler bunların hem çelişkili sinyaller üretebildiklerini hem de tek tek tahmin güçlerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu anlamda çeşitli öncü göstergelerin bir arada kullanılmasıyla oluşturulacak bir göstergenin, daha tutarlı ve isabetli tahminler yapabileceği düşüncesiyle pek çok ülkede bileşik öncü gösterge endeksleri oluşturulmaktadır.

Türkiye’de de, iktisadi faaliyette genişleme ve daralma dönemlerini belirleyen dönüm noktalarını önceden tahmin edebilmek amacıyla, TCMB ve OECD’nin ortak çalışması sonucu oluşturulan Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi 2002 yılından bu yana TCMB tarafından aylık olarak yayımlanmaktadır. Endeksin hesaplanmasında, öncü olarak belirlenen aşağıdaki yedi göstergenin sonuçlarından yararlanılmaktadır.<sup>48</sup>

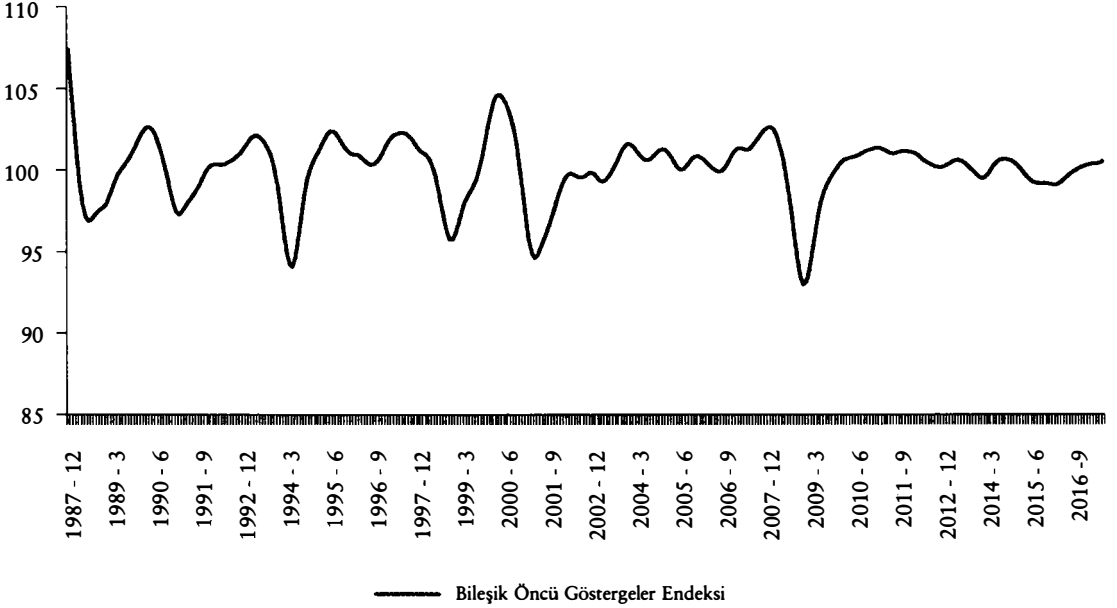
- Elektrik üretim miktarı
- Hazine ihalelerinde oluşan, satılan miktara göre ağırlıklandırılmış faiz oranı
- Aramalı ithalatı
- İktisadi Yönelim Anketi – mamul mal stoklarının seviyesi (sayfa 115, 4 no.lu soru)
- İktisadi Yönelim Anketi – iç piyasadan alınan siparişler (19 no.lu soru)
- İktisadi Yönelim Anketi – ihracat imkânları (12 no.lu soru)
- İktisadi Yönelim Anketi – istihdam (7 no.lu soru)

Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi, trend kapsayan ve trendden arındırılmış olmak üzere iki şekilde yayımlanmaktadır. Trendden arındırılmış serinin yüzün altına düşmesi durgunluk riskine işaret ederken, serinin 100’ün üzerine yükselmesi durgunluğun aşılmaya başladığının göstergesidir.

1987 yıl sonundan bugüne kadar trendden arındırılmış Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi **Grafik 3.17**’de verilmektedir. Endeksin geçmişte; 1988 yılı Nisan ayında, 1990 yılı Ekim ayında, 1993 yılı Kasım ayında, 1998 yılı Haziran ayında, 2000 yılı Aralık ayında, 2006 yılı Temmuz ayında, 2008 yılı Haziran ayında, 2014 yılı Ocak ayında ve 2015 yılı Şubat ayında 100 sınır değerinin altına düştüğü görülmektedir. 2000 ya da 2008 yıllarında olduğu gibi bu düşüşlerin bazıları önemli daralma dönemlerinin başlangıcına işaret ederken, örneğin 2006 yılında olduğu gibi, bazı dönemlerde ciddi bir daralma olmamasına rağmen bileşik öncü göstergeler endeksinin 100 sınırının altına geldiği gözlemlenmektedir. Nitekim bu tür öncü göstergelerin en eleştiri alan yanı, yaklaşmakta olan durgunluk dönemleri öncesi düşüş göstermekle birlikte, ekonomide ciddi bir daralma yaşanmayan dönemlerde de zaman zaman hızla düşmeleri, bir başka deyişle hatalı sinyal üretmeleridir. Bu durum nükteli bir şekilde, öncü göstergeler endekslerinin her üç resesyondan ye-

<sup>48</sup> Hesaplamada kullanılan metodoloji için bkz. Atabek-Coşar-Şahinöz (2005), Demirhan (2014).

GRAFİK 3.17  
Trendden Arındırılmış Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi



Kaynak: TCMB.

disini öngörebilmekte başarılı olduğu şeklinde de ifade edilir. Bu anlamda bir daralmadan bahsedilmek için endekste birbirini takip eden birkaç ay süresince düşüş gözlemlenmesi gerektiği ifade edilebilir. Bileşik öncü göstergelerin, durgunluktan çıkış zamanlamasının tahmininde ise daha başarılı olduğu görüşü hâkimdir.<sup>49</sup>

Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi'nin temel bileşeni olarak seçilmiş olan elektrik üretimi ise, ayrı bir gösterge olarak takip edilmeyi gerektirecek önemdedir.

### Elektrik Üretimi ve Tüketimi

Dünyada tarım ağırlıklı ekonomiden sanayileşmeye geçişte en büyük atılımlardan biri elektrik enerjisi kullanımının yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Sanayi üretiminin temel girdilerinden olan elektriğin üretim ve tüketim miktarı, bugün de sanayi faaliyetlerinin yoğunluğu için değerli bir gösterge teşkil etmektedir.

Hem elektrik üretimi, hem de elektrik tüketimi istatistikleri aylık olarak Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi tarafından yayımlanmaktadır. Elektrik (henüz) depolanabilen bir ürün ol-

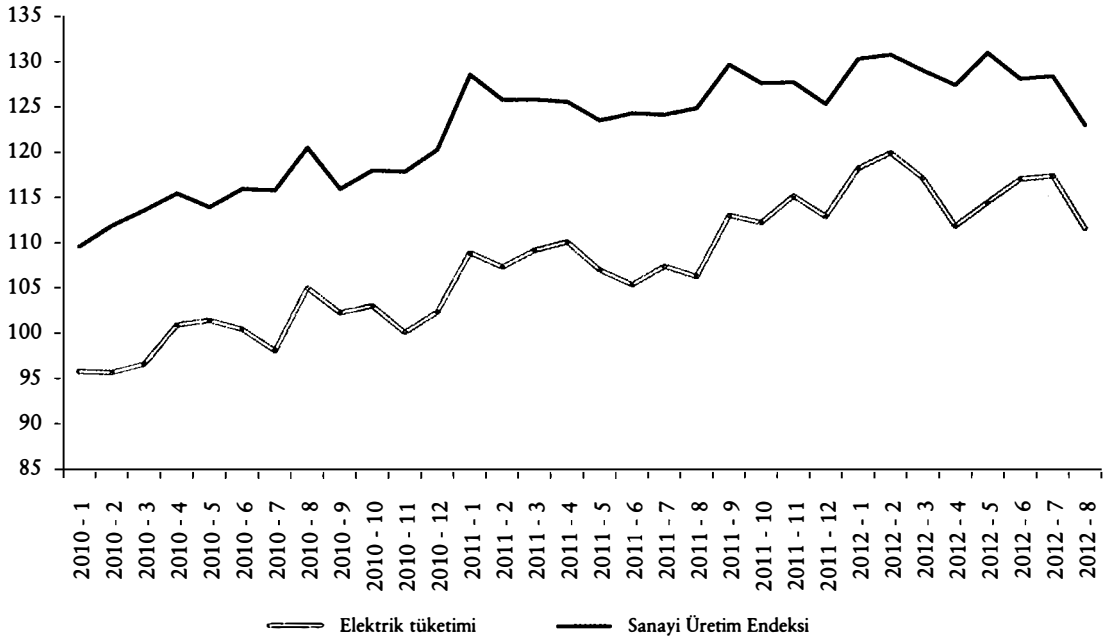
<sup>49</sup> Baumohl (2008), s. 170-177.



madığından tüketim ve üretim miktarları birbiriyle yakından ilişkilidir. (Üretim ve tüketim arasındaki fark, her bir dönem için kabaca net elektrik ihracatını verir.)

Aylık elektrik üretimi istatistikleri ile Sanayi Üretim Endeksi verileri **Grafik 3.18**'de karşılaştırılmaktadır. (Her iki endeks de mevsimsellikten arındırılmıştır.)<sup>50</sup> Grafikte elektrik tüketiminin sanayi üretiminin seviyesiyle yakından ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Ancak elektrik üretim verileri hem de sanayi tüketimini içerdiğinden, gözlemlenen değişimlerin sanayi üretimiyle birebir ilişkili olması beklenmemelidir.

**GRAFİK 3.18**  
Elektrik Tüketimi ve Sanayi Üretim Endeksi



Kaynak: TEİAŞ, TÜİK.

## VERİYE ERİŞİM

### İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı

1991-2009 yılları arasında TÜİK tarafından hazırlanan kapasite kullanım oranı istatistikleri 2007 yılından bu yana İktisadi Yönelim Anketi'yle derlenen bilgiler kullanılarak TCMB tarafın-

<sup>50</sup> Elektrik üretimi de mevsimsellik arz eden göstergeler arasındadır. Klimaların yoğun olarak çalıştığı yaz aylarında ve ısınma amaçlı elektrik kullanımının arttığı kış aylarında elektrik talebi daha yüksek olur.

dan hesaplanmaktadır. İstatistikler bu kurumca aylık olarak, genelde referans ayın son haftasında olmak üzere, yıllık olarak belirlenen ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 14.30'da yayımlanmaktadır. Kapasite kullanım oranına ilişkin en güncel rapora ve 2007 yılından günümüze geçmiş dönem verilerine <http://www.tcmb.gov.tr> sayfasındaki *İstatistikler / Reel Sektör İstatistikleri / İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı* başlığından ulaşılabilir.

1991 yılından 2009 yılı sonuna kadar TÜİK tarafından hazırlanmış olan kapasite kullanım oranı istatistiklerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1026](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1026) adresinden ulaşılabilir.

## Aylık Sanayi Endeksleri

### *Sanayi Üretim Endeksi*

Sanayi Üretim Endeksi TÜİK tarafından, referans ayın bitiminden yaklaşık beş hafta sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır. 2010 temel yıllı seriye ait en son haber bülteni ile geçmiş dönemlere ait verilere [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1024](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1024) sayfasından ulaşılabilir. 2010 temel yıllı endeksin takvim ve mevsim etkilerinden arındırılmış değerleri de aynı sayfada TÜİK tarafından yayımlanmaktadır.

2005-2008 döneminde TÜİK tarafından 1997, 2005 ve 2010 temel yıllı serilerin üçü için de veri üretilmiş olması, bu üç serinin ne derecede farklılık gösterdiğinin izlenebilmesine imkân sağlamaktadır. Söz konusu dönemin istatistikleri incelendiğinde, her üç serinin birbirine çok yakın hareket ettiği, buna göre 2005 ve 2010 temel yıllı endekslerin hesaplanmasında endeks değerlerini önemli ölçüde etkileyecek bir revizyon yapılmadığı, 1992 yılından başlayan aylık endeks değerlerinin günümüze kadar süreklilik arz ettiği anlaşılmaktadır.

### *Sanayi Ciro Endeksi*

Sanayi Ciro Endeksi TÜİK tarafından, referans ayın bitiminden yaklaşık altı hafta sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır.

2010 temel yıllı seriye ait en son haber bülteni ile geçmiş dönem istatistiklerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1025](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1025) sayfasından ulaşılabilir. Yurt içine satış, yurt dışına satış ve toplam satış ayrıntısında verilen endekslerin mevsim etkilerinden arındırılmış değerleri de aynı sayfada TÜİK tarafından yayımlanmaktadır.

## Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri

Çeyreklik dönemlerde hazırlanan Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri TÜİK tarafından, referans dönemin bitiminden yaklaşık iki buçuk ay sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır.

2010 temel yıllık İstihdam, Çalışılan Saat ve Brüt Ücret-Maaş endekslerine ilişkin en son haber bülteni ile geçmiş dönem verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1078](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1078) sayfasından ulaşılabilmektedir. Aynı sayfada endekslerin mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış serileri de yer almaktadır.

Bu sayfada, 1988-2008 yılları arasında çeyreklik dönemler için ISIC Rev.3'e göre hesaplanan imalat sanayinde çalışanlar, çalışılan saat, kısmi verimlilik, saat başına ve kişi başına kazanç endeks değerleri de yer almakla birlikte, bunların güncel verilerle karşılaştırılabilirliği yoktur.

### **Ticaret ve Hizmet Endeksleri**

Çeyreklik dönemlerde hazırlanan Ticaret ve Hizmet Endeksleri TÜİK tarafından, referans dönemin bitiminden yaklaşık iki buçuk ay sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır.

2010 temel yıllık İstihdam, Çalışılan Saat, Ciro ve Brüt Ücret-Maaş endekslerine ilişkin en son haber bülteni ile geçmiş dönem verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1037](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1037) sayfasından ulaşılabilmektedir. Aynı sayfada bu endekslerin takvim ve mevsim etkisinden arındırılmış değerleri de yer almaktadır.

### **İnşaat Endeksleri**

Çeyreklik dönemlerde hazırlanan İnşaat Ciro ve Üretim endeksleri ile Çalışılan Saat ve Brüt Ücret-Maaş endeksleri, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günlerde iki ayrı haber bülteni ile duyurulmaktadır. Her bir dönemde bir önceki dönemin verileri ve ayrıca yıl sonunda da o yılın bütün verileri revize edilmektedir.<sup>51</sup>

İnşaat Ciro ve Üretim endekslerinin en son haber bültenine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1022](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1022) sayfasından, Çalışılan Saat ve Brüt Ücret-Maaş endekslerinin en son haber bültenine ise [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1023](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1023) sayfasından ulaşılabilir. Aynı sayfalarda endekslerin mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış değerleri ile birlikte 2005 yılından günümüze geçmiş dönem değerleri de yer almaktadır.

### **Yapı İzin İstatistikleri**

Çeyreklik dönemler için hazırlanan Yapı Ruhsatı ve Yapı Kullanma İzin Belgesi istatistikleri TÜİK tarafından, referans dönemin bitiminden yaklaşık iki-üç ay sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır.

En son haber bülteni ile yüzölçümü ve daire sayısı üzerinden 2002 yılından günümüze kadar geçmiş dönem verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1055](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1055) sayfasından ulaşılabilmektedir.

51 Üç Aylık İnşaat Göstergeleri, Metaveri.

## Eğilim Anketleri

### *İktisadi Yönelim Anketi ve Reel Kesim Güven Endeksi*

İktisadi Yönelim Anketi sonuçları ile Reel Kesim Güven Endeksi değerleri TCMB tarafından her ay, referans dönemin son haftasında, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 14.30'da açıklanmaktadır.

İktisadi Yönelim Anketi ile firmalara, Tablo 3.6'da belirtilen toplamda 28 soru sorulmakta, bunlardan 24 tanesi için anket katılımcısına "arttı", "azaldı", "değişmedi" şeklinde üç cevap seçeneği sunulurken diğer dört soru için serbest formatta cevap alınmaktadır. Derlenen verilerden seçilen sekiz soru için soru bazında yayılma endeksleri hazırlandığı gibi her bir soru için ne oranda pozitif, ne oranda negatif ve ne oranda nötr cevaplar verildiği bilgilerine de ulaşılabilmektedir. Yayılma endeksleri ve sorulara verilen cevapların yüzdeleri ara mallar, yatırım malları, tüketim malları, dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları ile gıda ve içecekler kırımlarında da hazırlanmaktadır.

Anket çalışmasının en önemli özet sonucu ise, soru bazında hazırlanan yayılma endekslerinin ağırlıklandırılmasıyla elde edilen Reel Kesim Güven Endeksi'dir. Anket cevapları, yayılma endeksleri ve Reel Kesim Güven Endeksi sonuçlarına <http://www.tcmb.gov.tr> sayfasındaki *İstatistikler / Eğilim Anketleri / İktisadi Yönelim Anketi ve Reel Kesim Güven Endeksi* başlığından ya da TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilmektedir.

1987-2006 dönemi için daha farklı kapsamda hazırlanmış olan anket sonuçları ise <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasında *Arşiv / Güncellenmeyen Genel İstatistikler* başlığında yer almaktadır. 2007 öncesi ve sonrasında katılımcılara yöneltilen sorular farklılık gösterdiğinden bu iki dönemin verileri karşılaştırılabilir değildir.

### *İşyeri Eğilim Anketi ve Sektörel Güven Endeksleri*

İşyeri Eğilim Anketi TÜİK tarafından her ayın ilk iki haftasında düzenlenmekte, anket sonuçları kullanılarak oluşturulan güven endeksleri ise referans ayın bitiminden yaklaşık 5 gün önce, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da, Sektörel Güven Endeksleri Haber Bülteni'yle açıklanmaktadır.

Hizmet ve perakende ticaret sektörleri için ayrı olarak hazırlanan endekslere ilişkin en son haber bültenine ve geçmiş dönem verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1103](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1103) adresinden ulaşılabilir.<sup>52</sup>

### *Tüketici Eğilim Anketi ve Tüketici Güven Endeksi*

TÜİK tarafından aylık olarak düzenlenen Tüketici Eğilim Anketi 18 sorudan oluşmakta, her bir soru bazında hazırlanan yayılma endekslerine ilave olarak bu endekslerin arasından seçil-

<sup>52</sup> İktisadi Yönelim Anketi ve İşyeri Anketi'ne benzer bir diğer çalışma İstanbul Sanayi Odası tarafından hazırlanmaktadır. İmalat Satın Alma Yöneticileri Endeksi ismiyle yayımlanan çalışmaya [www.iso.org.tr/projeler/iso-turkiye-ve-istanbul-imalat-pmi](http://www.iso.org.tr/projeler/iso-turkiye-ve-istanbul-imalat-pmi) adresinden ulaşılabilir.

miş sorulara verilen yanıtlarla da Tüketici Güven Endeksi hesaplanmaktadır. Endeksler TÜİK tarafından, referans dönemin son haftasında, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da açıklanmaktadır.

Tüketici Güven Endeksi ve hazırlanan diğer endekslere ilişkin son haber bülteni ile endekslerin geçmiş dönem değerlerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1104](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1104) sayfasından ulaşılabilir.

### ***Beklenti Anketi***

TCMB tarafından aylık olarak düzenlenen Beklenti Anketi sonuçları, her ayın ikinci haftasının sonunda açıklanmaktadır. 2001-2012 döneminde ayda iki kere düzenlenen anket, 2013 yılı başından bu yana ayda bir kere uygulanmaktadır. Anket sonuçlarına <http://www.tcmb.gov.tr/sayfasında> *İstatistikler / Eğilim Anketleri/ Beklenti Anketleri* başlığından ulaşılabilceği gibi geçmiş dönem verileri TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasında da yer almaktadır.

TCMB tarafından üç aylık dönemlerde düzenlenen Banka Kredileri Eğilim Anketi ise banka yöneticilerinin değerlendirmelerinin derlendiği bir diğer çalışmadır. Kredi koşulları hakkında bilgilerin derlendiği bu anketin sonuçlarına <http://www.tcmb.gov.tr/sayfasında> *İstatistikler / Eğilim Anketleri / Banka Kredileri Eğilim Anketi* başlığından ulaşılabilir.

### ***Yatırım Anketi***

TCMB tarafından bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda iki kere düzenlenen Yatırım Anketi'nin sonuçlarına <http://www.tcmb.gov.tr/sayfasında> *İstatistikler / Eğilim Anketleri / Yatırım Anketi* başlığından ulaşılabilir. Bahar sonuçları Nisan'ın son haftasında, güz sonuçları ise Kasım'ın son haftasında açıklanmaktadır.

### ***Dış Ticaret Beklenti Anketi***

Dış Ticaret Beklenti Anketi Ekonomi Bakanlığı tarafından 2009 yılından bu yana üçer aylık dönemlerde gerçekleştirilmekte, sonuçları ise referans dönemin ikinci haftasında açıklanmaktadır. İthalat ve ihracat kırılımında sorulara alınan cevapların yanı sıra soru bazında yayılma endeksleri de oluşturulmakta, bunlara ilave olarak da seçilmiş sorulara alınan cevapların birlikte değerlendirildiği İhracat Beklenti Endeksi ile İthalat Beklenti Endeksi olmak üzere iki temel endeks hesaplanmaktadır.

Anket sonuçlarına ilişkin yayımlanan istatistiklere Ekonomi Bakanlığı'nın <http://www.ekonomi.gov.tr> sayfasında *İstatistik ve Yayınlar / Araştırma ve Raporlar / Dış Ticaret Beklenti Anketi* başlığından ulaşılabilir.

### ***Banka Kredileri Eğilim Anketi***

Çeyreklik dönemde hazırlanan Banka Kredileri Eğilim Anketi sonuçları TCMB tarafından referans dönemden bir hafta sonra yayımlanmaktadır. Gösterge değerlerine <http://www.tcmb>.

gov.tr/ sayfasında *İstatistikler / Eğilim Anketleri / Banka Kredileri Eğilim Anketi* başlığından ulaşılabilir.

## Tüketim Harcamaları

### *Perakende Satış Hacim Endeksi*

Aylık dönemlerde hazırlanan Perakende Satış Hacim Endeksi ve Perakende Ciro Endeksi istatistikleri TÜİK tarafından referans dönemin bitiminden yaklaşık altı hafta sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde, saat 10.00'da haber bülteni ile duyurulmaktadır.

En son haber bülteni ile 2010 yılından günümüze kadar geçmiş dönem istatistiklerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1098](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1098) sayfasından ulaşılabilir.

### *AVM Endeksleri*

Alışveriş Merkezi Yatırımcıları Derneği tarafından aylık olarak hazırlanan AVM Endeksi'ne <http://www.ayd.org.tr> sayfasında *Sektörel Bilgiler / AVM Endeksi* başlığından ulaşılabilir.

### *Kredi Kartı Verileri*

Kredi ve banka kartlarına ilişkin istatistikler Bankalararası Kart Merkezi tarafından derlenmekte ve aylık olarak yayımlanmaktadır.

Kredi kartı ve banka kartlarının yurt içi ve yurt dışı kullanımları, her bir sektör için işlem adet ve tutarları, e-ticaret işlemleri ve mektup/telefonla sipariş bilgileri gibi pek çok göstergely kapsayan istatistiklere <http://www.bkm.com.tr> sayfasında *Raporlar ve Yayınlar* başlığından ulaşılabilir.

## Diğer Önemli İstatistikler

### *Otomotiv Verileri*

Otomotiv sektörüne ilişkin istatistikler Otomotiv Distribütörleri Derneği (ODD) ve Otomotiv Sanayii Derneği (OSD) olmak üzere iki farklı kuruluş tarafından yayımlanmaktadır. Otomotiv Distribütörleri Derneği tarafından hazırlanan istatistikler araç satışlarını kapsarken, Otomotiv Sanayi Derneği'nce derlenen veriler ağırlıklı olarak sektörün üretim düzeyine ilişkin bilgi sağlamaktadır. Sektörün arz ve talep yönlerini kapsayan bu yayınlar birbirini tamamlamakta ve tablonun bütününe görmemize yardımcı olmaktadır.

Otomotiv Distribütörleri Derneği tarafından otomotiv pazarına ilişkin aylık olarak hazırlanan istatistikler referans dönemin bitimini takip eden hafta içerisinde basın bülteni ile duyurulmaktadır. En son basın bülteni ile geçmiş dönem istatistiklerine [www.odd.org.tr](http://www.odd.org.tr) sayfasında *Raporlar* başlığından ulaşılabilir.

Otomotiv Sanayii Derneği tarafından araç üretimine ilişkin aylık olarak hazırlanan istatistikler ise yine referans dönemin bitimini takip eden hafta içerisinde basın bülteni ile duyurulmaktadır. En son basın bülteni ile geçmiş dönem istatistiklerine [www.osd.org.tr](http://www.osd.org.tr) sayfasında *Önemli Raporlar* başlığından ulaşılabilmektedir.

TCMB'nin veri dağıtım sistemi sayfasında da (<http://evds.tcmb.gov.tr/>), Otomotiv Sanayi Derneği'nin derlediği araç tipine göre aylık üretim istatistiklerine 1974'ten sonrası için ulaşılabilmektedir.

### *Karşılıksız Çekler ve Protestolu Senetler*

Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi tarafından derlenen karşılıksız çek ve protestolu senet istatistikleri <http://www.riskmerkezi.org> adresinde *İstatistikler* başlığından izlenebilmektedir.

Bankalararası takas odalarına ibraz edilip karşılıksız çıkan çek adet ve tutarlarının toplam ibraz edilen çek adet ve tutarlarına oranı ise Bankalararası Takas Odaları Merkezi'nce yayımlanmaktadır. Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine <http://www.btom.org.tr> adresinde *İstatistikler* başlığından ulaşılabilmektedir.

### *Kurulan / Kapanan Şirket İstatistikleri*

Aylık dönemlerde hazırlanan kurulan / kapanan şirket istatistikleri TOBB tarafından referans dönemin bitiminden yaklaşık iki hafta sonra, ulusal veri yayımlama takviminde belirtilen günde haber bülteni ile duyurulmaktadır.

En güncel haber bülteni ile geçmiş dönem verilerine TOBB'un <http://www.tobb.org.tr> sayfasında *İstatistikler* başlığında yer alan *Kurulan / Kapanan Şirket İstatistikleri* bağlantısından ulaşılabilmektedir. 2010 yılına kadar söz konusu istatistikler TÜİK tarafından derlendiğinden, bu tarihten önceki döneme ait verilere [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1080](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1080) sayfasından ulaşılabilir.

### *Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi*

TCMB tarafından hazırlanan Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi değerlerine <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasında *Üretim, İstihdam ve Ücret Verileri* başlığından ulaşılabilmektedir. Endeksin ham halinin yanı sıra trendden arındırılmış endeks değerleri de yayımlanmaktadır.

Bunun yanında OECD tarafından da OECD ülkeleri, diğer bazı önde gelen ülkeler ve çeşitli ülke grupları için bileşik öncü göstergeler endeksi hesaplanmaktadır.<sup>53</sup> Bu kapsamda, Türkiye verilerinin de yer aldığı veritabanına [http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=MEI\\_CLI&lang=e](http://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=MEI_CLI&lang=e) sayfasından ulaşılabilir.

53 Bileşik öncü göstergeler endeksinin hesaplanmasında OECD tarafından kullanılan yöntem için bkz. OECD (2012).

### *Elektrik Üretimi*

Aylık elektrik üretim ve tüketim verileri referans dönemin bitiminden bir ay sonra Türkiye Elektrik İletim A.Ş. tarafından yayımlanmaktadır. Üretim miktarının kaynaklar (termik, hidrolik vs.) ve üretim kuruluşları ayrımında da sunulduğu geçmiş dönem istatistiklerine TEİAŞ'ın <http://www.teias.gov.tr/> sayfasında *Elektrik İstatistikleri / Aylık Elektrik İstatistikleri* başlığından, günlük elektrik üretim istatistiklerine ise yine aynı sayfadaki *Yayınlar-Raporlar / Yük Tevzi Raporları / Günlük İşletme Raporu ve Alınabilir Güç* başlığından ulaşılabilir.



## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### Fiyat Göstergeleri

**B**ir önceki ayın enflasyon oranına ilişkin haberler, her ayın üçünde haber sitelerinde ve ertesi gün gazete sayfalarında mutlaka kendilerine yer bulur. Fiyatlarda istikrarı sağlamak mümkün olmasa da ekonomi haberciliğinde yakaladığımız bu istikrarı, neredeyse bir kuşak boyu yüksek oranlı ve dalgalı enflasyonla yaşamış olmanın getirdiği alışkanlıklara borçluyuz.

Gerçekten de enflasyon kadar hayatımızı doğrudan etkileyen bir başka iktisadi gösterge bulmak zordur. Hayat pahalılığı alım gücümüzün ve nakit varlıklarımızın değerinin erimesine yol açar. Ücret ayarlamaları veya kira artışları gibi tarafı olduğumuz birçok sözleşme, açık ya da örtülü biçimde enflasyon oranına endekslidir. Yüksek enflasyondan olumsuz etkilenen geniş kesim de, fiyat artışlarının yıkıcı etkilerinden korunmak için fiyat değişimlerini yakından takip etmek ve mümkün olan tedbirleri almak yönünde bir alışkanlık geliştirmiştir.

Fiyat göstergeleri, yatırımcılar ve finans dünyasının da yakından takip ettiği göstergeler arasındadır. Beklentilerin dışında gerçekleşen enflasyon, faizlerde değişime ve finans piyasalarında varlıkların yeniden değerlendirilmesine neden olacaktır. Fiyat göstergelerinin merkez bankalarının radarındaki temel göstergelerden olması, finans dünyası için bu göstergeleri ayrıca önemli kılmaktadır. Fiyat artışlarının tehlike arz ettiğine ve ekonominin fazla ısındığına kanaat getirmesi halinde merkez bankası faiz politikasını değiştirebilir, ki bu finans piyasalarının en hassas olduğu konuların başında gelmektedir.

Enflasyon, genellikle fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve istikrarlı olarak yükselmesi anlamında kullanılmaktadır. Belirli bir mal grubuna özgü ya da geçici nitelikli fiyat değişimleri bir iktisadi sorun olarak görülmez ve enflasyon olarak nitelenmez. Bilakis çeşitli mal ve hizmetlerin arz ve talebindeki değişimlere bağlı olarak nispi fiyatların değişmesi, fiyat mekanizmasının sağlıklı işlediğinin bir işaretidir.

Genel fiyat düzeyindeki düzenli artışı ifade eden enflasyon, aynı zamanda belirli bir miktar parayla daha az mal ve hizmet alınabilmesi ya da diğer bir ifadeyle paranın satın alma gücünün düşmesi anlamına gelir. Alım gücünün düşmesi başta sabit gelirliler kesim olmak üzere tüketicileri hayat pahalılığıyla karşı karşıya bırakır.

Enflasyon her dönemde ekonominin sağlıklı işlenmesini engelleyebilecek bir arıza olarak değerlendirilmiş ve fiyat istikrarının sağlanması, başta para otoriteleri olmak üzere makro düzeyde politika yapımcıların temel hedeflerinden biri olmuştur. Türkiye örneği de bu anlamda bir istisna teşkil etmez. TCMB kanununun 4. maddesinde bankanın temel amacının fiyat istikrarını korumak olarak belirlenmiş olması bunun bir göstergesidir.

Enflasyonla mücadelenin maliyeti düşünüldüğünde bu tavizsiz enflasyon karşıtlığı ilk bakışta anlamsız görülebilir. Sonuçta bir ekonomide bütün fiyat ve ücretler aynı oranda artarsa, enflasyonun reel değişkenler üzerinde etkisi olmayacaktır. Ancak geçmiş tecrübeler enflasyonun yıkıcı etkileri üzerinde iktisatçıları ikna etmek için yeterli kanıt sunmaktadır.<sup>1</sup> İlk olarak yüksek enflasyon fiyatlarında belirsizlik yaratarak piyasa mekanizmasının sağlıklı çalışmasını engeller. Bu belirsizlik ortamından en fazla etkilenenler ve satın alma gücünü kaybedenler, kendini enflasyondan koruyacak tedbirleri alma esnekliği bulunmayan düşük gelirliler olmaktadır. Enflasyonist ortam, gelir dağılımının bozulmasına, dar gelirli kesimin yaşam kalitesinin daha da düşmesine yol açar. Diğer taraftan yüksek enflasyon gelecek hakkında sağlıklı projeksiyon yapılmasını engelleyerek, mevcut kaynakların verimsiz kullanımına neden olur. Bu belirsizlik ortamı, yanlış iktisadi kararlar yoluyla ekonominin gelişimini sekteye uğratacaktır.<sup>2</sup> Bunlara ilave olarak enflasyonun üreticileri spekülasyona yönlendirerek üretken olmayan faaliyetleri teşvik etmesi, kırtasiyenin artması, belirsizlik sebebiyle faizlerin yüksek seyretmesi, kredi imkânlarının daralması gibi daha pek çok olumsuz etkisinden bahsedilebilir.<sup>3</sup>

Enflasyonun nedenleri ve enflasyonla mücadele yöntemleri iktisat yazınında da en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Enflasyonun nedenine ilişkin açıklamalar, parasalcı yaklaşım olarak adlandırılan, enflasyonun tek nedenini parasal genişlemeye bağlayan teoriler ile parasalcı yaklaşım olarak adlandırılan, fiyat artışlarını toplam arz ile toplam talep arasındaki dengeye bağlayan teoriler olmak üzere kabaca iki grup altında sınıflanabilir. Parasalcı yaklaşımı savunan iktisatçılara göre üretimin sabit olduğu bir ekonomide fiyatlar, mevcut para stokuyla

1 Fisher-Modigliani (1978).

2 Ağırlıklı görüş enflasyonun büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu yönündeyken (örneğin Barro (1995)), enflasyon krizleri hariç olmak üzere enflasyonun büyüme etkisi üzerine elimizde yeterli kanıt bulunmadığını ileri süren çalışmalar da mevcuttur (örneğin Bruno-Easterly (1995)).

Enflasyon-büyüme ilişkisine yönelik bir yazın taraması ve Türkiye örneğinde enflasyonun büyüme negatif etki yaptığı yönünde bulgu için bkz. Akgül-Özdemir (2012).

3 Genel anlamda enflasyonun bir iktisadi sorun olduğunu inkâr etmek mümkün olmamakla birlikte, enflasyonun ekonomideki bütün aktörler için olumsuz sonuç doğuracağı da ileri sürülemez. Örneğin sabit gelirliler ve sabit faiz getirili varlıklara yatırım yapanlar enflasyondan olumsuz etkilenirken, sabit faizle kredi kullananlar enflasyonun beklenenden yüksek gerçekleşmesinden avantaj sağlarlar. Yine de bazılarının enflasyondan kazanç sağlaması, enflasyonun ekonominin geneli için taşıdığı yıkıcı etkiyi geçersiz kılmaz.

doğru orantılı olarak artar. Para stokunun, ekonominin ihtiyacının üzerinde artması halinde, piyasadaki ilave para doğrudan fiyat artışı olarak etkisini gösterir. Bu etkiyi bertaraf etmek adına enflasyonla mücadelede para arzını sınırlayıcı ve piyasaları serbestleştirici önlemler tavsiye edilir. Enflasyonu ekonominin üretim, bölüşüm ve tüketim yapısındaki aksaklıklara bağlayan görüş ise talep yönetimini ön plana çıkarır. Bu bakış açısına göre enflasyon, toplam talebin ekonominin üretim imkânlarınca karşılanamayacak düzeyde artmasının bir sonucudur. Enflasyonla mücadele çerçevesinde alınacak tedbirler, para arzını kısmanın ötesinde, talebi düşürücü önlemler ile piyasalarda görülen yapısal aksaklıkların giderilmesine yönelik politikaları gerektirir. Enflasyon oranı hakkında öngöründe bulunabilmek için parasalcı yaklaşım para stoku göstergelerindeki değişime odaklanırken, toplam talebi ön plana çıkaran yaklaşım, işsizlik oranı, büyüme oranı, kapasite kullanım oranı, cari açık gibi, ekonominin ne ölçüde ısındığını izleyebileceğimiz toplam talep göstergeleri üzerinde yoğunlaşır.

Üretim miktarının belirli bir trend etrafında düzenli olarak artmasının beklendiği günümüzün ekonomik ortamında, fiyat artış oranının sıfır olduğu bir iktisadi iklimden çok fiyat istikrarı kavramı üzerinde durulmaktadır. Fiyat istikrarı, belirli bir enflasyon oranından ziyade, karar alıcıların, tüketim, yatırım ve tasarruf gibi kararları alırken genel fiyat seviyesindeki değişiklikleri dikkate almaya gerek duymamaları olarak tanımlanabilir.<sup>4</sup> Fiyat artışlarının, deflasyona yol açmamak üzere sıfırın üzerinde olduğu, ancak piyasa mekanizmasının sağlıklı çalışmasını engelleyecek bir eşiği aşmadığı durumda fiyat istikrarının sağlandığı ifade edilebilir. (Fiyat genel seviyesindeki sürekli bir düşüş, deflasyon olarak adlandırılan ve enflasyondan hiçbir şekilde daha masum görülmeyen bir diğer iktisadi problemdir.) Ortalama fiyatlarda belirli bir eşik değerine kadar görülen dengeli artışların, fiyat katılıklarından dolayı çeşitli mallar arasında oluşabilecek fiyat dengesizliklerini önlemek adına faydalı olacağı bile ileri sürülebilir. Ancak bu eşik değer üzerindeki artışlar, başta merkez bankaları olmak üzere politika yapımcıların göz ardı edemeyeceği bir soruna işaret eder.

Geçmişteki örnekler gözden geçirildiğinde, ne orandaki bir fiyat artışının iktisadi bir sorun olarak kabul edileceğinin zamana ve coğrafyaya göre değişebildiğini görüyoruz. Büyümenin sınırlı olduğu, üretimin piyasalar yerine hane tüketimine odaklandığı sanayileşme öncesi dönemde düzenli fiyat artışları istisnai bir durumdu. O kadar ki, 16. yüzyıl ortasından 17. yüzyıl ortalarına kadarki yaklaşık yüz yıllık bir dönemde fiyat düzeyinin ikiye katlanması, ki yıllık olarak % 1'in altında bir enflasyon oranına tekabül eder, iktisat tarihçileri tarafından fiyat devrimi olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde ise bu seviyedeki bir enflasyon, yalnız gelişmekte olan ülkeler için değil, yüksek gelirli ülkeler için bile çoğu zaman ulaşılması zor bir hedef olarak görülmektedir.

Son yüzyılda düzenli fiyat artışları hayatımızın bir parçası haline gelmiş, iktisadi hayatın bir gerçeği olarak artık kanıksanmıştır. Ne var ki bu dönem içinde de enflasyonun kısmen kontrol altında olduğu veya küresel bir sorun olarak ön plana çıktığı çeşitli alt dönemlerden bahsed-

4 Greenspan (2002).

biliriz. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden çeyrek yüzyıl, sanayileşmiş ülkelerde yüksek oranlı büyümenin fiyat istikrarıyla birlikte başarıldığı bir altın çağ olmuş, ancak bunu, fiyat düzeyinde yüksek oranlı artışların yaşandığı bir on yıl takip etmiştir. O dönemin sanayileşmiş ülkeleri için konuşursak, 1950'lerde yıllık % 4'lük bir enflasyon yüksek kabul edilirken, aynı oran 1970'lerde büyük başarı olarak algılanmaktaydı. Ülkemizde de, 1970'lerin sonunda başlayan yaklaşık otuz yıllık bir dönem, çift haneli ve hatta zaman zaman üç haneli enflasyonla geçen yıllar olarak iktisat tarihimize geçmiştir. Bugün enflasyon tek haneli rakamlara düşmüş olsa da, fiyat artışlarının iktisadi aktörlerce göz ardı edilebilecek seviyeye indiğini ileri sürmek hâlâ mümkün değildir.

Hangi düzeydeki fiyat artış oranının fiyat istikrarına işaret ettiğine ilişkin bir konsensüs bulunmamakla birlikte Avrupa Merkez Bankası'nın "% 2'nin altında fakat % 2'ye yakın bir enflasyon oranı" şeklindeki tanımı, fiyat istikrarının sayısal ifadesi olarak en çok kullanılan tanım olarak öne çıkmaktadır. Yüksek gelirli ülkelere kıyasla orta gelirli ülkelerin daha yüksek bir enflasyon oranıyla karşılaşmaları beklenebileceğinden, gelişmekte olan ülkeler için fiyat istikrarının, bundan biraz daha yüksek bir oranda oluşması normal kabul edilebilir.<sup>5</sup> Türkiye'de TCMB'nin üç yıl sonunda yıllık fiyat artış hedefini % 4 olarak belirlemesinden, bu oranın Türkiye için fiyat istikrarı olarak kabul edilebileceğini söyleyebiliriz. Hedef olarak yüksek gelirli ülkelerin iki katı seviyesindeki bir enflasyon oranı benimsenmiş olmasına rağmen, gerçekleştirmeler hâlâ bu eşik değerinin uzağında seyretmektedir.

Günümüzde fiyat düzeyine ilişkin tahminler, en yaygın üretilen göstergelerin başında gelmektedir. Genel fiyat düzeyinin ve enflasyonun hatasız bir ölçümü, ancak ekonomide alım satıma konu olan bütün ürün ve hizmetlerin fiyatlarının ağırlıklı ortalamasının bulunması ve bu fiyat düzeyinin farklı tarihlerdeki değerlerinin birbirine oranlanması ile elde edilebilir. Böyle bir gösterge bize, söz konusu dönemde fiyatların ortalama ne kadar yükseldiğini hassas bir ölçü içerisinde sunacaktır. Ancak milyonlarca ürün ve hizmetin her birinin fiyatının ve piyasadaki ağırlığının tespit edilerek eksiksiz bir hesaplama yapılması uygulamada mümkün olmadığı gibi bazı ürünlerin, örneğin 7 *Kamu Ekonomisi* bölümünde incelediğimiz kamu hizmetlerinin piyasada belirlenmiş bir fiyatının bile bulunmaması, hesaplamada daha pratik yöntemlerin uygulanmasını zorunlu kılar. Bu sorunları aşmak adına, çeşitli piyasalardaki ve ekonomi genelindeki fiyat değişimlerini tahmin etmek üzere fiyat endekslerinden yararlanılmaktadır.

Fiyat endeksi, belirli bir piyasada fiyatlar genel düzeyinin tahmin edilmesi için, mevcut ürün ve hizmetler arasından seçilen temsili bir ürün ve hizmet sepetinin ağırlıklı fiyat ortalamasının kullanılmasını öngören, fiyat seviyesinin bir tahminini vererek enflasyon oranının hesaplanmasına yardımcı olan bir araçtır. Türkiye'de de enflasyon tahmininde TÜİK tarafından hazırlanan ve aşağıda ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz fiyat endekslerinden faydalanılmaktadır.

Fiyat düzeyi ölçüsü olmasının doğal bir sonucu olarak genel fiyat endeksleri, aynı zaman-

da yerel para biriminin satın alma gücünün ne oranda değiştiğine de işaret eden birer gösterge teşkil eder. Fiyat düzeyindeki artış, belirli bir para miktarıyla daha az mal ve hizmet alınabilmesi ya da diğer bir ifadeyle paranın satın alma gücünün düşmesi anlamına gelir. Ortalama fiyat artış oranı, aynı zamanda paranın da ne oranda değer kaybettiğini belirler. Önceden 100 liraya satın alınabilen bir mal ve hizmet sepetinin fiyatı 125 liraya yükselmişse, 100 lirayla artık bu mal ve hizmet sepetinin ancak % 80'i satın alınabilecektir. Dolayısıyla fiyat düzeyinin % 25 artması, paranın satın alma gücünün % 20 azalması anlamına gelir. Fiyat endeksleri, fiyat artışlarının yanında paranın değer kaybını da ölçmemize yardımcı olur.

Bunlara ilave olarak fiyat endekslerinin parasal (nominal) göstergeleri reel göstergelere çevirmekte de kullanıldığını belirtmek gerekir. Parasal göstergeler, para cinsi üzerinden ifade edilen, ölçtükleri iktisadi büyüklükteki değişimin yanı sıra fiyat artışlarını da içeren göstergelerdir. Bu büyüklüklerdeki yüzde değişim, reel değişim ve fiyat artışları olmak üzere iki bileşene ayrılabilir. Örneğin nominal milli gelirdeki artışın bir kısmı o dönemdeki fiziki üretim artışından, diğer bir kısmı ise üretilen mal ve hizmetlerin daha pahalı satılmasından kaynaklanır. Fiyat endeksleri kullanılarak bu ikinci bileşenin bertaraf edilmesi ile reel göstergeler elde edilmektedir.<sup>6</sup>

Fiyat endekslerinin oluşturulmasında kullanılan yöntem, temelde üç adımdan oluşan bir süreçtir.

Piyasada ticarete konu olan bütün malların fiyatlarının hesaplamaya katılması mümkün olamayacağından, ilk aşamada piyasanın genelini temsil gücü bulunan, endeksin oluşturulmasında esas alınacak bir mal ve hizmet sepeti belirlenir. Eğer ortalama enflasyon oranının ölçülmesi hedefleniyorsa, seçilen mal ve hizmetler ortalama bir tüketicinin tüketim kalıplarına uygun olarak oluşturulur. Genel enflasyon oranının tahmini yerine belirli bir piyasadaki fiyat artışları ölçülmek isteniyorsa, bunlara uygun birer mal ve hizmet sepeti seçilir. Örneğin ihracat mallarından oluşan bir sepet seçerek bir ihracat fiyat endeksi ya da tarım ürünlerinden oluşan bir sepet seçerek bir tarım ürünleri fiyat endeksi oluşturulabilir.

Endeksin hesaplanmasında ikinci adımı, sepete dâhil mal ve hizmet fiyatlarının düzenli olarak takip edilmesi oluşturur. Bu fiyatlar, endeksi hazırlayan kurum tarafından genellikle anketler yoluyla ve belirli aralıklarla doğrudan sahadan derlenir.

Süreçte üçüncü ve son adım ise, eldeki verilerle endeksin hesaplanması aşamasıdır. Bu noktada her bir kalemin değeri o kalemin ağırlığı ile çarpılarak elde edilen çarpımlar toplanır ve nihai endeks değerine ulaşılır. Endeksin hesaplanmasında kullanılacak ağırlıklar ve hesaplama yöntemi endeks değerlerini doğrudan etkileyebilecek faktörler arasındadır (bkz. Çerçeve 4.1). Piyasadaki ortalama fiyat değişim oranı, farklı dönemler için hazırlanmış endeks değerlerinin birbirine oranlanmasıyla elde edilir.

<sup>6</sup> Kural olarak parasal gösterge hangi piyasa ile ilgili ise, kullanılacak fiyat endeksinin de o piyasadaki fiyat düzeyini ölçmek üzere hesaplanmış olması gerekir.

## ÇERÇEVE 4.1

### Endeks Türleri

Fiyat endekslerinin hesaplanmasında seçilen mal ve hizmet sepeti kadar, her bir mal ve hizmetin endekse hangi ağırlıkla dâhil edileceği kararı da hesaplanan fiyat artış tahminlerini etkiler. Uygulamada sepete dâhil ürün ağırlıkları, genelde piyasada ürünün kullanım hacmine göre belirlenir. Örneğin tüketicinin karşılaştığı enflasyonu ölçmeyi hedefleyen bir endeks çalışmasında, ortalama tüketicinin tüketim kalıbına paralel bir ağırlıklandırma kullanılır.

Endeks hesaplamasında karşılaşılan temel sorun, zaman içinde ürünlerin piyasa içindeki ağırlıklarının değişiyor olmasıdır. Fiyat endeksinin zaman içinde karşılaştırılabilir olması, endeks ağırlıklarının değişmemesi şartına bağlıdır. Tüketim kalıpları değişirken madde ağırlıklarının aynı kalması, bazı mal ve hizmetlere hak ettiği kadar daha fazla ağırlık verilmesi sonucunu doğurur.

Sabit ağırlıklı endeksler arasında, kullanılan ağırlıklandırma esasına göre şu üç endeks türü öne çıkar.<sup>1</sup>

**1. Laspeyres Endeksi:** Endeks değerinin hesaplanmasında, ağırlıkların dönem içinde değişmediği ve ilk dönem ağırlıklarının esas alındığı yöntemdir. Formülü  $e_t = \frac{\sum_{t=0}^n p_t q_0}{\sum_{t=0}^n p_0 q_0}$  olarak verilir.<sup>2</sup>  $\sum_{t=0}^n p_0 q_0$  toplamı, temel dönem ağırlıkları dikkate alınarak belirlenen sepetin temel dönemdeki toplam değerini verirken,  $\sum_{t=0}^n p_t q_t$  toplamı aynı sepetin t dönemindeki değerini gösterir.

**2. Paasche Endeksi:** Fiyat endeksi hesaplamasında, ağırlıkların dönem içinde değişmediği ve seri boyunca cari yılın ağırlıklarının esas alındığı yöntemdir. Formülü  $e_t = \frac{\sum_{t=0}^n p_t q_t}{\sum_{t=0}^n p_0 q_t}$  olarak verilir.  $\sum_{t=0}^n p_t q_t$  toplamı, t dönemi için belirlenen sepetin son dönemdeki toplam değerini verirken,  $\sum_{t=0}^n p_0 q_t$  toplamı aynı sepetin temel dönemdeki değerini verir.

**3. Fisher İdeal Endeksi:** Hem Laspeyres hem de Paasche endeksleri, endeksin hesaplandığı dönem boyunca ağırlıkların değişmemesi üzerine kurgulanmıştır. Malların nisbî önemindeki herhangi bir değişim, her iki yöntemde de endeks değerine yansıtılamaz ve endeksin hatalı sonuç vermesine neden olur. Fisher ideal endeksi, bu iki hesaplama yöntemindeki yanlılığın sınırlandırılması için iki endeksin geometrik ortalamasının alınması esasına dayanır.

Eğer bir ekonomide bütün malların tüketimi aynı oranda değişirse, yukarıda özetlediğimiz endekslerin üçü de aynı sonucu verecektir. Hâlbuki ekonominin dinamizmi sonucu yalnızca mal ve hizmetlerin nispi fiyatları değil, bunların tüketim oranları da zaman içinde değişim gösterir. Örneğin tüketicinin tercihlerindeki değişim sonucu kibrit ve telgraf harcamaları düşerken çakmak ve cep telefonu harcamaları artabilir.<sup>3</sup> Toplam harcama içindeki ağırlığı gittikçe azalmasına rağmen endeks içindeki ağırlığı değişmeyen bir mal, endeks değerinin, ölçmek

<sup>1</sup> Çeşitli endeks türlerinin değerlendirildiği klasik çalışma için bkz. Fisher (1922).

<sup>2</sup> Formüle p fiyat ve q miktar ifade ederken, 0 endeksin başlangıç dönemini, t ise endeksin cari dönemini işaret ediyor.

<sup>3</sup> Tüketicinin beğenisinde bir değişim olmasa bile ikame etkisinin bir sonucu olarak da çeşitli malların tüketim seviyeleri değişebilir. Bir malın fiyatı arttığında tüketiciler onu ikame edebilecek bir başka malın tüketimine yönelebilirler. Böylece teknolojiye ya da tüketicinin alışkanlıklarında bir değişim olmasa bile ürünlerin tüketim seviyeleri fiyata bağlı olarak değişebilir.

istediğimiz fiyat düzeyinden uzaklaşmasına sebebiyet verecektir. Diğer bir ifadeyle ağırlıkların dönem içinde sabit kalması, piyasanın yapısındaki değişimlerin endekse yansıtılmaması sonucunu doğurur. Bu tür yanlışlıkların zaman içinde birikerek büyümesini önlemek adına zincirleme endekslerin kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. TÜİK tarafından da fiyat endekslerinin hesaplanmasında *zincirleme Laspeyres* olarak adlandırılan yöntem kullanılmaktadır. Buna göre endeks Laspeyres formülüyle hesaplanmakta, ancak madde sepeti ve temel dönemin ağırlıkları her yıl Aralık ayında güncellenmektedir. Yıl içerisinde endeks değeri her ay, bir önceki yılın Aralık ayında belirlenen ağırlıklara göre hesaplanır. Yıl sonlarındaki geçiş dönemlerinde ise endeks, güncel yeni madde sepeti ve madde ağırlıkları ile geçmiş dönem madde sepeti ve madde ağırlıklarına göre ayrı ayrı hesaplanmakta, bu iki endeks değerinin birbirine oranlanmasıyla da endeksin devamlılığı sağlanmaktadır. Böylece harcama alışkanlıklarındaki değişiklikler hesaplamaya yansıtılırken, ağırlıkların sabit kaldığı dönem, tüketici davranışlarında ciddi bir değişim beklenmeyecek kadar kısa bir süre olan bir yılla sınırlandırılmış olmaktadır. Bu yöntem endeksleme sorununa nihai bir çözüm getirmekten çok, temel dönemi her sene güncelleyerek, endeksin oluşturacağı yanlışlığın yıllar içinde birikmesinin engellenmesini sağlamaktadır.

Endeksler birim cinsinden ifade edilmeyen, ölçülmek istenen büyüklüğün temel döneme göre değişim oranını belirlemek üzere hazırlanan göstergelerdir. Artış oranının kolayca anlaşılmasına imkân sağlamak üzere endekslerde genelde temel alınan dönemin endeks değeri 100 olarak kabul edilir. Örnek olarak 2003 temel yıllık tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) hesaplanmasında TÜİK tarafından 2003 yılının ortalama fiyat düzeyi 100 olarak alınmıştır. Aynı endeksin 2012 yılı Mayıs değeri ise 206,61 olarak açıklandığından, tüketicilerin karşılaştığı ortalama fiyatların 2012 yılı Mayıs dönemine kadar, 2003 yılı ortalamasına oranla % 106,61 artış kaydettiği anlaşılmaktadır.

Kullanıcılar fiyat endekslerini daha çok enflasyon tahminine ulaşmak amacıyla takip ettiklerinden, fiyat endekslerinin mutlak değerlerinden ziyade iki tarih arasında endekslerdeki artış oranı daha çok dikkat çeker. Değişim oranının hesaplanmasında kullanılan başlıca dört yöntem şunlardır:

### 1. Aylık değişim oranı:

Aylık değişim oranı, belirli bir ayın endeksinin bir önceki ayın endeksine göre yüzde değişimini ifade eder:

$$\text{Enflasyon}_{\text{aylık değişim}} = \frac{p_t - p_{t-1}}{p_{t-1}}$$

Örnek olarak TÜFE değeri 2010 yılı Şubat ayında 176,59, 2010 yılı Mart ayında ise 177,62

olarak gerçekleştiğinden, Mart ayı için aylık değişim oranı  $\frac{177,62 - 176,59}{176,59} = \% 0,58$  olarak he-

saplanır. Fiyat artış oranları genellikle yazın daha düşük kısım ise daha yüksek seyrettiğinden, aylık değişim oranının yalnız bir önceki yılın aynı dönemiyle karşılaştırması anlamlı olacaktır.

## 2. Bir önceki yılın Aralık ayına göre değişim oranı:

Bir önceki yılın Aralık ayına göre değişim oranı, belirli bir ayın fiyat endeksinin, önceki yılın Aralık ayına göre yüzde değişimini verir:

$$\text{Enflasyon}_{\text{Aralık ayına göre değişim}} = \frac{p_t - p_{\text{Aralık}}}{p_{\text{Aralık}}}$$

Örnek olarak TÜFE değeri 2009 yılı Aralık ayında 170,91 olarak gerçekleştiğinden, Mart ayı için bir önceki yılın Aralık ayına göre değişim oranı  $\frac{177,62 - 170,91}{170,91} = \% 3,93$  olarak hesap-

lanabilir. Genelde yıllık enflasyon hedefine yıl içinde ne kadar yaklaşıldığının göstergesi olarak kullanılan bu oran, yıl boyunca birikimli olarak artar ve yalnız geçen yılın buna karşılık gelen dönemi ile kıyaslanabilir.

## 3. Yıllık değişim (bir önceki yılın aynı ayına göre değişim) oranı:

Önceki yılın aynı ayına göre değişim oranı, belirli bir ayın fiyat endeksinin, önceki yılın aynı ayına göre yüzde değişimini gösterir:

$$\text{Enflasyon}_{\text{yıllık değişim}} = \frac{p_t - p_{t-12}}{p_{t-12}}$$

Örnek olarak TÜFE değeri 2009 yılı Mart ayında 162,12 olarak gerçekleştiğinden 2010 Mart ayı için yıllık değişim oranı  $\frac{177,62 - 162,12}{162,12} = \% 9,56$  olarak hesaplanır. Son on iki ayda

genel fiyat düzeyindeki artışı veren bu oran, yıllık enflasyonun ifadesi olarak en sık kullanılan göstergedir. Bu göstergenin zayıf noktası ise fiyat artış baskısının en güncel durumu hakkında sınırlı bilgi sağlamasıdır. Örneğin son on iki ayın ilk altı ayında fiyatlar hızla yükselmiş ve daha sonra fiyat artışı durmuş ise, yıllık enflasyon oranı, enflasyon baskısındaki gerilemeyi yansıtmakta yetersiz kalacaktır.

## 4. On iki aylık ortalamalara göre değişim oranı:

On iki aylık ortalamalara göre değişim oranı, belirli bir aydan başlamak üzere geriye dönük olarak on iki ayın fiyat endeks ortalamasının, bir önceki on iki ayın fiyat endeks ortalamasına göre yüzde değişimini ifade eder.

$$\text{Enflasyon}_{\text{oniki aylık ortalama}} = \frac{\sum_{n=t}^{t-12} p_n - \sum_{n=t-13}^{t-24} p_n}{\sum_{n=t-13}^{t-24} p_n}$$



Örnek olarak aylık TÜFE ortalaması 2009 yılı Nisan ayından, 2010 yılı Mart ayına kadar 168,07, 2008 yılı Nisan ayından, 2009 yılı Mart ayına kadar ise 157,77 olarak gerçekleşmiştir.

Buna göre 2010 yılı Mart ayı için on iki aylık ortalamalara göre değişim oranı  $\frac{168,07 - 157,77}{157,22} =$

% 6,53 olarak hesaplanır. On iki aylık ortalamalara göre değişim oranı, yıllık enflasyonun bir diğer sayısal ifadesidir.

Yukarıda sıraladığımız dört göstergeden son ikisi, yıllık enflasyonun ölçümünde iki farklı alternatif sunmaktadır. Aylık fiyat artışlarındaki büyük dalgalanmalar geçen yılın aynı ayına göre değişim oranına birebir yansırken, on iki aylık ortalamalara göre değişim oranı hareketli ortalamalar yönteminin doğal bir sonucu olarak daha az dalgalanma gösterir. On iki aylık ortalamalara göre değişim oranı, önceki aylardaki fiyat değişimlerini de içinde barındırmakta ve fiyat değişimlerinin uzun dönemli eğilimini yansıtmaktadır. Fiyat artış oranları uzun dönemli düşüş trendindeyse on iki aylık ortalamalara göre değişim oranı, geçen yılın aynı ayına göre değişim oranından yüksek çıkacaktır. Benzer şekilde, fiyat artış oranları yükselme eğilimindeyse, on iki aylık ortalamalara göre değişim oranı, geçen yılın aynı ayına göre değişim oranından düşük olacaktır. Örneklerimiz enflasyonun yükselişte olduğu bir dönemi kapsadığından yıllık değişim oranı, on iki aylık ortalamalara göre değişim oranından daha yüksek gerçekleşmiştir.

Yukarıda özetlediğimiz dört oran, fiyat değişimlerindeki dinamikleri farklı açılardan yansıtmakta olduğundan, fiyat düzeyindeki değişimlerin izlenebilmesi, bu göstergelerin beraber değerlendirilmesini gerektirir.

Türkiye’de çeşitli kurumlarca hesaplanan farklı içerikteki fiyat endeksleri, “enflasyon tahminini veren genel amaçlı fiyat endeksleri” ve “belirli piyasalardaki fiyat değişimlerini ölçen endeksler” olmak üzere iki grupta incelenebilir. Aşağıda önce genel amaçlı fiyat endekslerini ayrıntılı olarak inceleyecek, daha sonra da ikinci grupta yer alan endekslere kısaca göz atacağız.

## GENEL AMAÇLI FİYAT ENDEKSLERİ

Ülkemizde fiyat göstergelerinin geçmişi 1914 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte İstanbul şehir merkezinde 26 maddenin fiyatlarının derlenmesiyle oluşturulan fiyat endeksi, bu alanda yapılan ilk çalışmadır.<sup>7</sup> 1927 yılında İstanbul Ticaret Odası tarafından başlatılan çalışma sonucunda oluşturulan toptan eşya fiyatları endeksi ise, Cumhuriyet döneminde bu alanda hazırlanan ilk göstergedir.

DİE tarafından resmîyet taşıyan fiyat endekslerinin oluşturulmasına yalnız Ankara için hesaplanan 1955 ve 1958 temel yıllık endeksler ile başlanmış, 1968 yılında da ilk olarak Türkiye geneli için tüketici fiyatları endeksi hazırlanmıştır. 1982 yılında yayımlanmaya başlanan 1978-1979 temel yıllık TÜFE ve 1981 temel yıllık toptan eşya fiyatları endeksi (TEFE) ile de ülkemizde fiyat

7 TÜİK (2008-f), s. 18.

göstergelerinin aylık olarak derlenmesine geçilmiştir. Sonraki dönemlerde yapılan güncelleme çalışmalarlarıyla 1987, 1994 ve 2003 temel yıllık yeni endeksler oluşturulmuş olup, 2003 temel yıllık TÜFE ve ÜFE değerleri günümüzde de resmi fiyat istatistikleri olarak aylık dönemlerde TÜİK tarafından açıklanmaktadır.

TÜİK'in fiyat endeksleri arasında, ortalama tüketicinin karşılaştığı enflasyonu vermek üzere derlenen tüketici fiyat endeksi (TÜFE), halihazırda en yaygın olarak kullanılan fiyat endeksi özelliğini taşımaktadır. TÜFE'ye dâhil bazı mal ve hizmetlerin dışlanmasıyla hazırlanan Özel Kapsamlı TÜFE göstergeleri de, tüketiciler açısından önemli diğer bir endeks grubu olarak 2006 yılı başından bu yana kullanıcılarla paylaşılmaktadır. Üretim aşamasındaki fiyat düzeyini ölçmek amacıyla TÜİK tarafından hesaplanan temel endeks ise daha önceleri TEFE adıyla hazırlanan, 2006 yılında yapılan kapsam ve yöntem değişikliklerinin ardından ÜFE adını almış olan fiyat endeksidir. Günümüzde ÜFE, yurt içi ve yurt dışına yönelik üretilen malları kapsamak üzere iki farklı endeks olarak hesaplanmaktadır.

TÜİK'in hazırladığı fiyat endeksleri dışında genel fiyat düzeyine ilişkin bilgi sağlayan diğer iki önemli gösterge olarak GSYH deflatörü ve İstanbul Ticaret Odası'nın hazırladığı fiyat endeksleri zikredilebilir. GSYH deflatörü, TÜİK tarafından üç ayda bir hazırlanan cari fiyatlarla GSYH ve zincirleme hacim endeksi verileri kullanılarak hesaplanabilmektedir. İstanbul Ticaret Odası tarafından yalnız İstanbul'u kapsamak üzere hazırlanan endeksler ise, resmi bir nitelik taşımasa da kamuoyunda yüksek bilinirliğe sahip ve uzun süredir yayımlanan endeksler olarak takip edilmektedir.

### Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), bireylerin ortalama tüketim kalıplarını yansıtan bir mal ve hizmet sepetinin zaman içindeki fiyat değişimini ölçen fiyat endeksidir. Ortalama tüketicinin karşılaştığı fiyat seviyesini gösteren ve enflasyon oranının belirlenmesi söz konusu olduğunda en yaygın kullanılan endeks olan TÜFE, ücret ve kira artışları gibi günlük hayatımızı etkileyen pek çok fiyat ayarlamasında da temel dayanak olarak kullanılmaktadır.

Endeksin hesaplanmasında kullanılan mal ve hizmet sepeti, aşağıda yer alan 12 kategoriye (harcama grubuna) ait ürünlerden oluşur.<sup>8</sup>

1. Gıda ve alkolsüz içecekler
2. Alkollü içecekler ve tütün
3. Giyim ve ayakkabı
4. Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar
5. Ev eşyası
6. Sağlık
7. Ulaştırma
8. Haberleşme

<sup>8</sup> Bu ayırmada Birleşmiş Milletler'ce önerilen COICIP sınıflandırma sistemi kullanılmaktadır.

9. Eğlence ve kültür
10. Eğitim
11. Lokanta ve oteller
12. Çeşitli mal ve hizmetler

Sepetin belirlenmesinde yukarıda sıralanan kategorilerin her birinden belirli sayıda mal ve hizmet seçilerek herhangi bir mal ve hizmet grubunun değerlendirme dışı kalması engellenmiş olmaktadır.<sup>9</sup>

Tüketim harcamalarına konu olan mal ve hizmetlerin neler olduğu ve bunların ağırlıklarının ne olması gerektiği, TÜİK tarafından düzenlenen anketlerden derlenen bilgiler aracılığıyla belirlenir.<sup>10</sup> Bu anketlerle ortalama bir hanenin tüketim kalıbı tespit edilmekte, 12 kategorinin her biri için, kendi kategorisi içinde en fazla tüketildiği belirlenen mal ve hizmetler, endeksin hesaplanmasında kullanılacak mal ve hizmet sepetine dâhil edilmektedir.<sup>11</sup> Ağırlıkları yıllara göre değişmekle birlikte TÜFE içinde en yüksek ağırlığa sahip ilk üç harcama grubu sırasıyla *Gıda ve Alkolsüz İçecekler*, *Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar* ve *Ulaştırma*dır (2016 yılı için sırasıyla % 23,68, % 15,93 ve % 14,31).<sup>12</sup>

Endeksin hazırlanmasında esas alınan mal ve hizmet sepeti oluşturulurken;

- hanehalkı fertlerinin işyerleri için yaptıkları harcamalar,
- kişisel yatırım niteliğindeki harcamalar (gayrimenkul alımı, sosyal güvenlik giderleri),
- yurt dışında yapılan harcamalar,
- vergiler, bağışlar ve hediyeler,
- ikinci el satışlar,
- alım satım konusu olmayan, hane içinde tüketmek amacıyla üretilen mal ve hizmetler

kapsam dışında tutulmakta, bu başlıklar altında yer alan harcamalar, mal ve hizmet sepetinin oluşturulmasında dikkate alınmamaktadır. Bunların dışında, kişilerin uyuşuna bakılmaksızın Türkiye içinde tüketim harcaması yapan tüm bireyler kapsam dâhilindedir.<sup>13</sup>

9 TÜİK (2008-f), s. 4.

10 Temsili ürün sepetinin oluşturulmasında yararlanılan anketler şunlardır: Hanehalkı Bütçe Anketi, Kurumsal Nüfus Anketi ve yabancı uyrukluların Türkiye’de yapmış oldukları harcamalar için Turizm Anketi. Bunlardan en önemlisi olan Hanehalkı Bütçe Anketi için bkz. Çerçeve 2.6.

11 2016 yılı için TÜFE sepeti 417 maddeden oluşmaktadır. Sepetteki ürün sayısının yüksekliği göz önüne alındığında, istatistikî hatanın asgaride kaldığı ifade edilebilir. Lovell (1975) s. 295.

12 Cari yılın madde sepetine [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=1345](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=1345) adresinden, ana ve alt grup ağırlıklarına ise [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=649](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=649) adresinden ulaşılabilir.

13 2003 temel yıllık TÜFE’nin hesaplanmasında kullanılan mal ve hizmet sepetinin oluşturulmasında, hanehalklarının, yabancı ziyaretçilerin ve kurumsal nüfusun yurt içinde yaptığı tüm nihai parasal tüketim harcamaları dikkate alınmaktadır. Daha eski TÜFE göstergelerinde kullanılan mal ve hizmet sepetleri ise sadece yurt içinde yaşayan hanehalklarının harcama kalıplarını yansıtmaktaydı. Eski TÜFE göstergelerinin bir diğer farkı ise, nihai parasal tüketim harcamalarının yanında hanehalkları için geçerli izafi kiralar ve aynı gelirlerin de değerlendirmeye alınmasıydı.

Bir fiyat endeksinin uzun yılları kapsayan anlamlı bir zaman serisi oluşturabilmesi için, hesaplamaya esas teşkil eden harcama sepetinin belirli aralıklarla güncellenmesi gerekir. Örnek olarak cep telefonu yaklaşık 20 yıl önce hayatımıza girmişken bugün cep telefonu faturası ortalama bir tüketicinin harcamaları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun aksine aynı dönemde ankesörlü telefon ve telefon jetonu kullanımını düşüş göstermiştir. Tüketim kalıbındaki bu tür değişimleri yansıtmak adına, her yıl Aralık ayında yapılan güncellemelerle, o yılki tüketim harcaması anketlerine göre toplam harcamada önem kazanan mal ve hizmetler endeks sepetine eklenmekte, sepette yer alan ancak toplam harcama içerisinde önemini kaybeden mallar ise sepetten çıkarılmaktadır. Bunun dışında, harcama tutarı mevsimsellik arz eden kalemlerin (giyim, sebze ve meyve gibi) ağırlıkları yıl içinde de değiştirilmektedir.<sup>14</sup> Örneğin sebze ve meyvenin bol olduğu yaz aylarında bu ürünlerin sepet içindeki ağırlığı artmakta, ısınma giderlerinin fazla olduğu kış aylarında ise yakıt giderlerinin ağırlığı yükselmektedir.

TÜFE kapsamında yer alan mal ve hizmetlerin peşin satış fiyatları, satış noktalarından düzenli olarak anket yöntemiyle elde edilmektedir. Aylık cari fiyatlar kural olarak, ayın 10. ve 20. günlerini içine alan haftalarda derlenmekte, ay içerisinde fiyat değişikliğinin çok sık olduğu bazı ürünler için ise fiyat derleme işlemi her hafta gerçekleştirilmektedir.<sup>15</sup> Dolayısıyla hesaplanan endeks, ayın belli bir günündeki fiyatları değil, ayın genelindeki ortalama fiyat düzeyini yansıtır.

Fiyat endeksleri için sahadan fiyat derlenmesinde karşılaşılan en önemli sorun, sepete dâhil ürünlerin kalite ve miktarındaki değişimlerin derlenen fiyatlara yansıtılmasında ortaya çıkar. Kalitesi artmış bir ürünün fiyatındaki yükselme mutlaka bir fiyat artışını ifade etmeyeceği gibi, gramajı düşürülmüş bir gıda ürününün daha düşük fiyatla satılması da mutlaka fiyat düşüşü anlamına gelmez. Fiyat derleme çalışmalarında gramaj değişiklikleri mümkün olduğu kadar derlenen fiyata yansıtılmaya çalışılmaktadır. Gramajı artan ancak fiyatı sabit kalan bir ürünün fiyatının, ağırlık artışı oranında düştüğü kabul edilir. Tam tersine fiyat aynı olmasına rağmen miktar azalmışsa, üründe bir fiyat artışı söz konusudur. Düzenlenen anketlerde, bu tür miktar değişimleri dikkate alınarak, gerçek mal miktarı esas kabul edilir.<sup>16</sup>

Ürün kalitesindeki değişimlerin fiyat endekslerine yansıtılması ise çok daha karmaşık ve ihtilafli bir konudur. Fiyatı sabit iken özellikleri geliştirilmiş bir teknolojik ürünün aslında fiyatının ucuzladığını ifade edebiliriz. Fiyat tespitine yönelik çalışmalarda bu tür teknolojik gelişmeler de mümkün olduğu kadar dikkate alınmakla birlikte, bazı uzmanlar tarafından teknik gelişmelerden kaynaklanan kalite artışının fiyat endekslerine yeterince yansıtılmadığı, yani fiyat endekslerinin genel fiyat düzeyini olduğundan yüksek ölçme eğiliminde olduğu öne sürülmektedir.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> TÜİK (2008-f), s. 17.

<sup>15</sup> TÜİK (2008-f), s. 32.

<sup>16</sup> ILO / IMF / OECD / UNECE / Eurostat / The World Bank (2004), s. 99-133.

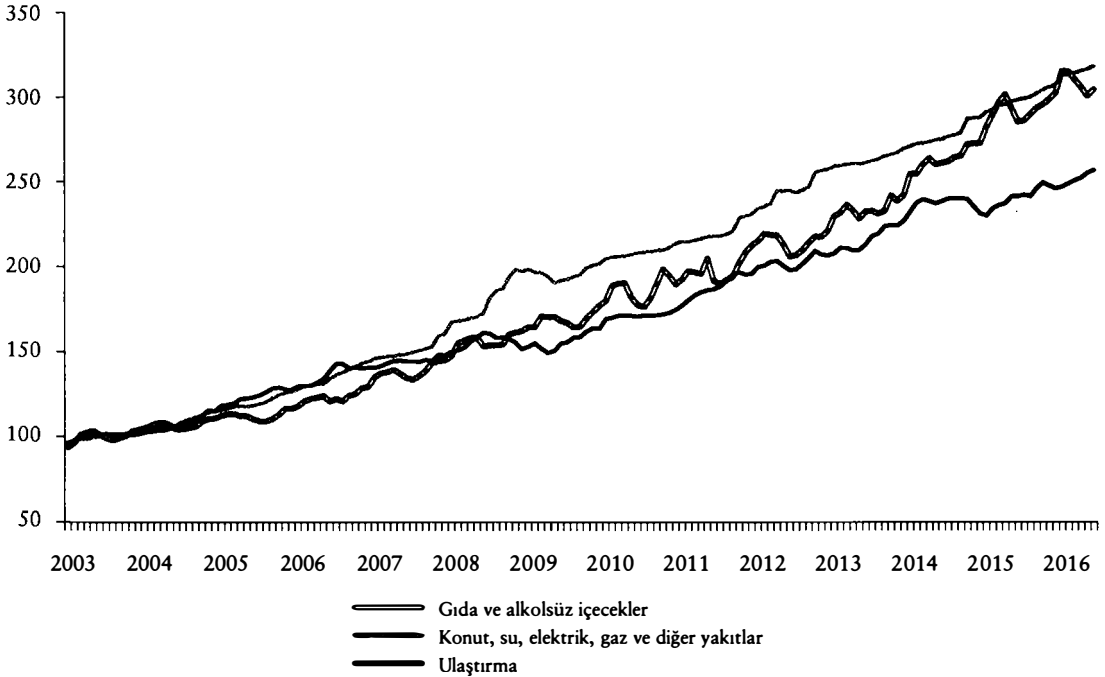
<sup>17</sup> Fisher-Griliches-Kaysen (1962), Shapiro-Wilcox (1996), Nordhaus (1998).

ABD'de 1996 yılında yayımlanan ve Boskin Komisyonu adıyla bilinen bir çalışma grubunca hazırlanan raporda, tüketici tercihlerindeki değişimin ve kalite artışının endekse yeterince yansıtılmamasının, ABD'nin yıllık tüketici fiyat endeksi değişimini olması gerekenden % 1,1 daha yüksek gösterdiği görüşü savunulmaktaydı (bkz. Boskin vd. (1996)).

Fiyat endeksleri GSYH hesaplamasında önemli rol oynadığından, fiyat artışının olduğundan yüksek ölçülmesi, sabit fiyatlarla milli gelirin de olduğundan düşük hesaplanması sonucunu doğuracaktır. GSYH hesaplamasında, yaratılan katma değer önce piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmekte, daha sonra piyasadan derlenen fiyatlar ve bunlar yardımıyla oluşturulan çeşitli fiyat endeksleri kullanılarak, parasal büyüklükler reel göstergelere çevrilmektedir. Bu yöntemin bir sonucu olarak fiyat artışlarının olduğundan yüksek tahmin edilmesi, sabit fiyatlarla hesaplanan GSYH'nın da olduğundan düşük tahmin edilmesi anlamına gelecektir.

TÜFE'nin elde edilmesinde son aşamayı, derlenen fiyatlar yardımıyla endeksin hesaplanması işlemi oluşturur. İlk olarak her bir madde için farklı bölgelerden derlenen fiyatlar ağırlıklandırılarak sepete dâhil mal ve hizmetlerin Türkiye geneli için ortalama fiyatına ulaşılmaktadır.<sup>18</sup> Daha sonra her bir madde fiyatı, sepet içindeki ağırlığına göre değerlendirilerek TÜFE büyüklüğü hesaplanır. Endeksin hesaplamasında, zincirleme Laspeyres yöntemi kullanılmaktadır (Çerçeve 4.1).

GRAFİK 4.1  
TÜFE'nin Alt Kalemleri



Kaynak: TÜİK.

<sup>18</sup> TÜFE hesaplamasında ülke genelinde 26 farklı bölgeden fiyat derlenmektedir. Bu bölgelerin her biri için ayrı tüketici fiyat endeksleri de hazırlanmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz 12 harcama grubunun her biri için fiyat derlenmesi sayesinde bu harcama alt gruplarındaki fiyat değişimini gösteren çeşitli endeksler de hesaplanabilmektedir. Harcama bazında TÜFE'nin bu alt endekslerine örnek olarak *Gıda ve Alkolsüz İçecekler, Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar ve Ulaştırma* endekslerinin 2003 yılından günümüze aldığı değerler **Grafik 4.1**'de verilmektedir. Son dokuz yıllık dönemde barınma maliyetinin diğer iki ana harcama kalemine göre daha hızlı yükseldiği, uzun vadede ulaştırma kalemindeki artışların ise nispeten sınırlı kaldığı görülmektedir. Beklendiği üzere gıda ve alkolsüz içecekler kaleminin diğer iki harcama grubuna göre daha fazla oynaklık göstermesi ise tabloda dikkat çeken bir diğer noktadır. (Aşırı oynaklık gösteren kalemlerin dışlanmasıyla oluşturulan bazı endeksleri, aşağıda Özel Kapsamlı TÜFE başlığında inceleyeceğiz.)

Enflasyon oranlarının analizinde, her bir ana harcama grubunun toplam TÜFE değişimine etkisinin ayrıştırılması, enflasyona etki eden sektörlerin belirlenmesi için kullanışlı bir analiz yöntemidir.<sup>19</sup> **Tablo 4.2**'de yer alan örnekte, Haziran 2016 için açıklanan, TÜFE'deki aylık değişim oranlarının, harcama gruplarına göre kırılımı verilmektedir. Tabloda ilk sütunda 12 harcama grubunun harcama sepeti içindeki payı, ikinci sütunda ise her bir harcama grubu için hesaplanan aylık değişim oranları yer almaktadır. TÜFE'deki toplam aylık değişim oranına her bir harcama grubunun etkisi ise son sütunda gösterilmektedir. Bu sütunda yer alan değişim oranlarının toplamı, aylık TÜFE değişim oranı olan 0,47'yi vermektedir.

İncelenen dönemde, *Gıda ve alkolsüz içecekler, Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar ve Ulaştırma* gruplarının toplam TÜFE değişimine etkisinin % 0,44 seviyesinde olduğu görülmekte, Haziran 2016 fiyat artışlarının büyük oranda bu üç kalemden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. % 0,95 gibi nispeten yüksek oranda artan eğitim harcamalarının ise, toplam harcama içindeki payı düşük olduğundan, toplam enflasyona etkisi sınırlı kalmıştır.

Başta TÜFE olmak üzere TÜİK tarafından hesaplanan fiyat endeksleri, genel fiyat artış eğilimlerini doğru yansıtmadıklarına ve genel tüketicinin karşılaştığı fiyat artışlarını eksik ölçütüklerine ilişkin çoğu zaman haksız eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler genelde kişilerin fiyat artışı gözlemlerinin, TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranlarıyla örtüşmemesi noktasında yoğunlaşmaktadır.

Bu tür eleştirilerin değerlendirilmesinde gözden kaçırılmaması gereken nokta, TÜFE'nin farklı sosyal grupların satın alma güçlerinin nasıl değiştiğini göstermek değil, hanehalklarının karşılaştığı ortalama fiyat düzeyini ölçmek amacıyla hesaplanıyor olmasıdır. Her birey farklı mal ve hizmetlere ihtiyaç duyar. Hayat tarzı ya da gelir durumuna göre kişilerin karşılaşılabilecekleri fiyat düzeyi de farklılık gösterir. TÜFE ise ortalama bir tüketicinin karşılaştığı enflasyonu yansıtmak üzere hesaplanmaktadır. Farklı tüketim alışkanlıkları olan gruplar için, bu harcama kalıplarına uygun farklı endeksler üretilmemekte, ülke genelinde ortalama tüketiciyi temsilen tek bir mal ve hizmet sepeti kullanılmaktadır. Bir birey, ülkenin ortalama tüketici profiline ne kadar yakınsa,

<sup>19</sup> Ana harcama gruplarının TÜFE'deki aylık değişime etkisi TÜİK tarafından [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=649](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=649) sayfasında yayımlanmaktadır.

gerçek hayatta karşılaştığı enflasyon oranı da TÜFE'ye o kadar yakın olacaktır.<sup>20</sup> Bu durum hesaplama hatasından değil istatistik üreten kuruluşlar tarafından benimsenmiş yöntem tercihlerinden kaynaklanmaktadır.<sup>21</sup>

**TABLO 4.2**  
**Harcama Gruplarının Enflasyona Katkısı (Haziran 2016)**

Ana harcama grupları	Harcama grubu ağırlıkları (1)	Bir önceki aya göre değişim oranı (%) (2)	Ana harcama gruplarının toplam değişime etkisi (%) (3)
<b>TÜRKİYE</b>	100	0,47	0,47
Gıda ve alkolsüz içecekler	23,68	1,16	0,27
Alkollü içecekler ve tütün	4,98	0	0,00
Giyim ve ayakkabı	7,43	-1,33	-0,10
Konut, su, elektrik, gaz ve diğer yakıtlar	15,93	0,47	0,07
Ev eşyası	8,02	0,43	0,03
Sağlık	2,66	0,74	0,02
Ulaştırma	14,31	0,67	0,09
Haberleşme	4,42	0,24	0,01
Eğlence ve kültür	3,81	-0,19	-0,01
Eğitim	2,56	0,95	0,02
Lokanta ve oteller	7,47	0,49	0,04
Çeşitli mal ve hizmetler	4,73	0,31	0,01

Kaynak: TÜİK.

TÜFE'nin doğru yorumlanabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken diğer bazı hususlar şöyle sıralanabilir:

TÜFE'nin hesaplanmasında piyasa fiyatı, yani tüketicinin ödediği bedel baz alınır. KDV ve ÖTV gibi, tüketicinin üzerindeki dolaylı vergilerde meydana gelen artışlar TÜFE'yi de etkiler. Bu vergilerin oranlarında değişiklik yapıldığı dönemlerde, TÜFE'deki değişimin bir kısmı bu idari ve yasal kararlarla açıklanabilir. Benzer şekilde dönemsel indirimler ve kampanyalar da, TÜFE'yi etkileyen faktörler arasındadır.

TÜFE'ye dâhil edilen mal ve hizmetler ortalama tüketim alışkanlıklarına göre belirlenmekte, mal ve hizmet sepetinin oluşturulmasında ürünlerin yurt içinde ya da yurt dışında üretilmiş olması dikkate alınmamaktadır. Dolayısıyla endekse dâhil bir ithal ürünün ithalat maliyetindeki değişim de TÜFE'ye yansır. Tüketim amaçlı ithal edilen mallarda, kurlardaki ya da gümrük tarifelerindeki artış nedeniyle görülen fiyat artışları, TÜFE'yi de doğrudan etkiler. Döviz kuruyla fiyat

**20** TÜFE mal ve hizmet sepetinde yer alan her bir maddenin aylık ortalama fiyatları, TÜİK tarafından, ayrıca yayımlanmaktadır (bkz. [http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=653](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=653)). Okuyucu bu verilerden yararlanarak, kendi harcama kalıbını esas alan kendi tüketici fiyat endeksini hazırlayabilir.

**21** Öte yandan gelir düzeyi düştükçe, karşılaşılan enflasyon oranının yükseldiğini öne süren çalışmalar da bulunmaktadır (bkz. Gürsel – Altındağ (2010)).

düzeyi arasındaki bu geçişkenlik, döviz kurunu ara hedef olarak kullanan politikaları, bir enflasyonla mücadele yöntemi olarak gündeme getirmektedir.<sup>22</sup>

Son olarak, gıda ve giyim gibi fiyatları yıl içinde dalgalanan mal grupları nedeniyle fiyat endeksleri de mevsimsellik gösterir. Geçmiş dönemlere bakıldığında, Haziran ve Temmuz aylarında en düşük seviyede gerçekleşen endeks artış değerlerinin Ekim ve Kasım aylarında genelde en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Aylık enflasyon oranının değerlendirilmesinde geçmiş yılların aynı döneminde gözlemlenen değişimler de dikkate alınmalıdır.

TÜFE'nin hem mevsimsellik gösteren fiyatlardan hem de piyasa dışı kararlardan etkilenmesi, enflasyonun ana eğilimini veren başka endekslerin oluşturulması ihtiyacını doğurur. Bu ihtiyaca cevaben yine TÜİK tarafından Özel Kapsamlı TÜFE istatistikleri hesaplanmaktadır.

### Özel Kapsamlı TÜFE (Çekirdek Enflasyon)

Özel Kapsamlı TÜFE göstergeleri, fiyat değişimindeki ana eğilimlerin vurgulanmasını sağlamak üzere, TÜFE'nin geçici etkilere sebep olan unsurlardan ve alışılmışın dışındaki fiyat hareketlerinden arındırılmasıyla oluşturulan fiyat endeksleridir. TÜİK tarafından TÜFE ile beraber aylık olarak hesaplanarak duyurulan bu endeksler, geçici fiyat hareketlerine yol açan bazı harcama kalemlerinin dışlanması yoluyla elde edilmektedir.<sup>23</sup>

Kısa vadeli istikrarsız dalgalanmaları dışlayarak fiyat değişimindeki ana dinamiklere ve makroekonomik etkilere yoğunlaşması sebebiyle bu endeksler çekirdek enflasyon olarak da adlandırılmaktadır. Çekirdek enflasyonun kamuoyunda ilgi görmesi, daha çok bu göstergelerin Merkez Bankası tarafından yakından izlenerek para politikası ve faiz kararlarının oluşturulmasında öncelikli olarak dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır.

TÜİK tarafından halihazırda, farklı mal ve hizmet gruplarının sepet dışında bırakılmasıyla, aşağıdaki dört adet Özel Kapsamlı TÜFE göstergesi hesaplanarak yayımlanmaktadır.<sup>24</sup>

1. (A) Mevsimlik ürünler<sup>25</sup> hariç
2. (B) İşlenmemiş gıda ürünleri,<sup>26</sup> enerji,<sup>27</sup> alkolü içkiler ve tütün ile altın hariç

<sup>22</sup> Kur düşük olduğunda, yani Türk Lirası güçlü olduğunda ithal malları ucuzlar ve yerli üretici üzerinde de bir fiyat baskısı gelişir. Bu ilişki, enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi için döviz kurlarını bir politika aracı olarak kullanma fikrine dayanak oluşturur. Döviz kurunun enflasyonla mücadelede kullanılabilmesinin ön şartları ve karşılaşılabilecek risklere vurgu yapan pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin bkz. Mishkin (1998), Obstfeld-Rogoff (1995).

Kara-Öğünç (2011), döviz kuru ve ithalat fiyatlarının çekirdek tüketici fiyatları üzerindeki etkisinin yüksek olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

<sup>23</sup> Atuk-Özmen (2009), Wynne (2008). Çekirdek enflasyon, endeksten dışlama yöntemleri dışında, fiyat değişimlerinin dağılımına dayanan istatistikî yöntemler ve modele dayalı yöntemlerle de hesaplanabilmektedir. (TCMB (2011-b), s. 54-57). TÜİK tarafından hazırlanan göstergelerde ise endeksten dışlama yöntemi kullanılıyor.

<sup>24</sup> 2017 yılından önce farklı mal ve hizmet gruplarının sepet dışında bırakılmasıyla, A, B, C, D, E, F, G, H ve I endeksleri olmak üzere 9 adet Özel Kapsamlı TÜFE endeksi hesaplanmaktaydı. 2017 yılındaki değişikliklerle bu 9 adet endeks yerine, dört adet Özel Kapsamlı TÜFE ile diğer bazı malların dışlandığı yeni bazı endeksler hesaplanmaya başlamıştır. Yeni tanımdaki B ve C endeksleri, eski tanımdaki I ve H göstergelerine denk düşmektedir.

<sup>25</sup> Mevsimsel ürünler şunlardır: Taze meyve-sebze, erkek, kadın, çocuk giyim ve ayakkabıları.

<sup>26</sup> İşlenmemiş gıda ürünleri şunlardır: Et, sakatat, balık, süt, yumurta, taze meyve ve sebzeler.

<sup>27</sup> Enerji fiyatları şu malları kapsamaktadır: Su, elektrik, tüp, kalorifer yakıtı, kömür, odun, benzin, LPG, mazot, motor yağı.



3. (C) Enerji, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içkiler ile tütün ürünleri ve altın hariç
4. (D) İşlenmemiş gıda, alkollü içecekler ve tütün ürünleri hariç

TÜFE'nin kısa dönemde fiyat değişimindeki temel eğilimden ayrılmasına neden olan başlıca sebep fiyatları mevsimsellik gösteren ürünlerdir. Örnek olarak (B) endeksinde sebze, meyve, süt ürünleri gibi üretimi yıl içinde mevsimsellik arz eden işlenmemiş gıda ürünleri kapsam dışında bırakılarak daha az mevsimsel etki içeren göstergeler elde edilmektedir.

Kapsam dışı bırakılan maddelerde bir diğer grubu ise fiyatları ekonominin genel dinamiklerinden ve yerel piyasa şartlarından bağımsız olarak oluşan maddeler oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye gibi enerjide dış bağımlı ülkelerde enerji fiyatları, enerji üreticisi ülkelerdeki siyasi gerginlikler gibi beklenmedik arz şoklarından fazlasıyla etkilenir. Bu tür maddelerin kapsam dışında tutulmasıyla, fiyatlardaki ana eğilimin vurgulandığı endeksler oluşturulabilmektedir.

Çekirdek enflasyonun hesaplanmasında alkollü içkiler ve tütün ürünlerinin dışlanması gerekçesi ise, bu ürünlerin perakende satış fiyatının içinde dolaylı vergilerin yüksek bir oran teşkil etmesidir. Fiyatları piyasa koşullarından çok vergi mevzuatındaki değişikliklerden etkilenen bu ürünlerin hariç tutulmasıyla siyasi kararların fiyat endeksleri üzerindeki etkisi kısıtlanmaktadır.

Altın ise bir maldan çok servet biriktirme aracı olarak düşünülebilir. Altın fiyatları ülkenin fiyat düzeyinden bağımsız olarak küresel piyasalardaki şartlara göre oluştuğu gibi, altın fiyatlarındaki artış da mutlaka tüketicinin satın alma gücünde düşüş anlamına gelmez.<sup>28</sup>

Özel Kapsamlı TÜFE serilerinin fiyat artışlarında ana eğilimi vurguladığı doğru iken, zaman zaman ileri sürülen, çekirdek enflasyonun gelecekteki enflasyon için tahmin edici gücü bulunduğu görüşü oldukça şüphelidir. TÜFE'nin çekirdek enflasyona yakınsayacağı beklentisi, Özel Kapsamlı TÜFE'nin hesaplanmasında dışlanan kalemlerdeki fiyat değişimlerinin geçici olduğu ön kabulüne dayanır. Halbuki dışlanan bu maddelerdeki fiyat değişimleri, piyasa şartlarının ya da siyasi faktörlerin doğurduğu kalıcı bir etkiyi yansıtıyor olabilir. Bu bağlamda özel kapsamlı fiyat endeksleri, gelecekte enflasyonun yönünün tahmin edilmesinden çok, geriye dönük olarak, gerçekleşen enflasyonun bileşenlerinin analizinde kullanıldığında bilgilendirici ve anlamlı olacaktır.

Bu noktaya kadar incelemiş olduğumuz TÜFE ve Özel Kapsamlı TÜFE'nin ayırıcı özelliği, malların son tüketiciye satışı aşamasındaki fiyatları yansıtmak üzere hesaplanmış göstergeler olmalarıdır. Buna ilave olarak birçok ülkede üretim aşamasındaki fiyat değişimlerini yansıtan fiyat endeksleri de hazırlanmaktadır, ki bunun Türkiye'deki örneğini Üretici Fiyatları Endeksi oluşturmaktadır.

<sup>28</sup> Fiyatı genel fiyat düzeyinden bağımsız olarak oluşan maddelerin dışlanmasıyla elde edilen fiyat endekslerinin bir genel fiyat endeksinde göre daha az oynaklık göstermesi beklenir. (TCMB (2011-b), s. 54-57). Yaptığımız hesaplamalar, beklendiği üzere dört endeksin de TÜFE'den daha az oynaklık gösterdiğine işaret etmektedir.

## ÇERÇEVE 4.2 Hangi Çekirdek Enflasyon?

Çekirdek enflasyon, mevsimsellik arz eden ve fiyatı piyasa dışı faktörlerden etkilenen ürünlerin dışlandığı fiyat göstergeleridir. Hangi mal ve hizmetlerin kapsam dışında tutulması gerektiği ise bakış açısına ve ihtiyaca göre farklılık gösterir. Yalnız yüksek oranda mevsimsellik arz eden ürünler mi dışlanmalıdır yoksa mevsimsel dalgalanmalardan kısmen etkilenen ürünler de hesaplama dışı bırakılmalı mıdır? Satış fiyatı piyasa şartlarıncı belirlenen enerjinin endekste dışlanması ne kadar doğrudur? Alkollü içkiler ve tütün dışında, kamu kesiminin kararlarından etkilenen diğer ürünler neden kapsam dışında tutulmamaktadır? Bu soruların kesin bir cevabı bulunmadığı gibi bunlara yeni sorular eklenmesi de mümkündür.

TÜİK tarafından, çeşitli ihtiyaçları karşılayabilmek üzere dört farklı endeks hesaplanmaktadır. Bunların hangisinin "çekirdek enflasyonu" vereceği kullanıcının amacına göre değişebilmekle birlikte Merkez Bankası tarafından en yakından takip edilen endekslerin B ve C endeksleri olduğunu belirtebiliriz.

Endeksten dışlanan her bir ürün grubunun etkisi farklı yönde olabilmekte, bazı ürün gruplarındaki fiyat artışları TÜFE geneli ile uyumlu hareket ederken, bazı ürün grupları ortalamasının dışında fiyat artış özellikleri sergileyebilmektedir.

**Tablo 4.2.1**'de, TÜİK tarafından hazırlanan TÜFE ile 4 farklı Özel Kapsamlı TÜFE'deki aylık değişimin birbirile korelasyonlarını veriyoruz. Tabloda dört sütündeki göstergeler sırasıyla yukarıda açıklanan Özel Kapsamlı TÜFE göstergelerini, 4. satır ise herhangi bir sınırlama olmaksızın hesaplanan TÜFE'yi göstermektedir. Örneğin 1. sütun/3. satırda yer alan hücre, mevsimsel ürünler hariç hesaplanan TÜFE'yle işlenmemiş gıda, alkollü içecekler ve tütün ürünleri hariç hesaplanan TÜFE'nin arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

**TABLO 4.2.1**  
**Özel Kapsamlı TÜFE Değerleri Arasındaki Korelasyon**

	A	B	C	D
B	0,11			
C	0,04	0,98		
D	0,35	0,9	0,88	
TÜFE	0,56	0,51	0,48	0,64

**Tablodan,** her bir Özel Kapsamlı TÜFE serisinin farklı özellikler sergilediği anlaşılmaktadır. Örneğin mevsimsellik gösteren ürünler dışlanarak hazırlanan Özel Kapsamlı TÜFE serisi diğer seriler ile düşük korelasyon gösterirken işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içkiler ve tütün ile altın hariç hesaplanan Özel Kapsamlı TÜFE serisindeki değişimlerin C ve D endeksi ile yakın seyrettiği görülmektedir. TCMB tarafından yakından takip edilen ve en önemli çekirdek enflasyon göstergeleri olan B ve C endeksleri de TÜFE ile önemli farklılıklar göstermektedir.

## Üretici Fiyatları Endeksi

Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE), belirli bir referans dönemde ülke ekonomisinde üretimi yapılan ürünlerin ortalama fiyat düzeyini belirlemek üzere TÜİK tarafından hazırlanan bir fiyat endeksidir. Ürünlerin pazara çıktığı aşamadaki fiyat düzeyini yansıtmak amacıyla hesaplanan bu endeks, ekonominin arz tarafından kaynaklanan enflasyon baskısının bir göstergesi olarak değerlendirilir.

2013 yılına kadar hem yurt içine hem de yurt dışına satılan mallardaki fiyat değişimini yansıtmak üzere tek bir zaman serisi olarak hazırlanmış olan ÜFE, 2014 yılında, yurt içine yönelik malları kapsayan Yurt İçi Üretici Fiyatları Endeksi (Yİ-ÜFE) ve yurt dışına yönelik malları kapsayan Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Yİ-ÜFE, belirli bir referans dönemde, üretimi ülke içerisinde yapılan ve yine yurt içinde satışa konu olan sanayi ürünlerinin, üretimden çıkış aşamasındaki fiyat düzeyini ölçen fiyat endeksidir.<sup>29</sup> Sanayi dışında kalan inşaat, ticaret, turizm, ulaştırma, haberleşme, mali kuruluş faaliyetleri gibi hizmet ağırlıklı sektörler ile tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektörleri Yİ-ÜFE'nin kapsamı dışındadır. Hizmetler ve tarım sektörlerinde yaratılan katma değer toplam üretimin dörtte üçünü oluşturduğundan, Yİ-ÜFE'nin toplam iktisadi faaliyetin yalnız bir bölümünü kapsayan bir fiyat göstergesi olduğu ifade edilebilir.<sup>30</sup>

Endeksin hesaplanmasında esas alınacak mal sepeti ve bunların ağırlıkları yine TÜİK tarafından hazırlanan üretim istatistikleri kullanılarak belirlenmekte, sanayi sektöründe üretimi yapılan maddeler, yurt içindeki satış değerlerine göre sıralanarak, her bir kategori için üretimden yurt içi satışı en fazla olan maddeler endeks kapsamına alınmaktadır. Ağırlığı yıllara göre değişmekle birlikte ÜFE içinde en yüksek ağırlığa sahip sektör imalat sanayidir (2014 yılı için % 87,28).<sup>31</sup>

Endeks kapsamındaki maddelerin üretici fiyatlarına ilişkin bilgiler, her ayın 5., 15. ve 25. günlerinde üreticilerden anket yoluyla derlenir.<sup>32</sup> Dolayısıyla TÜFE'de olduğu gibi ÜFE de belirli bir tarihteki değil referans ayın genelindeki ortalama fiyat düzeyini yansıtır. Üretici fiyatı, yurt içinde üretimi yapılan ürünlerin, KDV, ÖTV ve benzeri tüketim üzerindeki vergiler hariç, üretici tarafından belirlenen peşin satış fiyatıdır.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> Hesaplama faaliyet sınıflaması olarak NACE Rev.2, madde sınıflaması olarak ise CPA ve PRODCOM kullanılmaktadır.

<sup>30</sup> 2005 yılından önce ekonominin arz tarafındaki fiyat değişimlerini tahmin etmek amacıyla TÜİK tarafından Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) hazırlanmakta idi. 2005-2013 döneminde ise bunun yerini, yine TÜİK tarafından aylık olarak benzer yöntemlerle hazırlanan 2003 temel yıllık ÜFE almıştı. Bu iki endeks arasındaki temel fark, TEFE hesaplamasında madde fiyatları üreticilerden ve toptan satış yapan araçlardan derlenirken, ÜFE hesaplamasında yalnızca üreticilerden elde edilen fiyatların kullanılmasıydı. Dolayısıyla TEFE'nin aksine ÜFE'ye toptancı kârları dâhil değildi. 2014 yılıbaşından bu yana ise Yurt Dışı Üretici Fiyatları Endeksi adıyla yeni bir seri hazırlanmaya başlanmış, Üretici Fiyatları Endeksi'nin adı da Yurt İçi Üretici Fiyatları Endeksi olarak değiştirilmiştir. Halihazırda yayımlanan Yurt İçi Üretici Fiyatları Endeksi 2003 temel yıllık ÜFE'nin devamı olup iki gösterge arasındaki başlıca fark ÜFE'de tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinin de kapsam dâhilinde olmasıdır. 2014 yılından bu yana tarım ürünleri fiyatındaki değişimler ise Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (Tarım ÜFE) yardımıyla izlenebilmektedir.

<sup>31</sup> ÜFE içindeki sektör ağırlıkları TÜİK tarafından [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=2108](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=2108) sayfasında yayımlanmaktadır.

<sup>32</sup> Cari yılın madde sepetine [www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=2109](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=2109) sayfasından ulaşılabilir.

<sup>33</sup> TÜİK (2008-f), s. 37-38.

Fiyatların ağırlıklandırılmasında, malların toplam satış değerlerinin toplam ciro içindeki payından yararlanır. TÜFE'ye benzer şekilde Yİ-ÜFE hesaplamasında da zincirleme Laspeyres endeksi kullanılmakta, ekonominin yapısında meydana gelen değişmelere paralel olarak ürün sepeti ve madde ağırlıkları her yıl gözden geçirilmektedir. Böylece hem madde sepeti düzenli aralıklarla güncellenmekte hem de seride devamlılık sağlanmış olmaktadır. Genel Yİ-ÜFE değerlerinin yanı sıra ara malı, dayanıklı tüketim malı, dayanıksız tüketim malı, enerji ve sermaye malı olmak üzere beş ana sanayi grubu için de endeks değerleri TÜİK tarafından yayımlanmaktadır.

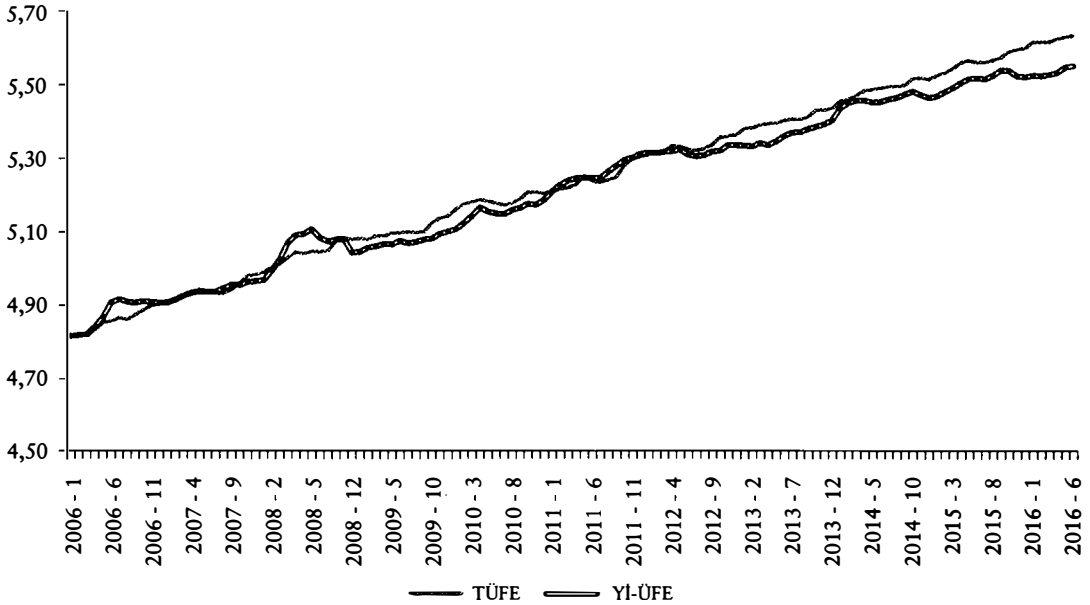
Yİ-ÜFE'yi, hesaplama yöntemi açısından TÜFE'den ayıran noktalar şöyle sıralanabilir: İlk olarak TÜFE'nin kapsamına, tüketime konu bütün mal ve hizmetler dâhil iken, Yİ-ÜFE sadece sanayi üretimini içerir. Tarım ve hizmet sektörüne ilişkin maliyetler ve buna bağlı fiyat artışlarının Yİ-ÜFE üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. İkinci olarak TÜFE içerisinde ithal edilen mallar da yer alırken, Yİ-ÜFE'ye sadece yurt içinde üretilen mallar dâhildir. Dolayısıyla TÜFE kur değişimlerinden doğrudan etkilenirken, kurların Yİ-ÜFE üzerindeki etkisi, üretim girdilerindeki ithalat oranına bağlı olarak dolaylı bir etkidir. Son olarak tüketim üzerindeki vergiler TÜFE'yi etkilerken Yİ-ÜFE'ye dâhil değildir. Tam aksine tüketim üzerindeki vergilerin artması, talepte oluşacak düşüş sonucu Yİ-ÜFE üzerinde aşağı yönlü bir baskı bile oluşturabilir.

Yİ-ÜFE genel anlamda bir enflasyon göstergesi olarak değerlendirilemese de (enflasyon göstergesi olarak hemen daima TÜFE kullanılır) fiyat düzeyi üzerindeki maliyet baskısını ölçen bir gösterge olarak yakından takip edilmektedir. Bunun temel gerekçesi maliyet artışlarının önce üretici fiyatlarına yansıtacağı, bu artışların da ancak bir sonraki aşamada tüketiciye aktarılacağı beklentisidir. Örneğin bir tüketim malı olmayan yassı çelikteki fiyat artışları ilk olarak yalnız Yİ-ÜFE'ye yansır. Ancak artan çelik fiyatları, bu ürünü girdi olarak kullanan beyaz eşya ya da otomobil üreticilerini de fiyatlarını artırmaya zorlayacak, bu ürünlerin fiyatlarındaki artış da TÜFE'yi yukarı yönlü etkileyecektir. Yatırım malları ve ara mallardaki fiyat artışları, üretim maliyetlerinin artması ve bu maliyet baskısının bir sonucu olarak peyderpey TÜFE'ye de yansır. Buna göre Yİ-ÜFE'deki gelişmeler TÜFE'nin de gelecekteki yönünü belirleyen etkenlerden biri olarak değerlendirilir.<sup>34</sup>

2006 yılından günümüze TÜFE ve Yİ-ÜFE seviyelerine **Grafik 4.1**'de yer verilmiştir. Kısa vadede TÜFE ile Yİ-ÜFE birbirine paralel hareket etmese de tablodan uzun vadede her iki endeksin de aynı gelişimi takip ettiği izlenebilmektedir. Grafikte dikkat çeken bir diğer nokta ise Yİ-ÜFE'nin TÜFE'den daha fazla oynaklık göstermesidir. Bu gözlem, tüketici fiyatlarının daha katı olduğuna, buna karşın ana mamul mal fiyatlarının piyasa şartlarına göre daha serbestçe dalgalandığına işaret etmektedir. Bunlara ilave olarak geçmiş dönemler incelendiğinde Yİ-ÜFE'nin de önemli ölçüde mevsimsellik gösterdiği, yılın ilk dört ayında yüksek seyreden fiyat artışlarının izleyen dönemlerde daha düşük seviyelerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

<sup>34</sup> Türkiye örneğinde, hem uzun hem de kısa dönemde ÜFE'den TÜFE'ye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu öne süren bir çalışma için bkz. Saraç-Karagöz (2010).

GRAFİK 4.1  
TÜFE ve ÜFE (logaritmik ölçek)



Kaynak: TÜİK.

ÜFE kapsamında 2014 yılında hesaplanmaya başlanan bir diğer fiyat göstergesi ise Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi'dir (YD-ÜFE). Ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurt dışına satışa konu olan ürünlerin üretici fiyatlarındaki değişimini ölçmek üzere hesaplanan YD-ÜFE, imalat ile madencilik ve taş ocakçılığında ihracata konu olan mallar arasından seçilen bir sepetin FOB satış bedelleri üzerinden değerlendirilmesi ile hesaplanmaktadır. Anket aracılığıyla derlenen fiyatlarla oluşturulan endeksin sonuçları her ayın 20'sinde yayımlanmaktadır.

Bu noktaya kadar incelediğimiz fiyat göstergelerinin ortak noktası, piyasadaki mal ve hizmetler arasından seçilmiş belirli bir sepetin fiyat hareketleri izlenerek hesaplanan göstergeler olmalarıydı. Fiyat değişimlerinin fiyat endeksleri kullanılarak izlenmesinin gerekçesinin, bütün fiyatların izlenmesinin imkânsızlığı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Aslında uygulamada olmasa da en azından teoride, üretilen bütün ürünlerin fiyat değişimlerini dikkate alan bir fiyat göstergesi mevcuttur: GSYH deflatörü.

### GSYH Deflatörü

GSYH deflatörü, seçilmiş bir ürün sepetinde değil, üretimin tümünde gerçekleşen ortalama fiyat artışını ölçmeyi hedefleyen bir fiyat göstergesidir. 2 *Milli Gelir Göstergeleri* bölümünde daha ön-

ce incelediğimiz üzere GSYH cari yılın fiyatlarıyla ve belirli bir sabit yılın fiyatlarıyla ayrı ayrı hesaplanır. İşte bu iki gösterge arasındaki oran, GSYH deflatörü olarak adlandırılan, her bir dönem için genel fiyat düzeyindeki değişimi gösteren bir endeks değerini vermektedir.

Diğer fiyat endekslerinden daha kapsamlı olmasına rağmen, GSYH deflatörünün bir enflasyon ölçüsü olarak yaygın kullanımının önünde üç engel bulunduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak, fiyat endeksleri aylık olarak hesaplanırken, GSYH verileri çeyreklik dönemlerde hesaplanmakta, dolayısıyla GSYH deflatörüne de ancak üçer aylık dönemlerde ulaşılabilmektedir. İkincisi, TÜİK tarafından yayımlanan fiyat endeksleri referans dönemi takip eden ayın ilk haftasında açıklanırken, GSYH verileri ancak referans üç aylık dönemin bitiminden yaklaşık üç ay sonra yayımlanmaktadır. Son olarak açıklanan her yeni GSYH tahminiyle birlikte geçmiş dönem istatistiklerinde de güncellemeye gidilmekte, böylece GSYH deflatörünün geçmiş dönem verileri de güncellenmiş olmaktadır. Bu özelliklere sahip bir gösterge olarak GSYH deflatörü, piyasanın hızlı veri ihtiyacına cevap verememekte ve daha çok uzun dönemli analizlerde kullanım alanı bulmaktadır.

2009 temel yıllı GSYH serileri kullanılarak elde edilen yıllık bazda deflatör değerleri Tablo 4.3'te yer almaktadır. Tabloya göre TÜFE 1999-2003 döneminde her yıl GSYH deflatöründen daha hızlı artış kaydetmiştir.<sup>35</sup> 2004 yılından günümüze kadar olan dönemde ise, iki gösterge daha dengeli bir gelişim sergilemiştir.

Sabit fiyatlarla ve cari fiyatlarla GSYH'nın aynı alt kırılımlarla hazırlanması sayesinde deflatör, her bir alt sektör için ayrı ayrı da hesaplanabilir. Sektörel bazda deflatöre ulaşmak için yapmamız gereken, GSYH deflatöründe olduğu gibi, her bir alt sektörde cari fiyatlarla yaratılan katma değeri, yine aynı sektör için hesaplanan hacim endeksine bölmekten ibarettir. Örnek olarak, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ile imalat sektörü için hesaplanan deflatör değerleri Grafik 4.2'de karşılaştırılmaktadır. Grafikte iki sektördeki fiyat artışlarının 1998-2002 döneminde başa baş seyrettiği, bu tarihten sonra ise tarım sektöründeki fiyatların imalat sanayine göre daha hızlı artış kaydettiği görülmektedir.

Her ne kadar GSYH deflatörü, üretilen bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarını, üretim miktarı ölçüsünde dikkate alan bir gösterge olarak tanımlansa da, GSYH deflatörünün hesaplama yöntemi açısından uygulamada, örneklem yöntemlerine dayanan diğer fiyat endekslerinden çok farklı olmadığını bu noktada belirtmeliyiz.

Kuramsal olarak GSYH deflatörünün hesaplanabilmesi için ilk olarak ülkede üretilen her bir nihai mal ve hizmet için toplam üretim miktarının o mal ve hizmetin piyasa fiyatıyla çarpıla-

**35** Bu farkın, 1994 temel yıllı TÜFE'de kullanılan yöntemin bir sonucu olarak ortaya çıkan ikame etkisinden kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. İkame etkisi, tüketicilerin fiyatı daha hızlı artan bir mal yerine onu ikame edebilecek bir diğer malı kullanmaları sonucunda ortaya çıkar. (Filiztekin (2007)). Madde sepetinin güncellenmemesi halinde, fiyatı daha hızlı artan mallara, madde sepetinde olması gerekenden daha fazla ağırlık verilmiş olmakta ve enflasyon olduğundan daha yüksek ölçülmektedir (bkz. Çerçeve 4.1). 2003 temel yıllı TÜFE'de zincirleme Laspeyres endeksi kullanılırken 1994 temel yıllı TÜFE'de sabit yıllı Laspeyres endeksinin kullanılmış olması, ikame etkisine bağlı olarak eski endekste enflasyonun olduğundan daha yüksek görünmesine neden olmuş olabilir.

**TABLO 4.3**  
**GSYH Deflatörü ve Değişim Oranları**

	Cari fiyatlarla GSYH* (a)	Sabit fiyatlarla GSYH* (b)	GSYH deflatörü (a/b)	GSYH değişim oranı %	Yıllık TÜFE ortalaması	TÜFE değişim oranı %
1998	71.892,90	71,07	100,00	-	100	-
1999	107.164,35	68,66	154,29	54,29	164,87	64,87
2000	170.666,71	73,22	230,42	49,34	255,41	54,92
2001	245.428,76	68,85	352,36	52,92	394,35	54,40
2002	359.358,87	73,28	484,76	37,57	571,66	44,96
2003	468.015,15	77,39	597,81	23,32	716,27	25,30
2004	577.023,50	84,85	672,22	12,45	792,08	10,58
2005	673.702,94	92,50	719,98	7,10	872,39	10,14
2006	789.227,56	99,07	787,45	9,37	964,08	10,51
2007	880.460,88	104,06	836,41	6,22	1048,5	8,76
2008	994.782,86	104,94	937,09	12,04	1.157,98	10,44
2009	999.191,85	100,00	987,71	5,40	1.230,39	6,25
2010	1.160.013,98	108,49	1.056,97	7,01	1.335,79	8,57
2011	1.394.477,17	120,54	1.143,52	8,19	1.422,24	6,47
2012	1.569.672,11	126,32	1.228,35	7,42	1.548,70	8,89
2013	1.809.713,09	137,04	1.305,36	6,27	1.664,75	7,49
2014	2.044.465,88	144,12	1.402,23	7,42	1.812,15	8,85
2015	2.337.529,94	152,86	1.511,67	7,80	1.951,16	7,67

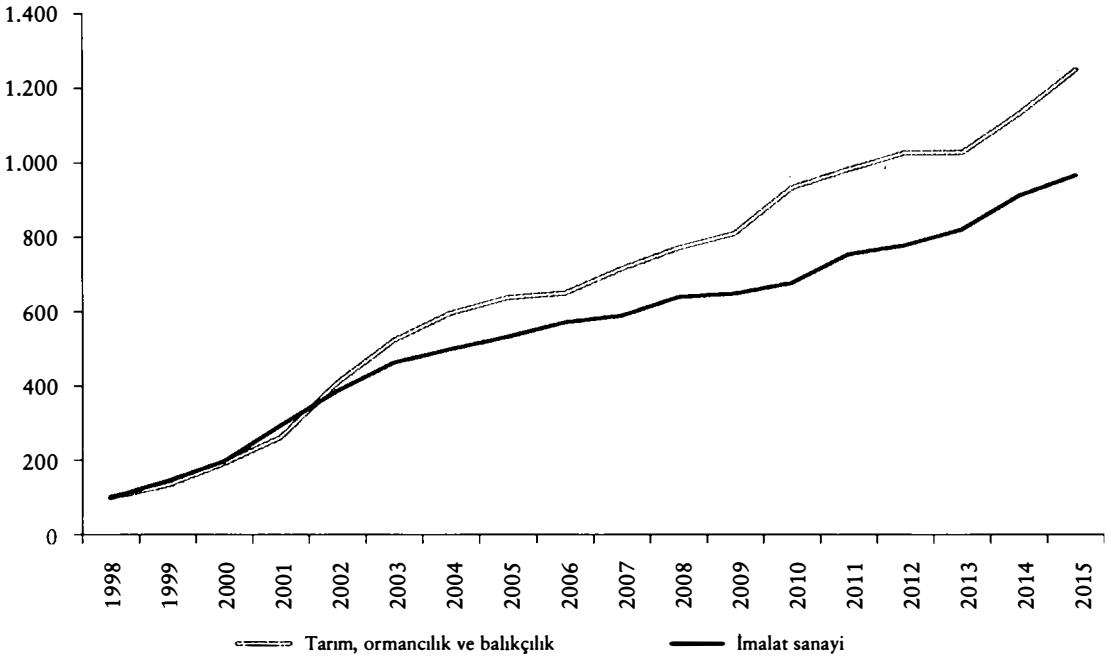
(\*) Milyon TL.  
Kaynak: TÜİK.

rak cari GSYH'nın hesaplanması ve yine her bir mal ve hizmetin sabit bir yıl fiyatlarıyla çarpılmasıyla sabit fiyatlarla GSYH'nın elde edilmesi gerekir. Bu iki göstergenin birbirine oranı GSYH deflatörünü verecektir.

Oysa 2 Milli Gelir Hesapları bölümünde de belirtildiği üzere GSYH hesaplamalarında geniş ölçüde tahmin yöntemine başvurulur. Bunun yanı sıra zincirleme hacim endeksiyle GSYH hesaplamasında fiyat etkilerinden arındırma işlemi her bir ürün için tek tek yapılmamakta, zincirleme hacim endeksi, cari fiyatlarla GSYH istatistiklerinin çeşitli fiyat endeksleri kullanılarak fiyat etkilerinden arındırılması yoluyla hesaplanmaktadır.<sup>36</sup> Sonuç olarak sabit ve cari fiyatlarla GSYH birer tahmin olduğu gibi, hesaplanan GSYH deflatörü istatistiği de uygulamada kısmen örneklem yöntemine dayanan bir tahminden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında GSYH deflatörüne, fiyat endekslerine nazaran daha yüksek güvenilirlik atfetmek doğru olmaz.

Bunun dışında GSYH deflatörünün yöntemsel açıdan diğer fiyat göstergeleriyle karşılaştırılması halinde ortaya çıkan benzerlikler ve farklar şöyle sıralanabilir.

GRAFİK 4.2  
Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık Sektörü ile İmalat Sektörü için Hesaplanan Gayrisafi Hâsıla Deflatörleri



Kaynak: TÜİK.

GSYH deflatörü, üretim odaklı bir endeks olmasıyla TÜFE'den çok ÜFE'ye yakın bir fiyat göstergesidir. TÜFE, nerede üretildiğine bakılmaksızın tüketime konu bütün mal ve hizmetleri kapsarken GSYH deflatörü yalnız yurt içindeki üretime odaklanır. Dolayısıyla GSYH deflatörü kur değişimlerinden doğrudan etkilenmemekte, ithalat maliyetinin deflatör üzerindeki etkisi, ithal edilen üretim girdilerinin miktarına bağlı olarak dolaylı yoldan gerçekleşmektedir. GSYH deflatörünü ÜFE'den ayıran önemli bir fark ise, ÜFE'nin aksine GSYH deflatörünün sanayi ürünleri yanında hizmet ve tarım sektörlerini de kapsamasıdır.

TÜFE'nin hesaplanmasında kullanılan mal sepetine dâhil mallar ortalama bir tüketicinin tüketim kalıplarına göre ağırlıklandırılırken, GSYH deflatöründeki ağırlıklar cari yıl üretimi ile orantılıdır. Örneğin toplam geliri büyük ölçüde petrol üretimine bağlı bir ülkede, GSYH deflatöründeki değişim petrol fiyatlarına bağlı gelişir. Tüketim mallarındaki fiyat değişimlerinin petrol fiyatlarına paralel seyretmemesi halinde ise bu tür bir ekonomide TÜFE ve GSYH deflatörü farklı eğilimler sergileyebilecektir. Kısaca bir ülkenin üretim yapısı ile tüketim kalıpları örtüştüğü ölçüde TÜFE ile GSYH deflatörü arasındaki fark da küçük olacaktır.



GSYH deflatörü ile ÜFE arasındaki diğer bir fark ise tüketim vergilerinin ÜFE hesaplamalarında kullanılan fiyatlara dâhil edilmemesine karşın, piyasa fiyatları üzerinden hesaplanan GSYH verilerinin dolaylı vergileri de içermesidir.

### **İstanbul Ticaret Odası Tarafından Yayımlanan Fiyat Endeksleri**

Resmi nitelik taşımasa da, referans dönemi takip eden ayın ilk günü yayımlanan İstanbul Ticaret Odası (İTO) fiyat endeksleri, ayın üçünde yayımlanan TÜFE ve Yİ-ÜFE verilerine göre erken açıklanan bir gösterge olarak kullanıcılarca yakından takip edilmektedir. Geçmiş 1927 yılına kadar giden bu endeks çalışması, Türkiye’de iktisadi istatistik geliştirme bağlamında da öncü bir rol üstlenmiştir.

Günümüzde İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan fiyat endeksleri her ay

- İstanbul Ücretliler Geçinme İndeksi ve
- Toptan Eşya Fiyatları İndeksi

olmak üzere iki başlık altında hesaplanarak yayımlanmaktadır. Bu göstergelerden ilki yöntem açısından kabaca TÜFE’ye karşılık gelirken ikincisi kapsam olarak, yayımlanmasına son verilmiş olan TEFE ile benzerlik gösterir. İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi’nin TÜFE’den önemli farkı ise yalnız İstanbul’dan derlenen fiyatlarla oluşturulmasıdır.<sup>37</sup>

Halihazırda aylık olarak yayımlanmakta olan 1995 temel yıllık İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi; gıda, konut, ev eşyası, giyim, sağlık ve kişisel bakım, ulaştırma ve haberleşme, kültür ve eğitim harcamaları ile diğer harcamalar alt kırılımlarında hazırlanmaktadır. Endekste kapsanan madde sepeti, aile bütçesi anketiyle elde edilen, ortalama bir ailenin tipik tüketim harcama kalemlerine ilişkin bilgilerle oluşturulmuştur.

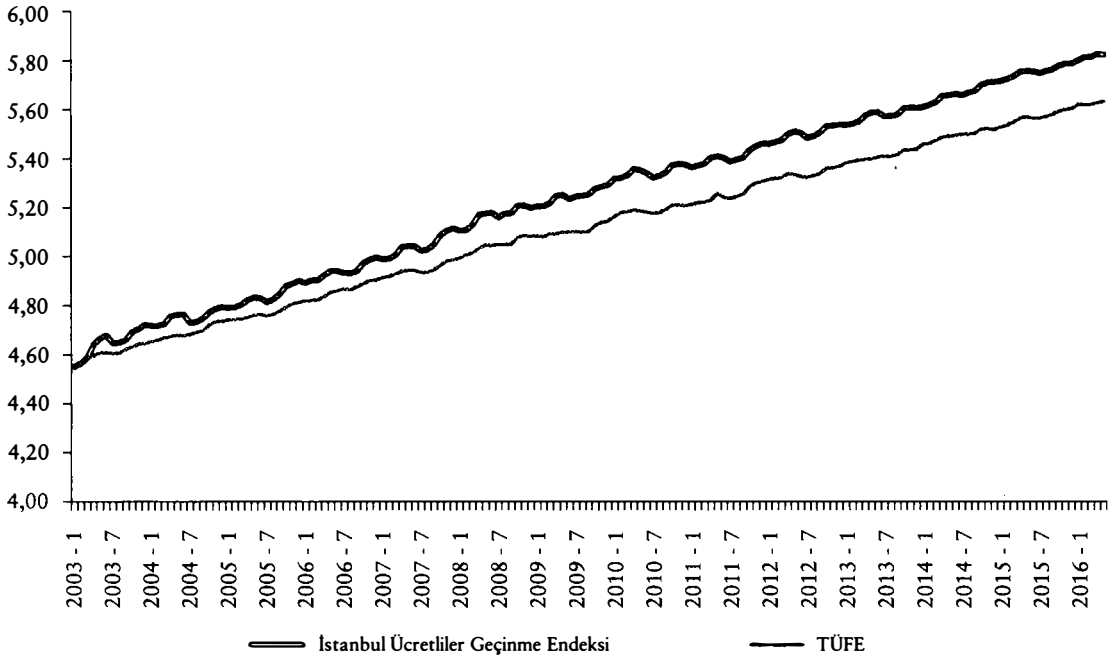
Aylık yayımlanan diğer endeks olan 1968 temel yıllık Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ise; gıda maddeleri, işlenmemiş maddeler, madenler, mensucat, inşaat malzemeleri, yakacak ve enerji maddeleri ile kimyevi maddeler alt kırılımlarında hazırlanmaktadır.

2003 yılından günümüze İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi ile TÜFE’deki değişim Grafik 4.3’te karşılaştırılmaktadır. Graikten, İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi’nin TÜFE’den daha fazla oynaklık gösterdiği, daha fazla mevsimsellik sergilediği ve uzun dönemde TÜFE’den daha hızlı arttığı gözlemlenmektedir. İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi’nin daha hızlı artmasının, bu bölümün 35 no.lu dipnotunda da bahsettiğimiz, İTO tarafından madde sepetinin güncellenmemesine bağlı ortaya çıkan ikame etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir.<sup>38</sup>

**37** İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi yalnız İstanbul’dan derlenen fiyatlarla oluşturulurken, Toptan Eşya Fiyatları Endeksi’nde 94 maddeden 15 madde için İstanbul dışından da fiyat derlenmektedir. Güzel (1998).

**38** 2014-2016 döneminde İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi % 30, TÜFE-İstanbul endeksi ise % 26 artmıştır.

GRAFİK 4.3  
İstanbul Ücretliler Geçinme Endeksi ve TÜFE Karşılaştırması (logaritmik ölçek)



Kaynak: İTO, TÜİK.

## DİĞER BAZI FİYAT ENDEKSLERİ

Yukarıda incelediğimiz genel fiyat endekslerinin yanında istatistik üreten kuruluşlarca, belirli üretim alanları ve farklı piyasalar bazında hazırlanmış ya da belirli sosyal kesimlerin geçim standartlarını gösteren çeşitli fiyat endeksleri de hazırlanarak yayımlanmaktadır. Bu endekslerin önem derecesi kullanıcının ilgi alanına göre değişmekle birlikte, belli başlı diğer fiyat endeksleri olarak şunlar sıralanabilir:

### Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi

Çiftçinin üreterek piyasaya sürdüğü ürünlerin ilk el satış fiyatlarındaki değişimi izleyebilmek amacıyla TÜİK tarafından aylık olarak hazırlanan Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi, tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinden derlenen fiyat verileriyle oluşturulmaktadır. Endeksin hesaplanmasında kullanılan sepet, yine TÜİK tarafından belirlenen üretim miktarlarına göre oluşturulmakta ve tarım üretiminin yapısındaki değişime göre güncellenmektedir.<sup>39</sup>

<sup>39</sup> TÜİK (2008-g), s. 24-34.

Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi, tüketicilerin karşılaştıkları fiyatları değil, tarım ürünlerinin üretim fiyatlarını yansıtmakta, dolayısıyla tarım ürünlerinde yaşanan enflasyondan çok, çiftçilerin üretimleri karşılığında ellerine geçen fiyatlara yönelik bir gösterge teşkil etmektedir. Endeks, çiftçilerin diğer üretici kesimlere karşı nispi refah düzeyi hakkında fikir elde etmek amacıyla da kullanılabilir.

### Bina İnşaatı Maliyet Endeksi

Bina İnşaatı Maliyet Endeksi TÜİK tarafından, inşaatla kullanılan girdilerin dönemlere göre maliyet değişimini ölçmek amacıyla hazırlanmaktadır.<sup>40</sup> İnşaat yatırımı yapanların karşılaştığı enflasyon, bu endekse takip edilebilir.

Endeks, toplam inşaat maliyetinin yanı sıra, inşaat faaliyetlerinin alt kırılımları bazında da hesaplanmaktadır. Üçer aylık dönemlerde yayımlanan endeks için fiyatlar, ilgili dönemin son ayının 15. gününde derlenmektedir.

### Dış Ticaret Birim Değer Endeksi

Dış ticarete konu olan malların fiyat değişimlerini vermek üzere TÜİK tarafından aylık olarak Dış Ticaret Birim Değer Endeksleri hazırlanmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan İhracat Birim Değer Endeksi ile İthalat Birim Değer Endeksi'ni 6 *Uluslararası Ekonomi* bölümünde inceleyeceğiz.

Yukarıda Üretici Fiyat Endeksi başlığında bahsettiğimiz Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE) de bir tür dış ticaret fiyat endeksi olarak değerlendirilebilir.

### Konut Fiyat Endeksi

Türkiye konut piyasasındaki fiyat değişimlerinin takip edilmesine yönelik olarak, Mart 2012'den bu yana TCMB tarafından ülke genelini kapsayan Konut Fiyat Endeksleri yayımlanmaktadır.

Bu kapsamda TCMB tarafından Türkiye Konut Fiyat Endeksi, Türkiye Yeni Konutlar Fiyat Endeksi ve Hedonik Konut Fiyat Endeksi olmak üzere üç farklı endeks hesaplanmaktadır. Türkiye Konut Fiyat Endeksi'nin hesaplanmasında yapım yılına bakılmaksızın, satışa konu olan tüm konutlar kapsam dâhilindeyken, Türkiye Yeni Konutlar Fiyat Endeksi'ne yalnızca, içinde bulunulan yıl ile bir önceki yıl yapılmış olan konutlar dâhil edilmektedir. Hedonik Konut Fiyat Endeksi ise konutlardaki kalite etkisinden arındırılmış fiyat değişimlerini yansıtmak üzere hesaplanmaktadır. Endekslerin hazırlanmasında bireysel konut kredisi talebiyle kredi veren kuruluşlara yapılan başvurular sırasında düzenlenen değerlendirme raporlarındaki konut değerleri kullanılmaktadır.<sup>41</sup> Her iki endeksin bölgesel bazda alt endeksleri de mevcuttur.

Konut fiyat endeksi bir üretim ya da tüketim malından çok bir varlığın fiyat gelişimini vermesiyle diğer fiyat endekslerinden ayrılmaktadır. Konut fiyatlarının artması servet etkisiyle tüke-

<sup>40</sup> Bina İnşaat Maliyet Endeksi, Metaveri, TÜİK.

<sup>41</sup> TCMB (e).

tim ve yatırım harcamaları üzerinde pozitif etki yaptığından, bu endeksteki gelişim büyüme performansıyla da ilişkilendirilebilir.

## ENFLASYON BEKLENTİSİ

Enflasyon, beklentilerden en fazla etkilenen makro iktisadi değişkenlerin başında gelir. Enflasyon beklentilerinin iyi yönetilmesi enflasyonla mücadelenin de önemli bir parçasını teşkil etmekte, bu anlamda doğru politika önlemlerinin belirlenmesi, enflasyon beklentilerinin doğru ölçülmesi ve değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Beklentiler ile enflasyon arasındaki ilişki, piyasa katılımcılarının fiyatlama davranışlarına bağlı olarak ortaya çıkar. Genel fiyat düzeyinde ve talep yapısında bir artış yokken fiyatların artırılması satış performansını olumsuz etkileyeceğinden, üretici ve satıcılar ancak enflasyonun artmasının beklendiği ortamda satış fiyatlarını yükseltmeyi göze alabilirler. Benzer şekilde fiyat düzeyinin artmasını bekleyen ücretliler daha yüksek ücret artışı talep edecek, böylece artan ücret geliri, talep artışı yoluyla fiyat artış baskısı olarak piyasaya yansiyacaktır. Karar alıcıların fiyatları gelecekteki beklentilerine göre şekillendirmeleri, bizzat enflasyon beklentisinin kendisinin enflasyona yol açabilmesi sonucunu doğurmakta, beklentilerin kendisi, beklentinin gerçekleşmesini tetikleyen bir etken haline gelmektedir.

Merkez bankaları, fiyat istikrarını korumada beklenti yönetiminin önemine binaen, karar alıcıların enflasyon beklentilerini yakından izleme ihtiyacı duyarlar.<sup>42</sup> TCMB tarafından, ekonomideki belli başlı değişkenler konusunda karar alıcıların beklentilerini ölçmek amacıyla aylık olarak düzenlenen Beklenti Anketi'nde, katılımcılara faiz oranları, döviz kuru, büyüme hızı gibi çeşitli temel göstergeler yanında, gelecekteki enflasyonla ilgili beklentileri de sorulmaktadır.<sup>43</sup> Anket katılımcıları, finansal ve reel sektörde karar alıcı pozisyonundaki kişiler ile profesyoneller ve yabancı finansal kuruluşların yetkilileri arasından seçilmekte, böylece anket sonuçları ortalama vatandaşın beklentilerinden çok uzman görüşlerini yansıtan bir gösterge niteliği kazanmaktadır.

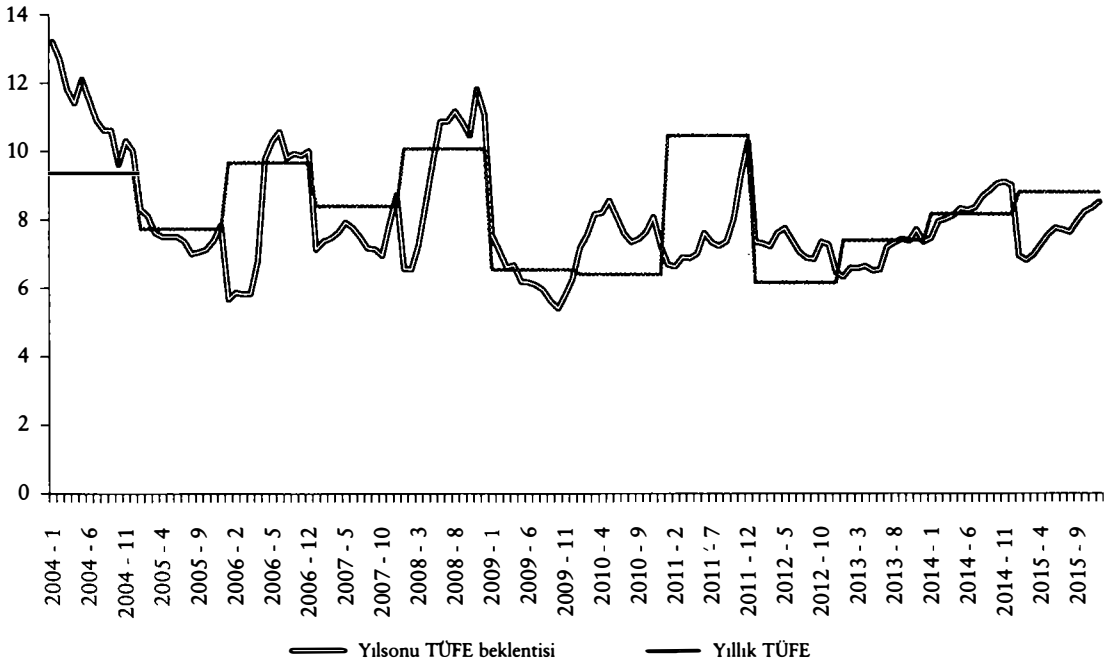
Beklenti Anketi'nde beyan edilen beklentilerin ne oranda gerçekleştiği hakkında bir ipucu vermesi amacıyla Grafik 4.4'te aylık anketlerden elde edilen yıllık TÜFE artış beklentisi ile yıl sonunda gerçekleşen TÜFE artış oranları karşılaştırılmaktadır. Henüz kamuoyunun enflasyonun düşeceğine ikna edilemediği 2004 yılında beklentilerin yıl sonu gerçekleşmesinin üzerinde seyrettiği, ilerleyen yıllarda beyan edilen beklentilerin ise yıl sonu gerçekleştirmeleriyle daha uyumlu olduğu görülmektedir. 2005, 2009, 2010 ve 2012 yıllarında yıl başı beklentileri yıl sonu gerçekleştirmelerinin üzerinde oluşmuşken, incelenen dönem içinde diğer yıllarda beklentiler yıl sonu gerçekleştirmelerinin altında kalmıştır. Bununla birlikte anketlerde beyan edilen oranların anket katılımcılarının gerçek beklentilerini yansıtmayabileceği, kişilerin beyanlarından çok eylemlerinin dikkate alınması gerektiği gözden kaçırılmamalıdır.

<sup>42</sup> Łyziak (2010).

<sup>43</sup> Beklenti Anketini daha önce incelemiştik. Beklenti Anketi verilerine <http://evds.tcmb.gov.tr/sayfasından> ulaşılabilir.

Enflasyon beklentilerine ilişkin diğer bir bilgi kaynağı ise tüketicilerin gelecek 12 aylık dönemde fiyatların nasıl değişeceğine ilişkin beklentilerine dair bir soruyu da içeren Tüketici Eğilim Anketi'dir (bkz. s. 121, 14. no.lu soru). Uzman kişilerce oluşturulmuş bir beklentiden çok ortalama tüketici algısını yansıtan bu göstergenin, geçmişte her zaman gerçekleşen enflasyondan daha yüksek beklenti seviyesine işaret etmesi dikkat çekicidir. Bu durum tüketicilerdeki karamsar enflasyon beklentilerinin kırılamadığına işaret edebileceği gibi tüketicilerin fiyat düzeyi algısının ölçülen seviye ile örtüşmediği şeklinde de yorumlanabilir.

GRAFİK 4.4  
Yıl Sonu TÜFE Beklentisi ve TÜFE'ye Göre Yıllık Enflasyon



Kaynak: TÜİK, TCMB.

## VERİYE ERİŞİM

### Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE)

TÜFE verileri her ay TÜİK tarafından, referans ayı takip eden ayın 3. günü (ayın üçü tatil gününe geliyorsa, takip eden ilk iş günü) saat 10.00'da haber bülteni ile açıklanır. En son haber bülteni ile geçmiş dönem istatistiklerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1014](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014) sayfasından ulaşılabilir.

Genel endeksin yanı sıra çeşitli madde grupları için de endeks değerleri hesaplanmaktadır. Bu kapsamda 55 farklı madde grubu için endeks değerlerine [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=652](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=652) sayfasından ulaşılabilir.

TÜFE sepetindeki ortalama madde fiyatları [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=653](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=653) sayfasında, bu ürünlerin ağırlıkları ise [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=991](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=991) sayfasında yer almaktadır.

Hali hazırda yayımlanmakta olan 2003 temel yıllık TÜFE serisinin yanında [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1014](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014) sayfasından, bundan önce hazırlanmış olan diğer TÜFE serilerine de ulaşabilmektedir. Tablo 4.4'te yer verilen tarih aralıklarında hesaplanmış olan bu göstergeler, farklı yöntem ve kapsamlarla hazırlandığından birbirinin devamı olarak değerlendirilmemelidir.<sup>44</sup>

**TABLO 4.4**  
**Tüketici Fiyat Endeksleri**

Fiyat endeksi	Hesaplandığı tarih aralığı
1978-79 temel yıllık TÜFE	Ocak 1982 - Aralık 2005
1987 temel yıllık TÜFE	Ocak 1988 - Aralık 2005
1994 temel yıllık TÜFE	Ocak 1994 - Aralık 2005
2003 temel yıllık TÜFE	Ocak 2003 - ...

TÜFE içerisinde temel gıda maddeleri en büyük ağırlığa sahip kategori olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda İstanbul Yaş Meyve ve Sebze Hali'nin <http://www.ibb.gov.tr/sites/haller/tr-TR/Pages/Anasayfa.aspx> sayfasında, *Hal Fiyatları* başlığı altında yayımlanan günlük fiyatlar, TÜFE beklentisi oluşturmada oldukça faydalıdır.

Avrupa ülkelerindeki tüketici fiyatlarının karşılaştırılabilirliğine yönelik bir standart sağlamak üzere Eurostat tarafından yayımlanan HICP (Harmonised Index of Consumer Prices) tüketici fiyatlarını yansıtan bir diğer gösterge olarak izlenebilir. Kapsam olarak TÜFE'ye denk gelen ve TÜİK tarafından Eurostat'a gönderilen veriler kullanılarak hesaplanan HICP değerlerine [http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc\\_hicp\\_midx&lang=en](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_midx&lang=en) sayfasından ulaşılabilir.

#### Özel Kapsamlı TÜFE (Çekirdek Enflasyon)

TÜFE ile beraber açıklanan özel kapsamlı TÜFE'nin geçmiş dönem verilerine [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=648](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=648) sayfasından ya da TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilir.

<sup>44</sup> Daha eski veriler TÜİK sayfasında yer almamakla birlikte bu endeks verilerine TÜİK'in basılı yayınlarından ulaşılabilir. İlave olarak, 15. yüzyıl ortasından günümüze kadar gelen değerli bir fiyat endeksi çalışması için bkz. Pamuk (2000).

## Üretici Fiyatları Endeksi

Yİ-ÜFE verileri de her ay TÜFE verileriyle beraber TÜİK tarafından, referans ayı takip eden ayın 3. günü (ayın üçü tatil gününe geliyorsa, takip eden ilk iş günü) haber bülteni ile açıklanır. En son haber bülteni ile geçmiş dönem verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1076](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1076) sayfasından ulaşılabilir.

Bunun yanı sıra sektörlere göre endeks değerleri [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=662](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=662) sayfasında, sepette yer alan ortalama madde fiyatlarına [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=663](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=663) sayfasında, ana sektör ağırlıklarına ise [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=2108](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2108) sayfasında yer verilmektedir.

Her ayın 20'sinde yayımlanan YD-ÜFE'nin geçmiş değerlerine ise [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1099](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1099) sayfasından ulaşılabilir.

2006 yılında yayımlanmaya başlamış olan ÜFE'den önce TÜİK tarafından kısmen benzer kapsamda toptan eşya fiyatları endeksi (TEFE) hesaplanmaktaydı. Hangi dönemlerde yayımlandıkları Tablo 4.5'te gösterilen geçmiş dönem TEFE değerlerine yine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1076](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1076) sayfasından ulaşılabilir. TÜFE'de olduğu gibi farklı üretici fiyat endekslerinin de birbirinin devamı olmadığı unutulmamalıdır.

**TABLO 4.5**  
Toptan Eşya Fiyat Endeksleri ve Üretici Fiyat Endeksi

Fiyat endeksi	Hesaplandığı tarih aralığı
1981 temel yıllık TEFE	Ocak 1982 - Aralık 2004
1987 temel yıllık TEFE	Ocak 1988 - Aralık 2004
1994 temel yıllık TEFE	Ocak 1994 - Aralık 2013
2003 temel yıllık ÜFE	Ocak 2003 - ...

## GSYH Deflatörü

GSYH deflatörü serisi, TL üzerinden cari fiyatlarla GSYH verilerinin zincirleme hacim endeksine bölünmesiyle hesaplanmaktadır. GSYH serilerine ulaşılacak kaynaklar sayfa 75-76'da verilmektedir.

## İTO Tarafından Yayımlanan Fiyat Endeksleri

İTO tarafından hazırlanan Toptan Eşya Fiyatları Endeksi ve İstanbul Ücretliler Geçişme Endeksi, referans ayı takip eden ayın ilk günü açıklanmaktadır.

Geçmiş dönem verileri ile en son haber bültenine İTO'nun <http://www.ito.org.tr> sayfasında *Bilgi Bankası / İstatistikî Veriler / Fiyat İndeksleri* başlığından, zaman serisi şeklindeki geçmiş dönem verilerine ise TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasından ulaşabilmektedir.

## Diğer Fiyat Endeksleri

### *Tarım Sektörü Üretici Fiyatları Endeksi:*

TÜİK tarafından aylık olarak yayımlanan Tarım Ürünleri Üretici Fiyatları Endeksi ile çiftçinin eline geçen fiyatlara [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1101](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1101) adresinden ulaşılabilir.

### *Bina İnşaatı Maliyet Endeksi:*

TÜİK tarafından çeyreklik dönemlerde hazırlanan Bina İnşaatı Maliyet Endeksi değerleri [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=1559](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1559) sayfasında yer almaktadır.

### *Dış Ticaret Birim Değer Endeksleri:*

TÜİK tarafından aylık olarak yayımlanan dış ticaret birim değer endeksi verilerine [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=669](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=669) sayfasından ulaşılabilir (endeksin ayrıntıları için bkz. s. 263-265).

### *Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi:*

TÜİK tarafından aylık olarak yayımlanan endeks sonuçlarına [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1099](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1099) sayfasından ulaşılabilir.

### *Konut Fiyatları Endeksi:*

Aylık olarak hazırlanan konut fiyat endeksleri TCMB tarafından referans dönemden yaklaşık dokuz hafta sonra açıklanmaktadır. Geçmiş dönem verileri [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) sayfasında *İstatistikler / Reel Sektör İstatistikleri / Konut Fiyat Endeksi* başlığından izlenebilir.

## Enflasyon Beklentisi

TCMB tarafından aylık olarak düzenlenen Beklenti Anketi sonuçları, referans dönemin bitiminden yaklaşık bir hafta sonra açıklanmaktadır. Cari ay, gelecek ay ve iki ay sonrasının aylık enflasyon beklentisi ile cari yıl, gelecek yıl ve iki yıl sonrasının yıllık enflasyon beklentisinin alındığı anket sonuçlarına <http://www.tcmb.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Eğilim Anketi / Beklenti Anketi* başlığından ya da <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasından ulaşılabilir.

Tüketici Eğilim Anketi'nden elde edilen yıllık enflasyon beklentileri ise TÜİK'in [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=736](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=736) sayfasında yer almaktadır.



## BEŞİNCİ BÖLÜM

### Çalışma Ekonomisi

**M**odern dünyanın çalışma temposu içinde, çalışmaya ayırdığımız zamana uykuda geçirdiğimiz süreyi de eklersek, yaşamak için geriye fazla zaman kalmadığını görebiliriz. Elbette geçimimizi sağlamak, temel ihtiyaçlarımızı karşılamak, rahat ve müreffeh bir hayat sürmek için ihtiyaç duyduğumuz geliri temin etmek, ancak çalışmakla mümkün. Ancak iş yaşamının hayatımızda kapladığı yeri izah edebilmekte gelir temin etme gerekçesi yetersiz kalıyor. Bu anlamda, kendi emeği ile geçimini sağlamanın bir erdem sayılması ya da insanın doğası gereği üretken olduğunu hissetme arzusu gibi faktörler, çalışma hayatımızın şekillenmesinde en az para kazanma saiki kadar önemli bir rol oynuyor. Böylece işsizlik yalnızca maddi dünyanın bir meselesi olmaktan çıkarak, aynı zamanda sosyal bir sorun olarak kendini hissettiriyor.

İktisadi düşünce tarihi içinde de emek kavramı özel bir yer işgal etmiştir. Klasik dönem iktisatçıları, üretimin değerini belirleyen kriterin ne olduğu sorusunu iktisadın temel meselelerinden biri kabul etmişler ve bu sorunun tabii cevabı olarak, her bir ürünün değerinin, içerdiği emek miktarıyla belirlendiği fikrini ortaya koymuşlardır.<sup>1</sup> Emek-değer teorisi olarak bilinen bu görüş ileri ki dönemlerde eleştiri konusu olmuş ve cazibesini kaybetmiş olsa da, emek merkezli bu anlayış, değer meselesine kafa yoran düşünürlerin zihninde emeğin müstesna yerini ortaya koyması açısından çarpıcıdır.

Emeğin iktisattaki önemine karşın işgücü ve istihdam göstergelerinin hesaplanmasına ilişkin yöntemler ise ancak geç dönemlerde gelişimini tamamlamıştır. Bunda, klasik ve neoklasik iktisatçılar arasında, işleyen bir piyasa sistemi içinde işsizliğin bir sorun olarak ortaya çıkmasının mümkün olmadığına ilişkin yaygın kanaatin de payı bulunduğu söylenebilir.

19. yüzyılın sonlarında Amerika ve belli başlı Avrupa ülkelerinde, nüfus sayımları ve çeşit-

1 Bocutoğlu (2012).

li anketlerde yer alan işgücü ve işsizliğe ilişkin sorularla derlenen bilgiler, işgücü piyasasına ilişkin ilk istatistik çalışmaları olarak zikredilebilir. 1930'lara kadar olan dönemde düzensiz aralıklarla gerçekleştirilen bu tür sayımlar, bugün anladığımız anlamda istihdam ve işsizlik göstergelerinin hesaplanmasına imkân verecek yöntemsel bütünlükten uzaktı. Bu dönemde henüz ölçüm sorunlarına tatmin edici cevaplar verilemediğinden, işsizlik ve istihdam göstergelerinin standart tanımları da mevcut değildi.<sup>2</sup> Yöntem sorunlarının tartışılmasına ve ortak tanımların geliştirilmesine yönelik ilk adım, 1923 yılında Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı'nın toplanmasıyla atılmıştır. 1930'larda işsizliğin artık göz ardı edilemez bir sorun olarak ortaya çıkmasıyla beraber istihdam göstergeleri üzerindeki çalışmalar hız kazanmaya başlamış, aynı dönemlerde geliştirilen anket yöntemleri de daha sağlıklı ölçümler yapılmasının önünü açmıştır. Yine bu dönemlerde belirli aralıklarla gerçekleştirilen Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansları, tanım ve ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalarla uluslararası standartların yerleşmesine hizmet etmiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen dönemde çalışma istatistiklerine yönelik ortak yöntem ve kavramlar oluşturmada önemli mesafe katedilmiştir. Bugün de istihdam istatistiklerinin oluşturulmasında esas alınan tanım ve kurallar Uluslararası Çalışma Örgütü'nce organize edilen Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansları'nda alınan tavsiye kararlarıyla belirlenmektedir. Halen yaygın olarak kullanılmakta olan prensipler, özellikle 1982 ve 1998 yıllarında toplanan konferanslarda alınan kararlara dayanmaktadır.<sup>3</sup>

Nüfus sayımları ve sanayi sayımlarında istihdama ilişkin derlenen veriler hariç tutulduğunda, Türkiye'de işgücü istatistiklerinin temel kavram ve yöntemler çerçevesinde derlenmesine yönelik ilk çabalar, 1960'larda planlı döneme geçişle birlikte başlamıştır. TÜİK tarafından 1966-1988 yılları arasında düzenlenen anketlerle derlenen istatistikler, günümüzde kullandığımız işgücü ve istihdam göstergelerinin temelini oluşturur.<sup>4</sup> Ancak bu dönemde yapılan anketler belirli aralıklarla ve standart bir yöntemle gerçekleştirilmediğinden, bugün kullandığımız anlamda işgücü göstergelerinin derlenmesine, 1988 yılında Hanehalkı İşgücü Anketi'yle birlikte başladığını ifade edebiliriz.

İdari kayıtların mükemmel yakın olduğu az sayıda ülke hariç tutulursa, kayda dayalı sistemlerle bir ülkenin işgücü ve istihdam yapısı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmanın mümkün olmadığı bilinmektedir. Buna göre istihdam yapısının gerçeğe yakın bir fotoğrafının çekilmesi ve işgücü istatistiklerinin oluşturulması için örneklem seçilen bir gruptan anket yoluyla bilgi derlenmesi yoluna gidilmekte ve ülke geneli için geçerli olan göstergeler bu bilgilere dayanarak yapılan tahminler sonucu elde edilmektedir. Bu kapsamda, ülkedeki işgücünün yapısını ortaya koymak, istihdam edilenlerin iktisadi faaliyetleri, meslekleri, işteki durumları ve çalışma süreleri, işsizlerin ise iş arama süreleri ve aradıkları iş gibi konularda bilgi derlemek amacıyla TÜİK tarafından 1988

<sup>2</sup> Card (2011).

<sup>3</sup> ILO (1982).

Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansları'nda benimsenen kriterleri ileriki sayfalarda kısaca ILO metodolojisi olarak ifade ediyoruz.

<sup>4</sup> TÜİK (2012-c), s. XIII-XVIII.

yılından bu yana Hanehalkı İşgücü Anketi düzenlenmektedir. İstihdamla ilgili temel bilgi kaynağımız olan bu anketle, örneklem olarak seçilen hanelerde ikamet eden kişilere, belirli bir referans dönemindeki istihdam durumları hakkında sorular sorulmakta (örneğin istihdam edilenlerin iktisadi faaliyet, meslek, işteki durum ve çalışma süresi ile işsizlerin iş arama süresi ve aradıkları meslek (ya da iş) ve benzer özellikler gibi), derlenen bu bilgiler ise istihdam ve işgücüne dair temel göstergelerin hesaplanmasında kullanılmaktadır.<sup>5</sup> 1999 yılına kadar yılda iki kere uygulanmış olan anket, 2000 yılı başından bu yana aylık olarak düzenlenmektedir. 2000-2004 yılları arasında üçer aylık ve yıllık olarak açıklanan sonuçlar 2005 yılı Ocak ayından bu yana aylık olarak yayımlanmaktadır.

İşgücü istatistiklerinin yeknesak bir çerçevede tanımlanarak sayısal olarak ifade edilebilmesi, günlük hayatta sık sık kullandığımız ancak sınırları muğlak olan işsizlik, işgücü, çalışmak gibi ifadeler ile bir sıra özel kavramın açıkça tanımlanmasını gerektirir. Bu çerçevede, çalışma istatistiklerinin dışında tutulan kurumsal nüfusun açıklanması doğru bir başlangıç noktası olacaktır.

Günlük yaşam gereksinimleri, yasal bir düzenlemeye dayalı olarak kurulan özel ya da özel kurum / kuruluşlarda kısmen ya da tamamen karşılanan, bireysel karar ve davranışlarında yetkili otoritenin kurallarına kısmen ya da tamamen bağımlı olarak hareket eden, ancak bireysel harcamalarına kendileri karar verebilen kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri alanlarda yaşayan nüfus kurumsal nüfus olarak adlandırılır.<sup>6</sup> Okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapis hane, kışla ve ordu evlerinde ikamet edenler kurumsal nüfusa dâhil kabul edilmekte ve diğer bazı iktisadi kararları gibi, çalışmaya ilişkin tasarruflarında da kendi iradeleri dışındaki etkenlere bağlı olduklarından işgücü istatistiklerinin dışında tutulmaktadır. Kurumsal nüfus, işsizlik oranı, istihdam oranı gibi temel işgücü göstergelerinin hesaplanmasında da dikkate alınmaz.

Kurumsal nüfusa dâhil olmayanların ise bir bölümü, yaşları itibarıyla çalışma çağına dâhil kabul edilirler. Ülkemiz istatistiklerinin hesaplanmasında 15 ve üzeri yaşta kişiler çalışma çağına kabul edilmekte, bu yaşın altındaki kişiler ise, iktisadi bir faaliyet yürütseler bile istihdam ve işsizlik göstergeleri içerisinde dikkate alınmamaktadırlar. Çalışma çağındaki nüfus, toplumun üretime katılma potansiyeline sahip kesimini oluşturur ve istihdam istatistikleri de bu kitlenin istihdam yapısına odaklanır. Ülkeler arasındaki zorunlu eğitim süresi, yaşam beklentisi, çocuk işçi oranı gibi parametrelerdeki farklılıklar nedeniyle, çalışma çağındaki nüfusu belirleyen üst ve alt sınırların evrensel bir tanımını yapmak anlamlı olmayacaktır. ILO standartları, çalışma çağındaki nüfus için belirli bir alt sınır tespit edilmesi gerektiğini belirtmekle birlikte, bu sınırın hangi seviyede olacağını, iktisadi ve sosyal şartlara göre ülkenin ilgili kurumunun kararına bırakmaktadır. Çalışma çağındaki nüfusun belirlenmesinde örnek olarak Mısır 6 yaş gibi düşük bir yaş sınırını benimsemişken, bu sınır İsveç'te 16 yaş olarak uygulanmaktadır.<sup>7</sup> Yine örnek olarak İskandinav ülkeleri 74 yaş üzeri nüfusu çalışma çağı dışında kabul ederken, Meksika'da bu sınır 65 yaş

5 İşgücü İstatistikleri, Metaveri, TÜİK.

6 TÜİK (2007), s. 8.

7 Hussmanns-Mehran-Verma (1990).

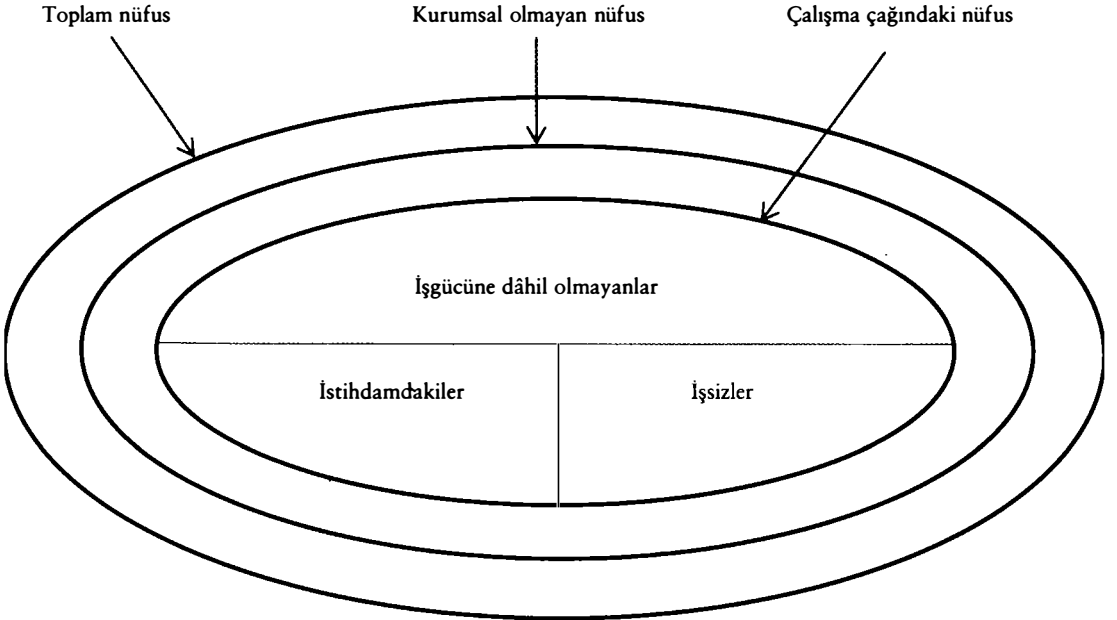
olarak kabul edilmektedir. TÜİK'in resmi istatistiklerinde ise çalışma çağı için bir üst sınır bulunmamaktadır.<sup>8</sup>

İşgücü ve istihdam istatistikleri, çalışma çağındaki nüfusun, birbirini dışlayan üç grup altında incelenmesi esası üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda çalışma çağındaki nüfus,

- istihdamdakiler,
- işsizler ve
- işgücüne dâhil olmayanlar

olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta, herhangi bir kişi bu gruplardan yalnız birine dâhil olabilmektedir (bkz. Şekil 5.1). İstihdamda olanlar ile (bir işte çalışanlar ve kendi adına çalışanlar) işsizlerin toplamı, iktisadi anlamda üretken insan kaynağının bir ifadesi olarak işgücünü oluşturur. İşgücü, nüfus artışı ya da göç gibi sebeplere bağlı olarak değişebileceği gibi, nüfusun daha büyük bir oranının çalışmaya yönelmesi, yani işgücüne dâhil olmayan nüfusun işgücüne katılması sebebiyle de artabilir.

**ŞEKİL 5.1**  
Toplam Nüfusun İstihdam Yapısı



<sup>8</sup> Türkiye'de iş piyasasının bir özeti için bkz. Ercan (2009), s. 110-133.

Ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklar, çalışma istatistiklerinin uluslararası karşılaştırmalarında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Galenson-Zellner (1957).

Bu bağlamda, TÜİK tahminlerine göre Türkiye'nin nüfus ve istihdam yapısı Tablo.5.1'de özetlenmektedir. 79 milyona yaklaşan nüfus içinde yaklaşık 58 milyon kişi çalışma çağında bulunmakta, bunların yarısı ise işgücüne dâhil olmayanlar kategorisinde yer almaktadır. Aynı dönemde işsizlerin sayısı ise yaklaşık 3,2 milyon olarak tahmin edilmektedir.

**TABLO 5.1**  
2015 Yıl Sonu İtibarıyla Türkiye Nüfusu ve İstihdam Yapısı (Bin Kişi)

Toplam nüfus	78.741
Kurumsal nüfus*	1.561
Çalışma çağındaki nüfus	58.294
İşgücüne dâhil olmayanlar	28.642
İstihdamdakiler	26.448
İşsizler	3.204

(\*) 15 yaş ve büyükler için

Kaynak: TÜİK (Hanehalkı İşgücü Anketi).

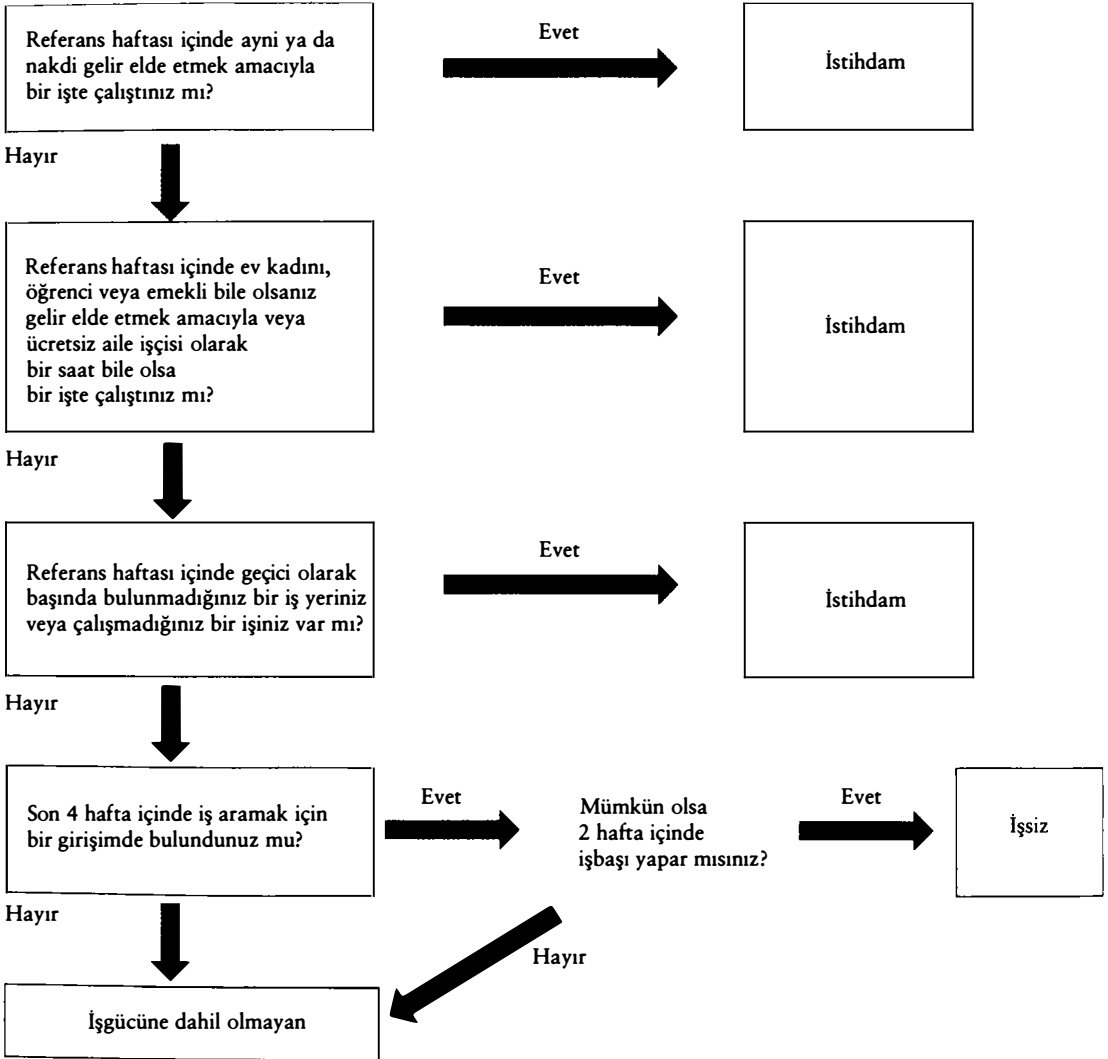
TÜİK'in aylık olarak açıkladığı işgücü ve istihdam tahminleri, çalışma istatistiklerine ilişkin temel veri kaynağımız olan Hanehalkı İşgücü Anketlerine dayanır. Hanehalkı İşgücü Anketlerinde, ankete katılan fertlerin istihdam durumu, belirli bir referans dönemdeki faaliyetlerine göre belirlenir. Aylık düzenlenen anketlerde referans dönem TÜİK tarafından, her ayın Pazartesi ile başlayıp Pazar ile biten ilk haftası olarak belirlenmiştir.<sup>9</sup> Anket katılımcıları anket sorularını, bu dönem içindeki istihdam durumlarına göre cevaplarlar. Ay içinde referans dönem dışında yapılan faaliyetler, çalışma istatistiklerinde dikkate alınmaz.

Hanehalkı İşgücü Anketi'nde, anket katılımcısının istihdam durumunun tespit edilmesine ilişkin soruların akışı Şekil 5.2'de özetlenmiştir. Ankette, çalışma çağındaki kişinin önce çalışıp çalışmadığı (istihdamda olup olmadığı) belirlenmekte, istihdamda değil ise iş arayıp aramadığı öğrenilmektedir. Çalışmayan bir kişi iş de aramıyorsa işgücüne dâhil değil kategorisinde yer alır. Çalışmadığını belirten kişi aynı zamanda faal olarak iş arıyorsa işsiz kategorisinde değerlendirilmektedir. Her bir kişi üç istihdam kategorisinden (işsiz, istihdamda, işgücü dışında) yalnızca birine dâhil olabilir. Örneğin bir emekli ya da öğrenci aynı zamanda çalışıyorsa bu kişi istihdamda kabul edilir.

İstihdam durumunu belirleyen genel çerçeve Şekil 5.2'de özetlenmiş olmakla birlikte, yürütülen işin doğası gereği, sınıflandırmada dikkate alınması gereken özel durumlarla karşılaşılabilir. İstatistikleri doğru anlamlandırabilmek için istihdam, işsizlik ve istihdamda olmama kriterlerine daha yakından bakmamızda fayda bulunuyor.

<sup>9</sup> TÜİK (2007) s.10. Referans dönemin kısa tutulmasının nedeni, referans dönemi içinde kişinin işgücü durumunun değişmesinin ölçüm sorunları doğuracak olmasıdır.

ŞEKİL 5.2  
Kişinin İstihdam Durumunun Belirlenmesi



## İSTİHDAM

Günlük dilde istihdam daha çok bir iş yerinde ücret karşılığı çalışmak anlamında kullanılır. İşgücü göstergeleri bağlamında ise istihdam, yalnızca biri tarafından ücretli olarak çalıştırılmak değil, daha kapsayıcı bir çerçevede, gelir getiren ya da kişinin hayatını idame etmesini sağlayan bir üretim sürecine katılmayı ifade eder. Bu üretim piyasaya yönelik olabileceği gibi, kişinin kendisi ya da ailesi tarafından tüketilecek mallara yönelik de olabilir.

Uluslararası İşteki Durum Sınıflaması'na (ICSE) göre istihdamdaki kişiler şu dört grupta incelenir:

- Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan
- Kendi hesabına çalışan
- İşveren
- Ücretsiz aile işçisi

*Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışanlar*, özel sektör ya da kamu sektöründe, maaş, ücret, komisyon, bahşiş gibi herhangi bir nakdi ya da aynî menfaat karşılığında çalışan kişileri kapsamaktadır. Bir devlet dairesinde, fabrikada, inşaatta, bankada çalışan kişiler bu gruba dâhil edilirler. *Kendi hesabına çalışan*, sahip olduğu iktisadi birimde ya da bir serbest meslek dâhilinde faaliyet gösteren ve yanında birilerini istihdam etmeyen kişidir. Kendi atölyesinde hizmet veren terzi ya da kendi taksisinde çalışan bir sürücü, bu gruba örnek olarak verilebilir. Sahip olduğu iktisadi birimde ya da bir serbest meslek dâhilinde çalışmakla birlikte yanında eleman istihdam eden kişiler ise *işveren* olarak değerlendirilmektedir. Yukarıdaki örnekte verilen terzi yanında eleman istihdam ediyorsa işveren niteliği kazanacaktır. *Ücretsiz aile işçisi* ise, bir yakınının işletmesinde, genellikle bir ücret almadan istihdam edilen kişileri ifade eder. Ücretsiz aile işçisi kendisine bir gelir sağlamasa da, gerçekleştirdiği üretim, mensubu olduğu aileye gelir kazandırmakta, bu gelir de kendi geçimini temin etmektedir. Bunun Türkiye'deki en yaygın örneği, aile reisine ait tarımsal işletmede çalışan aile bireyleridir.<sup>10</sup>

Bu dört kategori dâhilinde bir kişinin istihdamda olup olmadığı şu kriterlere göre belirlenmektedir. Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönem içinde en az bir saat iktisadi faaliyette bulunanlar ile işiyle bağlantısı devam ettiği halde referans döneminde çeşitli nedenlerle iş başında olmayan işverenler ve kendi hesabına çalışanlar, istihdamda kabul edilirler. Hanehalkı İşgücü Anketi'ne göre, referans dönem olarak belirlenen bir haftalık süre içinde bir saat çalışmış olmak, istihdamda sayılmak için yeterlidir. Öte yandan ücretli ve maaşlı çalışanlar, 3 ay içinde işlerinin başına geri döneceklerse veya işten uzak kaldıkları süre içinde ücretlerinin en az % 50 veya daha fazlasını almaya devam ediyorsa, referans dönemde hiç çalışmamış olsalar dahi istihdamda kabul edilirler. Örneğin referans dönemde yıllık

<sup>10</sup> Bir kişinin iktisaden aktif olup olmadığını belirleyen kurallar Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA) tarafından belirlenmiştir.

izinde bulunan ya da 3 aydan daha kısa bir süre olmak üzere ücretsiz izin kullanan bir çalışan istihdamda sayılmaktadır. Üretici kooperatifi üyeleri ile mesleki bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla belirli bir menfaat (aynî ya da nakdi gelir, sosyal güvence, cep harçlığı, bahşiş vb.) karşılığında çalışan çıraklar ve stajyer öğrenciler de istihdamda olanlar kapsamına dâhil edilmektedirler. Yine kendi hesabına veya işveren olarak çalışmakta olan bir kişi, referans dönemde fiilen çalışmamış olsa bile işi ile bağlantısı devam ettiği sürece istihdamdadır.<sup>11</sup> Örneğin sahip olduğu iş yeri faal durumda bulunan bir işveren, referans dönemde iş yerine gitmemiş ya da fiilen çalışmamış olsa da istihdamda sayılmaktadır. Bu durum çiftçilikle uğraşanlar için de geçerlidir. Kendi tarlasını ekmiş ve hasadı bekleyen, referans dönemde fiilen tarlasında çalışmamış olan bir çiftçi de istihdamda kabul edilir. Referans haftasında en az bir saat çalışmış yevmiyeli çalışanlar, mevsimlik işçiler ve ücretsiz aile işçileri de istihdamda kabul edilirler. Bununla birlikte referans haftasında bir saat bile çalışmamış yevmiyeli çalışanlar, mevsimlik işçiler ve ücretsiz aile işçileri istihdam dışındadırlar. 2015 yılı ortalamasına göre toplam istihdam edilenlerin % 67'si ücretli veya yevmiyeli iken % 17'si kendi hesabına çalışmaktadır. Toplam istihdam içinde işverenlerin oranı % 4, ücretsiz aile işçilerinin oranı ise % 12 seviyesindedir. Genelde ücretli çalışan oranının yüksekliği, iktisadi gelişmişliğin de bir göstergesi olarak görülür.

Referans dönemde bir saat çalışmış olmanın, hatta bazı durumlarda fiilen hiç çalışmasa bile kişinin işi ile ilişkisini devam ettirmesinin istihdamda kabul edilmek için yeterli olması, ilk bakışta istihdamın oldukça geniş tanımlandığını ve istatistiklerin istihdamı yüksek gösterecek şekilde yanlı hesaplandığını düşündürebilir. Bununla birlikte elimizdeki veriler, bu kriterlerin daha kısıtlayıcı kriterlerle değiştirilmesinin, işsizlik göstergelerini büyük oranda değiştirmeyeceğini göstermektedir. Örneğin 2012 yılı için, istihdamdaki nüfus içinde referans dönemde işbaşı olmayanların oranı % 2,9, 1-5 saat arası çalışmış olanların oranı ise % 0,33 olarak gerçekleşmiştir.<sup>12</sup> Buna göre istihdamda sayılmak için kullanılan bir saatlik çalışma sınırının örneğin 5 saat olarak değiştirilmesi, işsizlik oranında çok küçük bir artış dışında etki yaratmayacaktır.

Yukarıda verilen tanım kapsamında, istihdamdakilerin tamamını aynı sınıflama altında göstermek, işgücünün etkin kullanımının değerlendirilmesinde yanıltıcı sonuçlar doğurabilir. Örneğin eğitim gördüğü alanda tam zamanlı istihdam edilen ve işinden memnun bir kişi ile zorunluluklar sebebiyle uzmanlık alanı dışında ya da yarı zamanlı çalışan kişileri beraber değerlendirmek doğru olmayacaktır. Bu ayrımı vurgulamak ve istihdamın iç yapısını ölçümleyebilmek üzere *eksik istihdam* tanımı geliştirilmiştir. Referans dönemde, ekonomik nedenlerle normal sürenin altında çalışıp mevcut işinde ya da ikinci bir işte daha fazla çalışmaya müsait olanlarla, mevcut işinde elde ettiği gelirin azlığı ya da kendi mesleğinde istihdam edilmemesi gibi nedenlerle mevcut işini değiştirmek isteyen ya da ikinci bir iş arayan kişiler eksik istihdam kategorisinde değerlendirilirler. 2009 yılı başından bu yana TÜİK tarafından eksik istihdam,

11 A.g.e., s. 21.

12 Veriler TÜİK'ten alınmıştır.



- zamana bağlı eksik istihdam ve
- yetersiz istihdam

olarak iki başlık altında hesaplanarak yayımlanmaktadır. *Zamana bağlı eksik istihdam*, istihdamdaki bir kişinin kendi isteği dışında, benzer işte çalışanlara göre düşük çalışma saatinde istihdam edilmesidir. (Bu kişiyi sürekli yedek kulübesinde oturan bir futbolcuya benzetebiliriz.) *Yetersiz istihdam* ise kişinin, eğitimi ve yeteneklerini tam olarak üretime yansıtamayacağı işlerde çalışmasıdır.<sup>13</sup> (Söz gelimi Ussein Bold postacı olarak ya da Elif Şafak arzuhalci olarak çalışsaydı, yetersiz istihdamda kabul edilirdi.)<sup>14</sup> Eksik istihdam hem beşeri sermayenin yetersiz kullanımına ve insan kaynağının atıl kalmasına yol açmakta hem de düşük gelir ve iş tatminsizliği yaratarak kişisel refahı olumsuz etkilemektedir. TÜİK tarafından 2015 yılı için zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdamın toplam oranı % 3,8 olarak tahmin edilmektedir.

## İŞSİZLİK

Piyasada geçerli ortalama ücret karşılığı çalışmak niyetinde ve yeterliliğinde olduğu halde iş bulamayanlar işsiz olarak nitelendirilirler. İşsizlik kavramı daha önce bir işi olmakla birlikte bu işten ayrılmış kişilerin yanı sıra daha önce çalışmamış ancak iş aramakta olan kişileri de (örneğin yeni mezunlar) kapsar. ILO kriterlerine göre, çalışma çağında nüfusa dâhil olup da,

- istihdamda olmayan,
- bir iş arayan ve son dört hafta içinde bu yönde bir girişimde bulunmuş olan ve
- iş bulduğu takdirde iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan

kişiler işsiz kabul edilir. (Şekil 5.2) Hanehalkı İşgücü Anketi'nde bir kişinin işsiz olarak değerlendirilmesinde ilk adım o kişinin istihdamda olup olmadığının tespit edilmesidir. (İstihdamda sayılma kriterlerine yukarıda değinmiştik.) İkinci adımda, istihdamda olmadığı belirlenen kişinin işsiz mi yoksa işgücünün dışında mı olduğunun tespitine yönelik sorular sorulur. Burada temel kriter kişinin, TÜİK tarafından belirlenen iş arama kanallarından birini kullanarak iş arıyor olmasıdır.<sup>15</sup> İş aradığını beyan etmesine rağmen kişi, bu kanallardan herhangi birini kullanarak son

13 ILO (1998).

Zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdam kavramlarının daha resmi tanımı şöyle verilmektedir: Referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde toplam olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişiler zamana bağlı eksik istihdam kapsamında değerlendirilir. Referans haftasında istihdamda olan, son 4 hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde 2 hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişiler ise yetersiz istihdamda kabul edilir (bkz. İşgücü istatistikleri, Metaveri, TÜİK).

14 Elif Şafak örneğinin doğruluğundan emin değilim.

15 Referans dönemde; iş bulmak amacıyla bir işverene başvuran, iş bulmaları için tanıdıklarına ricada bulunan, İŞKUR'a ya da özel istihdam bürolarına başvuran ya da bu başvurulara cevap bekleyen, iş ilanlarını takip eden, ilan veren ya da bu ilanları cevaplayan, iş sınavına/mülakatına giren, kendi işini kurmak amacıyla mekân veya araç gereç bakan ya da araştırma yapan,

dört haftada iş aramamışsa, işgücüne dâhil olmayanlar kategorisinde değerlendirilir. Bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş olmasına ve işbaşı yapabilecek durumda olmasına rağmen henüz işe başlamamış olanlar da işsiz tanımına dâhildir. Örneğin bir otelle yaz sezonunda çalışmak üzere anlaşmış ancak henüz sezon başlamadığı için çalışmayan bir garson işsiz sayılmaktadır.

İstihdamdakiler ve işsizlerin toplamı ekonominin işgücünü oluşturur. Çalışma çağına olmasına rağmen bu iki kategoriden birine dâhil olmayanlar ise işgücüne dâhil olmayan kategorisinde değerlendirilirler.

### İŞGÜCÜNE DÂHİL OLMAYANLAR

Çalışma çağına bulunmakla birlikte bir işte çalışmayan, iş bulma gayesi taşımayan ve iş aramayan kişiler işgücüne dâhil olmayan nüfus kategorisine dâhil edilir. Bir kişi yukarıdaki iki başlıkta sıralanan kriterlere göre istihdamda değilse ve işsiz kategorisine de girmiyorsa, o kişinin işgücüne dâhil olmadığı kabul edilir. İşgücüne dâhil olmayanlara emekliler, 15 yaşın üzerindeki öğrenciler, ev kadınları örnek gösterilebilir. (Ancak iş arayan öğrenci, emekli ya da ev kadınları işsiz olarak sınıflanır.) İşgücüne dâhil olmayanların bir kısmı çalışmaya muktedir olmakla birlikte çalışmama-yı tercih edenlerden oluşurken, diğer bir kısmı ise kendi tasarrufu dışında, örneğin sağlık nedeniyle çalışmayanlardan oluşur.

Çalışma çağına olmasına rağmen iş aramayan kişiler kendilerine ayıracakları zamanı çalışma karşılığında elde edecekleri menfaate tercih ettiklerinden, bu kişilerin çalışması, toplum refahına pozitif bir etki yapmayacaktır. Buna istinaden çalışma istatistiklerinde dikkatler, işgücü dışındaki nüfustan çok istihdam ve işsizlik üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çalışma niyetinde olmalarına rağmen, iş bulma ümidini kaybeden ve iş aramayı bırakan kişiler ise genelde işgücüne dâhil olmayanlar içinde ayrı bir grup olarak değerlendirilirler. *Ümidi kırılmış işçiler* (discouraged workers) olarak adlandırılan bu grup, çalışmayı arzu etmelerine ve iş bulmaları halinde çalışabilecek durumda olmalarına rağmen iş aramayı bırakmış olanlardan oluşur. Fiilen iş aramadığı için istatistiklerde işsiz olarak görünmeyen bu kişiler aslen işsizlerin yaşadığı iktisadi ve sosyal sorunları paylaşırlar.

Bir kişinin hangi kritere göre ümidi kırılmış işçi olarak nitelenmesi gerektiği ve iş aramayan kişinin çalışma niyetinden nasıl emin olunacağı gibi sorunlar, ümidi kırılmış işçilerin sayısal olarak ölçülmesini güçleştirmektedir. Bir kişinin iş aramıyor olması, iş bulması halinde çalışmaya hazır olduğu ifadesiyle çelişmektedir, zira iş arama külfetine katlanmak, kişinin çalışma arzusunun en açık kanıtıdır. Bu yönetsel sorunlara karşın TÜİK tarafından, anket katılımcılarının beyanlarına dayanılarak, iş aramayıp çalışmaya hazır olanlara ilişkin bilgiler de derlenerek yayımlanmaktadır. Bu tahminlere göre iş bulma ümidi olmadığı için iş aramayanların işgücüne oranı 2015 yılı için % 2,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

iş başvurusunun cevabını bekleyen ya da bu sıralananlar dışında iş bulmak amacıyla herhangi bir girişimde bulunan kişiler iş arıyor kabul edilir. Kişinin bu iş arama kanallarını kullanıp kullanmadığı Hanehalkı İşgücü Anketi'nde ayrı ayrı sorularla tespit edilmektedir.

## İŞGÜCÜ VE İŞSİZLİK GÖSTERGELERİ

Hanehalkı İşgücü Anketi, rastgele seçilen bir örneklem üzerinde yapılan anket sonuçlarına dayanarak, ülke genelindeki işgücü ve istihdam durumuna ilişkin sonuçlar çıkarma esasına dayanmakta, ülke genelindeki istihdam yapısı, işsiz sayısı, işgücü büyüklüğü gibi parametreler, bu anket aracılığıyla elde edilen sonuçlar kullanılarak tahmin edilmektedir. İstihdam ve işsizlik yapısının analizinde sayısal toplamlardan çok çeşitli oransal göstergelerin kullanılması tercih edilmektedir.

Aşağıda ele aldığımız bu oransal göstergeler, ekonominin istihdam yaratma gücü, işsizliğin yarattığı sosyal sıkıntılar, emek arzı gibi konularda ekonominin genel durumunu özetleyen sayısal veriler olarak dikkate alınmakta ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

**Çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı:** İstihdam ve işgücü istatistiklerinin ilgi alanı ülkedeki bütün nüfus değil, çalışma çağındaki kurumsal olmayan nüfustur. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı bu anlamda ülkenin işgücü potansiyelinin üst sınırını verir. 2015 yılı için bu oran Türkiye’de % 75 olarak tahmin edilmektedir.

Çalışma çağındaki nüfusu belirleyen en önemli etken olarak ülkenin nüfus yapısı öne çıkmakta, nüfusun hızla arttığı ve genç nüfusun yoğun olduğu ülkelerde bu oran düşük seviyede gerçekleşmektedir. Çalışma çağındaki nüfusun yüksek olması toplam üretimin yüksek seviyede gerçekleşmesine katkıda bulunur. Buna karşın, işgücünün genç nüfus ile desteklenmemesi ileride ekonominin gelişimi için bir tehlike sinyali oluşturacaktır. Türkiye’de nüfus artış hızının yavaşlaması ve yaş ortalamasının yükselmesiyle beraber çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranında da artış görülmektedir.

**İşgücüne katılma oranı:** İşgücünün (işsizler + istihdam edilenler), kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı, işgücüne katılma oranını verir. Ülkedeki emek potansiyelinin ne ölçüde emek arzına dönüştüğünü ifade eden bu gösterge 2015 yılı için Türkiye’de % 51,3 olarak gerçekleşmiştir.

Yüksek gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizdeki işgücüne katılım oranının düşük gerçekleşmesi büyük oranda kadınların işgücüne katılımının düşük seyretmesinden kaynaklanmaktadır. 2015 gerçekleştirmelerine bakıldığında erkeklerde işgücüne katılım oranı % 71,6 ile yüksek gelirli ülkeler ortalamasına yakın iken, kadınlarda bu oran % 31,5’te kalmaktadır.<sup>16</sup> Tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olanların bir kısmının yaz aylarında istihdamda, kış aylarında ise istihdam dışında görünmesi nedeniyle işgücüne katılım oranı yaz aylarında yükselmektedir.

**İstihdam oranı:** Ekonomide emek potansiyelinin ne kadar etkin kullanıldığını ifade eden istihdam oranı, istihdamdaki nüfusun, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranı olarak tanımlanmaktadır. 2016 yılı genelinde % 46 olarak gerçekleşen bu oran, istihdamdaki artışa paralel olarak yaz aylarında daha yüksek seyreder.

**İşsizlik oranı:** Hiç şüphesiz çalışma hayatına ilişkin en önde gelen gösterge, işsizlerin toplam işgücüne (işsizler + istihdam edilenler) oranı olarak ifade edilen işsizlik oranıdır. İşsizlik ora-

nı, büyüme oranıyla birlikte ekonominin genel performansının değerlendirilmesinde en çok kullanılan iki göstergeden biridir. İktisat politikalarının başarısı, büyüme potansiyeli kadar istihdam yaratma kapasitesiyle de ölçülür. İşsizlik oranı bir yandan ekonominin ne ölçüde istihdam yaratabildiğini ortaya koyan bir performans göstergesi iken aynı zamanda genel nüfusun refahıyla ilişkili bir sosyal gösterge olma özelliği de taşımaktadır.

İstihdam durumu, hanehalkı gelirini ve dolayısıyla hayat standardını belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Yüksek oranlı işsizlik, işsiz kesimin satın alma gücünü sınırlamakla kalmaz, ücretler üzerinde baskı oluşturarak çalışanların gelir seviyesini de olumsuz etkiler. Hanehalkı gelirindeki olumsuz gelişim ise tüketimi ve dolayısıyla büyümeyi sınırlayan bir tesir yaratacaktır. Harcama davranışları ve tüketici güveni, kişinin istihdam durumu ve iş güvencesiyle yakından alakalıdır.

İşsizlik oranının artması yalnız işsiz kalanları etkilemez, istihdam edilenlerde de gelecek endişesi yaratır. İşsizlik ve ekonominin geleceğine olan güvensizliğin birbirini besleyen bir döngüye girmesi, işsizliğin kronikleşmesi sonucunu doğurabilir.

İşsizlik sorununun diğer boyutunu ise yaratacağı sosyal ve siyasal etkiler oluşturur. Yaygın işsizlik çoğu zaman yoksulluğu da beraberinde getirmekte, yoksulluk ise suç oranı, okullaşma oranı, sağlık hizmetlerine erişim gibi diğer refah kriterlerinde bozulmaya yol açan bir unsur olarak etkisini göstermektedir.

Maddi refaha ilişkin bir sorun yaratmasa bile, tek başına işsizlik duygusu, manevi ızdırap veren rahatsız edici bir durumdur. Düzenli geliri ya da geçimine fazlasıyla yetecek serveti olan birçok insan çalışma hayatının içinde yer almakta, üretken olma duygusunu hissederek hayatlarına anlam katmaktadır. Bu çerçevede işsizlik, gelir getiren bir meşgaleden mahrum olmanın ötesinde, kişinin kendini faydasız ve değersiz görmesi gibi psikolojik boyutları da olan sosyal bir sorundur.

İşsizlik oranını belirleyen unsurlar, istihdamdaki gelişim ve işgücüne katılımdaki gelişim olmak üzere ikiye ayrılarak incelenebilir. İşsizlik oranını belirleyen ilk etken, ekonominin istihdam yaratma kapasitesindeki gelişmelerdir. Yaratılan yeni istihdam nüfus artışının gerisinde kalıyorsa işsizlik oranı artar. Geçmiş tecrübeler, emekten tasarruf edilen yeni teknolojilerin gitgide daha yoğun kullanıldığı ortamda, işsizliğin sabit kalması için bile ekonominin belirli bir tempoda büyümesi gerektiğini göstermektedir. Büyümenin bu eşğin altında kalması çoğu zaman, işsizlik oranının artması için yeterli olmaktadır. Bunun yanında ekonominin istihdam yaratma gücü, ekonomideki büyüme hızının yanı sıra işçi maliyeti, işgücünün niteliği, ekonomideki sermaye stoku, teknolojik seviye, işgücü piyasasının yapısı gibi diğer birçok değişkenden de etkilenir.

İşsizlik oranına etki eden diğer faktör ise işgücüne katılımda gözlemlenen değişimlerdir. Daha önce işgücü dışında olan kitlenin bir kısmı iş arayışına girmişse, ekonominin istihdam yaratma gücünde bir zafiyet olmadığı durumlarda bile işsizlik oranı yükselebilir. İşgücüne katılımdaki artış tamamen dışsal nedenlere bağlı olabileceği gibi, hanehalkı gelirindeki bir düşüşün telafi edilmesi için kişilerin çalışmaya daha istekli olmasından da kaynaklanabilir.

İktisat politikalarının nihai amacı, fiyat istikrarı içinde sürdürülebilir büyümeyi ve tam istihdamı sağlamak olarak özetlenebilir. İşsizlik sorununun bulunmadığının bir ifadesi olarak tam

istihdamdan kasıt işsizliğin olmaması değil, toplumsal sorun olarak görülmecek düzeyde düşük ve makul bir işsizlik oranına ulaşılmasıdır. Kapasite kullanım oranı hiçbir zaman %100 olmadığı gibi, emek fiyatının piyasada belirlendiği bir ekonomide, işsizlik oranının sıfır olması da mümkün değildir. Açık pozisyon sayısının işsiz sayısından fazla olduğu bir ekonomide bile, işe alım sürecinin zaman almasına bağlı olarak küçük bir işsiz grubu olacaktır. Buna göre tam istihdam, ülkeden ülkeye ve zaman içinde değişebilen bir düzeyi ifade eder. 1950'ler ve 60'lar pek çok ülkede, düşük enflasyonla birlikte düşük işsizlik oranlarının yakalanabildiği dönemler olmuş, 1970'lerden sonra ise %10 civarında dalgalanan işsizlik oranı kanıksanmaya başlamıştır. İşsizlikte zaman içindeki bu artış, emek piyasası ve üretim yapısında köklü bir değişimi ifade etmektedir. Öte yandan tolere edilebilir işsizlik bağlamında coğrafi bölgeler arasında da farklılıklar görülmektedir. Bir ülkedeki tam istihdam düzeyi, üretimin sektörlere göre dağılımı, tarımsal nüfus, sosyal yapı, işsizlere yapılan kamu yardımları gibi pek çok etkenin bir bileşkesiyle belirlenir. Örneğin tarihsel olarak Almanya'da işsizlik oranları İspanya'dan daha düşüktür. Türkiye'de de son 10 yılda, en hızlı büyüme dönemlerinde bile işsizlik oranının % 8'in çok altına inemediği gözlemlenmektedir. Oluşan bu katılık, işsizliğin ekonomik konjonktürden bağımsız yapısal bir sorun niteliği kazandığını düşündürmektedir.

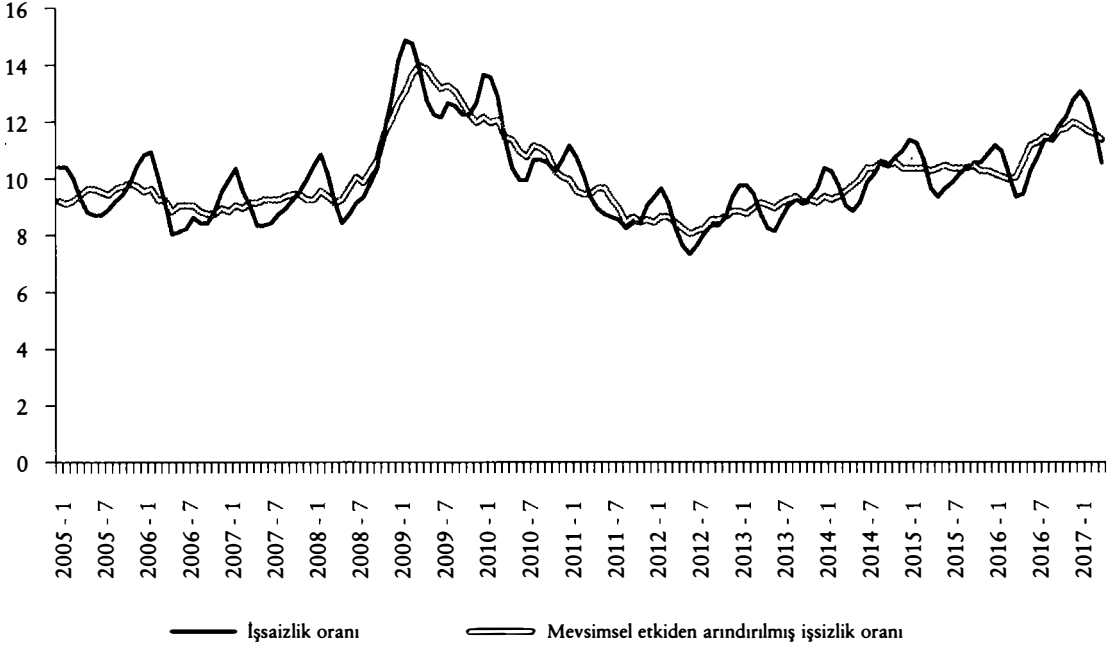
İşsizlik oranı ekonominin canlılığından derinden etkilenen, ancak ekonomideki canlılığa geç tepki veren bir gösterge olma özelliği taşımakta ve çoğunlukla bir artçı gösterge olarak sınıflandırılmaktadır.<sup>17</sup> Talep yükseldiğinde firmalar önce fazla mesaiyi artırmayı tercih eder. Yeni eleman alımı ancak talebin devam etmesi halinde gündeme alınır. Ekonominin yavaşladığı dönemler için de benzer süreç işlemekte, talep düştüğünde işçi çıkarmak yerine önce çalışma saatleri kısaltılmaktadır. Bu şekilde işletmeler eleman alım ve eleman çıkarmanın maliyetinden kaçınmış olurlar.

Türkiye'de 2005'ten günümüze mevsimsellikten arındırılmış ve arındırılmamış işsizlik oranlarına **Grafik 5.1**'de yer verilmektedir. Yüksek seviyede mevsimsellik gösteren işgücü göstergelerinin mevsimsellikten arındırılmış hali de TÜİK tarafından yayımlanmaktadır. İşsizlik oranında gözlemlenen mevsimsellik büyük oranda tarım, inşaat, turizm gibi yaz aylarında daha canlı olan sektörlerdeki istihdam artışından kaynaklanır. Grafikte Türkiye'de işsizliğin 2008 yılının ikinci yarısında hızla yükselmeye başladığı ve bu artışın yaklaşık bir yıl sürdüğü görülmektedir. 2009 ortasında zirve noktasına ulaştıktan sonra işsizlikte düşüş eğilimine girilmiş, ancak işsizlikteki düşüş, artıştan çok daha uzun bir süreye, yaklaşık üç yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır. 2012'nin ikinci yarısında asgari seviyeye inen işsizlik oranında, bu tarihten sonra hafif bir yükseliş eğilimi gözlemlenmektedir.

İş piyasasındaki olumsuzluklar toplumun her kademesinde derin etkiler yaratmakla birlikte, işsizliğin etkisi genelde genç kesim üzerinde daha yoğun hissedilmekte, işsizlik sorunundan en çok etkilenenler genelde iş pozisyonlarının gerektirdiği tecrübeye sahip olmayan genç kesim ol-

17 Göstergelerin bu şekilde sınıflandırılması için bkz. s. 83.

GRAFİK 5.1  
Mevsimsellikten Arındırılmış ve Arındırılmamış İşsizlik Oranları (%)



Kaynak: TÜİK.

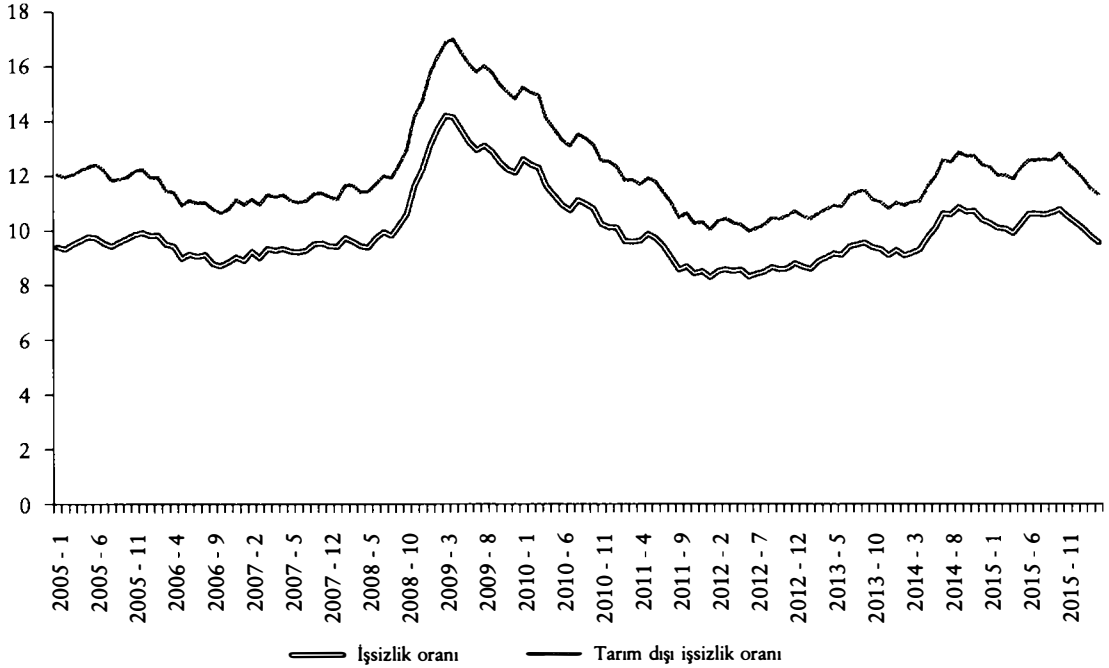
maktadır. Özellikle nüfus ortalaması düşük olan ülkelerde gençlere istihdam yaratmak daha büyük bir sorun olarak ortaya çıkar. TÜİK'in 15-24 yaş aralığındaki gençler için hesapladığı işsizlik oranları, Türkiye'de de genç işsizliğin ciddi bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. 2015 yılı genelinde işsizlik oranı % 10,3 olarak gerçekleşmişken aynı dönemde genç işsizliği % 18,5 olmuştur.

**Tarım dışı işsizlik oranı:** Tarım dışı işsizlik oranı, tarım dışı sektörlerdeki işsizlerin, tarım dışındaki işgücüne oranıdır. Tarım sektöründe istihdam genelde ekonominin genel gelişiminden bağımsız bir seyir izlediğinden, tarım sektörü dışlanarak hesaplanan işsizlik oranı, ekonomideki canlılığı ve ekonominin istihdam yaratma becerisini daha sağlıklı yansıtır. Tarım istihdamını tanımlamak için standart kriterler geliştirmenin güçlüğü de tarım dışı işsizlik oranına odaklanmanın bir diğer gerekçesidir.

Özellikle Türkiye gibi orta gelirli ve kırsal nüfusu yüksek ülkelerde, tarım sektöründe istihdamda görünen geniş bir kesimin çok düşük verimlilikle çalıştığı bilinmektedir. Bu anlamda değer yaratmayan çalışmanın ifadesi olarak gizli işsizlik tabiri kullanılmaktadır. Üretim teknolojisi sabit kalmak koşulu ile herhangi bir üretim kolunda çalışmakta olan insanların bir kısmı buradan alındıkları takdirde üretim hacminde hiçbir azalma olmayacaksa, diğer bir ifadeyle bir kısım ça-

İşçinin marjinal üretimi sıfır ise, o faaliyet kolunda gizli işsizlik bulunduğu ifade edilir.<sup>18</sup> Sanayi sektöründe istihdamdaki düşüş çoğu zaman sanayi üretimine doğrudan yansırken tarım sektöründe istihdam ile üretim arasında çok daha zayıf bir ilişki bulunması, tarımdaki gizli işsizliğin bir yansımasıdır.

GRAFİK 5.2  
İşsizlik Oranı ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)



Kaynak: TÜİK.

2005 yılından günümüze genel işsizlik oranı ve tarım dışı işsizlik oranına Grafik 5.2'de yer verilmiştir. (Her iki seri de mevsimsellikten arındırılmıştır.) Tarımda istihdam tanımının daha geniş olması, tarım dışı işsizlik oranının, genel işsizlik oranından daha yüksek gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Dikkat çeken diğer bir nokta durgunluğun tarım sektöründeki işsizliği büyük oranda etkilememesidir. Tarımsal üretimin genelde kendi arazisi üzerinde tarım yapanlardan oluşması, tarım sektöründeki işgücü piyasasının daha istikrarlı olması sonucunu doğurmaktadır. Son olarak ILO metodolojisine göre tarımda çalışanlar yıl boyunca istihdamda görüldüğünden tarım sektöründe işsizlik oranları çok daha az mevsimsellik sergilemektedir.

İşsizlik sorununun ciddiyetini değerlendirmek üzere yaygın olarak kullanılan bir diğer gösterge ise ortalama işsiz kalma süresidir. İşsiz kalma süresinin uzaması, yeteneğin kaybedilmesine neden olarak beşeri sermayeyi olumsuz yönde etkiler. İşsizlik süresi uzadıkça kişilerin iş bulma ümitleri azalacak ve bir kısım işsiz, iş bulma ümidini kaybederek işgücü dışına çıkacaktır. 2015 yılı için ortalama iş arama süresinin kabaca 6-7 ay aralığında olduğu tahmin edilmektedir.

Bunların dışında TÜİK tarafından eğitim durumuna göre işgücü yapısı, istihdam edilenlerin meslek grubu, işgücüne dâhil olmayanlar için işgücüne dâhil olmama nedeni gibi istihdama ilişkin diğer bazı bilgiler de kamuya açıklanmaktadır.

Çalışma hayatına ilişkin temel göstergelerin sıralanmasının ardından, TÜİK tarafından hazırlanan bu istatistiklerin yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken bazı noktalar şu şekilde sıralanabilir:

İlk olarak, daha önce belirtildiği üzere çalışma istatistiklerinin mevsimsellik sergileyen göstergeler arasında yer aldığını vurgulamalıyız. Hem işgücü hem de istihdam yaz aylarında artarken kış aylarında daha düşük seyrederek. Bununla birlikte istihdamdaki artış işgücündeki artışı aştığından, işsizlik oranı da yaz aylarında daha düşük gerçekleşir.

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta, TÜİK'in istatistikleri sunma yöntemine ilişkindir. İşgücü göstergeleri aylık olarak yayımlanmakla birlikte bu istatistikler ILO tavsiyelerine de uygun olarak, ilgili aydan önce ve sonra gelen aylarla birlikte üç ayın ortalamasını verecek şekilde hazırlanmaktadır. Örnek olarak 2016 yılı Şubat ayı istihdam verisi, bu yılın Ocak, Şubat ve Mart ayları için hesaplanan istihdam değerlerinin ortalaması alınarak oluşturulur. Bu şekilde üç aylık hareketli ortalamaların yayımlanması, örneklem yoluyla elde edilen verilerdeki istatistikî hatanın kısmen bertaraf edilmesine hizmet etmektedir.

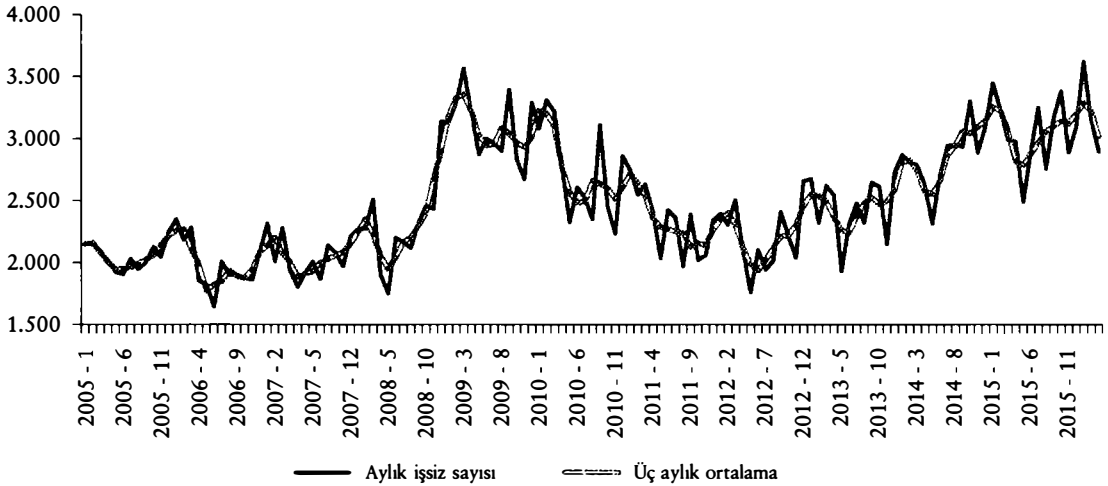
TÜİK tarafından yayımlanan işsiz sayılarıyla, TÜİK tarafından hesaplanan ancak yayımlanmayan gerçek aylık işsiz sayılarının tahmini **Grafik 5.3**'te karşılaştırılmaktadır. Ham verideki oynaklığı büyük oranda yumuşattığı görülen hareketli ortalamalar yöntemi, aylık verilerden hatalı çıkarımlar yapılmaması için kullanıcılara da bir mesaj niteliğindedir.

Vurgulamak istediğimiz diğer konu, Hanehalkı İşgücü Anketi ile iş piyasasındaki talebin değil işgücü arzının değerlendiriliyor olmasıdır. Anketin muhatabı iş yeri değil, hanehalkları olduğundan, bir kişi birden fazla işte çalışıyor olsa da anket sonucunda her bir çalışan için tek bir istihdam kaydedilir. Çalışma çağındaki nüfusun bir kısmının birden fazla işte çalışması, istihdamdaki kişi sayısının toplam iş sayısından daha düşük olarak hesaplanması sonucunu doğurur (bkz. Çerçeve 5.1).

TÜİK tarafından aylık olarak düzenlenen Hanehalkı İşgücü Anketi örneklem olarak seçilen bir grubun katılımıyla gerçekleştirilmekte, ülke geneli için işsiz, iş arayan ve işgücü dışındaki kişi sayıları ise, anketten elde edilen bilgilerin, Türkiye'nin nüfus projeksiyonu kullanılarak ülke düzeyinde genelleştirilmesiyle elde edilmektedir. Örneklem üzerinden hesap edilen oran nüfus projeksiyonu ile çarpılarak, ülke geneli için geçerli olan sayısal tahminlere ulaşılmaktadır. Örnek olarak, ankete katılan 1.000 kişiden 110 kişinin işsiz olduğu belirlenmişse işsizlik oranı % 11 ola-



GRAFİK 5.3  
Aylık İşsiz Sayıları ve Üç Aylık Ortalamalar



Kaynak: TÜİK.

rak tahmin edilmekte, ülke genelindeki işsiz sayısına ulaşmak için ise kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus tahmini 0,11 katsayısı ile çarpılmaktadır. Buna bağlı olarak toplam işsiz sayısı ya da istihdam edilen nüfus gibi sayısal büyüklükler, nüfus tahminleri ile doğrudan ilişkilidir. İşsizlik göstergelerinin hesaplanmasında TÜİK tarafından, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi üzerinden elde edilen veriler kullanılmaktadır. Ancak 2005 yılı öncesine ait sayısal istatistiklerde Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri yerine nüfus sayımlarına dayanan projeksiyonlar kullanıldığından, 2005 yılı öncesine ve sonrasına ait sayısal büyüklükler karşılaştırılabilir değildir.

İstihdam verilerini ekonominin yeni iş yaratma kabiliyetini yansıtan bir performans göstergesi olarak kullanırken dikkat edilmesi gereken bir husus, işgücü istatistiklerinin kamu istihdamını da kapsıyor olmasıdır. Mevcut aylık istihdam göstergeleri, kamu-özel sektör ayrımı yapmadan toplam istihdama odaklanmaktadır. Halbuki özel sektör şirketleri ekonominin güçlü olduğuna inanmadan yeni istihdam yaratmakta çekimser davranırken, kamuda işe alımlar çoğu zaman iktisadi gelişmeden bağımsız, siyasi kararlara göre şekillenir. Talebin düştüğü dönemlerde özel sektör işe alımları durdururken, kamu kesiminde tam tersine talep yaratma amaçlı istihdam politikası izleniyor olabilir.<sup>19</sup> Sağlıklı bir büyümeden bahsedebilmek için istihdam talebinin özel sektörden kaynaklanması gerekir.

<sup>19</sup> Aylık göstergeler kamu-özel ayrımını göstermemekle birlikte, Maliye Bakanlığı'ndan alınan kamu sektörü istihdamına ilişkin veriler TÜİK tarafından çeyreklik dönemler itibarıyla Şubat, Mayıs, Ağustos, Kasım aylarında yayımlanan Hanehalkı İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni ile beraber açıklanmaktadır.

## ÇERÇEVE 5.1

**Hanehalkı İşgücü Anketi ve İşgücü Endeksleri**

Türkiye’de işgücü piyasasının özelliklerini gösteren temel veri kaynağı, bireylere yönelik olarak uygulanan ve bu piyasayı emek arzı yönüyle ele alan Hanehalkı İşgücü Anketi’dir. Bazı ülkelerde olduğunun aksine Türkiye’de, firmalardan bilgi derleyerek işgücü piyasasını talep açısından inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır.<sup>1</sup> Bununla birlikte *Üretim ve İktisadi Canlılık* bölümünde incelediğimiz istihdam endeksleri, kapsadıkları sektörler için işgücü piyasasının talep yönüne ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Ölçüm hatalarını hariç tuttuğumuzda, iki anket arasında fark yaratacak üç unsur olarak kayıt dışı istihdam, birden fazla işte çalışanların varlığı ve kapsamdaki şirketlerin büyüklüğü zikredilebilir. Şirketlerden elde edilen verilerde kayıt dışı istihdama yer verilmezken, Hanehalkı İşgücü Anketi’nde kayıt dışı istihdam da mümkün olduğu ölçüde hesaplamaya dâhil edilmektedir. İki gösterge arasındaki diğer fark, Hanehalkı İşgücü Anketi’nin iş pozisyonu sayısına değil, istihdamdaki çalışan sayısına odaklanmasıdır. İki farklı işte çalışanlar için Hanehalkı İşgücü Anketi’nde tek bir istihdam kaydedilirken, İstihdam Endeksi’nde iki farklı pozisyon olarak kayıt yapılır. İki gösterge arasındaki diğer fark ise Sanayi İşgücü Girdi Endekslerinin daha çok büyük şirketlere yoğunlaşmasıdır.

- 1 ILO metodolojisi emek piyasasının yalnız arz tarafını kapsamakta, çalışma istatistikleri de pek çok ülkede yalnız hanehalkına yönelik anketlerle derlenmektedir. Buna karşın ABD’de piyasaların en yakından takip ettiği gösterge olan işgücü göstergelerinin hazırlanmasında hem kişilerden hem de işyerlerinden derlenen bilgilerden yararlanılmaktadır. Böylece bu çalışmada iş sayısı ile boş pozisyon sayısı gibi istatistiklere de yer verilebilmektedir.

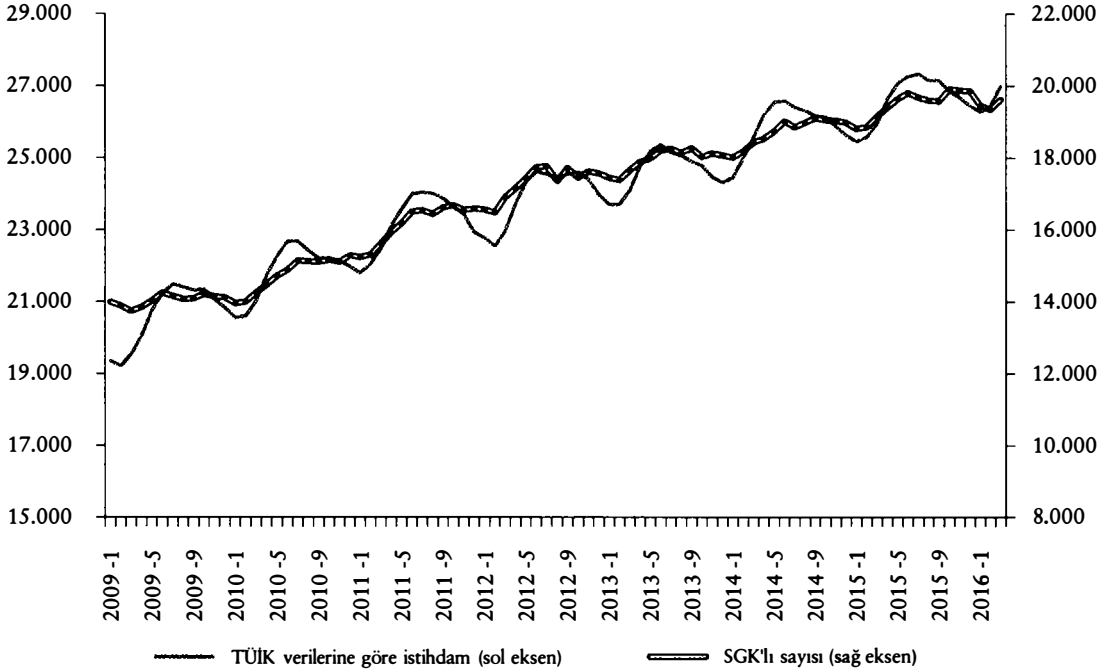
**İDARİ KAYITLARDAN ELDE EDİLEBİLEN VERİLER**

İşsizlik ve istihdam istatistiklerinin derlenmesinde dünya genelinde anket yönteminin benimsenmesinin nedeni idari kayıtların, ihtiyaç duyulan kalitede, ayrıntıda ve kapsamda veriyi sağlamak için yeterli olmamasıdır. Türkiye’de de kişilerin çalışma durumuna göre bilgilerini toplayan, çalışma hayatına ilişkin veri sağlayabilecek kurumlar bulunmakla birlikte bu kurumların kayıtları, kapsayıcı istatistiklerin hazırlanmasına imkân verecek nitelikte değildir. Yine de TÜİK istatistiklerine ilave olmak üzere kullanılacak bazı yardımcı göstergeler olarak Sosyal Güvenlik Kurumu ve Türkiye İş Kurumu’nca yayımlanan istatistikler sıralanabilir.

SGK mevzuatına göre kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar, hizmet akdine tabi çalışanlar ve kamu idarelerinde çalışanlar sigortalı sayılmakta, SGK tarafından kaydı tutulan bu sigortalılar hakkındaki bilgiler ise kurumun web sayfasından yayımlanmaktadır. 2009 yılından bugüne SGK kapsamında çalışan sigortalı sayıları ile Hanehalkı İşgücü Anketi’ne göre istihdam istatistikleri Grafik 5.4’te karşılaştırılmaktadır. Sigortalı çalışan sayısının, TÜİK tarafından Hanehalkı İşgücü Anketine dayalı olarak hesaplanan istihdamdaki kişi sayısına göre yaklaşık üçte bir oranında daha düşük seyrettiği ve daha az mevsimsellik gösterdiği gözlemlenmektedir. İki veri kaynağı arasındaki farkın bir kısmı sigorta kapsamı dışındaki işgücünden (örneğin tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlar), bir kısmı ise sigortasız yani kayıt dışı çalışanlardan kaynaklanmaktadır.<sup>20</sup>

<sup>20</sup> Hanehalkı İşgücü Anketi’ne göre tahmin edilen sigortalı sayısı ile SGK tarafından açıklanan sigortalı sayısı arasında da fark

GRAFİK 5.4  
Aylar İtibarıyla SGK Kapsamında Çalışan Sigortalılar ve TÜİK Verilerine Göre İstihdam



Kaynak: SGK, TÜİK.

İşgücü ve işsizlik üzerine istatistik yayımlayan bir diğer kuruluş olan Türkiye İş Kurumu, istihdam politikasının oluşturulması ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir kamu kurumudur.<sup>21</sup> Kayıtlı işsiz sayıları, açık pozisyon sayıları, işsizlik sigortasından faydalanan sigortalı sayıları gibi istatistikler bu kuruluşça aylık olarak yayımlanmaktadır. Ancak kurum üzerinden iş arayanların sayısının toplam işsizlere oranla sınırlı kalması ve işsizlerin çok küçük bir kısmının işsizlik sigortasından faydalanabilmesi gibi sebeplerle, bu kanaldan ülke geneli için kullanılacak işsizlik verisi elde etme şansımız bulunmamaktadır. Geçmiş veriler incelendiğinde de, TÜİK'in verdiği işsiz sayıları ile Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı işsiz sayıları arasındaki ilişkinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir.

bulunmaktadır. Bu fark, SGK kayıtlarının prim ödeyen kişi sayısını, TÜİK istatistiklerinin ise fiilen çalışan sigortalıların sayısını vermesinden kaynaklanmaktadır.

<sup>21</sup> İşsizlik sigortası işlemleri de bu kurum tarafından yürütülmektedir.

## ÜCRET GÖSTERGELERİ

İşgücü piyasasının yapısına ilişkin diğer bir önemli gösterge grubu ücret göstergeleridir. Bu tür veriler yalnız çalışanların geliri ve satın alma gücü için gösterge teşkil etmekle kalmaz, işgücü maliyeti ve verimlilik düzeyi hakkında da bilgi sağlar.

Ülkemizde ücret, kazanç yapısı ve işgücü maliyetine ilişkin olarak TÜİK tarafından şu göstergeler hazırlanmaktadır:

- İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri
- Brüt Ücret Maaş Endeksleri
- Kazanç Yapısı İstatistikleri
- Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması Sonuçları

Bu gösterge gruplarından ilk ikisi daha çok işçi çalıştırma maliyetine odaklanırken diğer iki grup gösterge ücret yapısını kişisel gelire yönelik bakış açısıyla ele almaktadır.<sup>22</sup>

### İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri

TÜİK tarafından ücret yapısına ilişkin hazırlanan ilk gösterge grubu, çalışan istihdam etmenin işverene saat başı maliyetini ölçmek üzere 2007 yılından bu yana hazırlanmakta olan *İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleridir*. Bu kapsamda,

- Saatlik İşgücü Maliyeti Endeksi
- Saatlik Kazanç Endeksi
- Saatlik Kazanç Dışı İşgücü Maliyeti Endeksi

olmak üzere üç farklı endeks hazırlanarak çeyreklik dönemlerde yayımlanmaktadır. Endeksler, işveren tarafından ücretli çalışan istihdamına ilişkin olarak katlanılan kazanç ve kazanç dışı işgücü maliyetini kapsayacak şekilde hazırlanmaktadır.

Endeks kapsamında işgücü maliyeti, ücretli çalışan istihdamının bedeli olarak işveren tarafından katlanılan her türlü kazanç ve kazanç dışı maliyeti ifade etmektedir. Kazanç maliyeti brüt temel ücret ve maaş ödemeleri yanında ikramiye ve sosyal yardım gibi ücret niteliğindeki düzenli ödemeler ile diğer düzensiz ödemeler ve aynı yardımları kapsarken, kazanç dışı maliyetler sosyal güvenlik kurumlarına yapılan ödemeler ile kıdem ve ihbar tazminatı gibi maliyetleri ifade etmektedir.<sup>23</sup>

Endeksler, toplam işgücü maliyetinin fiili çalışma süresine bölünmesiyle hesaplanır. Endeks sanayi ve hizmet sektörlerinin toplamı için hazırlandığı gibi, alt sektörlerle ait endeksler de yayımlanmaktadır.

<sup>22</sup> Daha önceleri TÜİK göstergelerinin dışında Kalkınma Bakanlığı tarafından da ortalama maaş ve ücretlerin gelişimine ilişkin yıllık göstergeler hazırlanmaktayken 2014'te bu çalışmaya son verildi.

<sup>23</sup> İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri, Metaveri, TÜİK.

İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri ücretlilerin eline geçen tutara değil, işveren maliyetine odaklandığından, çalışan refahına işaret eden birer ücret ve kazanç göstergesi olarak kullanılamaz. (Saatlik Kazanç Endeksi, kazanç dışı ödemeleri dışılsa da net ücrete değil brüt ücrete odaklandığından, kişinin eline geçen net gelire ilişkin bir gösterge olma özelliği taşımaz.) Buna ilave olarak ücretlerdeki değişimin yanında işgücü kompozisyonundaki değişim de endeks değerini etkileyebilmektedir.<sup>24</sup>

### Brüt Ücret Maaş Endeksleri

TÜİK tarafından hazırlanan göstergeler arasında ücret yapısına ilişkin bilgi sağlayan diğer bir gösterge grubu sanayi, ticaret-hizmet ve inşaat sektörleri için hazırlanan Üç Aylık Brüt Ücret Maaş Endeksleridir. Sayfa 102, 106 ve 110'da incelemiş olduğumuz bu endeksler de kişilerin kazancından çok işveren maliyetine odaklanmaktadır.

### Kazanç Yapısı İstatistikleri

Ücret ve emek gelinine yönelik mevcut diğer bir çalışma, doğrudan kişisel gelire ve fertlerin eline geçen tutara odaklanmasıyla yukarıda bahsettiğimiz endekslerden ayrılan Kazanç Yapısı Anketi'dir. 2006 yılında uygulanmaya başlayan ve dört yılda bir tekrarlanan anket çalışmasıyla, ücret ve kazançların düzeyi, yapısı ve gelişimi konusunda, ücretli çalışanların özellikleri ayırımında bilgi derlenmektedir. Sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren firmalarda gerçekleştirilen anket ile ekonomik faaliyet türlerine, yaş grubuna ve cinsiyete göre yıllık ortalama brüt kazanç tutarı tahminleri elde edilmektedir.

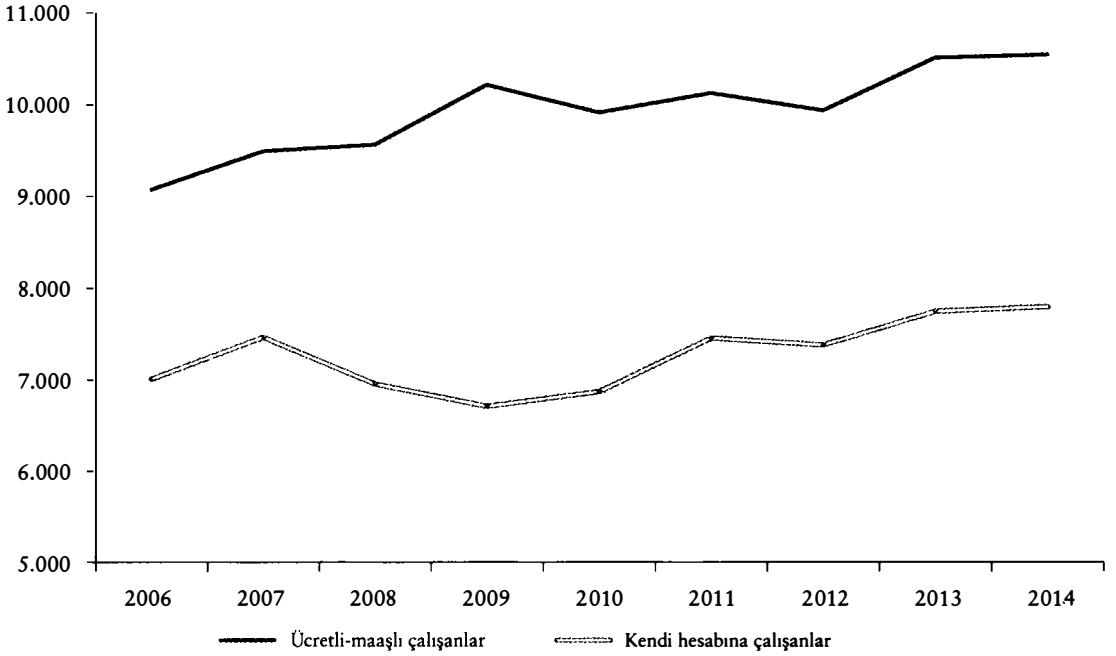
Ana meslek gruplarına göre gelire ilişkin temel bilgi kaynağımız olan bu göstergeler, süreklilik arz etmediğinden gelir yapısının kısa dönemli gelişimini yansıtmamakta, ancak yaş, cinsiyet ve meslek gruplarına göre gelir farklılıkları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

### Gelir ve Yaşam Koşullar Araştırması Sonuçları

Gelir dağılımı, yaşam koşulları, sosyal dışlanma ve görelî gelir yoksulluğu gibi konularda veri üretmek amacıyla düzenlenen Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (bkz. Çerçeve 2.5), kişisel geliri en geniş anlamda ölçen çalışma olarak nitelenebilir. Bu anket kapsamında, geniş bir örneklem üzerinden meslek gruplarına ve işteki durumlarına göre çalışanların (ücretli-maaşlı, yevmiyeli, işveren, kendi hesabına çalışan) yıllık ortalama esas iş gelirleri derlenmekte ve kullanıcılarla paylaşılmaktadır.

Çalışmadan bir örnek sunmak üzere anket sonuçlarına göre ücretli ve maaşlı çalışanlar ile kendi hesabına çalışanların ortalama yıllık reel gelirindeki değişime **Grafik 5.5**'te yer verilmektedir. (Ortalama gelir TÜFE ile 2006 yılı düzeyine indirgenmiştir.) Kriz döneminde ücretlilerin reel geliri artmaya devam ederken kendi hesabına çalışanların gelirinde gerileme olduğu dikkat çek-

GRAFİK 5.5  
2006 Yılı Fiyatlarıyla Ücretli-Maaşlı Çalışanlar ve Kendi Hesabına Çalışanların Ortalama Yıllık Geliri



Kaynak: TÜİK.

mektedir. Buna karşın 2009 sonrasında kendi hesabına çalışanların gelirlerinde artış gerçekleşirken reel ücretlerin yatay seyrettiği gözlemlenmektedir. Buna göre kendi hesabına çalışanların gelirlerinin ekonomideki canlılıkla paralel geliştiği, ücretlerin ise katılık sergilediği ve farklı dinamiklerce belirlendiği anlaşılmaktadır.

## VERİYE ERİŞİM

### Resmi İşgücü İstatistikleri

Türkiye’de resmi işgücü, istihdam ve işsizlik göstergeleri TÜİK tarafından Hanehalkı İşgücü Anketi’yle derlenen veriler kullanılarak hazırlanmakta ve aylık olarak referans ayın bitiminden yaklaşık iki buçuk ay sonra haber bülteni ile duyurulmaktadır.

Aylık göstergeler, referans ayla birlikte bu aydan önceki ve sonraki ayın ortalamasını vermekte, yani göstergeler üç aylık hareketli ortalamalar üzerinden yayımlanmaktadır. Örnek olarak 2016 yılının Ocak, Şubat ve Mart ayları sonuçlarının ortalamalarını göstermekte olan 2016 Şubat dönemi sonuçları ve bu sonuçlara ilişkin haber bülteni 16 Mayıs 2016’da yayımlanmıştır.

Geçmiş dönem istatistikleri ile en son haber bültenine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1007](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007) sayfasından ulaşılabilmektedir.

TÜİK tarafından ilk olarak 1988 yılı Ekim ayında düzenlenmeye başlanan Hanehalkı İşgücü Anketi, 1988-1999 döneminde yılda iki kere uygulanmış ve sonuçlar kullanıcılarla yine altı aylık dönemlerde paylaşılmıştır. 2000 yılında yapılan düzenlemelerle aylık olarak hazırlanmaya başlayan ankete ilişkin sonuçlar 2000-2004 döneminde çeyreklik dönemlerde yayımlanmıştır. 2005 yılı başından bu yana ise istatistikler hareketli üçer aylık dönemler esas alınmak kaydıyla aylık olarak yayımlanmaktadır.<sup>25</sup>

TÜİK'in web sayfasında, kurumsal olmayan sivil nüfus, işgücü, işsizlik, istihdam ve işgücüne dâhil olmayanlar gibi temel istatistiklere cinsiyet (toplam, erkek, kadın), yaş (15+ ve 15-24 yaş), yerleşim yeri (Türkiye, kent, kır), eğitim durumu gibi kırılımlarda da ulaşılabilmekte, ayrıca temel işgücü göstergeleri mevsimsellikten arındırılmış olarak da kullanıcılara sunulmaktadır. Bunların yanı sıra aynı sayfadan, iş arama süresi, iktisadi faaliyet kolu, istihdamdakilerin işteki durumu, işgücüne dâhil olmayanların işgücüne dâhil olmama nedenleri gibi çalışma hayatına ilişkin çeşitli veriler de temin edilebilmektedir.

### İdari Kayıtlardan Elde Edilen İstatistikler

SGK tarafından hazırlanan istatistiklere [www.sgk.gov.tr](http://www.sgk.gov.tr) sayfasında *İstatistik / Aylık İstatistik Bültenleri* başlığından ulaşılabılır.

Türkiye İş Kurumu tarafından, kurum kayıtlarına dayanarak hazırlanan kayıtlı işsiz sayıları, açık iş sayıları, işsizlik sigortası başvuruları gibi çeşitli istatistikler ise <http://www.iskur.gov.tr/kurumsalbilgi/istatistikler.aspx#dltop> sayfasında yer almaktadır.

Kamu ekonomisinin toplam ekonomi içindeki ağırlığının değerlendirilmesinde önemli bir gösterge olan kamu istihdamı, Devlet Personel Başkanlığı'nın sayfasında yayımlanan veriler yardımıyla (<http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler>) izlenebilmektedir. Kamu istihdam istatistikleri çeyreklik dönemlerde işgücü istatistikleri haber bülteniyle birlikte TÜİK tarafından da duyurulmaktadır.

### İstihdamla İlgili Diğer Veriler

Daha önce *3 Üretim ve İktisadi Faaliyet* bölümünde incelediğimiz göstergelerden Üç Aylık Ticaret-Hizmet Endeksleri, Üç Aylık Sanayi Endeksleri ve Üç Aylık İnşaat Endeksleri kapsamında, is-

<sup>25</sup> Eurostat ile TÜİK arasındaki hesaplama farklılıklarını gidermek amacıyla 2014 yılında hesaplama yönteminde bazı değişikliklere gidilmiş, 2005-2013 yıllarına ait veriler de yeni metodolojiye göre güncellenmiştir. (2014'ten önce, TÜİK'in Eurostat'a gönderdiği mikroverilerle Eurostat tarafından da ayrıca işgücü istatistikleri hesaplanmaktaydı. Ancak hesaplamalarda yöntem farkı bulunduğundan, aynı mikroveriye dayalı göstergeler farklı sonuçlar vermektedir.)

İstihdam ve işsizlik tanımlarında değişiklik yapıldığından, 2005 öncesi ve sonrası verileri karşılaştırılabilir değildir. Örnek olarak 2005'ten önce ücretli veya maaşlı olarak çalışan ve işleri ile bağlantıları devam eden kişilerin tamamı istihdamda kabul edilmekteydi. Mevcut uygulamada bu kişiler, ücretlerinin en az % 50'sini almıyorlarsa ya da işten uzak oldukları süre 3 aydan fazla olmuşsa istihdamda kabul edilmemektedir. 2005'ten günümüze gelen seri ile 2005 öncesi verilerinin karşılaştırılması hatalı çıkarımlara yol açabilir.

tihtdam, çalışılan saat ve ücret düzeylerine ilişkin bilgi veren endeksler de yayımlanmaktadır. Sanaı, ticaret-hizmet ve inşaat sektörlerine ilişkin bu istatistiklere sırasıyla [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1078](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1078), [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1037](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1037) ve [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1023](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1023) sayfalarından ulaşılabilir.

Piyasanın istihdam yaratma kapasitesinin bir göstergesi olarak kariyer.net tarafından yayımlanan yeni iş ilanları sayısı (<http://www.kariyer.net/kariyer-istihdam-endeksi/>), işgücü piyasası hakkında fikir edinilebilecek bir diğer kaynaktır. Bu endeks, ABD'de bir dönem popüler olan iş ilanlarına dayalı endekslerin Türkiye'deki karşılığıdır.

### Ücret Göstergeleri

TÜİK tarafından çeyreklik dönemlerde hazırlanan İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri, referans dönemin bitiminden yaklaşık dokuz hafta sonra açıklanmaktadır. Geçmiş dönem istatistiklerine [www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab\\_id=2332](http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2332) sayfasından ulaşılabilir.

Brüt Ücret Maaş Endekslerine yukarıdaki başlıkta verilen bağlantılardan erişilebilir.

Kazanç yapısı anketi dört yılda bir, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ise her yıl uygulanır. Bu anketlerden elde edilen verilere de sırasıyla [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1008](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1008) ve [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1011](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011) sayfalarından ulaşılabilir.



## ALTINCI BÖLÜM

### Uluslararası Ekonomi

**B**u noktaya kadar, siyasi ya da doğal sınırlarla tanımlanmış bir ekonominin kendi iç işleyişine dair bilgiler sunan göstergelerden bahsettik. Bu bölümde ise bir ekonominin dış dünya ile ilişkilerini özetleyen göstergelere eğilerek genel tabloyu daha gerçekçi bir bakış açısıyla tamamlamış oluyoruz.

Siyasi sınırlar idari ve hukuki açıdan kısıtlar koysa da, insani ve iktisadi ilişkileri bu sınırların içine hapsedmek hiçbir dönemde mümkün olmamıştır. Başka ülkelerde üretilmiş malları kullanmak, yurt dışına seyahat etmek, yabancı paralarla işlem yapmak, yurt dışında çalışmak gibi uluslararası nitelik taşıyan pek çok iktisadi faaliyet günlük hayatımızın bir parçasıdır.

Siyasi iklime bağlı olarak zamanın sarkacı daha fazla korumacılık ve daha fazla iktisadi bütünleşme arasında gidip gelse de, ulaşım ve iletişim imkânlarının sürekli geliştiği bir dünyada küreselleşme eğilimi uzun vadede daha ağır başmakta, iktisadi etkileşim önü alınmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır ötesi iktisadi muamelelerin giderek artması, ekonomiyi dış dünyadan izole edecek politikalar uygulamayı bir seçenek olmaktan çıkarmıştır. Dışa açıklığın artması, ulusal politika tercihlerinin, iktisadi altyapının nihai belirleyicisi olmaktan uzaklaşması sonucunu doğurduğundan, yerel otoritelerin kontrolü dışında alınan kararlar yerel ekonomiyi giderek daha fazla etkilemektedir. Bu anlamda sınır ötesi işlemlere ilişkin göstergelerin de öneminin giderek arttığı ifade edilebilir.

Uluslararası ekonomiye ayırdığımız bu bölüm *Ödemeler Dengesi* ve *Dış Ticaret* olmak üzere iki kısımdan oluşuyor. Ödemeler dengesi kısaca, bir ekonominin dış dünya ile her tür iktisadi ilişkisinin özetini sunan kapsamlı bir tablo olarak tanımlanabilir. (Her ne kadar ismi ödemeler dengesi olsa da, bu tablo sözlük anlamındaki ödemeler dışında, dış âlemle yapılan diğer bütün işlemleri de kapsar.) Esasında bu tablonun bir bölümünü oluşturan dış ticaret ise, uluslararası ekonomi içindeki ağırlığıyla, ayrı bir başlık altında ele alınmayı hak etmektedir.

## ÖDEMELER DENGESİ

Ödemeler dengesi, bir ekonomide yerleşik kişilerin diğer ekonomilerde yerleşik kişiler ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları iktisadi işlemlerin sistematik kaydını veren istatistikî bir rapordur.<sup>1</sup> Daha ayrıntılı bir tanım vermek gerekirse ödemeler dengesi, uluslararası mahiyetteki mal ve hizmet ticaretini, bunlara ilişkin gelir ve giderleri, varlıklardaki mülkiyet değişikliklerini, hak ve yükümlülüklerdeki değişiklikleri ve karşılıksız transferleri kapsayan, kısaca bir ekonominin, dünyanın geri kalanı ile yaptığı bütün işlemleri ve değer akımlarını özetleyen kapsamlı ve bütüncül bir akım tablosudur. Ödemeler dengesi tablosu, ekonomiyi farklı yönlerden izlemek için ihtiyaç duyulan pek çok veriyi aynı tablo içerisinde sunan, kullanıcılar için eşsiz bir kaynaktır.

Ödemeler dengesi, cari işlemler ve sermaye hesapları olmak üzere iki bölümde incelenir. Cari işlemler, yurt dışı ile gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretini, ücret, faiz ya da kâr payı gibi gelirleri ve karşılıksız transferleri içerir. Sermaye ve finans hesapları ise ülkenin finansal varlıklarındaki artış ve azalışları, bir başka deyişle ülkeye para giriş ve çıkışını yansıtır.

Ödemeler dengesi tablosu, ulusal hesaplar sisteminin bir parçasını teşkil eden ödemeler dengesi hesapları ve bu çerçevede oluşturulan kayıt ve hesaplama yöntemleri yardımıyla derlenir. Ödemeler dengesi tablosunun içeriği ve gerçek hayatta nasıl hazırlandığına geçmeden önce bu tablonun hazırlanmasında hareket noktası teşkil eden kayıt ilkelerini özetlemek faydalı olacaktır.

Ödemeler dengesi hesap sistemi, muhasebede çift kayıt esasına göre her işlemin, biri borç, diğeri alacak olmak üzere eşit tutarda iki kayıt yaratması ilkesi üzerine kuruludur. Kayıt sisteminin temelindeki en önemli varsayım, ekonomi dışına çıkan her bir varlığa karşılık, ekonomiye aynı tutarda bir değer girişi olması gerektiğidir. Buna göre her bir varlık artışı eşit değerdeki bir başka varlığın azalışıyla ya da bir yükümlülük artışıyla, her bir yükümlülük artışı ise yine eşit değerdeki bir yükümlülük azalışıyla ya da bir varlık artışıyla karşılanmalıdır. Böylece her işlem için aynı tutarda, karşılıklı iki kayıt yaratılabilmekte ve bu işlemlerin toplamları arasında bir denge sağlanabilmektedir.

Örneğin bir ihracat işlemi, yurt dışına gönderilen bir mal karşılığında ihracat bedelinin yurda girişiyle tamamlanır. Bu işlemle ülkenin varlık stokuna dâhil olan mal miktarı azalırken ülkenin döviz varlığı artar. İthalatta ise tam tersine, ülkenin fiziksel varlık stoku artarken, karşılığında yapılan ödeme ile döviz varlığı azalır. Bu karşılıklı iki akımın yine karşılıklı iki kayıt ile gösterilmesi, sonuçta kendi içinde dengeli bir tabloya ulaşılmasını sağlamaktadır. Sermaye hesabındaki kayıt esasını yansıtmak üzere ise yurt dışında bir firmaya yurt içinden kredi kullanılması örnek olarak gösterilebilir. Bu işlemde kredi tutarı yurt dışına çıkarken, yani ülkenin nakit varlığı azalırken, karşılığında yurt dışından aynı tutarda kredi alacağı oluşmaktadır. Yani bir finansal varlık (para) bir diğer finansal varlığa (kredi alacağı) dönüşmekte ve bu işlem de yine karşılıklı iki kayıtla gösterilebilmektedir.

Bu örnekler ışığında, cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabında yaratılan kayıtların niteliği Tablo 6.1'de özetlenmektedir. Cari işlemler dâhilindeki bir değer ülkeye giriyorsa negatif, sermaye ve finans hesabında gösterilen bir değer ülkeye giriyorsa pozitif kayıt yaratılır. Örneğin cari işlemlerin bir parçası olan mal ya da hizmet alımı işlemleri (mal ya da hizmet ithali) ödemeler dengesi hesaplarında negatif işaretle gösterilirken, sermaye girişi ise sermaye ve finans hesabında pozitif bakiye yaratır. Buna karşılık cari işlemler hesabında gösterilen bir değer ülkeden çıkıyorsa pozitif, sermaye ve finans hesaplarında gösterilen bir değer ülkeden çıkıyorsa negatif kayıt yaratılır. İhracat ya da yurt dışına verilen hizmet tutarı cari işlemler hesabında pozitif bakiye yaratırken, sermaye çıkışı sermaye ve finans hesaplarında negatif işaretle gösterilir. Her negatif kayıt karşılığında bir pozitif kayıt gerçekleştiğinden, cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesaplarının toplamı her zaman sıfır değerini verir.

**TABLO 6.1**  
Dış Alemler İlişkilerin Ödemeler Dengesine Kayıt Esası

	Cari işlemler hesabı	Sermaye ve finans hesabı
Ülkeye giriş	(-)	(+)
Ülkeden çıkış	(+)	(-)

Bu aşamada, yukarıdaki izahın diğer ekonomilerle bütün ilişkilerin tam ve eksiksiz olarak kaydedildiği kuramsal bir dünyaya ait olduğunu vurgulamalıyız. Gerçek hayatta ülkeler arasındaki sayısız işlemin tek tek takip edilmesi ve özetlenen sistematik içinde hatasız olarak kayıt altına alınması mümkün olmadığından, ödemeler dengesi tablosu, yukarıda açıklanan temel prensiplerden ayrılmadan, büyük ölçüde toplulaştırılmış verilerden ve zaman zaman da tahminlerden faydalanılarak hazırlanır. Dolayısıyla teoride işlem kayıtlarının toplulaştırılmasıyla oluşturulması öngörülen ödemeler dengesi tablosu, uygulamada istatistiksel bir tablo olma özelliği taşımaktadır.

Ödemeler dengesinin uluslararası işlemlere ilişkin bir tablo olması, ülkeler arasında karşılaştırma yapmak için ortak tanım ve yöntemler belirlenmesinin önemini artırmaktadır. Ödemeler dengesi tablosunun oluşturulmasında kullanılması tavsiye edilen temel kayıt ve sunum ilkelerini belirleyen standart IMF tarafından, konuyla ilgilenen uzmanların danışmanlığında ve üye ülkelerin katkılarıyla hazırlanmakta ve *Ödemeler Dengesi ve Yatırım Pozisyonu El Kitabı* adı altında yayımlanmaktadır.<sup>2</sup> Bu standart, veri kullanıcılarının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ödemeler dengesini meydana getiren bütün işlemlerin, belirli bir sınıflandırma düzeni ve kavramsal çerçeve içinde, ülke ekonomisi için yeterli sayıda ve anlamlı alt başlık altında sınıflandırılmasını, böylece bütün ülkelerin istatistiklerinin aynı kavramsal çerçeve üzerine kurularak yayımlanabilmesini amaçlamaktadır.

2 Bu standartların en günceli 2009 yılında *Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı* ismiyle yayımlanmıştır.

Türkiye’de ödemeler dengesi tablosu, yukarıda bahsettiğimiz *El Kitabı*’nda tavsiye edilen yöntemlere uygun olarak TCMB tarafından hazırlanmaktadır. Her ay düzenli olarak yayımlanan ödemeler dengesi tablosunun ana başlıklarına Tablo 6.2’de yer verilmektedir. Daha önce vurguladığımız üzere ödemeler dengesi, cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabı olmak üzere iki baccaktan oluşur. Bu iki ana kalemden cari işlemler hesabı; mal dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil gelir dengesi olmak üzere dört başlık altında izlenmekte,<sup>3</sup> finans hesabı ise doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Cari işlemler sonucu oluşan giderler sermaye girişi ile finanse edilemiyorsa, aradaki fark ülkenin resmi rezervlerinden karşılanabilir. Bu finansman yöntemini ayırıştırmak üzere ülkenin resmi rezervlerindeki değişim, rezerv varlıklar başlığı altında ayrıca izlenmektedir.

Ödemeler dengesi tablosunun hazırlanmasında kullanılan kayıtların mükemmellikten uzak olması ve veri toplama aşamasında yapılan hataların kaçınılmaz bir sonucu olarak, uygulamada cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesapları arasında denklik sağlanamaz. Bu sorun, iki ana hesap arasındaki farkın tabloda net hata ve noksan adı verilen ayrı bir başlıkta gösterilmesi ile aşılmaktadır.

**TABLO 6.2**  
**Ödemeler Dengesi Tablosu**

<b>Cari işlemler hesabı</b>	<b>Sermaye ve finans hesabı</b>
1. Mal dengesi a) İhracat FOB b) İthalat FOB	1. Doğrudan yatırım a) Net varlık edinimi b) Net yükümlülük oluşumu
2. Hizmetler dengesi a) Hizmetler dengesi: Gelir b) Hizmetler dengesi: Gider	2. Portföy yatırımları a) Net varlık edinimi b) Net yükümlülük oluşumu
3. Birincil gelir dengesi a) Gelir dengesi: Gelir b) Gelir dengesi: Gider	3. Diğer yatırımlar a) Net varlık edinimi b) Net yükümlülük oluşumu
4. İkincil gelir dengesi	4. Rezerv varlıklar
	<b>NET HATA VE NOKSAN</b>

Ödemeler dengesi tablosunun doğru yorumlanabilmesi, işlemlerin kendi içinde tutarlı bir metodoloji çerçevesinde kaydedilmesine bağlıdır. Kayıt sistematığının belirlenmesi ve uygulanacak yöntemlerin net olarak tanımlanmasında öne çıkan üç kritik nokta olarak ekonominin sınırlarının belirlenmesi, kayıt zamanı ve kayıt değeri sıralanabilir. Bu üç konuda benimsenen yöntemlerin bilinmesi, ödemeler dengesi istatistiklerinin doğru yorumlanabilmesi için de elzemdir.

<sup>3</sup> Birincil gelir, üretim faktörlerinin başka bir ekonomiye tahsisi karşılığında elde edilen gelirleri, ikincil gelir ise karşılıksız transferleri içerir. Aşağıda bu başlıkları daha ayrıntılı inceleyeceğiz.

### 1. Ekonominin Tanımı ve Sınırları

Ödemeler dengesi, bir “ekonomi” ile bu ekonomi dışındaki dış dünya arasındaki iktisadi ilişkileri özetler. Bu çerçevede ödemeler dengesine kaydedilecek işlemlerin tespitinde, öncelikle ekonomi olarak adlandırdığımız yapının tanımlanması ve sınırlarının net olarak çizilmesi gerekir. (Ekonomiler genelde ülke düzeyinde tanımlandığından ekonomi yerine ülke ifadesini kullanmamız sorun yaratmayacaktır.)

Bir ülkenin iktisadi açıdan sınırlarının belirlenmesinde, siyasi sınırların, yani coğrafi kriterlerin esas alınması ve yerleşiklik esasının kabul edilmesi olmak üzere iki yöntemden bahsedilebilir. Ülkenin siyasi sınırlarının temel alındığı sistemde ülke sınırları içindeki varlıklar o ülkeye ait kabul edildiğinden, ödemeler dengesinde yer alması gereken işlemler, işleme konu olan herhangi bir iktisadi varlığın ülkenin sınırlarını aşıp aşmadığına göre belirlenir. Bir mal ya da finansal varlık ülke sınırlarını aşan bir işleme konu oluyorsa, bu işleme ödemeler dengesinde yer verilmelidir.

Ancak bir ekonomiyi tanımlayan unsur çoğu zaman fiziki varlıklar değil, bu varlıklara hükmeden, bu varlıkları kullanarak iktisadi faaliyet yürüten kişilerdir. Bu bakış açısı bizi ekonominin, bir siyasi birime yerleşiklik bağıyla bağlı kişiler ve bu kişilerin sahip olduğu varlıkların toplamı şeklinde ifade edildiği tanıma götürür. Bu tanımın benimsendiği sistemde, bir ekonomideki yerleşik kişi ile diğer bir ekonomideki yerleşik kişi arasında gerçekleşen mal, hizmet ve sermaye transferleri ile bunlara ait mülkiyet değişiklikleri, ödemeler dengesinin kapsamı içinde kabul edilir. Burada kriter varlıkların ekonominin sınırlarını aşması değil, işlemin yurt içinde yerleşik kişi ile yurt dışında yerleşik kişi arasında gerçekleşiyor olmasıdır.<sup>4</sup> Ülke sınırını aşmasa da, mülkiyeti bir yurt içi yerleşik kişiden bir yurt dışı yerleşik kişiye geçen mal ya da finansal varlık, ödemeler dengesi istatistiklerinde yer almalıdır.

Ödemeler dengesine ilişkin işlemlerin kaydedilmesinde TCMB tarafından, IMF'nin de tavsiyelerine uygun olarak, yerleşiklik ve mülkiyet değişimi kriterleri esas alınmaktadır. Bununla birlikte ödemeler dengesi tablosunun hazırlanmasında kuramsal çerçeve kadar veriye erişim imkânları da belirleyici olmakta, çeşitli kısıtlar nedeniyle işlemlerin kaydedilmesinde bazen yerleşiklik kriteri yerine, yine IMF tavsiyelerine uygun olarak, varlığın ülke sınırlarını geçmesi esas alınabilmektedir. Örnek olarak ihracat ve ithalat istatistiklerinin derlenmesinde, erişilebilecek en sağlıklı veriler olarak mal giriş çıkışının gerçekleştiği gümrüklerden temin edilen veriler kullanılır. Halbuki bir malın sınırı geçmesi, mutlaka mülkiyetinin de değişmesi anlamına gelmez.

Benzer durumlar finans hesabı için de söz konusudur. Yurt içinde yerleşik bir kişinin, yurt içindeki bankadan yurt dışında bir bankadaki kendi hesabına para göndermesi durumunda, varlığın mülkiyetinde bir değişim olmamasına rağmen (gönderilen para hâlâ yurt içinde yerleşik kişinin parasıdır) bu işlem ödemeler dengesinde sermaye çıkışı olarak görünür. Sermaye işlemlerinde,

<sup>4</sup> İstatistik hesaplamasında kullanılan yurt içi yerleşiklik kavramına göre bir kişinin yurt içi yerleşik olması için hem fiilen o ülkede bulunması, hem de o ülkede iktisadi faaliyet yürütmesi gerekir. Örneğin Türkiye’de ikametgâhi bulunan ancak yurt dışında çalışan Türk işçiler kanunen yurt içinde yerleşik olsalar da, istatistikî hesaplamalarda yurt içi yerleşik olarak kabul edilmezler. Turist olarak Türkiye’de bulunan yabancılar da istatistiklerde yurt içi yerleşiklik tanımına dâhil değildir. (IMF (2000), s. 19-21)

paranın gerçek mülkiyetini tespit etmek mümkün olmadığı için, paranın kimin mülkiyetinde olduğuna değil, hangi bankacılık sisteminin kontrolünde olduğuna bakılır.<sup>5</sup>

## 2. Kayıt Zamanı

Ödeme dengesi işlemlerinin kayıt zamanını belirleyen kriterler de hazırlanan istatistiklerin sonucunu etkileyen bir unsurdur.

Günümüzde finansal işlemlerin, bilgi sistemlerinin yardımıyla kısa sürede gerçekleşmesi, sermaye hareketlerinin kayıt zamanını bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Sermaye transferleri ödemeler dengesi istatistiklerine paranın transfer edildiği tarihte dâhil edilir. Faiz gelirleri de faizin tahakkuk ettiği tarihte değil tahsilatın gerçekleştiği tarihte kayıtlara girer.

Buna karşın dış ticaretin zaman alan bir süreç olmasına bağlı olarak, bu işlemlerin kayıt zamanına temel teşkil edecek prensipler önemini korumaktadır. Bir dış ticaret işleminin kaydedileceği tarihin belirlenmesinde de çeşitli seçenekler mevcuttur.<sup>6</sup> Örneğin bir ihracat işlemi, mal ülke sınırlarını terk ettiğinde, ihracat bedeli tahsil edildiğinde ya da ihraç edilen mal, alıcı şirketin envanterine girdiğinde kaydedilebilir. IMF tarafından, fiziki ya da finansal varlıklara ilişkin kayıtların, bu varlıkların mülkiyetinde yasal bir değişiklik olduğu zaman kaydedilmesi önerilmektedir.<sup>7</sup> Dış ticaret bölümünde konu ayrıntısıyla işlenmekle birlikte, dış ticaret alanında genel uygulama, malın gümrükten çıkış tarihinin esas alınması yönündedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere gümrükten geçiş, mutlaka mülkiyet değişikliği anlamına gelmez.

## 3. Kayıt Değeri

Kayıt değeri başlığı altında cevaplanması gereken iki temel soru, işlem kaydedilirken varlığın değerinin nasıl tespit edileceğine ve işlemlerin ortak döviz cinsine çevrilmesinde hangi kurun esas alınacağına ilişkin sorularıdır.

İşlemlerin kaydında piyasa fiyatının esas alınması ilke olarak kabul görmüştür. Örnek olarak ihracat ve ithalatta, gümrük beyannamesinde belirtilen tutar esas alınır. Öte yandan beyan edilen değer gerçek piyasa değerini yansıtıp yansıtmadığı zaman zaman şüphe uyandırabilir.

Ödemeler dengesi istatistiklerinin hazırlanmasında TCMB tarafından ortak para birimi olarak ABD Doları kullanılmakta, ödemeler dengesi istatistikleri bu para cinsinde hazırlanarak kamuya duyurulmaktadır. Buna göre diğer para cinsleri üzerinden yapılan işlemlerin ABD Dolarına çevrilmesi gerekmekte ve bu çevrim işleminde TCMB tarafından, yine TCMB'nin yayımladığı günlük kurlar kullanılmaktadır. Kurların önemli ölçüde dalgalandığı dönemlerde, ödemeler dengesi kalemlerindeki hareketlerin bir kısmı kur farklarından kaynaklanıyor olabilir.

5 Ekonominin tanımı çerçevesinde, ödemeler dengesi tablosu oluşturulurken karşılaşılan bir diğer sorun ise göç konusudur. IMF tavsiyelerinde, kişinin göç etmesiyle beraber yerleşikliğinin değiştiğine dikkat çekilmekte, buna bağlı olarak göç eden kişinin varlıklarının göç edilen ülkeye transfer edildiğinin kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. (IMF (1996), s. 8-10) Buna karşın TCMB'nin raporlamalarında göç sonucu oluşan akımlara ilişkin herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

6 Meade (1970), s. 23-24.

7 IMF (2009), s. 35-40.

## Türkiye’de Ödemeler Dengesi Tablosu

Ödemeler dengesi tablosu TCMB tarafından, *Ödemeler Dengesi ve Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı*’nda yer alan tavsiyeler esas alınarak, ABD Doları cinsinden aylık olarak hazırlanır ve referans dönemin bitiminden yaklaşık altı hafta sonra yayımlanır.<sup>8</sup> Ödemeler dengesi tablosunun hazırlanmasında TÜİK verileri, bankalardan alınan raporlar, çeşitli anketlerden derlenen veriler, çeşitli kurumlardan doğrudan alınan veriler gibi birçok veri kaynağından yararlanılmaktadır.<sup>9</sup>

Ülkelerin dış dünya ile ilişkilerinin yapısı çeşitlilik gösterdiğinden, IMF tarafından belirlenen standartlar her ülkeye, kalemlerin büyüklüğü, ülke için ifade ettiği anlam, mevcut mevzuat gibi kriterlere göre kendi ana başlıklarını seçebilme ve ödemeler dengesi tablosunun sunumunda farklı kırılımlar kullanabilme seçeneğini sunmaktadır. Bütün işlemlerin çok fazla sayıda alt başlık altında toplanması ödemeler dengesi tablosunun yorumlanmasında güçlük yaratabileceği gibi, sunumda gereğinden az sayıda alt başlığın seçilmesi, ters işaretli bazı işlemlerin birbirini götürerek tablonun kullanıcı ihtiyaçlarını karşılama engelleyebilecektir. Bu sorunun çözümünde pratik bir yöntem olarak TCMB tarafından ödemeler dengesi tablosu;

- özet sunum (analitik sunum) ve
- detaylı sunum

olmak üzere iki farklı ayrıntıda kullanıcılara sunulmaktadır. Özet sunum az sayıda ana başlığı içerirken detaylı sunum, özet sunumdaki başlıkların ayrıntılandırılmasıyla oluşturulmaktadır.

TCMB tarafından hazırlanan ödemeler dengesi tablosunun özet sunumu kabaca Tablo 6.2’de yer verdiğimiz başlıklardan oluşur. Aşağıda, özet sunumdaki bu ana başlıkları daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Her bir başlığı incelerken önce o başlığın ayrıntılı sunumunda yer alan alt başlıkları tablo halinde verecek ve ardından ayrıntılı sunum kalemlerinin içeriklerini tablolardaki sıralamalara göre ele alacağız. Bu tablolarda her bir kaleme karşılık gelen kodlar, TCMB’nin verileri kamuya açıklarken kullandığı kodlarla örtüşmektedir. Tablolarda her bir başlığın hangi alt başlıkların toplamına ya da farkına denk geldiğine de yer verilecektir.

Ödemeler dengesi tablosundaki başlıklar, başlığın niteliğine göre pozitif ya da negatif değerler alabilmektedir. Bunların ne şekilde yorumlanacağı Tablo 6.1’de özetlenen kurallardan çıkarılabilir. Yine de her bir başlığı incelerken, negatif ya da pozitif işaretin ne anlama geldiğini ayrıca belirteceğiz.

<sup>8</sup> TCMB’nin 2014 yılında yaptığı güncelleme ile *Beşinci El Kitabı*’ndan *Altıncı El Kitabı*’na geçiş yapılmıştır. Bu güncelleme kapsamında yapılan bazı değişikliklerden yeri geldiğinde bahsedeceğiz.

<sup>9</sup> TCMB’nin faydalandığı kaynaklar şunlardır: TCMB ve Türkiye’de yerleşik bankaların dövizli işlem raporları, TÜİK tarafından yayımlanan dış ticaret istatistikleri, TÜİK’ten sağlanan mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta gelir ve giderleri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK ve TCMB tarafından yürütülen anketler, kuruluşlardan doğrudan sağlanan veriler, yurt dışında yerleşik kişilerin portföy yatırımlarına ilişkin olarak saklama hizmeti veren bankalardan sağlanan stok veriler, doğrudan yatırım anketleri, yazılı ve görsel basın. (TCMB (f), s. 12-13)

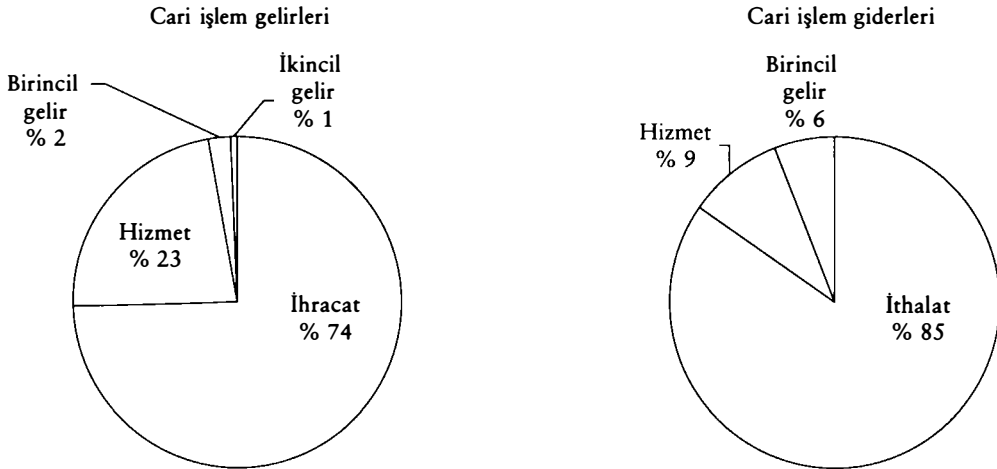
### **Cari İşlemler Hesabı**

Cari işlemler hesabı;

- mal dengesi,
- hizmetler dengesi,
- birincil gelir dengesi ve
- ikincil gelir dengesi

olmak üzere dört ana kalemin toplamından oluşur. Bu dört kalemin cari işlemler içindeki ağırlığının anlaşılabilmesi adına 2015 yılı için cari işlem gelir ve giderlerine Şekil 6.1'de yer verilmektedir. Cari işlemler içinde mal ticaretinin büyük ağırlığı olduğu, cari işlem gelirlerinin yaklaşık % 74'ünün ihracattan, cari işlem giderlerinin ise kabaca % 85'inin ithalattan oluştuğu görülmektedir. Yüksek turizm gelirlerine bağlı olarak hizmet gelirleri %23 ile cari işlemler içinde önemli bir büyüklüğe sahipken hizmet giderleri cari işlemler içinde % 9 ile daha mütevazı bir paya sahiptir. Birincil gelir ve ikincil gelir hesapları ise hem gelir hem gider tarafında küçük bir yüzdeyi oluşturmaktadır.

**ŞEKİL 6.1**  
Cari İşlem Gelir ve Giderleri



Kaynak: TCMB.

### **Mal Dengesi**

Dış ticaret dengesi ya da mal dengesi, yurt içinde yerleşik kişiler ile yurt dışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen mal ticaretini gösteren ödemeler dengesi kalemidir. Bir ülkenin mal dengesi, gerçekleşen ithalat ile ihracatın farkı olarak tanımlanır. Otomobil, tekstil ürünleri,



makineler, petrol ürünleri gibi fiziki malların ithal ve ihracı mal dengesi başlığı altında yer almaktadır.

Ödemeler dengesi tablosunda mal dengesini gösteren A- *Dış Ticaret Dengesi* kaleminin ayrıntılı sunumuna Tablo 6.3'te yer verilmektedir. Dış ticaret dengesi; A.1- *Genel Mal Ticareti*, A.2- *Net Transit Ticaret Geliri* ve A.3- *Parasal Olmayan Altın* olmak üzere üç kalemin toplamından oluşmaktadır. Dış ticaret dengesine, A.a- *Toplam Mal İhracatı* kaleminden A.b- *Toplam Mal İthalatı*'nın çıkarılması ile de ulaşılabilir. A.a-Toplam Mal İhracatı kalemi; A.1.1- *İhracat*, A.2- *Net Transit Ticaret Geliri* ve A.3.a- *Parasal Olmayan Altın İhracatı* kalemlerinin toplamını, A.b- *Toplam Mal İthalatı* ise A.1.2- *İthalat* ve A.3.b- *Parasal Olmayan Altın İthalatı* kalemlerinin toplamını vermektedir. A.1.1 İhracat ve A.1.2 İthalat kalemlerinin farkı ise A.1- Genel Mal Ticareti kaleminde gösterilmektedir.

Alt kalemlerde hem ülkeden mal çıkışı (ihracat) hem de ülkeye mal girişi (ithalat) pozitif işaretlerle gösterilmekte, denge kalemlerine ise ihracat tutarından ithalat tutarının çıkarılması ile ulaşılmaktadır. Buna göre A-Dış Ticaret Dengesi kaleminin negatif olması, ithalatın ihracatı aştığı, yani dış ticaret açığı bulunduğu anlamına gelir.

**TABLO 6.3**  
2015 Yılı Dış Ticaret Dengesi (milyon ABD Doları)

Detaylı sunum

A	<b>DIŞ TİCARET DENGESİ</b>	<b>-48.125</b>
A.a	Toplam mal ihracatı	151.977
A.b	Toplam mal ithalatı	200.102
A.1	<b>Genel mal ticareti</b>	<b>-52.164</b>
A.1.1	<b>İhracat</b>	<b>144.512</b>
A.1.1.1	İhracat FOB	143.846
A.1.1.2	Bavul ticareti	5.506
A.1.1.3	Uyarılma: Diğer mallar	-4.840
A.1.2	<b>İthalat</b>	<b>196.676</b>
A.1.2.1	İthalat CIF	207.207
A.1.2.2	Uyarılma: Navlun ve sigorta	-9.702
A.1.2.3	Uyarılma: Diğer mallar	-829
A.2	<b>Net transit ticaret geliri</b>	<b>84</b>
A.3	<b>Parasal olmayan altın</b>	<b>3.955</b>
A.3.a	İhracat	7.381
A.3.b	İthalat	3.426

$$A = A.1 + A.2 + A.3$$

$$A = A.a - A.b$$

$$A.1 = A.1.1 - A.1.2$$

$$A.1.1 = A.1.1.1 + A.1.1.2 + A.1.1.3$$

$$A.1.2 = A.1.2.1 + A.1.2.2 + A.1.2.3$$

$$A.3 = A.3.a - A.3.b$$

Kaynak: TCMB.

Türkiye'nin resmi dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından hazırlanmakta (Bu istatistikleri sayfa 246'dan itibaren ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.), ödemeler dengesi tablosu hazırlanırken de TCMB tarafından, TÜİK'in derlediği verilerden faydalanılmaktadır. (Tablodaki A.1.1.1-İhracat FOB ve A.1.2.1-İthalat CIF verileri, TÜİK tarafından hazırlanarak yayımlanan dış ticaret verileridir.) Bununla beraber TÜİK verileri ödemeler dengesinin amaçları ile örtüşmediğinden, ödemeler dengesinin oluşturulmasında TÜİK verileri üzerinde bazı uyarlama işlemleri gerçekleştirilmekte ve bu uyarlamalar tabloda alt kalemlerde gösterilmektedir. Bu uyarlamaları şöyle sıralayabiliriz:

İlk olarak TÜİK verileri, ülke ticaretinde önemli bir yer tutan bavul ticaretini kapsamaz. Bavul ticareti tutarı, yine TÜİK tarafından bavul ticareti yapan kişilerin çıkış yaptığı kara, hava ve deniz gümrük kapılarında üçer aylık dönemlerde gerçekleştirilen Bavul Ticareti Anketi yoluyla tahmin edilmekte ve TÜİK'in bu tahminlerine TCMB tarafından ödemeler dengesinin A.1.1.2-*Bavul Ticareti* kaleminde ayrıca yer verilmektedir. Bavul Ticareti Anketi üç ayda bir yapıldığından, bu anketin yapılmadığı aylar için ödemeler dengesi hesaplamalarında tahmin yöntemi kullanılmakta, daha sonra bu tahminler anket sonuçlarına göre güncellenmektedir. (Bavul ticareti yoluyla yapılan ithalat TÜİK istatistiklerinde zaten kapsanıyor olduğundan, ithalat altında ayrıca bir bavul ticareti kalemi yer almıyor.)

İkinci uyarlama ihtiyacı, TÜİK verilerinin ihracat ve ithalat için farklı teslim şekillerine göre derlenmesinden kaynaklanmaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan ithalat verileri CIF değeriyle, ihracat verileri ise FOB değeriyle hesaplanır. Yani TÜİK'in ithalat verileri navlun ve sigorta ödemelerini de içerirken ihracat tutarlarının hesaplanmasında bu giderler hariç tutulur. Dış ticaret istatistikleri bağlamında ihracatçının eline geçen tutar ve ithalatçının maliyeti önem taşıdığından bu hesaplama yöntemi tutarlıdır. Ancak amaç ülkenin mal ticareti dengesinin bulunması olduğunda, karşılaştırmanın aynı taşıma şekline göre yapılması gerekir. Navlun ve sigorta mal ticaretinin bir parçası olmayıp bir hizmet gideri olduğundan, ödemeler dengesi içinde mal ticaretinin bir paçası olarak değil, hizmet dengesi altında gösterilmelidir. TCMB'nin ödemeler dengesi sunumunda TÜİK'in dış ticaret verileri A.1.2.1- İthalat CIF satırında gösterilmekte, bu tutarın içindeki navlun ve sigorta maliyetine ise A.1.2.2-Uyarlama: Navlun ve Sigorta kaleminde ayrıca yer verilmektedir. TÜİK verilerinden bu sigorta ve navlun bedellerinin düşülmesiyle de FOB ithalat değerine ulaşılmaktadır. Yapılan navlun ve sigorta harcamaları ülke dışından alınan bir hizmet ise, bunlar ödemeler dengesinin hizmet dengesi kısmında ayrıca gösterilir.

Uyarlama gerektiren üçüncü nokta TÜİK'in dış ticaret verilerini *özel ticaret sistemine* göre hesaplamasıyla ortaya çıkmaktadır. Dış ticaret başlığı altında daha ayrıntılı inceleyeceğimiz bu sistemde dış ticaret verilerinin hesaplanmasında ülkenin gümrük sınırı esas alınmakta, gümrük sınırları dışına çıkan mallar ihracat, gümrük sınırından giren mallar da ithalat olarak kabul edilmektedir. Ülke sınırları içinde bulunan serbest bölgeler, gümrüksüz satış mağazaları ve gümrük antrepoları gümrük sınırları dışında sayıldığından, özel ticaret sistemine göre hesaplanan dış ticaret, ülkenin dış dünya ile yaptığı dış ticaretin bütününe yansıtılmaz. Ödemeler dengesi tablosunda dış ticaret, ülkenin siyasi sınırlarını aşan malları tanımlar. Bu sebeple TÜİK tarafından yayımla-

nan ihracat verileri, yine TÜİK tarafından derlenen, serbest bölgelerin dış ülkeler ve gümrük sınırı içindeki kişilerle yaptığı ticaret verileri kullanılarak genel ticaret sistemine dönüştürülmekte, özel ve genel ticaret sistemleri arasındaki fark, TCMB tarafından A.1.1.3-Uyarlama: Diğer Mallar ve A.1.2.3- Uyarlama: Diğer Mallar kalemlerinde ayrıca gösterilmektedir.

Dördüncü olarak limanlarda sağlanan mallar, ticaret işlemi ülke sınırları içinde gerçekleştiğinden TÜİK verilerinde yer almaz. Ancak farklı ülke yerleşikleri arasında bir mülkiyet değişimine işaret eden bu ticaret türü, ödemeler dengesi çerçevesinde dış ticaret olarak değerlendirilmekte ve uyarlama kalemleri altında gösterilmektedir.<sup>10</sup>

Bunun yanı sıra TÜİK verilerine dâhil olmayan, finansal kiralama yoluyla yapılan ithalat da A.1.2.3- *Uyarlama: Diğer Mallar* kalemine eklenmektedir.

Toparlamak gerekirse;

- A.1.1.3- Uyarlama: Diğer Mallar kalemi özel ticaret sisteminin genel ticaret sistemine dönüştürülmesi için gerekli olan kayıtları ve limanlarda sağlanan malları,
- A.1.2.2- Uyarlama: Navlun ve Sigorta kalemi, CIF teslim şekline göre derlenmiş verilerin FOB teslim şekline çevrilmesi için yapılan kayıtları,
- A.1.2.3- Uyarlama: Diğer Mallar kalemi ise özel ticaret sisteminin genel ticaret sistemine dönüştürülmesi için gerekli olan kayıtları ve ithalatta finansal kiralama yoluyla yapılan dış ticareti

çermektedir.<sup>11</sup>

Transit ticaretten elde edilen gelir A.2- *Net Transit Ticaret Geliri* kaleminde gösterilir. Transit ticaret, yurt dışından alınan bir malın ülkeye sokulmadan, yani fiili olarak ithal edilmeden bir üçüncü ülkeye satılmasıdır. Malı satan firmaya ödenen tutar ile malı alan firmadan tahsil edilen tutar arasındaki fark, transit ticareti yapanın kârını oluşturur.<sup>12</sup>

A.3- *Parasal Olmayan Altın* kalemi ise hükümetler, merkez bankaları ve uluslararası para kuruluşları arasındaki altın hareketleri dışında, taraflardan en az birinin özel sektöre ait olduğu altın transferlerinin gösterildiği kalemdir.<sup>13</sup>

### *Hizmetler Dengesi*

Ödemeler dengesi tablosunda Hizmetler Dengesi başlığı, ülke yerleşiklerinin, diğer ülke yerleşikleriyle arasındaki hizmet alış verişinin kaydedildiği kalemdir.<sup>14</sup> Turizm, finansal hizmet-

<sup>10</sup> *Beşinci El Kitabı*'na göre 2014 öncesinde limanlarda sağlanan mallar, uyarlama kalemleri altında değil, dış ticaret dengesi altında ayrı bir kalemden gösterilmekteydi.

<sup>11</sup> TCMB (f), s. 14.

<sup>12</sup> *Beşinci El Kitabı*'na göre 2014 öncesinde hizmetler dengesine yansıtılan transit ticaret geliri, *Altıncı El Kitabı*'na geçişle birlikte dış ticaret dengesi altında gösterilmeye başlanmıştır.

<sup>13</sup> Parasal altın dış ticaret dengesinde değil, sermaye ve finans hesaplarında gösteriliyor.

<sup>14</sup> Hizmet sektörüne bağlı döviz transferleri görünmeyen işlem (invisibles) olarak da adlandırılır.

ler, taşımacılık, reklamcılık gibi hizmet sektörüne dâhil faaliyetlerden elde edilen gelirler ve bunlara yapılan harcamalar hizmet dengesi içinde gösterilir. Hizmet sektörü altında sınıflanan herhangi bir faaliyet sonucu elde edilen gelirin tamamı hizmet dengesinin konusudur. Bu anlamda hizmet dengesinin yalnız emek karşılığı elde edilen gelirleri gösterdiği düşünülmemelidir. Örnek vermek gerekirse bir turistin Türkiye’de harcadığı paranın tamamı, bu harcamaların bir kısmı hediyelik eşya ya da restoranda ısmarlanan öğle yemeği gibi fiziki mallara yönelik olsa da, istatistiklerde hizmet geliri olarak kaydedilir. Ödemeler dengesini etkileyen bir gelir ya da giderin hizmet olarak nitelenmesi için bu gelirin hizmet sektörü içinde sınıflandırılan bir faaliyet sonucu elde edilmesi yeterlidir.

**TABLO 6.4**  
2015 Yılı Hizmetler Dengesi (milyon ABD Doları)

Detaylı sunum

B	HİZMETLER DENGESİ	24.119
B.a	Gelir	46.273
B.b	Gider	22.154
B.1	İşlem gören mallar	67
B.1.a	Gelir	124
B.1.b	Gider	57
B.2	Tamir ve bakım hizmetleri	-315
B.2.a	Gelir	28
B.2.b	Gider	343
B.3	Taşımacılık	5.958
B.3.a	Gelir	14.253
B.3.b	Gider	8.295
B.3.1	Navlun	- 1.485
B.3.1.a	Gelir	3.397
B.3.1.b	Gider	4.882
B.3.2	Diğer taşımacılık	7.443
B.3.2.a	Gelir	10.856
B.3.2.b	Gider	3.413
B.4	Seyahat	21.248
B.4.a	Gelir	26.616
B.4.b	Gider	5.368
B.5	İnşaat hizmetleri	374
B.5.a	Gelir	374
B.5.b	Gider	-
B.6	Sigorta hizmetleri	-313
B.6.a	Gelir	1.062
B.6.b	Gider	1.375
B.7	Finansal hizmetler	-1.121
B.7.a	Gelir	658
B.7.b	Gider	1.779

B.8	Diğer ticari hizmetler	-1.514
B.8.a	Gelir	248
B.8.b	Gider	1.762
B.9	Resmi hizmetler	-1.076
B.9.a	Gelir	826
B.9.b	Gider	1.902
B.10	Diğer hizmetler	811
B.10.a	Gelir	2.084
B.10.b	Gider	1.273

$$B = B.1 + B.2 + B.3 + B.4 + B.5 + B.6 + B.7 + B.8 + B.9 + B.10$$

$$B = B.a - B.b$$

$$B.1 = B.1.a - B.1.b$$

$$B.2 = B.2.a - B.2.b$$

$$B.3 = B.3.a - B.3.b$$

$$B.3.a = B.3.1.a - B.3.2.a$$

$$B.3.b = B.3.1.b - B.3.2.b$$

$$B.4 = B.4.a - B.4.b$$

$$B.5 = B.5.a - B.5.b$$

$$B.6 = B.6.a - B.6.b$$

$$B.7 = B.7.a - B.7.b$$

$$B.8 = B.8.a - B.8.b$$

$$B.9 = B.9.a - B.9.b$$

$$B.10 = B.10.a - B.10.b$$

Kaynak: TCMB.

Hizmetler Dengesi; B.1- *İşlem Gören Mallar*, B.2-*Tamir ve Bakım Hizmetleri*, B.3-*Taşımacılık*, B.4- *Seyahat*, B.5- *İnşaat Hizmetleri*, B.6- *Sigorta Hizmetleri*, B.7- *Finansal Hizmetler*, B.8- *Diğer Ticari Hizmetler*, B.9- *Resmi Hizmetler* ve B.10- *Diğer Hizmetler* alt başlıklarının toplamından oluşmaktadır (Tablo 6.4). Bu kalemlerin her birine ait toplam gelir ve toplam gider, ödemeler dengesi tablosunda ayrıca gösterilmektedir. B.a- *Gelir* ve B.b- *Gider* kalemleri de, her bir başlığın altındaki gelir ve giderlerin toplamını verir.

Tabloda gelir ve gider kalemleri her zaman pozitif işaretli olmakta, gelir kalemlerinden gider kalemleri çıkarılarak ana başlık toplamlarına ulaşılmaktadır. Buna göre ana başlıklarda denenin pozitif olması, bu kalemden fazla bulunduğunu, ana başlığın negatif bakiye vermesi ise o kalemden açık verildiğini gösterir.

B.1- *İşlem Gören Mallar* kalemi, ihrac (ithal) edildikten sonra işlem gören ve tekrar ithal (ihrac) edilen mallarda oraya çıkan giderlerin (gelirlerin) kaydedildiği kalemdir.<sup>15</sup>

B.2- *Tamir ve Bakım Hizmetleri* kalemi, yurt içindeki malların yurt dışında tamiri için ödenen giderler ile yurt dışındaki malların yurt içinde tamir edilmesi ile elde edilen gelirlerin kaydedildiği kalemdir.<sup>16</sup>

15 *Beşinci El Kitabı*'na göre 2014 öncesinde bu tür işlemler dış ticaret dengesinde ihracat ve ithalat olarak ayrı ayrı gösterilmekte, dolayısıyla bu mal üzerinde yapılan işlemde doğan gelir ve giderler de dış ticaretin bir parçası olarak kaydedilmekteydi.

16 Herhangi bir mülkiyet değişimine konu olmayan bu tür işlemler, 2014 öncesinde *Beşinci El Kitabı*'na göre dış ticaret altında kaydedilmekteydi.

Hem işlem gören mallar hem de tamir ve bakım hizmetleri bilgileri TÜİK'ten alınmaktadır.

*B.3- Taşımacılık* kalemi, mal ticaretine ilişkin taşımacılık verilerini içeren *B.3.1- Navlun ve uluslararası yolcu ve bagaj taşımacılığı* ile posta ve kurye hizmetlerini içeren *B.3.2- Diğer Taşımacılık* olmak üzere iki kalem altında izlenmektedir. Navlun toplamının hesaplanmasında, ihracatta yurt içinde yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri gelir olarak; ithalatta yurt dışında yerleşik kişilerce gerçekleştirilen taşıma bedelleri ise gider olarak kaydedilir.<sup>17</sup>

*B.4- Seyahat* kalemi, turizm gelir ve giderlerini yansıtmaktadır.<sup>18</sup> Turizm gelirleri, turistlerin seyahatleri süresince satın aldıkları bütün mal ve hizmetleri, yani turistlerin ülke içinde yaptığı toplam harcamayı ifade eder. Turizm faaliyetlerine, bir yıldan kısa süreli olmak üzere eğitim, sağlık, iş ya da eğlence ve dinlenme amaçlı bütün seyahatler dâhildir. Turizm geliri istatistikleri, TÜİK tarafından üç ayda bir gerçekleştirilen *Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketi*'yle elde edilen bilgilerden faydalanılarak hesaplanır. Anket yardımıyla ulaşılan ortalama harcama tutarı, her ay ülkeye giriş yapan turist sayısı ile çarpılarak aylık toplam turizm geliri tahmin edilmektedir.<sup>19</sup> Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketi üç ayda bir yapıldığından, bu anketin yapılmadığı aylar için ödemeler dengesi hesaplamalarında tahmin yöntemi kullanılmakta, daha sonra bu tahminler anket sonuçlarına göre güncellenmektedir. Yurt dışında yaşayan Türkiye vatandaşlarının ülkemize yaptığı seyahatlerde gerçekleştirdikleri harcamalar da turizm gelirlerine dâhildir. Turizm giderlerinin hesaplanmasında ise yine TÜİK tarafından gerçekleştirilen *Vatandaş Giriş Anketi* sonuçlarından yararlanılmakta, bu anketlerden elde edilen ortalama harcama tutarı, yurt dışına çıkan kişi sayısı ile çarpılarak toplam turizm giderine ulaşılmaktadır. İstatistiklerde turizm gelirlerinin tamamı hizmet geliri olarak kaydedilse de turistlerce yapılan harcamaların önemli bölümü aslında fiziki mallar için yapılan harcamalara karşılık gelir.<sup>20</sup>

*B.5- İnşaat* kalemi, yurt içinde yerleşik inşaat şirketlerinin yurt dışında gerçekleştirdikleri inşaat hizmetleri karşılığında elde ettikleri gelir toplamını vermektedir.<sup>21</sup> İnşaat şirketlerince verilen hizmetin karşılığı genelde aynı dönemde tahsil edilmediğinden, bu veriler yorumlanırken hak ediş bedellerinin geç tahsil edilmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.<sup>22</sup>

*B.6- Sigorta Hizmetleri*, yurt içi yerleşiklerin yabancı sigorta şirketlerinden aldıkları hizmet karşılığında ödedikleri bedeller ile yerli sigorta şirketlerince yabancılara verilen sigorta hizmetleri karşılığında tahsil edilen gelirleri kapsar.<sup>23</sup>

*B.7- Finansal Hizmetler* kalemi, sigorta ve emeklilik fonları hariç olmak üzere finansal hizmetlerden kaynaklanan gelir ve giderleri gösterir.<sup>24</sup>

<sup>17</sup> Veriler TÜİK tarafından aylık olarak gümrük beyannamelerinden derlenmektedir.

<sup>18</sup> *Beşinci El Kitabı*'na göre 2014 öncesinde bu kalem turizm olarak adlandırılmaktaydı.

<sup>19</sup> Milliyetlere göre ziyaretçi sayısı ve ortalama harcama bilgilerine TCMB'nin <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasından ulaşılabilir.

<sup>20</sup> Turizm gelirlerinin tahmin metodunda 2013 yılında yapılan değişiklikte birlikte, 2004-2011 döneminin verileri ortalama kabaca % 5 oranında yukarı yönlü güncellenmiştir.

<sup>21</sup> TCMB'den aldığımız bilgiye göre, yurt dışında yerleşik kişilerden alınan inşaat hizmetlerine karşılık yurt dışına ödenen tutarlara ilişkin henüz veri derlenmemektedir.

<sup>22</sup> Veriler, bankalar tarafından TCMB'ye yapılan raporlamalardan alınmaktadır.

<sup>23</sup> Bu kalemin hesaplanmasında yurt içi ve yurt dışında yerleşik sigorta ve reasürans şirketlerinin TCMB'ye ilettiği veriler ile, TÜİK tarafından gümrük beyannamelerinden elde edilen navlun sigortası bilgilerinden faydalanılmaktadır.

<sup>24</sup> Veriler bankalar tarafından TCMB'ye raporlanmaktadır.

Mal ticaretine bağlı olarak ödenen komisyon ve benzeri gelir ve giderler *B.8- Diğer Ticari Hizmetler* kalemi içinde verilmektedir.<sup>25</sup>

Hükümet dış teşkilat hizmet gelir ve giderleri *B.9- Resmi Hizmetler* kalemi altında yer almaktadır.<sup>26</sup>

Sayılanlar dışındaki diğer bütün hizmet gelir ve giderleri *B.10- Diğer Hizmetler* kalemi altında toplanmaktadır. Bunlar arasında yer alan kalemler olarak telekomünikasyon, haber ajansı hizmetleri, telif hakkı ve lisans ücretleri, imtiyaz haklarına ilişkin hizmetler sıralanabilir.

Hizmet dengesi altındaki kalemler içinde Türkiye’de turizmin özel bir yeri bulunmaktadır. Diğer hizmet kalemlerinin toplamı kabaca dengede olduğundan, ülkenin hizmet gelir dengesinin büyük oranda turizm sektöründe belirlendiği söylenebilir. Turizm sektörü, mal ticaretindeki yüksek oranlı açıkların bir nebze dengelenmesine katkı sağlamaktadır.

### *Birincil Gelir Dengesi*

Birincil gelir dengesi bir ülkenin, sahip olduğu üretim faktörleri sayesinde elde ettiği gelirler ile başka ülkelerin üretim faktörlerini kullanması sonucu yaptığı giderlerin farkını ifade etmektedir.<sup>27</sup> Birincil gelir dengesi genelde, en temel iki üretim faktörü olan emek ve sermayenin gelir-giderleri olmak üzere iki bölümde incelenir. Buna uygun olarak Türkiye’de de ödemeler dengesi tablosunun birincil gelir dengesi bölümü; *C.1- Ücret Ödemeleri* ve *C.2- Yatırım Geliri*’nin toplamından oluşmaktadır (bkz. Tablo 6.5). Bunlardan ilki emek karşılığında elde edilen gelirler ve yapılan ödemeleri gösterirken, ikincisi sermaye kazanç ve giderlerini kapsar.<sup>28</sup>

Birincil gelir dengesinde alt gelir ve gider kalemleri pozitif işaretlerle gösterilmekte, gelir kalemlerinden gider kalemleri çıkarılarak ana başlık toplamlarına ulaşılmaktadır. Buna göre ana başlıklarda dengenin pozitif olması, bir üretim faktörünün (emek ya da sermaye) yurt dışına kullanılması sonucu elde edilen gelirlerin bu tür giderleri aştığına işaret ederken, dengenin negatif olması birincil gelir dengesinin o ana kaleminde açık verildiğini gösterir.

*C.1- Ücret Ödemeleri* kaleminde, Türkiye’de çalışmakta olan yabancılara ödenen ücretler gider, yurt dışında çalışan yurt içi yerleşiklerin ücretleri ise gelir olarak kaydedilmektedir. Ücret ödemeleri verisi, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çalışma izni verilen yabancı sayısı esas alınarak tahmin edilmekte, dolayısıyla resmi verilere dayanan bu göstergeler kaçak çalışanlara ödenen ücretleri kapsamamaktadır. Cari işlem istatistiklerinin hesaplanmasında, yurt dışında çalışan Türk işçileri yurt içi yerleşik olarak kabul edilmediğinden, bu kişilerin yurda gönderdikleri dövizler birincil gelir dengesi içinde gösterilmez. Bir başka ifadeyle yurt dışında yerleşmiş vatandaşlar, ülkenin emek gücü içerisinde kabul edilmemektedir. (Yurt dışında yerleşmiş kişilerin Türkiye’ye gönderdikleri paralar aşağıda inceleyeceğimiz ikincil gelir kalemi altında gösterilir.)

<sup>25</sup> Veri kaynağı bankalardır.

<sup>26</sup> Veriler TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.

<sup>27</sup> *Beşinci El Kitabı*’na göre 2014 öncesinde “birincil gelir dengesi”, “gelir dengesi” olarak adlandırılmaktaydı.

<sup>28</sup> Tablo 6.5’te *Diğer Yatırımlar* başlığının alt kalemlerine yer verilmemiştir. Ayrıntılı sunumun tamamına Veriye Erişim bölümünde belirtilen linklerden ulaşılabilir.

**TABLO 6.5**  
**2015 Yılı Gelir Dengesi (milyon ABD Doları)**

Detaylı sunum

C	<b>BİRİNCİL GELİR DENGESİ</b>	-9.525
C.a	Gelir	4.471
C.b	Gider	13.996
C.1	Ücret ödemeleri	-407
C.1.a	Gelir	443
C.1.b	Gider	850
C.2	Yatırım geliri	-9.118
C.2.a	Gelir	4.028
C.2.b	Gider	13.146
C.2.1	Doğrudan yatırım	-3.171
C.2.1.a	Gelir	225
C.2.1.b	Gider	3.396
C.2.2	Portföy yatırımları	-2.479
C.2.2.a	Gelir	2.081
C.2.2.b	Gider	4.560
C.2.3	Diğer yatırımlar	-3.468
C.2.3.1	Faiz geliri	1.722
C.2.3.2	Faiz gideri	5.190

$$C = C.a - C.b$$

$$C = C.1 + C.2$$

$$C.1 = C.1.a - C.1.b$$

$$C.2 = C.2.a - C.2.b$$

$$C.2 = C.2.1 + C.2.2 + C.2.3$$

$$C.2.1 = C.2.1.a - C.2.1.b$$

$$C.2.2 = C.2.2.a - C.2.2.b$$

$$C.2.3 = C.2.3.1 - C.2.3.2$$

**Kaynak:** TCMB.

Başka ülkelere aktarılan finansal kaynaklar karşılığında elde edilen gelirler ise, C.2- Yatırım Gelirleri başlığı altında incelenmektedir. Yatırım gelirleri, C.2.1-Doğrudan Yatırımlar, C.2.2-Portföy Yatırımları ve C.2.3- Diğer Yatırımlar kalemlerinin toplamından oluşur. Başlık kapsamındaki yatırımlar sonucu elde edilen gelir ve giderler, her bir başlık altındaki ilgili gelir ve gider kalemlerinde yer alır.

C.2.1- Doğrudan Yatırımlar kalemi, yurt dışında yapılan doğrudan yatırımlardan elde edilen kârlar (gelir) ile yabancıların yurt içindeki yatırımlardan elde ettikleri kârın yurt dışına transferlerinden (gider) oluşur. Yabancı yatırımlarca elde edilen kârların, yurt dışına transfer edilerek sermayeye eklenen kısmı yurt dışından gelen yeni sermaye gibi değerlendirilmekte ve gelir hesapları altında gösterilmemektedir. Bu tutarlar, aşağıda incelenecek olan finans hesabı içinde, yurt dışından taze doğrudan yatırım girişi olarak değerlendirilir<sup>29</sup> (bkz. s. 218).

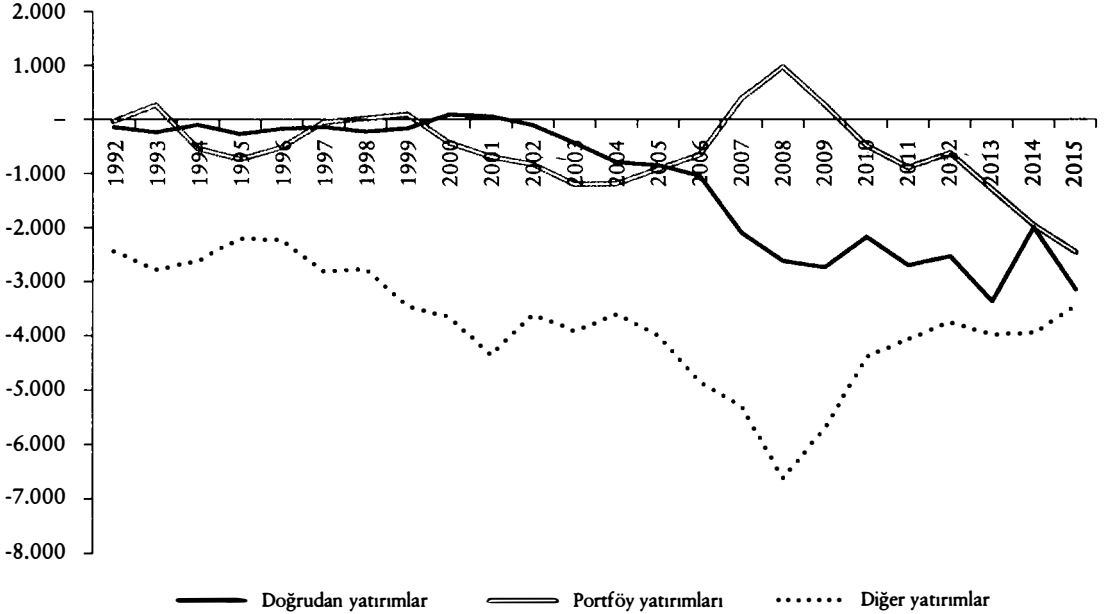
<sup>29</sup> Veriler banka raporlarından elde edilmektedir.



Doğrudan yatırım amacı dışında, hisse senedi, tahvil, bono gibi portföy yatırımlarından elde edilen gelir ve giderler C.2.2-Portföy Yatırımları kalemi altında izlenmektedir. Bu kalem altında kaydedilen tutarların anapara değil, yatırım araçları aracılığıyla elde edilen faiz, kâr payı ve benzeri gelir-giderlerden oluştuğu dikkatten kaçırılmamalıdır.<sup>30</sup> Yatırıma yönlendirilen anapara tutarları ise gelir dengesinde değil, finans hesabı altında izlenmektedir<sup>31</sup> (bkz. s. 218).

C.2.3- Diğer Yatırımlar başlığı, mevduat ve kredi işlemleri sonucu oluşan faiz gelir ve giderlerinin izlendiği kalemdir. Türk vatandaşlarının yurt dışındaki mevduatları karşılığında aldıkları faizler ile yerli kuruluşlarca yurt dışına kullandırılan kredilerden elde edilen faiz gelirleri gelir hesabında, yabancı yatırımcıların Türkiye'deki mevduatları ve yurt içinde yerleşiklerin yurt dışından kullandıkları krediler karşılığında yurt dışına ödenen faizler ise gider hesabında kaydedilir.<sup>32</sup>

GRAFİK 6.1  
Net Yatırım Gelirinin Dağılımı (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

<sup>30</sup> TCMB nezdinde rezerv olarak tutulan menkul kıymetlere ait gelirler tahakkuk esasına göre kaydedilirken, diğer portföy gelir ve giderleri nakit esasına göre kaydedilmektedir.

<sup>31</sup> Veri kaynağı, TCMB ve bankalardır.

<sup>32</sup> TCMB nezdinde tutulan kredi mektuplu döviz mevduatlarına ait giderler tahakkuk esasına göre, diğer sektörlere ilişkin gelir ve giderler ise nakit esasına göre kaydedilmektedir.

Bilgiler, TCMB ve banka raporlarından elde edilmektedir.

1992'den günümüze net yatırım gelirlerine Grafik 6.1'de yer verilmektedir. Yurt dışına en büyük gelir transferi, yurt dışından kredi yoluyla yüklü miktarda kaynak kullanımına bağlı olarak ödenen faizlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda, düşük faiz oranları ve düşük dış kredi hacmine bağlı olarak diğer yatırımlar kaleminde kısmi bir düzelme gözlemlenmektedir. Buna karşın doğrudan yatırımlardaki artışa paralel olarak kâr transferlerinde artış yaşanmaktadır. Portföy yatırımlarından kaynaklanan gelirlerde ise, sermaye ve finans piyasalarındaki değişimlere bağlı olarak dalgalı bir seyir görülmektedir.

### *İkincil Gelir Dengesi*

Ödemeler dengesindeki hacimce en büyük işlem çeşidini, mübadele türündeki (exchange), taraflardan birinin karşı tarafa bir ekonomik değer sağladığı, bunun karşılığında da eşit bir değer elde ettiği işlemler oluşturur. Ancak bunun dışında ülkeler arasında, taraflardan biri diğer tarafa ekonomik bir değeri devrederken bunun karşılığında herhangi bir ekonomik değer almadığı işlemler de gerçekleşebilmektedir. Karşılıksız transfer olarak adlandırılan bu tür işlemler, ödemeler dengesi tablosunda ikincil gelir dengesi altında sınıflandırılır. Karşılıksız transferlere örnek olarak karşılıksız yardımlar, yurt dışında çalışan işçilerin yakınlarına yaptığı transferler ve yurt dışından emekli olan kişilerin yabancı ülkelere aldıkları emekli maaşları gösterilebilir.

Ödemeler dengesi tablosunda ikincil gelir dengesi, *D.1- Genel Hükümet* ve *D.2- Diğer Sektörler* olmak üzere iki başlık altında izlenmektedir (Tablo 6.6).

Tabloda yurt dışına yapılan transferler negatif, yurt dışından gelen transferler ise pozitif işaretlerle gösterilir.

**TABLO 6.6**  
2015 Yılı Cari Transferleri (milyon ABD Doları)

#### Detaylı sunum

D	İKİNCİL GELİR DENGESİ	1.322
D.1	Genel hükümet	516
D.2	Diğer sektörler	806
D.2.1	Kişisel transferler	952
D.2.1.1	İşçi gelirleri	714
D.2.1.2	Diğer kişisel transferler	238
D.2.2	Diğer transferler	-146

$$D = D.1 + D.2$$

$$D.2 = D.2.1 + D.2.2$$

$$D.2.1 = D.2.1.1 + D.2.1.2$$

Kaynak: TCMB.

Ülkelerarası hibe yoluyla yurt dışından gelen transferler, yabancı ve Türk elçilik ve konsolosluklarının yaptıkları işlemler nedeniyle sağladıkları gelirler ile yurt dışında yerleşik Türk vatandaşlarının bedelli askerlik için ödediği tutarlar *D.1- Genel Hükümet* kaleminde izlenmekte-

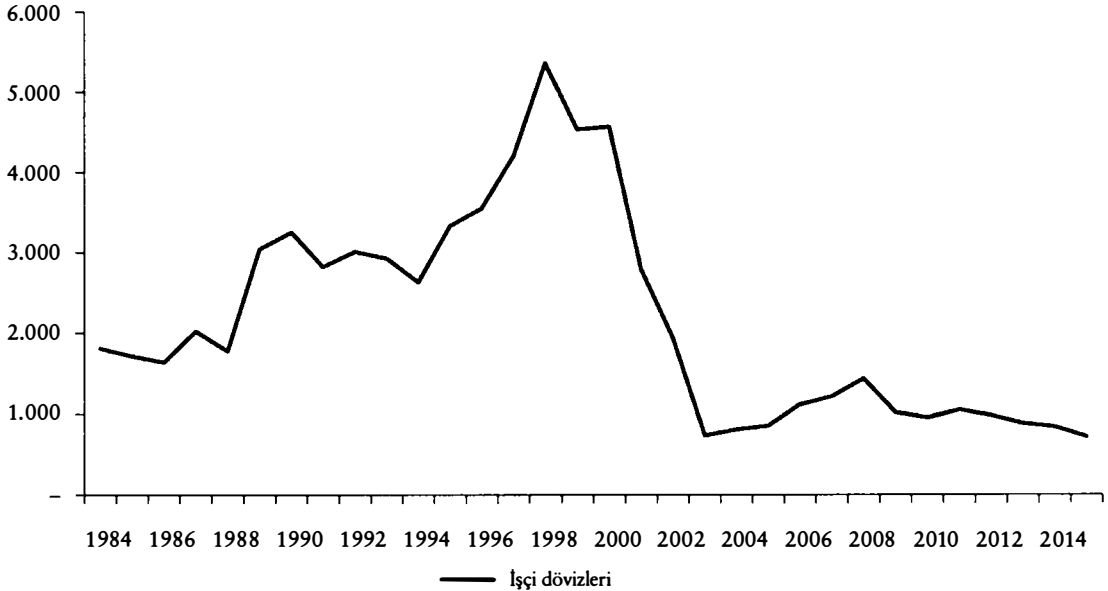
dir.<sup>33</sup> Tabloda bu kapsamdaki gelir ve giderler ayrı ayrı gösterilmemekte, yalnızca alınan transferler ile yapılan transferlerin netleştirilmesi sonucu elde edilen tutar yansıtılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, düşük ve orta gelirli ülkelerin yatırımlarını finanse etmelerinde önemli bir yer tutan dış yardımlar zaman içinde giderek bu önemini kaybettiğinden, günümüzde bu yolla elde edilen gelir, ödemeler dengesi içinde küçük bir paya sahiptir.

Genel hükümet dışında yurda gelen karşılıksız transferlerin izlendiği *D.2- Diğer Sektörler* kalemi, *D.2.1- Kişisel Gelirler* ve *D.2.2- Diğer Transferler* olmak üzere iki başlıktan oluşur. Kişisel gelirler de *D.2.1.1- İşçi Gelirleri* ve *D.2.1.2- Diğer Kişisel Transferler* olmak üzere iki kaleme de incelenmektedir.

Yurt dışında yerleşik Türk vatandaşları tarafından Türkiye'deki yakınlarına havale olarak gönderilen tutarlar *D.2.1.1- İşçi Gelirleri* kalemi altında izlenir. Yurt dışında yerleşik Türk vatandaşlarının Türkiye'deki kendi hesaplarına gönderdikleri tutarlar ise karşılıksız transfer niteliği taşımamakta ve bu paralar aşağıda sermaye dengesi altında inceleyeceğimiz *Mevduatlar* başlığında gösterilmektedir. İşçi dövizleri dışındaki, yurt içi yerleşik özel kişilerle yurt dışı yerleşik özel kişiler arasında gerçekleşen tüm transferler ise *D.2.1.2- Diğer Kişisel Transferler* başlığında kaydedilir.<sup>34</sup>

GRAFİK 6.2  
Yurt Dışında Çalışan İşçilerin Türkiye'ye Transferleri (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

<sup>33</sup> İstatistiklerin derlenmesinde, TCMB ve bankaların kayıtlarından yararlanılmaktadır.

<sup>34</sup> Her iki kalemin verileri, bankalar tarafından TCMB'ye raporlanmaktadır.

Sigorta işlemlerinden (reasürans) kaynaklanan prim ve tazminatlar ise D.2.2- Diğer Transferler kaleminde yer almaktadır.

1984-2015 yılları arasında D.2.1.1- İşçi Gelirleri kaleminin yıllık gelişimine Grafik 6.2'de yer verilmektedir. Özellikle 1980 öncesi dönemde en önemli dış finansman kalemi olan işçi dövizleri, ilerleyen dönemlerde artış kaydetmeye devam etse de, ihracat ve turizm gibi döviz kazandırıcı diğer faaliyetlerdeki hızlı gelişim sonucunda nispi önemini giderek kaybetmiştir. Buna ilave olarak 90'ların sonundan itibaren işçi dövizlerinde mutlak anlamda hızlı bir düşüş yaşandığı tablo da görülebilmektedir. 2000'li yılların başında 1 milyar ABD Doları seviyesine kadar düşmüş olan işçi dövizleri, yakından takip edilen bir döviz kaynağı olma özelliğini günümüzde kaybetmiştir.

### *Finans Hesabı*

Cari işlemler dengesinin ikinci ana bölümünü, parasal akımları gösteren *Finans Hesabı* oluşturmaktadır.<sup>35</sup> Finansal varlık ve yükümlülüklerdeki değişimin izlendiği finans hesabı, 1- *Doğrudan Yatırımlar*, 2- *Portföy Yatırımları*, 3- *Diğer Yatırımlar* ve 4- *Rezerv Varlıklar* olmak üzere dört ana kalem altında toplanmaktadır. Finans hesaplarının ilk üç kalemi, dış dünya ile karşılıklı para hareketlerini içerirken, Rezerv Varlıklar kalemi resmi rezervlerdeki değişimi ifade etmektedir.

Bir ülkenin üretimi o ülkenin toplam tüketim ve yatırım harcamalarını karşılamakta yetersiz kalıyorsa, aradaki farkı finanse edebilmek için yurt dışından sermaye temin etme ihtiyacı ortaya çıkar. Ödemeler dengesi içerisindeki finans hesapları kullanıcılara, bu tasarruf açığının ne şekilde finanse edildiğinin analiz edilmesine olanak sağlayan verileri sunmaktadır. Türkiye gibi genelde cari işlemler açığı veren ülkelerde, bu verilerin ayrıntıları özellikle önem kazanmaktadır.

Cari açığın finansmanında en tercih edilen yöntem olarak doğrudan yatırımlar öne çıkmaktadır.

### *Doğrudan Yatırımlar*

Doğrudan yabancı yatırım, yabancı bir kişi ya da şirketin, ülke içindeki bir işletmeye sağladığı sermaye ile o işletmenin yönetimini etkileme gücü kazandığı durumu ifade etmektedir. Ödemeler dengesi istatistikleri bağlamında yurt dışı yerleşik kişinin,

- bir yurt içi yerleşik kişiye ait işletmeyi tamamen ya da yönetimde söz sahibi olmak koşuluyla kısmen satın alması,
- yurt içinde sıfırdan bir işletme kurması,

**35** Aslında TCMB sunumunda sermaye akımlarını gösteren, *Sermaye Hesabı* ve *Finans Hesabı* olmak üzere iki başlık bulunmaktadır. Sermaye hesabı altındaki tek kalem ise, üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların (ticari marka, lisans vb.) edinimi ve elden çıkarılması sonucunda oluşan para transferlerini içeren *Üretilmeyen ve Finansal Olmayan Varlıklar* hesabıdır. Uygulamada bu hesapta yalnız sporcuların bonservis bedeli olarak yurt dışından elde edilen gelirler ve bu kapsamda yurt dışına ödenen tutarlar gösterilmektedir. Bu kalem altındaki tutarlar göz ardı edilebilir büyüklükte olduğundan, incelememize doğrudan Finans Hesabı ile başlıyoruz.

- yurt içinde bir gayrimenkul satın alması ya da
- yurt içinde sahip olduğu bir şirkette ödenmiş sermaye artırımını yapması

doğrudan yatırım olarak tanımlanmaktadır. Yurda doğrudan fon girişi olmasa bile, yabancı sermayeye ait bir şirketin, elde ettiği kârı yurt dışına transfer etmek yerine sermayesine eklemesi de doğrudan yatırım olarak kabul edilmekte ve bu tür işlemler ödemeler dengesi istatistiklerine yurda yabancı sermaye girişi olarak yansıtılmaktadır.

Yurt içi yerleşikler üzerinde borç yaratmadığından doğrudan yatırım, finansal kırılganlığa yol açmayan bir cari açık finansman yöntemi olarak değerlendirilir. Doğrudan yatırımların ülke için asıl önemi ise, sermaye temininin ötesinde, ülkeye işletme bilgisi, üretim teknolojisi, bilgi birikimi kazandırması ve uluslararası dağıtım kanallarına erişim gibi diğer faydalarından kaynaklanmaktadır. Günümüzde küresel üretim zincirine entegre olmanın en kısa yolu, dünyadaki toplam doğrudan yabancı yatırım içerisinde yüksek bir paya sahip olmaktan geçmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların, etkinliğin ve rekabetin geliştirilmesi kanalıyla büyümeye pozitif etkisinin olduğu da savunulmaktadır. Diğer taraftan doğrudan yatırımların büyümeyi desteklediği tezine karşılık, doğrudan yatırım akışının büyümenin bir sonucu olduğu, ülkeye doğrudan yatırım çekme çabasının bir büyüme stratejisi olamayacağı da dile getirilmektedir.<sup>36</sup>

Ödemeler dengesi tablosunda Doğrudan Yatırımlar kalemi; 1.1- *Net Varlık Edinimi* ve 1.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* olmak üzere iki başlık altında izlenmektedir (Tablo 6.7). 1.1- Net

TABLO 6.7  
2015 Yılı Doğrudan Yatırımlar (milyon ABD Doları)

Detaylı sunum		
1	Doğrudan yatırımlar	-11.805
1.1	Net varlık edinimi	5.094
1.1.1	Sermaye	4.925
1.1.1.a	Yatırım	5.240
1.1.1.b	Tasfiye	315
1.1.2	Diğer sermaye (net)	169
1.2	Net yükümlülük oluşumu	16.899
1.2.1	Sermaye	11.575
1.2.1.a	Yatırım	11.939
1.2.1.b	Tasfiye	364
1.2.2	Diğer sermaye (net)	1.168
1.2.3	Gayrimenkul (net)	4.156

1 = 1.1 + 1.2

1.1 = 1.1.1 + 1.1.2

1.1.1 = 1.1.1.a + 1.1.1.b

1.2 = 1.2.1 + 1.2.2 + 1.2.3

1.2.1 = 1.2.1.a + 1.2.1.b

Kaynak: TCMB.

Varlık Edinimi yerli sermayenin hareketlerini, 1.2- Net Yükümlük Oluşumu kalemi ise yabancı sermayenin hareketlerini gösterir.

Doğrudan yatırımlar toplamına, net varlık ediniminden net yükümlülük oluşumunun çıkarılmasıyla ulaşılmakta, bu kalemin negatif olması ülkeye net doğrudan yatırım girişi olduğu anlamına gelmektedir.

Yurt içi yerleşiklerin doğrudan yatırımlarını gösteren 1.1- Net Varlık Edinimi kalemi iki alt başlığa ayrılır, 1.1.1- *Sermaye* kaleminde yurt içinde yerleşik kişilerin yurt dışında işletme kurarak ya da işletme satın alarak yaptıkları yatırımlara yer verilirken, 1.1.2- *Diğer Sermaye (Net)* kaleminde ise yurt dışındaki gayrimenkul alımları izlenmektedir.

1.1.1- Sermaye kalemi de 1.1.1.a- *Yatırım* ve 1.1.1.b-*Tasfiye* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan 1.1.1.a- Yatırım kalemi doğrudan yatırım amacıyla yurt dışına çıkarılan yerli sermayeyi, 1.1.1.b- Tasfiye kalemi ise yurt dışında yatırıma yönlendirilmiş yerli sermayenin tekrar yurda gelen kısmını gösterir. Yerli bir firma yurt dışında fabrika kurduğunda, yurt dışına transfer edilen tutar 1.1.1.a- Yatırım kaleminde gösterilir. İleriki bir tarihte bu fabrikanın satışı sonucu elde edilen sermaye yatırımcı tarafından tekrar yurda getirilirse, bu tutar da 1.1.1.b- Tasfiye kalemine kaydedilir. Yurt dışında yapılan doğrudan yatırım sonucu elde edilen kârın yurt içine transfer edilen kısmı ise, doğrudan yatırım kaleminde değil, birincil gelir dengesi içinde gösterilir<sup>37</sup> (bkz. s. 213).

1.1.2- Diğer Sermaye (Net) kalemi, yurt içindeki yatırımcıların yurt dışına gayrimenkul alımı için çıkardıkları sermaye ile yurt dışında sattıkları gayrimenkul karşılığında yurda getirdikleri paranın farkını verir.<sup>38</sup>

Yurt dışı yerleşiklerin doğrudan yatırımlarını gösteren 1.2- Net Yükümlülük Oluşumu kalemi ise 1.2.1- *Sermaye*, 1.2.2- *Diğer Sermaye* ve 1.2.3-*Gayrimenkul* olarak üçe ayrılır. 1.2.1-Sermaye kalemi, yurt dışında yerleşik kişilerin yurda getirdikleri doğrudan sermaye ile yurt içinde sahip oldukları şirket kârlarının, yurt dışına transfer edilmeyip, şirket sermayesine eklenen bölümden oluşur. Net varlık ediniminde olduğu gibi bu kalem de 1.2.1.a- *Yatırım* ve 1.2.1.b- *Tasfiye* olmak üzere iki alt başlıkta izlenmektedir. Bunlardan 1.2.1.a- Yatırım başlığı yabancı yatırımcıların bu şekilde getirdiği sermaye toplamını gösterirken, 1.2.1.b-Tasfiye başlığında ise yabancı yatırımcının daha önce yurda getirdiği sermayenin tasfiye edilerek tekrar yurt dışına çıkarılan kısmına yer verilir.<sup>39</sup>

1.2.2- Diğer Sermaye (Net) kalemi, doğrudan yatırım yapan yurt dışındaki kuruluş ile yurt

**37** Ödemeler dengesi içindeki yabancı sermaye kalemi, doğrudan yatırıma ilişkin giriş çıkış tutarlarını veren bir akım göstergesidir. Yabancı yatırım stoku da yine TCMB tarafından derlenmektedir. Finansal kesim dışındaki firmaların yurt dışındaki doğrudan sermaye yatırımlarının toplam değeri, TCMB'nin yayımladığı *Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri* tablosunda yer almaktadır. Bu tabloya TCMB'nin <http://www.tcmb.gov.tr/> sayfasında *Veriler / Dönemsel Veriler / Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri* başlığından ulaşılabilir.

**38** 1.1- *Net Varlık Edinimi* kaleminin hesaplanmasında verilerin tamamı, banka raporlarından alınmaktadır.

**39** Doğrudan yatırım sonucu elde edilen kâr yurt dışına çıkarılıyorsa bu tutarlar gelir hesabında gösterilir.

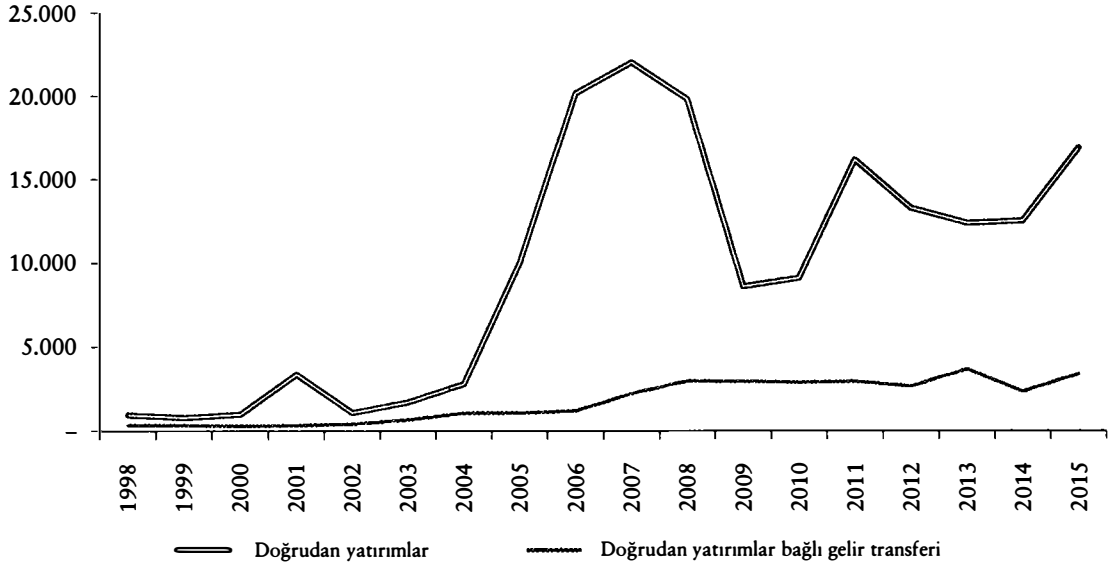
Veri kaynağı; bankalar, Doğrudan Yatırım Anketi, Hazine Müsteşarlığı, BİST bültenleri ve basında çıkan haberlerdir.

içindeki doğrudan yatırım şirketi arasındaki kredi ilişkilerinden doğan anapara transferleri ile bunların anaparalarının geri ödemelerinden oluşmaktadır.<sup>40</sup> Ödemeler dengesi tablosunda yalnız fon girişi ve çıkışlarının farkına yer verilmekte, 1.2.2-Diğer Sermaye (Net) kaleminin negatif olması, yurt dışına transfer edilen kredi anapara geri ödemelerinin o dönem için yurda gelen anapara tutarını aştığını göstermektedir.<sup>41</sup>

1.2.3- Gayrimenkul kalemi ise, yurt dışında yerleşik kişilerin ülkemizdeki gayrimenkul alımları ile sahip oldukları gayrimenkulleri satarak yurt dışına çıkardıkları sermayenin farkını vermektedir.<sup>42</sup>

Doğrudan yabancı yatırımlar ile yabancı yatırımlara bağlı yurt dışına kâr transferlerinin 1998-2015 yılları arasındaki gelişimine Grafik 6.3'te yer verilmektedir. 2000'li yılların başına kadar doğrudan yatırımlar sermaye hareketleri içinde sınırlı bir büyüklüğe sahipken 2005 yılından itibaren bu kalemin hızla yükseldiği ve cari açığın finansmanında önem kazandığı görülmektedir. Finansman tarafındaki bu olumlu gelişimin maliyeti ise, ilerleyen dönemlerde yurt dışına kâr transferlerinin artması ve yıllık 3 milyar ABD Doları seviyesini aşması olmuştur.

GRAFİK 6.3  
Doğrudan Yatırımlar ve Gelir Transferi (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

<sup>40</sup> Hem yurt içindeki hem de yurt dışındaki kuruluş finansal yatırım kuruluşu ise, bunlar arasındaki krediler doğrudan yatırım olarak değerlendirilmez ve finans hesabı altında izlenir.

<sup>41</sup> Veriler banka raporlarından derlenmektedir.

<sup>42</sup> Veri kaynağı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ile TÜİK tarafından uygulanan Ziyaretçiler Gelir Anketi'dir.

### Portföy Yatırımları

Doğrudan sermaye dışında kalan, hisse senedi ve borç senetleri gibi kolayca nakde çevrilebilecek finansal araçlara yapılan yatırımlar, ödemeler dengesinde portföy yatırımları olarak sınıflandırılmaktadır. Ödemeler dengesi tablosunda 2. Portföy Yatırımları kalemi; mülkiyeti yerlilerde olan sermayenin hareketlerini gösteren 2.1- *Net Varlık Edinimi* kalemi ile mülkiyeti yabancılarla olan sermayenin hareketlerini gösteren 2.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* olmak üzere iki başlık altında izlenmektedir (Tablo 6.8).<sup>43</sup>

Tabloda portföy yatırımlarından kaynaklanan net akım tutarına, 2.1-*Net Varlık Edinimi* kaleminden 2.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* kaleminin çıkarılmasıyla ulaşılmaktadır. 2.1- Net Varlık Edinimi kaleminin pozitif olması, yerlilerin yurt dışına gönderdikleri taze yatırımın, yerlilerin yurt dışındaki portföylerinin bir kısmını satarak yurda getirdikleri tutarı aştığını gösterir. 2.2- Net Yükümlülük Oluşumu kaleminin pozitif olması ise yabancıların Türkiye'deki portföylerini artırdığı anlamına gelir. 2015 yılında bu kalem negatif olduğundan yabancı kaynaklı net para çıkışı olduğu anlaşılmaktadır.

**TABLO 6.8**  
2015 Yılı Portföy Yatırımları (milyon ABD Doları)

Detaylı sunum		
2	Portföy yatırımları	15.498
2.1	Net varlık edinimi	6.129
2.1.1	Genel hükümet	0
2.1.2	Bankalar	5.881
2.1.3	Diğer sektörler	248
2.2	Net yükümlülük oluşumu	-9.369
2.2.1	Hisse senetleri	-2.395
2.2.1.1	Bankalar	-1.457
2.2.1.2	Diğer sektörler	-938
2.2.2	Borç senetleri	-6.974
2.2.2.1	Merkez Bankası	0
2.2.2.2	Bankalar	-672
2.2.2.3	Genel hükümet	-7.420
2.2.2.4	Diğer sektörler	1.118

$$2 = 2.1 - 2.2$$

$$2.1 = 2.1.1 + 2.1.2 + 2.1.3$$

$$2.2 = 2.2.1 + 2.2.2$$

$$2.2.1 = 2.2.1.1 + 2.2.1.2$$

$$2.2.2 = 2.2.2.1 + 2.2.2.2 + 2.2.2.3 + 2.2.2.4$$

Kaynak: TCMB.

<sup>43</sup> Tablo 6.8'de, *Net Yükümlülük Oluşumu* kalemi basitleştirilerek aktarılmıştır. Ayrıntılı sunumun tamamına Veriye Erişim bölümünde belirtilen linklerden ulaşılabilir.



2.1- Net Varlık Edinimi kalemi, yurt içinde yerleşik kişilerin, türev işlemler de dâhil olmak üzere, yurt dışında menkul kıymetlere yaptıkları yatırımları kapsar. Yurt dışına yapılan portföy yatırımı fon çıkışı, yurt dışında yatırıma aktarılan sermayenin ülkeye geri dönüşü ise fon girişini ifade etmektedir. 2.1- Net Varlık Edinimi kaleminin pozitif olması fon çıkışına (portföyde artış), negatif olması ise fon girişine (portföyde azalış) işaret eder.

Net varlık edinimi, 2.1.1- *Genel Hükümet*, 2.1.2- *Bankalar* ve 2.1.3- *Diğer Sektörler* olmak üzere üç sektör ayrımında izlenmektedir. Bu kalemlerden her birinde, fon girişi ve çıkışlarının farkını ifade eden net fon girişi gösterilir. Bu kalemlerin negatif olması, yerli yatırımcının yurda getirdiği paranın yurt dışına çıkardığı parayı aşması anlamına gelir.

2.2- Net Yükümlülük Oluşumu kalemi, yurt dışında yerleşik kişilerin yurt içi borsalarda alım satımını yaptıkları hisse senedi ve devlet iç borçlanma senetleri ile yurt içi yerleşik kişilerin yurt dışı piyasalarda tahvil ihracı yoluyla gerçekleştirdiği borçlanmaları kapsar. (Yurt dışından gelen mevduat portföy yatırımı içinde değerlendirilmemekte, aşağıda inceleyeceğimiz diğer yatırımlar kalemi içinde ayrı olarak izlenmektedir.) Her bir alt kalemin pozitif olması, dönem içinde o sektörde yurda giren yabancı fonların yurttan çıkan yabancı fonları aştığı anlamına gelir.<sup>44</sup>

Ödemeler dengesinde her ne kadar alt başlıklar yerli ve yabancı sermaye ayrımında verilse de, paranın mülkiyetini tespit etmek kolay değildir. Verinin derlendiği kaynaklar paranın mülkiyetinin kimde olduğundan çok, işlemi gerçekleştirenin kimliğini raporlar. Söz gelimi bir Türk vatan-dışı yurt dışından yabancı bir aracı kurum yoluyla Türkiye’de portföy yatırımı yaptığında bu işlem, yabancı sermayenin izlendiği Net Yükümlülük Oluşumu kalemi altında kaydedilir. Nitekim geçmiş verilere baktığımızda, portföy yatırımı için yurt dışına çıkan yerli sermayenin kümü-le olarak arttığı görülmektedir ki bunun bir kısmının yabancı sermaye olarak tekrar yurda girmiş olması muhtemeldir.

Ödemeler dengesi, portföy yatırımları bağlamında yalnız sermaye akımlarını gösterir. Yabancıların Türkiye’deki hisse senedi ve devlet dış borç senedi portföyleri, yani yabancı yatırım sto-ku ise, TCMB tarafından haftalık olarak ayrıca yayımlanmaktadır.<sup>45</sup>

### *Diğer Yatırımlar*

Doğrudan yatırım ve portföy yatırımı dışında kalan tüm yatırımlar, ödemeler dengesinde 3- *Diğer Yatırımlar* başlığı altında toplanmaktadır. Bu kalem, 3.1- *Efektif ve Mevduatlar*, 3.2-

<sup>44</sup> Borçlanma yoluyla yurda gelen fonların yalnız anaparaları portföy hesabı altında gösterilmekte, bu borçlanmalar sonucu oluşan faizlere ise gelir hesabında yer verilmektedir. Ancak hisse senetlerine yapılan yatırımlarda, elde edilen gelirin ne kadarının hisse senetlerinin değer artışından kaynaklandığı ayrıştırılmadığından, bu fon girişi çıkışlarının tamamı portföy yatırımları kalemi altında yer alır. Eğer ayrıştırılabılsaydı, hisse senedi değer artışları sonucu elde edilen gelirlerin gelir hesabı altında gösterilmesi daha tutarlı olurdu.

<sup>45</sup> Haftalık olarak yayımlanan yurt dışındaki kişilerin portföyündeki hisse senedi ve devlet iç borçlanma senedi tutarlarına TCMB’nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasında *Haftalık Menkul Kıymet İstatistikleri* başlığından ulaşılabilir.

## ÇERÇEVE 6.1

## Uluslararası Para Hareketleri

Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere, bankacılık ve finans sistemi üzerindeki kontrol, denetim ve sınırlamaların kaldırılması yönündeki eğilimin de eklenmesiyle birlikte, son kırk yıllık dönem, para hareketlerinin ulusal ekonomiler üzerindeki etkisinin giderek arttığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu bağlamda günümüzde, sermaye girişi ve çıkışlarına ilişkin istatistikler, giderek daha geniş bir kullanıcı kesimi tarafından takip edilmektedir. Kaydî paranın nasıl transfer edildiğine yakından bakmak, bu istatistiklerin anlamlandırılmasında yardımcı olacaktır.

Elbette nakit para, yani efektifin ülke sınırlarından girmesi de sermaye girişi olmakla birlikte, uluslararası para hareketi ya da sermaye hareketi dediğimiz olgu, büyük oranda bankacılık sistemi üzerinden gerçekleşen kaydî para hareketlerini ifade eder.

Kaydî paranın ülkeler arası transferini bir örnekle açıklayabiliriz: Amerika'daki bir kurumsal yatırımcının, yüksek tahvil faizlerinden yararlanmak üzere Türkiye'de 100 milyon ABD Doları tutarında tahvil satın almak istediğini düşünelim. Bu amaçla yatırımcımız ilk olarak Amerika'da A bankasındaki parasını, Türkiye'deki X bankasında bulunan yine kendi hesabına transfer edecektir. Süreç, yatırımcının A bankasına bu yönde talimat vermesiyle başlar. İki banka arasında uluslararası para transferinin gerçekleşebilmesi için, her iki bankaya da hizmet veren ortak bir muhabir banka bulunması gerekir. (Muhabir banka, bir bankanın yurt dışındaki bankası olarak düşünülebilir.) Yine hem A bankasının hem de X bankasının Amerika'daki B bankasında hesabı olduğunu düşünelim. Yani B bankası hem A bankasına hem de X bankasına muhabirlik hizmeti veriyor olsun.

Para transferini gerçekleştirmek üzere A bankası, biri muhabiri olan B bankasına ve diğeri Türkiye'deki X bankasına olmak üzere iki talimat gönderir. Bu talimatların ilkinde A bankası, B bankası nezdindeki hesabında bulunan paradan 100 milyon Doların X bankasının B bankası nezdindeki hesabına aktarılmasını ister. Bu noktada B bankasının yapacağı, muhabir banka olarak A bankasının hesap bakiyesini 100 milyon Dolar düşürmek ve X bankasının hesap bakiyesini 100 milyon Dolar yükseltmekten ibarettir. A bankasınca X bankasına gönderilen bir diğer talimatta ise, yatırımcıya ait paranın B bankası aracılığıyla gönderildiği, bu paranın yatırımcı firmanın X bankasındaki hesabına geçmesi gerektiği bildirilir. Talimatı alan Türkiye'deki X bankası, muhabir banka hesabına gelen tutarı gördüğünde, yine yaratacağı bir kayıtlı yatırımcının Türkiye'deki hesabını 100 milyon Dolar tutarında artırır ve bu şekilde transfer işlemi tamamlanır. Bu anlamda para transferi, banka müşterilerinin ve bankaların yurt dışı muhabirleri nezdindeki hesaplarında yaratılan kayıtlardan başka bir şey değildir.

Bütün bu sürecin neticesine baktığımızda paranın mülkiyetinde bir değişim olmadığı, paranın hâlâ yatırımcının mülkiyetinde olduğu görülecektir. Hatta paranın tutulduğu muhabir banka bile değişmemiştir, para kaydı hâlâ B bankası nezdindedir. Bunlara karşın, bu işleme uluslararası para transferi niteliği kazandıran çok önemli bir değişim gerçekleşmiş, muhabir bankadaki para A bankasının hesabından X bankasının hesabına geçmiştir. Diğer bir ifadeyle yatırımcının sermaye transfer işlemiyle birlikte para Amerikan bankacılık sisteminde çıkmış ve Türk bankacılık sistemine girmiştir. Uluslararası para transferlerine ilişkin istatistikler, farklı ülkelerin bankacılık sistemleri arasındaki bu işlemlerin raporlanmasıyla elde edilmektedir. Türkiye'de de sermaye girişini gösteren istatistikler, bankalar tarafından TCMB'ye yapılan raporlamalara göre derlenmektedir.

Yabancı bir kişinin mülkiyetinden bir yurt içi yerleşik kişinin mülkiyetine geçen ancak Türk bankacılık sistemine girmeyen para ise, ülkeye sermaye girişi olarak değerlendirilmez. Örneğin Amerika'ya ihracat yapan Türk firması ihracat bedelinin bir kısmını, İsviçre'deki kendi hesabına yapılan bir havale ile tahsil ederse bu para Türkiye'nin sermaye hareketlerine ilişkin istatistiklere dâhil edilmez.

*Krediler, 3.3- Ticari Krediler, 3.4- Diğer Varlıklar ve Yükümlülükler ve 3.5- Özel Çekme Hakları* olmak üzere beş kalemde izlenmektedir.<sup>46</sup> (Tablo 6.9).

Bu başlıklardan ilk dördü, yerli sermayenin hareketlerini gösteren net varlık edinimi kalemi ile yabancı sermayenin hareketlerini gösteren net yükümlülük oluşumu kalemi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre portföy yatırımlarında olduğu gibi diğer yatırımlarda da kırılım, sermayenin mülkiyeti temelinde oluşturulmaktadır. Net varlık edinimi kaleminin pozitif olması yerli sermayenin portföy yatırımı amacıyla yurt dışına çıkışına, net yükümlülük oluşumu kaleminin pozitif olması ise yabancı sermayenin portföy yatırımı amacıyla yurda girişine işaret etmektedir.

**TABLO 6.9**  
2015 Yılı Diğer Yatırımlar (milyon ABD Doları)

Detaylı sunum

3	Diğer yatırımlar	- 14.750
3.1	Efektif ve mevduatlar	2.077
3.1.1	Net varlık edinimi	14.964
3.1.2	Net yükümlülük oluşumu	12.887
3.2	Krediler	- 13.616
3.2.1	Net varlık edinimi	792
3.2.2	Net yükümlülük oluşumu	14.408
3.3	Ticari krediler	- 2.949
3.3.1	Net varlık edinimi	- 981
3.3.2	Net yükümlülük oluşumu	1968
3.4	Diğer varlıklar ve yükümlülükler	- 262
3.4.1	Net varlık edinimi	6
3.4.2	Net yükümlülük oluşumu	268
3.5	Özel çekme hakları	0

$$3 = 3.1 + 3.2 + 3.3 + 3.4 + 3.5$$

$$3.1 = 3.1.1 - 3.1.2$$

$$3.2 = 3.2.1 - 3.2.2$$

$$3.3 = 3.3.1 - 3.3.2$$

$$3.4 = 3.4.1 - 3.4.2$$

Kaynak: TCMB.

3.1- Efektif ve Mevduatlar kalemi, 3.1.1- *Net Varlık Edinimi* ve 3.1.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yerli sermayenin izlendiği 3.1.1- Net Varlık Edinimi kalemi; ticari bankaların yabancı nakit paraları (efektifleri) ile ticari bankaların yurt dışı banka sistemlerinde bulunan yabancı para ve Türk Lirası hesaplarını kapsar. Bu kalemin negatif değer alması yurt dışındaki mevduat varlıklarının azaldığına ve yurda net para girişi olduğuna işaret eder. Yabancı sermayenin izlendiği 3.1.2- Net Yükümlülük Oluşumu kalemi ise yurt dışı yerleşik kişilerin Türk bankacılık sisteminde ve TCMB'de bulunan mevduatlarındaki değişimleri yansı-

<sup>46</sup> Tablo 6.9 basitleştirilerek aktarılmıştır. Enstrüman, sektör ve vadeye göre alt kırılımları da içeren ayrıntılı sunumun tamamına, Veriye Erişim bölümünde belirtilen linklerden ulaşılabilir.

maktadır. 3.1.1- Net Varlık Edinimi kaleminden farklı olarak, bu kalem altında yalnız bankacılık sektörünün mevduatı değil, yurt dışı yerleşiklerin her türlü mevduatındaki değişim izlenmektedir. Bu kalemin pozitif değer alması yabancıların yurt içindeki mevduat varlıklarının arttığını, yani ülkeye net para girişi olduğunu gösterir.<sup>47</sup>

3.2- Krediler kalemi de, 3.2.1- *Net Varlık Edinimi* ve 3.2.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* olmak üzere iki kaleme izlenmektedir. 3.2.1- Net Varlık Edinimi kalemi TCMB, ticari bankalar ve genel hükümetin yurt dışına açtıkları krediler ve bunların anapara geri ödemelerini içerir. Bu kalemin pozitif olması, dönem içinde verilen kredilerin, aynı dönemde gerçekleşen kredi anapara geri ödemelerinden yüksek olduğuna, yani banka kredileri aracılığıyla ülkeden net para çıkışı olduğuna işaret eder. Bu kredilere ilişkin faiz geliri ise sermaye hesabında değil, gelir hesabında (Birinçil Gelir Dengesi) gösterilir (bkz. s. 213). 3.2.2- Net Yükümlülük Oluşumu kaleminde ise yurt içi yerleşik kişilerin (*Merkez Bankası, Genel Hükümet, Bankalar ve Diğer Sektörler* ayrımında) yurt dışından sağladıkları krediler ve bunların anapara geri ödemeleri yer almaktadır. Bu kalemin pozitif olması, yeni alınan kredilerin kredi geri ödemelerini aştığı ve ülkeye net para girişi olduğu anlamına gelir. Yerli bankaların yurt dışı şube ve iştirakleri aracılığıyla Türkiye'deki müşterilerine kullandırdıkları krediler de bu kalem altında yer almaktadır.<sup>48</sup>

2000 yılından günümüze yurt dışından net kredi girişinin gelişimi **Grafik 6.4'**te yer almaktadır. (Tabloda 3.2.2- Net Yükümlülük Oluşumu kaleminin alt kırılımları verilmektedir.) 2001 krizinin ardından, genel hükümet ve TCMB'nin toplamından oluşan kamu kesiminin net borç ödeyici durumuna geçtiği, buna karşın bankalar ve banka dışı özel sektörün hızla borçlanmaya gittiği gözlemlenmektedir. Durgunluk dönemlerinde kamu kesimi borçlanır ve buna karşılık özel sektör ve bankalar kredi geri ödemesinde bulunurken, genişleme dönemlerinde tam tersine kamu kesiminin borç ödediği, özel sektör ve bankaların ise yurt dışından kaynak kullanımını artırdığı anlaşılmaktadır.

3.3- Ticari Krediler başlığı, vadeli dış ticaret yoluyla sağlanan finansman imkânının kaydedildiği kalemdir. Vadeli ihracat 3.3.1- *Net Varlık Edinimi*, vadeli ithalat ise 3.3.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* kalemi altında gösterilir.

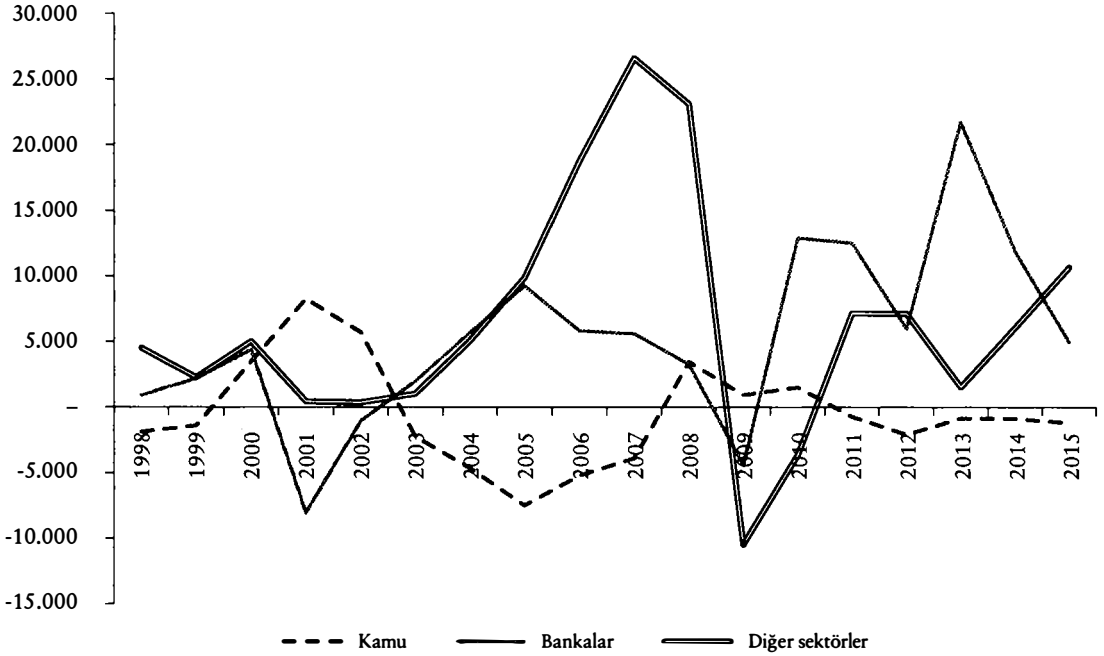
Vadeli ihracatta ihracatçı önce yurt dışına malı göndermekte, mal bedeli ise belirli bir vadenin sonunda (örneğin üç ay sonra) tahsil edilmektedir. Böylece fiili ihraç ile mal bedelinin tahsili arasında geçen sürede, ihracatı yapan yurt içi yerleşik kişi, yurt dışındaki ithalatçıya bir tür ticari kredi kullanmış olmaktadır. 3.3.1- *Net Varlık Edinimi* kalemi, bu tür vadeli ihracat işlemleri ile yurt dışındaki firmalara sağlanan finansmanı ve vadesi geldiğinde tahsil edilip yurda getirilen mal bedellerini göstermektedir. O dönem içinde gerçekleşmiş vadeli ihracat tutarı, vadeli ihracattan doğup o dönem içinde tahsil edilmiş tutarları aşarsa 3.3.1- *Net Varlık Edinimi* kalemi pozitif bakiye verecektir<sup>49</sup> (Bu durumda yerliler net borç verici olmaktadır).

<sup>47</sup> İstatistikler banka raporları yardımıyla hesaplanmaktadır.

<sup>48</sup> Veriler TCMB, Hazine Müsteşarlığı ve banka raporlarından elde edilmektedir.

<sup>49</sup> Vadeli ihracat verileri (mal mukabili ödeme, vadeli akreditif vb.) TCMB tarafından TÜİK'ten alınırken, yurt dışından yapılan tahsilatlar anket yoluyla tahmin edilmektedir.

GRAFİK 6.4  
Yurt Dışından Net Kaynak Kullanımı (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

Normalde, yapılan vadeli ihracat tutarı ile ihracat bedellerinin aynı olması ve bu hesabın kümülatif olarak yüksek bakiye vermemesi gerekmesine rağmen, 3.3.1- Net Varlık Edinimi kaleminin pozitif bakiyesinin kümüle olarak düzenli biçimde arttığı görülmektedir. Buradan ihracat bedeli girişlerinin, olduğundan düşük tahmin edildiği ya da ihracat bedellerinin tamamının yurda girmediği sonucu çıkarılabilir.

3.3.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* kaleminde ise benzer şekilde vadeli ithalat yoluyla yurt dışından sağlanan finansman imkânı kaydedilir. Belirli bir dönemde gerçekleşen vadeli ithalat tutarı, vadeli ithalat işlemleri karşılığında yurt dışına yapılan mal bedeli ödemelerini aşarsa bu kalem pozitif bakiye verir.<sup>50</sup>

Vadeli ihracatın kaydedildiği 3.3.1- Net Varlık Edinimi kaleminde olduğu gibi, 3.3.2- Net Yükümlülük Oluşumu kaleminin de yıllar içinde kümüle olarak artan bakiye verdiği görülmektedir. Bu durum ya ithalat bedellerinin olduğundan düşük tahmin edildiğini ya da ithalat miktarının yüksek tahmin edildiğini düşündürmektedir.

<sup>50</sup> Vadeli ithalatlar (mal mukabili ödeme, vadeli akreditif vb.) TÜİK ve banka kayıtlarından, bunların ödemeleri ise anket yoluyla elde edilmektedir.

3.4- Diğer Varlıklar ve Yükümlülükler de yine 3.4.1- *Net Varlık Edinimi* ve 3.4.2- *Net Yükümlülük Oluşumu* olmak üzere iki bölümde izlenmektedir. 3.4.1- Net Varlık Edinimi, küçük tutarlı diğer bazı finansal varlıkları kapsarken<sup>51</sup> 3.4.2- Net Yükümlülük Oluşumu kaleminde doğrudan yatırım, portföy yatırımı, kredi ve mevduat dışında kalan, yabancıların sahip olduğu diğer yatırımlar kaydedilir.

Portföy yatırımlarının son kalemi olan 3.5- *Özel Çekme Hakları* başlığı ise IMF tarafından sağlanan SDR kota artışlarını yansıtmaktadır.

### *Rezerv Varlıklar*

Dış ödemelerde ortaya çıkabilecek dengesizlikleri karşılamak ve gerektiğinde döviz piyasalarına müdahale ederek istikrarı sağlamak üzere ülkelerin para otoritelerinin döviz ya da altın üzerinden tuttıkları rezervler resmi rezerv olarak adlandırılır. Rezerv varlıklar iktisadi temeli olmayan döviz kuru dalgalanmalarına karşı güvence oluşturarak bir taraftan yabancı sermayenin yatırım yapmasını teşvik ederken, diğer taraftan kur riskine karşı reel sektöre bir noktaya kadar koruma sağlar.

Cari işlemler hesabı açık verdiğinde bu açığın eşit miktarda bir kaynak ile finanse edilmesi gerekir. Ülkeye sermaye girişinin cari açığı karşılamadığı durumda, diğer bir finansman imkânı olarak başvurulabilecek tek kaynak resmi rezerv varlıklardır. Bu anlamda resmi rezervler döviz piyasasında bir politika aracı olarak kullanılmasının yanında dış açığı dengelemek işlevini de görür.

Ödemeler dengesi içindeki *Rezerv Varlıklar* kalemi, TCMB tarafından yönetilen, kamunun döviz ve altın varlığındaki değişimi gösterir. Bu kalemin negatif olması resmi rezervlerin azaldığına, pozitif olması ise dönem içindeki rezerv artışına işaret eder. Bankaların ve diğer özel kesimin döviz varlıklarındaki değişimler ise bu kalem altında değil, sermaye hesabındaki ilgili başlıklarda gösterilir.

### *Net Hata ve Noksan*

Çift kayıt sisteminin bir sonucu olarak cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasında her zaman denge bulunması gerekirken, veri derleme sürecindeki pratik güçlükler, uygulamada bu iki başlık arasında tam bir denge kurulmasına imkân vermez. Cari işlemler hesabı ile finans hesabı arasındaki farkı yansıtan denkleştirici bir kalem niteliğindeki *Net Hata ve Noksan* başlığı, hem bilanço eşitliğinin sağlanmasına hizmet etmekte hem de veri derleme ve hesaplama yapıları hataların büyüklüğü için bir gösterge teşkil etmektedir. Türkiye’de net hata ve noksan kaleminin, diğer birçok ülkede gözlemlenen değerlere benzer büyüklükte gerçekleştiği ifade edilebilir.

Net hata ve noksanın neden kaynaklandığı tam olarak bilinmemekle birlikte, (Zaten bu nedenler bilinseydi, ödemeler dengesi altında doğru kalemde kayıt yaratılarak fark tasfiye edile-

**51** Bu kalemde kâğıt üzerinde, bavul ticareti için yurt içinde yerleşik kişilerin kasalarında bulundurdıkları bankacılık sistemine girmemiş tutarlardaki değişimler ile uluslararası kuruluşlara katkı payı ve sermaye katılımı olarak gönderilen bedeller izleniyor olmakla birlikte, hesabın geçmiş dönemlerde nadiren bakiye verdiği görülmektedir.

bilirdi) bu kalemde gösterilen tutarın kabaca kayıt dışı işlemlerle, ödemeler dengesi tablosunun içeriğindeki hatalı kayıt ve tahminlerin toplamından oluştuğu söylenebilir. Ödemeler dengesi tablosunun hazırlanma süreci göz önüne alındığında, tablonun iki ana bacağı arasında tutarsızlık yaratabilecek muhtemel bazı durumlar şöyle sıralanabilir:

Öncelikle nakit parasal işlemlerin ödemeler dengesinin tutarlılığının sağlanmasında bir engel oluşturduğu bilinmektedir. Örnek olarak yurt içinde nakit olarak bulunan paranın bankacılık sistemine dâhil olması ya da gümrük sınırlarında beyan edilmeyen nakit para akımları gibi tutarı tahmin edilemeyen işlemler ödemeler dengesi istatistiklerinde yer almamaktadır. Ödemeler dengesine dâhil işlemlerden elde edilen gelirlerin sistem dışına çıkması ya da sistem dışındaki paranın yeniden bankacılık sistemine girmesi, net hata ve noksan kaleminin boyutunu belirleyen en önemli etken olarak gösterilebilir.

Bunun dışında ödemeler dengesinin hazırlanmasında her işlemin, eşit büyüklükte, karşılıklı iki kayıttan oluşması esas iken, işlemin iki tarafına ilişkin verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesi, bu eşitliği bozabilmektedir. Özellikle kayıt altına alınmadığı gibi tahmin yoluyla da ulaşılamayan bazı para hareketleri, hesaplarda tutarsızlığa neden olmaktadır. Örnek olarak ihracat verileri gümrük kayıtlarından derlenirken fon akımları banka raporlarından elde edilir. Eğer ihracatçı ihracat bedelinin bir kısmını yurt dışında tutarsa, döviz girişi ve ihracat tutarının eşitliği bozulmuş olacaktır. Benzer şekilde, başta müteahhithlik hizmet gelirleri olmak üzere bazı gelir kalemlerinin de eksik tahmin edildiğine ilişkin şüpheler dile getirilmektedir.<sup>52</sup>

Diğer taraftan ödemeler dengesinde yer alması gereken her işlemin tek tek kayıt altına alınması mümkün olmadığından ödemeler dengesi tablosunun çeşitli kalemlerinin derlenmesinde tahmin yöntemi kullanılmakta ve bu tahminler kaçınılmaz olarak bir miktar istatistikî hata içermektedir. Örneğin bavul ticareti yoluyla gerçekleştirilen ihracatın tam tutarı bilinmemekte, bu tutar TÜİK tarafından seçilen bir örneklem üzerinde yapılan anket yoluyla tahmin edilmektedir. Yine anket yoluyla elde edilen turizm gelir tahminlerinin de gerçek turizm gelirlerini ne derece doğru yansıttığı tartışma konusu olmuş,<sup>53</sup> hesaplama yönteminde 2013 yılında güncellemeye gidilmiştir.

Teorideki dengenin pratikte sağlanmasının önündeki bir diğer engel olarak, kayıt zamanındaki farklılaşma zikredilebilir. İşlemlerin kayıt zamanlarının farklı olması (örneğin 2015 yılında gerçekleşen ithalat karşılığında, ithalat bedeli transferinin 2016 yılında yapılması), işlemin iki bacağının ödemeler dengesi istatistiklerine farklı zamanlarda girmesine neden olabilmekte, bu durumda denge ancak net hata ve noksan kalemi yardımıyla sağlanabilmektedir. Kayıt zamanlarının farklı olması durumunda, kur değişimleri de hata yaratabilir.

Son olarak ülkeler arası para hareketlerinin bir bölümünü oluşturan suç gelirleri ve kara para gibi fonlar sisteme girdiğinde istatistiklerde tutarsızlığa yol açmaktadır.

52 Dündar – Bakova (2010).

Özellikle 2008 yılında ihracat bedelinin yurda getirilme zorunluluğunun ortadan kalkmasından sonra bu etkenin önemini arttığı tahmin edilebilir.

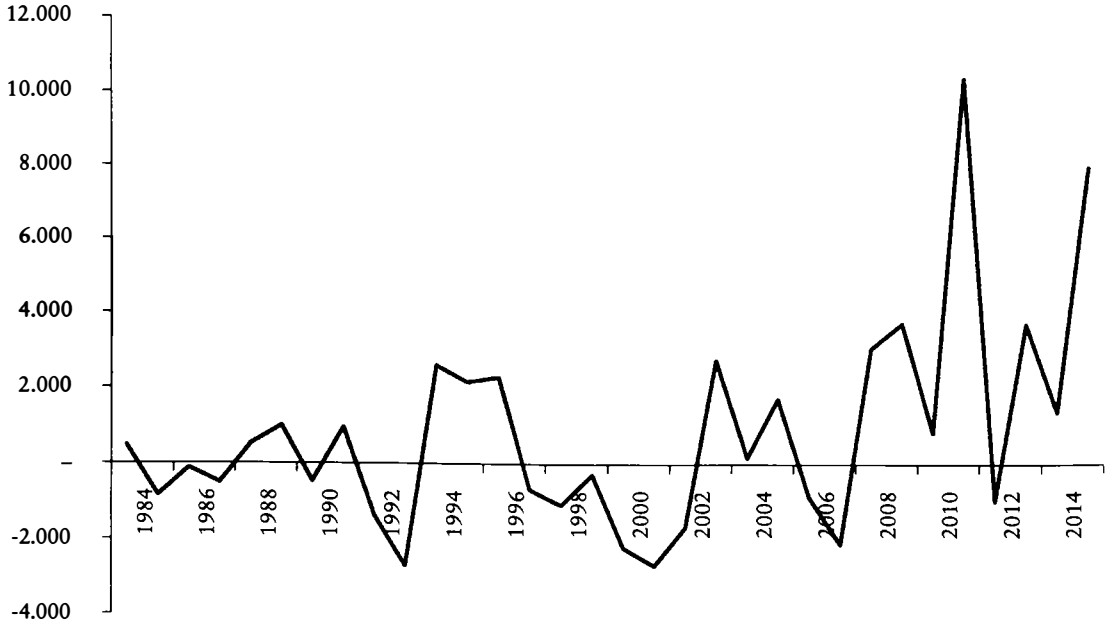
53 Alagöz-Erdoğan (2011).

Ödemeler dengesi tablosunda net hata ve noksan kalemi, aşağıdaki denklikte gösterdiğimiz üzere, sermaye ve finans dengesi ile cari işlemler dengesinin farkı olarak tanımlanır.

$$\text{Sermaye ve Finans Dengesi} - \text{Cari İşlemler Dengesi} = \text{Net Hata ve Noksan}$$

Örnek olarak ülkede cari işlemler açığı bulunduğunu ve bu açığın bir kısmının sermaye girişi ile karşılandığını düşünelim. Bu durumda hem sermaye hesabı hem de cari işlemler hesabı negatif olacaktır. Bununla birlikte, cari işlemler dengesinin mutlak değeri daha büyük olduğundan net hata ve noksan kalemi pozitif değer alacaktır. Bu durum, ilgili dönemde ülkeye sermaye girişinin eksik hesaplandığı (ülkeye kayıt dışı sermaye girişi olduğu) ya da cari işlemler açığının olduğundan büyük hesaplandığı şeklinde yorumlanabilir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere kamuoyundaki genel algı, net hata noksan kaleminin pozitif olmasının ülkeye kayıt altına alınmamış fon girişi olduğuna işaret ettiği, bu kalemin negatif olmasının ise sistemden fon çıkışı olduğu anlamına geldiği yönündedir.

**GRAFİK 6.5**  
Net Hata ve Noksan Kaleminin Gelişimi (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.



Net Hata ve Noksan kalemine yukarıdaki faktörlerden hangilerinin ne oranda etki ettiği bilinmemekle birlikte bu kalemdaki değişimin temelde kayıt dışı para hareketlerinden kaynaklandığı görüşü öne çıkmaktadır.<sup>54</sup> Net Hata ve Noksan kaleminin yıllık bakiyelerine yer verdiğimiz Grafik 6.5'te, ekonominin canlı olduğu dönemlerde net hata ve noksanın yükseldiği, kriz dönemlerinde ise bu kalemin düşüş gösterdiği ve hatta negatif değer aldığı görülmektedir. Ekonominin canlılığıyla net hata ve noksan arasındaki bu ilişki, bu kalemdaki tutarların büyük oranda sisteme giren ve sistemden çıkan fonlarla ilişkili olduğu görüşüyle uyumludur. Buna ilave olarak son dönemde net hata ve noksanın istikrarlı biçimde pozitif seyrettiği ve 2000 yılından günümüze kadar net hata ve noksan toplamının 25 milyar ABD Dolarına yaklaştığı görülmektedir. Bu durum yine, net hata ve noksan kaleminin basit hesap hatalarından çok, düzenli ve kayıt dışı sermaye hareketlerinden kaynaklandığı tezini desteklemektedir.

### Ödemeler Dengesi Açık/Fazla Tanımları

Ödemeler dengesi, çift kayıt sistemi esas alınarak, daima dengede olmak üzere kurgulanmış bir kayıt sistemi olduğundan, bir ödemeler dengesi açısından söz edilemez. Çeşitli sebeplerle veri derleme süreci sonunda cari işlemler hesabı ve finans hesabının toplamı sıfır değerini vermezse, aradaki fark net hata noksan kaleminde gösterilerek bu eşitlik sağlanır. Yani ödemeler dengesi her zaman dengededir. Öte yandan, ödemeler dengesi tablosunun bazı alt kalemlerince ortaya konan açık/fazla tanımları, ekonominin dış dünya ile etkileşimine ilişkin önemli ipuçları sağlar.

Cari işlemler hesabının her bir alt kalemine (dış ticaret, hizmet, gelir) ait gelir ve giderler, söz konusu iktisadi faaliyet bağlamında ülkenin dış açığını tanımlamaktadır. Bu kapsamda cari işlemler hesabından ulaşılabilen üç açık / fazla tanımı olarak öncelikle dış ticaret dengesi, hizmet dengesi ve gelir dengesi sıralanabilir.

Bu tanımlar arasında, ülke tarafından gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın farkını veren *dış ticaret dengesi*, hem bu üç kalem arasında en önemlisi hem de dış ticaretin başlıca performans kriteridir.<sup>55</sup> Ödemeler dengesi tablosundaki *A.a- Toplam Mal İhracatı* ve *A.b- Toplam Mal İthalatı* kalemlerinin farkı dış ticaret açığı / fazlasını vermekte,<sup>56</sup> ithalatın ihracattan fazla olması durumunda dış ticaret açığından, ihracatın ithalatı aşması durumunda ise dış ticaret fazlasından bahsedilmektedir.

1940'lı yıllardan bu yana kronik dış ticaret açığı veren bir ülke olan Türkiye'de dış ticaret açıkları özellikle ekonominin canlı olduğu dönemlerde yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Grafik

54 Çıplak (2005).

Sıraladığımız nedenlerin her biri net hata ve noksan kaleminin bir açıklamasını vermekle birlikte ödemeler dengesi istatistiklerinin derlenmesinde yapılan hatalar net hata ve noksan kaleminin işaret ettiğinin de ötesine geçebilir. Net hata ve noksanın düşük çıkması, pozitif ve negatif nitelikli hataların birbirini götürmesinin bir sonucu olabilir. Dolayısıyla net hata ve noksan kalemi, hesaplamadaki hata ve eksiklikler toplamının bir alt sınırını vermektedir.

55 TCMB tarafından hazırlanan ödemeler dengesi tablosunda yer alan dış ticaret tanımlarıyla, TÜİK tarafından yayımlanan dış ticaret tanımları farklı olduğundan, bu iki kurumun açıkladığı dış ticaret dengesi farklılık gösterir.

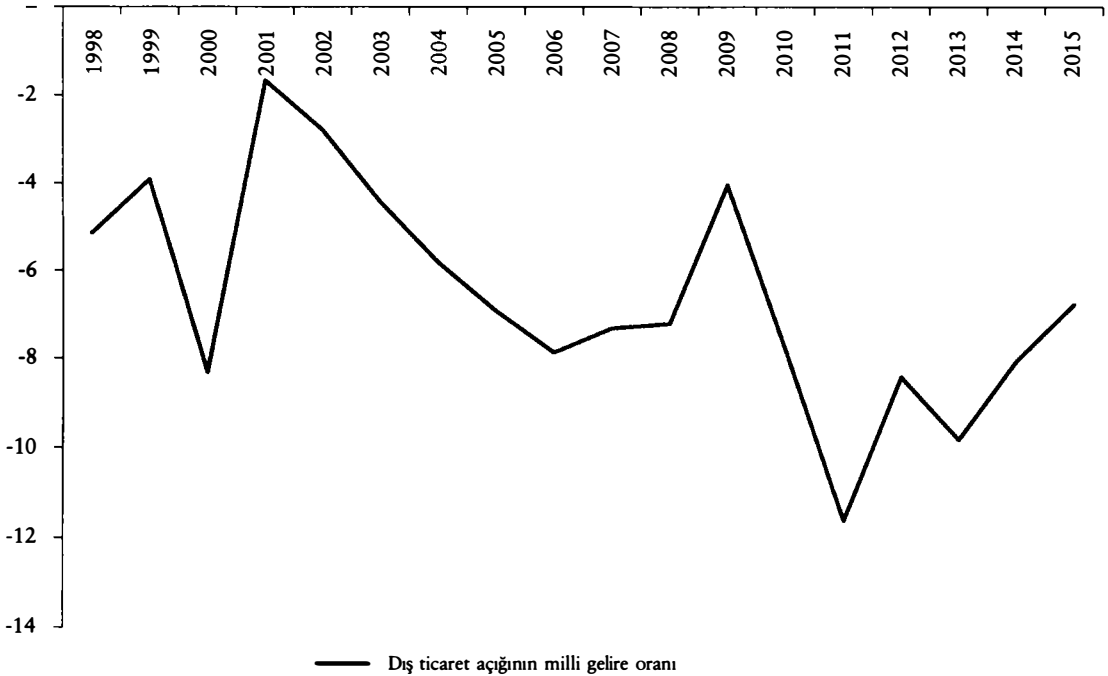
56 İthalat ve ihracat verilerinin ters işaretli olduğuna dikkat edilmelidir.

6.6'da, dış ticaret dengesinin milli gelire oranının kriz dönemlerine tekabül eden 2001 ve 2009 yıllarında düşüş kaydettiği, genişleme dönemlerinde ise artış eğilimi gösterdiği gözlemlenmektedir. 2001 krizinin ardından istikrarlı biçimde yükselen dış ticaret açığı küresel krizle birlikte daralmış, ancak ilerleyen dönemlerde bunu yeni dış ticaret açığı rekorları takip etmiştir.

Cari işlemler hesabından erişilebilen ikinci açık tanımı, turizm, ulaştırma, finansal hizmetler gibi hizmet ihracatı ve ithalatını kapsayan *hizmet dengesi*dir. Bir ülkenin toplam hizmet ihracı ile hizmet ithalinin farkını ifade eden hizmet dengesine ödemeler dengesi tablosunda *B.a- Gelir* kaleminden *B.b- Gider* kaleminin çıkarılmasıyla ulaşılır.

1992-2015 yılları için hizmet dengesi istatistiklerine **Grifik 6.7**'de yer verilmektedir. Hizmet dengesinin pozitif olduğu ve genel eğilimin de artış yönünde olduğu görülmektedir. Bir turizm ülkesi olan Türkiye'nin hizmet dengesinin büyük oranda turizm gelirlerince şekillendirildiği ifade edilebilir. Turizm dışında hizmet dengesinin alt kalemlerinden taşımacılık ve inşaat hizmetleri genelde fazla verirken, bunların dışındaki hizmet kalemlerinde Türkiye açık vermektedir.

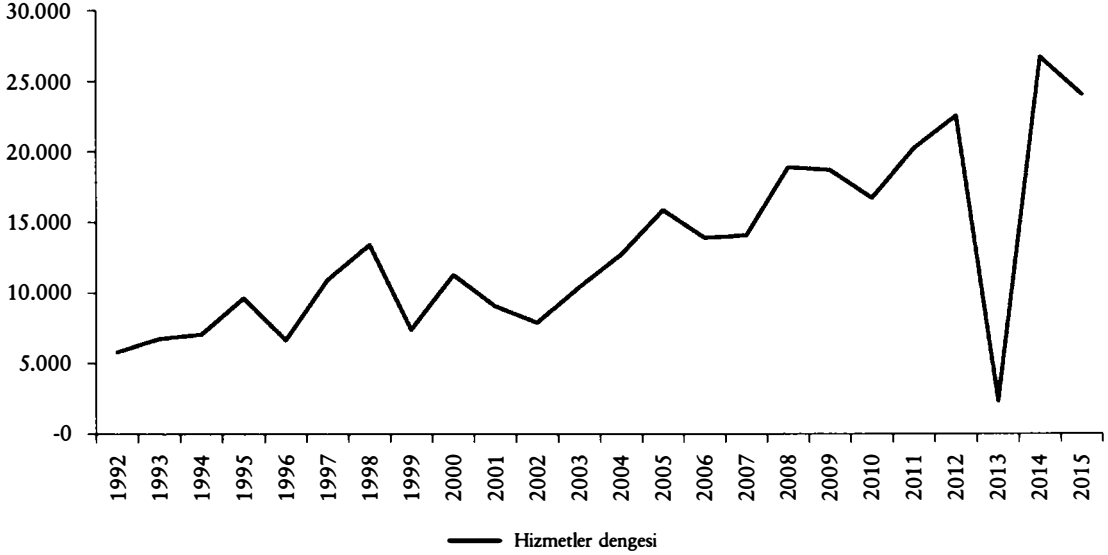
**GRAFİK 6.6**  
Dış Ticaret Dengesinin Milli Gelire Oranı (%)



Kaynak: TCMB, TÜİK.

Cari işlemler hesabından elde edilen üçüncü açık tanımı, ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri karşılığında elde ettiği gelirler ile diğer ülkelerin üretim faktörlerini kullanması karşılığı yaptığı giderlerin farkını gösteren *gelir dengesi*dir. Gelir dengesine, ödemeler dengesi tablosundaki *C.a- Birincil Gelir Dengesi/Gelir* kaleminden *C.b- Birincil Gelir Dengesi/Gider* kalemlerinin çarılmasıyla ulaşılır.

GRAFİK 6.7  
Hizmetler Dengesinin Gelişimi (milyon ABD Doları)

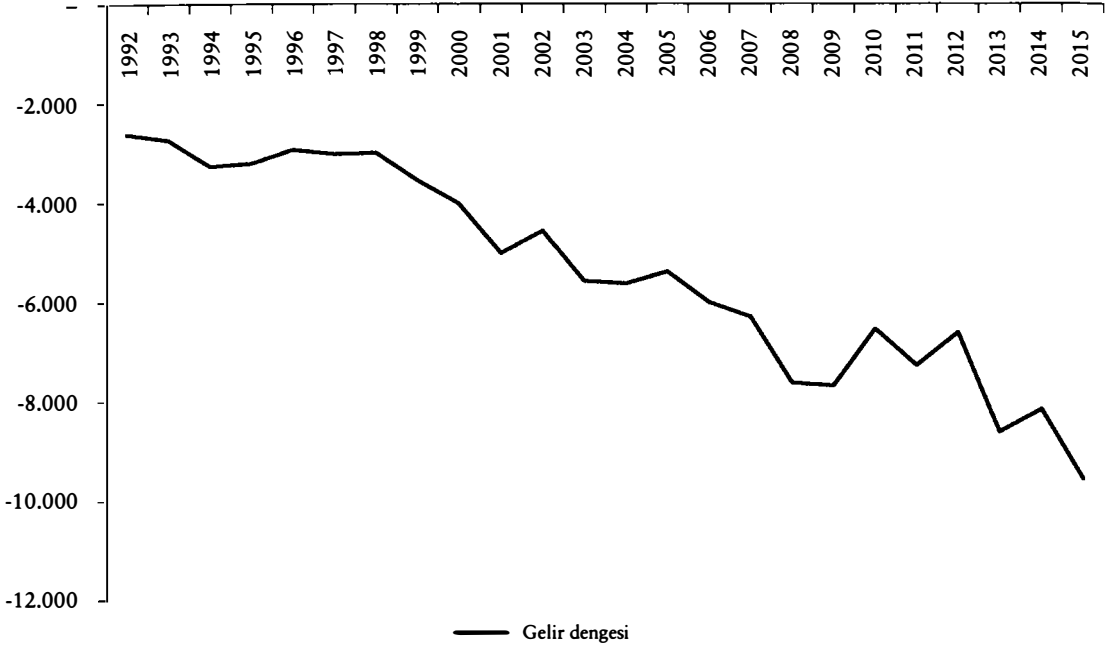


Kaynak: TCMB.

Dış ticaret dengesi gibi gelir dengesi de, ödemeler dengesi tablosunun açık veren bileşenlerinden biridir (Grafik 6.8). Bu açık büyük oranda, diğer birçok orta gelirli ülke gibi, büyümenin dış kaynakla finanse edilmesi zorunluluğuna bağlı olarak yurt dışından alınan kredilerden kaynaklanmaktadır. Gelir dengesini olumsuz etkileyen diğer etken ise, doğrudan yabancı yatırımlardaki artışa paralel olarak gelişen yurt dışına kâr transferleridir.

Ödemeler dengesi tablosundan elde edilen en önemli gösterge ise, yukarıda yer verdiğimiz açık/fazla tanımlarının tamamını kapsayan, dış dünya ile ilişkilerin tek bir sayıya indirgenmiş özeti niteliğindeki cari işlemler dengesidir. Ödemeler dengesi tablosunu ayrıntılı incelemeye fırsat bulamayan, tabloda ancak tek bir satıra göz atmaya zamanı olan bir kullanıcının muhtemelen bakacağı tek gösterge cari işlemler dengesi olacaktır. Ödemeler dengesi tablosunda cari işlemler hesabının bakiyesi olarak tanımlanabilecek cari işlemler dengesine, bir ülkenin iktisadi işlemlerden elde ettiği bütün gelir ve giderlerinin farkı gözüyle bakılabilir. Bakiye negatif ise, yani ülkenin toplam döviz geliri toplam döviz giderini karşılamıyor ise cari işlemler açığı söz konusudur.

GRAFİK 6.8  
Gelir Dengesinin Gelişimi (milyon ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

Cari işlemler açığı, bir ülkenin gelirini aşan miktarda harcama yapması olarak da değerlendirilebilir. Bu ifadeyi, daha önce sayfa 41’de verdiğimiz milli gelir denkliğine dayanarak simgesel olarak da gösterebiliriz.<sup>57</sup> Tanım itibarıyla GSYH ve net faktör gelirlerinin toplamı gayrisafi milli hâsılayı verir:

$$\text{GSMH} = C + I + G + (X - M) + \text{Net Faktör Geliri}$$

(X - M) teriminin hem mal hem de hizmet ticaretini içerdiğini düşünürsek, (X - M) + Net Faktör Geliri ifadesi cari işlemler fazlasını tanımlamaktadır. Gayrisafi milli hâsıla ile cari işlemler fazlasının farkı ise toplam harcama tutarını vermektedir.

$$\text{GSMH} - [(X - M) + \text{Net Faktör Geliri}] = C + I + G$$

(Üretim-Cari İşlemler Dengesi = Harcama)

57 IMF (1993-b), s. 13, 158-166, Tiryaki (2002).

Yukarıdaki denklikte GSMH ülkenin toplam gelirini, köşeli parantez içindeki ifade cari işlemler açığını,  $C + I + G$  ise ülkenin harcama toplamını gösterir. Cari işlemler dengesinin negatif olması, yani ülkenin cari işlem açığı veriyor olması, denkliğin sağ tarafındaki harcama toplamının toplam geliri aştığı anlamına gelir. Bir başka ifade ile cari işlem açığı veren bir ülke üretiminden ya da gelirinden daha fazla harcama yapıyor demektir. Giderleri maaşını aşan bir memurun borçlanmak zorunda kalması gibi, harcamaları gelirini aşan bir ülke de aradaki açığı, sermaye hesabında gösterilen, çoğu zaman borç niteliğindeki fon girişleri ile karşılamak zorunda kalır.

Aynı resme diğer bir açıdan baktığımızda cari açık, ülke içindeki tasarrufların yatırımlar için yetersiz kalması olarak da değerlendirilebilir. Toplam milli gelirden vergiler düşüldüncü kalan kısım ya tüketime ya da tasarrufa yönlendirilebilir. Dolayısıyla milli gelir denkliği

$$\text{GSMH} = C + S + T$$

olarak ifade edilebilir. Bu denkliği yukarıdaki milli gelir denkliğine eşitleyip terimleri düzenlersek aşağıdaki denkliğe ulaşırız:

$$(X - M) + \text{Net Faktör Geliri} = (T - G) + (S - I)$$

{Cari İşlemler Dengesi = Bütçe Fazlası + Tasarruf Fazlası}

Burada denkliğin sol tarafındaki ifade cari işlemler fazlasını, denkliğin sağ tarafındaki ifadeler ise sırasıyla bütçe fazlasını ve ülke vatandaşlarının tasarruf fazlasını göstermektedir. Buna göre dışa açık bir ekonomide cari işlemler açığı, bütçe açığı yani kamu tasarruf açığı ile özel tasarruf açığının toplamına eşittir (kamu tasarrufu ve özel tasarruf için bkz. s. 50-51). Yurt içi tasarruflar yatırım talebini karşılamadığında cari işlemler açığı verilmesi kaçınılmazdır. Talep kamu kaynaklı ise kamu borcu, özel sektör kaynaklı ise özel sektörün yurt dışı borcu artacaktır. Dış açıklar ile bütçe açığını ilişkilendiren görüşlere de temel teşkil eden bu modelde, artan cari işlemler açığı ya tasarrufların azalmasından, ya yatırımın artmasından ya da kamu açıklarından kaynaklanır. Dolayısıyla cari açığı düşürmenin yolu ya tasarrufları artırmaktan ya da iç talebi dizginlemekten geçer.

Bir kısım iktisatçı geçmişte yaşanan para ve banka krizlerinin genelde cari işlemler açığının dış borç ile finanse edilmeye çalışılmasından kaynaklandığını ileri sürerek cari işlemler açığının uzun süre sürdürülemeyecek bir dengesizlik olduğuna vurgu yaparlar. Cari açığın sürekliliği döviz ihtiyacı yaratacak, döviz fiyatlarının cari açığı dengeleyecek seviyeye gelmesinin engellendiği ortamda ise ekonomi bir döviz krizine açık hale gelecektir. Buna karşın diğer bir grup, finanse edilebildiği sürece cari açığın sorun yaratmayacağını ve cari açıkla beraber büyümenin sürdürülebilir olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre ülkenin tasarruflarının yatırım ihtiyaçlarını karşılamadığı durumda, ihtiyaç duyulan yatırımların ülke dışı kaynaklardan finanse edilerek büyümenin desteklenmesi doğaldır. Yurt içi tasarrufların yetersiz olduğu durumda cari işlemler dengesini muhafa-

za etmek, ihtiyaç duyulan yatırımların ertelenmesi ve düşük oranlı bir büyümeye razı olunması anlamına gelecektir. Bu çerçevede cari açığı nihai bir performans kriterinden çok büyümeyi tehdit eden bir sorun olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Geleneksel olarak cari işlemler fazlası veren Japonya gibi bir ülke durgunluktan bir türlü kurtulamazken pek çok gelişmekte olan ülkenin cari açıkla birlikte büyümesini sürdürmesi, iktisatçıları cari dengenin başlı başına bir hedef olarak kabul edilmesinin anlamını sorgulamaya teşvik etmektedir.

Cari işlemler hesabının açık vermesinin, muhasebe eşitliğinin sağlanması adına, aynı miktarda bir sermaye hesabı fazlası verilmesini gerektirdiğini daha önce vurguladık. Bir ekonominin cari açık vermesi, aynı zamanda bu açığın finansmanı sorununu da doğurur. Bu anlamda ülkeye giren sermayenin kalıcılığı, yani açığın finansman kalitesi, cari açığın yarattığı riskin bir ölçüsü olarak önem kazanmaktadır.

Ülkeye giren sermayenin kısa vadeli bir yatırım perspektifine sahip olması, döviz krizlerine zemin hazırlayabilecek bir risk unsuru oluşturur. Bu riskin büyüklüğü, sermayenin kalıcılığını yansıtan bir gösterge ile ölçülebilir.

Yurda giren sermayenin kalıcılığını belirleyen kriter olarak ilk akla gelen sermayenin yatırıldığı yatırım aracının vadesidir. Buna karşın günümüz finans siteminde, tahvil ya da hisse senedi gibi uzun vadeli pek çok yatırım aracı, organize piyasalarda herhangi bir maliyet yaratmadan kolayca el değiştirebilmektedir. Yalnız yüksek getiriye odaklanan, yatırımlarını günlük kararlarla yöneten bir yatırımcı, risk algısının yükselmesi halinde, etkin bir ikinci el piyasası bulunan yatırım araçlarını kolayca nakde çevirerek yurt dışına çıkarabilir. Bu anlamda yatırım aracının vadesi ile o varlığa yatırım yapan sermayenin kalıcılığı arasında çoğu zaman bir ilişki bulunmaz.

Bu bağlamda, risk oluşturan sermaye akımlarını daha geniş bir perspektifte tanımlamak üzere sıcak para terimi geliştirilmiştir. Sıcak para, yüksek getirinin cazibesıyla, kısa vadede kâr elde etmek amacıyla ülkeler arasında hareket eden spekülâtif para akımlarını ifade eder. Bu anlamda sıcak para, sermayenin vadesinden çok yatırımın likidite derecesinin göz önünde bulundurulduğu bir gösterge ile ölçülebilir.<sup>58</sup> Bu tür para hareketleri beklentilerin pozitif olduğu dönemlerde gelişmekte olan ülkelere tasarruflarının üzerinde harcama yapma lüksü sağlarken, risk algısının yükseldiği dönemlerde hızla ülkeyi terk ederek döviz krizlerine yol açabilmektedir.

Sıcak paranın rakamsal bir büyüklük olarak ifade edilmesinde karşımıza çıkan temel zorluk, sıcak paranın hangi yatırımlara yönlendirilmiş sermayeyi kapsadığına ilişkin genel kabul görmüş bir tanımın bulunmamasıdır. Türkiye’de resmi bir sıcak para göstergesi yayımlanmamakla birlikte TCMB tarafından sıcak para,

- portföy yatırımları,
- kısa vadeli sermaye akımları ve
- net hata ve noksan

<sup>58</sup> Likidite, bir varlığın süratle, kolaylıkla ve nominal değerinde herhangi bir kayba uğramadan asli paraya çevrilebilme vasfı olarak tanımlanır. (Hiç (1978), s. 5)

kalemlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.<sup>59</sup> Bu tanımdaki portföy yatırımları, ödemeler dengesi tablosunda da ayrı bir başlık altında gösterilen, yabancıların yurt içinde hisse senedi ve devlete ait borçlanma senedi alım/satımlarını, kısa vadeli sermaye akımları ise bankaların yurt dışında kullandıkları krediler, bankalar ve diğer özel sektörün yurt dışından kullandıkları kısa vadeli krediler ve yabancıların Türk banka sisteminde tuttıkları kısa vadeli mevduatlardaki değişimleri kapsamaktadır. Yine ödemeler dengesi tablosunda yer alan net hata ve noksan kalemi de, büyük oranda sermaye hareketleri kaynaklı olduğu düşünülerek sıcak para tanımına dâhil edilmiştir.<sup>60</sup>

Bir ülkenin dış dengesini ve bunun ekonomide yarattığı kırılganlığı takip etmek için, cari işlemler açığının sayısal büyüklüğünden çok genelde bu açığın GSYH'ya oranı tercih edilir. Ancak ABD Doları üzerinden GSYH'nın Dolar kuruna göre oynaklık göstermesi, kurdaki dalgalanmalara bağlı olarak bu göstergede de öngörülemeyen değişimlere neden olabilmektedir. Daha önce sayfa 54'te bahsedildiği üzere döviz kurundaki oynaklık, döviz üzerinden hesaplanan GSYH'yı önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla döviz kurundaki değişimler, cari açığın milli gelire oranında da oynaklığa yol açar.

Cari işlemler dengesi, ülkenin varlık ve yükümlülük stoklarını da belirleyen etkenlerin başında gelmektedir. Cari işlemler açığı verilmesi halinde bu açık net finansal yükümlülüklerin artması yoluyla finanse edilirken, cari işlemler fazlasıyla elde edilen kaynaklar ise yurt dışına sermaye ihracı yoluyla değerlendirilebilir.

Ülkenin finansal varlık ve yükümlülüklerindeki değişimler, ödemeler dengesinin bir uzantısı olarak kabul edilen, yine TCMB tarafından hazırlanan uluslararası yatırım pozisyonu tablosundan izlenebilmektedir.

### Uluslararası Yatırım Pozisyonu

Ülkenin bir bütün olarak dış dünya ile karşılıklı finansal varlık-yükümlülük dengesi, ödemeler dengesi hesaplarının bir tamamlayıcısı niteliğindeki uluslararası yatırım pozisyonu tablosunda özetlenir. Uluslararası yatırım pozisyonu bir ekonomideki yerleşik kişilerin,

- yurt dışı yerleşik kişilerden olan finansal alacaklarının,
- yurt dışı yerleşik kişilere olan finansal yükümlülüklerinin ve
- rezerv varlık olarak tuttıkları döviz ve altın şeklindeki finansal varlıklarının

belirli bir tarihteki stok değerini gösteren istatistikî bir tablodur. Ödemeler dengesi ülkeler arası iktisadi akımları özetlerken, uluslararası yatırım pozisyonu, bu akımlar sonucu oluşan finansal varlık stoklarını gösterir. Yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki varlıkları, yurt dışı yerleşiklerin yurt

<sup>59</sup> TCMB (2005-a), s. 28-30.

<sup>60</sup> Üç başlıktan oluşan bu tanımın sıcak para olarak ifade edilen olguyu birebir karşılması beklenmemelidir. Örneğin bu tanıma göre portföy yatırımlarının tamamı sıcak paraya dâhilken, hisse senetlerine yapılan yabancı yatırımın bir bölümünü, temettü geliri elde etmeyi amaçlayan uzun dönemli yatırımlar oluşturur. Diğer taraftan bu üç kalemin dışında sınıflandırılan bazı para akımları da, geçici ve spekülasyon karakteriyle muhtemelen sıcak para niteliği taşımaktadır. (Schneider (2003)).

içindeki varlıklarını aşyorsa ülke net alacaklı konumundadır. Tersi durumda ise ülkenin, net borçlu olarak yurt dışından kaynak kullanması söz konusudur.<sup>61</sup>

Tüm ülkelerde uluslararası yatırım pozisyonu ödemeler dengesi istatistiklerini yayımlayan kurum tarafından hazırlanmakta, buna paralel olarak Türkiye’de de uluslararası yatırım pozisyonu, IMF tarafından hazırlanmış olan *Ödemeler Dengesi El Kitabı*’nda yer alan standartlar esas alınarak TCMB tarafından yayımlanmaktadır.

Bir ülkenin geçmiş dönemlerde cari işlemlerde sergilediği performans, o ülkenin uluslararası yatırım pozisyonunu belirleyen temel etkidir. Cari işlemler hesabı açık veren bir ülke tasarruf açığını yurt dışından sağlayacağı kaynak ile finanse etmek zorunda olduğundan, cari açık uluslararası yatırım pozisyonunu negatif yönde etkiler. Cari işlemler fazlası söz konusu ise, bu tasarruf fazlası ya yabancı varlık alımında ya da yabancılara olan borçların ödenmesinde kullanılacak, böylece uluslararası yatırım pozisyonu pozitif yönde değişecektir.

Uluslararası yatırım pozisyonunu belirleyen diğer bir etken ise finans piyasalarındaki fiyat hareketleridir. Finansal varlıklar piyasalarda sürekli olarak yeniden değerlendirildiğinden, ülkenin varlık ve yükümlülüklerinin piyasa değerine bağlı olarak uluslararası yatırım pozisyonu da değişim gösterir.

Uluslararası yatırım pozisyonu TCMB tarafından, Tablo 6.10’da yer verilen kırımda aylık olarak açıklanmaktadır. Tablo, yurt içi yerleşiklerin sahip olduğu yabancı varlıkların gösterildiği *Varlıklar* kalemi ve yabancıların Türkiye’de sahip olduğu varlıkları gösteren *Yükümlülükler* kalemi olmak üzere iki bölümden oluşur. Bu iki ana bölüm altında sermaye sahipliğine göre doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar ayrı olarak takip edilmekte, bunun yanı sıra TCMB nezdindeki resmi rezervler, “rezerv varlıklar” adı altında yine varlıklar kalemi altında gösterilmektedir.<sup>62</sup>

Yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki doğrudan yatırımları *Varlıklar* başlığı altındaki *Doğrudan yatırımlar* kaleminde, yabancıların yurt içindeki doğrudan yatırımlarının stok değeri ise *Yükümlülükler* başlığı altındaki *Doğrudan yatırımlar* kaleminde izlenmektedir. Bir şirkete yapılan yatırımın doğrudan yatırım kategorisinde sınıflandırılabilmesi için yabancı yatırımcının o şirkette hisse senetlerinin % 10 veya daha fazlasına sahip olması gerekir. Sermayeye dönüştürülen dağıtılmayan şirket kârları ile yabancı ortakla, doğrudan yatırım yapılan şirket arasındaki ticari ve nakdi kredi işlemleri de doğrudan yatırım kalemleri altında izlenmektedir. Yerli sermayenin doğrudan yatırımları Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılan anketle, yabancı sermayenin doğrudan yatırımları ise TCMB tarafından, örneklem yoluyla yapılan anketle tahmin edilmektedir. Geçmişte doğrudan yatırım olarak yurt dışına çıkan ya da yurda gelen yatırım tutarının toplamını vermek yerine, bu anketlerle, gerçekçi bir ölçü olarak, yatırımların piyasa değerlerinin tespit edilmesine çalışılmaktadır.

61 Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması, TCMB, s. 1.

62 Tablo 6.10 basitleştirilerek aktarılmıştır. Ayrıntılı sunuma Veriye Erişim bölümünde belirtilen linklerden ulaşılabilir.



**TABLO 6.10**  
**2015 Yılı Uluslararası Yatırım Pozisyonu Tablosu (milyon ABD Doları)**

Uluslararası Yatırım Pozisyonu (Net)		-367.357
<b>A.</b>	<b>Varlıklar</b>	<b>219.144</b>
1	Doğrudan yatırımlar	45.026
1.1	Sermaye	38.863
1.2	Diğer sermaye	6.163
2	Portföy yatırımları	1.576
2.1	Hisse senetleri	598
2.2	Borç senetleri	978
3	Diğer yatırımlar	62.014
3.1	Diğer hisse senedi ve katılım payları	1.311
3.2	Efektif ve mevduatlar	41.789
3.3	Krediler	6.194
3.4	Ticari krediler	11.186
3.5	Diğer varlıklar	1.534
4	Rezerv varlıklar	110.528
4.1	Parasal altın	17.606
4.2	Özel çekiş hakları	1.340
4.3	IMF nezdinde rezerv varlıklar	156
4.4	Diğer rezerv varlıkları	91.426
<b>B.</b>	<b>Yükümlülükler</b>	<b>586.501</b>
1	Doğrudan yatırımlar	144.819
1.1	Sermaye	138.085
1.2	Diğer sermaye	6.734
2	Portföy yatırımları	146.460
2.1	Hisse senetleri	40.210
2.2	Borç senetleri	106.250
3	Diğer yatırımlar	295.222
3.1	Efektif ve mevduatlar	43.552
3.2	Krediler	216.781
3.3	Ticari krediler	33.559
3.4	SDR tahsisatları	1.330

**Kaynak:** TCMB.

Hisse senetleri ve borç senetlerinden oluşan portföy yatırımları da yine yatırımın yönüne göre *Varlıklar* ve *Yükümlülükler* başlıkları altında ayrı ayrı gösterilmektedir. *Varlıklar* başlığı altındaki *Portföy yatırımları* kalemi yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki portföy yatırımlarını, *Yükümlülükler* başlığı altındaki *Portföy yatırımları* kalemi ise yabancıların Türkiye'deki portföy yatırımı stoklarını içermektedir. *Varlıklar/Portföy yatırımları* kalemine ilişkin bilgiler TCMB tarafından bankalar, diğer finansal kuruluşlar ve finansal olmayan şirketlere uygulanan Portföy Yatırım Anketi ile, *Yükümlülükler/Portföy yatırımları* kalemine ilişkin bilgiler ise Hazine Müsteşarlığı

ğı, Merkezî Kayıt Kuruluşu, bankalar gibi çeşitli kurumlardan sağlanan verilerin TCMB tarafından toplulaştırılmasıyla elde edilmektedir.<sup>63</sup>

Doğrudan yatırım ve portföy yatırımı altında sınıflandırılmayan varlıklar ise diğer yatırımlar kapsamında değerlendirilmektedir. *Varlıklar* başlığı altındaki *Diğer yatırımlar* kalemi yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki portföy yatırımı ve doğrudan yatırım kapsamında değerlendirilmeyen diğer finansal varlıklarını, *Yükümlülükler* başlığı altındaki *Diğer yatırımlar* kalemi ise yabancıların Türkiye'deki bu nitelikteki finansal varlıklarını göstermektedir. Bu kapsamdaki başlıca varlıklar hisse senetleri, efektifler, mevduatlar, krediler ve ticari kredilerdir.

*Varlıklar* başlığı altındaki *Efektif ve Mevduatlar* kalemi, bankaların yurt dışı muhabirlerindeki mevduatları, yurt dışındaki bankalara TL plasmanları ve kasalarındaki efektifleri ile yurt içinde yerleşik diğer sektörün BIS'e üye ülkelerdeki mevduatlarını gösterir.<sup>64</sup> Mevduat varlığı, yerli bankaların yurt dışı muhabirleri nezdindeki mevduatları ile Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) kayıtlarına göre Türklerin yurt dışı bankalarda tuttuğu mevduatın toplamından oluşmaktadır.<sup>65</sup>

Bu kaleme ilişkin vurgulanması gereken önemli bir eksiklik piyasadaki nakit yabancı paranın ölçülememesi ve uluslararası yatırım pozisyonuna dâhil edilememesidir. Ülkedeki nakit yabancı paranın hesaplanmasında yalnız banka kasalarındaki efektifler hesaba katılmakta, "yastık altındaki para" olarak bilinen ve kamuoyunda büyük miktara ulaştığına inanılan, şahısların elindeki nakit yabancı para bilgisine tabloda yer verilmemektedir.<sup>66</sup>

Bir diğer önemli nokta, yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki mevduatlarının tam olarak ölçülemediği endişesidir. Elimizdeki veriler Türkiye'nin yurt dışındaki mevduat varlığının büyük oranda yurt içi bankaların yurt dışındaki mevduatlarından oluştuğuna işaret etse de basında çıkan haberler ve kamuoyundaki algı, yurt dışında Türklere ait bireysel nitelikte önemli miktarda mevduat bulunduğu yönündedir.

*Yükümlülükler* altındaki *Efektif ve Mevduatlar* kalemi ise, yabancıların yurt içindeki bankalarda bulunan mevduatlarını vermektedir.<sup>67</sup>

*Varlıklar* başlığı altındaki *Krediler* kalemi, yurt içindeki bankaların yurt dışına verdikleri kredileri, *Yükümlülükler* başlığı altındaki *Krediler* kalemi ise yurt içinde yerleşik kişilerin yurt dışından kullandıkları kredileri gösterir. *Yükümlülükler/Krediler* kalemine, yerli bankaların yurt dışı şube ve iştiraklerinden Türkiye'de yerleşiklere kullanılan krediler de dâhildir. *Varlıklar/Kre-*

63 İleride Kamu Ekonomisi bölümünde tartışacağımız üzere, Hazine'nin yurt dışı piyasada döviz üzerinden yaptığı borçlanma, kamu borcu göstergelerinde borcu verenin kimliğine bakılmaksızın dış borç olarak kabul edilmektedir (bkz. s. 338-339). Halbuki borç veren örneğin bir yerli banka ise bu borç, dış borç niteliği taşımaz. Uluslararası yatırım pozisyonunun hesaplanmasında, kamu hesaplarının aksine, kriter olarak satışın yapıldığı yer değil, borçlu ve alacaklının yerleşiklik durumu dikkate alınmaktadır.

64 Yurt içi bankalardaki döviz tevdiat hesapları ülkenin döviz varlığına dâhil değildir, zira bu hesaplar hem alacaklının hem de borçlunun yerli olduğu bir varlık-yükümlülük ilişkisini ifade eder.

65 Yurt dışındaki mevduat bilgileri BIS'ten alındığından, BIS'e üye olmayan ülkelerdeki mevduat ölçülememektedir.

66 Bireylerin elindeki altın da uluslararası yatırım pozisyonunda yer verilmeyen finansal varlıklardan biri olarak zikredilebilir.

67 Veriler bankalardan elde edilmektedir.

*diler* kalemine ilişkin veriler yurt içi bankalardan, *Yükümlülükler/Krediler* kalemine ilişkin veriler ise Hazine Müsteşarlığı ve bankaların TCMB'ye yaptığı bildirimlerden elde edilmektedir. Yurt içi yerleşiklerin yurt dışından kullandığı ancak yurda getirmedikleri kredi tutarları da TCMB tarafından borçlu firmalardan elde edilmektedir.

*Varlıklar ve Yükümlülükler* kalemleri altındaki *Ticari krediler*, ödemeler dengesi tablosundaki benzer başlıklarda olduğu gibi, vadeli ihracat ve vadeli ithalat sonucu oluşan alacak ve borçları içermektedir.<sup>68</sup>

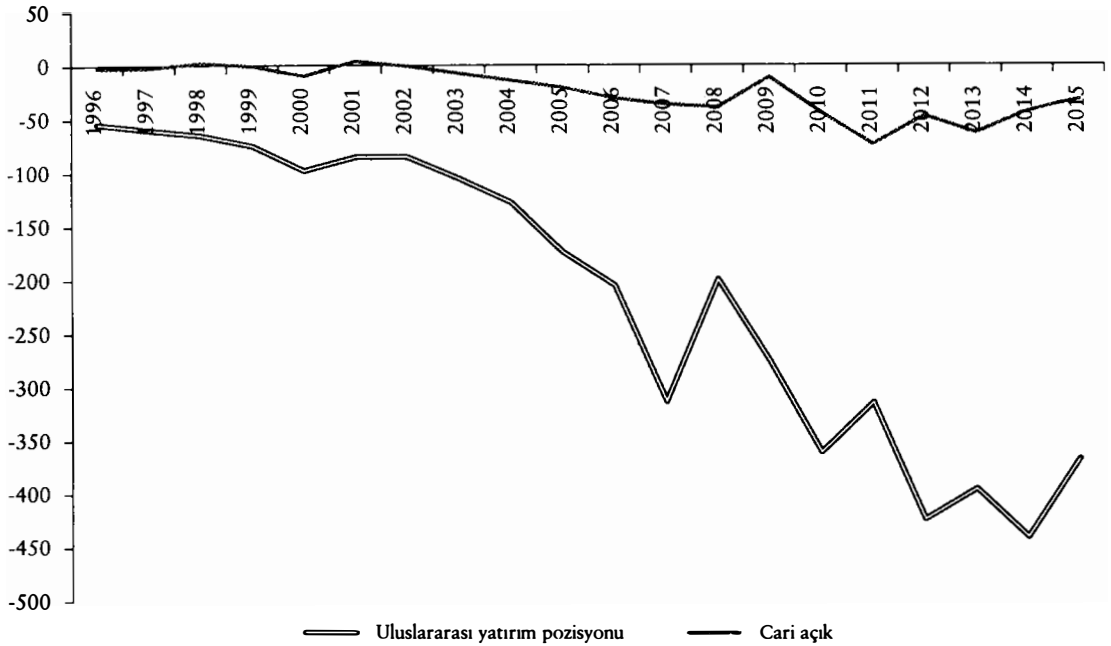
Bir ülkenin uluslararası yatırım pozisyonu büyük oranda geçmiş dönemlerdeki cari açıkların seviyesine bağlı olmakla birlikte, varlıklardaki değer değişimi de tabloyu önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Uluslararası yatırım pozisyonunda zaman içinde görülen değişimin nedenleri olarak; yatırım amaçlı sermaye akımları, yatırım yapılan kıymetlerin değerindeki değişim ve döviz kurundaki değişim sıralanabilir. Yatırım pozisyonundaki gelişmeler, bu üç faktörün bir bileşimiyle ortaya çıkar. Örnek olarak yurt içinde hisse senetleri büyük oranda değer kaybetmişse, yurt dışından borsaya taze para girişi olsa dahi yabancıların ellerinde bulundurdukları hisse senetlerinin toplam stok değeri düşmüş olabilir. Buna karşın yurt içindeki yabancı sermayeli firmaların piyasa değerleri yükselirse, o dönemde yeni doğrudan yatırım gerçekleşme bile yabancıların Türkiye'deki varlıkları artacaktır. Türk Lirasının ABD Doları karşısında değer kaybetmesi halinde ise, diğer bütün değişkenler sabit kalmak üzere, yabancıların ellerinde bulundurdukları borç senetlerinin Dolar cinsinden değeri düşecektir.

1996-2011 döneminde cari işlemler açığı ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu'ndaki gelişim **Grafik 6.9'**da karşılaştırılmaktadır. 2002 yılından bu yana cari açık veren ülkede uluslararası yatırım pozisyonunun da düşüş trendini sürdürdüğü görülmektedir. Öte yandan varlık fiyatlarındaki dalgalanmaya bağlı olarak, cari açık verilen bazı yıllarda uluslararası yatırım pozisyonunda pozitif yönde gelişim gözlemlenebilmektedir. Örneğin 2008 yılında önemli miktarda cari işlemler açığı verilmiş olmasına rağmen, şirket değerlerindeki düşüşle birlikte, uluslararası yatırım pozisyonunda 114 milyar ABD Doları miktarında pozitif yönde bir değişim gerçekleşmiştir. (Türk şirketlerinin değerlerindeki düşüş, bu şirketlere yatırım yapmış yabancıların varlıklarında da düşüş anlamına gelir.) Buna göre büyüme dönemlerinde uluslararası yatırım pozisyonu cari açıkla izah edilemeyecek oranda kötüleşirken, piyasalardaki çalkantıların uluslararası yatırım pozisyonunu olumlu yönde etkileyebildiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası yatırım pozisyonu ülke yerleşiklerinin hem varlık hem de yükümlülüklerini gösteren, ödemeler dengesi tablosunun tamamlayıcısı niteliğinde bir göstergedir. Ülke yerleşiklerinin toplam dış borcu ise Hazine Müsteşarlığı'nca yayımlanan ve aşağıda yer verdiğimiz çeşitli göstergeler yardımıyla izlenebilir.

<sup>68</sup> Veriler TCMB tarafından bankalar ve dış ticaret istatistikleri yoluyla derlenmektedir.

GRAFİK 6.9  
Uluslararası Yatırım Pozisyonu ve Cari Açık (milyar ABD Doları)



Kaynak: TCMB.

### Türkiye'nin Dış Borcu

Sermaye hareketlerinin sınırlı olduğu dönemlerde dış borç denince daha çok kamunun yurt dışından temin ettiği kaynaklar anlaşılmakta, dış borçlar da daha çok kamunun borçluluk göstergeleri üzerinden izlenmekteydi. Ancak son yarım yüzyılda güç kazanan finansal serbestleşmenin bir sonucu olarak kamu dışı sermaye akımları büyük oranda artmış, ülke yerleşiklerinin bir bütün olarak yurt dışından aldıkları borçları ölçen göstergelere yönelik bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır.

Ülke yerleşiklerinin yurt dışına borçlarının ne oranda kamu ve ne oranda özel sektör kaynaklı olduğu, borcun yarattığı riskin büyüklüğü ve niteliğini belirleyen faktörlerden biridir. Genelde kamu borcunun yüksek olması, özel sektör borçluluğuna göre daha fazla endişe yaratır. Özel sektör borçları yalnız borç alan ve veren tarafları ilgilendirirken kamunun temerrüde düşmesi, iktisadi etkisinin yanı sıra sosyal ve siyasi sonuçlar doğurabilecek bir sorundur.

Bununla birlikte özel sektör borçlarının ekonomi geneli için tehdit oluşturmayacağı ifadesi fazla iddialı bir önerme olacaktır. Kamu sektörü dışındaki borç sorunlarının ülke ekonomisi için olumsuz etkisi, özel sektörün kredibilitésini düşürmesi ve döviz darboğazı olmak üzere iki gerekçeye dayanır. İlk olarak yurt içi yerleşiklerin yurt dışına karşı taahhütlerini yerine getirememe-

si, finansal kırılganlık yaratarak gelecekte özel sektörün dış finans kaynaklarına erişimini sınırlayacaktır. İkinci olarak ise, özel sektörün aldığı dış borçlar döviz kazandırıcı faaliyetlere kanalize edilmek yerine yurt içi tüketime harcanırsa, borçların vadesi geldiğinde aşırı döviz talebiyle karşı karşıya kalınabilir. Bu tür yaygın bir döviz ihtiyacı, sadece borç alan ve verenlerle sınırlı kalmayan bir döviz krizini gündeme getirebilir. Kısaca özel sektörün dış borçlarında aşırı artış, gözden uzak tutulamayacak bir risk unsurudur.

Özel sektör ve kamu kesiminin bir bütün olarak yurt dışına borçlu olduğu miktarları gösteren dış borç göstergeleri, hem Hazine Müsteşarlığı'nca hem de Uluslararası Ödemeler Bankası'nca yayımlanmaktadır. Bu iki kurumca yayımlanan tabloları aşağıda sırayla inceledikten sonra yine Hazine Müsteşarlığı'nca hazırlanan Net Dış Borç Stoku'na da kısaca göz atacağız. Net Dış Borç Stoku tablosu, finansal borçlar yanında finansal alacakların da hesaplamaya dâhil edilmesiyle diğer iki dış borç tablosundan ayrılmaktadır.

### *Türkiye Brüt Dış Borç Stoku*

Hazine Müsteşarlığı tarafından çeyreklik dönemlerde yayımlanan Türkiye Brüt Dış Borç Stoku; TCMB, tüm kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör kapsamındaki tüm şirket ve şahısların, yurt dışı yerleşiklerden sağlamış oldukları kredilerden doğan yükümlülükleri ile yurt dışı piyasalarda ihraç ettikleri tahvillerden doğan yükümlülüklerinin toplamından oluşur.<sup>69</sup> Kredi ve tahvil dışındaki borçlar ise (örneğin ticari borçlar) dış borç stoku göstergelerine dâhil edilmemektedir.

Örnek olmak üzere Türkiye Brüt Borç Stoku'nun 2014 ve 2015 yıl sonu sonuçlarına Tablo 6.11'de karşılaştırmalı olarak yer verilmektedir. Tabloda toplam borç, vadesinin bir yıldan kısa ya da uzun olmasına göre kısa vadeli ya da uzun vadeli olarak sınıflandırılmakta, vade türüne göre toplam borç tutarı da kamu, TCMB ve özel sektör olmak üzere üçlü bir kırılda sunulmaktadır.

**TABLO 6.11**  
Hazine Müsteşarlığı'nca Yayımlanan Türkiye Brüt Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)

	2014 yıl sonu	2015 yıl sonu
1. Türkiye Brüt Dış Borç Stoku - Borçlu	402.431	397.872
1.1. Kısa Vade	131.638	102.435
1.1.1. Kamu	17.866	14.550
1.1.2. TCMB	342	176
1.1.3. Özel	113.430	87.709
1.2. Uzun Vade	270.793	295.437
1.2.1. Kamu	99.843	98.729
1.2.2. TCMB	2.142	1.151
1.2.3. Özel	168.808	195.556

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

69 Türkiye Brüt Dış Borç Stoku, Metaveri, Hazine Müsteşarlığı.

**TABLO 6.12**  
**BIS Tarafından Yayımlanan Brüt Dış Borç (milyon ABD Doları)**

	2014/4	2015/4
Genel hükümet	88.212	84.460
Kısa vade	0	0
Uzun vade	88.212	84.460
Para otoritesi (TCMB)	2.484	1.327
Kısa vade	342	176
Uzun vade	2.142	1.151
Bankalar	171.388	164.239
Kısa vade	94.782	64.970
Uzun vade	76.606	99.269
Diğer sektörler	134.603	141.475
Kısa vade	36.471	37.070
Uzun vade	98.132	104.405
Doğrudan yatırım: Şirketler arası borçlanma	5.745	6.370
<b>Toplam</b>	<b>402.431</b>	<b>397.872</b>

Kaynak: Bank for International Settlements.

Tablo hazırlanırken Hazine Müsteşarlığı tarafından tahvillerin nominal değeri, kredilerin ise kredi anapara tutarı esas alınmaktadır. Dolayısıyla borç senetlerinin piyasa değerindeki değişimler ile kredilere tahakkuk etmiş olan faizler dış borç stoku istatistiklerine dâhil edilmemektedir. Farklı döviz cinsindeki borçlar çapraz kurlar ile ABD Dolarına çevrilerek yayımlandığından, kurlardaki değişimler de toplam borç miktarını etkileyebilmektedir.

Tabloda borç stokunun üçte ikisinden fazlasının uzun vadeli borçlardan oluştuğu, kısa vadeli borçların ise kabaca % 90'ına yakınının özel sektör kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin genel kredibilitésinin kamu açıklarından çok özel sektörün borç ödeme gücüne bağlı olduğu ifade edilebilir.

Türkiye Brüt Borç Stoku istatistiklerine, üye ülkelerin dış borçlarını yayımlayan Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements - BIS) kanalıyla da ulaşılabilir<sup>70</sup> (Tablo 6.12). Uluslararası Ödemeler Bankası'nın sunduğu tablonun iki temel farkı, özel sektör borçlarının banka ve diğer özel sektör ayrımında verilmesi ve kamu bankalarının dış borçlarının kamu başlığı yerine bankalar başlığı arasında gösterilmesidir.<sup>71</sup>

### *Türkiye Net Dış Borç Stoku*

Dış borçluluğa ilişkin diğer bir gösterge, kamu sektörü – özel sektör ayrımı yapılmaksızın yurt içi yerleşiklerin yurt dışına olan finansal borçları ile döviz cinsi varlıklarını yansıtan ve Hazi-

<sup>70</sup> Kitabın yayımlanma tarihinde BIS tarafından 110 ülke için brüt dış borç stoku verisi yayımlanmaktaydı.

Veriler Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Ödemeler Bankası'nın kayıtlarının birleştirilmesiyle elde edilmektedir.

<sup>71</sup> Hazine Müsteşarlığı ve Uluslararası Ödemeler Bankası verileri arasında bunlar dışında küçük oranda tutarsal farklar da görülebilmektedir.

ne Müsteşarlığı'nca üç aylık dönemlerde yayımlanan Türkiye Net Dış Borç Stoku tablosudur. Dış borçların yanında yurt içi yerleşik kişilerin dış varlıklarını da hesaplamaya katan bu tablo, bu özelliğiyle dış borç stokundan çok uluslararası yatırım pozisyonuna benzerlik gösterir. Türkiye Net Dış Borç Stoku ile uluslararası yatırım pozisyonu arasındaki fark ise kapsama alınan finansal varlıkların niteliğinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası yatırım pozisyonu borçlanma dışındaki finansal varlıkları da içerirken Türkiye Net Dış Borç Stoku yalnız parasal borçları ve nakit varlıkları kapsar.

2015 yıl sonu itibarıyla Türkiye Net Dış Borç Stoku verilerine Tablo 6.13'te yer verilmektedir. Tablo, *Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku* ve *Parasal Sektör Net Dış Varlıkları* olmak üzere iki kırılımda verilmektedir.

**TABLO 6.13**  
Türkiye Net Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)

Türkiye brüt dış borç stoku	397.872
TCMB dış borç stoku (-)	1.327
Bankacılık kesimi dış borç stoku (-)	164.239
Bankacılık sektörü hariç dış borç stoku (I)	232.306
Parasal yetkili ve mevduat bankaları net varlıkları	-4.629
Katılım ve yatırım kalkınma bankaları net varlıkları	-16.623
Parasal sektör net dış varlıkları (II)	-21.252
Türkiye net dış borç stoku (I-II)	253.558

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku kalemi özel-kamu ayrımı yapılmaksızın banka dışı kesimin yurt dışından aldığı borçların toplamını verir. Bu kalem *Türkiye Brüt Dış Borç Stoku*'ndan *TCMB Dış Borç Stoku* ve *Bankacılık Kesimi Dış Borç Stoku*'nun çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Bankacılık sektörünün dış borçları; TCMB, özel ve kamu mevduat bankaları ile kamu yatırım ve kalkınma bankalarının dış yükümlülüklerinin toplamıdır.

*Parasal Sektör Net Dış Varlıkları* ise TCMB de dâhil olmak üzere bankacılık sektörünün döviz varlıkları ile döviz yükümlülükleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Bu kalemin pozitif olması, TCMB de dâhil olmak üzere bankacılık kesiminin dış varlıklarının dış yükümlülüklerden fazla olması anlamına gelir. Parasal kesim içinde döviz varlık ve yükümlülüğü en fazla olan kuruluş TCMB olduğundan, parasal sektörün net dış varlıkları çoğunlukla TCMB'nin döviz pozisyonunca belirlenmektedir.<sup>72</sup>

Türkiye Net Dış Borç Stoku büyüklüğüne ise, *Bankacılık Sektörü Hariç Dış Borç Stoku*'ndan, *Parasal Sektör Net Dış Varlıkları*'nın çıkarılması ile ulaşılmaktadır. Ülkenin net dış borç

<sup>72</sup> Dolayısıyla bu kalem bankacılık sektörünün döviz pozisyonunu özetleyen bir gösterge olarak değerlendirilmemelidir.

stoku tanımlanırken bankacılık sektörünün hem varlık ve hem de yükümlülükleri dikkate alınmakta, bankacılık dışı özel ve kamu kesiminin ise yalnız borçları hesaba katılmaktadır.

Net dış borç stoku istatistiklerinin anlamlandırılmasında gözden kaçırılmaması gereken iki nokta şöyle sıralanabilir.

Öncelikle Türkiye Net Dış Borç Stoku, yalnız finansal borçları kapsamakta, yabancı sermayeli kuruluşlar gibi yabancıların sahip oldukları varlıklar ya da yurt içi yerleşiklerin ticari borçları gibi diğer yükümlülükler hesaplama dâhil edilmemektedir.

İkinci olarak, net dış borç stoku derlenirken bankacılık dışı kesimin döviz varlıkları hesaba katılmamaktadır. Ülkedeki nakit yabancı para ile yurt içi yerleşiklerin yurt dışındaki mevduatlarının ciddi bir yekûn tuttuğu dikkate alınır, bu göstergenin, olduğundan daha karamsar bir tablo çizdiği ifade edilebilir.

## DİŞ TİCARET

Dış ticaret kavramı sınır ötesi mal ticaretini ifade eder. Yurt içi yerleşik bir kişinin mülkiyetindeki malın bir yurt dışı yerleşik kişiye satılması ihracat (dışsatım), bunun tersi yöndeki mal hareketi ise ithalat (dışalım) olarak adlandırılır.

Ülkeleri birbirleriyle ticarete iten nedenler, dış ticaretin yararları ve dış ticaretin yapısı, her dönemde iktisatçıların en çok ilgisini çeken ve tartışılan konuların başında gelmiştir.

Merkantilizmin başlangıcına kadar dış ticaret genel olarak, hava şartları ve üretim bilgisi eksiklikleri gibi nedenlerle yurt içinde üretilemeyen lüks malların ya da belirli bölgelerde bulunan madenlerin ticaretiyle sınırlı kalan bir faaliyetti. Küresel ölçekteki ilk ticaret yolları da, bu tür özellikli malların üretim ve tüketim bölgelerinin dağılımına bağlı olarak şekillenmişti.

Özellikle 16. yüzyıl sonrası dönemde ise dış ticaretin yapısında ve hacminde köklü değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Üretim hacmindeki artışın ulaşım ve iletişim imkânlarındaki gelişmeyle birleşmesi dış ticaret maliyetlerini düşürmüş, diğer taraftan merkezî devletlerin güç kazanmasıyla ticaret yolları da daha güvenli hale gelmeye başlamıştır. Dış ticarete fiyat rekabetinin ön plana çıktığı bu dönemin sonlarında, dış pazarları genişletmeye yönelik rekabet de zirveye çıkmış, 19. yüzyılın sonlarında toplam dış ticaret, tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Ülkelerin sanayi malı ve hammadde üreten ülkeler olarak ayrıştığı bu dönemin düşünsel simgesi, yakın dönemlere kadar hâkimiyetini sürdürmüş olan klasik dış ticaret teorileridir. Bu dönemdeki hâkim anlayış, ülkelerin üretiminde uzmanlaştığı ürün gruplarının dış ticarete konu olmasının karşılıklı yarar doğuracağı ve ulusal refaha katkı sağlayacağı yönündeydi. Buna göre belirli şartlar altında, her ülkenin kendi fiziki ve beşeri özelliklerine uygun sektörlerde üretim yapması ve diğer ihtiyaçlarını dış ticaret yoluyla karşılaması bütün ülkelerin refahını artıracaktır. Ayrıca ülke dışı açıldıkça daha geniş pazarlara hitap edebilmek, ölçek ekonomisi yoluyla ülkenin rekabet avantajı bulunan sektörlerinin gelişmesini teşvik eden bir unsur olarak ortaya çıkacaktır. Bu anlayış çerçevesinde dönemin popüler politika tavsiyesi, dış ticaretin serbestleşmesini ve belirli mallarda uzmanlaşarak dünya piyasalarına yönelik üretimi esas alan bir ihracat yapısını kapsamaktadır.



Aynı dönemlerde ağırlıklı olarak sanayileşmede geç kalmış ülkelerden olmak üzere, dış açıklığın olumsuz etkilerini vurgulayan ve korumacılığı savunan görüşlerin de taraftar bulduğunu görüyoruz. Serbest dış ticarete karşı en sık vurgulanan argüman, gelişmekte olan sanayilerin, henüz gelişimini tamamlamadan dış piyasalara maruz bırakılmasının, bu sanayilerin gelişimini olumsuz etkileyeceği görüşüdür.<sup>73</sup>

20. yüzyılın ilk yarısında siyasi kutuplaşmalar, küresel ölçekteki savaşlar, iktisadi krizler, korumacılığı yücelten siyasi anlayış gibi faktörler bir süre dış ticaretteki gelişmeyi sekteye uğratsa da dünya ekonomisi son elli yıllık dönemde dış ticarete yeni bir genişleme dalgasına sahne olmaktadır. Bu dönemi bir önceki dış açıklık politikalarından ayıran temel nokta ise karşılaştırmalı üstünlüğün mevcut dış ticaret yapısını açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Günümüzde istatistikler, aynı ürün gruplarının karşılıklı ticaretinin dış ticarete giderek hâkim olduğunu göstermekte, geliştirilen teoriler de bu gerçeği göz önünde bulunduracak yeni açıklamalar getirmeye yönelmektedir. Gerekçesi ne olursa olsun, günümüzde dış ticaret hacminin dünya genelinde toplam gelirden daha hızlı büyümesi bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Toplam iktisadi faaliyet içinde dış ticaretin giderek artan önemi, dış ticaret istatistiklerinin de daha geniş bir kesimce yakından takip edilmesini beraberinde getirmektedir. Türkiye’de resmi dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği’nin ilke ve tavsiyeleri esas alınarak aylık olarak derlenmekte ve yayımlanmaktadır.<sup>74</sup> TÜİK verilerinin yanı sıra Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) tarafından da ihracat tutarları kullanıcılarla paylaşılmaktadır.

Dış ticaret istatistiklerinin oluşturulmasında uygulanan yöntem ve benimsenen prensipler sonuçları önemli ölçüde etkileyebildiğinden, Türkiye’de dış ticaret istatistiklerinin ayrıntılarına geçmeden önce, bu verilerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi adına, dış ticaret istatistiklerinin hesaplanmasına ilişkin bazı yönetsel meselelere kısaca değinmek istiyoruz. Ödemeler dengesi istatistiklerinde, uygulanacak yöntemin tanımlanmasında ekonominin tanımı ve sınırları, kayıt değeri ve kayıt zamanı olmak üzere üç noktanın üzerinde durmak gerektiğinden daha önce bahsetmiştik (bkz. s. 203-204). Dış ticaret özelinde bu meselelere biraz daha yakından bakmamız isabetli olur.

**1. Ekonominin Tanımı ve Sınırları (Dış Ticaret Tanımı):** Dış ticaret istatistiklerinin hesaplanabilmesi için, ilk önce hangi işlemlerin dış ticaret kapsamında değerlendirileceğinin belirlenmesi gerekir. Dış ticaret kayıtlarının tutulmasında, sayfa 208’de de değindiğimiz üzere, özel ticaret sistemi ve genel ticaret sistemi olmak üzere iki farklı yaklaşım mevcuttur. İstatistiklerin derlenmesinde, malın gümrük sınırlarını geçme şartının arandığı sistem özel ticaret sistemi olarak adlandırılmaktadır. Bu yöntemde, bir ticari işlemin dış ticaret olarak kabul edilebilmesi için malın gümrük sınırını geçmesi gerekmekte, serbest bölgeler<sup>75</sup> gümrüksüz satış mağazaları ve gümrük antre-

<sup>73</sup> Serbest ticareti ve korumacılığı savunan kesimler arasındaki ayrışma günümüzde de devam etmektedir. Ticaret serbestliğinin sakıncalarına vurgu yapan güncel bir örnek için bkz. Rodrik (2011).

<sup>74</sup> Birleşmiş Milletler’in, dış ticaret istatistiklerinin derlenmesinde kullanılmasını tavsiye ettiği ilkeler için bkz. Birleşmiş Milletler (1998).

<sup>75</sup> Serbest bölge, bir ülkenin siyasal sınırları içinde, ancak gümrük sınırları dışında olan, bürokrasiyi azaltmak ve dolayısıyla dış ticaret ile imalat sanayini teşvik etmek amacıyla o ülkede geçerli olan dış ticaret ve diğer mali düzenlemelerin kısmen ya da

poları gibi gümrük sınırlarının dışında bulunan yerler ile ülkenin siyasi sınırları içindeki diğer bölgeler arasında yapılan ticaret de dış ticaret olarak değerlendirilmektedir. Ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla birlikte gümrük sınırları dışında olan bu bölgelerle diğer ülkeler arasında yapılan ticaret ise dış ticaret istatistiklerinin kapsamı dışında tutulur. Örnek olarak İskenderun'dan Mersin Serbest Bölgesi'ne yapılan mal satışı ihracat olarak kaydedilirken, Mersin Serbest Bölgesi'nden Almanya'ya yapılan satış dış ticaret istatistiklerinde yer almaz. Diğer taraftan Almanya'dan serbest bölgeye yapılan ithalat dış ticaret verilerine dâhil değilken, Mersin Serbest Bölgesi'nden Adana'ya yapılan satış işlemi istatistiklere ithalat olarak yansıtılır. Yurt dışından serbest bölgeye gelen, burada işlendikten sonra tekrar yurt dışına çıkarılan mallar, ne ithalat ne de ihracat istatistiklerine dâhil edilir. Genel ticaret sistemi ise dış ticaret istatistiklerinin derlenmesinde siyasi sınırların esas alındığı yöntemi ifade eder. Bu sistemde gümrük işleme alanları ve serbest bölgeler de ekonomik sınırlar içinde yer almakta, gümrük sınırları içindeki firmalarla bu bölgeler arasında yapılan ticaret ihracat ya da ithalat kapsamında değerlendirilmemektedir. Hem TÜİK'in dış ticaret istatistikleri, hem de TİM'in ihracat verileri, Birleşmiş Milletler'in uluslararası mal ticareti istatistiklerine ilişkin tavsiyelerine uygun olarak, özel ticaret sistemine göre derlenmektedir.

**2. Kayıt Zamanı (Referans Tarihi):** İthalat ve ihracat işlemleri, sevkiyat, ödeme, yasal işlemler gibi birçok adımı içeren süreçlerdir. Verilerin tutarlılığının sağlanması adına bu sürecin hangi adımında ithalat ya da ihracatın kabul edileceğinin belirlenmesi gerekmektedir ki bu tarih, referans tarihi olarak adlandırılmaktadır. Uygulamada TÜİK tarafından uluslararası genel teamüllere uygun olarak, ihracatta malın gümrük sınırını geçerek gümrük beyannamesinin kapatıldığı, ithalatta ise beyanname işlemlerinin tamamlanarak malın gümrükten çekildiği tarih referans tarih olarak kabul edilmekte ve dış ticaret işlemleri resmi istatistiklere bu tarihlerde dâhil olmaktadır.<sup>76</sup>

**3. Kayıt Değeri:** Dış ticarete konu olan bir malın hangi değer üzerinden kaydedileceği, istatistikleri etkileyen bir diğer husustur. Bu anlamda istatistiklerin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem, piyasa şartlarına göre alıcı ile satıcı arasında kararlaştırılan ve gümrük beyannamesinde beyan edilen tutarın mal bedeli olarak esas alınmasıdır. Ancak beyan edilen tutarın her zaman ticarete konu malın piyasa değerini yansıttığını ileri sürmek zordur.

TÜİK'in dış ticaret verilerinde ithalat CIF (mal bedeli + navlun + sigorta), ihracat ise FOB (mal bedeli) teslim şekline göre belirlenen bedel üzerinden istatistiklere yansıtılır. Aslen navlun ve sigorta masrafı mal bedelinin dışında, alınan bir hizmetin karşılığında ödeniyor olmakla birlikte, bu yöntem, yurt içindeki ihracatçı ve ithalatçıların karşılaştığı fiyat seviyesinin belirlenmesine imkân verdiğinden tercih edilmektedir.<sup>77</sup>

Mal değerinin kayıt ilkelerine ilişkin bir diğer sorun ise dış ticaret işlemlerinin farklı para cinsleri üzerinden gerçekleşmesi sonucu karşımıza çıkmaktadır. Dış ticaret işlemlerinin toplulaştırılması, farklı döviz türlerindeki dış ticaret işlemlerinin cari döviz kurları kullanılarak tek bir pa-

tamamen uygulanmadığı bölgelerdir.

<sup>76</sup> Referans tarihi, gümrük beyannamesinin tescil tarihinden farklı olabilir (bkz. TÜİK (2008-h), s. 12).

<sup>77</sup> Ödemeler dengesi tablosunda ithalat ve ihracat tutarları aynı teslim şekline göre (FOB) istatistiklere yansıtılır.

ra birimi cinsinden ifade edilmesiyle gerçekleştirilir. TÜİK tarafından bu dönüştürmede gümrük beyannamesinin tescil tarihinde TCMB tarafından yayımlanan kurlar kullanılmaktadır. Kurlardaki dalgalanmalar dış ticaret istatistiklerinde de değişime neden olabilmektedir.

Yöntemin temel parametrelerine kısaca göz attıktan sonra, dış ticaret istatistiklerinin derlenmesinde Türkiye uygulamasına geri dönebiliriz.

### *TÜİK Tarafından Yayımlanan Dış Ticaret İstatistikleri*

Resmi dış ticaret verileri TÜİK tarafından ABD Doları cinsinde derlenerek aylık olarak yayımlanmaktadır.<sup>78</sup> Karşı ülke bilgisi, dış ticarete konu mal türleri, döviz türü gibi pek çok farklı bilgiyi içeren bu istatistiklerin hazırlanmasında Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin ilke ve tavsiyeleri esas alınmaktadır. Dış ticarete ilişkin tutarsal büyüklüğün yanında mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış ihracat ve ithalat verileri de TÜİK tarafından ayrıca kullanıma sunulmaktadır.

Dış ticaret istatistikleri büyük oranda, gümrük müdürlüklerince ihracatçı ve ithalatçılardan elde edilen bilgilere dayanır. Dış ticaret işlemleri gümrük beyannamesinin doldurularak, diğer ticaret belgeleri ile birlikte gümrük müdürlüklerine ibraz edilmesiyle gerçekleştirilmekte, böylece malın cinsi, tutarı, kaynak ülkesi gibi birçok bilgi gümrük müdürlüklerince kayıt altına alınmıştır. Ham petrol, doğalgaz ve elektrik dış ticaretine ilişkin bilgiler ise doğrudan ihracat ya da ithalat yapan kuruluşlardan alınmaktadır.<sup>79</sup> Yabancı bir ülkeyle gerçekleşen mal değiş tokuşu da aynı tutarlarda ihracat ve ithalat olarak değerlendirilmektedir.

Aşağıda sıraladığımız işlemler ise dış ticaret istatistiklerinin kapsamı dışında yer almaktadır.

**Transit ticaret:** Transit ticaret, yurt dışından alınan bir malın ülkeye sokulmadan, yani fiili olarak ithal edilmeden bir üçüncü ülkeye satılmasıdır. Malı satan firmaya ödenen tutar ile malı alan firmadan tahsil edilen tutar arasındaki fark, transit ticareti yapanın kârını oluşturur. Transit ticarete malların yurda giriş-çıkışı söz konusu olmadığından, bu tür bir ticaret işlemi ne ihracat ne de ithalat verileri içinde yer alır. Ancak işlemde elde edilen kâr, ülkeye getirilmesi durumunda ödemeler dengesi tablosunda gelir dengesi kalemine yansır. İthal edilerek yurda girdikten sonra, hiçbir işleme tabi tutulmadan ihraç edilen mallar ise, ihraç ve ithal bedelleri üzerinden dış ticaret istatistiklerine yansıtılır.

**Serbest bölgelerin yabancı ülkelerle ticareti:** TÜİK verileri özel ticaret sistemine göre hazırlandığından, serbest bölgeler ile yabancı ülkeler arasındaki ticari faaliyetlere dış ticaret istatistiklerinde yer verilmez. Serbest bölgeler ile yurt içindeki diğer firmalar arasındaki ticaret ise dış ticaret olarak kaydedilmektedir.

**Sınırı geçmeyen mallar:** Sınırı geçmeyen mallar, yurt içi yerleşik kişiler tarafından yurt dışından satın alınmasına rağmen ülke sınırlarından içeri girmemiş, dolayısıyla gümrük işlemlerinden geçirilmemiş mallardır. Bu malların sahipliği yurt içi yerleşik kişilere geçmiş olsa da, ürün ül-

<sup>78</sup> Dış ticaret verileri TÜİK tarafından Euro ve TL üzerinden de hesaplanmasına rağmen yalnız ABD Doları cinsinden yayımlanıyor.

<sup>79</sup> TÜİK (2008-h), s. 1.

ke sınırından içeri girmediği için işlem ithalat olarak kabul edilmez. Yurt dışından alınan gemi, uçak gibi taşıt araçları için ise, bu araçlar yurda girmese bile gümrük beyannamesi düzenlenmekte ve bu tür satın almalar dış ticaret kapsamında değerlendirilmektedir.<sup>80</sup>

**Geçici ithalat ve ihracat:** Geçici ihracat (ithalat), bir malın tekrar ithal (ihraç) edilmek üzere ihraç (ithal) edilmesidir. Bir makinenin tamir amacıyla bir başka ülkeye gönderilmesi, bir malın furarda sergilenmek üzere ve satılmamak kaydıyla yurt dışına çıkarılması geçici ihracata örnek olarak sayılabilir. Bu işlemler dış ticaret istatistiklerine dâhil olmamakla birlikte üzerinde herhangi bir değişiklik ya da işlem yapılarak mahiyeti değişen mallar dış ticaret istatistiklerine dâhil edilmektedir.

**Değeri istatistiksel eşişin altında olan mallar:** Fatura tutarı, istatistiksel eşik olan 30 Avro'nun altındaki dış ticaret işlemleri dış ticaret istatistiklerinde kapsamamaktadır.

**Para tabanlı altın,<sup>81</sup> tedavüldeki paralar:** Bir tür döviz olarak değerlendirilebilecek para tabanlı altın ile tedavüldeki paralar dış ticaret istatistiklerinde değil, ihraç ve ithal amacına göre sermaye hesabının ilgili kalemlerinde gösterilir. Mal sayılmayan ancak beyanname düzenlenen kıymetli evrak, pullar, hisse senetleri gibi diğer bazı varlıklar da dış ticaret istatistiklerinin kapsamı dışında tutulmaktadır.

**Kiralanan mallar (finansal kiralama hariç):** Kiralanan, yani ihraç edildiği ülkeye geri gönderilmek üzere ithal edilen mallar da dış ticaret istatistiklerinde kapsamaz.<sup>82</sup> Bununla birlikte yurt dışında yerleşiklerle gerçekleştirilen finansal kiralama işlemleri (leasing), sözleşme süresince hukuken mülkiyet değişikliği olmamasına rağmen, malların gümrük sınırını geçtiği tarihte dış ticaret istatistiklerine dâhil edilir. Bu bağlamda finansal kiralama işlemi dış ticaret istatistiklerinde, kredi karşılığında satın alma gibi değerlendirilmektedir.

**Sevir halindeki uçak, gemi gibi taşıt araçları:** Uluslararası alanda sefer yapan ulaşım araçları, bunların mülkiyetinde bir değişiklik olmadığı sürece dış ticaretin konusu değildir. Bununla birlikte, bir yurt içi yerleşik tarafından satın alınan uçak, gemi gibi büyük taşıt araçları, bunlar doğrudan ülkeye gelirse de, mülkiyet değişimiyle birlikte dış ticaret istatistiklerine dâhil edilir. Örneğin yurt içi yerleşik bir kişi tarafından yurt dışından alınan bir gemiye, ülkeye hiç gelirse bile ithalat istatistiklerinde yer verilir. Bu tür araçların daha sonra yaptığı seferler ise (yurda giriş çıkışları), dış ticaret istatistiklerine dâhil edilmez.

**Bavul ticareti:** Yolcu beraberinde eşya ya da daha yaygın ismiyle bavul ticareti, Türkiye'ye gelen yabancıların beraberlerinde götürmek ya da belirli bir süre sonunda gönderilmek üzere satın aldıkları ve gümrük prosedürüne tabi olmayan malları ifade etmektedir. Ülkemizin dış ticaretinde önemli bir yer işgal eden bavul ticareti, dış ticaretin bir parçası olmakla birlikte, gümrük kayıtlarında yer almaması sebebiyle, açıklanan dış ticaret istatistiklerine dâhil edilmemektedir. Bu-

<sup>80</sup> Aynı kurallar ihracat için de geçerlidir.

<sup>81</sup> Parasal altın (para tabanlı altın), resmi kuruluşların rezerv olarak tuttıkları altını ifade eder. Resmi kuruluşların külçe olarak tuttıkları altının yanında muhabetleri nezdindeki altın hesaplarında bulunan bakiyeler de parasal altın olarak kabul edilir. (IMF (2009) s. 93). Türkiye'de resmi rezervler TCMB tarafından tutulduğundan, parasal altın, TCMB'nin alım satımını yaptığı altın rezervleri olarak da tanımlanabilir.

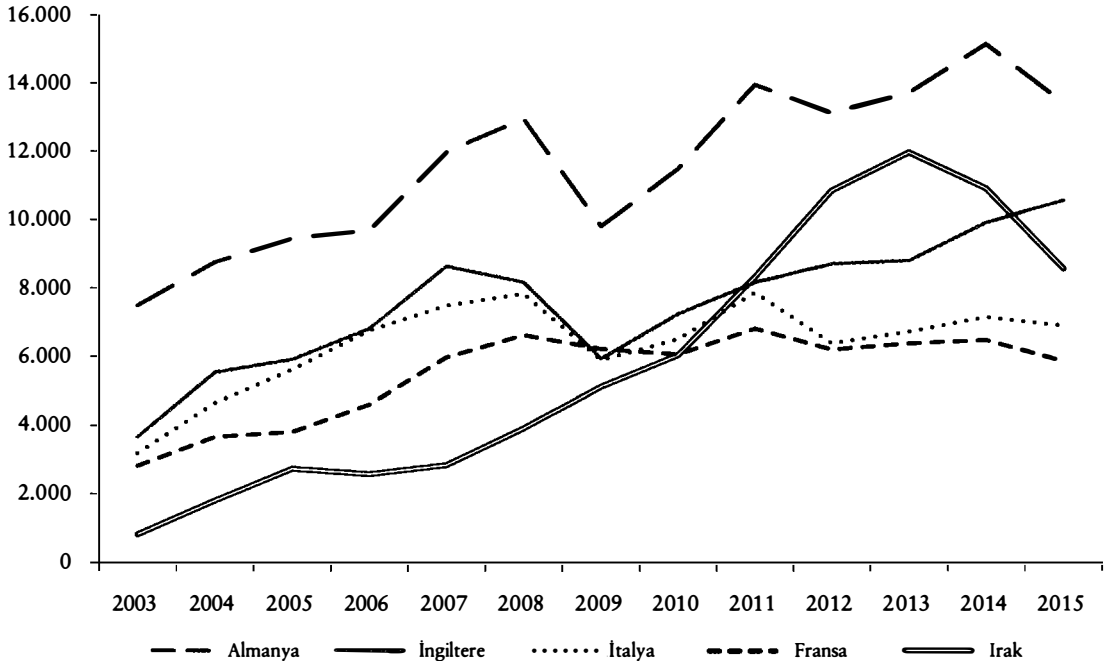
<sup>82</sup> Aynı kural ihracat için de geçerlidir.

nunla birlikte, TÜİK tarafından düzenlenen bavul ticareti anketi ile bavul ticareti yoluyla yurt dışına yapılan satış tutarı tahmin edilmekte ve ödemeler dengesi tablosunun bir alt kalemi olarak TCMB tarafından yayımlanmaktadır. Anket yoluyla derlendiğinden, bavul ticareti verilerinin kesinlik taşımadığı ve diğer dış ticaret istatistiklerine göre daha az güvenilir olduğu ifade edilebilir.

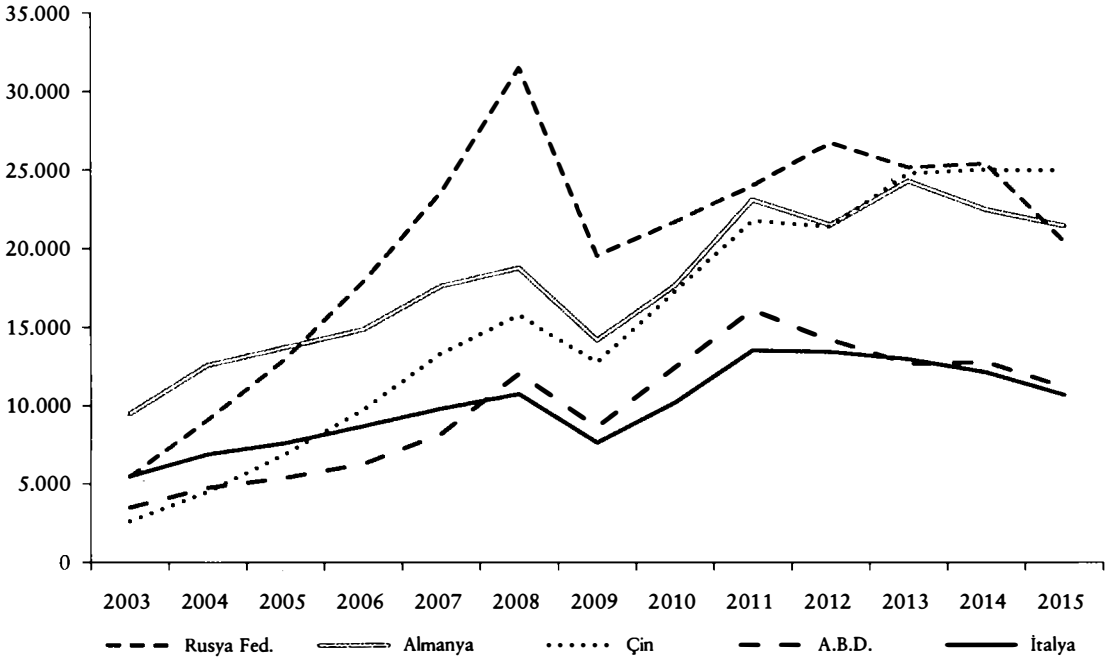
1980 yılına kadar daha çok dışa kapalı ve ithal ikamesi ağırlıklı bir dış ticaret politikası ve sanayileşme stratejisi takip eden Türkiye için bu tarih, genelde dış dünya ile iktisadi ilişkilerin yeniden tanımlandığı, özelde dış ticarete liberal düzenlemelerin gündeme geldiği bir dönüm noktasıdır. 80'li yıllarda dış ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestleşme yönünde atılan adımlar 1989 yılında kabul edilen meşhur Türk Parasını Koruma Kanunu Hakkındaki 32 Sayılı Karar ile yasal anlamda doruk noktasına ulaşmış, 1995 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişi ile de ülkemizin dış ticaret politikasında dışa açıklığı geri dönülmez biçimde benimsediği tescillenmiştir. Bu çerçevede TÜİK verilerine göre dış ticaretimizin mevcut yapısına kısaca göz atmak, hem dış ticaretimizin gelişiminin özetlenmesi hem de dış ticaret istatistiklerinin yapısının anlaşılması için faydalı olacaktır.

Bir ülkenin ticari ortakları genelde üretim yapısının getirdiği ihtiyaçların yanında siyasi ilişkiler ve toplumsal bağlantılar gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Grafik 6.10 ve Grafik 6.11'de

GRAFİK 6.10  
Türkiye'nin Önde Gelen İhracat Ortakları (milyon ABD Doları)



GRAFİK 6.11  
Türkiye'nin Önde Gelen İthalat Ortakları (milyon ABD Doları)



Kaynak: TÜİK.

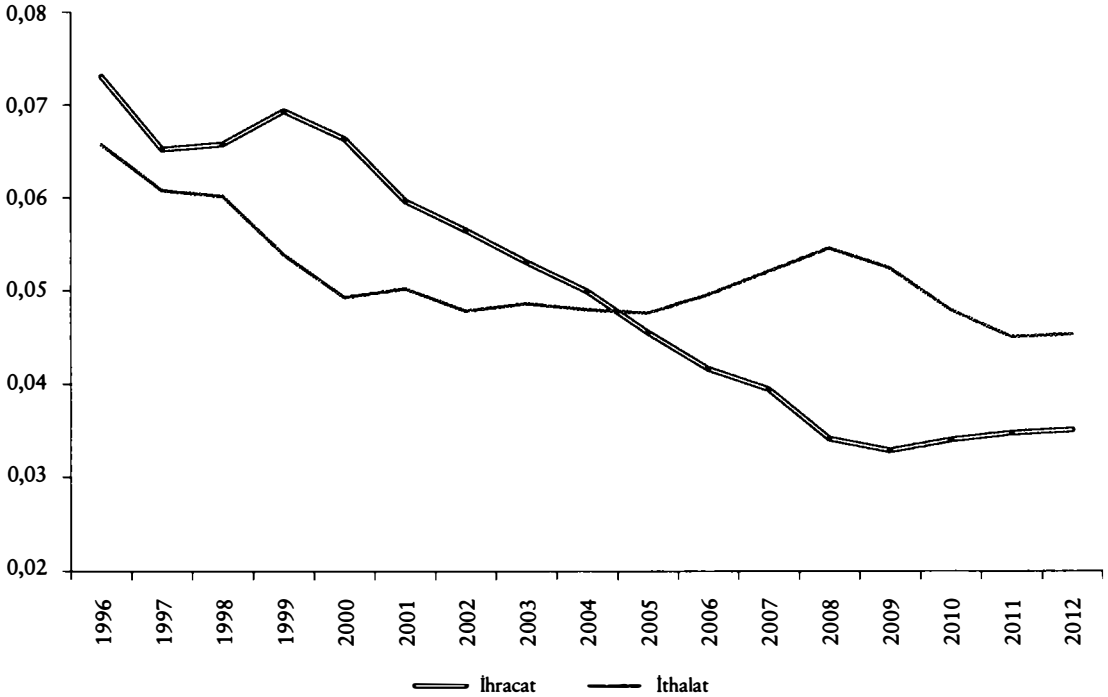
yer verilen Türkiye'nin ihracat ve ithalatında en büyük payı alan beş ülke ile bu ülkelerle yapılan ticaretin gelişimi, ülkenin dış ticaret yapısına ışık tutmaktadır.

İlk olarak ihracat pazarlarında Avrupa ülkelerinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Özellikle iktisadi anlamda tarihi bağların güçlü olduğu Almanya'nın, Türkiye'nin ihracatında ilk sıradaki yerini uzun yıllardır hiçbir ülkeye kaptırmadığı gözlemlenmektedir. İlgi çekici bir diğer nokta, küresel krizde Avrupa ülkelerine yapılan ihracat gerilerken Irak'a ihracatın istikrarlı bir artış göstermesi ve bu ülkenin ihracatımız içinde ikinci sıraya yükselmesidir. Son yıllar göz önüne alındığında, tabloda yer verilenlerin dışında ABD, Rusya, İspanya, Hollanda diğer önemli ve istikrarlı ihracat pazarları olarak sayılabilir.

İthalat söz konusu olduğunda ise 2000'li yıllarda hızla yükselen Çin'in, geçmişte uzun yıllar ithalatımızda ilk sırada yer alan Almanya'yı geçerek 2015 yılında liderliğe ulaştığı görülmektedir. Artan doğalgaz ve petrol fiyatlarına da bağlı olarak 2008 yılına kadar ithalat payı içinde hızla yükselen Rusya'nın ise o tarihten bu yana ithalat içindeki nispi öneminde azalma görülmektedir. Yer verilenler dışında diğer önemli ve istikrarlı ithalat ortaklarımız olarak Fransa, İngiltere, İspanya, İran öne çıkmaktadır.

Dış ticarete az sayıda ürün grubuna ya da sınırlı dış pazarlara bağlı olmak hem ihracatta hem de ithalatta risk doğuran bir unsurdur. İhracat pazarlarının çeşitlendirilememesi, karşı ülkenin alım gücüne bağımlı olunmasını beraberinde getirir. İthalatta belirli ülkelere bağımlı olmak ise arz güvenliğini tehlikeye düşürür. Bu risklerdeki gelişimi izleyebilmek adına, dış ticaretteki yoğunlaşmanın zaman içindeki değişimi, HH-endeksi kullanılarak Grafik 6.12'de verilmektedir.<sup>83</sup> Endeksin düşmesi dış ticaretin ülkeler arası daha geniş bir tabana yayıldığı, artması ise ticaretin az sayıda ülkeyle sınırlı kaldığı anlamına gelmektedir. İncelenen dönem başından bugüne ihracat yoğunlaşma endeksinin düşme eğiliminde olduğu görülmekte, yani ihracat pazarlarımızın çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Buna göre ihracat ortaklarımızın taleplerindeki oynaklığa karşı, geçmişe nazaran daha hazırlıklı olduğumuz söylenebilir. İthalatta da genel eğilim çeşitlenmenin artması yönünde olmakla birlikte, bu eğilim daha zayıf kalmaktadır.

GRAFİK 6.12  
Dış Ticaret Yoğunlaşması\*



(\* Serbest bölgelerle ve bilinmeyen ülkelerle yapılan dış ticaret, kapsam dışında bırakılmıştır.

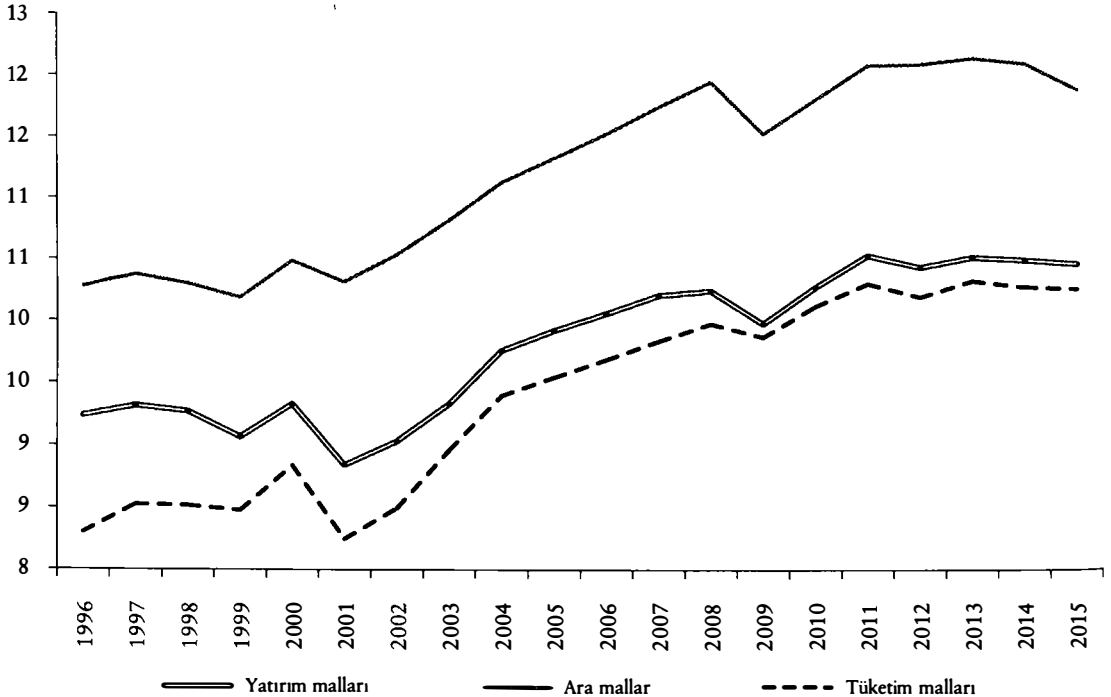
Kaynak: TÜİK, kendi hesaplamamız.

**83** HH - Endeksi,  $q_i$  i ülkesine yapılan ihracatın (ithalatın) toplam ihracata (ithalata) oranı olmak üzere,  $\sum q_i^2$  formülüyle hesaplandı.

Mal türlerine göre dış ticaretin kompozisyonu, dış ticaretin yapısını yansıtan bir diğer parametredir. TÜİK tarafından uluslararası ürün sınıflama standartlarına göre derlenen dış ticaret verileri, bu ürünlerin niteliklerine göre ara malı, tüketim malı ve yatırım malı ayrımında da yansıtılmakta, bu kalemlerdeki değişim de ülkenin üretim ve harcama yapısını analiz etmeye imkân sağlamaktadır. İthalatın tüketim malları yerine sermaye malları ve ara mallarda yoğunlaşması, gelecekte üretimi tetikleyeceğinden olumlu karşılanır. Yine ihracatta yüksek katma değerli ürünlerin ağırlıklı olması, üretim teknolojisi ve becerisindeki gelişmişliğin bir kanıtıdır.

1996-2015 yılları arasında ihracat ve ithalatın mal grupları bazında gelişimine Grafik 6.13 ve Grafik 6.14'te yer verilmektedir. Türkiye'nin yapısal olarak yoğun aramalı ithal eden bir ülke niteliği taşıdığı tablodan açıkça görülmektedir. Ara mallar, bir üretim sürecinde girdi olarak kullanılan her tür malı ifade etmekte, tarımsal ya da madeni hammadde gibi birincil malların yanında örneğin bir otomobile monte edilmek üzere ithal edilen motor gibi sanayi ürünleri de ara malı olarak sınıflandırılmaktadır. Buna göre yalnız ara malı ticaretinin büyüklüğünden bir çıkarım yapmak mümkün olamamakta, anlamlı bir sonuca ulaşabilmek için dış ticarete konu mal grupla-

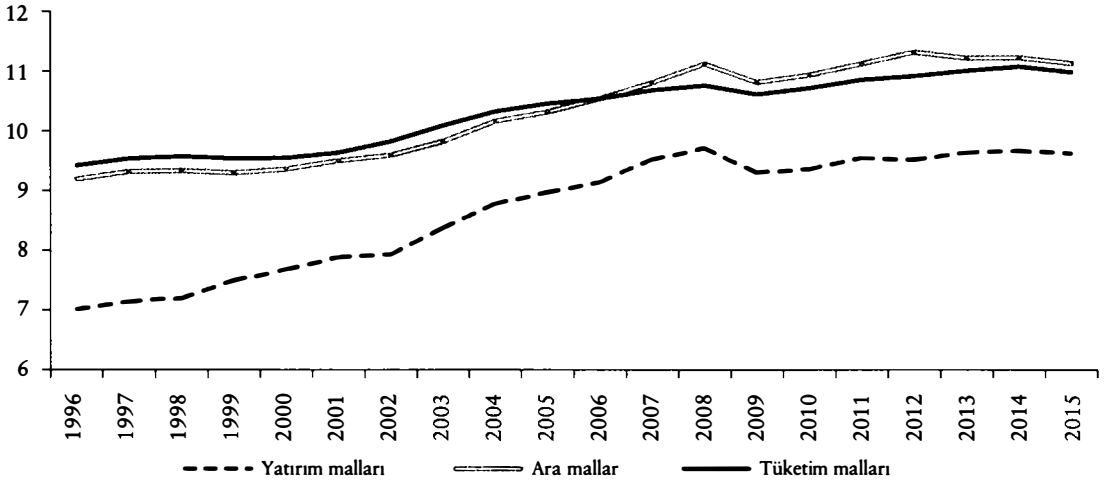
GRAFİK 6.13  
İthalatın Mal Grupları Bazında Gelişimi (tutar – logaritmik ölçek)



Kaynak: TÜİK.



GRAFİK 6.14  
İhracatın Mal Grupları Bazında Gelişimi (tutar – logaritmik ölçek)



Kaynak: TÜİK.

rının da incelenmesi gerekmektedir. Grafikte dikkat çeken bir diğer nokta ithalatı en hızlı artan mal grubunun tüketim malları olmasıdır. İhracatta ise ağırlık ara malı ve tüketim malında olmakla birlikte yatırım malları, ihracatı en hızlı artan mal grubudur.

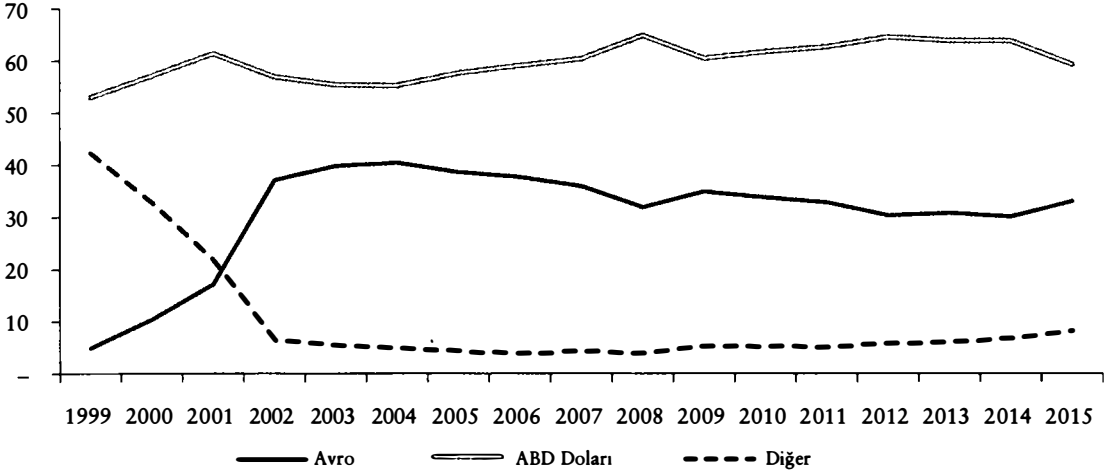
Dış ticaret açığının önemli bir kısmı, büyük oranda dışa bağımlı olduğumuz petrol ve doğalgaz ithalatından kaynaklandığından, ara mallar içindeki bu kalemlerin ithalatımız içinde özel bir yeri bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz ithalatı, ithalat istatistiklerinin bir alt kalemi olan *Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar* kalemi altında kaydedilir. Bu kalem petrol ve doğalgaz dışında diğer bazı maddeleri de kapsamakla birlikte, yine de petrol ve doğalgaz ithalatı faturasına ilişkin önemli bir gösterge teşkil eder. Ham petrol ithalatının kesin miktar ve toplam parasal maliyeti ise TÜİK tarafından referans dönemden üç ay sonra ayrıca yayımlanmaktadır.<sup>84</sup>

Dış ticarete kullanılan döviz türlerinin ağırlığı, kur değişimlerinin dış ticarete etkisini belirleyen bir parametredir. Dünya üzerinde pek çok ulusal para olmasına rağmen uluslararası işlemlerde belli başlı birkaç para biriminin hâkimiyeti söz konusudur. İhracat ve ithalatın para birimlerine göre dağılımını gösteren Grafik 6.15 ve Grafik 6.16'da, Türkiye'nin dış ticaretinde de ağırlıklı olarak, rezerv para niteliğindeki iki temel para birimi olan ABD Doları ve Avro kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında bazı ülkelerle ticarete Türk Lirası'nın kullanımının artırılma-

<sup>84</sup> Geçmiş dönem ham petrol ithalatı verilerine [http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab\\_id=637](http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=637) sayfasından ulaşılabılır.

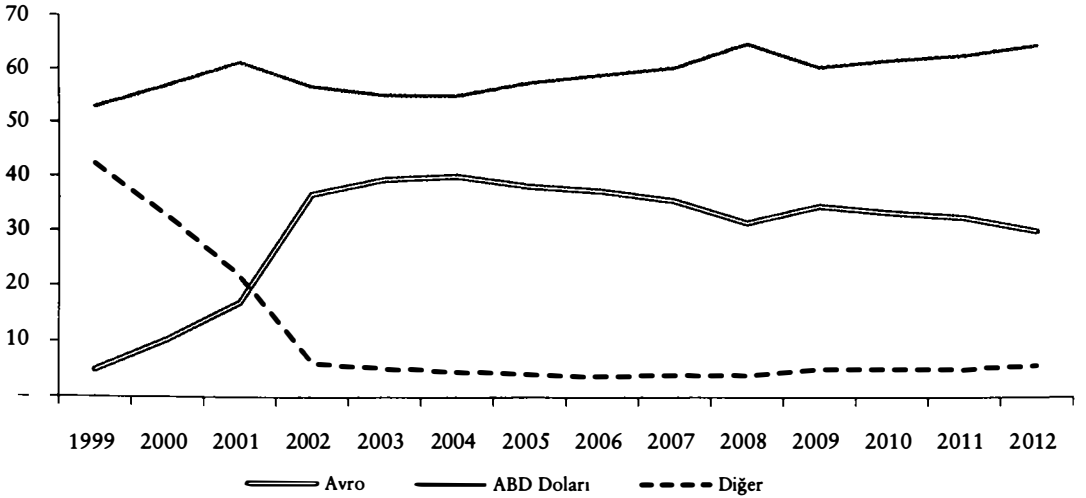
Gizlilik nedeniyle 2002 yılından bu yana parasal tutar açıklanmamakta, kamuoyuyla yalnız tonaj bilgisi paylaşılmaktadır.

**GRAFİK 6.15**  
Avro ve ABD Dolarının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)



Kaynak: TÜİK.

**GRAFİK 6.16**  
Avro ve ABD Dolarının Toplam İthalat İçindeki Payı (%)

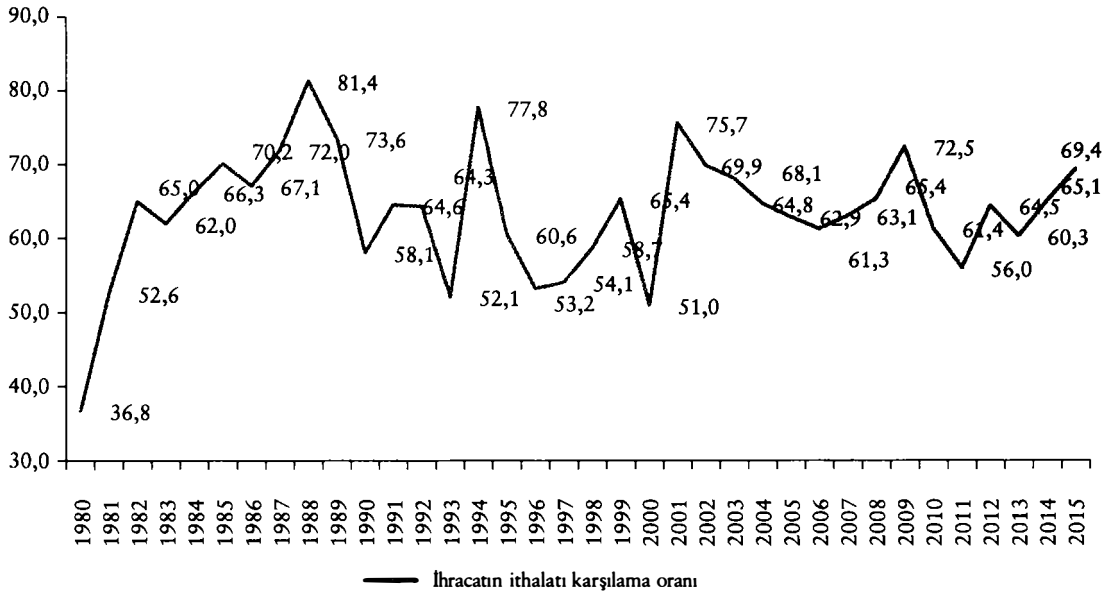


Kaynak: TÜİK.

sına yönelik çalışmalara bağlı olarak 2009 sonrasında Türk Lirası ile ticarete bir miktar artış yaşanmıştır.

Yakından takip edilen bir diğer önemli dış ticaret göstergesi, ihracatın ithalata göre yüzdesi olarak tanımlanan ve ülkenin ihracat gelirleriyle ithalatının ne kadarını karşılayabildiğini gösteren *ihracatın ithalatı karşılama oranı*dır. İthalatın ihracatı aşan kısmı diğer cari işlem gelirleriyle karşılanmazsa cari işlemler açığı söz konusu olacaktır. Uluslararası alanda serbest bir dış ticaret rejiminin uygulandığı son otuz yıllık dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı kriz dönemlerinde yükselirken genişleme dönemlerinde zaman zaman tehlikeli boyutta azalmış, ortalamada ise yaklaşık % 65 civarında gerçekleşmiştir (Grafik 6.17). Dış ticaret açığının iktisadi faaliyetle ters yönde seyretmesi ihracattaki dalgalanmalardan çok ithalatın büyük oranda büyüme performansına paralel seyretmesinden kaynaklanmaktadır.<sup>85</sup>

GRAFİK 6.17  
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı



Kaynak: TÜİK.

<sup>85</sup> İthalat daha çok yurt içindeki tüketim ve yatırım talebine bağlı olarak dalgalanırken ihracatın temel belirleyicisi olarak dış talebin seviyesi öne çıkmaktadır. İhracat yaptığımız ülkelerin büyüme oranlarının, ihracat miktarıyla ağırlıklandırılması sonucu elde edilen bir endeks çalışması için bkz. Akkoyun – Bozok - Doğan (2011). Üretim ve İktisadi Canlılık bölümünde incelediğimiz İktisadi Yönelim Anketi'ndeki ihracat siparişlerine ilişkin sorular da yurt dışı talebin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kalkınmanın temel mesele olarak gündeme oturduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dış ticaret politikalarının büyüme performansına etkisi üzerinde pek çok çalışma yapılmış ve dış ticaret rejimi özellikle gelişmekte olan ülkeleri kalkınma hedefine götürebilecek bir politika alanı olarak görülmüştür. 1970'lere kadar geçen çeyrek yüzyıl, gümrük duvarlarıyla yerli sanayinin korunduğu, iç talebe bağlı büyümenin dış pazarlara yönelik üretime tercih edildiği, ithal ikameci politikaların revaçta olduğu yıllardır. Bu politikaların dayanağı, dış rekabetin tahrip edici etkisinden korunan sanayinin, büyümenin itici gücü olacağı beklentisidir. Son kırk yılda ise özellikle Güneydoğu Asya ülkeleriyle özdeşleşen ihracata dayalı büyüme stratejisi öne çıkmaktadır. Dış ticarete serbestliğin artırılmasına paralel olarak ağırlıklı yurt dışı piyasalara üretim yapan sanayilerin desteklenmesi, düşük gelirli ülkelerin yetersiz talep ve buna bağlı yetersiz üretim sarmalını kırması ve refahını artırması için bir alternatif olarak sunulmaktadır.

Büyümesi ihracattan çok yurt içi talebe bağlı gelişen bir ülke olarak Türkiye'de, cari açık ve dış ticaret açığı ile büyüme arasında ters yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Burada iç talebin ithalatı teşvik etmesi kadar ithalat artışının da piyasadaki canlılığı artıran bir uyarıcı görevi gördüğü ifade edilebilir. Ekonomideki canlılık ithalatı artırırken, ithalatın yarattığı gelir de ilave bir talep yaratır. Örnek olarak bir malın 100 TL'ye ithal edildiğini, alış bedeli üzerinden devletin 40 TL vergi aldığını ve perakendecinin de üzerine 80 TL kâr ekleyerek malı nihai tüketiciye 220 TL'ye sattığını düşünelim. Bu 220 TL'lik tüketim ithalatın yapıldığı ülke GSYH'sına 100 TL katkı sağlarken (tabii eğer katma değer tamamı bu ülkede yaratılmışsa), malı ithal eden ülkenin GSYH'sı da 120 TL artmış olmaktadır, zira toplam satış bedeli olan 220 TL'nin 120 TL'lik kısmı ülke içinde üretilen katma değere karşılık gelmektedir. Bu anlamda ithalat milli servetin ülke dışına kaçışı olarak değerlendirilmekten çok, ülke içinde gelir yaratıcı faaliyetleri uyarıcı bir işlem olarak da görülebilir. İthalata dayalı büyüme olarak adlandırılan bu durum sürdürülemez bir büyüme stratejisi olarak eleştiri konusu olmaktadır. Türkiye'de ithalatın ve büyümenin hızla arttığı dönemleri genelde döviz kuru üzerindeki baskının arttığı ve buna bağlı olarak ithalat talebinin ve iç talebin gerilediği dönemler izlediğinden bu tür eleştirilere en azından kısmen hak vermemek mümkün değildir.

Diğer taraftan ihracat artışının her zaman büyümeyi garanti altına almadığı da gözden kaçırılmamalıdır. İhracatın GSYH'ya etkisi, ancak ihraç edilen ürün için yurt içinde yaratılan katma değer kadardır. Örnek olarak yurt dışından 100 TL'ye alınan ve işlenerek 120 TL'ye ihraç edilen bir mal, 120 TL'lik ihracat olarak kaydedilmekle birlikte, GSYH'ya yalnızca 20 TL'lik katkı yapar. Katma değer yaratmayan ihracatın ülke refahına katkısı sınırlı olduğundan ihracat artışı mutlaka refah artışı anlamına gelmemektedir.<sup>86</sup>

Özetlemek gerekirse büyüme bağlamında, ihracat ve ithalatın mutlak değerinden çok, dış ticaretin ülkede yaratılan katma değere verdiği katkı önemlidir. Bu ise yalnız dış ticaret miktarı ve dış ticaret açığının değil, ülkenin dış ticaret ve üretim yapısının bir bütün olarak ele alınmasıyla değerlendirilebilir.

<sup>86</sup> Dış ticaret verileri yalnızca ülke sınırını aşan malların değerini verir, ticarete konu olan mallara ait katma değer hangi ülkede yaratıldığını göstermez.

Dış ticaret istatistiklerinin doğrudan kayıtlardan elde edilen verilerin derlenmesiyle oluşturulması, üstelik kayıtların kaynağını teşkil eden gümrük sınırlarının kanuni ve siyasi kuvvetlerin koruması altında bulunması, bu göstergelerin nispeten güvenilir göstergeler arasında yer aldığı beklentisi doğurur. Ancak yine de verilerin doğruluğunu etkileyebilecek durumlar söz konusu olabilmektedir ki bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Dış ticaret verileri yalnız gümrükte beyan edilen malların derlenmesiyle oluşturulduğundan, gümrüklerde bildirilmeyen mallar dış ticaret istatistiklerinin dışında kalır. Bu eksikliklerin bir kısmı istatistikî sınırın altında kalan işlemler gibi bilinen ve yasal uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkarken, bir kısmı ise kaçakçılık gibi yasa dışı faaliyetlerden kaynaklanır.

İstatistiklerde hataya yol açabilecek bir diğer durum ihracat ve ithalatta fatura tutarının malın gerçek değerini yansıtmaması halinde ortaya çıkar. Örneğin kamuoyunda hayali ihracat olarak bilinen, ihracat desteği elde etmek üzere ihracat tutarını faturada malın gerçek değerinden yüksek göstermeye yönelik işlemler, kamu kesimi için gelir kaybı ve işlemi gerçekleştiren kişi için de haksız kazanç sağlayan bir suç niteliğindedir. Tabii bu işlemler aynı zamanda dış ticaret istatistiklerinde de hataya yol açar.

İstatistiklerde hataya yol açan bir diğer işlem türü, ithalatçı firmanın düşük gümrük vergisi ödemek için ihracatçıyla anlaşarak ihracatçıdan düşük tutarlı fatura temin etmesiyle ortaya çıkar. Böylece ithalatçı düşük tutarda gümrük vergisi ödeyerek vergi kaçırmakta, ithalat istatistiklerinde de ithalat tutarı olduğundan düşük görünmektedir. Bu tür işlemlere karşı bir önlem olarak ülkemizde, bazı mallar için asgari fiyat uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulamayla mal türlerine göre birer asgari fiyat belirlenmekte, bu fiyatın altında faturalandırılan malların ithali engellenmektedir. Ancak alınan bu önlemin, fatura tutarının gerçek piyasa fiyatını yansıtmamasını garanti altına aldığı söylenemez.

Günümüzde dünya ticaretinin önemli bir kısmının çok uluslu grupların şirketleri arasında gerçekleşmesi, transfer fiyatlaması olarak adlandırılan ve dış ticaret istatistiklerinde hataya sebebiyet veren bir diğer uygulamayı gündeme getirmektedir. Küresel çapta faaliyet gösteren gruplar, ülkeler arası vergi sistemi farklarından dolayı düşük vergi oranı uygulayan ülkedeki şirketlerinin daha fazla kâr etmesini isteyebilmektedir. Bu şirketler arasında yapılan dış ticarete uygulanan fiyatların normal piyasa fiyatlarına göre yüksek ya da düşük tespit edilmesiyle, bir ülkeden diğerine kâr transferi yapılabilir.<sup>87</sup> Engellenememesi halinde bu tür ticari işlemler, istatistiklerde oluşacak hataların yanı sıra vergi kaybına da yol açar.

Neticede dış ticaret istatistikleri her ne kadar kayıtlardan derlense de, bunların doğruluğu, ihracatçı ve ithalatçıların beyanlarının gerçeği yansıtmamasına, bu beyanların denetlenmesine ve gümrük sınırlarının güvenliğine bağlı kalmaktadır. Alınan yasal önlemler kadar, ihracatçı ya da ithalatçıyı gerçek dışı değer gösteren fatura düzenlemeye iten yasal düzenlemelerin azaltılması da istatistiklerin güvenilirliğini olumlu etkileyecektir.

<sup>87</sup> Dornbusch-Kuenzler (1993), s. 109-115.

Bu noktada ülkelerin karşılıklı dış ticaret istatistiklerine göz atmak, dış ticaret istatistiklerinde ortaya çıkan hataların büyüklüğüne ilişkin bir fikir edinmekte faydalı olacaktır. Toplam ihracat ya da ithalat istatistikleri, tek tek işlemlerin toplamından oluştuğundan, A ülkesi tarafından yayımlanan B ülkesine ihracat tutarı ile B ülkesi tarafından yayımlanan A ülkesinden ithalat tutarının birbirine eşit olması beklenir.

2006-2015 yılları arasında, Almanya'nın Türkiye'den ithalat verileri ile Türkiye'nin Almanya'ya ihracat verileri Tablo 6.14'te karşılaştırılmaktadır. Tablodan, karşılıklı ticarete Almanya'nın ithalat kayıtlarıyla Türkiye'nin ihracat kayıtları arasında % 15 ile % 20 aralığında bir fark olduğu görülmektedir. Bu farkın arkasındaki temel faktör işlemlerin farklı teslim şekillerine göre kaydedilmesi olmakla birlikte burada kayıt hatalarının da rol oynadığı bir gerçektir.

**TABLO 6.14**  
Almanya ve Türkiye Veri Kaynaklarına Göre Türkiye ve Almanya Arasındaki Dış Ticaret

Yıllar	Almanya'nın Türkiye'den ithalatı (Almanya kaynaklarına göre)	Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı (Türkiye kaynaklarına göre)	Fark
2006	11.591.993	9.686.235	1.905.758
2007	13.328.399	11.993.232	1.335.167
2008	14.349.470	12.951.755	1.397.715
2009	11.603.649	9.793.006	1.810.643
2010	13.285.762	11.479.066	1.806.696
2011	16.418.280	13.950.825	2.467.455
2012	15.517.862	13.124.375	2.393.487
2013	16.332.890	13.702.577	2.630.313
2014	17.786.034	15.147.423	2.638.611
2015	16.053.102	13.417.478	2.635.624

Kaynak: TÜİK, Destatis.

Dış ticaret kayıtlarının güvenilirliği noktasında daha ilginç bir durum, dünya ticaretinin bütünü incelenirken karşımıza çıkar. Dünyadaki bütün ülkelerin toplam ihracatı ile toplam ithalatının, tanım itibarıyla birbirine eşit olması gerekmesine rağmen, IMF verilerine göre dünya genelindeki toplam ihracat ve ithalat verileri birbirini tutmamaktadır. Örneğin 2014 yılında dünya ülkelerinin toplam ihracatı 18,7 trilyon ABD Doları iken, toplam ithalat 19 trilyon ABD Doları olarak açıklanmıştır. 300 milyar ABD Doları tutarındaki mal dünya dışı uygarlıklardan ithal edilmiş olamayacağına göre kayıtlarda bir hata olduğu şüphesizdir. Bu durum, dış ticaret kayıtlarındaki hataların, kayıt tarihi ya da farklı kur uygulanması gibi yöntem farklılıklarından çok, hatalı kayıtlardan kaynaklandığını düşündürmektedir.<sup>88</sup>

Dünya ticaretinin büyümesi ve dış ticaret yapısının karmaşıklaşmasıyla, dış ticaret işleminde karşı ülkenin tespit edilmesi de zorlaşmaktadır. Örneğin A ülkesinde üretilen bir malın B ülke-

<sup>88</sup> Dünya dış ticaret toplamının tutarlı olmaması hakkındaki IMF çalışması için bkz. IMF (1987). 20. yüzyıl başından 1960'lara kadar dış ticaret istatistiklerinin tutarsızlığına değinen benzer bir çalışma için bkz. Morgenstern (1963).

sinde yerleşik bir satıcı tarafından C ülkesine satılması, ancak malın nihai olarak D ülkesinde tüketilmesi durumunda, ticaretin hangi ülke ile yapıldığının belirlenmesinde farklı seçenekler karşımıza çıkmaktadır. TÜİK tarafından karşı ülke bilgisinin belirlenmesinde şu ilkeler geçerlidir.

- İhracat yapılan ülke, biliniyorsa malın tüketileceği ülkeyi, tüketim ülkesi bilinmiyorsa gideceği son ülkeyi ifade eder.
- İthalat yapılan ülke ise, ithal edilen malın resmi olarak üretildiği ülkeyi (menşe ülke) ifade eder.<sup>89</sup>

Daha önce de vurgulandığı üzere dış ticaret istatistikleri, hangi ülkede ne kadar katma değer yaratıldığı bilgisine ulaşmamıza yardımcı olmaz. Dış ticaret kayıtlarında ürünün değerinin tamamı menşe ülkenin ihracatında görünse de, o ülkenin yarattığı katma değer mal bedelinden çok daha düşük olması söz konusu olabilir.

Türkiye’de resmi dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından yayımlanmakla birlikte, güncel gelişmelerin takibinde, Türkiye İhracatçılar Meclisi’nce her ay başında açıklanan ihracat verileri de yakından takip edilmektedir.

### *Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Verileri*

TÜİK dışında ihracat istatistikleri yayımlayan bir diğer kurum Türkiye İhracatçılar Meclisi’dir (TİM).<sup>90</sup> Kamuoyunun TİM’in ihracat verilerine ilgisi, bu istatistiklerin TÜİK’in ayrıntılı dış ticaret verilerinden önce açıklanmasından kaynaklanır. Resmi dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından, referans dönemin bitiminden yaklaşık bir ay sonra açıklanırken, aylık ihracat istatistikleri TİM tarafından referans dönemi takip eden ayın ilk gününde duyurulur.

İhracat işlemi gerçekleştirmek için ihracatçıların kanunen, ihraç edilecek ürünle ilgili ihracatçı birliğine üye olması ve her bir ihracat işlemi ilgili ihracatçı birliğine tescil ettirmeleri gerekir. İhracatçı birliklerinin bir üst kuruluşu olan TİM tarafından yayımlanan istatistikler, ihracatçı birliklerinde tutulan bu kayıtların derlenmesiyle elde edilmektedir. TÜİK verilerinde olduğu gibi TİM istatistikleri de ABD Doları üzerinden yayımlanmaktadır.

Veri kaynakları ve mikroverinin toplulaştırma yöntemlerinin ayrı olması, kaçınılmaz olarak TÜİK ve TİM istatistiklerinde farklılığa sebebiyet vermektedir. İki kurumca açıklanan ihracat verileri arasındaki fark büyük oranda altın ihracatının TİM verilerine dâhil olmamasından kaynaklanır.<sup>91</sup> Daha küçük hacimli olmakla birlikte liman ve havalimanlarında yabancı uçak ve gemilere sağlanan yakıt ve kumanyalar da TİM kayıtlarında yer almamakta ve TÜİK ile TİM istatistikleri arasında farklılaşmaya yol açmaktadır.

<sup>89</sup> TÜİK (2008-h), s. 14.

<sup>90</sup> İthalat istatistikleri ise yalnız TÜİK tarafından yayımlanıyor.

<sup>91</sup> Aslında altın ve kıymetli taşların birer maldan çok değer saklama aracı olduğu ve bu kalemlere olan talebin dış ticaretin temel dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olmadığı düşünüldüğünde, TİM verilerinin iktisatçıların kullanım amaçlarına daha uygun olduğu ifade edilebilir.

İki veri grubu arasında farka neden olan, ikincil önemdeki diğer iki yöntem farkı ise şunlardır: İstatistiklerin derlenmesinde TÜİK tarafından fiili ihraç tarihi, TİM tarafından ise tescil tarihi esas alınır. Belirli bir ayda tescil edilen ihracat, bir sonraki ayda gerçekleşebilir ya da hiç gerçekleşmeyebilir. Tescil ve ihraç işlemi farklı ayda gerçekleşmişse, ihracat bedeli TÜİK ve TİM verilerinde farklı referans dönemlerinde görünür. Tescil edilmesine rağmen ihraç edilmeyen mallar ise, TİM verilerine dâhil olmasına rağmen TÜİK istatistiklerinde yer almaz. Bir diğer fark içeriğinde dâhilde işleme rejimi altında ithal edilen hammadde bulunup özel fatura ile ihraç edilen mallardan kaynaklanmaktadır. Bu mallar, TİM istatistiklerinde ihracat olarak değerlendirilmekte iken TÜİK verilerinde kapsamamaktadır.<sup>92</sup>

Geçmiş dönemlerden vereceğimiz bir örnek, TİM ve TÜİK tarafından açıklanan ihracat verileri arasındaki farkın hacmi ve kaynağına ilişkin daha net bir fikir verecektir. 2016 yılının Mayıs ayına ilişkin ihracat tutarı Haziran ayının ilk gününde TİM tarafından 10 milyar 813 milyon ABD Doları olarak açıklanmış, bir ay sonra TÜİK tarafından açıklanan ihracat tutarı ise 12 milyar 140 milyon ABD Doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna göre iki kurum tarafından derlenen tutarlar arasında 1 milyar 327 milyon ABD Doları fark bulunmaktadır. Aynı dönemde, TÜİK tarafından yayımlanan ihracat verilerinin bir alt kalemi olan, altın ve değerli taş ihracatının kaydedildiği 97-*Altın, parasal olmayan (altın madeni hariç)* kaleminin 1 milyar 106 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiş olduğu göz önüne alındığında, açıklanan veriler arasındaki farkın büyük oranda altın ihracatından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tekrar vurgulamalıyız ki resmi dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından hazırlanır ve TİM tarafından açıklanan ihracat tutarları, ancak TÜİK verileri yayımlanana kadar geçen süre içerisinde başvurulacak bir yardımcı kaynak özelliği taşır. Nitekim TÜİK istatistikleri yayımlandığında, TİM tarafından da kendi verileri TÜİK istatistikleri esas alınarak güncellenmektedir.

### *Dış Ticaret Endeksleri*

Dış ticaretin toplam parasal miktarı, ticarete konu olan malların fiyatı, malların fiziki miktarı ve döviz kuru tarafından belirlenir. Bir an için bu üç değişkenin birbirinden bağımsız olduğunu farz ederek, bunlardan ikisinin sabit kaldığı ve yalnız birinin değiştiği durumlarda toplam dış ticaret tutarının nasıl etkileneceğine bakalım:

- İhraç (ithal) mallarının fiyatı artarsa ihracat (ithalat) tutarı artar.
- İhraç (ithal) edilen mal hacmi artarsa ihracat (ithalat) tutarı artar.
- Döviz kuru yükselirse, TL olarak ihracat geliri artar (TL olarak ithalat gideri artar).

Ancak gerçek hayatta fiyat, miktar ve kurlar birbiriyle yakından ilişkilidir. İhraç mallarının fiyatı nisbî olarak artarsa, bu mallara olan yurt dışı talep azalır ve ihracat miktarı düşer ya da ithal mallar pahalılaşırsa yurt içindeki ithal mallarına olan talep azalır. Fiyat değişimlerinin top-



lam ihracat ve ithalat tutarını nasıl etkileyeceği ise dış ticarete konu malların talep esnekliği tarafından belirlenir. Öte yandan döviz kurundaki artış, yurt içindeki tüketiciler için ithal mallarının pahalılaşması, yurt dışı tüketiciler için ise ihraç mallarının ucuzlaşması anlamına gelir. Böyle bir durumda ithalat hacminin düşmesi, ihracat hacminin artması beklenir. Fiyat ve döviz kuru dışında herhangi bir sebeple, ülkenin ihraç ettiği mallara karşı dünya genelinde bir talep artışı olması halinde ise bu malların fiyatı yükselecektir.

TÜİK'in resmi dış ticaret istatistikleri, bir ay boyunca gerçekleştirilen ithalat ve ihracat tutarlarını ABD Doları üzerinden vermek üzere hazırlanan göstergelerdir. Dış ticaretin gelişimini anlamlandırmak için ise, toplam tutardaki değişimin ne kadarının fiyat değişiminden ve ne kadarının miktar değişiminden kaynaklandığının ayrıştırılabilmesi gerekir. Bir ekonominin dış ticaret yapısının analiz edilebilmesi, dış ticarete konu olan malların miktarı, bu malların fiyatlarındaki değişim ve dış ticaretin toplam parasal değerinin beraber değerlendirilmesine bağlıdır.

Bu bağlamda TÜİK tarafından, ithalat ve ihracat tutarlarını veren dış ticaret istatistiklerinin yanı sıra, ortalama ithal ve ihraç mal fiyatlarını ifade eden dış ticaret fiyat endeksleri ile ihraç ve ithal edilen mal miktarlarındaki gelişimi gösteren miktar endeksleri yayımlanmaktadır. Dış ticaretin analizinde kullanılan bir diğer endeks ise ihracat ve ithalat birim değer endeksleri kullanılarak hesaplanan dış ticaret hadleridir.

### *Birim Değer Endeksleri*

TÜİK tarafından, dış ticarete konu malların ortalama değerinde meydana gelen değişimleri ölçmek amacıyla ihracat ve ithalat birim değer endeksleri hazırlanmaktadır. Genel ihracat ve ithalatın yanında çeşitli mal grupları için de hazırlanan endeksler diğer dış ticaret verileri gibi aylık olarak yayımlanmaktadır.

Birim değer endeksleri, *Fiyat Endeksleri* bölümünde ele alınan diğer fiyat endekslerine benzer şekilde, seçilen bir madde sepetindeki fiyatların ağırlıklandırılması yoluyla hesaplanır. İhracat birim değer endeksinin hesaplanmasında ilk olarak ihracat içerisinde en yüksek paya sahip ürünlerden oluşan bir mal sepeti belirlenir. Sepetteki her bir maddenin fiyatı ise o maddenin toplam ihracat değerinin toplam ihracat miktarına bölünmesiyle elde edilir. Bu birim değerler, sepette yer alan malların ihracat içindeki paylarına göre ağırlıklandırılarak endeks değerine ulaşılır. Sürekli olarak dış ticarete konu olmayan ya da ebat, kalite ve cins olarak iyi tanımlanmamış mallar endekse dâhil edilmemektedir.<sup>93</sup> Endekslerin hesaplanmasında, gümrüklerden elde edilen dış ticaret verilerinden yararlanılmaktadır.

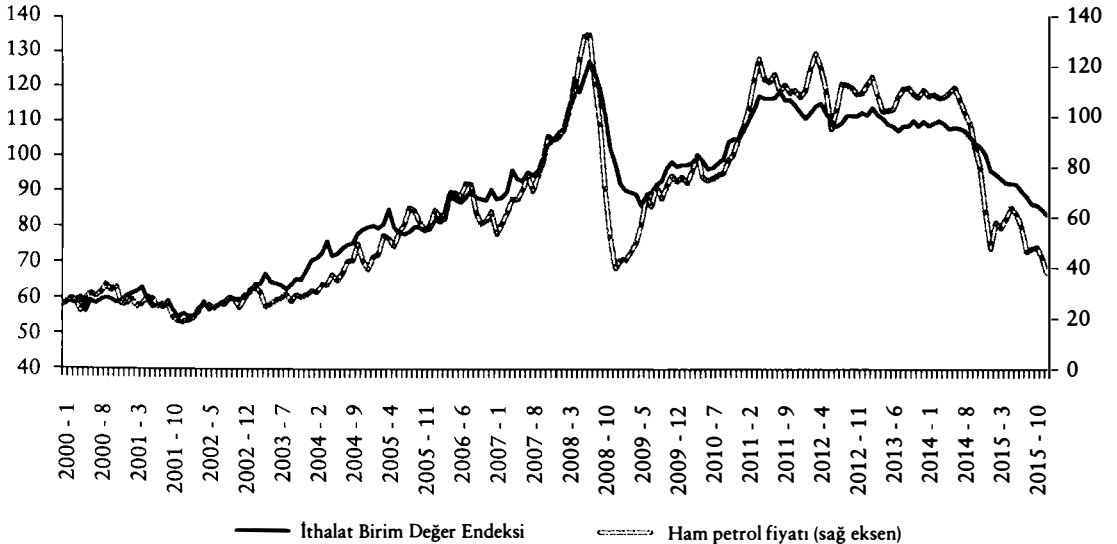
Birim değer endeksleri, küresel piyasa koşullarına göre dış ticarete konu olan malların fiyatlarında yaşanacak dalgalanmaları gözlemlemek amacıyla üretilmektedir. Hesaplama diğer fiyat endekslerine benzer yöntemler kullanıldığından, endekslerin değerlendirilmesinde, *Fiyat Endeksleri* bölümünde belirttiğimiz dikkat edilmesi gereken noktalar dış ticaret birim değer endeksleri için

de geçerlidir. Buna ilave olarak, dış ticaret birim değer endekslerinin TÜFE ya da ÜFE gibi genel amaçlı fiyat endekslerinin aksine, madde fiyatlarındaki kalite ve nitelik değişimini yeterince yansıtmadığı ayrıca belirtilmelidir. Hesaplama her bir maddenin birim değeri, o maddenin toplam satış değerinin toplam dış ticaret miktarına bölünmesiyle elde edilir. Örneğin ithalat birim endeksi için buğday fiyatı, buğday ithalatı için yapılan toplam ödemenin, ithal edilen buğday miktarına bölünmesiyle hesaplanır. O dönem içinde ihraç ya da ithal edilen mallar, geçen dönemlere göre daha düşük kalitedeyse, birim fiyat da daha düşük olacaktır. Dolayısıyla hesaplanan birim değer endeksi, piyasa şartlarına göre fiyatlarda yaşanan değişimin yanında kalite farklılıklarından kaynaklanan fiyat farklarını da içerir. TÜFE ve ÜFE gibi fiyat endekslerinde ise fiyatlar anketle sahadan derlenmekte, kalite değişimi mümkün olduğu kadar hesaba katılmaya çalışılmaktadır.

Endekste dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise altın, kıymetli taşlar ve maden fiyatlarının da endekse dâhil olmasıdır. Altın dış ticareti ülkemiz dış ticaretinde önemli bir yer tutmakta, altın fiyatlarının oynaklık gösterdiği dönemlerde bu fiyat hareketleri endeks değerlerini etkilemektedir.

Dış ticarete ağırlığı olan kalemlerin birim değer endeksine olan etkisini göstermek adına, dünya ham petrol fiyatları ile İthalat Birim Değer Endeksi Grafik 6.18'de karşılaştırılmaktadır. Grafikte, ülkemizin ithalat birim değer endeksinde görülen değişimlerin, Türkiye'nin ithalat faturasında en büyük paya sahip olan petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilen-

GRAFİK 6.18  
Petrol Fiyatları ve İthalat Birim Değer Endeksi



diği görülmektedir. Endeks 2003 yılından 2008 yılına kadar yaklaşık iki kat artarak zirve noktasına ulaşmış, bu tarihten sonra ise küresel krizde petrol fiyatlarında yaşanan düşüşe paralel olarak hızla gerilemiştir. Petrol fiyatlarında son yıllarda yaşanan düşüş de ülkemizin ithalat faturasına olumlu şekilde yansımıştır.<sup>94</sup>

### *Miktar Endeksleri*

Dış ticaret miktar endeksleri, dış ticaret miktarındaki hacimsel değişimleri ölçmek amacıyla hazırlanmaktadır.

Dış ticaret miktar endeksleri, dış ticaret tutarı ile birim değer endeksleri kullanılarak dolaylı olarak hesaplanmakta, böylece adet, metreküp, litre, varil gibi farklı ölçü birimleriyle ifade edilen mallar için ölçü biriminden bağımsız bir endeks elde etmek mümkün olmaktadır. Bu yöntemin olumsuz yönü ise, yukarıda belirttiğimiz nedenden dolayı fiyat endekslerinde yapılan hatalı ölçümün miktar endekslerine de yansımalarıdır. Örneğin ortalama ihracat fiyatı gerçekte olduğundan daha yüksek hesaplanırsa, buna bağlı olarak miktar endeksi de olduğundan düşük hesaplanır.

Dış ticarete fiyat, miktar ve toplam tutar arasındaki ilişkinin göz ardı edilerek yalnız dış ticaret tutarına odaklanılması halinde ulaşılabilecek hatalı sonuçlar, geçmiş dönem göstergelerine başvurularak örneklendirilebilir. Söz gelimi 2010 yılının ilk çeyreğinde ihracatın bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık % 6 arttığı, buna karşın aynı dönemde miktar endeksinin yaklaşık % 3 oranında düştüğü görülmektedir. Bu dönemde ihracat gelirindeki artışın ihracat hacminin genişlemesinden değil, birim değerlerdeki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 2009 yılının dördüncü çeyreğinde ise ithalat bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık % 5 artmış, aynı dönemde ithalat miktar endeksi ise %13 artış göstermiştir. Bu dönemde ithalatın miktar olarak yüksek oranda artış gösterdiği, ancak ithal maliyetindeki düşüş sayesinde, ülkenin ithalat faturasının aynı oranda artmadığı anlaşılmaktadır. Birim fiyat ve miktar endeksleri, dış ticaret istatistiklerinden elde edemediğimiz bilgileri sağlamasıyla, dış ticaretin analizinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

### *Dış Ticaret Hadleri*

Bir tüccarın kârı nasıl ticaretini yaptığı malın alış ve satış fiyatları arasındaki farka dayanıyorsa, bir ülkenin dış ticareten sağlayacağı fayda da ihrac ve ithal mallarının dünya fiyatlarına bağlıdır. İhraç mallarını yüksek fiyattan satan, buna karşılık ithal mallarını düşük fiyattan tedarik edebilen ülkeler dış ticareten azami faydayı sağlayacaktır. Bir ülkenin dış ticarete karşılaştığı fiyat koşullarının ne derece avantajlı olduğunu ölçmek için kullanılan temel gösterge dış ticaret hadleridir.

TÜİK tarafından yayımlanan dış ticaret hadleri, ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranlanmasıyla elde edilir. Bu oran, bir birim ihracat karşılığında elde edilen gelir ile ne miktarda ithalat yapılabileceğini ifade eden bir gösterge sunar. Dış ticaret hadlerinin

<sup>94</sup> İki seri arasındaki korelasyon 0,95, iki serinin değişim oranı arasındaki korelasyon 0,52 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler oldukça yakın bir ilişkiye işaret etmektedir.

artması, ihracat geliri ile daha fazla ithal malı alınabilmesi ya da diğer bir şekilde ifade edersek ihtiyaç duyulan ithalatı karşılamak için daha az miktarda ihracatın yeterli olması anlamına gelir. Dış ticaret hadlerinin artması ülke refahına olumlu katkı yapacakken, dış ticaret hadlerinde yaşanacak bir düşüş, aynı üretim faktörlerinin kullanılmasına rağmen daha düşük bir refah seviyesiyle karşılaşmak anlamına gelir.<sup>95</sup>

Ülkelerin ihracatta belirli mal gruplarında uzmanlaştığı ve dış ticarete konu malların talep esnekliğinin düşük olduğu bir ticari ortamda, dış ticaret hadleri ülkenin refahı için kritik bir değişken özelliği taşır. Örnek olarak ekonomisi büyük oranda buğday ihracatına bağlı olan ve petrol ihtiyacını ithalat yoluyla karşılayan bir ülke, buğdayın petrole karşı değer kaybetmesi halinde, aynı üretim seviyesi ile daha az petrol tüketebilir hale gelecek, bu da ülkenin refahını olumsuz yönde etkileyecektir. Öte yandan ihraç ve ithal mallarının çeşitlendiği, hatta aynı tür malların bir yandan ihraç edilirken diğer yandan ithalatının yapıldığı günümüzde, ülkenin refah seviyesi açısından dış ticaret hadlerinden çok üretimde verimlilik öne çıkmaktadır.<sup>96</sup> Bu anlamda dış ticaret hadleri birincil ürünlerde uzmanlaşmış, dış ticareti çeşitlilik arz etmeyen ülkeler açısından daha fazla önem taşır.

### Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi

Dış ticarete döviz kuru hem ihracatçının kârını, hem de ithalatçının maliyetini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Yerel paranın değer kaybetmesi ihracatçı sektörlerle rekabet avantajı getirirken, ithal mallarını pahalılaştırarak ithalatı caydırıcı etki yaratır.

Bir tekstil ürününün üretici kârı dâhil 12 TL'ye mal edildiğini ve ABD Doları üzerinden ABD'ye ihraç edildiğini düşünelim. Bu malın Amerikalı ithalatçıya maliyeti, Dolar kurunun 3 TL olması durumunda 4 Dolar (12/3), kurun 4 TL'ye yükselmesi durumunda ise 3 Dolar (12/4) olacaktır. Yerli paranın değer kaybetmesi, ihracatçının yerel para cinsinden gelirini düşürmeden, ithalatçı ülkedeki satış fiyatının düşmesine imkân sağlamakta, bu da ihracatçıya rekabet avantajı getirmektedir. Diğer taraftan yurt dışından 10 Doları ithal edilen bir ürün Dolar kuru 3 TL/Dolar iken ithalatçıya 30 TL'ye mâl olmasına karşın, Dolar kuru 4 TL/Dolar'a çıktığında maliyet 40 TL'ye yükselir. Yerli paranın değer kaybetmesiyle yalnız ihracatçıların rekabet gücü artmış olmaz, aynı zamanda yurt içinde ithal mallara karşı yerli üreticiler de rekabet gücü kazanmış olur.

Kur kaynaklı rekabet avantajını ölçmek için kullanılan temel gösterge reel efektif döviz kuru endeksidir. Bu endeksin hesaplanma yöntemine geçmeden önce nominal ve reel kurlardan kısaca bahsetmek, neden bu endekslere ihtiyaç duyulduğunun anlaşılmasında faydalı olacaktır.

Döviz büfeleri ve bankaların tabelalarında gördüğümüz, yabancı paraların yerli para cins-

<sup>95</sup> Bu başlık altında incelediğimiz dış ticaret hadleri, net değişim ticaret hadleri olarak da adlandırılmaktadır. Bunun dışında; net değişim ticaret hadleri ile ihracat hacim endeksinin çarpılmasıyla elde edilen gelir ticaret hadleri, net değişim ticaret hadleri ile ihracat kesimi verim endeksinin çarpılmasıyla elde edilen faktör ticaret hadleri ve ithalat miktarının ihracat miktarına oranlanmasıyla elde edilen gayrisafi değişim ticaret hadleri gibi başka bazı göstergeler de mevcuttur. Bu diğer tanımlar için bkz. Karluk (1998), s. 122-124, Oktar – Dalyancı (2012).

<sup>96</sup> Dış ticaretin ve uluslararası ticaret teorisinin değişen yapısı için bkz. Krugman (2009).

sinden karşılığını ifade eden fiyat, nominal kur ya da sadece döviz kuru olarak adlandırılır. Döviz piyasalarının müdahaleyle karşılaşmadığı bir ortamda döviz kurları döviz arz ve talebine göre belirlenir. Ancak ülkeler arasındaki enflasyon farkları, döviz kurlarının rekabet gücü anlamında tek başına bir gösterge olarak kullanılabilmesi önünde engel teşkil eder. Nominal döviz kurlarının yükselmesi mutlaka üreticilerin rekabet gücü kazandığı anlamına gelmez. Enflasyon, yani yerel paranın değer kaybı, kur artışını aşyorsa ülkede ihracatçılar rekabet gücü kaybediyor demektir. Uluslararası piyasalarda rekabet avantajı, nominal döviz kurları kadar iki ülkenin karşılıklı enflasyon oranlarına da bağlıdır. Ülkelerin karşılıklı rekabet gücünü verecek bir gösterge elde edebilmek için, döviz kurlarının, fiyat değişimlerinden arındırılması gerekir.

Bu anlamda iki ülkenin karşılıklı rekabet gücünü yansıtacak bir gösterge olarak reel döviz kuru tanımı geliştirilmiştir. Nominal döviz kurunun nispi fiyat etkilerinden arındırılmasıyla elde edilen ve aşağıdaki formülle özetlenebilecek değer, reel döviz kuru olarak adlandırılmaktadır. (*e* herhangi bir para birimi için nominal döviz kurunu,  $P_{yd}$  yurt dışındaki fiyat düzeyini, *P* ise yurt içindeki fiyat düzeyini belirtir.)<sup>97</sup>

$$\text{Reel döviz kuru} = e \times \frac{P_{yd}}{P}$$

Reel döviz kuru, yabancı paraya oranla yerli paranın satın alma gücü olarak da tanımlanabilir. Reel döviz kurunun artması TL'nin nispi olarak değer kazanması anlamına gelir.

Reel döviz kurunun rekabet gücünün ölçümünde yetersiz kalmasının nedeni ise bu göstergenin ancak tek bir döviz cinsi için hesaplanabilmesidir. Her bir döviz türü için farklı reel döviz kurları hesaplanabilmekle birlikte, ülkenin rekabet gücü açısından, hangi döviz kurunun izlenmesi gerektiği bir soru işareti oluşturacaktır. Reel efektif döviz kuru endeksi, her bir döviz için ayrı ayrı hesaplanan reel döviz kurlarının ağırlıklandırılmasıyla oluşturulur. Bu endeks, döviz kurlarına bağlı genel rekabet gücündeki değişimi tek bir endekse indirgeyerek özetlemektedir.

Reel döviz kuru endeksi, ekonominin rekabet gücünü ölçmek üzere hazırlanan, döviz türlerinin dış ticaretteki önemine göre ağırlıklandırılması ve nispi fiyat düzeyine göre düzeltilmesiyle elde edilen bir rekabet gücü göstergesidir. Yerli mal ve hizmetlerin yabancı mal ve hizmetler cinsinden değerini ifade eden reel döviz kuru endeksi, Türkiye'de TCMB tarafından aylık olarak hazırlanarak yayımlanmaktadır.<sup>98</sup>

Bir para birimi için reel efektif döviz kuru endeksi hazırlarken öncelikle, fiyat düzeyini ölçmekte kullanılacak fiyat endeksi ve endekse dâhil edilecek ülkeler olmak üzere iki parametre üzerinde karar verilmesi gerekir. Kullanılmak üzere seçilen fiyat endeksi ve kapsamdaki ülkelere göre reel efektif döviz kuru endeksi değerleri de farklılaşacaktır.

<sup>97</sup> Burada *e* ile gösterilen döviz kuru, bir birim yerli para ile ne miktarda döviz alınabileceğini yansıtır.

<sup>98</sup> Nominal döviz kurlarının ağırlıklandırılmasıyla nominal döviz kuru endeksleri de oluşturulabilir. ABD Doları ve Avro kurlarının eşit ağırlıkta olduğu bir döviz sepetinin fiyatı, kaba bir nominal döviz kuru endeksi olarak piyasalarda kullanılmaktadır.

## Reel efektif döviz kuru endeksi hesaplamasında TCMB tarafından

- TÜFE,
- ÜFE ve
- birim işgücü maliyeti

olmak üzere üç farklı fiyat endeksi kullanılmakta, bu fiyat endekslerinin her biri için de

- dış ticaretimizin en yoğun olduğu ülkeler,
- gelişmekte olan ülkeler ve
- gelişmiş ülkeler

olmak üzere üçer ayrı endeks hesaplanmaktadır. Örnek olarak TÜFE Gelişmiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru'nun hesaplanmasında karşılıklı fiyat değişimlerini bertaraf etmek için TÜFE kullanılmakta, para birimi olarak da yalnızca ticaretimizde önemli paya sahip yüksek gelirli ülkelerin döviz kurları dikkate alınmaktadır.

Endeks hesaplamasının ilk aşamasında, seçilen ülkelerden her birinin para birimine göre Türk Lirası'nın reel kur değeri hesaplanır. Endeks kapsamındaki her bir ülke için döviz kurunun Türkiye'deki fiyat endeksiyle çarpılıp o ülkenin fiyat endeksine bölünmesiyle döviz kurları karşılıklı fiyat etkilerinden arındırılmış olur. İkinci aşamada ise elde edilen bu değerler Türkiye'nin dış ticaretindeki ülke ağırlıklarıyla ağırlıklandırılarak reel efektif döviz kuru endeksine ulaşılır.<sup>99</sup>

Endeks kullanıcılarına, seçilmiş olan bir temel yılın değeri 100'e eşitlenerek sunulmakta, böylece rekabet gücünün bu temel yıla göre değişimi kolayca gözlemlenebilmektedir. Seçilen temel yılın iç ve dış piyasaların dengede olduğu, yerel paranın aşırı değerli ya da değersiz olduğu şikâyetlerinin dillendirilmediği bir yıl olması önem taşır.<sup>100</sup> Aksi halde, örneğin yerel paranın uzun dönemli dengesi dışında aşırı değersiz olduğu bir dönem, mesela yüksek oranlı bir devalüasyon sonrası temel yıl olarak alınırsa, kurlar uzun dönemli dengesini bulduğunda yerel para da bir aşırı değerlenme algısı yaratabilir. TCMB'nin yayımladığı endeksler için temel yıl olarak 2003 yılı seçilmiştir.<sup>101</sup>

Reel kur endeksleri rekabet gücü için bir gösterge teşkil etmekle birlikte, yapılan değerlendirmelerde şu iki noktanın gözden kaçırılmaması gerekir. İlk olarak ülkelerin dış ticaretteki ağır-

<sup>99</sup> TCMB, Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerine İlişkin Yöntemsel Açıklama. [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr)

<sup>100</sup> Kıpıcı – Kesriyeli (1997).

<sup>101</sup> Ülke ağırlıklarının belirlenmesinde 2006-2008 döneminde gerçekleşen dış ticaret tutarları esas alınmıştır. Endeks hesaplamasına dâhil edilen ülke sayısı 36'dır. Reel efektif döviz kuru endekslerinin hesaplanmasında kullanılan metodoloji, esas alınan ülkeler, ağırlıklandırma yöntemi ve bu ülkelerin ağırlıkları için bkz. Saygılı-Saygılı-Yılmaz (2010).

TCMB tarafından hazırlanan endekslerin hesaplanmasında 2010 yılında revizyona gidilmiştir. Yapılan güncelleme çalışmaları sonucunda yüksek gelirli ülkelerin dış ticaretteki payı azalmış, bunun neticesi ise, eski seriye oranla TL'nin daha rekabetçi görünmesi olmuştur.

lıkları her yıl değişmesine rağmen hesaplamada belirli bir dönemin dış ticareti esas alınmakta ve sonraki yıllarda bu temel yılın ağırlıklarında bir değişiklik yapılmamaktadır. Dolayısıyla dış ticarete önemi azalan ülkelerin paraları zaman içerisinde gerekenden daha fazla ağırlık alabilmektedir. İkinci olarak, ülkeler arası fiyat düzeyi farkını düzeltmekte kullanılacak fiyat endeksinin seçimi, reel kur endeksini de önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Üstelik hesaplanan standart fiyat endeksleri böyle bir amaca hizmet edecek yeterlilikten uzaktır. TÜFE yalnız tüketime yönelik mal ve hizmet fiyatlarındaki değişimi yansıtırken, ÜFE'de hizmet sektörü kapsam dışında tutulmaktadır. Bu endekslerin ülkeler arası fiyat farklılıklarının ölçülmesi gibi bir amaç için oluşturulmadığı düşünüldüğünde, hesaplanan reel kur endekslerine de ihtiyatla yaklaşmak doğru olacaktır.

Rekabet gücü; mal ticareti kompozisyonu, ticarete konu malların ikame edilebilirliği, siyasi şartlar, hedef pazarlara yakınlık, ortak lisan, üretimin yapısı, piyasaların esnekliği, işgücünün niteliği gibi birçok faktör tarafından belirlenen çok yönlü bir kavramdır. Bu bağlamda reel kur endekslerini, bir ülkenin rekabet gücünün analiz edilebileceği nihai gösterge olarak değerlendirmek doğru olmaz. Örneğin reel kurlar değerlendirirken üretim maliyetleri daha hızlı düşmüşse ülke rekabet gücü kazanır. Reel döviz kuru endeksi, rekabet gücünün mutlak bir göstergesi olmaktan çok, diğer faktörlerin yanında, fiyat ve maliyet unsurlarını etkileyen bir değişken olarak göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanır.<sup>102</sup>

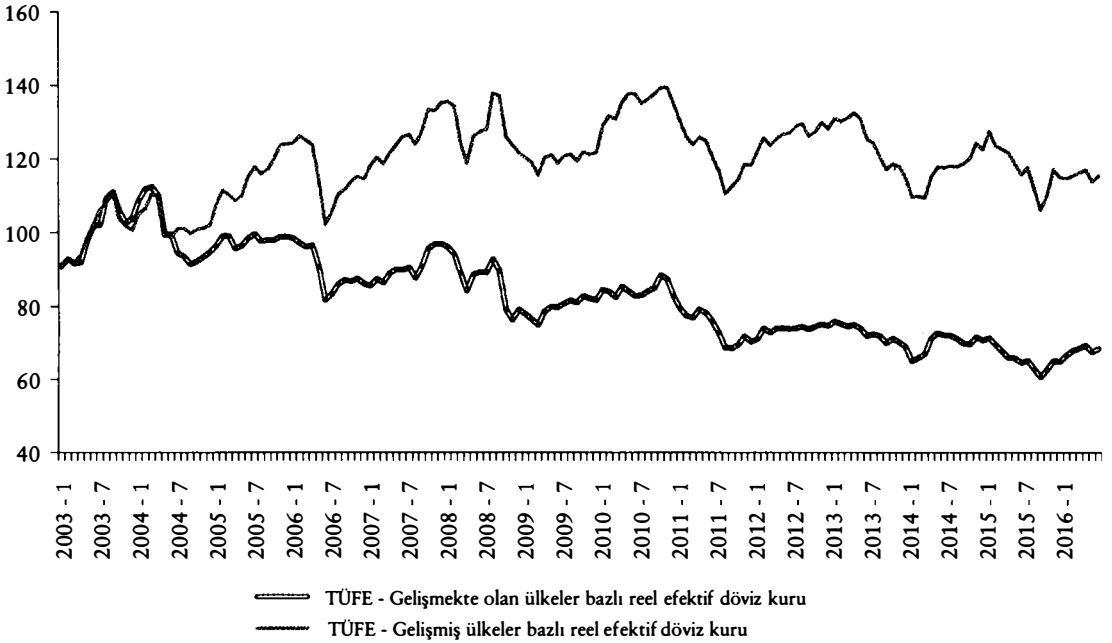
Reel kur endekslerinin kullanımında yapılan bir diğer hata, bu endekslerin, kur seviyesinin iktisadi temeller ile uyumuna ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilmesidir. Endeksin yükselmesi mutlaka TL'nin aşırı değerlendirildiği anlamına gelmeyeceği gibi reel döviz kuru endeksi göz önünde bulundurulurken döviz kurlarının bulunması gereken düzey hakkında yapılacak yorumlar da iktisaden anlam ifade etmemektedir. Reel kur endeksleri, ideal kur düzeyinin tespit edilmesi değil, nispi değer değişimlerinin ölçülebilmesi için geliştirilmiştir.<sup>103</sup>

2003 yılından günümüze, TÜFE kullanılarak hesaplanmış, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru endekslerine **Grafik 6.19**'da yer verilmektedir. Kurların fiyatlara etkisi kademeli ve zaman gerektiren bir süreç olduğundan, nominal kurlardaki değişimler büyük oranda reel kur endeksine de yansımakta, böylece endeksler yüksek oranda oynaklık sergilemektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta, yüksek ve orta gelirli ülkelere karşı rekabet gücünün farklı seyretmesidir. Gelişmiş ülkeler endeksinde uzun dönemde yatay gelişim görülmesine karşın, gelişmekte olan ülkeler için hesaplanan endeksin düşüş eğiliminde olduğu ve bu ülkelere karşı rekabet gücü kazanıldığı görülmektedir.

<sup>102</sup> Rekabet gücüne etki eden diğer faktörlerin dikkate alındığı endeks denemeleri de mevcuttur. Türkiye örneğinde, 1998-2008 dönemi için rekabet gücünü daha geniş bir perspektiften değerlendiren bir çalışma için bkz. Yılmaz (2008).

<sup>103</sup> Reel döviz kurunun uzun vadede durağan olup olmadığına ilişkin yapılan çalışmaların bir özeti için bkz. Froot – Rogoff (1994).

GRAFİK 6.19  
TÜFE Kullanılarak Hesaplanmış Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri (2003=100)



Kaynak: TCMB.

## VERİYE ERİŞİM

### Ödemeler Dengesi

Ödemeler Dengesi Tablosu TCMB tarafından aylık olarak, referans dönemin bitiminden yaklaşık altı hafta sonra, analitik sunum ve ayrıntılı sunum olmak üzere iki farklı ayrıntı düzeyinde yayımlanmaktadır. Geçmiş dönem istatistikleriyle beraber en güncel verilere TCMB'nin [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) ana sayfasında *İstatistikler / Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler / Ödemeler Dengesi İstatistikleri* başlığından ya da TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilir.<sup>104</sup>

Ödemeler dengesi verileri sık güncellenen göstergeler arasında yer almaktadır. TCMB'nin *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Revizyon Politikası*'na göre aylık veriler yayımlanırken kısa vade-

**104** 1975 yılına kadar Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ödemeler dengesi istatistikleri bu tarihte TCMB tarafından derlenmeye başlanmıştır. 1975-1983 yılları için yalnız ana kalemler itibarıyla mevcut olan istatistiklerin hazırlanması ve sunumunda 1984 yılında kapsamlı değişikliklere gidilmiştir (bkz. Kocamanoğlu (1990)). Benimsenen yeni yöntem çerçevesinde 1984-1991 dönemi için yıllık olarak hazırlanan istatistikler 1992 yılından bu yana aylık olarak yayımlanmaktadır. TCMB'nin elektronik veri dağıtım sisteminden, 1984 yılından günümüze kadar ödemeler dengesi istatistiklerine ulaşılabilir.



li dış borçlar ile özel sektörün uzun vadeli dış borcuna ilişkin veriler 2002 yılına kadar geriye dönük olarak güncellenebilmekte, diğer kalemlerde ise cari yıl ve bir önceki yılın aylık verilerinde revizyon yapılabilmektedir.<sup>105</sup> Aralık ayı verileri yayımlanırken ise tüm kalemlerde son beş yılın verileri güncellenebilmektedir. Bunların dışında yapılan güncellemeler kullanıcılara ayrıca duyurulmaktadır.<sup>106</sup>

### Uluslararası Yatırım Pozisyonu

Uluslararası yatırım pozisyonunun tablosunun gösterge niteliğindeki sonuçları TCMB tarafından aylık olarak, referans dönemin bitiminden yaklaşık yedi hafta sonra yayımlanmakta, kesin veriler ise kullanıcılara yıl sonları itibarıyla sunulmaktadır. Geçmiş dönem verilerine [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) sayfasında *İstatistikler / Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler / Uluslararası Yatırım Pozisyonu* başlığından ulaşılabilir. TCMB tarafından Uluslararası Yatırım Pozisyonu tablosuyla birlikte yurt içinde yerleşik kişilerin portföy yatırımlarının ayrıntıları, yabancıların hisse senedi yatırımlarının sektörel dağılımı, yabancıların doğrudan yatırımlarının sektörel ve coğrafi kırılımı, özel sektörün yurt dışındaki sağladığı kredilerin borçlu ve alacaklı bazında kırılımı gibi diğer bazı önemli bilgilere de yer verilmektedir.

Yurt dışında yerleşik kişilerin mülkiyetindeki hisse senedi ve devlet iç borçlanma senedi bilgileri ayrıca haftalık olarak TCMB'nin [www.tcmb.gov.tr/](http://www.tcmb.gov.tr/) sayfasındaki *İstatistikler / Parasal ve Finansal İstatistikler / Haftalık Menkul Kıymet İstatistikleri* başlığında yayımlanmaktadır.

### Türkiye'nin Dış Borcu

Türkiye Brüt Dış Borç Stoku Hazine Müsteşarlığı tarafından çeyreklik dönemlerde, her dönemin son iş gününde açıklanmaktadır. En güncel verilerle beraber geçmiş dönem istatistiklerine <http://www.hazine.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri / Türkiye Dış Borç İstatistikleri* sayfasından ya da Hazine Müsteşarlığı veri dağıtım sistemi olan <https://hmvds.hazine.gov.tr/> sayfasından ulaşılabilir. Kısa vadeli borç stoku ve özel sektör borç stoku bilgileri TCMB tarafından, uzun vadeli kamu borç stoku verileri ise Hazine Müsteşarlığı tarafından takip edilmekte, ancak bütün bu veriler Hazine Müsteşarlığı tarafından bütünleştirilerek yayımlanmaktadır.

Özel sektörün dış borçları TCMB tarafından da kısa ve uzun vade kırılımında ayrıca derlenmekte ve üçer aylık dönemlerde yayımlanmaktadır. TCMB'nin kısa vadeli dış borç verileri, yurt dışı yerleşiklerin Türkiye'deki döviz tevdiat hesaplarındaki paralar ve diğer mevduatlar ile finansal olmayan kurumların ticari kredilerini (ithalat borçları vb.) kapsamadığından, Hazine Müsteşarlığı verilerine göre daha düşük gerçekleşmektedir. (Uzun vadeli dış borç verileri arasında ise fark bulunmamaktadır.) İstatistiklere [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr) sayfasında *İstatistikler / Ödemeler*

<sup>105</sup> Ödemeler Dengesi İstatistikleri Revizyon Politikası, TCMB [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr)

<sup>106</sup> Rutin güncellemeler dışında gerçekleşen güncellemelere örnek olarak, Eurostat ve Dünya Turizm Örgütü'nün turizm istatistikleri metodolojisinde yaptığı yeniliklere paralel olarak turizm gelir ve giderlerinin hesaplanmasında yapılan değişiklikler örnek gösterilebilir. Bu verileri derlemek üzere TÜİK tarafından düzenlenen anketlerde 2013 yılında değişikliğe gidilmiş, buna paralel olarak 2001-2012 dönemine ait veriler geriye doğru güncellenmiştir.

*Dengesi ve İlgili İstatistikler / Kısa Vadeli Dış Borç İstatistikleri ya da Özel Sektörün Yurt Dışından Sağladığı Kredi Borcu* başlıklarından ulaşılabilir.

Uluslararası ölçekte dış borç istatistiklerine erişim sağlayan bir veri kaynağı ise Dünya Bankası ve IMF'nin ortak çalışması ile kullanıcılara sunulmaktadır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 50'nin üzerinde ülkenin dış borç istatistikleri bu iki kurum tarafından derlenerek <http://datatopics.worldbank.org/debt/qeds> sayfasında yayımlanmaktadır.

Türkiye Net Dış Borç Stoku da yine Hazine Müsteşarlığı tarafından çeyreklik dönemlerde, her dönemin son iş gününde açıklanmaktadır. Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine <http://www.hazine.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri / Türkiye Dış Borç İstatistikleri* sayfasından ya da Hazine Müsteşarlığı veri dağıtım sisteminden (<https://hmvsd.hazine.gov.tr/>) ulaşılabilir.

### **Dış Ticaret**

Dış ticaret istatistikleri TÜİK tarafından aylık olarak, referans dönemin bitiminden yaklaşık bir ay sonra haber bülteni ile duyurulmaktadır. Geçmiş dönem verilerine ve en son haber bültenine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1046](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046) sayfasından ulaşılabilir. Veriler daha sonra revize edilebilmekle birlikte revizyon oranları genelde düşük düzeydedir.

Dış ticarete ilişkin geçici veriler referans ayı takip eden ilk iş günü Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından da yayımlanmaktadır. Kesinlik taşımamakla birlikte oldukça erken tarihte yayımlanan bu verilere [www.gtb.gov.tr/yayinlar/gecici-dis-ticaret-verileri](http://www.gtb.gov.tr/yayinlar/gecici-dis-ticaret-verileri) adresinden ulaşılabilir.

Dış ticaret istatistikleri içinde kapsanmayan bavul ticareti verileri, TÜİK tarafından düzenlenen Bavul Ticareti Anketi ile ayrıca derlenmekte ancak yayımlanmamaktadır. Bu verilere, TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi tablosundan ulaşılabilir.

Türkiye İhracatçılar Meclisi'nce derlenen ihracat istatistikleri <http://www.tim.org.tr> sayfasında *İhracat / İhracat Rakamları* başlığında yayımlanmaktadır. Bu veriler yalnız resmi TÜİK verileri yayımlanana kadar gösterge değeri taşımakta ve bu tarihten sonra TÜİK verilerine uygun olarak güncellenmektedir.

Dünya genelindeki dış ticaret istatistiklerini yayımlayan kuruluşlar arasında Birleşmiş Milletler ve Dünya Ticaret Örgütü öne çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler'in dış ticaret veri tabanı olan <http://comtrade.un.org/db/> sayfasından her bir ülke ile diğer bütün ülkeler arasında gerçekleşen dış ticaret büyüklüklerine ulaşılabilen, Dünya Ticaret Örgütü'nün <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E> sayfasından ise bu örgüte üye ülkelerin ayrıntılı dış ticaret verilerine erişim sağlanabilmektedir. Üye ülkelerin beyanları esas alınarak hazırlanan bu istatistiklerde sayfa 260'ta bahsedilen türde tutarsızlıklar görülebilmektedir.

### **Dış Ticaret Endeksleri ve Dış Ticaret Hadleri**

Dış Ticaret Birim Değer Endeksleri ve Dış Ticaret Miktar Endeksleri TÜİK tarafından aylık olarak derlenerek, referans dönemin bitiminden yaklaşık 5-6 hafta sonra haber bülteni ile duyurul-

maktadır. Geçmiş dönem verilerine ve en son haber bültenine [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=1054](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054) sayfasından ulaşılabilir.

Genel ihracat ve ithalat endekslerinin yanında TÜİK tarafından sektör bazında alt endeksler de hazırlanmakta, ayrıca yukarıda belirtilen sayfada mevsim ve takvim etkisinden arındırılmış dış ticaret miktar endekslerine de yer verilmektedir.

Dış ticaret hadleri, ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine bölümüyle elde edilir. Geçmiş dönem verilerine yine aynı sayfadan ulaşılabilir.

### **Reel Efektif Döviz Kuru**

Reel efektif döviz kuru endeksi TCMB tarafından aylık olarak hesaplanarak yayımlanmaktadır. Kapsama alınan ülkeler ve kullanılan fiyat endeksi bazında 9 farklı endeks hazırlanmaktadır. Geçmiş dönem verilerine [www.tcmb.gov.tr/](http://www.tcmb.gov.tr/) sayfasındaki *İstatistikler / Döviz Kurları / Reel Efektif Döviz Kuru* başlığından ya da <http://evds.tcmb.gov.tr> adresinden ulaşılabilir. Reel efektif döviz kuru endekslerinin özellikle son dönem verileri, yapılan güncellemelerle değişebilmektedir.

BIS tarafından da, içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 61 ülke için reel efektif döviz kuru endeksleri hazırlanmaktadır. 1994 yılına kadar geri giden ve aylık olarak yayımlanan verilere <http://www.bis.org> sayfasında *Statistics / Effective Exchange Rates* başlığından ulaşılabilir.<sup>107</sup>

<sup>107</sup> BIS'in kullandığı metodoloji için bkz. Klau – Fung (2006).



# YEDİNCİ BÖLÜM

## Kamu Ekonomisi

**D**evletin ekonomi üzerinde ne derece aktif politikalar izlemesi gerektiğine ilişkin tartışmalar, iktisadi düşünce içerisinde temel ayırım noktalarından birini oluşturur. Üzerinde tartışma olmayan konu ise, gerek karar alma süreçlerinin niteliği, gerek bu kararları uygulama kanalları ve gerekse ekonominin bütününe ilişkin kaynak ve gelir dağılımını etkileme gücü ile devletin, firma ve hanehalkı gibi diğer iktisadi birimlerden farklı yöntemlerle incelenmesi gerektiğidir.

Siyasi anlamda devlet, bürokratik düzen içinde örgütlenmiş idari yapılar bütününe ifade eder. Bu anlamda devlet iktisadi aktörler arasında hiç şüphesiz en büyük ve en etkili kurumdur.

20. yüzyıl başlarına kadar daha çok kamu harcamalarının finansmanı ve vergilendirme sorunlarına odaklanan iktisatçılar, sosyal devlet anlayışının gelişmesi ve kamunun ekonomi içindeki etkinliğinin genişlemesiyle beraber, daha bütüncül bir bakış açısıyla, kamu kesimi kararlarının ekonominin bütünü üzerindeki etkisine odaklanmaya başlamıştır. Özellikle geçen yüzyılın ikinci yarısında gelir dağılımı, işsizlik, kalkınma ve iktisadi dalgalanmaların yumuşatılması gibi konu başlıklarında devlete yüklenen görevler ile siyasi ortamdaki değişimler gibi faktörler, hem kamunun ekonomi içindeki ağırlığının artmasını beraberinde getirmiş, hem de kamu ekonomisine ilişkin teknik tartışmaları ön plana çıkarmıştır.<sup>1</sup> Ekonomide devleti küçültme söylemi sık sık dile getiriliyor olsa da uzun dönemli eğilim hâlâ kamu ekonomisinin büyümesi yönündedir.

Devleti ekonominin diğer aktörlerinden ayıran ve kamu ekonomisini ayrı bir başlıkta incelemeyi gerekli kılan özellikler kabaca üç grup altında özetlenebilir.

Öncelikle devlet, iktisadi ilişkileri de tanımlayan hukuk düzeninin kurucusu ve işleticisi olarak iktisadi sistemin belirleyicisi olma özelliğini taşır. Devletler, siyasi ortam içindeki güçleriyle orantılı olarak, iktisadi hayatın işleyişine temel teşkil eden hukuk düzenini belirleme gücüne sa-

1 Güran-Oğuz (2010).

hip olmakla, ekonomi içindeki diğer aktörlerden ayrılırlar. Ekonominin işleyişini belirleyen yasal ve kurumsal çerçeve, siyasi güç ve bürokratik organizasyon tarafından şekillendirilir. Buna karşın şirketler ve ekonomideki diğer kişiler, devlet tarafından oluşturulmuş hukuk düzeni ve iktisadi sistemin sınırları içinde faaliyetlerini yürütürler. Bu anlamda kamu kesiminin karar alma süreci, özel kesimin karşılaştığından daha farklı sınırlamalara tabidir.

Kamunun iktisadi faaliyetlerinin ayrı incelenmesini gerektiren diğer husus, kamunun gelir ve harcama açısından ekonomi içindeki hacimsel büyüklüğüdür. Ağırlığı ülkeden ülkeye değişse de devletin iktisadi faaliyet içinde en büyük paya sahip birim olduğu gerçeği bütün ülkeler için geçerlidir. Türkiye’de de milli gelir içinde toplam harcamaların yaklaşık % 15’i devlet tarafından gerçekleştirilmekte, kamunun toplam istihdam içindeki payı ise % 10’u bulmaktadır. Bu oransal büyüklük kamunun iktisadi kararlarına, toplam talep, istihdam, tasarruf ve yatırım gibi makro ölçekteki parametreleri tek başına etkileme gücü kazandırmaktadır.

Nihayet kamu kesimini özel sektörden ayıran son nokta, devletin iktisadi kararlarını piyasa mekanizması içinde değil, politik önceliklere göre belirliyor olmasıdır. Kamu kesiminin hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılan yöntemler, özel kesimden kalın çizgilerle ayrılır. Devlet ne özel sektör firmaları gibi kâr hedefler, ne de tüketiciler gibi mevcut bütçesiyle azami fayda elde etmeyi amaçlar. Bunun yerine devletin iktisadi kararlarını yönlendiren güdü, çoğu zaman çeşitli siyasi çıkarların bir bileşimiyle tanımlanan kamu yararı kavramıdır.

İktisadi hayat içinde devletin varlığına neden ihtiyaç duyulduğu iktisatçılar arasında ayrı bir tartışma konusudur. Kamunun ekonomiye dâhil olmasına gerekçe olarak, piyasaların her zaman etkin çalışmadığı iddiası (piyasa aksaklıkları) ve adil bir toplumsal hayat için siyasi gücün gelir dağılımına müdahalesine ihtiyaç duyulduğu görüşü öne çıkmaktadır. Bu anlamda piyasaların etkin olmadığı durumlarda devletin piyasalara doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle toplum geneli için daha optimal bir noktada denge sağlanabilecek, diğer taraftan transfer harcamaları yoluyla daha adil bir gelir dağılımına ulaşılacaktır.

Piyasa aksaklığı bağlamında kamuya yüklenen en temel görev özel sektöre sağlanması mümkün olmayan “kamu malları”nın üretimidir. Kamu malları ya da kamu hizmetleri genelde, teker teker kişiler yerine toplumun bütününe yararlandığı, bölünmez sosyal fayda sağlayan ürün ve hizmetler olarak tanımlanır. Kamu mallarının temel özelliği, bir kere üretildiklerinde kimsenin bu malların tüketiminden alıkonamamasıdır. Ayrıca bir kişinin kamu malından yararlanması, malın miktarını azaltarak diğerlerinin de o malı kullanmasına engel olmaz. (Kamu malları için en sık verilen örnekler olan sokak aydınlatması ve ulusal savunmanın yanında adalet hizmetleri, yasama faaliyetleri, dış ilişkiler, kamu sağlığına yönelik faaliyetler de belli başlı kamu hizmetleri olarak sıralanabilir.) Bu özellikler kamu mallarının piyasada fiyatlanmasını engellemekte, ihtiyaç duyulan bu malların üretilmesi için devletin müdahil olması gereği doğmaktadır. Bu tür mallar açıkça toplumsal birer ihtiyaç olmakla birlikte özel sektör bunları üretmeyecektir zira kimse herkesin ortak kullanımındaki bir hizmetin karşılığını ödemek istemeyecektir. Bu hizmetlerin maliyeti, hizmetten yararlanandan tahsil edilemeyeceğinden, kamu mallarının devlet tarafından temin edilmesi zorunludur.

Piyasadaki diğer malların hangi miktarda üretileceği ve hangi fiyattan satılacağı arz ve talebe göre piyasada belirlenirken, kamu hizmetlerinin üretim miktarı siyasi süreçler sonunda netlik kazanır.

Uygulamada ise devletin iktisadi faaliyetlere katılımı saf kamu malları ile sınırlı kalmamakta, piyasaların her zaman etkin çalışmadığı gerekçesine dayanarak, özel sektörün üretebileceği pek çok ürün ve hizmetin üretimi de kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmektedir.

Özel sektörün yatırım ve işletme açısından yetersiz kaldığı, kamunun özel sektöre göre tabi üstünlüğünün bulunduğu ya da özel sektörün kâr temelli yaklaşımının toplum refahıyla örtüşmediği durumlarda, üretilecek ürün saf kamu malı olmasa da üretimde devletin devreye girmesi söz konusu olabilir. Örneğin doğal tekel olarak adlandırılan, kuruluş maliyetinin özel sektör tarafından karşılanamayacak kadar yüksek olduğu sektörlerde bu tür yatırımların devlet tarafından yapılması yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer santral yapımının devletçe üstlenilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu iktisadi teşebbüslerinin oluşumuna yönelik devlet kesiminin çabaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Piyasa aksaklıklarının bir diğer örneğini ise dışsal fayda ve maliyete sahip mal ve hizmetler oluşturur. Bu tür malların üretim maliyeti ile üreticiye getirisi arasında uyumsuzluk bulunduğundan, kaynakların optimal dağılımı adına, bunların özel sektör yerine kamu tarafından üretilmesi gündeme gelebilmektedir. Örneğin bulaşıcı bir hastalığa karşı aşılama, aşı yapılan kişiye fayda sağlamakla kalmamakta, genel toplum sağlığına da hizmet etmektedir. Bu tür dışsal fayda sağlayan faaliyetler çoğu zaman özel sektöre bırakılmaz ve devlet tarafından üstlenilir.

Bu gerekçelerin dışında, örneğin devlete gelir sağlama ya da istihdam yaratma amacıyla da kamuya ait iktisadi işletmeler kurulması söz konusu olabilmektedir. Türkiye'de de Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ya da Türk Hava Yolları gibi kuruluşlar kamuya ait olmalarına rağmen kâr amacıyla faaliyet göstermekte ve diğer özel sektör firmalarıyla rekabet etmektedirler. Kamu ekonomisinin sınırları kamu malı üretimi kriterine göre çizildiğinde kamu ekonomisinin bir parçası olamayacak bu kuruluşlar, mülkiyet penceresinden bakıldığında devlet kesiminin bir parçası olarak değerlendirilir.

Devletin ekonomideki rolü, dönemin iktisadi bakış açısına paralel olarak zaman içinde değişebilmektedir. Örneğin bir tarihe kadar devlet tekelinde olan ve kamu hizmeti olarak görülen televizyon ve radyo yayını, geçen zamanla birlikte bu özelliğini yitirmiş ve hem kamu hem de özel sektör tarafından gerçekleştirilen, piyasa koşullarına tabi bir hizmet türü haline gelmiştir.

Mal ve hizmet üretimi dışında devletin ekonominin işleyişine doğrudan bir diğer müdahalesi transfer harcamaları yoluyla gerçekleşir. Kamunun, karşılığında bir mal ya da hizmet alımı olmaksızın yaptığı ödemeler transfer harcaması olarak adlandırılır. Satın alma gücünün kişiler ve sosyal sınıflar arasında el değiştirmesine hizmet eden bu tür ödemeler, genelde adaletli bir gelir dağılımını temin ederek toplumsal refahın artırılması hedefiyle gerçekleştirilir. Gelir düzeyi arttıkça sahip olunan gelirin marjinal faydası azalacağından, transfer ödemelerinin düşük gelirliilere sağlayacağı fayda, bu ödemelerin yapılması için varlıklı kesimden tahsil edilen vergilerin yaratacağı rahatsızlıktan daha büyük olacaktır. Dolayısıyla gelir dağılımını düzeltmek için atılan adım-

lar, toplam refahı artırıcı mahiyettedir (bkz. *Gelir Dağılımı*). Çağımızda devletin fırsat eşitliği yaratmada sorumluluk üstlenmesi gerektiği kabul görmekte ve buna bağlı olarak kamu bütçeleri büyük oranda gelirin yeniden dağılımını hedefleyen politika araçları olarak görülmektedir.

Kamu hizmetlerine yapılan harcamaların temel finansman kaynağı olan vergiler ise kamu ekonomisinin diğer boyutunu oluşturur. Vergi sisteminin temel görevi kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli finansmanı sağlamak olmakla birlikte, vergilendirme, kamuya kaynak yaratma işlevinin ötesinde, fertlerin refahını, üretim yapısını, tüketim tercihlerini ve genel olarak ekonominin işleyişini etkileyen geniş bir politika alanıdır.

Yakın geçmişte kamu açıklarından ve buna bağlı enflasyonist ortamdan çok çekmiş olan Türkiye için kamu hesaplarının takibi ayrı bir öneme sahiptir. Cumhuriyet döneminde belirli aralıklarla yaşanan borç sorunlarının hatırası belleklerdeki yerini korurken, Türkiye'nin Cumhuriyet öncesi tarihi de ağır kamu borçlarının izlerini taşır. Buna bağlı olarak, kamu kaynaklarının ne derece sosyal verimlilik ilkelerine uygun, ne derece etkili ve verimli bir şekilde elde edilip kullanıldığı, kamuoyunun da ilgisini çekmektedir. Devletin iktisadi kararlarındaki şeffaflık, yalnız bu merakı gidermeye hizmet etmez, bunun yanında kamu gücünün kötüye kullanılmasını engelleme, borçlanma maliyetini düşürme, finans piyasalarında istikrarı sağlama ve beklenmeyen şoklara dayanıklılık gibi açılardan da hayatidir.

Kamu istatistiklerinin Türkiye'de yakın zamana kadar, iktisadi istatistikler arasında ihmal edilmiş bir grubu teşkil ettiği ileri sürülebilir. 2001 yılındaki kriz, devlet hesaplarında şeffaflık ilkesinin ihlal edilmesinin, telafi edilmesi güç sonuçlar yaratan bir sorun olduğuna dair pahalı bir ders olmuştur.<sup>2</sup> Belki biraz da bu ders sayesinde, mali disipline ne derece riayet edildiği bugün, geçmişe oranla daha yakından takip edilebilmektedir.

Türkiye'de kamuya ait göstergelerin ayrıntılarına geçmeden önce devletin iktisadi boyutunun kurumsal yapısının netleştirilmesi gerekmektedir.

## TÜRKİYE'DE KAMU KESİMİ

Diğer bütün iktisadi aktörler gibi devletler de gelir ve gider yaratıcı işlemler yapar, varlık sahibi olur ve borçlanır. Teorik olarak devletin bütün gelirlerinin toplandığı, giderlerinin kaydedildiği, devletin taşınır ve taşınmaz mallarının yönetimini gerçekleştiren, alacak ve borçlarının takibini yapan fonksiyon "hazine" olarak adlandırılır. Devletin mali varlıklarının sahibi, devletin hak ve yükümlülüklerinin temsilcisi ve idarecisi, kamu gelir ve giderlerinin düzenleyicisi olarak görev yapan hazine, bu anlamda devlet tüzel kişiliğinin mali yönünü temsil eder.

Genellik ilkesi gereği gelir ve gider yönetiminin tek elden yürütülmesi esas olmakla birlikte, idari gerekçelerle Türkiye'de devletin gelir, gider, borç ve varlık yönetimi faaliyetleri çeşitli kurumlar arasında bölüştürülmüştür. Hazinesinin çeşitli fonksiyonları ve bu fonksiyonlardan sorumlu kamu kuruluşları şu şekilde özetlenebilir:

<sup>2</sup> 2001 krizi öncesi kamu açıklarının görev zararı adı altında kamu bankalarının hesaplarında saklandığı, ancak krizden sonra kamuoyunun gündemine gelmişti.



Türkiye’de kamu gelirlerinin toplanmasından sorumlu birim Maliye Bakanlığı’dır. Merkezî yönetim gelirleri Maliye Bakanlığı’na bağlı Gelirler Genel Müdürlüğü ve Gümrük Müsteşarlığı’na bağlı Gümrükler Genel Müdürlüğü’nce tahsil edilir.<sup>3</sup> Bütçenin hazırlanma ve uygulanma süreçleri de yine Maliye Bakanlığı tarafından yürütülür.

Merkezî yönetim tarafından tahsil edilmiş kamu fonlarının yönetimi Hazine Müsteşarlığı sorumluluğundadır. Tahsilatın ardından devlet adına gelir kaydedilen bütün fonlar ve alınan borçlar Hazine’nin bankalardaki hesaplarına girer. Merkezî yönetim tarafından taahhüt edilen ödemeler de, yine Hazine Müsteşarlığı’nın hesaplarından hak sahiplerine ödenir. Devletin bütçe harcamaları için ihtiyaç duyulan parayı gereken zamanda ve yerde yetkililerin kullanımına sunmakla görevli olan Hazine Müsteşarlığı, bu anlamda devletin veznedarı işlevini görmektedir.<sup>4</sup> Merkezî yönetimin bütün gelir ve giderlerinin tek bir merkezde toplanması ve burada yönetilmesi, hem belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmesini engeller hem de kamu gelir ve giderlerinin zaman ve mekân boyutunda uyumlaştırılmasını sağlar. Bu anlamda Hazine, merkezî yönetimin nakit akışını düzenleme görevini üstlenmektedir.

Nakit akışını izlemenin ötesinde, devlet giderlerinin gerektirdiği nakdi sağlamak ve yönetmek gibi hazine işlemleri ile kamu finansmanına ilişkin faaliyetleri yürütmek de Hazine Müsteşarlığı’nın görevleri arasında yer almaktadır. Merkezî yönetimin nakit varlıkları ile finansal varlıklarının yönetimi Hazine Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirildiği gibi, merkezî yönetimin borçlanma programının hazırlanması, borçlanma ve borç geri ödeme işlemlerinin gerçekleştirilmesi gibi faaliyetler de Hazine’nin sorumluluğundadır.<sup>5</sup>

Merkezî yönetimin finansal varlık ve yükümlülükleri Hazine tarafından takip edilirken, kamuya ait taşınmaz mallar Maliye Bakanlığı’na bağlı Milli Emlak Genel Müdürlüğü’nün sorumluluğundadır.<sup>6</sup> Bu varlıkların yönetimi Hazine Müsteşarlığı’nın yetkisinde olmamasına rağmen genel bütçe kapsamındaki kamu idarelerine ait taşınmazlar tapuya Hazine adına kaydedilir. (Diğer kamu idarelerine ait taşınmazlar ise tüzel kişilikleri adına tapu sicilinde tescil olunur.) Taşınır varlıklar ise ilgili kamu idaresinin sorumluluğundadır.

Hazine fonksiyonunun ifasındaki idari iş bölümüne paralel olarak, kamu ekonomisine ilişkin istatistikler de farklı kurumlar tarafından derlenmekte ve yayımlanmaktadır. Genel bütçe kapsamındaki idarelerin mali istatistiklerinin derlenmesi Maliye Bakanlığı’nın sorumluluğunda-

<sup>3</sup> Mahkemeler, tapu idareleri ve noterler tarafından da çeşitli harç ve resimler tahsil edilmektedir. (Eğilmez (1997), s. 47-52) Bunun dışında bazı vergilerde devlet vergiyi doğrudan vergi borçlusundan değil, vergi sorumlusu olarak adlandırılan, vergiyi borçludan tahsil ederek devlete ödemekle yükümlü kişilerden tahsil eder. Stopaj ile KDV, ÖTV gibi dolaylı vergiler, aracı kullanılarak tahsil edilen bu tür vergiler arasındadır.

<sup>4</sup> Merkezî yönetimin tahsilat ve ödemeleri, “tek hazine hesabı” olarak adlandırılan bir sistem ile gerçekleştirilir. Hazine’nin Merkez Bankası’nda, il ve ilçelerdeki her bir defterdarlık ve mal müdürlüğünün de o il veya ilçedeki T.C. Ziraat Bankası’nda hesapları bulunur. Defterdarlık ve mal müdürlüklerince tahsil edilen gelirler bu hesaplarda toplanır. Bu gelirler yine o bölgede yapılan harcamalar için kullanılmakta, bölgesel gelir ya da gider fazlası ise belirli dönemlerde Hazine hesabıyla netleştirilmektedir (bkz. Eğilmez-Kumcu (2005), s. 44-53).

<sup>5</sup> Eğilmez (1997), s. 19-23.

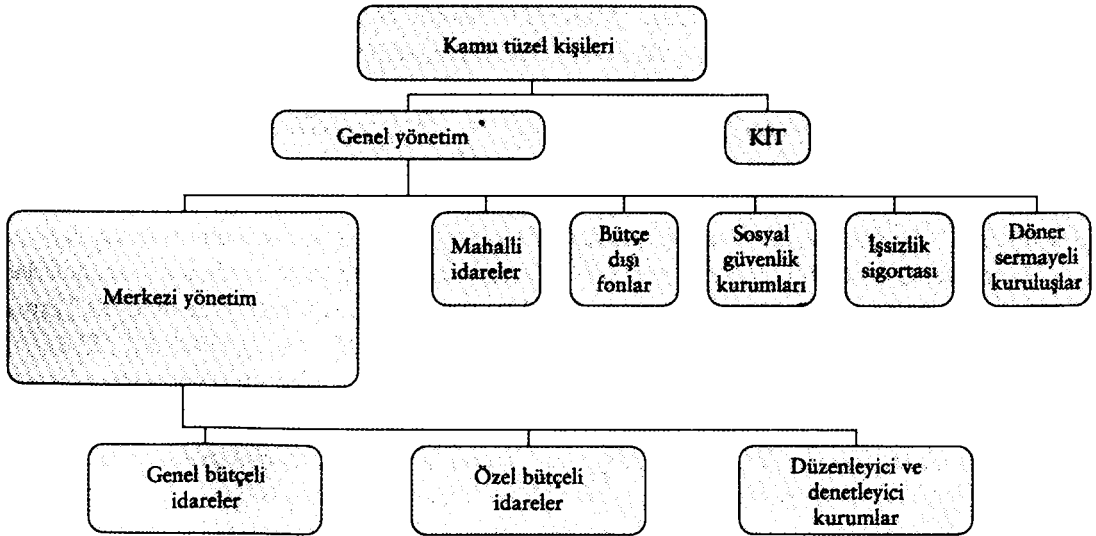
<sup>6</sup> Bulutoğlu (2004), s. 155-158.

dır. Bu bağlamda, kamu hesaplarından derlenen kamunun gelir ve giderlerine ilişkin istatistikler, Muhasebat Genel Müdürlüğü'nce aylık olarak kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Genel yönetimin finansal borçlarına ilişkin istatistikler ise Hazine Müsteşarlığı'nın sorumluluk alanındadır. Hazine'nin nakit dengesi ve kamu borçlanmasını kapsayan, kamunun finansal pozisyonunu içeren istatistikler de yine Hazine Müsteşarlığı tarafından aylık olarak yayımlanır.

İktisadi bakış açısıyla devlet çoğu zaman yekpare bir bütün gibi ele alınıyor olsa da, gerçekte kamu kesimi, yetki ve sorumluluklarına göre ayrıştırılmış pek çok kurumdan oluşan karmaşık bir yapıdır. Gelir kaynakları, harcama türleri ve uygulamalarının iktisadi hayata etkileriyle farklılık gösteren bu kurumlar, yasal statülerine göre belirli başlıklar altında gruplandırılarak incelenebilir.

Bu anlamda Türkiye'de, kamu kesimi dâhilinde değerlendirilen yapılar, Şekil 7.1'de özetlenmektedir. Bu şablon, "Türkiye'de devlet nedir" sorusunun özet ve fakat kapsayıcı bir cevabını vermektedir.<sup>7</sup>

ŞEKİL 7.1  
Kamu Tüzel Kişileri



Şekil 7.1'de yer alan yapılar içerisinde, devletin ana fonksiyonlarını içermekte olan merkezî yönetimi ayrı bir yere koymak gerekir. Genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler ve düzenleyici ve denetleyici kurumların toplamını ifade eden merkezî yönetim, Türkiye'deki kamu kesiminin en

<sup>7</sup> Kamu tüzel kişileri arasında sayılmasa da, en azından çoğunluk hissesinin Hazine'de olmasıyla kamusal bir nitelik taşıyan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nı Para Bankacılık ve Finans başlığında ayrıca inceleyeceğiz.

büyük parçasını oluşturmakta, bu kuruluşların toplulaştırılmış bütçesini ifade eden merkezî yönetim bütçesi ise kamunun iktisadi uygulamalarının ve kamu yönetimi performansının izlenebileceği temel kaynak niteliğini taşımaktadır. Türkiye gibi merkeziyetçiliğin güçlü olduğu, kamu yönetiminin hiyerarşik bir yapı içinde merkezî yönetime bağlı olduğu ülkelerde merkezî yönetim bütçesi, kamunun iktisadi politikaları hakkında bilgi sağlayan temel kaynaktır.<sup>8</sup>

Merkezî yönetim bütçesine tabi olmayan, genel yönetim altındaki diğer kamu kesimi, mahallî idareler, bütçe dışı fonlar, sosyal güvenlik kurumları, işsizlik sigortası ve döner sermayeli kuruluşlardan oluşmaktadır. Kamu iktisadi teşebbüsleri ise, kamu malı üretmeyip, yalnız sermayelerinin Hazine'ye ait olmasıyla diğer kamu kuruluşlarından ayrılmaktadır.

### KAMU KESİMİ İSTATİSTİKLERİ

Türkiye'de kamu kesimi istatistikleri bağlamında en yakından takip edilen gösterge, kamunun büyük bölümünü oluşturan merkezî yönetimin gelir ve giderlerinin toplu halde izlenebildiği "merkezî yönetim bütçesi"dir. Aşağıda kamu kesimi istatistiklerinin incelenmesine merkezî yönetim bütçesi ve alt kalemleriyle başlayacağız.

Merkezî yönetim bütçesinin tamamlayıcısı niteliğinde olan bir diğer tablo ise "hazine nakit dengesi"dir. Hazine'nin bilfiil yaptığı ödemeler ve tahsilatlar ile borç anapara tahsilatları ve geri ödemeleri sonucunda nakit mevcudunda yaşanan değişimleri içeren hazine nakit dengesi, bu kapsamıyla şirketler muhasebesindeki nakit akım tablosuna benzetilebilir.

Merkezî yönetim dışındaki genel yönetime dâhil diğer kurumlar ise faaliyetlerini kendi bütçeleri dâhilinde yürütürler. Bu kuruluşların istatistikleri ilgili kuruluşlar tarafından ayrıca yayımlanmaktadır.

Kamu ekonomisi bağlamında diğer bir önemli gösterge grubu, kamunun bir bütün olarak kamu dışı kesimle ilişkilerini özetleyen göstergelerden oluşmaktadır. Hem merkezî yönetim bütçesi, hem de genel yönetim dâhilindeki diğer kuruluşların bütçeleri, her bir kamu kurumunun diğer kamu kurumlarıyla yaptığı işlemleri de içerir. Örneğin mahallî yönetimlere hazine yardımı adı altında aktarılan kaynaklar mahallî idarelerin bütçesinde gelir, merkezî yönetim bütçesinde ise transfer gideri olarak görünür. Devletin bir kurumu için gelir, diğer bir kurumu için gider olan bu tür işlemler, ilgili kurum bütçesinde yer almasına karşın kamu kesiminin bir bütün olarak genel gelir ve giderlerini etkilemez. Bu çerçevede kamunun tamamının gelir-gider dengesinin özetlendiği göstergelere duyulan ihtiyacı karşılamak üzere Kalkınma Bakanlığı tarafından her yıl, "kamu kesimi genel dengesi" ve "genel devlet dengesi" olmak üzere iki tablo hazırlanmaktadır.

Kamu ekonomisi kapsamında ele alınacak son gösterge grubu ise kamu borçluluğuna ilişkin yayımlanan göstergelerdir. Bu bölümde ele alacağımız "merkezî yönetim borç stoku" yalnız merkezî yönetim borçlarını gösterirken "AB tanımlı genel yönetim borç stoku" kamu kesiminin

<sup>8</sup> Örneğin ABD'de kamu gelirlerinin yaklaşık üçte biri federe devletlerce toplanırken, Türkiye'de yerel yönetimlerin gelirleri, toplam kamu gelirlerinin kabaca % 10'u seviyesindedir.

genel borçluluğunu kapsamaktadır. Yine kamu borçluluğu kapsamında inceleyeceğimiz bir diğer borç göstergesi ise kamunun borçları yanında varlıklarının da değerlendirmeye alındığı “kamu net borç stoku”dur.

### Merkezî Yönetim Bütçesi

Bütçe, giderlerin akılcı bir şekilde önceliklendirilmesi ve kaynakların bu önceliklere göre tahsis edilmesi, böylece savurganlığın önlenerek denetim ve mali disiplinin sağlanması amaçlarını güden bir planlama dokümanı olarak tanımlanabilir. Bütçe sayesinde kamu ihtiyaçları belirlenerek bu ihtiyaçların karşılanmasında kamu kaynakları amaca yönelik kullanılabilen ve yönetim faaliyetlerinin etkinliği sağlanmaktadır. Bütçeler kamusal ihtiyaçların giderilmesinin yanı sıra toplumsal ihtiyaçların saptanması ve bunların karşılanması, ekonomik istikrarın tesisi, gelir dağılımının dengelenmesi, dış ödemelerdeki dengesizliğin engellenmesi gibi diğer iktisadi amaçlara ulaşmada da devletin elindeki temel politika aracıdır.

Kamu bütçeleri tarihsel olarak, devletin gelir toplama ve bu gelirleri kamu hizmetlerine tahsis etme sürecinin halkın temsilcilerince onaylanması, böylece vergi toplama ve kamu harcaması yapma faaliyetlerinin meşruiyet kazanması taleplerine bağlı olarak gelişmiştir. Bu süreç sonunda modern bütçeleme anlayışı ortaya çıkmış ve iktidardaki gücün iktisadi uygulamaları üzerinde siyasi ve hukuki denetim sağlanmıştır.<sup>9</sup>

Türkiye’de kamu bütçesinin temel dayanağı olan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda (KMYKK) bütçe, belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge olarak tanımlanmaktadır.

Ülkemizde bütçe süreci; hazırlama, görüşülüp onanma, uygulama ve denetim olmak üzere dört aşamadan geçerek tamamlanır. Merkezî yönetim bütçesi, her yıl sonunda Maliye Bakanlığı tarafından, bir sonraki yıl geçerli olmak üzere, devletin gelir öngörülleri ile bu gelirlerini ne şekilde kullanacağını planını içeren bir kanun şeklinde hazırlanır ve Meclis’in onayına sunulur. Bu kanunla çeşitli kamu kuruluşlarına, gelir toplama ve toplanan kamu gelirlerinden belirlenen limitler dâhilinde harcama yapma yetkisi verilir. Bütçe kanununda öngörülen gelir ve giderler ile yıl içinde gerçekleşen gelir ve giderler birbirini tutmayabilir. Buna rağmen bütçe kanununda yer alan öngörüler, hükümetin uygulayacağı politikalar ve ekonomide ne tür bir rol oynayacağı hakkında fikir verir. Her yıl bütçe kanunuyla açıklanan hedefler, bir yıl boyunca uygulanacak maliye politikasının çerçevesini çizer.<sup>10</sup> Yıl sonunda gelir ve giderlerin netleşmesiyle ve ardından kesin hesap kanununun kabulüyle bütçe süreci tamamlanır. Gelirlerin giderleri aşması durumunda bütçe fazlası, giderlerin gelirleri aşması durumunda ise bütçe açığından bahsedilir.

Merkezî yönetim bütçesi, hükümetin iktisadi politikalarının temel uygulama aracıdır. Bü-

<sup>9</sup> Bulutoğlu (2004), s. 45-53.

<sup>10</sup> 2006 yılından beri, gelecek üç yıl için ekonominin bir yol haritası niteliğinde olan, kamu otoritesinin gözüyle gelecek üç yıllık temel ekonomik gösterge hedeflerinin belirlendiği Orta Vadeli Program isimli bir doküman daha hazırlanmaktadır.

yümenin yönetilmesi, istihdamın artırılması, piyasadaki çalkantıların en aza indirilmesi, gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi iktisadi hedeflere ulaşmak için hükümetler bütçe uygulamalarından yararlanırlar. Bütçe tasarısına göre kimlerden ve ne oranda vergi toplanacağı toplumsal katmanlar arasında hedeflenen bölüşüm ilişkilerini tanımlarken, hangi hizmetler için kaynak ayrıldığı, siyasi iradenin harcama önceliğini belirler. Yine bütçe gerçekleştirmelerine yansıyan her bir gelir kaleminin gelişimi ve harcama kompozisyonu da, ülkedeki gelir dağılımı ve üretim yapısını etkileyen faktörler olarak bütçe ile planlanan politikanın ne şekilde uygulamaya yansıtıldığını ortaya koyar.

Bütçenin ayrıntılı yapısı dışında, bir bütün olarak kamunun gelir-gider açığı da, ekonomideki toplam talebin yönetilmesi anlamında bir politika aracı olarak değerlendirilebilir. Bütçede harcamaların gelirleri aşması, ekonomide genişleyici bir politika izlendiğinin göstergesidir. Daralma dönemlerinde yapılan kamu harcamaları ekonomideki birimler için gelir teşkil edecek, bu da özel tüketimi teşvik ederek ekonomiyi canlandıracaktır. Artan transfer harcamalarının da yine kişisel geliri ve dolayısıyla toplam talebi artırıcı etkisi bulunur. Kamunun daha az vergi tahsil etmesi, tüketicilerin daha fazla harcama yapacak satın alma gücüne kavuşmasını sağlayacağından, vergilerin azaltılması da aynı amaca hizmet edebilecek bir diğer uygulamadır. Ekonominin aşırı ısındığı dönemlerde ise, örneğin vergi oranları artırılarak ya da giderler kontrol altına alınarak ekonominin yavaşlaması hedeflenebilir. Bu anlamda bütçe açığı, uygulanan maliye politikasının başlıca göstergesi olarak kamuoyu tarafından yakından izlenir.

Yıllık bütçe ödenekleri ile gelir tahminleri her yıl sonunda bütçe kanunu ile açıklanır. Aylık olarak yayımlanan ve bir ay boyunca elde edilen gelirler ile gerçekleşen giderler toplamını veren bütçe gerçekleştirmeleri ise bütçenin uygulama süresi boyunca aylık olarak Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanır. Bütçe gerçekleştirmeleri kamunun gelir-gider dengesini yansıtmının yanında gerçekleştirmelerin hedeflerle ne ölçüde örtüştüğünü de gösterir.

Şekil 7.1'de de gösterildiği üzere merkezî yönetim bütçesi; genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler ve düzenleyici ve denetleyici kurumların gelir ve giderlerini kapsayan üç grup kamu idaresinin bütçesinin bileşiminden oluşur.<sup>11</sup> Bu üç grupta yer alan kamu idareleri sırasıyla, 5018 sayılı kanuna ekli I, II ve III sayılı cetvellerde sıralanmaktadır. Bu kurumların 2016 yılı toplam ödenekleri Tablo 7.1'de verilmektedir.<sup>12</sup>

Genel bütçe; devlet tüzel kişiliğine dâhil olan ve 5018 sayılı kanuna ekli I sayılı cetvelde yer alan, yasama (TBMM), yürütme (cumhurbaşkanlığı, bakanlıklar ve bakanlıklara bağlı idareler) ve yargı organlarının (Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay) bütçelerinden oluşur. Bu kapsamdaki idareler devletin en temel fonksiyonlarını yerine getiren, ilgili oldukları konuya ilişkin otoriteleri ülkenin tamamı üzerinde geçerli olan kamu kurumlarıdır. Merkezî yönetim gelirlerinin yaklaşık % 92'sini genel bütçe gelirleri oluşturmaktadır.

11 Merkezî yönetim bütçesi 2006 yılından önce konsolide bütçe olarak adlandırılıyordu.

12 Bu kapsamdaki kamu kuruluşlarının tam listesi ile kuruluş bazında ödeneklere <http://www.bumko.gov.tr/TR,6307/butce-turleri-itibariyle-a-cetveli-icmalleri.html> sayfasından ulaşılabilir.

**TABLO 7.1**  
**Merkezî Yönetim Kapsamındaki Kamu İdareleri ve 2016 Yılı Ödenekleri (milyon TL)**

Genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri (I sayılı cetvel)	560.782
Özel bütçeli idareler (II sayılı cetvel)	45.347
Düzenleyici ve denetleyici kurumlar (III sayılı cetvel)	3.790
<b>Toplam</b>	<b>609.920</b>

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Özel bütçe; bir bakanlığa bağlı olarak belirli bir kamu hizmetini yürütmek üzere kurulmuş, kendisine gelir tahsis edilen, bu gelirlerden harcama yapabilen, kuruluş ve çalışma esasları özel kanunlarla düzenlenen, 5018 sayılı kanuna ekli II sayılı listede yer alan özel bütçeli idarelerin bütçesidir.<sup>13</sup> Bu idareler daha çok eğitim, sağlık gibi fiyatlandırılabilir yarı kamusal hizmetler üreten kuruluşlardır. Gelirleri büyük oranda Hazine yardımına dayanan özel bütçeli idareler, mali yönden ayrı bir tüzel kişilik olmakla birlikte idari yönden bakanlıklara bağlıdırlar.

Düzenleyici ve denetleyici kurum bütçesi; özel kanunlarla kurulan, kurum veya üst kurul şeklinde teşkilatlanan, 5018 sayılı kanuna ekli III sayılı cetvelde yer alan düzenleyici ve denetleyici kurumların bütçesidir. Düzenleyici ve denetleyici kurumlar, siyasi müdahaleyi engellemek ve etkinliği sağlamak amacıyla, sorumlu oldukları sektörlerde kural koyma ve denetleme faaliyetleri yürüten kuruluşlardır.

Kamuya açıklanan istatistikler büyük oranda kamunun muhasebe kayıtlarının derlenmesiyle elde edilir. Kamunun ihtiyaçlarının özel sektörden farklılaşmasına paralel olarak devlet muhasebesi ayrı bir disiplin olarak gelişmiştir.

Kamunun yükümlülük, gelir ve giderlerinin uluslararası ortak bir çerçevede içerisinde sınıflandırılması ve raporlanmasına yönelik standart başvuru kaynağı olarak IMF tarafından hazırlanmış olan *Devlet Mali İstatistikleri El Kitabı (Government Finance Statistics Manual - GFSM)*, dünya genelinde yaygın olarak kullanılmaktadır.<sup>14</sup> İstatistiklerin hazırlanmasında Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından da bu kaynak esas alınmaktadır.

Kamu gelir ve giderlerinin sınıflandırılabilmesi amacıyla geliştirilmiş olan “analitik bütçe sınıflandırılması”nda da yukarıda bahsettiğimiz el kitabındaki esaslardan yararlanılmıştır. Bütçe kodlaması olarak da ifade edilen analitik bütçe sınıflandırması, farklı hukuki statüleri nedeniyle farklı bütçe uygulamaları olan kamu kuruluşlarının bütçelerinin konsolide edilmesine hizmet eder. Bu sistem, devletin mali istatistiklerinin daha düzenli, güvenilir, tutarlı, karşılaştırılabilir ve analize elverişli şekilde tutulmasını sağlamaktadır.<sup>15</sup> 2004 yılından bu yana genel ve özel bütçeli idarelerde uygulanan analitik bütçe sınıflandırması 2005 yılında düzenleyici ve denetleyici ku-

<sup>13</sup> 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile katma bütçeli idare statüsü kaldırılarak yerine özel bütçeli idareler kavramı getirilmiştir.

<sup>14</sup> IMF (2001).

<sup>15</sup> Maliye Bakanlığı (2012).

rumlar, mahallî idareler ve sosyal güvenlik kurumlarında, 2006 yılında ise döner sermayeli kuruluşlarda uygulanmaya başlamıştır.<sup>16</sup>

5018 sayılı KMYKK, uluslararası uygulamaların paralelinde bütçelerin, kurumsal, işlevsel ve ekonomik sonuçlarının görülmesini sağlayacak, gelir ve giderlerin ekonomik ve mali analizinin yapılmasına imkân verecek şekilde hazırlanmasını öngörmektedir. Teorik olarak kamu gelir ve giderlerine ilişkin tabloların oluşturulmasında,

- kurumsal (idari),
- fonksiyonel (işlevsel) ve
- ekonomik

sınıflandırma olmak üzere üç farklı gruplama yöntemi kullanılabilir. Alt toplamlar eşit olmakla birlikte her bir sınıflama yönteminde gelir ve giderler, farklı kriterlere göre alt başlıklara ayrılmaktadır. Kurumsal sınıflandırmada alt kırılımlar, bütçe sistemi içinde yer alan idari yapıya göre belirlenir. Siyasi ya da bürokratik olarak yönetim yetkisi, bu sınıflandırmada temel ayırım olarak kabul edilmiştir.<sup>17</sup> Devlet faaliyetinin türünün esas alındığı fonksiyonel sınıflandırmada kategoriler, gelirin hangi kaynaktan elde edildiği ve harcamanın hangi hizmete yönelik ve hangi amaçla yapıldığına göre sıralanır. Ekonomik sınıflandırma ise, devlet faaliyetlerinin ekonominin üzerindeki etkisini analiz etmeye yönelik olarak oluşturulur. Devlet harcamalarının ekonomik özelliklere göre sınıflandırılmasında, devletin görev ve fonksiyonlarını yerine getirirken yürüttüğü faaliyetlerde kullandığı mal ve hizmetlerin çeşitleri ve bunların milli ekonomiye, piyasalara ve gelir dağılımına etkileri esas alınır.

Bütçe gelir ve giderlerinin farklı sınıflandırmalara göre hangi kırılımlarda incelendiğine geçmeden önce kamu hesaplarının derlenmesinde önemli bir nokta olan kayıt zamanının belirlenmesine de kısaca değinmeliyiz. Devlet muhasebesinde herhangi bir işlemin kayıt edilmesinde nakit esas ve tahakkuk esas olmak üzere iki yöntemden bahsedilebilir. Nakit esasında gelirler Hazine hesaplarına girdiğinde, giderler ise fiilen ödendiğinde kayıtlara geçirilir. Tahakkuk esasında ise işlemin hesaplara kaydedilmesi için gelirin ya da giderin tahakkuk etmesi yeterlidir, kamuya nakit giriş ya da çıkışı olması aranmaz. Kamunun önceliğinin ekonominin genel işleyişine ilişkin politikalar geliştirmekten çok fiskalist endişelerle devletin nakit dengesini sağlamakla sınırlı kaldığı dönemlerde, yalnızca tahsil edilen gelirlerin ve ödemesi yapılan giderlerin muhasebeleştirilmesi devletin ihtiyaçlarını karşılamakta yeterli olmaktadır. Günümüzde ise devletler, gerçekleştir-

<sup>16</sup> Pek çok ülkede kullanılan ve Türkiye’de de benimsenen bu tür standart yöntemler şüphesiz kamu hesaplarının güvenilirliğine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte kamu kesimi istatistiklerinin ülkeler arası karşılaştırılabilirliğinin ileri düzeyde olduğunu iddia etmek zordur. Aynı kavramsal ve kuramsal çerçeve kullanılsa bile, ülkelerin kurumsal yapılarındaki farklılıklar, ülkeler arası karşılaştırmalarda ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

<sup>17</sup> Aylık gerçekleştirmeler kurumsal ayırımıda yayımlanmıyor. Zaten kamu gelirleri Maliye Bakanlığı tarafından tek elden toplandığı için, kurumsal bazda bir gelir-gider dengesi anlamlı değildir. Öte yandan yıllık ödeneklere bütçe kanununda kurumlar bazında yer verilmektedir.

dikleri işlemlerin ekonominin geneli üzerindeki etkisini takip etme ihtiyacını daha fazla duyduklarından tahakkuk esaslı devlet muhasebesi giderek önem kazanmıştır. 5018 sayılı KMYKK'nın 51. maddesinde "Kamu gelir ve giderleri tahakkuk ettirildikleri malî yılın hesaplarında gösterilir" ifadesiyle de vurgulandığı üzere Türkiye'de de devlet muhasebesinde tahakkuk esasına geçilmesi hedeflenmektedir. Fiili uygulamada devletin gelir-giderleri muhasebede hem tahakkuk hem de nakit esasına göre tutulmaktadır. Mali istatistiklerde ise gelirler için nakit esas benimsenirken, giderler için tahakkuk esas yöntemi kullanılmaktadır.<sup>18</sup> Örnek olarak bir vergi geçen yıl tahakkuk etmiş, buna karşılık ancak bu yıl tahsil edilmişse, nakit esasına uygun olarak bu tutar bütçe istatistiklerinde bu yılın geliri olarak görünür. Buna karşın devletçe bir müteahhitlik hizmeti satın alınmış ancak yıl içinde herhangi bir ödeme yapılmamışsa, tahakkuk esasına uygun olarak gider, satın alımın yapıldığı yılın bütçe giderlerine dâhil edilir. Böylece ihtiyatlılık prensibine uygun hareket edilmiş olmaktadır.

Merkezî yönetim bütçesi, bütçe gelirleri ve bütçe giderleri olmak üzere iki ana başlıkta izlenmektedir. Aşağıda bütçe gelir ve giderlerini farklı kırımlara göre ayrı ayrı inceleyeceğiz.

### *Merkezî Yönetim Bütçe Gelirleri*

Kamu gelirleri en geniş anlamıyla vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve sermaye gelirleri olarak üç başlık altında sınıflandırılabilir. Vergi, kamu giderlerine kaynak sağlamak üzere mükelleflerden karşılıksız olarak tahsil edilen tutarları ifade ederken, vergi dışı gelirler, başta piyasa malı üretiminden elde edilen gelirler olmak üzere, teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, para cezaları, kişi ve kurumlardan alınan paylar gibi devletin vergiler dışında elde ettiği çeşitli gelirleri kapsar. Vergi gelirlerini vergi dışı gelirlerden ayıran kriter, vergilerin herhangi bir hizmet karşılığı olmadan, kamu harcamalarının genel finansmanı için tahsil ediliyor olmasıdır. Sermaye gelirleri ise, maddi ve maddi olmayan varlık satışlarından elde edilen gelirlerdir.

**TABLO 7.2**  
2015 Yılı Genel Bütçe Gelirleri Hedef ve Gerçekleşmelerinin Fonksiyonel Kırılımı (bin TL)

	2015 bütçe hedefi	2015 bütçe gerçekleşmesi
Merkezî yönetim gelirleri	451.979.400	483.386.422
Genel bütçe gelirleri	440.997.857	464.784.775
I- Vergi gelirleri	389.501.090	407.474.654
1. Gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler	118.459.576	119.141.186
a) Gelir vergisi	82.344.697	85.753.179
Beyana dayanan gelir vergisi	3.556.900	3.671.982
Basit usulde gelir vergisi	338.896	355.531
Gelir vergisi tevkifatı	76.500.000	79.917.456
Gelir geçici vergisi	1.948.901	1.808.210



b) Kurumlar vergisi	36.114.879	33.388.007
Beyana dayanan kurumlar vergisi	742.266	431.768
Kurumlar vergisi tevkifatı	172.613	251.181
Kurumlar geçici vergisi	35.200.000	32.705.058
2. Mülkiyet üzerinden alınan vergiler	9.242.375	9.383.805
a) Veraset ve intikal vergisi	450.000	435.253
b) Motorlu taşıtlar vergisi	8.792.375	8.948.552
3. Dâhilde alınan mal ve hizmet vergileri	152.472.026	167.071.468
a) Dâhilde alınan katma değer vergisi	44.199.000	46.423.969
Beyana dayanan KDV	41.235.746	43.424.292
Tevkif suretiyle kesilen KDV	2.963.254	2.999.677
b) Özel tüketim vergisi	93.991.450	105.902.496
Petrol ve doğalgaz ürünleri (I)	47.736.000	50.829.549
Motorlu taşıtlar (II)	12.859.000	17.025.603
Alkollü içkiler (III-a)	5.937.178	6.794.979
Tütün mamulleri (III-b)	23.500.000	26.967.031
Kolalı gazozlar (III-c)	305.000	344.770
Dayanıklı tüketim ve diğer mallar (IV)	3.654.272	3.940.483
c) Banka ve sigorta muameleleri vergisi	8.741.660	9.171.600
d) Şans oyunları vergisi	849.516	842.177
e) Özel iletişim vergisi	4.690.400	4.731.654
4. Uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler	82.273.818	82.866.541
a) Gümrük vergileri	6.949.788	8.250.213
b) İthalde alınan katma değer vergisi	75.100.210	74.377.573
c) Diğer dış ticaret gelirleri	223.820	238.755
5. Damga vergisi	11.400.000	12.043.299
6. Harçlar	15.645.295	16.965.786
7. Başka yerde sınıflandırılmayan diğer vergiler	8.000	2.569
<b>II- Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri</b>	<b>9.478.311</b>	<b>19.655.281</b>
1. Mal ve hizmet satış gelirleri	2.893.243	2.830.722
a) Mal satış gelirleri	2.216.325	2.232.537
Banka çekleri değerli kâğıt bedelleri	146.547	134.607
Diğer değerli kâğıt bedelleri	2.069.778	2.097.930
b) Hizmet gelirleri	676.918	598.185
Yol, köprü ve tünel ücret gelirleri	0	28.739
Diğer hizmet gelirleri	676.918	569.446
2. KİT ve kamu bankaları gelirleri	3.268.440	13.202.180
a) Hazine portföyü ve iştirak gelirleri	2.600.422	12.549.951
b) KİT ve İDT'lerden sağlanan gelirler	668.018	652.229
3. Kurumlar kârları	1.230.000	1.432.353
a) Döner sermayeler	1.230.000	1.431.183
b) Diğer kurumlar kârları	0	1.170
4. Kira gelirleri	1.598.930	1.658.416
a) Taşınmaz kiralari	1.007.078	1.030.714
b) Taşınır kiralari ve ön izin, irtifak hakkı ve kullanma izni gel.	591.852	627.702
5. Diğer teşebbüs ve mülkiyet gelirleri	487.698	531.610

III- Alınan bağışlar ve yardımlar ile özel gelirler	1.932.183	2.208.499
1. Yurt dışından alınan bağış ve yardımlar	0	576
2. Özel gelirler	1.932.183	2.207.923
a) Çıraklık, mesleki ve teknik eğitim gelirleri	74.575	306.901
b) Diğer özel gelirler	1.857.608	1.901.022
IV- Faizler, paylar ve cezalar	28.843.105	26.540.977
1. Faiz gelirleri	2.128.327	3.851.465
a) Borç verme işlemlerinden kaynaklanan faizler	200.000	159.759
b) Borçlanma senedi geçmiş gün faizleri ve primli satış geliri	608.063	1.128.508
c) Vergi, resim ve harç gecikme faizleri	810.264	737.307
d) Diğer faizler	510.000	1.825.891
2. Kişi ve kurumlardan alınan paylar	12.307.802	12.144.706
a) Devlet payları	804.752	617.953
b) Genel bütçeli idarelere ait paylar	11.503.050	11.526.753
Düzenleyici ve denetleyici kurumlardan alınan paylar	0	0
Eğitim özel geliri (4306 S.K.)	610.261	589.184
Tasfiye edilen fon gelirleri	220.998	223.312
RTÜK'den elde edilen eğitime katkı payı	0	0
GSM işletmelerinden alınan hazine payları	2.486.829	2.908.897
Evrensel hizmet gelirleri	592.863	484.464
İthalatta Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu kesintisi	482.460	252.748
Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu kesintisi	5.014.230	5.087.479
Trafik sigorta payları	243.498	312.060
İMKB ve diğer kurumlardan alınan paylar	30.590	0
Diğerlerinden alınan paylar	1.821.321	1.668.609
3. Para cezaları	7.972.282	8.015.589
a) Yargı para cezaları	517.464	416.636
b) İdari para cezaları	4.019.072	3.467.451
c) Vergi cezaları	3.238.390	4.006.802
d) Diğer para cezaları	197.356	124.700
4. Diğer çeşitli gelirler	6.434.694	2.529.217
V- Sermaye gelirleri	10.438.998	7.932.221
1. Taşınmaz satış gelirleri	1.694.543	1.474.207
2. Taşınır satış gelirleri	3.100	358.014
3. Diğer sermaye satış gelirleri	8.741.355	6.100.000
a) Telekom hisse satış geliri	0	0
b) Diğer çeşitli sermaye satış gelirleri	0	0
VI- Alacaklardan tahsilat	804.170	973.143
Özel bütçeli idarelerin gelirleri	7.789.211	15.092.595
Düzenleyici ve denetleyici kurumların gelirleri	3.192.332	3.509.052
Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.		

Genel bütçe ve özel bütçeli kurumlar ile düzenleyici ve denetleyici kurumların bütçe gelirleri Maliye Bakanlığı tarafından aylık olarak fonksiyonel sınıflandırmaya göre yayımlanmaktadır. 2015 yılı için, fonksiyonel kırılımda genel bütçe gelir hedefleri ve yıl sonu gerçekleştirmeleri Tablo 7.2'de yer almaktadır.<sup>19</sup>

Merkezî yönetim bütçesinde kamu gelirleri aşağıdaki altı ana başlık altında sınıflandırılmaktadır:

- Vergi Gelirleri
- Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri
- Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler
- Faizler, Paylar ve Cezalar
- Sermaye Gelirleri
- Alacaklardan Tahsilat

### *Vergi Gelirleri*

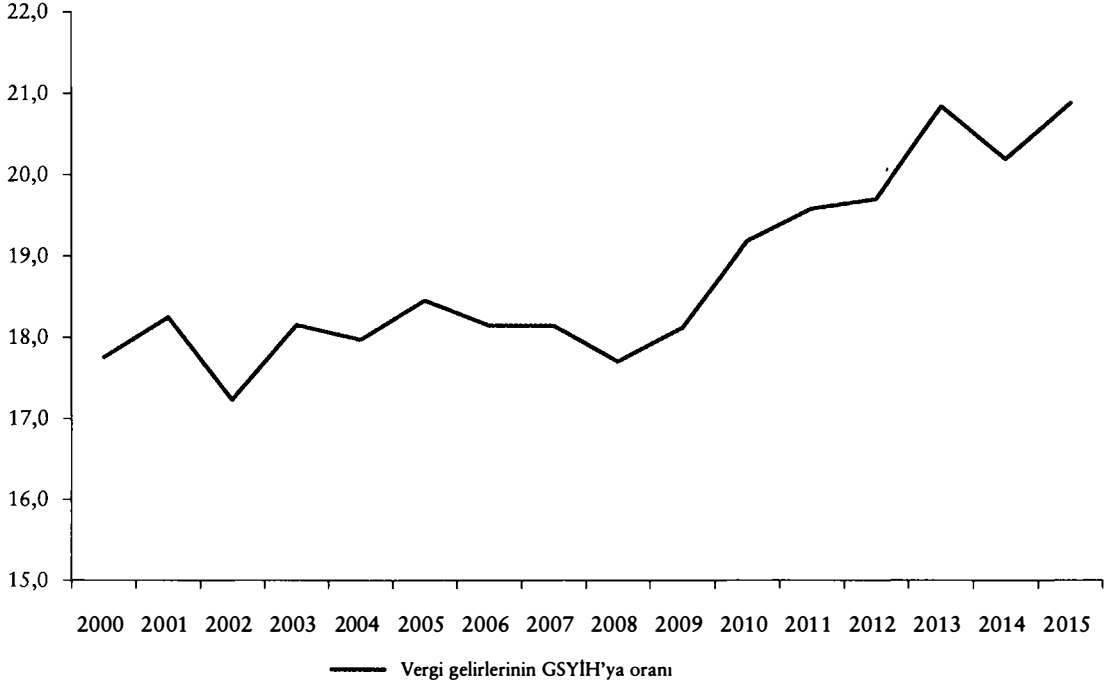
Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi, kamu hizmetlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak üzere, kanunda öngörülen esaslara uymak kaydıyla, gerçek veya tüzel kişilerden, karlıksız olarak tahsil edilen tutarları ifade eder. Bütçe finansmanında temel gelir kaynağı olmanın yanında vergilendirmenin, gelir dağılımından, üretimin yapısına, harcama alışkanlıklarından, ekonomideki canlılığa kadar birçok etkisi bulunur. Türkiye'de 2015 yılı için genel bütçe gelirlerinin yaklaşık % 88'i vergilerden elde edilmiştir.

Kamunun toplam vergi tahsilatı, vergi oranları kadar fiyat düzeyi ve ekonominin büyüme hızıyla da ilişkilidir. Vergi türleri ve vergi oranları siyasi kararlar sonucu ve kanunlar aracılığıyla belirlenmekte, kamunun kaynak ihtiyacının büyüdüğü dönemlerde vergi oranlarını artırmak ya da yeni vergiler getirmek, kamu maliyesini güçlendirmek için bir kaynak yaratma yolu olarak görülmektedir. Yıllar içinde vergi tahsilatındaki dalgalanmanın büyük bölümü ise milli gelirden yaşanan değişimden kaynaklanır. Vergiler ağırlıklı olarak tüketim ve gelir üzerinden tahsil edildiğinden iktisadi faaliyetlerdeki değişim büyük oranda vergi tahsilatına da yansır. Ekonomik hareketliliğin yavaşladığı dönemlerde devlet gelirleri bütçe tahminlerinden düşük gerçekleşirken, büyümenin hızlandığı dönemlerde vergi tahsilatı, yükselen milli gelire paralel olarak artar. Öte yandan vergi gelirleri, verginin niteliğine ve tahsilat dönemlerine göre yıl içinde de mevsimsellik gösterdiğinden, tahsilat performansının değerlendirilmesinde mevsimsel dalgalanmalar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Vergi performansının gelişimi, 2000 yılından günümüze merkezî yönetim vergi gelirlerinin GSYH'ya oranını gösteren **Grafik 7.1**'den izlenebilmektedir. 2002 ve 2008 yıllarında vergi geliri-nin milli gelire oranının minimum düzeye inmesi, durgunluk dönemlerinde devletin vergi toplamakta güçlük çektiği hipotezini doğrulamaktadır. Diğer taraftan küresel kriz sonrası yaşanan ge-

<sup>19</sup> Genel bütçe, özel bütçe ve denetleyici ve düzenleyici kurumlar bütçeleri aynı kırılımlarda yayımlandığından tabloda yalnız genel bütçenin alt başlıklarına yer veriyoruz. Aynı açıklamalar özel bütçe ve denetleyici ve düzenleyici kurumlar bütçeleri için de geçerlidir.

GRAFİK 7.1  
Merkezî Yönetim Vergi Gelirlerinin GSYİH'ya Oranı



Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, TÜİK.

nişlemeye paralel olarak vergi tahsilatında yaşanan pozitif gelişme sonucunda 2009'dan bu yana vergi tahsilatının artış trendi yakaladığı gözlemlenmektedir.

Kamu hizmetleri için ihtiyaç duyulan fonlar bu hizmetlerden yararlananlardan değil ödeme gücüyle orantılı olmak üzere vergi mükelleflerinden tahsil edilir. Vergi adaleti söz konusu olduğunda genelde başvurulan yöntem, vergileri dolaylı ve dolaysız vergiler ayırımında incelemektir.

Dolaylı vergiler, kişilerin gelir ya da varlığı üzerinden değil, gerçekleştirdikleri ekonomik işlemler üzerinden tahsil edilen vergileri ifade eder. Bir satış işlemi sonucu tahsil edilen KDV ve ÖTV ile bankacılık ve sigortacılık işlemleri sonucunda doğan BSMV gibi vergiler dolaylı vergilere örnek teşkil eder. Dolaysız vergiler ise doğrudan elde edilen gelir ya da sahip olunan servet üzerinden alınır. Bu tür vergilerde mükellefin vergi yükünü başkasına devretmesi mümkün değildir. Ülkemizdeki uygulamaya göre gelir üzerinden alınan gelir vergisi ve kurumlar vergisi ile servet üzerinden alınan motorlu taşıtlar vergisi ve veraset ve intikal vergisi dolaysız vergilere örnek olarak gösterilebilir.

Dolaysız vergiler ödeme gücüyle orantılı olarak tahsil edildiğinden, toplam vergi geliri içinde dolaysız vergilerin oranı, vergi adaleti için bir gösterge kabul edilir. Bununla birlikte dolaylı

vergiler, toplaması daha kolay olduğundan, gelir dağılımı üzerindeki mahzurlarına rağmen, vergi tahsilatının yükseltilmesi adına yaygın olarak kullanılmaktadır.<sup>20</sup>

Merkezî bütçe içerisinde vergi gelirleri Tablo 7.2'de yer alan yedi kırılımda verilmektedir.

*Vergi Gelirleri* kaleminin altında yer alan *Gelir ve Kazanç Üzerinden Alınan Vergiler* başlığında kamunun tahsil ettiği dolaysız vergiler izlenmektedir. Bu kalem, gelir ve kurumlar vergisi olarak ikiye ayrılır.

*Gelir Vergisi* gerçek kişilerin, ticari, zirai ve serbest meslek kazançları, ücretleri, menkul ve gayrimenkul sermaye iratları gibi gelirleri üzerinden ödedikleri vergilerdir. *Beyana Dayanan Gelir Vergisi*, *Basit Usulde Gelir Vergisi* ve *Gelir Geçici Vergisi* kalemleri kişilerin beyan ettikleri gelir üzerinden ödediği vergileri kapsarken, gelir vergisinin % 90'ından fazlasını oluşturan *Gelir Vergisi Tevkifatı* kalemi, firmaların, çalışanlarının gelirlerinden kesinti yaparak vergi dairesine yatırdığı vergileri içerir.<sup>21</sup>

Sermaye şirketleri, kooperatifler, iktisadi kamu müesseseleri, dernek ve vakıflara ait işletmeler ve iş ortaklıklarının kârları üzerinden ödediği kurumlar vergisi, kazanç üzerinden alınan bir diğer vergidir. Bütçede *Kurumlar Vergisi* başlığında görülen vergi tahsilatının büyük bölümünü kurumlar geçici vergisi oluşturur. Geçici vergi, firmaların kazanç dönemleriyle vergi ödeme dönemleri arasında geçen süre dolayısıyla geç vergi ödemelerini önlemek adına getirilmiş bir uygulamadır. Kurumlar vergisi bir önceki yıl gerçekleşen kâr üzerinden tahakkuk eder. Tahsilat için kurumlar vergisi ödeme döneminin beklenmesi, özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde firmalara kazanç sağlar. Bu haksız avantajı engellemek adına firmalar, geçmiş yıllardaki kârlarını esas alarak, o yıl içinde elde edecekleri tahmini kâr üzerinden geçici vergi öderler. Yıl sonunda gerçekleşen kâr üzerinden vergi hesaplandığında, o yıl içinde ödenmiş olan geçici vergi, ödenmesi gereken toplam kurumlar vergisinden düşülerek yalnız artan kısım tahsil edilir. Yıl içinde ödenmiş geçici vergi, yıl sonunda tahakkuk eden kurumlar vergisini aşıyorsa, fazla ödenen vergi şirkete iade edilir.<sup>22</sup> Geçici vergi iadeleri sebebiyle bazı aylarda, kurumlar vergisinin bazı alt kalemleri negatif değer alabilmektedir. Bütçede kurumlar vergisi tahsilatları, geçici vergi ödeme dönemleri olan Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım aylarında yoğunlaşır.

Kurumlar vergisi, ekonominin ne derece sağlıklı temeller üzerine oturduğunun bir göstergesi olan şirket kârlılığına ilişkin bilgi sağlama potansiyeline de sahip bir göstergedir. Vergi oranları değişmediği sürece kurumlar vergisi şirket kârlarına paralel olarak değişir. Ancak kurumlar vergisi tahsilatı ile şirket kârlılığı arasındaki ilişkinin yalnız uzun vadede geçerli olduğuna, aylık verilerden bu tür bir çıkarım yapılamayacağına dikkat edilmelidir.<sup>23</sup>

20 Diğer taraftan tüketim maliyetini artırarak tasarrufu teşvik edeceğinden, dolaylı vergilerin sosyal maliyetinin vurgulandığı kadar yüksek olmadığı da zaman zaman ileri sürülmektedir.

21 Tevkifat yoluyla toplanan vergiler stopaj olarak da adlandırılır.

22 Kurumlar dışında, gelir vergisine tabi ticari kazanç sahipleri ile serbest meslek erbabı da, cari vergilendirme döneminin gelir vergisine mahsup edilmek üzere geçici vergi öder. Bu vergiler *Geçici Gelir Vergisi* başlığı altında izlenir.

23 Şirket kârları ekonominin büyüme potansiyeli için önemli bir gösterge teşkil etmekle birlikte, Türkiye'de doğrudan şirket kârları hakkında bilgi veren ve kamuya duyurulan bir gösterge bulunmuyor. Şirket kârlılıklarına ilişkin önemli veri kaynakları olarak borsaya kote şirketlerin bilançoları ve TCMB tarafından yayımlanan sektör bilançoları takip edilebilir.

Kişilerin servetleri üzerinden alınan vergiler, bütçe içinde *Mülkiyet Üzerinden Alınan Vergiler* kalemi altında izlenir. Veraset ve intikal vergisi kişilerin miras, bağış ya da başka yollardan elde ettikleri servet üzerinden alınan bir vergidir. Türk vatandaşı olanlara ait mallar ile Türkiye’de bulunan malların veraset yoluyla veya hibe yoluyla bir şahıstan diğerine intikali, veraset ve intikal vergisine tabidir. Motorlu taşıtlar vergisi ise kayıtlı kara, hava ve deniz taşıtları üzerinden, belirli matrahlarla göre tahsil edilen bir servet vergisidir. Bütçe için önemli bir gelir kalemi teşkil eden motorlu taşıtlar vergisi tahsilatları, Ocak ve Temmuz aylarında yoğunlaşmaktadır.

Başta tüketim olmak üzere çeşitli iktisadi işlemler üzerinden alınan dolaylı vergiler bütçede *Dâhilde Alınan Mal ve Hizmet Vergileri* kalemi altında toplanmaktadır. Bu başlıkta yer alan vergilerin yaklaşık % 90’ını katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi oluşturur.

Yurt içinde üretilip satılan malların katma değer vergisi (KDV) *Dâhilde Alınan Katma Değer Vergisi* kaleminde kayıt altına alınır. KDV, bir malın üretim sürecinde geçirdiği her safhada yaratılan ilave kıymetin vergilendirilmesini sağlayan bir vergi türüdür. Firmalar her ay, müşterilerinden tahsil ettikleri KDV ile tedarikçilerine ödedikleri KDV tutarı arasındaki farkı, bir sonraki ay beyan ederek vergi dairelerine öderler.

*Özel Tüketim Vergisi* (ÖTV), sınırlı sayıdaki malın ithalinde ya da tüketicisine tesliminde alınan bir harcama vergisidir. En fazla ÖTV tahsil edilen ürün ve hizmetler olarak tütün mamulleri, alkollü içecekler, akaryakıtlar, motorlu taşıtlar ve haberleşme hizmetleri sıralanabilir.<sup>24</sup> Özellikle petrol ve doğalgaz ürünleri ile motorlu taşıtlar üzerinden alınan özel tüketim vergisi, ekonomideki canlılıkla yakından ilişkilidir.

*Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi*, banka, sigorta şirketi, faktoring şirketi gibi finansal kurumların, kendi lehlerine müşterilerinden gerçekleştirdikleri her tür tahsilat üzerinden alınan bir vergidir.

*Şans Oyunları Vergisi* kaleminde, şans oyunlarına katılım sırasında katılımcılardan alınan vergiler izlenir.

*Özel İletişim Vergisi* ise haberleşme ve telekomünikasyon işlemleri üzerinden alınan bir vergi türüdür.

Vergi gelirleri içinde bir başka önemli ana başlık, ithalat üzerinden alınan vergilerin kaydedildiği *Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergiler* kalemidir.

*Gümrük Vergileri* kalemi, ithalat üzerinden, yürürlükte olan gümrük tarifesine göre hesaplanarak tahsil edilen vergileri kapsar. Gümrük rejimi ve tarifelerde değişiklik olmaması şartıyla gümrük vergileri tahsilatının, ithalat tutarına paralel bir seyir izlemesi beklenir.

Dış ticaretle ilişkili vergiler içinde diğer bir önemli kalem, mal ve hizmet ithalinde mal bedeli üzerinden tahsil edilen KDV’nin izlendiği *İthalde Alınan Katma Değer Vergisi* kalemidir. Gümrük vergileri gibi ithalde alınan katma değer vergisi de ithalat tutarıyla yakından ilişkilidir.

<sup>24</sup> ÖTV’ye tabi ürün ve hizmetler 12.6.2002 tarih ve 24783 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanan Özel Tüketim Vergisi Kanunu’nun ekindeki listede yer almaktadır.

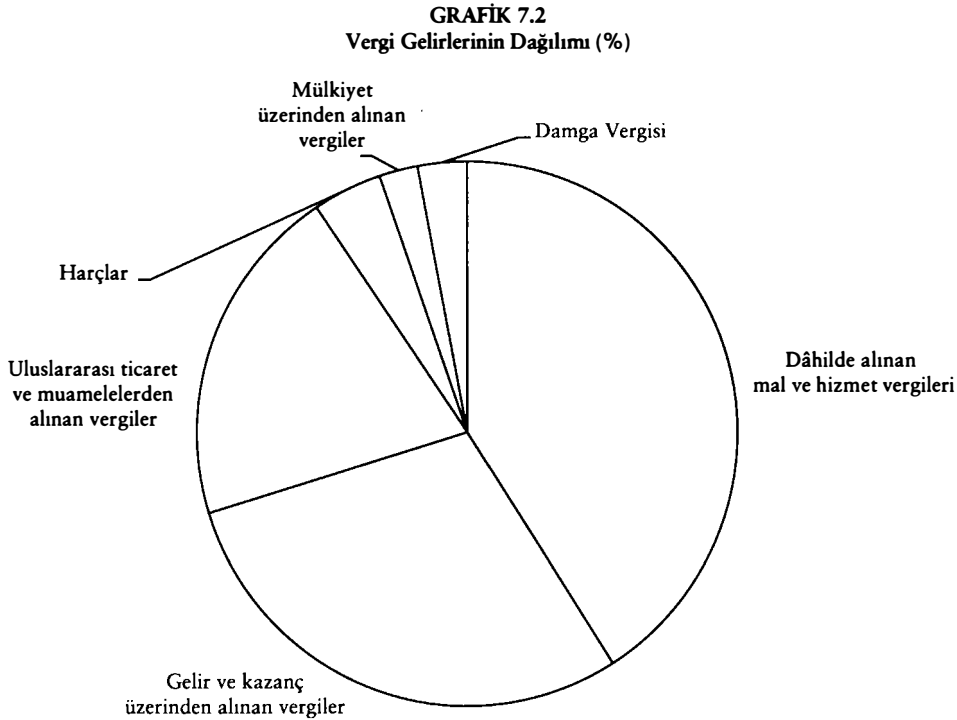
Tablo 7.2’de ithalden alınan katma değer vergisinin yurt içinde tahsil edilen katma değer vergisinden daha yüksek tutara ulaştığı görülmektedir.

*Damga Vergisi* her türlü sözleşme akdiyle doğan ve tahsil edilen bir vergi türüdür.

*Harçlar* kalemi altında ise, Harçlar Kanunu’na göre pek çok farklı işlemde alınan harçlar (yargı harçları, noter harçları, konsolosluk harçları gibi) kaydedilmektedir. Harçları diğer vergilerden ayıran bir husus, tamamen karşılıksız değil, kısmen belirli bir hizmet karşılığı tahsil ediliyor olmalarıdır. Ancak tahsil edilen harç tutarıyla sunulan hizmetin maliyeti arasında çoğu zaman denklik bulunmaz.

Yukarıda sıralananlar dışında, merkezî yönetimin diğer vergi gelirleri *Başka Yerde Sınıflandırılmayan Diğer Vergiler* kalemi altında gösterilmektedir.

2015 yılı içinde vergi gelirlerinin vergi türlerine göre dağılımı **Grafik 7.2**’te verilmektedir. Bütçede vergi gelirlerinin büyük oranda dâhilde alınan mal ve hizmet vergileri, gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler ve uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergilerden oluştuğu gö-



rülmektedir. Doğrudan vergi olarak nitelenebilecek gelir ve kazanç üzerinden alınan vergiler ile mülkiyet üzerinden alınan vergi geliri, toplam vergilerin ancak üçte birini oluşturmakta, vergi gelirlerinin büyük kısmı dolaylı vergilerden elde edilmektedir.

### *Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri*

Vergiler dışında devletlerin diğer bir gelir kalemi, piyasa şartlarında yapılan iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen gelirlerdir. Türkiye’de de devletin sahip olduğu işletmelerin faaliyetleri sonucu elde edilen kârlar ve kamunun gayrimenkulleri gibi varlıklardan elde edilen gelirler devlet için önemli bir gelir kalemidir. Bu tür gelirler bütçe sunumunda *Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri* başlığı altında izlenmektedir.

Bu kategoride yer alan ilk kalem olan *Mal ve Hizmet Satış Gelirleri* kalemi, doğrudan genel bütçeli idarelerin gerçekleştirdiği mal ve hizmet satışları sonucu elde edilen gelirleri göstermektedir. Mal ve hizmet satış gelirleri, kamu iktisadi teşebbüslerinin gerçekleştirdiği mal ve hizmet satışlarından farklı olarak, değerli kâğıt satışı, kamu hizmet bedelleri gibi, daha ziyade kamuya özgü satışları kapsadığından, vergi benzeri gelir olarak da nitelenebilir.

*KİT ve Kamu Bankaları Gelirleri* kalemi, Hazine’nin mülkiyetindeki iktisadi işletmeler ve bankaların elde ettiği kârları yansıtır. TCMB’nin kârları da bütçeye aktarıldığında bu kalem altında kaydedilmekte, dolayısıyla KİT kârlarının yanında kamunun senyorej geliri de bu kalem altında izlenmektedir.

*Kurum Kârları*, başta döner sermayeli işletmeler olmak üzere, kamu iktisadi teşebbüsleri dışında diğer kamu kurum ve kuruluşlarının kârlarını içerir.

*Kira Gelirleri* kamuya ait taşınır ve taşınmaz malların kiralanması karşılığında elde edilen kira gelirlerinin yer aldığı kalemdir.

Yukarıdaki başlıklar altında sınıflandırılmayan teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, *Diğer Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri* başlığında toplanmaktadır.

### *Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler*

Yurt dışından alınan bağışlar ve kamunun özel gelirleri bütçede, *Alınan Bağışlar ve Yardımlar ile Özel Gelirler* kalemi altında izlenir. Özel gelir, genel bütçe kapsamındaki idarelerin kamu görevi ve hizmeti dışında, ilgili kanunlarında belirtilen faaliyetlerinden ve fiyatlandırılabilir nitelikteki mal ve hizmet teslimlerinden elde ettikleri gelirlerdir.

### *Faizler, Paylar ve Cezalar*

*Faizler, Paylar ve Cezalar* kaleminde, farklı nitelikteki kamu gelirleri toplanmıştır.

*Faiz Gelirleri*, verilen borçlar karşılığı tahsil edilen faizler ve gecikme faizlerinden oluşur. Bu başlık altındaki *Borçlanma Senedi Geçmiş Gün Faizleri ve Primli Satış Geliri* kalemi ise aslında bir faiz geliri değil, Hazine ihalesinde oluşan fiyatın, borç senedinin nominal değerini aşan kısmını ifade etmektedir. Primli satışlarda faiz gideri, önceden belirlenen faiz oranı üzerinden hesaplandığı için, aslında aynı tutarın hem faiz geliri hem de faiz gideri yazılması gibi bir sonuçla



karşılaşmaktadır. Bu uygulamanın gözden kaçırılması, devletin yüksek miktarda faiz geliri elde ettiği şeklinde hatalı bir çıkarıma sebebiyet verebilir.

*Kişi ve Kurumlardan Alınan Paylar* kalemi, çeşitli kanunlar uyarınca alınan, vergi benzeri gelir niteliğindeki payları içerir.

*Para Cezaları* ise, vergi cezaları da dâhil olmak üzere bütçede devletçe kesilen cezaların gösterildiği kalemdir. Cezalar, vergi ve teşebbüs geliri dışında, kamunun yaptırım gücüne dayanarak tahsil ettiği, vergi niteliği taşımayan gelirlerdir.

Yukarıdaki kalemlerde sınıflandırılmayan gelirlere, *Diğer Çeşitli Gelirler* kalemi altında yer verilmektedir.

### *Sermaye Gelirleri*

*Sermaye Gelirleri* kalemi, bina, arazi, maddi olmayan varlık gibi çeşitli taşınır ve taşınmaz varlık satışlarından elde edilen gelirleri kapsar. Bu kalem altında izlenen tutarlar gelirden çok bir varlığın nakde çevrilmesi mahiyetinde olmalarıyla, bütçe gelirleri içindeki diğer kalemlerden ayrılmaktadır.

### *Alacaklardan Tahsilat*

Geçmiş yıllarda tahakkuk etmesine rağmen tahsil edilemeyip tahsilatı bütçe döneminde gerçekleştirilmiş gelirlere *Alacaklardan Tahsilat* başlığında yer verilir.

Genel yönetim dışında merkezî yönetimin diğer iki bacağı oluşturulan özel bütçeli idareler ile düzenleyici ve denetleyici kurumların gelirleri de Maliye Bakanlığı tarafından yukarıda açıklanan kırılımlarda ayrıca yayımlanmaktadır. Bu iki gruptaki kurum bütçeleri için de yukarıda yaptığımız açıklamalar aynen geçerlidir.<sup>25</sup>

### *Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri*

Kamu giderleri en genel anlamda cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere üç grupta sınıflanabilir.

Cari harcamalar, personel ödemeleri ile mal ve hizmet alımları gibi devletin cari dönem içindeki tüketimine ayrılan giderlerdir. Faydası cari dönemle sınırlı kalan bu tür harcamalar için kira ödemesi, kırtasiye malzemesi alımı, aydınlatma giderleri örnek gösterilebilir.

Yatırım harcamaları, sermaye birikimi yoluyla ekonominin üretim kapasitesini artırmaya ve istihdam yaratmaya yönelik olarak, çoğu dayanıklı mal niteliğinde ve faydası birden fazla yıla yaygın mallara yapılan harcamaları kapsar. Yol ve baraj inşaatı, üretim tesisi kurulması gibi üretimi artırmaya ve kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlamaya yönelik harcamalar yatırım türündeki harcamalardır.<sup>26</sup>

<sup>25</sup> Merkezî bütçeden özel bütçeli idareler ile düzenleyici ve denetleyici kurumlara yapılan yardımlar, çift saymayı engellemek adına bütçe sunumunda bu kurumların gelirleri arasında gösterilmez. Dolayısıyla Tablo 7.1'de genel bütçeli idareler, özel bütçeli idareler ve düzenleyici ve denetleyici kurumların gelirlerinin toplamı, merkezî yönetimin toplam gelirine eşittir.

<sup>26</sup> Milli gelir muhasebesinde olduğu gibi kamu hesaplarında da sağlık ve eğitim giderleri yatırım harcaması değil cari harcama olarak değerlendirilir.

Kamunun transfer harcamalarının diğer harcama türlerinden farkı, yapılan ödeme karşılığında herhangi bir mal ve hizmet alınmıyor olmasıdır. Transfer harcamaları, toplam gelirin kişiler arasında yeniden dağılımını düzenler.<sup>27</sup>

Kurum bazında yıllık olarak tahsis edilen ödenekler, bütçe kanununun TBMM tarafından onaylanmasının ardından yıl içinde ilgili kurumların kullanımına sunulur. Gerçekleşen bütçe giderleri ise Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından hem ekonomik hem de fonksiyonel sınıflandırmaya göre aylık olarak yayımlanmaktadır.

### *Ekonomik Sınıflandırma*

Bütçe giderlerinin ekonomik sınıflandırması, kamu giderlerinin milli ekonomi üzerindeki etkilerine göre ayrıştırılmasıyla elde edilir.

Ekonomik sınıflandırmaya göre merkezî yönetim bütçe gider kalemleri ile 2015 yılı bütçe başlangıç ödeneği ve yıl sonu gerçekleştirmeleri Tablo 7.3'te yer almaktadır.

**TABLO 7.3**  
2015 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri Hedef ve Gerçekleşmelerinin  
Ekonomik Sınıflandırması (milyon TL)

	Başlangıç ödeneği	Gerçekleşen gider
Merkezî yönetim bütçe giderleri (A+B)	472.943	505.992
A) Faiz hariç bütçe giderleri	418.943	452.987
1. Personel giderleri	119.170	125.046
Memurlar	105.625	110.091
İşçiler	6.097	6.679
Sözleşmeli personel	2.807	3.284
Geçici ve diğer personel	4.641	4.992
2. SGK'ya devlet primi giderleri	20.325	21.042
Memurlar	18.212	18.632
İşçiler	1.160	1.311
Sözleşmeli personel	366	428
Geçici ve diğer personel	587	670
3. Mal ve hizmet alım giderleri	41.153	45.444
a) Savunma-güvenlik	12.526	12.692
Milli Savunma Bakanlığı	9.149	8.701
Jandarma Genel Komutanlığı	1.756	1.914
Emniyet Genel Müdürlüğü	1.621	2.077
b) Sağlık giderleri	425	380
Genel tedavi ve sağlık malzemesi giderleri	325	283
Genel ilaç giderleri	100	97
c) Borçlanma genel giderleri	450	240
d) Diğer mal ve hizmet alım giderleri	27.752	32.131

4. Cari transferler	176.425	182.787
a) Görev zararları	4.412	4.820
KİT görev zararları	2.077	2.314
Halk Bankası	600	690
Ziraat Bankası	1.280	1.367
Diğer görev zararları	456	448
b) Hazine yardımları	86.767	87.560
SGK'ya hazine yardımları	2.603	3.086
İşsizlik Sigorta Fonu	2.360	2.719
Sandıklara 5 puan prim desteği	244	367
Sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri	80.629	80.083
Devlet sosyal güvenlik katkısı	34.887	38.140
Faturalı ödemeler	3.184	5.083
Ek karşılıklar	1.875	1.875
Emeklilere ek ödeme	6.333	6.407
İşveren sigorta primi 5 puan indirimi	9.419	9.887
Sosyal güvenlik açık finansmanı	18.119	12.286
Sosyal güvenliği olmayanların sağlık primi	6.812	6.406
Mahallî idarelere hazine yardımları	1.176	1.145
Belediyelere yardım (denkleştirme ödeneği)	359	328
İl Özel İdareleri (köy hiz. personeli ücret ödemesi)	818	817
Sokak ve caddelerin aydınlatılması hizmetleri	0	0
Diğer hazine yardımları	2.358	3.246
DFİF (ihracat desteği)	905	1.208
Diğer	1.453	2.038
c) Kâr amacı gütmeyen kuruluşlara yapılan transferler	1.994	3.688
Siyasi partilere yardım	531	531
Diğer	1.463	3.157
d) Hanehalkına yapılan transferler	4.614	4.253
Burslar ve harçlıklar	2.364	2.291
Eğitim amaçlı diğer transferler	1.472	1.222
Sağlık amaçlı transferler	101	111
Yiyecek amaçlı transferler	625	577
Barınma amaçlı transferler	52	52
e) Tarımsal destekleme ödemeleri	10.000	9.971
Alan bazlı tarımsal destekler	2.642	2.610
Fark ödemesi destekleme hizmetleri	3.065	2.728
Hayvancılık destekleme hizmetleri	2.953	2.973
Kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekler	500	627
Tarım sigortası destekleme hizmetleri	404	529
Telafi edici öd. ilişkin tarımsal destekler	137	133
Diğer tarımsal amaçlı destekler	300	372
f) Hanehalkına yapılan diğer transferler	3.322	5.730
Ekonomi Bakanlığı teşvik ödemeleri	278	395
Turizm enerji teşvik ödemeleri	64	12
KOSGEB (Kobi desteği)	279	327
Tabii afetten zarar gören çiftçilere yardım	14	2
Bireysel emeklilik devlet katkısı	2.350	2.427
Diğer	337	2.567
g) Sosyal amaçlı transferler	8.994	9.089
SHÇEK yardımları	5.031	4.692

2022 Kanun aylık ödemeleri	3.931	4.130
Diğer sosyal amaçlı transferler	33	268
h) Yurt dışına yapılan transferler	1.921	1.910
Kıbrıs	250	237
Uluslararası kuruluşlara katılım payı	1.080	1.172
Diğer	591	501
i) Gelirden ayrılan paylar	54.400	55.765
Mahalli idare payları	44.655	46.123
İl özel idarelerine	1.948	2.028
Büyükşehir belediyelerine	19.337	19.880
Büyükşehir ilçe belediyelerine	17.528	18.161
Diğer belediyelere	5.843	6.054
Fon payları	8.978	8.578
SSDF	4.457	4.135
SYDTF	4.457	4.318
Diğer fon payları	64	125
Gelirden ayrılan diğer paylar	767	1.064
Eğitime katkı payı	610	589
Toplu Konut İdaresi'ne aktarılan	106	98
Diğer	51	377
5. Sermaye giderleri	40.955	56.875
Mamul mal alımları	6.126	6.767
Gayrimenkul alımları ve kamulaştırması	2.481	5.325
Gayrimenkul sermaye ve üretim giderleri	26.059	39.924
Gayrimenkul büyük onarım giderleri	2.510	2.949
Diğer sermaye giderleri	3.779	1.910
6. Sermaye transferleri	6.798	10.460
a) Yurt içi sermaye transferleri	6.355	9.815
KÖY-DES Projesi	367	367
BELDES	590	590
TÜBİTAK AR-GE ödeneği	977	1.271
Kalkınma ajansları	371	369
SODES	231	73
İller Bankası	0	0
Diğer	3.819	7.145
b) Yurt dışı sermaye transferleri	443	645
Kıbrıs	366	570
Diğer	77	75
7. Borç verme	10.545	11.333
a) Yurt içi borç verme	9.946	10.964
KİT	5.723	6.585
Risk hesabı	15	0
Öğrenim ve harç kredisi	3.405	3.652
Kredi Garanti Fonu'na	58	18
Diğer	745	710
b) Yurt dışı borç verme	599	369
Kıbrıs (kredi)	406	270
Kıbrıs (teşvik)	10	0
Diğer	183	99

8. Yedek ödenekler	3.573	0
Personel giderlerini karşılama ödeneği	750	0
Yedek ödenek	1.547	0
Doğal afet giderlerini karşılama ödeneği	100	0
Yatırımları hızlandırma ödeneği	633	0
İlama bağlı borçları karşılama ödeneği	460	0
Özellikli giderleri karşılama ödeneği	38	0
Yeni kurulacak daire ve idarelerin ihtiyaçlarını karşılama ödeneği	45	0
B. Faiz giderleri	54.000	53.006

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Ekonomik sınıflandırmaya göre merkezî yönetim bütçe giderleri *Faiz Hariç Bütçe Giderleri* ve *Faiz Giderleri* olmak üzere iki başlığa ayrılmakta, Faiz Hariç Bütçe Giderleri ise aşağıdaki sekiz ana başlıkta sınıflandırılmaktadır:

- Personel Giderleri
- SGK’ya Devlet Primi Giderleri
- Mal ve Hizmet Alım Giderleri
- Cari Transferler
- Sermaye Giderleri
- Sermaye Transferleri
- Borç Verme
- Yedek Ödenekler

Bütçe sunumunda *Personel Giderleri*, merkezî yönetim tarafından kamu çalışanlarına bordroya dayalı olarak ödenen ücretleri, *SGK’ya Devlet Primi Giderleri* ise bu çalışanlar için işveren sıfatıyla merkezî yönetim tarafından sosyal güvenlik kurumlarına ödenen sosyal güvenlik primlerini gösterir. İstihdam ettiği çalışanlar için kamunun katlandığı toplam mali yük, kabaca bu iki kalemin toplamına eşittir. Personel giderleri kaleminde gösterilen harcamalar hanehalklarına gelir teşkil ederken, sosyal güvenlik kurumları devlet primi kalemi, bir devlet kuruluşundan diğer bir devlet kuruluşuna yapılan transfer niteliğindedir. Merkezî yönetimin personel maliyeti, toplam bütçe giderlerinin üçte birine yaklaşmaktadır.

*Mal ve Hizmet Alım Giderleri*, merkezî yönetime bağlı çeşitli kamu kuruluşlarının faturalı olarak teslim aldıkları mal ve hizmetlerin yer aldığı bütçe kalemidir. Başta savunma ve güvenlik harcamaları olmak üzere farklı nitelikteki pek çok satın alım bu kalemden toplanmaktadır.

*Cari Transferler* kalemi, hanehalklarına ve çeşitli kuruluşlara yapılan transfer ödemelerinin yanı sıra, merkezî yönetimden diğer kamu kuruluşlarına karşılıksız aktarılan ödemeleri de kapsayan bir kalemdir. Sağlık ve eğitim yardımları ile tarımsal destekleme ödemeleri gibi kişilere yapılan ödemeler dışında, başta sosyal güvenlik kurumları olmak üzere diğer kamu kuruluşlarına

yapılan yardımlar ve kamu işletmelerinin görev zararlarını karşılamak için yapılan ödemeler bu başlıkta gösterilir. Diğer kamu kuruluşlarına yapılan transferler bu kuruluşlarca cari harcamalar için kullanılabilirliğinden, bütçedeki Cari Transferler kalemi, kamunun özel kesime yönelik transfer harcamalarının toplamı olarak değerlendirilmemelidir. (Kamunun kamu dışı kesime yaptığı toplam transfer ödemeleri için bkz. Kamu Kesimi Genel Dengesi).<sup>28</sup>

*Görev Zararları*, bakanlar kurulunun verdiği talimatlara bağlı olarak kamu iktisadi teşebbüslerinin uğradığı zararları ifade eder. Hükümet bazı toplum kesimlerinin yararına, kamu iktisadi teşebbüslerinin piyasadaki fiyatın altında fiyat uygulamasını isteyebilmekte, kamu iktisadi teşebbüslerinin bu tür uygulamalar sonucunda karşılaştıkları zararlar da bütçeden karşılanmaktadır. Bu uygulamayla merkezî yönetim, transfer harcamasını doğrudan kendisi yapmak yerine iktisadi işletmeler aracılığıyla gerçekleştirmiş olmaktadır. 2001 krizinden önce kamu açıklarını gizlemek için kullanılmış olan görev zararları, kriz ortamının derinleşmesine yaptığı katkılarla kötü bir şöhret kazanmıştır.<sup>29</sup>

*Hazine Yardımları* kalemi, büyük oranda, sosyal güvenlik amacıyla yapılan transfer harcamalarından oluşur. Bütçeden mahallî idarelere yapılan transferlerin bir kısmı ile bazı diğer transferler de yine bu kalem altında gösterilmektedir.

Cari transferler içinde diğer bir önemli kalem, yerel yönetimler, fonlar ve diğer kamu kuruluşlarına yapılan transferleri içeren *Gelirden Ayrılan Paylar* kalemidir. Yerel yönetim gelirlerinin önemli bir kısmı, merkezî yönetimden alınan paylardan oluşur. Yerel yönetimlere merkezî yönetimden kaynak aktarılması, vergi ödeme gücü yüksek yörelere daha az gelişmiş yörelere kaynak aktarımı sağlayarak bölgesel gelişmişlik farklarını azaltma işlevini görmektedir. Dikkat çeken bir nokta ise, yerel yönetimleri güçlendirme fikrinin gündemden düşmemesine rağmen, bütçeden mahallî idarelere aktarılan payların 2000'li yıllar boyunca reel olarak gerileme göstermiş olmasıdır.

Cari transferlerin bir diğer önemli alt başlığını *Tarımsal Destekleme Ödemeleri* oluşturmaktadır. Tarımsal destek, stratejik bir sektör olan tarımın desteklenmesi kadar, kırsal kesime gelir desteği sağlama fonksiyonunu da yerine getirir. 2000 yılından bu yana reel olarak yaklaşık üç buçuk kat artan tarım destekleri 2015 yılında 10 milyar TL'ye ulaşmıştır.

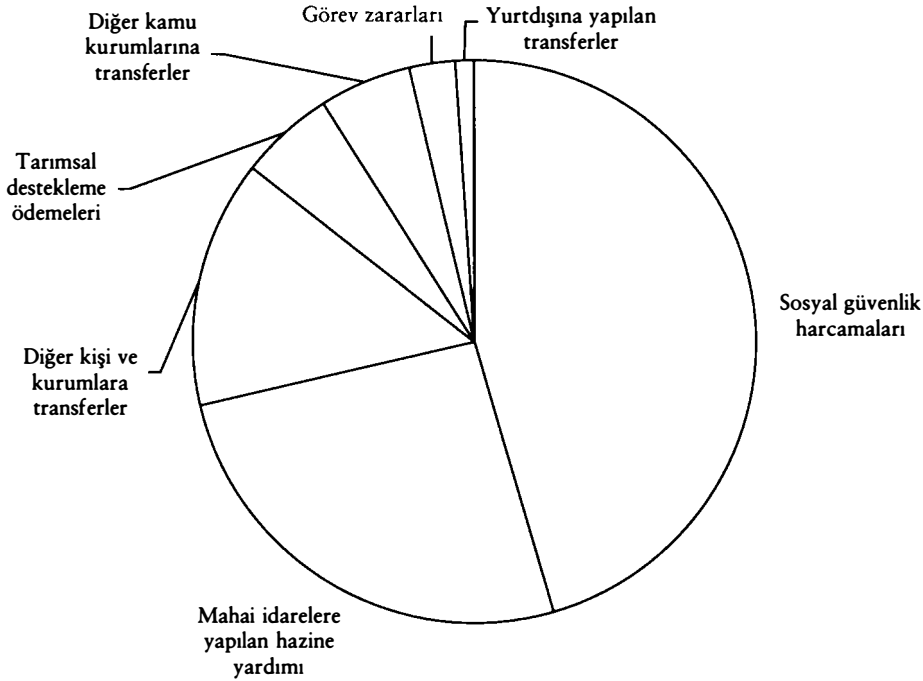
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na yapılan transferler *Sosyal Amaçlı Transferler* kaleminde gösterilmektedir.

*Yurt Dışına Yapılan Transferler*, yurt dışına merkezî yönetim tarafından yapılan karşılıksız transferlere yer verilen kalemdir. 2015 yılında 2 milyar TL'ye yaklaşan ve giderek yükselen bu kalem cari işlemler dengesini de etkilemektedir.

**28** Kamu hesaplarında yer alan transfer harcamaları, devletin fiilen hak sahibine yaptığı ödemeleri kapsar. Devlet bu transfer harcamalarının yanında indirim, istisna ve muafiyet olarak kişi ve kuruluşlara çeşitli menfaatler de temin eder. (Örneğin yatırım teşvikleri ya da öğrencilerin toplu taşıma araçlarından indirimli olarak yararlanması.) Bu tür harcamalar istatistiklerde yer almasa da bir tür transfer olarak kabul edilebilir.

**29** 2001 öncesinde kamu harcamalarındaki hedefleri tutturmak adına kamu harcamalarının bir kısmı kamu bankaları aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve böylece bu harcamalar kamuoyundan gizlenmişti. Kamu giderlerinin bütçede görünenin çok üzerinde olduğunun anlaşılması, piyasalardaki güvenin daha da sarsılmasına neden olmuştu. Bu tecrübe, istatistiklerin güvenilirliğinin önemini gösteren örneklerden biridir.

GRAFİK 7.3  
Transfer Harcamalarının Dağılımı\*



(\*) Sosyal güvenlik harcamaları, Tablo 7.6'da Hazine Yardımları başlığı altındaki SGK'ya Hazine Yardımları ve Sağlık, Emeklilik ve Sosyal Yardım Giderleri kalemlerinin toplamından; Mahallî İdarelere Yapılan Hazine Yardımı kalemi, Hazine Yardımları kalemi altındaki Mahallî İdarelere Hazine Yardımları ve Gelirden Ayrılan Paylar kalemi altındaki Mahallî İdare Payları kalemlerinin toplamından; Diğer Kamu Kurumlarına Transferler kalemi, Gelirden Ayrılan Paylar kalemi altındaki Fon Payları ve Gelirden Ayrılan Diğer Paylar kalemlerinin toplamından; Diğer Kişi ve Kurumlara Transferler ise Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Yapılan Transferler, Hanehalkına Yapılan Transferler, Hanehalkına Yapılan Diğer Transferler ve Sosyal Amaçlı Transferler başlıkları ile Hazine Yardımları başlığı altındaki Diğer Hazine Yardımları kalemlerinin toplamından oluşmaktadır.

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Bunların dışında kâr amacı gütmeyen kuruluşlara ve hanehalklarına yapılan diğer transfer ödemeleri, cari transfer kalemi altındaki ilgili bütçe gider başlığı altında gösterilmektedir.

2015 yılı için merkezî yönetim transfer harcamalarının dağılımı Grafik 7.3'te yer almaktadır. Toplam transfer gideri içinde sosyal güvenlik amacıyla yapılan transfer harcamaları % 46'lık payla başta gelmektedir. Bunu, mahallî idarelere yapılan hazine yardımları ile diğer kişi ve kurumlara yapılan transferler izlemektedir. Transfer ödemeleri içinde tarımsal desteklemeler ise yaklaşık % 5,5'lik oran ile nispeten sınırlı bir paya sahiptir. Tarım kesimine verilen desteğin düşük gerçekleşmesi, tarımın öncelikli bir sektör olma vasfını kaybetmesi kadar ülke siyasetinde kırsal kesimin ağırlığının azalmasının bir sonucu olarak da yorumlanabilir.

*Sermaye Giderleri* kalemi, askeri amaçlı harcamalar hariç olmak üzere, gayrimenkul inşaatı, gayrimenkul alımları, kamulaştırmalar, gayrimenkul onarım giderleri, üretim için kullanılacak olan mamul mal alımları gibi devletin mal varlığını artıran harcamalardan oluşur. Bu harcamalar, normal ömrü bir yıldan fazla olan mal ve hizmet alımları ile sabit sermaye edinimleri ve gayri maddi aktiflerin edinimi için yapılan ve bütçe kanunları ile belirlenen asgari değerleri aşan ödemeleri kapsar. Daha basit bir ifadeyle bütçedeki Sermaye Giderleri kalemi, merkezî yönetimin yatırım amaçlı yaptığı harcamaları gösterir. Askeri amaçlı yapılan yatırım harcamaları uluslararası standartlara göre yatırım harcaması değil cari gider olarak kabul edildiğinden, askeri lojman harcamaları dışındaki tüm savunma harcamaları bütçede cari giderler içinde gösterilmektedir.<sup>30</sup>

*Sermaye Transferleri* kalemi, kişi veya kurumların sermaye nitelikli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, merkezî yönetim tarafından gerçekleştirilen kaynak aktarımlarını içerir. Bir transfer giderinin bütçede sermaye transferi olarak sınıflandırılması için, yapılacak harcamanın yatırım niteliğinde olduğunun Kalkınma Bakanlığı tarafından onaylanması gerekir.

*Borç Verme* kalemi, merkezî yönetimin kişi ve kuruluşlara verdiği borçların toplamını göstermektedir. Bütçede borç verme amacıyla tahsis edilen ödeneklerin büyük kısmı kamu iktisadi teşebbüslerine merkezî yönetimce verilen borçlardan oluşur. Kamu mülkiyetindeki kuruluşlara verilen bu borçlar, bir giderden çok devlet tarafından gerçekleştirilen yatırım olarak da değerlendirilebilir. Öğrenim ve harç kredileri de bütçede yine bu kalem altında yer almaktadır.

*Yedek Ödenekler* bütçede başlangıçta öngörülemeyen hizmet karşılıkları olarak veya yapılan tahminlerin tutmaması ihtimaline karşılık hizmetlerin aksamaması için ihtiyat olarak ayrılan ödeneklerdir.

Günümüzde vergilerden sonra devletlerin ikinci temel finansman kaynağını kamu borçlanması oluşturmaktadır. Bütçede kamunun iç ve dış borç faiz ödemeleri *Faiz Giderleri* kaleminde gösterilir. Bu kaleme, ellerinde bulundurdukları borç senetlerine karşılık olarak diğer kamu kuruluşlarına yapılan faiz ödemeleri de dâhildir. Alınan borçlar bütçede gelir olarak gösterilmediği gibi, anapara geri ödemeleri de gider olarak gösterilmez.<sup>31</sup>

Faiz giderlerinin bütçe içindeki oransal büyüklüğü, bütçeden sermaye sahiplerine yapılan kaynak aktarımının bir göstergesi olarak izlenebilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bütçede yer alan tutarların reel faizi değil nominal faizi gösteriyor olmasıdır. Faiz ödemelerinin bir kısmı borç anaparasının enflasyon dolayısıyla değer kaybetmesine karşılık gelir.<sup>32</sup> Diğer bir ifadeyle faiz ödemelerinin bir kısmı enflasyon vergisi ile kamuya borç verenlerden geri alınır.

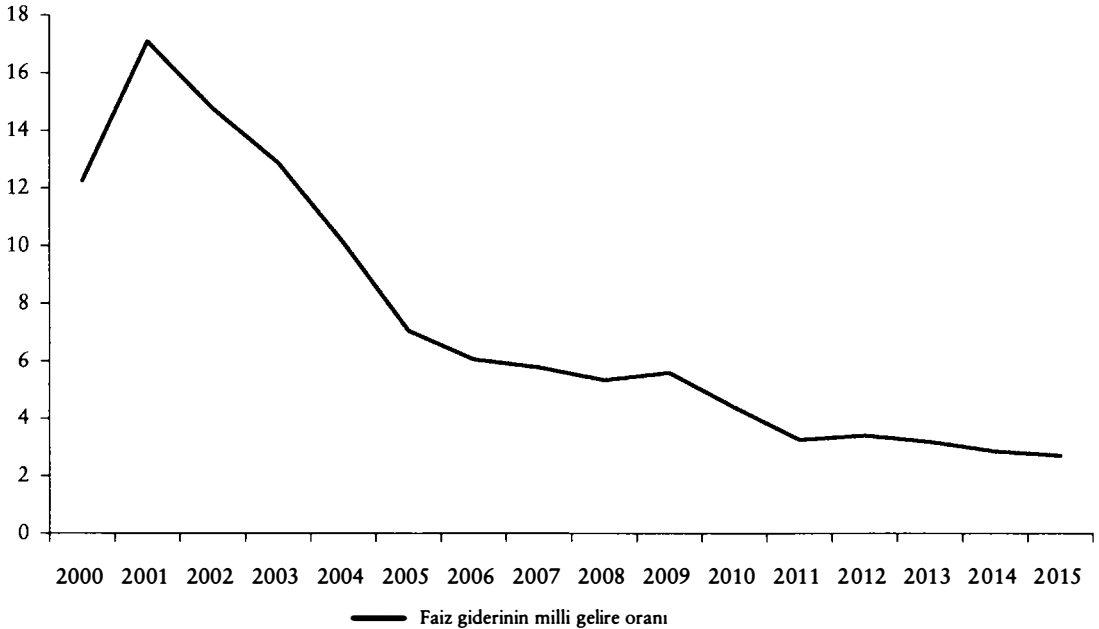
30 2010-2012 Dönemi Bütçe Çağrısı.

31 1924-1949 döneminde faiz ödemelerinin yanı sıra borç anapara ödemeleri de bütçede transfer giderleri arasında gösterilmekte, buna paralel olarak borçlanmalar gelir olarak kaydedilmekteydi. Faiz ve anapara ödemeleri ayrı başlıklar altında yer alsa da, 1950-1985 döneminde alınan borçlar ile anapara geri ödemelerine bütçe içinde yer verilmesi uygulaması devam etmiştir. Bu uygulamaya 1986 yılında son verilerek alınan borçlar ve anapara geri ödemeleri bu tarihte bütçeden çıkarılmıştır. (Karluk, 1999, s. 102) Alınan ve geri ödenen borç anapara tutarları günümüzde, ileride inceleyeceğimiz hazine nakit dengesinden izlenebilmektedir.

32 Eisner (1989).



GRAFİK 7.4  
Merkezî Yönetim Bütçesi Faiz Giderinin Milli Gelire Oranı (%)



Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, TÜİK.

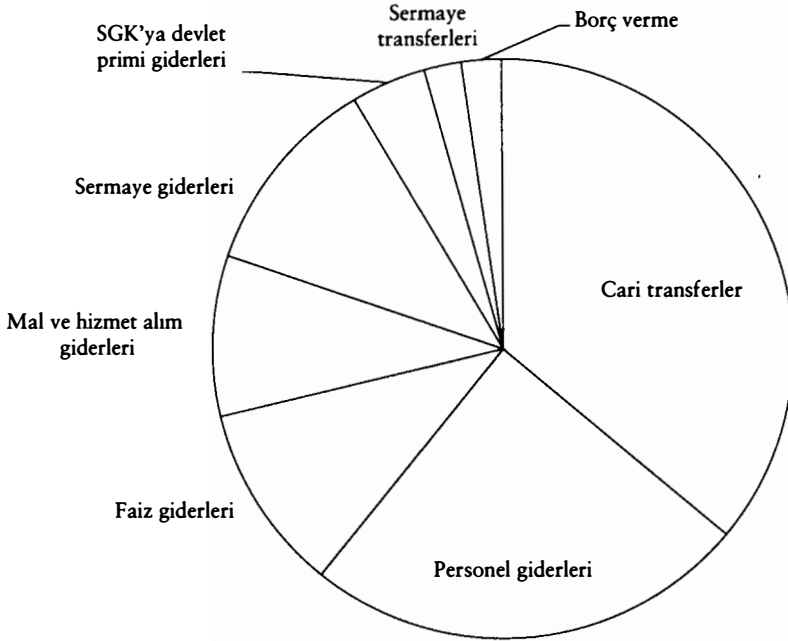
Kamunun reel faiz yükü, ödenen faizin, enflasyon dolayısıyla paranın satın alma gücünde görülen düşüşü aşan kısmı kadardır. Örnek olarak 100 milyar TL borç stoku için yıllık % 25 faiz ödendiğini ve aynı dönemde enflasyonun % 20 olarak gerçekleştiğini düşünelim. Bu durumda borç vadesinde bütçede 25 milyar TL faiz gideri görünür. Ancak itfa tarihinde kamunun geri ödediği toplam 125 milyar TL, borçlanmaya gidildiği tarihteki 104 milyar TL'nin satın alma gücüne sahip olduğundan, kamunun reel faiz gideri, bütçede gördüğümüz 25 milyar TL değil 4 milyar TL'lik bir büyüklüğe karşılık gelecektir.<sup>33</sup>

Bütçe gerçekleştirmelerinin yorumlanmasında gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta ise itfa tarihlerine bağlı olarak faiz giderlerinin aylar içinde eşitsiz bir dağılım sergilemesidir. Yüksek oranlı bir aylık bütçe açığı, bütçe disiplininin uzaklaşmasından çok, o ayki faiz giderinin yüksek olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Grafik 7.4'te, 2000 yılından günümüze faiz giderlerinin milli gelire oranına yer verilmektedir. 2001 krizinde hem borç miktarının hem de faiz oranlarının artmasıyla birlikte kamu kesimi

<sup>33</sup> Bütçe açısından faiz ödemelerinin enflasyon etkisi ile aşınmaya uğrayan kısmının çıkarılmasıyla ulaşılan büyüklük işlemsel açık (operasyonel açık) olarak adlandırılır (bkz. Egeli (2002), s. 34-35).

GRAFİK 7.5  
2015 Yılı Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri



Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

ağır bir faiz yükü ile karşı karşıya kalmıştır. İlerleyen dönemlerde ise faiz oranlarındaki düşüşün yanında milli gelirden de istikrarlı bir büyüme yakalanmasıyla beraber faiz giderlerinin milli gelire oranında hızlı bir gerileme gerçekleşmiştir. 2002 yılında % 14,8 olan faiz giderlerinin GSYH'ya oranının 2015 yılında % 2,7 seviyesine kadar indiği görülmektedir.

2015 yılı için bütçe giderlerinin gider türleri bazında kırılımına Grafik 7.5'te yer verilmektedir. Bütçe giderleri içinde en büyük payı sırasıyla cari transferler, personel giderleri, faiz giderleri, mal ve hizmet alım giderleri ve sermaye giderleri almaktadır. Bu dağılımıyla Türkiye'de merkezî yönetim bütçesi, kamu malı üretiminden çok gelir transferi işlevi gören bir bütçe görüntüsü sergilemektedir.

#### *Fonksiyonel Sınıflandırma*

Maliye Bakanlığı'nca merkezî yönetim gider istatistiklerinin yayımlanmasında kullanılan diğer sınıflama yöntemi fonksiyonel sınıflamadır. Bütçe giderlerinin fonksiyonel sınıflandırması, devlet faaliyetinin türünü göstererek bütçe politikalarının oluşturulmasında sektörel ayrımların yapılabilmesine hizmet eder.

Türkiye’de 2015 yılı için fonksiyonel sınıflandırmaya göre bütçe ödenekleriyle yıllık toplam bütçe gerçekleştirmelerine Tablo 7.4’te yer verilmektedir.

**TABLO 7.4**  
**2015 Yılı Merkezi Bütçe Giderleri Başlangıç Ödeneği ve Gerçekleşmelerinin**  
**Fonksiyonel Sınıflandırması (bin TL)**

	Başlangıç ödenegi	Bütçe gerçekleşmesi
<b>Harcamalar</b>	<b>472.942.746</b>	<b>505.992.432</b>
<b>I- Genel kamu hizmetleri</b>	<b>141.696.266</b>	<b>141.316.217</b>
Yasama ve yürütme organları, finansal ve mali işler, dış. hizmetleri	15.642.937	14.747.308
Dış ekonomik yardım hizmetleri	974.003	569.516
Genel hizmetler	11.825.888	11.564.972
Temel araştırma hizmetleri	1.479.910	1.786.741
Borç yönetimi hizmetleri	54.476.000	53.246.839
Genel nitelikli transferlere ilişkin hizmetler	54.937.611	56.049.299
Genel kamu hizmetlerine ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	514.324	1.232.727
Sınıflandırmaya girmeyen genel kamu hizmetleri	1.845.593	2.118.815
<b>II- Savunma hizmetleri</b>	<b>23.317.331</b>	<b>22.874.677</b>
Askeri savunma hizmetleri	22.513.448	22.153.988
Sivil savunma hizmetleri	140.123	81.179
Dış askeri yardım hizmetleri	56.400	39.500
Sınıflandırmaya girmeyen savunma hizmetleri	607.360	600.010
<b>III- Kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri</b>	<b>34.350.445</b>	<b>38.837.184</b>
Güvenlik hizmetleri	24.435.042	26.925.259
Yangından korunma hizmetleri	189	200
Mahkeme hizmetleri	5.166.408	6.128.308
Cezaevi idaresi hizmetleri	3.281.427	4.382.302
Kamu düzeni ve güvenliğe ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	1.436	1.251
Sınıflandırmaya girmeyen kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri	1.465.943	1.399.864
<b>IV- Ekonomik işler ve hizmetler</b>	<b>57.468.712</b>	<b>73.389.818</b>
Genel ekonomik işler ve hizmetler	5.446.041	6.048.430
Tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık hizmetleri	19.690.383	20.973.009
Yakıt ve enerji hizmetleri	2.019.322	3.116.064
Madencilik, imalat ve inşaat hizmetleri	1.538.700	1.671.469
Ulaştırma hizmetleri	18.721.111	29.915.332
İletişim hizmetleri	399.684	943.615
Diğer endüstriler	9.241.680	10.304.384
Ekonomik faaliyetlere ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	372.707	386.595
Sınıflandırmaya girmeyen ekonomik işler ve hizmetler	39.084	30.920
<b>V- Çevre koruma hizmetleri</b>	<b>513.607</b>	<b>552.911</b>
Atık yönetimi hizmetleri	0	0
Atık su yönetimi hizmetleri	87.378	93.938
Kirliliğin azaltılması hizmetleri	179.343	198.647
Doğal ortamın ve bio çeşitliliğin korunması	144.119	130.328
Çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	4.163	3.947
Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri	98.604	126.051

VI- İskân ve toplum refahı hizmetleri	4.658.502	5.974.928
İskân işleri ve hizmetleri	2.143.216	2.289.298
Toplum refahı hizmetleri	426.615	1.590.064
Su temini işleri ve hizmetleri	817.010	1.032.857
Sokak ve caddelerin aydınlatılması hizmetleri	1.271.661	1.062.709
VII- Sağlık hizmetleri	22.003.866	25.047.488
Tıbbi ürünler, cihaz ve ekipmanlara ilişkin işler ve hizmetler	73.470	62.566
Ayakta yürütülen tedavi hizmetleri	4.937.224	4.893.263
Hastane işleri ve hizmetleri	12.532.382	15.334.451
Halk sağlığı hizmetleri	4.287.955	4.589.751
Sağlık hizmetlerine ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	16.748	20.911
Sınıflandırmaya girmeyen sağlık hizmetleri	156.087	146.546
VIII- Dinlenme, kültür ve din hizmetleri	9.714.496	11.020.607
Dinlenme ve spor hizmetleri	1.168.080	1.950.935
Kültür hizmetleri	2.282.670	2.520.393
Yayın ve yayım hizmetleri	468.325	446.534
Din hizmetleri	5.737.087	6.056.923
Sınıflandırmaya girmeyen dinlenme, kültür ve din hizmetleri	58.334	45.822
IX- Eğitim hizmetleri	81.694.836	86.810.156
Okul öncesi ve ilköğretim hizmetleri	31.454.424	31.622.672
Ortaöğretim hizmetleri	16.823.455	19.948.484
Yükseköğretim hizmetleri	17.916.927	20.600.334
Seviyeye göre sınıflandırlamayan eğitim hizmetleri	2.267.320	2.408.980
Eğitime yardımcı hizmetleri	5.582.576	6.296.186
Eğitime ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri	652.482	919.200
Sınıflandırmaya girmeyen eğitim hizmetleri	6.997.652	5.014.300
X- Sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri	97.524.685	100.168.446
Hastalık ve malullük yardım hizmetleri	4.885.307	4.764.660
Yaşlılık yardımı hizmetleri	397.022	381.157
Aile ve çocuk yardımı hizmetleri	749.084	955.904
İşsizlik yardımı hizmetleri	2.359.911	2.719.488
Sosyal güvenliği bulunmayanlara sağlanan hizmetler	4.127.726	4.242.665
Sınıflandırmaya girmeyen sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri	85.005.635	87.104.572

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Fonksiyonel sınıflandırmada merkezî yönetim bütçe giderleri aşağıdaki on ana başlıkta toplanmaktadır:

- Genel Kamu Hizmetleri
- Savunma Hizmetleri
- Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri
- Ekonomik İşler ve Hizmetler
- Çevre Koruma Hizmetleri
- İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri
- Sağlık Hizmetleri

- Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri
- Eğitim Hizmetleri
- Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri

*Genel Kamu Hizmetleri*, yasama, dışişleri, dış ekonomik yardımlar, genel hizmetler, borç yönetimi ve temel araştırmalar gibi kamusal harcamaları kapsamaktadır.<sup>34</sup> Merkezî yönetimin faiz giderleri de borç yönetim hizmetleri kapsamında, genel kamu hizmetlerinin bir parçası olarak değerlendirilir. Diğer başlıklar altında sınıflandırılmayan transfer harcamaları da genel kamu hizmetleri kaleminde izlenmektedir.

*Savunma Hizmetleri*, askeri ve sivil savunma idaresi ile dış askeri yardımlardan oluşmaktadır.

*Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri*; sivil savunma hariç olmak üzere asayiş, itfaiye, yargı, cezaevi hizmetleriyle ilgili giderleri içerir.

*Ekonomik İşler ve Hizmetler* başlığında, ticari ve sınai faaliyetlerin düzenlenmesi ve sürdürülmesine ilişkin kamu hizmetleri sınıflandırılmaktadır.

*Çevre Koruma Hizmetleri* başlığı altında; atık yönetimi, kirliliğin azaltılması ve doğal ortamın korunması faaliyetlerine yönelik harcamalar yer almaktadır.

*İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri*; kişi ve ailelerin iskânı ile temel ihtiyaçlara yönelik hizmetleri içine alır.

*Sağlık Hizmetleri*, bireysel ve toplumsal sağlık hizmetleri ve yaygın sağlık eğitimi harcamalarını kapsamaktadır. Askeri nitelikli sağlık hizmetleri de bu başlık altında değerlendirilmektedir.

*Dinlenme, Kültür ve Din Hizmetleri* başlığı, bireysel ve toplumsal nitelikli kültür ve din hizmeti harcamalarını içerir.

*Eğitim Hizmetleri* kalemi, savunma ve güvenlik amaçlı olanları da kapsamak üzere örgün ve yaygın eğitim hizmetleri için yapılan harcamalardan oluşur. Bir tür geleceğe yatırım olan eğitim ve sağlık harcamalarının bütçe büyüklüğüne oranı, kamunun mali yapısının ötesinde, insani gelişmişlik ve kişisel refaha ilişkin de bilgi sağlayan birer sosyal gösterge niteliği taşımaktadır.

*Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri*, genel olarak sosyal güvenlik hizmetleri ile sosyal yardım programlarına yönelik yapılan harcamaları içerir. Bu kalemin büyük bölümü, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan Hazine yardımlarından oluşmaktadır.<sup>35</sup>

Giderlerin fonksiyonel sınıflandırmasında, kamu giderinin türü değil, bu giderin hangi amaca hizmet etmek üzere yapıldığı dikkate alınır. Buna göre transfer harcamaları da ödemenin niteliğine göre farklı başlıklar altında sınıflandırılır. Örneğin çiftçilere ödenen tarımsal yardımlar Ekonomik İşler ve Hizmetler başlığı altında, emekli maaş ödemeleri sonucu oluşan SGK açıklarının finanse edilmesi için bu kuruma yapılan transferler ise Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri başlığı altında yer alır.

<sup>34</sup> Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2004).

<sup>35</sup> Fonksiyonel sınıflandırmada her bir başlığın içerdiği hizmetler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. IMF (2001), s. 79-110.

**TABLO 7.5**  
**Merkezî Yönetim Bütçesi'ndeki Savunma, Sağlık ve Eğitim Giderleri ile**  
**Bu Giderlerin Toplam Bütçe Harcaması İçindeki Büyüklüğü (milyon TL)**

	Savunma hizmetleri		Sağlık hizmetleri		Eğitim hizmetleri	
	Tutar	Oran	Tutar	Oran	Tutar	Oran
2006	11.588	6,5	9.274	5,2	22.219	12,5
2007	11.834	5,8	11.276	5,5	25.720	12,6
2008	12.839	5,7	12.972	5,7	30.493	13,4
2009	14.567	5,4	15.682	5,8	35.753	13,3
2010	14.952	5,1	16.071	5,5	41.470	14,1
2011	16.197	5,1	18.594	5,9	48.558	15,4
2012	18.430	5,1	15.580	4,3	56.690	15,7
2013	19.784	4,8	19.570	4,8	64.885	15,9
2014	21.256	4,7	21.482	4,8	75.712	16,9
2015	22.875	4,5	25.047	5,0	86.810	17,2

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

2006-2015 yılları arasında bütçeden savunma, sağlık ve eğitime ayrılan miktarlara Tablo 7.5'te yer verilmektedir. İncelenen dönem boyunca savunma giderleri oransal olarak düşüş eğilimi gösterirken sağlık ve eğitim hizmetlerine yönelik harcamaların artış kaydettiği dikkat çekmektedir.<sup>36</sup> Genç nüfus ve ortalama eğitim süresi dikkate alındığında kamunun eğitim hizmetlerinin yeterli olup olmadığı ayrı bir soru işaretidir. Bununla birlikte, kamu kaynaklarının savunma harcaması yerine daha fazla beşeri yatırıma dönüşmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Devletin ekonomiye ne derece müdahil olması gerektiği, iktisatçıların üzerinde uzlaşmaya varamadığı temel bir çekişme noktasıdır. Bir grup, sosyal sorumluluğunun bir gereği olarak devletin aktif biçimde ekonominin içinde yer almasına ihtiyaç bulunduğunu ileri sürerken diğer bir grup kamunun verimsizliğini gerekçe göstererek devletin iktisadi hayattaki rolünün en temel kamu faaliyetleriyle sınırlanması gerektiğini savunur. Bu bağlamda bütçe giderlerinin milli gelire oranı, kamu ekonomisinin hacmine ilişkin temel gösterge olarak kullanılmakta, bu oranın yüksekliği, kamu kesiminin ekonomiye yoğun olarak müdahale ettiğine dair bir delil olarak yorumlanmaktadır.

Geçmiş dönem verilerine bakıldığında, kamu ekonomisinin küçültülmesi gerektiğine yönelik söylemin uygulamaya yansımadağı görülmektedir. IMF verilerine göre 2015 yılında G7 ülkeleri için % 39,8 olarak gerçekleşen kamu giderlerinin GSYH'ya oranının, Avro bölgesinde % 48,5 seviyesine kadar çıktığı gözlemlenmektedir.

Devlet yalnızca topladığı vergiler ve yaptığı harcamalarla değil, iktisadi kurumlar ve kurumsal altyapının gelişimine yaptığı müdahalelerle de iktisadi hayat içinde varlığını hissettirir. İş güvenliği, asgari ücret tespiti, çevre koruma, tüketiciyi koruma gibi alanlarda yapılan yasal düzenlemeler, kamunun ekonomi üzerindeki etkisinin rakamlara dökülemeyen boyutunu ifade eder.

<sup>36</sup> Sağlık giderlerinde 2012 yılında yaşanan gerilemenin ilaç fiyatlarındaki düşüşten kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Bütçe harcamalarının sınırlı olduğu kimi ülkelerde piyasalar, sıkı düzenlemelerle denetim altında tutulmakta, kanuni ve idari düzenlemelerle piyasa işleyişine kamu kesimi tarafından müdahale edilmektedir. Örnek olarak kamu harcamalarının milli gelire oranı Japonya'da % 43 ve Güney Kore'de ancak % 30 seviyesinde olmakla birlikte, bu ülkelerde sanayi sektörünün gelişmesinde kamu teşvikleri ve çeşitli idari düzenlemelerin önemli rol oynadığı bilinmektedir. Kamu harcamaları devletin ekonomideki ağırlığını ölçülemek için önemli bir gösterge sunsa da, diğer yapısal faktörlerin de gözden uzak tutulmaması gerekir.

### ***Bütçe Dengesi***

Merkezî yönetimin bütçe gelir ve giderleri arasındaki fark bütçe dengesini ifade eder. Giderlerin gelirleri aşması durumunda bütçe açığından, gelirlerin giderleri aşması durumunda ise bütçe fazlasından bahsedilir. Bütçe fazlası, mevcut kamu borcunun geri ödemesinde kullanılabilirken, bütçenin açık vermesi durumunda, bu açık tutarı ya Hazine'nin mevcut nakdiyle ya da ilave borçlanmayla karşılanır.

Klasik iktisat anlayışı devletin gelirlerini aşan miktarda harcama yapmasını kabul edilemez bir hata olarak görmüş, gelir-gider dengesinin korunmasını adeta ahlâki bir gereklilik olarak değerlendirmiştir. Tasarruflu davranmak nasıl bir erdem ise gelirin üzerinde harcama yapmak da sorumsuzca bir tavidir. Ancak 1930'larda büyük buhranla birlikte, ekonomideki dengesizliklerin tüketim eksikliğinden kaynaklanabileceği dillendirilmeye başlanmış, talep yetersizliğinin üstesinden gelebilmek için devletin ekonomiye aktif müdahalesinin gerekebileceği J.M. Keynes tarafından sistemli olarak ortaya konmuştur.

Ekonomideki dengesizliklerle mücadele etmek amacıyla bütçede açık verilebileceği fikri iktisadi düşüncede bir kırılmaya işaret eder. Bu fikirlerden etkilenen iktisatçılar, konjunktür dalgalılarına uygun olarak ayarlanacak bütçe açık ve fazlalarının, ekonomide dengesizlik yaratmak yerine, piyasanın kusurlarını önleyecek bir politika aracı olarak kullanılabilirliğini savunmaya başlamıştır. Buna göre talebin düştüğü dönemlerde, bilinçli olarak bütçe açığı verilerek, toplam talebin artırılması ve atıl kapasitenin tekrar kullanımının sağlanması gereklidir. Ekonominin geleceğine ilişkin endişeler kişileri borçlanmak ve harcama yapmaktan alıkouyorsa, devlet bütçe açığı vermekten çekinmemeli, talep yetersizliği devletin yapacağı harcamalarla dengelenmelidir. Konjunktürün yükseldiği ve büyümenin hızlandığı dönemlerde elde edilecek bütçe fazlası sayesinde, biriken kamu borçlarının ödenmesi sorun teşkil etmeyecektir.

Buna karşın 1970'lerde özellikle yüksek gelirli ülkelerde düşük büyüme performansları ile yüksek enflasyonun birlikte görülmesi, bu politikaların yeniden gözden düşmesine neden olmuştur. Klasik düşüncenin günümüzdeki takipçileri, bütçe açığına cevaz veren anlayışın, siyasetçiler tarafından kaçınılmaz biçimde kötüye kullanılacağını savunmakta, enflasyon ve dış açık gibi birçok sorunun kökeninde kamunun savurganlığının bulunduğunu ileri sürmektedirler. Kamu açıkları piyasaların denge düzeyinden sapmasına neden olarak bir taraftan ekonominin etkinliğini kısıtlamakta, diğer taraftan tasarruf-yatırım dengesini bozarak ödemeler dengesini olumsuz etkile-

mektedir. 1980'lerde gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları borç krizleri kamunun savurganlığına delil olarak gösterilmiş, sonraki dönemlerde görülen bazı finansal krizlerde de kamu açıkları baş suçlu olarak itham edilmiştir.

Geçmiş tecrübeler, bütçe dengesinin idari ve siyasi kararlar kadar ekonomideki canlılıkla da yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonominin canlı olduğu dönemlerde kamu gelirleri artmakta, buna karşın yavaşlama dönemlerinde hem vergilendirilebilen gelir düşmekte hem de transfer ödemeleri başta olmak üzere kamu giderlerinin artması söz konusu olabilmektedir. Ekonomideki canlılığın seviyesi, maliye politikasının dışında, kamu açığına etki eden bir diğer parametredir. Bu anlamda, konjonktürden bağımsız olarak hükümetin maliye politikasının ne derece sıkı olduğunu izlemek ve bütçe açığının ekonomi üzerinde doğurduğu riski analiz etmek için yapısal açık ve devresel açık kavramları geliştirilmiştir.

Yapısal açık, hükümet harcamalarının seviyesi ve vergi yapısı veri kabul edildiğinde, ekonominin tam istihdamda olması durumunda karşılaşılabilecek tahmini açık tutarını ifade eder. Devresel bütçe açığı ise, ekonomideki durgunluğa bağlı olarak görülen, geçici mahiyetteki açıktır. Bütçe açığı yalnız konjonktürdeki gerilemeye bağlı olarak ortaya çıkmışsa devresel bütçe açığından bahsedilir. Bütçe açığının konjonktürden mi yoksa kamu maliyesine ilişkin kararlardan mı kaynaklandığının tespit edilebilmesi için, mevcut bütçe açığını büyüme performansı ile uyumlaştıran istatistiksel teknikler geliştirilmiştir. Maliye politikasının ne derece sıkı olduğunun değerlendirilmesinde, bu teknikler kullanılarak elde edilen yapısal açık tahminlerinden yararlanılmaktadır.<sup>37</sup>

Türkiye'de bütçe performansının gelişimini sergilemek üzere, 2007-2015 arası dönemin bütçe dengesi ve bütçe açık hedefine Tablo 7.6'da yer verilmektedir. 2007 ve 2008 yıllarında bütçe açığı beklentiler paralelinde gerçekleşmiş, buna karşın kriz yılı olan ve GSYH'nın % 4,7 oranında gerilediği 2009 yılında, hedefin çok ötesinde bir bütçe açığıyla karşılaşılmıştır. Bu dönemde, krize bağlı olarak vergi tahsilatları gerilerken, piyasayı canlandırmak için, vergi gelirlerine

**TABLO 7.6**  
**Merkezi Yönetim Bütçe Hedefi ve Bütçe Gerçekleşmesi (milyon TL)**

Yıl	Bütçe gerçekleşmesi	Bütçe hedefi
2007	-13.708	-16.830
2008	-17.432	-17.997
2009	-52.761	-10.398
2010	-40.081	-50.187
2011	-17.783	-33.546
2012	-29.412	-21.104
2013	-18.543	-33.951
2014	-23.370	-33.258
2015	-22.606	-20.963

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

<sup>37</sup> Devresel ve yapısal açıkların ayrıştırılması için bkz. Aysoy (1994), Bouthevillain ve diğerleri (2001).



olumsuz etki yapan tedbirlere de başvurulmuştur. Son yıllarda ise bütçe gerçekleştirmelerinin hedeflerle uyumlu seyrettiği görülmektedir.

Hem kamu borcunun sürdürülebilirliği hem de maliye politikasının sıklığına yönelik bir diğer gösterge birincil denge olarak da adlandırılan faiz dışı dentedir.<sup>38</sup> Bütçe gelirleri ile faiz dışındaki bütçe giderleri arasındaki fark olarak tanımlanan faiz dışı denge, kamunun borç faizlerini içermeyen kaynak-harcama dengesini ifade eder.

Kamu dengesinin tahlilinde faiz giderlerini tablo dışında bırakmanın gerekçesi olarak iki unsur vurgulanabilir. İlk olarak, faiz ödemelerinin tamamının gider olarak kabul edilmesi borç anaparasında enflasyon dolayısıyla yaşanan değer düşüşünün dikkate alınmaması anlamına gelmektedir. Daha önce vurguladığımız üzere, bütçedeki faiz gideri kalemi ödenen nominal faiz toplamından oluşur. Nominal faizin tamamını gider olarak kabul etmek, özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, kamu maliyesini olduğundan daha sorunlu göstermek anlamına gelecektir. Birincil dengenin kamunun mali performansını yansıtan bir gösterge olarak kullanılmasının asıl gerekçesi ise, geçmiş dönemlerde alınan kararlar yerine cari dönemdeki uygulamalara eğilebilmektir. Faiz gideri, büyük oranda cari dönem öncesinde gerçekleşen borçlanmalar karşılığında katlanılan bir külfettir. Maksat yalnız cari dönemdeki bütçe performansını değerlendirmek ise, faiz giderlerini dışlayarak elde edilen bütçe dengesi daha anlamlı bir göstergedir. Eğer geçmiş dönemlerde büyük miktarda kamu borcu birikmişse, cari dönemde sıkı bir maliye politikası izlense bile yüksek faiz ödemeleri kaynaklı bütçe açığı gerçekleşebilir. Faiz dışı denge bütçenin, hükümetin kontrolü altındaki kısmına odaklandığından, cari dönemin bütçe politikalarını daha sağlıklı yansıtan bir gösterge sunmaktadır.

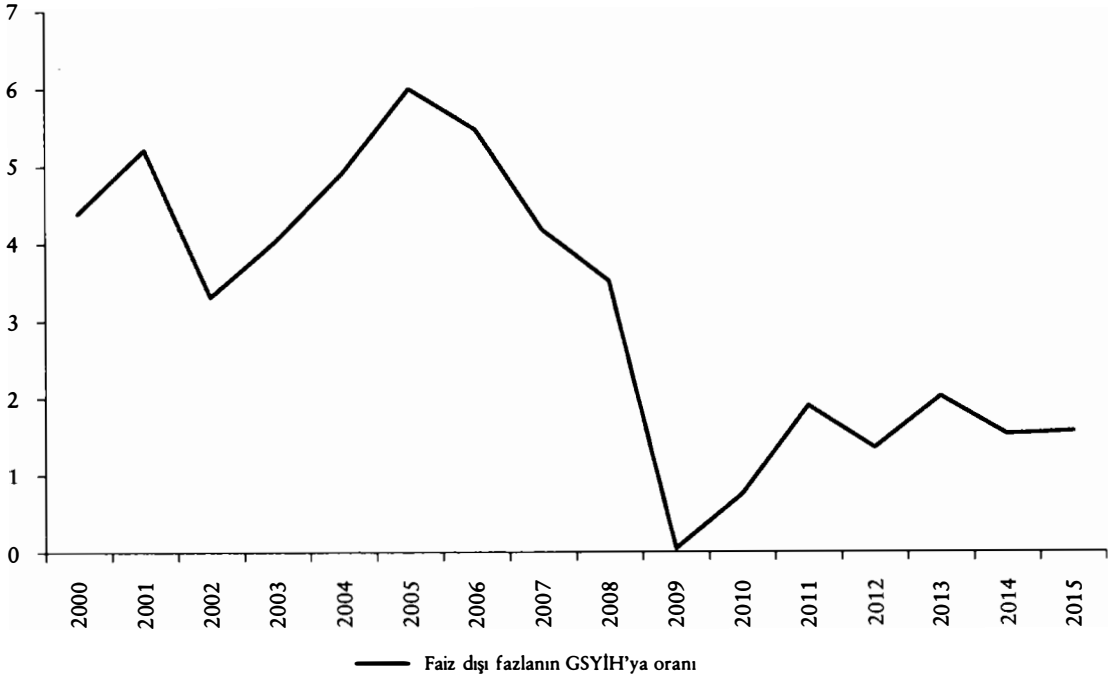
2000 yılından günümüze, merkezî yönetim bütçesinde gerçekleşen faiz dışı fazlanın GS-YH'ya oranına **Grafik 7.6**'da yer verilmektedir. 2001 krizinin getirdiği borç yükünü sürdürülebilir seviyeye çekmek için izleyen yıllarda, IMF başta olmak üzere dış baskıların da etkisiyle yüksek oranlı faiz dışı fazla verilmiş, 2005 yılından sonra ise bu sıkı maliye politikası kademeli olarak terk edilerek normale dönülmeye başlanmıştır. Küresel krizin etkilerinin ülkemize ulaşmasıyla birlikte asgari seviyeye inen faiz dışı fazlanın son yıllarda yeniden yükseldiği ve % 1-2 aralığında seyrettiği görülmektedir.

Aylık olarak açıklanan bütçe gerçekleştirmeleri ve bütçe açığı istatistiklerinin yorumlanmasında gözden kaçırılmaması gereken diğer bazı noktalar şöyle özetlenebilir.

Bütçe gelir ve giderleri, konjonktürden bağımsız olarak, yapısal bazı nedenlerle yıl içinde mevsimsellik göstermekte, gelir ve giderler idari nedenlerle aylara eşit olarak yayılmamaktadır. Örneğin kurumlar vergisi tahsilatları ve ikramiye ödemeleri belirli aylarda yoğunlaşırken, faiz ödemeleri itfa tarihlerine bağlı olarak yıl içinde eşitsiz bir dağılım gösterir. Mevsimsel sapmaların bir diğer örneğini, yıl sonları ve yıl başlarında giderlerde görülen dalgalanmalar oluşturmaktadır. Ödeneklerin geç serbest bırakılması nedeniyle Ocak ayında giderler diğer aylara göre düşük gerçekleşir. Giderlerin daha çok Aralık ayında yoğunlaşmasının gerekçesi olarak da, bir sonraki yıla

38 Kamu maliyesine ilişkin çeşitli açık ölçüleri için bkz. Egeli (2002).

GRAFİK 7.6  
Merkezi Yönetim Bütçesi Faiz Dışı Fazlasının GSYH'ya Oranı



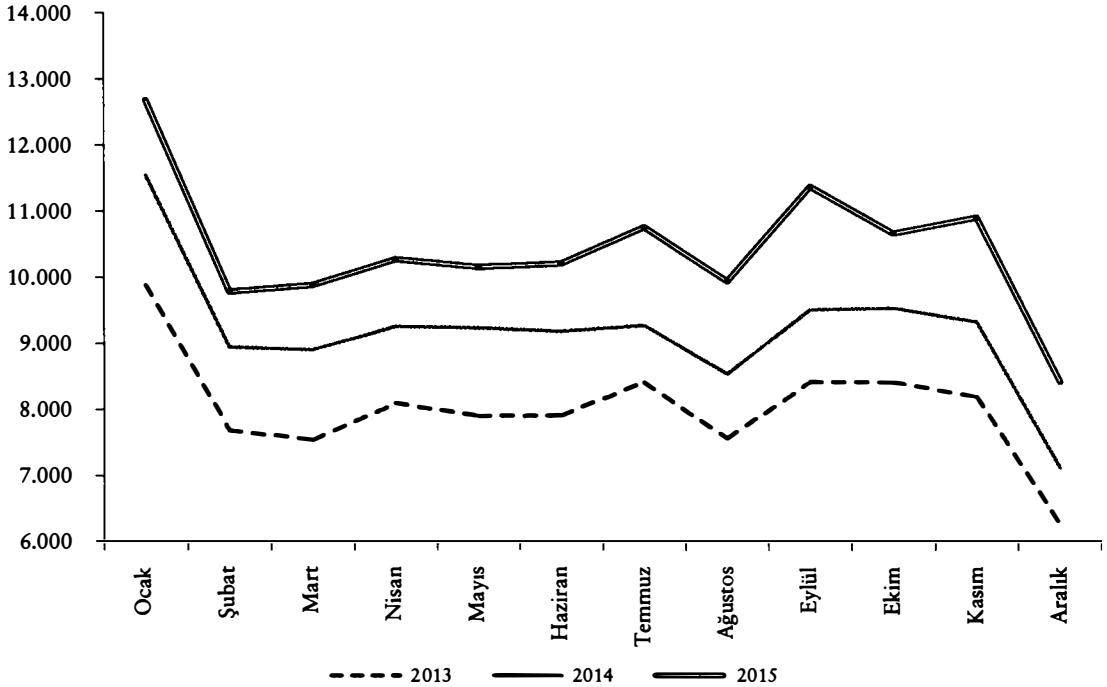
Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, TÜİK.

devredilemeyecek olan ödeneklerin bu ay içinde ihtiyaca bakılmaksızın harcanarak bitirilmeye çalışılması gösterilmektedir. Özellikle son yıllarda harcamaların Aralık ayında yoğunlaşması sonucu bütçe açığının hemen tamamı yılın son ayında gerçekleştiğinden, yıl içerisinde bütçe dengesini takip etmek anlamsız hale gelmiştir.

Yıl içinde bu tür düzenli dalgalanmalar dışında, özelleştirme gelirleri ya da faiz giderleri gibi yıl içinde dengeli dağılmayan gelir ve giderler de bütçe dengesinin geçici olarak genel gidişattan daha iyi ya da daha kötü görünmesine yol açabilir.

Yıl içindeki mevsimsel dalgalanmalara örnek olmak üzere, 2013-2015 yılları için aylara yayılan personel giderlerine Grafik 7.7'de yer verilmektedir. Personel giderlerinin yılın ilk ayında en yüksek seviyesinde olduğu, yıl içinde istikrarlı bir seyir izlediği, Ağustos ayında küçük bir düşüş gösterdiği, yılın son ayında ise diğer aylara göre oldukça düşük gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan bütçedeki her bir kalem yıl içinde bu kadar düzenli bir seyir izlememekte, örneğin faiz giderleri, Hazine'nin borçlanma programına ve itfa tarihlerine bağlı olarak yıl içinde düzenli olarak dalgalanmaktadır.

GRAFİK 7.7  
Merkezi Yönetim Bütçesi İçinde Aylık Personel Giderleri (milyon TL)



Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

Bütçe gerçekleştirmelerinin tamamı için geçerli olan son bir not olarak, gerçekleşen gelir ve gider rakamlarının parasal tutarlar olduğu ve fiyat düzeyi artışlarını da içerdiği unutulmamalıdır.

### Hazine Nakit Gerçekleşmeleri

Hazine nakit gerçekleştirmeleri, merkezî yönetimin gelir ve giderleri ile iç ve dış borçlanma yoluyla sağlanan fonlar ve borç geri ödemeleri gibi diğer nakit giriş ve çıkışlarını içeren bir akım tablosudur. Hazine nakit gerçekleştirmeleri tablosu, bütçe gelir ve giderlerinin yanı sıra, kamu açıklarının nasıl finanse edildiğini ya da nakit fazlasının nasıl değerlendirildiğini de yansıtır. Hazine, merkezî yönetimin bütün gelir ve giderlerinin toplandığı bir kasa olarak düşünülürse, Hazine Müsteşarlığı tarafından aylık olarak yayımlanan tablo, bu kasaya giren ve çıkan tüm nakit paranın dökümünü veren bir özet olarak tanımlanabilir.

Zamanlama olarak bütçe verilerinden önce yayımlanan hazine nakit gerçekleştirmeleri, bütçenin bir öncü göstergesi olarak da takip edilmektedir.

Bütçe gerçekleştirmelerinin bir tamamlayıcısı olan hazine nakit gerçekleştirmeleri, merkezî yö-

netim bütçesinden iki noktada ayrılmaktadır. Bu farklardan ilki, hazine nakit gerçekleştirmelerinin, merkezî yönetim kapsamındaki bütçe gelir ve giderleri dışında, iç ve dış borçlanma ile sağlanan fonlar ve borç geri ödemeleri gibi diğer her türlü nakit tahsilatı ve nakit ödemeyi de içeriyor olmasıdır.<sup>39</sup> Bütçe yalnız devletin gelir-giderini kaydederken Hazine, devletin mali ajanı olarak her türlü nakit akışını kayıt altına alır. İki tablo arasındaki diğer ayrım noktası ise bütçede bazı işlemler için tahakkuk esaslı kabul edilmişken hazine nakit gerçekleştirmelerinin hazırlanmasında her zaman nakit esasının geçerli olmasıdır. Bütçe emanetleri ve ödenmemiş avans olarak adlandırılan uygulamalardan kaynaklanan bu farklara aşağıda değineceğiz. Kayıt yöntemindeki bu farklılık, bütçe gelir-giderleri ile hazine nakit gerçekleştirmeleri tablosunda yer alan gelir-gider kalemleri arasında farklılığa neden olmaktadır.

Hazine nakit gerçekleştirmelerinin 2015 ve 2016 yıllarının Mayıs ayı değerlerine örnek olarak Tablo 7.7'de yer verilmektedir.

Tablo, nakit dengesi ve finansman olmak üzere iki bölümden oluşur. İlk bölümde gelir ve giderler sonucu oluşan aylık nakit fazlası ya da nakit ihtiyacı ortaya konulurken, ikinci bölümde

**TABLO 7.7**  
2015 ve 2016 Yılları Mayıs Ayı Hazine Nakit Gerçekleştirmeleri (milyon TL)

	Mayıs 2015	Mayıs 2016
1. Gelirler	42.573	50.437
2. Giderler	37.294	46.510
a. Faiz dışı giderler	33.777	41.688
b. Faiz ödemeleri	3.517	4.822
3. Faiz dışı denge (1-a)	8.796	8.749
4. Özelleştirme ve fon gelirleri	95	82
5. Nakit dengesi (1+4-2)	5.375	4.009
6. Finansman (7+8+9+10+11)	-5.375	-4.009
7. Borçlanma (net)	210	6.797
Dış borçlanma (net)	-335	3.882
Kullanım	-	4.210
Ödeme	335	328
İç borçlanma (net)	545	2.914
Kullanım	9.795	5.965
Ödeme	9.250	3.050
8. Özelleştirme geliri	-	-
9. TMSF'den aktarımlar	1	-
10. Devirli - garantili borç geri dönüşleri	55	689
11. Banka kullanımı	-5.641	-11.495
12. Kur farkları	-68	781
13. Kasa/Banka net (11-12)	-5.573	-12.275

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

<sup>39</sup> Hazine'nin gelir kalemleri arasında, merkezî yönetim kapsamındaki bütçe gelirlerinin yanı sıra temettü, hazine payı vb. adları altında tahsil edilen diğer bazı gelir kalemleri de yer alır. Ancak bunlar düşük tutarlardır.

nakit fazlasının nasıl değerlendirildiği ya da nakit açığının nasıl finanse edildiğine yer verilir. Nakit girişinin nakit çıkışını aşması halinde bu nakit fazlasıyla mevcut borç stoku azaltılabileceği gibi nakit fazlasının banka hesaplarında tutulması da uygulanabilecek bir diğer seçenektir. Benzer şekilde nakit açığı, ya ilave borçlanmayla ya da bankadaki mevcut nakit ile karşılanır. Tanım itibarıyla nakit dengesi ve finansman dengesi birbirine eşit olacağından, ödemeler dengesi tablosundaki gibi, hazine nakit gerçekleştirmeleri tablosunun da bu iki bacağı her zaman dengededir.

Tabloda 1. *Gelirler* kalemi merkezî yönetim bütçe gelirlerinden Hazine'ye intikal eden miktarı, 2. *Giderler* kalemi ise merkezî yönetim bütçesindeki giderler karşılığında Hazine'nin fiilen yaptığı ödemeleri göstermektedir. Hazine nakit gerçekleştirmelerindeki gelir ve giderler, çeşitli nedenlerle aylık bütçe gerçekleştirmelerindeki gelir ve giderlerden farklılık gösterir.

Gelirler tarafında iki gösterge arasındaki fark büyük oranda, vergi ve benzeri tahsilatların Hazine hesaplarında geç görünmesinden kaynaklanmaktadır. Bütçe geliri tahsil edilmiş olsa bile böyle bir durumda, Hazine hesaplarına nakit girişi izleyen aya sarkabilmekte ve iki gösterge arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Bütçe gerçekleştirmelerinde yer alan giderler ile hazine nakit gerçekleştirmelerinde yer alan giderler arasındaki fark ise

- bütçe emanetleri ve
- ödenmiş avanslardan

kaynaklanır. Bütçe emanetleri, kamunun borcu olarak tahakkuk etmiş ve ödeme emrine bağlanmış, ancak hak sahibine henüz ödenmemiş paraları, avanslar ise karşılığında henüz mal ve hizmet alınmamış olmasına rağmen yapılmış ödemeleri ifade eder. Bütçede bir gider olarak yer alan bütçe emanetleri, Hazine'den herhangi bir nakit çıkışı olmadığından hazine nakit gerçekleştirmelerinde yer almaz. Buna göre bütçede giderler, hazine nakit gerçekleştirmelerine oranla, bütçe emanetleri miktarı kadar daha yüksek görünecektir. Ödenmiş avanslar ise tam aksine bütçede yer almamasına rağmen, fiili bir nakit çıkışı olarak hazine nakit gerçekleştirmeleri tablosunda gider olarak görünür. Dönem içinde ne kadar avans ödenmişse, hazine nakit gerçekleştirmeleri, bütçeye nazaran o miktarda yüksek gerçekleşecektir. Netice olarak Hazine hesaplarındaki giderler, bütçe giderlerine ödenmiş avansların eklenmesi ve bundan bütçe emanetlerinin çıkarılmasıyla bulunabilir.

Giderler kalemi *a. Faiz Dışı Giderler* ve *b. Faiz Ödemeleri* olmak üzere iki başlık altında izlenmekte, böylece faiz ödemeleri göz ardı edildiğinde oluşan nakit dengesine de tablodan ulaşılabilmektedir. (3. *Faiz Dışı Denge* kalemi, 1. Gelirler ve a. Faiz Dışı Giderler kalemlerinin farkını verir.)

4. *Özelleştirme ve Fon Gelirleri* kalemi, Özelleştirme İdaresi ve İşsizlik Fonu'ndan Hazine'ye aktarılan tutarları gösterir. Özelleştirme, piyasada rekabetin teşvik edilmesi ve bütçe üzerindeki finansman yükünün azaltılması amacıyla kamu sektörüne ait iktisadi kurumların özel sektöre devredilerek devletin kontrolü altındaki faaliyetlerin azaltılması olarak tanımlanabilir. Devle-

tin ekonomideki sınai ve ticari faaliyetlerinin en aza indirilmesinin hem hizmet kalitesinin artması hem de artacak verimliliğe bağlı olarak üretim ve istihdamı olumlu etkileyeceği görüşü, 80'li yıllardan sonra özelleştirmeyi bir hedef olarak ülkenin iktisadi gündemine sokmuş, özelleştirmeden elde edilecek gelir, kamunun borç yükünü azaltmakta kullanılabilecek bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır.

1 ve 4 numaralı gelir kalemlerinin toplamından 2 numaralı gider kaleminin düşülmesiyle 5. *Nakit Dengesi* kalemine ulaşılmaktadır. Nakit dengesinin pozitif olması o ay toplamda nakit fazlası elde edildiğini, bu kalemin negatif olması ise nakit açığı bulunduğunu gösterir.

Nakit açığının nasıl finanse edildiği ya da nakit fazlasının nasıl değerlendirildiği ise tablounun ikinci bölümünde yer alan 6. *Finansman* kalemi altında özetlenmektedir. Kaynak harcama denkleğinin zorunlu bir sonucu olarak, 6. Finansman ve 5. Nakit Dengesi kalemlerinin toplamı sıfır değerini verir.

7. *Borçlanma* kalemi dönem içinde gerçekleştirilen net borçlanmayı gösterir. Net borçlanma tutarı dış borçlanma ve iç borçlanma ayrımında izlenebildiği gibi, ay içindeki kullanım ve ödeme tutarları da tabloda ayrıca yer almaktadır. Borçlanma kaleminin pozitif olması net borçlanma yapıldığı, negatif olması ise geri ödenen borç tutarının alınan borç tutarını aştığı anlamına gelir.

8. *Özelleştirme Geliri* kalemi Hazine'ye gelir olarak aktarılan tutarı değil, Özelleştirme İdaresi'nce borç servisinde kullanılmak amacıyla Hazine'ye aktarılan nakit miktarını göstermektedir, bu sebeple de gelir-gideri gösteren birinci bölüm yerine, finansmanı gösteren ikinci bölümde yer almaktadır.<sup>40</sup>

9. *TMSF'den Aktarımlar* kalemi 4749 sayılı Kanun'un geçici 17. maddesine istinaden, faaliyet izni kaldırılan veya yönetimi ve denetimi TMSF'ye devredilen bankaların her türlü mal, hak ve alacaklarından elde edilen nakdi gelirlerinden Hazine'ye aktarılan nakit fazlasını içerir.

10. *Devirli-Garantili Borç Geri Dönüşleri* kalemi kullandırılan dış borçlardan ve Hazine garantisi verilen kuruluşların borçlarına ilişkin yapılan üstlenimlerden doğan alacaklardan gerçekleşen dönüşleri ifade etmektedir.

11. *Banka Kullanımı* başlığı, ay içinde Hazine'nin banka hesaplarındaki değişimi vermekte, diğer bir ifadeyle ihtiyaç duyulan finansmanın ne kadarının bankalardaki mevcut nakit ile karşılandığını göstermektedir. Bu kalemin pozitif olması banka mevcudunun azaldığı, negatif olması ise banka mevcudunun arttığı anlamına gelir.

12. *Kur Farkları* kaleminde, döviz cinsi nakdin güncel kur ile TL'ye çevrilmesi sonucu oluşan kambiyo kârı ya da zararı gösterilmektedir. Hazine'nin nakdinin bir kısmı döviz cinsi varlıklardan oluştuğundan, döviz kuru artarsa, Hazine'nin döviz cinsi mevduatının TL karşılığı da artmaktadır. Bu kalemin pozitif olması kambiyo kârı elde edildiği, negatif olması ise kambiyo zararı oluştuğu anlamına gelir.

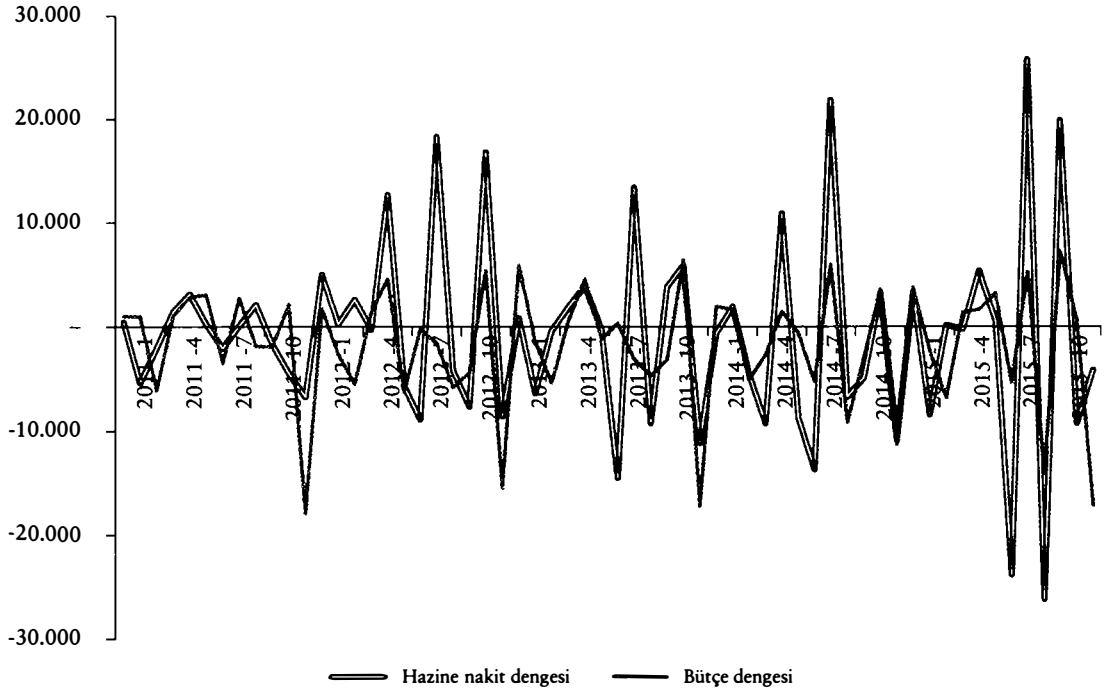
40 6338 sayılı kanunla Özelleştirme Fonu'nun nakit fazlasının Hazine'ye gelir kaydedileceği hükmü getirildiğinden bu fondan Hazine'ye aktarılan kaynağın tamamı 4. *Özelleştirme ve Fon Gelirleri* kaleminde gösterilmekte ve 8. *Özelleştirme Geliri* kalemi kullanılmamaktadır.

Banka Kullanımı kaleminden Kur Farkları kaleminin çıkarılması ile elde edilen 13. *Kasal Banka Net* kalemi ise, kambiyo kârları da dâhil olmak üzere banka mevcudundaki net değişimi vermektedir.

Bütçe gerçekleştirmeleri kamu gelir-giderlerinin kaydı boyutunu ifade ederken, hazine nakit gerçekleştirmeleri devlet kasasına fiili nakit giriş-çıkışlarını göstermekte, böylece bu iki tablo aynı bütünün iki farklı açıdan görünüşünü yansıtmaktadır. Bu anlamda iki tablonun birlikte ele alınması, kamu dengesinin daha anlamlı bir bütün içinde değerlendirilmesine imkân sağlar. Öte yandan hazine nakit gerçekleştirmeleri daha erken tarihte açıklandığından, daha geç açıklanan merkezî yönetim bütçe gerçekleştirmeleri için kamuoyuna bir ön bilgi sunmaktadır.

İki gösterge arasındaki ilişkiyi değerlendirmek üzere, 2011-2015 dönemi için aylık nakit dengesi ile bütçe dengesi Grafik 7.8'de karşılaştırılmaktadır. Grafikten görüleceği üzere, iki seri genelde uyumlu hareket etmekte, bununla birlikte bazı aylarda iki gösterge arasında önemli farklılıklar da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin 2011 Aralık ayında hazine nakit dengesi 6,8 milyar TL açık verirken aynı ayda merkezî yönetim bütçesi, bu değerın çok üzerinde, 17,9 milyar TL açık

**GRAFİK 7.8**  
Aylara Göre Merkezî Yönetim Bütçe Dengesi ve Hazine Nakit Dengesi (milyon TL)



vermiştir. Buna karşın bir ay önce, 2011 yılı Kasım ayında nakit dengesi 4,5 milyar TL açık verirken, bütçe 2,1 milyar TL fazla vermiştir. Buradan Kasım ayında, nakit dengesine oranla bütçe gerçekleşmesinde gözlenen pozitif görünümün, Aralık ayındaki yüksek bütçe açığı ile dengelendiği anlaşılmaktadır.

### **Bütçe Dışı Kamu Kesimi**

Bütçe kapsamındaki kamu idareleri devletin temel fonksiyonlarını ifa etmenin yanında hacimsel olarak da kamu ekonomisi içinde büyük ağırlığa sahiptir. Bununla birlikte bütçe dışı devlet kuruluşlarının yer almadığı bir tablo, devletin ekonomi içindeki yerini değerlendirmekte eksik kalacaktır.

Şekil 7.1’de yer alan yapılar içerisinde, merkezî yönetimin dışında kalan mahallî idareler, bütçe dışı fonlar, sosyal güvenlik kurumları, işsizlik sigortası, döner sermayeli kuruluşlar ve kamu iktisadi teşebbüslerinin gelir gider dengeleri, ilgili kuruluşlar tarafından ayrıca yayımlanmaktadır.

### ***Mahallî İdareler***

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda mahallî idareler “yetkileri belirli bir coğrafi alan ve hizmetlerle sınırlı olarak kamusal faaliyet gösteren belediye, il özel idaresi ile bunlara bağlı veya bunların kurdukları veya üye oldukları birlik ve idareler” olarak tanımlanmaktadır. Yerel seviyede ihtiyaçları karşılamak üzere teşkilatlanmış olan bu kuruluşların karar organları doğrudan bölge sakinlerince seçilir. Bu kapsamdaki idareler olarak belediyeler, il özel idareleri, mahallî idare birlikleri ve belediyeye bağlı idareler şeklinde sıralanabilir. Kendi gelir kaynakları sınırlı olan mahallî idareler, giderlerini büyük ölçüde merkezî yönetimden aldıkları Hazine yardımı ile finanse ederler.

Mahallî idarelerin konsolide gelir ve giderleri üçer aylık dönemlerle Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmaktadır. Bütçe gerçekleştirmelerinde olduğu gibi gelirler fonksiyonel sınıflamaya göre, giderler ise hem fonksiyonel hem de ekonomik sınıflamaya göre derlenmektedir. Gelir ve gider alt başlıklarının içerikleri, yukarıda bütçe ile ilgili yapılan açıklamalarla örtüşmektedir.

Türkiye’de 2015 yılı için fonksiyonel sınıflamaya göre mahallî idarelerin konsolide gelir ve giderleri Tablo 7.8’de yer almaktadır. Merkezî yönetimin aksine vergi gelirleri, mahallî idare gelirlerinin yalnız küçük bir kısmını teşkil eder. (2015 yılı için yaklaşık % 11) Mahallî yönetimlerin gelirleri ağırlıklı olarak, ulaşım ve su dağıtım gibi verdikleri hizmetler karşılığında elde ettikleri gelirlerle Hazine yardımlarına dayanmaktadır. Mahallî idare harcamalarının büyük kısmı ise personel giderleri ve mal ve hizmet alımları gibi cari giderlerden oluşur. Yine gider kısmında da merkezî yönetimin aksine transfer giderleri mahallî idarelerin bütçesinde küçük bir yer teşkil eder. Bu gider yapısı, kamuoyunda yerleşmiş, mahallî idarelerin hizmet odaklı, hizmet götürmek üzere teşkilatlanmış kuruluşlar olduğu algısıyla örtüşmektedir.



**TABLO 7.8**  
**Fonksiyonel Sınıflamaya Göre 2015 Yılı Mahalli İdarelerin Konsolide Bütçe Gerçekleşmeleri (bin TL)**

<b>Harcamalar</b>	<b>99.659.563</b>
Personel giderleri	14.662.312
Sosyal Güvenlik Kurumu devlet primi	2.346.144
Mal ve hizmet alımları	41.385.763
Faiz harcamaları	1.891.915
Cari transferler	3.301.240
Sermaye giderleri	32.797.067
Sermaye transferleri	964.298
Borç verme	2.310.824
<b>Gelirler</b>	<b>97.706.380</b>
Vergi gelirleri	10.852.895
Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri	20.876.251
Alınan bağış ve yardımlar ile özel gelirler	7.979.434
Faizler, paylar ve cezalar	52.775.898
Sermaye gelirleri	4.962.746
Alacaklardan tahsilatlar	259.156
<b>Bütçe dengesi</b>	<b>-1.953.183</b>

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü.

### ***Döner Sermayeli Kuruluşlar***

Merkezî yönetim bütçesine dâhil olmayan kamu kuruluşlarının diğer bir örneğini döner sermayeli kuruluşlar oluşturur. Döner sermayeli kuruluşlar sanayi, ticaret ve diğer hizmet faaliyetleri sonucu elde ettiği gelirleri, yine bu üretim ve hizmet faaliyetleri için kullanmasına izin verilmiş, ilk sermayesi kamu kesimince sağlanan, genel ve özel bütçeli idarelere bağlı kurumlardır. Merkezî yönetimden aldıkları ödeneği kendi amaçlarıyla ilgili faaliyetlerde kullanarak mal ve hizmet üretimi yapan bu kuruluşlar, elde edilen hâsıladan giderlerin düşülmesiyle oluşan kârı, başlangıç ödeneğini aldıkları bakanlık bütçesine iade ederler.<sup>41</sup> Devlet hastaneleri bünyesinde kurulan döner sermayeli işletmeler, bu kuruluşlara örnek olarak gösterilebilir.

Döner sermayeli kuruluşların faaliyet sonuçları yıllık olarak Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmaktadır. Yakın geçmişte döner sermayelerin toplam gelir ve giderlerinin birbirine yakın seyretmekte olduğu ve bu kuruluşlar kaynaklı bir kamu açığının söz konusu olmadığı gözlemlenmektedir. Bu kurumların toplam giderlerinin GSYH'ya oranının % 2, bütçe giderlerine oranının ise yaklaşık % 8 olduğunu belirtmek, bu kuruluşların genel ekonomi ve kamu kesimi içerisindeki büyüklüğü hakkında bir fikir verecektir.

### ***Bütçe Dışı Fonlar***

Katı bütçeleme ilkelerinden ve mevzuat hükümlerinden kaçınarak, hizmet sunumunda hızlı karar alınmasını sağlamak üzere kurulmuş olan fonlar, bazı kamu kaynaklarının belirli bir ama-

cın gerçekleşmesi için ayrılmasıyla oluşturulmuş mali yapıları ifade eder. Fona tahsis edilmiş kamu gelirlerinin bütçeye girmeden fona aktarılması ve harcamaların bütçeleme sürecinin dışında gerçekleşmesi bürokratik süreci kısaltır. Bununla birlikte fonların varlığı, bütçelemenin genellik ve birlik ilkelerine aykırılık teşkil ettiğinden sık sık eleştiri konusu olmuştur.

1980'lerde sayısı hızla artan fonlar, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında tasfiye edilerek, bunların gelir ve giderleri büyük oranda tekrar merkezî bütçeye dâhil edilmiştir. 2017 itibarıyla; Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Destekleme Fonu, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Özelleştirme Fonu ve Başbakanlık Tanıtma Fonu olmak üzere beş bütçe dışı fon faaliyetini devam ettirmektedir.<sup>42</sup>

Bütçe dışı fonların gelir ve giderleri ile mali varlık ve yükümlülükleri Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından aylık olarak yayımlanmaktadır.

### *Sosyal Güvenlik Kurumları*

Sosyal güvenlik kurumları, geliri veya kazancı azalmış kişilerin, yaşama ve geçinme ihtiyaçlarını karşılamak ya da belirli sosyal risklerin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkacak zararların, maliyetlerin veya gelir kayıplarının kısmen veya bütünüyle telafisine yönelik ekonomik güvenceler sağlamak üzere kanunla kurulmuş kamu idareleridir.

Türkiye'de sosyal sigorta sisteminin üç ana kuruluşu olan Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü ve Bağ-Kur Genel Müdürlüğü 2005 yılında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) adı altında birleştirilmiştir. SGK'nın temel gelir kaynaklarını katılımcıların ödediği primler, katılımcıların çalıştığı kurum ve kuruluşlarca ödenen primler ve kurumun sahip olduğu varlıkların işletilmesi ile elde edilen gelirler oluştururken emekli ve yakınlarına ödenen emekli, dul ve yetim aylıkları ile sağlık ve tedavi hizmetlerine yönelik harcamalar, kurumun başlıca gider kalemlerini meydana getirmektedir. Gelirlerin giderleri karşılamaması halinde aradaki açık, merkezî yönetim bütçesine konulan ödeneklerle, Hazine tarafından karşılanır. SGK'nın mali istatistikleri yine bu kurum tarafından aylık olarak açıklanmaktadır.

### *İşsizlik Sigortası Fonu*

İşsizlik sigortası, işini kaybeden çalışanlara geçici bir gelir temin ederek, bu kişilerin işsiz kaldıkları süreyi en az zorlukla atlatmalarına yardımcı olmak üzere uygulanan sosyal bir sigortadır. Sistem, çalışanlardan kesilen primler ve devlet katkısıyla oluşturulan fondan, kendi hatası ve arzusu dışında işsiz kalanlara belirli bir süre ödeme yapılması esasına dayanmaktadır.

Kurulduğu günden bu yana İşsizlik Sigortası Fonu'nun gelirleri giderlerinin üzerinde gerçekleşmiş, bunun sonucunda da fon varlığı hızla büyüyerek 2016 yılında 100 milyar TL düzeyine yaklaşmıştır. Bu miktarın büyük kısmı kamu borçlanma senetlerine yatırılmakta ve böylece fon varlığı kamu finansmanına da yardımcı bir kaynak olarak kullanılmaktadır.

<sup>42</sup> İşsizlik Sigortası Fonu diğer fon hesaplarından ayrı olarak izlenmektedir.

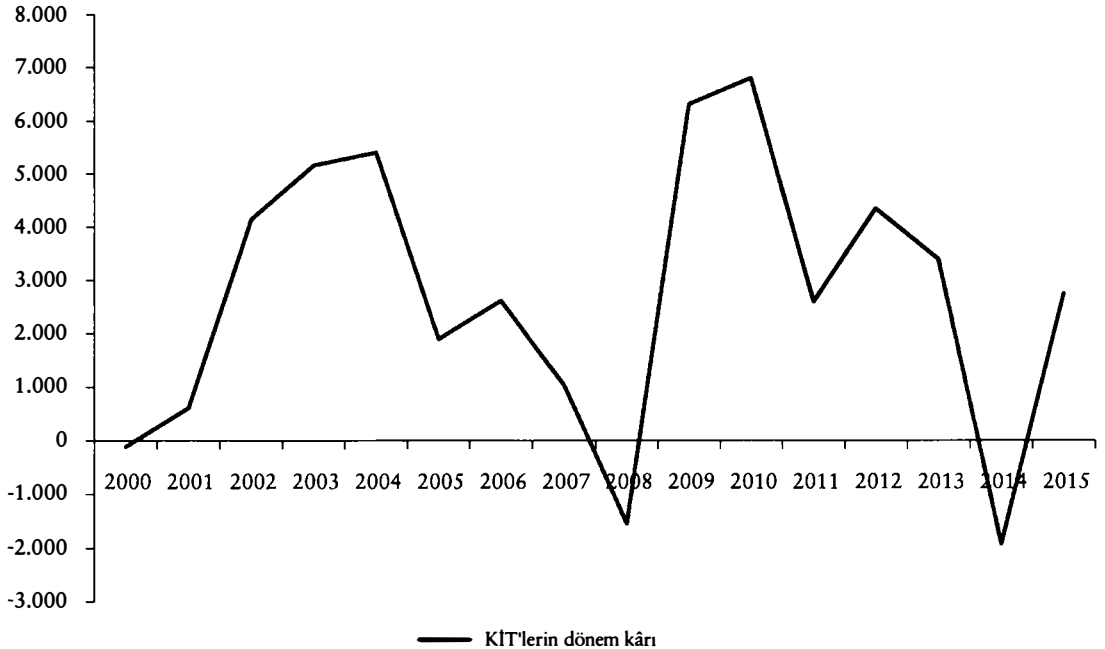
### *Kamu İktisadi Teşebbüsleri*

Kamu iktisadi teşebbüsleri, mal ve hizmet üretmek amacıyla kurulan ve sermayesinin en az yarısından fazlası merkezî idare tarafından karşılanan kuruluşlardır.<sup>43</sup>

Türkiye’de kamu iktisadi teşebbüslerinin konsolide bilançosu ve gelir tablosu, bu kuruluşların sermayedarlık haklarının temsilcisi olan Hazine Müsteşarlığı tarafından yayımlanmaktadır. 2000 yılından günümüze kamu iktisadi teşebbüslerinin toplam dönem kârları **Grafik 7.9**’da verilmektedir. Grafiğe göre 2000, 2008 ve 2014 yılları hariç olmak üzere kamu iktisadi teşebbüslerinin toplamda kârda olduğu görülmektedir.

Kamu iktisadi teşebbüsleri üretim faaliyetinin çeşidine, pazarın durumuna, ortaklık ve hukuki yapısına göre tamamen farklı nitelikler sergileyen kuruluşlardır. Bu şirketlere yönelik analizlerde, bu kuruluşların kendilerine has özelliklerinin de dikkate alınması gerektiği unutulmalıdır.<sup>44</sup>

**GRAFİK 7.9**  
Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Dönem Kârları (milyon TL)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

<sup>43</sup> Kepenek (1990), s. 9-11.

<sup>44</sup> KİT'lerin güncel listesine <http://ekutup.dpt.gov.tr/kit/kilcim/mevzuat/kit-list.html> sayfasından ulaşılabilir.

## Toplam Kamu Kesimi Göstergeleri

Kamu gelir ve giderlerinin aylık olarak izlenebileceği, kamu kesiminin ekonomiye müdahalesi ve maliye politikası uygulamaları için takip edilecek birincil kaynak merkezî yönetim bütçesidir. Ancak yukarıda *Bütçe Dışı Kamu Kesimi* başlığında incelenen kamu kuruluşları merkezi bütçeye dâhil olmadığından, bütçe dışında, kamu kesiminin özel kesimle ilişkisini bütüncül bir bakış açısıyla özetleyen göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. Kalkınma Bakanlığı tarafından yıllık olarak hazırlanan “kamu kesimi genel dengesi” ve “devlet genel dengesi” tabloları, merkezî yönetim dışındaki diğer kamu birimleri de dâhil olmak üzere devletin iktisadi uygulamalarını bir bütün olarak yansıtarak bu ihtiyacı karşılamaktadır.

Kamu kuruluşları bazı işlemlerini kendi aralarında gerçekleştirdiklerinden, her bir kamu kuruluşunun gelir ve giderlerinin alt alta toplanması ile kamu kesiminin genel tablosuna ulaşılamaz. Örneğin Hazine'nin belediyelere yaptığı transfer ödemeleri merkezî yönetim bütçesinde gider, ilgili belediye bütçesinde ise gelir olarak görünür. Halbuki kamunun kendi içinde gerçekleştirdiği bu işlem toplam kamu kesimi için bir gelir ya da gider olarak değerlendirilemez. Kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından ödenen vergiler, kamunun kendi içinde yaptığı işlemler için bir diğer örnektir. Bu tür bir işlem devlet açısından, bir cepteki paranın diğer cebe aktarılmasından farklı değildir.

Hem kamu kesimi genel dengesi hem de devlet genel dengesi tabloları, devlet kuruluşlarının kendi aralarında gerçekleştirdikleri işlemleri netleştirerek, devletin bir bütün olarak özel sektörle iktisadi ilişkilerini özetleyen göstergelerdir. Bu iki tablonun hesaplanmasında, kamu gelirleri sadece tahsilatı yapan birimin hesabında gelir olarak, kamu giderleri de sadece nihai olarak harcama yapan birimin hesabında gider olarak gösterilir.

Kamu kesimi genel dengesi ile genel devlet dengesi arasındaki temel fark ise, kamu kesimi genel dengesi tablosunda, genel devlet dengesinin aksine, piyasaya yönelik mal ve hizmet üreten KİT'lerin kamu ekonomisinin bir parçası olarak kabul edilmesidir. Kamu kesimi genel dengesi tablosunda merkezî yönetim ve yerel yönetimlere ait iktisadi işletmeler de kamunun bir parçası iken genel devlet dengesi tablosunda merkezî yönetim ve yerel yönetimlere ait iktisadi işletmeler kamu ekonomisi dışında kabul edilir. Diğer bir ifadeyle kamu kesimi genel dengesi tablosu kamu ekonomisinin sınırlarını mülkiyet üzerinden tanımlarken, genel devlet dengesi tablosu yalnız kamu malı üretmek üzere faaliyet gösteren kuruluşları kamu kesimi tanımına dâhil etmektedir.

### *Kamu Kesimi Genel Dengesi*

Ülkemizde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1975 yılında yayımlanmaya başlanan kamu kesimi genel dengesi, merkezî bütçe kapsamındaki kuruluşlar dışında mahallî idareler, sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar, döner sermayeli işletmeler, İşsizlik Sigortası Fonu ve KİT'lerin bir bütün olarak kamu dışı kesim ile yaptığı işlemlerin özeti sunar. Günümüzde Kalkınma Bakanlığı bünyesinde yıllık olarak hazırlanan bu gösterge, bir yıllık dönem içinde bir bütün olarak ka-

munun gelir, gider, tasarruf ve yatırımları ile gelir-gider farkının hangi kaynaktan finanse edildiğini göstermektedir.

Kamu kesimi genel dengesi tablosunun alt kalemleri ile 2014 ve 2015 yıllarına ait verilere Tablo 7.9'da yer verilmektedir. Tabloda kamunun kamu dışı sektörden elde ettiği tahsilatlar pozitif, kamunun kamu dışına yaptığı ödemeler ise negatif işaretli olarak gösterilmektedir.

**TABLO 7.9**  
**Kamu Kesimi Genel Dengesi (cari fiyatlarla milyon TL)**

	2014	2015
1. Vergiler	348.823	403.125
a. Vasıtasız	105.145	117.726
b. Vasıtalı	243.678	285.400
2. Vergi dışı normal gelirler	32.377	42.413
3. Faktör gelirleri	55.772	69.104
4. Fonlar	-21.194	-16.277
5. Cari transferler	-152.361	-176.368
I. Kamu harcanabilir geliri	263.418	321.997
II. Cari giderler	-208.938	-236.107
III. Kamu tasarrufu	54.480	85.891
IV. Yatırımlar	-76.506	-95.424
a. Sabit sermaye	-80.433	-93.637
b. Stok değişmesi	3.927	-1.787
V. Tasarruf-yatırım farkı	-22.026	-9.534
VI. Sermaye transferleri	12.647	11.007
1. Servet vergileri	12.285	14.667
2. Diğer transferler	3.237	-2.224
3. Kamulaştırma ve s. değer artışı	-2.874	-1.436
VII. Kasa-banka/Borçlanma	9.379	-1.473
1. Kasa-banka değişimi	2.564	-12.861
2. Dış borçlanma (net)	6.406	2.494
- Dış borç ödemesi	-18.460	-15.172
- Dış borç kullanımı	24.867	17.667
3. İç borç/alacak (net)	1.837	9.566
4. Stok Değişim Fonu	-1.429	-673
VIII. Finansman gereği	0	0
Borçlanma gereği (net)	10.807	-800

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı.

Tabloyu oluşturan kalemlerin içerikleri ve iktisadi anlamları şöyle özetlenebilir:

1. *Vergiler* kalemi servet üzerinden alınan vergiler hariç olmak üzere, kamunun kamu dışı kesimden tahsil ettiği toplam vergi miktarını gösterir.<sup>45</sup>

<sup>45</sup> Servet üzerinden alınan vergiler tabloda VI. *Sermaye Transferleri* başlığı altında gösteriliyor.

## ÇERÇEVE 7.1

### Vergi Yükü

Vergi ödemek, mükellefin gelirini ya da servetini azaltıcı etki yarattığından kişiler ve toplum üzerinde bir külfet olarak görülür. Bu külfetin ifadesi ve ölçümlenebilmesi için ise vergi yükü kavramı geliştirilmiştir.

Vergi yükünün sayısal büyüklüğünün belirlenmesinde kişisel vergi yükü ve toplumsal vergi yükü olmak üzere iki farklı tanım kullanılmaktadır.

Her bir vergi mükellefi için, ödediği verginin kendi gelirine oranı, o kişinin kişisel vergi yükünü ifade eder. Örnek olarak belirli bir dönemde 100 birim gelir elde eden ve 20 birim vergi ödeyen bir kişinin vergi yükü % 20 olarak hesaplanır.

Kişisel vergi yükünün yaygın kullanımının önündeki en büyük engel hesaplanmasındaki zorluktan kaynaklanır. Anket yoluyla kişilerin gelirleri üzerinden alınan vergilerin miktarına ulaşılabilsede, kişilerin dolaylı vergi olarak ödediği miktarın ölçülmesi çok daha zordur. Halbuki özellikle dar gelirli kesim için, dolaylı vergiler önemli bir gider kalemi teşkil eder.<sup>1</sup>

Maliyeciler ve iktisatçılarca daha sık kullanılan vergi yükü tanımı ise toplumsal vergi yüküdür. Toplumsal vergi yükü, kamunun özel sektörden elde ettiği toplam vergi gelirinin milli gelire oranı olarak tanımlanabilir. Bu oranın hesaplanmasında vergi gelirlerinin yanı sıra, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan zorunlu ödemeler gibi zorunlu olarak tahsil edilen diğer bazı gelirler de vergi geliri kapsamında değerlendirilmektedir.<sup>2</sup>

Kamu kesimi genel dengesi tablosundaki 1. *Vergiler*, 2. *Vergi Dışı Normal Gelirler*, 3. *Faktör Gelirleri* ve VI.1. *Servet Vergileri* kalemlerinin toplamını vergi tahsilatı olarak alırsak Türkiye’de vergi yükü 2015 yılı için yaklaşık % 27,1 olmaktadır.<sup>3</sup> 2013 yılı için OECD vergi yükü ortalamasının % 34,2 olduğu düşünüldüğünde Türkiye’deki vergi yükünün yüksek gelirli ülkelere göre düşük kaldığı ileri sürülebilir.<sup>4</sup>

Vergi yükü kavramına ilişkin kullanılan bir diğer ölçü ise safi vergi yüküdür. Safi vergi yükü, vergi ve vergiye benzer kamu gelirlerinden transfer harcamalarının çıkarılmasıyla ulaşılan tutarın GSYH’ya oranını ifade eder. Devlet vergi yoluyla elde ettiği gelirlerin bir kısmını transfer harcaması olarak toplumun diğer kesimlerine iade eder. Vergiler nasıl kullanılabilir; kişisel geliri düşürüyorsa, bu tür transfer ödemeleri de harcanabilir geliri artırmaktadır. Devletin toplam vergi gelirinden transfer ödemeleri düşüldüğünde (kamu kesimi genel dengesi tablosundaki cari transferler ve fonlar kalemleri), 2015 yılı için safi vergi yükünün % 17,2 olduğu görülmektedir.

- 1 OECD tarafından belli başlı ülkeler için, maaş geliri elde edenlerin vergi yükü, vergi oranları dikkate alınarak hesaplanmaktadır (bkz. OECD Tax Database – [http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=TABLE\\_I6](http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=TABLE_I6)). Ancak dolaylı vergileri içermeyen bu gösterge kişisel vergi yükü tanımıyla tam olarak örtüşmemektedir.
- 2 Hazine Müsteşarlığı (1997), s. 25-26.
- 3 Vergi yükünün ülkelerarası karşılaştırmasında, hangi kamu gelirlerinin vergi olarak nitelendiği önemli farklar yaratabilmektedir. Örneğin sosyal sigorta ödemelerinin merkezi devletin sorumluluğunda olduğu ve sosyal sigorta primlerinin vergi olarak kabul edildiği bir ülkede toplam vergilerin GSYH’ya oranı, bu primlerin özerk kuruluşlarca tahsil edildiği ülkelere göre yüksek görünecektir (bkz. Türk (2009), s. 69-77).
- 4 Vergi yükü karşılaştırmaları için bkz. <http://www.oecd.org/newsroom/taxrevenuesfallinoecdcountries.htm>

1. Vergiler kalemi *A. Vasıtasız* ve *B. Vasıtalı* olmak üzere iki alt başlıkta izlenmektedir. Bütçe bahsinde de belirtildiği üzere vasıtasız (dolaysız) vergiler doğrudan gelir üzerinden alınan vergileri kapsarken vasıtalı (dolaylı) vergiler, yapılan herhangi bir işleme bağlı olarak tahsil edilen KDV, ÖTV, BSMV gibi vergilerden oluşur.

2. *Vergi Dışı Normal Gelirler* kalemi, vergiler ve faktör gelirleri dışında, kamu kurumlarınınca gerçekleştirilen çeşitli tahsilatları içerir. Genelde kamu dışında verilemeyecek hizmetlerin karşılığı olarak tahsil edilen tutarlardan oluştuğu dikkate alındığında, vergi dışı olarak adlandırılmasına karşın, bu kalem altında gösterilen gelirlerin de aslında bir tür vergi niteliği taşıdığı söylenebilir.

3. *Faktör Gelirleri* kalemi; işletme kârı, faiz, kira gibi, sermaye ve girişimcilik gücüyle elde edilen vergi dışı gelirleri içerir. Faktör gelirlerinin kamu kesimi cari gelirleri içindeki payı, kamunun piyasa içindeki varlığının da bir göstergesidir.

Kamunun net transfer harcamaları ise *Fonlar ve Cari Transferler* olmak üzere iki kalem altında sınıflandırılmaktadır. Bu iki kalemin tabloda negatif işaretli olması, kamudan özel sektöre gelir transferi yapıldığını göstermektedir.

4. *Fonlar* kalemi sosyal güvenlik kuruluşlarının kamu kesimi dışından elde ettiği prim tahsilatları ile sosyal güvenlik kuruluşlarınınca ödenen emekli maaşları arasındaki farkı verir.<sup>46</sup> Bu kalem kamunun net emeklilik ödemelerini ya da bir başka deyişle emeklilik kapsamında kamunun net transfer harcamalarını yansıtır.

Kamu ile özel sektör arasındaki diğer bütün gelir transferleri 5. *Cari Transferler* kalemi altında gösterilmektedir. Personel giderleri, mal ve hizmet alım giderleri ve sermaye birikimine katkı sağlayan harcamalar dışındaki bütün giderler (tarımsal destekler, hanehalkına yapılan transferler, kâr amacı olmayan kuruluşlara yapılan transferler vb.) cari transfer olarak kabul edilmektedir. Kamunun kendi arasındaki gelir transferleri ise (örneğin bütçeden SGK'ya ya da mahallî idarelere yapılan transferler) ilgili kurumların bütçelerinde görünmesine rağmen kamu kesimi genel dengesinde yer almaz.

Cari transferler kaleminde dikkatlerden kaçmaması gereken bir nokta, kamunun sosyal amaçlı ve karşılıksız ödemeleri yanında, devletin borç olarak aldığı paranın karşılığında ödenen faizlerin de bu kalem altında yer alıyor olmasıdır. Ödenen faiz hem alınan borç paranın kullanımını karşılığında katlanılan bir maliyet olmasıyla hem de diğer transfer ödemelerinin aksine gelir dağılımını olumsuz etkilemesiyle, cari transferler altında kaydedilen diğer transfer ödemelerinden ayrılır. Cari transferlerin ne oranda faiz ödemelerinden ve ne oranda gelir dağılımını düzeltme amaçlı transferlerden kaynaklandığı bilgisine ise bu tablodan ulaşılamamaktadır.<sup>47</sup>

Yukarıda sıralanan beş kalemden vergiler, vergi dışı normal gelirler ve faktör gelirleri kalemleri kamunun yalnız gelirlerini kapsarken, *Fonlar ve Cari Transferler* kalemleri, kamu ile özel sektör arasındaki gelir gider akımları arasındaki farkı verir. Dolayısıyla ilk üç kalem tanım itibarıyla her zaman pozitif değer taşıırken, transfer işlemlerini içeren *Fonlar ve Cari Transferler* kalemleri, kamunun transfer giderinin bu kapsamdaki gelirleri aşması halinde (ki gerçekleşme her zaman bu yöndedir) negatif değer alır.

Kamunun, yatırım ve harcamaya yönlendirebileceği toplam kaynak büyüklüğünü gösteren

<sup>46</sup> Buradaki fon ifadesi bütçe dışı fonlar ile karıştırılmamalıdır.

<sup>47</sup> Bu amaç için merkezî yönetim bütçesine başvurulabilir.

I. *Kamu Harcanabilir Geliri* kalemine, kamu kesiminin toplam gelirinden, net transfer harcamalarının düşülmesiyle ulaşılmaktadır:

$$\text{Kamu Harcanabilir Geliri} = \text{Vergiler} + \text{Vergi Dışı Normal Gelirler} + \text{Faktör Gelirleri} + \text{Fonlar (-)} + \text{Cari Transferler (-)}$$

Kamu tüketimini ifade eden II. *Cari Giderler* kalemi, kamu çalışanlarına yapılan ödemeler ile diğer sektörlerden mal ve hizmet alımlarına yönelik harcamalardan oluşur: Sivil amaca da hizmet eden bazı yatırımlar hariç olmak üzere tüm askeri harcamalar, hesaplamalarda cari gider olarak değerlendirilmektedir. Kamu iktisadi teşebbüsleri ile döner sermayelerin yaptığı harcamalar cari giderlerde gösterilmez. Bu kuruluşların gelir ve giderleri kendi mali tabloları içinde netleşmekte ve sonuçta ortaya çıkan kârlar *Faktör Geliri* kalemi altında izlenmektedir.<sup>48</sup>

Kamu harcanabilir geliri ile cari giderlerin farkının kamu tasarrufu olarak adlandırıldığından *Milli Gelir Göstergeleri* başlığında bahsetmiştik (bkz. Çerçeve 2.2). Kamu kesimi genel dengesinde III. *Kamu Tasarrufu* kalemi de bu tanıma göre hesaplanmaktadır:

$$\text{Kamu Tasarrufu} = \text{Kamu Harcanabilir Geliri} + \text{Cari Giderler (-)}$$

III. *Kamu Tasarrufu* kaleminin negatif olması, kamunun gelirlerinin, transfer harcamaları ve cari giderlerini karşılamaya yetmediğini gösterir.

Kamunun bir diğer gider kalemini ise yatırım harcamaları oluşturur. IV. *Yatırımlar* kalemi, kamunun sabit sermaye stokuna ilave olarak yaptığı harcamalar ile stok artışlarını içerir. Ekonominin üretim gücünü artıran proje harcamaları, yapı ve tesis inşaatları, büyük onarımlar, makine ve teçhizat alımları gibi giderler yatırım harcamaları olarak kabul edilir.<sup>49</sup>

V. *Tasarruf - Yatırım Farkı* kalemi, adından da anlaşılacağı üzere kamu tasarruflarından yatırımların düşülmesi ile elde edilir.

$$\text{Tasarruf Yatırım Farkı} = \text{Kamu Tasarrufu} + \text{Yatırımlar (-)}$$

Kamu ile özel sektör arasında gerçekleşen varlık değişimlerinin izlendiği VI. *Sermaye Transferleri* kalemi, servet vergileri, diğer transferler, kamulaştırma ve sabit kıymet artışı kalemlerini içerir.

<sup>48</sup> Kamu kesimi genel dengesindeki II. *Cari Giderler* kaleminin milli gelir içindeki *Devletin Nihai Tüketim Harcamaları* kaleminden önemli miktarda düşük olduğu görülecektir. Bu konuya *Milli Gelir Göstergeleri* bölümünde 66 no.lu dipnotta değinmiştik. GSYH hesaplamasında döner sermayelerin tüm mal ve hizmet alımları kamu harcaması sayılırken kamu kesimi genel dengesinde, bedeli daha sonra tüketiciden tahsil edilmek üzere alınan mal ve hizmetler (örneğin döner sermayelerin mal ve hizmet alımları) Kalkınma Bakanlığı tarafından kamu gideri olarak kabul edilmemektedir.

<sup>49</sup> Burada kamu kesimi genel dengesi ile milli gelir istatistikleri arasındaki bir diğer farka değinmeliyiz. Milli gelir hesaplamasında kamunun personel giderlerinin tamamı cari gider olarak kabul edilir. Kamu kesimi genel dengesinde personel giderlerinin bir kısmı, kamu kesimi sabit sermaye oluşumuna hizmet ettiği gerekçesiyle yatırım harcaması olarak hesaplamalara katılır. Bu uygulama yatırım işçiliği olarak adlandırılmaktadır.



lerinin toplamından oluşur. Servet vergileri; veraset ve intikal vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, taşıt alım vergisi gibi varlık üzerinden alınan vergileri kapsarken, diğer transferler kalemi, kamu kesimi kapsamında yer alan kuruluşların sermaye teşekkülüne katkı sağlamak üzere yaptığı transferlerden (KÖY-DES projeleri, kalkınma ajanslarına aktarılan tutarlar, TÜBİTAK'ın ar-ge destekleri gibi) oluşur. Sermaye transferleri bir gelirden çok mülkiyet değişimi olduğundan, diğer bir ifadeyle gelir artırıcı değil servet artırıcı nitelik taşıdığından, tabloda ayrı bir başlık altında sınıflandırılmaktadır. Servet vergileri yüksek miktarlara ulaşabilmekte, böylece sermaye transferleri kalemi, cari transferlerin aksine pozitif değer alabilmektedir.

*VII. Kasa-Banka / Borçlanma*, kamunun yıllık gelir ve giderleri sonucu oluşan açık ya da fazla tutarını gösteren kalemdir. Bu kalemin pozitif olması, toplam kamu sektörünün açık verdiğine işaret eder. Kamunun gelir ve giderleri arasındaki fark şu dört finansman yönteminin bir kombinasyonu ile karşılanır:

- Kasa Banka Değişimi
- Dış Borçlanma
- İç Borç / Alacak
- Stok Değişim Fonu

*Kasa Banka Değişimi* kalemi, kamunun nakit varlıklarında yıl içinde meydana gelen değişimi gösterir. Kamu açıklarının bir kısmı, devletin bankalarda bulunan nakit varlıklardan karşılanabilir. Diğer finansman yollarıyla elde edilen nakdin, toplam kamu açığını aşması halinde ise kamunun nakit varlıkları artış gösterecektir. Bu kalemin pozitif olması kamu nakit varlıklarının yıl içinde azaldığına, negatif olması ise nakit varlıklarda artışa işaret eder.

*Dış Borçlanma* kalemi, yıl içerisinde alınan yeni dış borçlar ile aynı dönemdeki dış borç anapara geri ödemelerinin farkını verir. Bu değer pozitif olması kamunun net dış borçlanma gerçekleştirdiğine, negatif olması ise kamunun net borç ödeyici durumda olduğuna işaret eder. Yıl içindeki dış borç kullanımı ile dış borç geri ödemeleri, tabloda ayrı kalemler olarak da gösterilmektedir.

İç borç yoluyla elde edilen finansman miktarını gösteren *İç Borç/Alacak* kalemi, yıl içinde gerçekleşen toplam iç borçlanma ile aynı dönemdeki iç borç anapara geri ödemelerinin farkından oluşur. Dış borçta olduğu gibi bu kalemin de değerinin pozitif olması, kamunun net iç borçlanma gerçekleştirdiğini gösterir. Tablodan 2015 yılında ilave iç ve dış borçlanmaya gidildiği, ancak alınan ilave borcun harcanmayarak nakit olarak tutulduğu anlaşılmaktadır.

*Stok Değişim Fonu* ise kamu iktisadi teşebbüsleri, mahallî idareler ve fonların stoklarında bulunan malların parasal değerindeki artış sonucu meydana gelen sermaye kazancını ifade eder. Diğer kamu kurumlarının (genel ve özel bütçeli idareler ile döner sermayeli kuruluşlar) stoklarındaki değer artışları hesaba dâhil edilmemektedir.<sup>50</sup> Stok değişim fonunun pozitif olması stok değerinin azaldığı, negatif olması ise stok değerinin arttığı anlamına gelir.

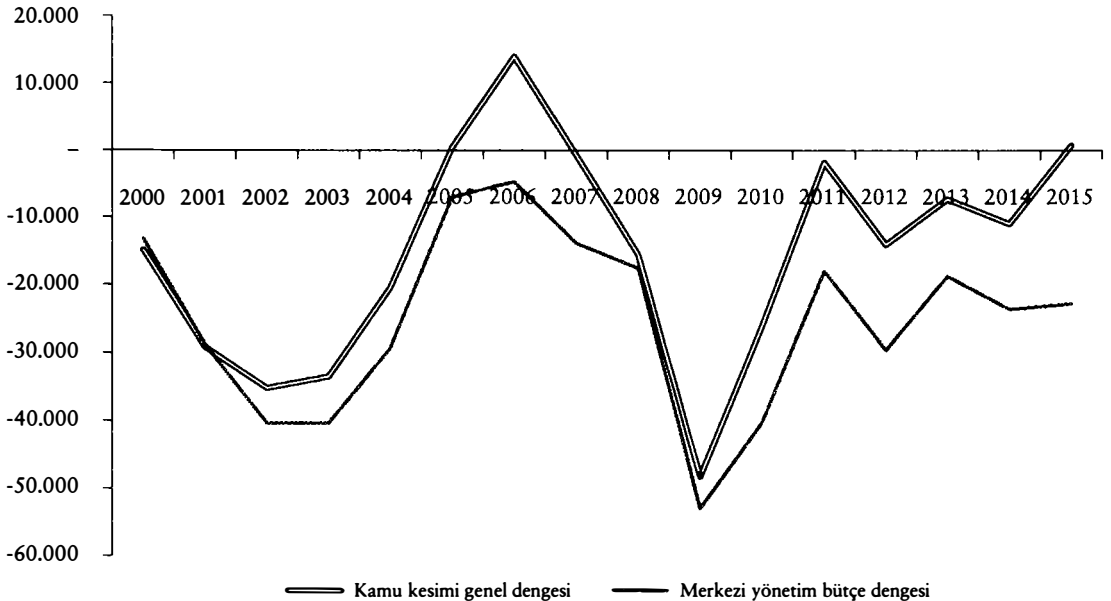
Kamu kesimi genel dengesinin sonunda, kamu ekonomisine ilişkin en önemli göstergelerden biri olan “kamu kesimi borçlanma gereği”ne ulaşılmaktadır. Kamu kesimi borçlanma gereği, kamunun bir bütün olarak gelir ve giderleri arasındaki farkı, yani devletin yıllık finansman ihtiyacını ifade eder. Tabloda kamu kesimi borçlanma gereğine, *Kasa-Banka / Borçlanma* kaleminden *Stok Değişim Fonu*’nun çıkarılmasıyla ya da *Kasa-Banka Değişimi, Dış Borçlanma (net) ve İç Borç / Alacak (net)* kalemlerinin toplanmasıyla ulaşılabilmektedir.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin pozitif olması kamu kesiminin fon açığı olduğunu gösterirken, negatif borçlanma gereği, borç geri ödemesinde kullanılabilir fon imkânına işaret eder.

Kamuda mali disiplinin ya da TCMB’nin sık kullandığı tabirle basiretli maliye politikasının bir göstergesi olarak yakından izlenen iki temel gösterge kamu kesimi borçlanma gereği ve merkezî bütçe açığıdır. Bu iki gösterge arasındaki fark, bütçe açığının yalnız merkezî yönetim gelir ve gider farkını, kamu kesimi borçlanma gereğinin ise kamu kesiminin bütününe kapsamından kaynaklanmaktadır.

2000-2015 yılları arasında yıllık bütçe dengesi ve toplam kamu kesimi açığının gelişimine **Grafik 7.10**’da yer verilmektedir. Grafikten her iki göstergenin yakından ilişkili olduğu, ancak ka-

**GRAFİK 7.10**  
Toplam Kamu Kesimi Açığı ve Merkezî Yönetim Bütçe Açığı (milyon TL)



mu kesimi borçlanma gereğinin bütçe açığına göre daha olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. Buna göre bütçe dışı kamu kesiminin açık vermediği, kamu açıklarının bütçe dâhilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.<sup>51</sup>

### *Genel Devlet Dengesi*

Kalkınma Bakanlığı tarafından, toplam kamu kesimini kapsamak üzere hazırlanan diğer bir tablo da genel devlet dengesi tablosudur. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1999 yılından beri hazırlanmakta olan genel devlet dengesinin kamu kesimi genel dengesinden farkı, devleti kamunun idare ettiği kurumlar değil, kamu malı üreten kurumlar üzerinden tanımlaması ve buna uygun olarak tablonun hazırlanmasında kamu iktisadi teşebbüsleri ile belediyelere ait işletmelerin kamu kesimi dışında kabul edilmeleridir.<sup>52</sup>

İki tablo arasındaki diğer bir fark ise sunum açısından uluslararası standartlara paralel olarak genel devlet dengesinde gayrisafilik ilkesinin esas alınması ve aşağıda daha ayrıntılı bahsedeceğimiz üzere gelir-gider kalemleri arasında herhangi bir netleştirme işlemi yapılmamasıdır.

2014 ve 2015 yıllarına ait genel devlet dengesi, Tablo 7.10'da karşılaştırmalı olarak yer almaktadır. Tablo, ilk ikisi toplam kamu gelir ve giderlerini gösteren, sonuncusu ise borçlanma gereğinin ayrıntılarını veren üç ana bölümden oluşmaktadır. Kamu kesimi genel dengesinin aksine genel devlet dengesinde hem gelirler hem de giderler pozitif işaretli olarak gösterilmekte, gelir-gider farkı ise borçlanma gereği olarak tanımlanmaktadır.

Genel devlet dengesi tablosunda kamunun toplam geliri şu beş kalem altında izlenmektedir:

- Vergiler
- Vergi Dışı Normal Gelirler
- Faktör Gelirleri
- Sosyal Fonlar
- Özelleştirme Gelirleri

*Vergiler* kalemi, merkezî yönetim ve yerel yönetimler tarafından, hem özel kuruluşlardan, hem de KİT ve diğer belediye iştirakleri gibi kamuya ait ticari kuruluşlardan alınan vergilerin toplamını verir. Kamu kesimi genel dengesindeki sunumun aksine servet vergileri de bu kalem altında sınıflandırılmaktadır.

*Vergi Dışı Normal Gelirler*, kamu kesimi genel dengesindeki muadili ile benzer tanıma sahiptir. İki tablodaki tutar farkı yalnızca, yukarıda bahsettiğimiz kapsam farkından kaynaklanmaktadır.

51 1970-2000 dönemi verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada (bkz. Akçay ve diğerleri (2002)) kamunun mali disiplininin izlenmesinde, kamu kesimi borçlanma gereğinin merkezî yönetim bütçe açıklarına göre daha iyi bir gösterge olduğu sonucuna varılmaktadır.

52 Genel Devlet İstatistiklerine İlişkin Açıklama, Kalkınma Bakanlığı.

**TABLO 7.10**  
2014 ve 2015 Yılları Genel Devlet Dengesi Tablosu (bin TL)

	2014	2015
Vergiler	361.939.623	419.094.629
– Vasıtasız	105.982.310	119.033.765
– Vasıtalı	243.672.228	285.393.613
– Servet	12.285.085	14.667.251
Vergi dışı normal gelirler	38.941.465	43.661.136
Faktör gelirleri	99.360.612	112.784.135
Sosyal fonlar	178.900.418	211.388.085
<b>Toplam</b>	<b>679.142.117</b>	<b>786.927.984</b>
Özelleştirme gelirleri	12.094.242	11.700.000
<b>Toplam gelir</b>	<b>691.236.359</b>	<b>798.627.984</b>
Cari harcamalar	314.569.354	355.925.726
Yatırım harcamaları	66.916.353	78.894.085
– Sabit sermaye	67.053.359	78.683.420
– Stok değişmesi	–137.007	210.665
Transfer harcamaları	320.381.594	363.660.932
– Cari transferler	295.826.519	340.133.270
– Sermaye transferleri	24.555.075	23.527.662
Stok Değişim Fonu	0	0
<b>Toplam harcama</b>	<b>701.867.302</b>	<b>798.480.744</b>
Borçlanma gereği	10.630.942	–147.241
Faiz dışı harcama	650.174.103	743.397.311
Faiz ödemeleri	51.693.198	55.083.433
Faiz hariç borçlanma gereği	–41.062.256	–55.230.673
Özelleştirme gelirleri	12.094.242	11.700.000
Özelleştirme hariç borçlanma gereği	22.725.184	11.552.759
Faiz ve özelleştirme hariç borçlanma gereği	–28.968.014	–43.530.673

**Kaynak:** Kalkınma Bakanlığı.

*Faktör Gelirleri* devletin sahip olduğu üretim faktörleri karşılığında elde ettiği faiz, kâr, temettü gibi gelirleri, *Sosyal Fonlar* ise devletin kamu kesimi dışından elde ettiği sigorta prim tahsilatlarını kapsar.<sup>53</sup>

Yukarıdaki dört ana gelir kaleminin toplamına *Özelleştirme Gelirleri*'nin eklenmesiyle *Toplam Gelir*'e ulaşılır. Özelleştirme gelirleri, süreklilik arz etmemesi ve bir varlık satışının gelir olarak gösterilmesinin hatalı yorumlamaya açık olması sebebiyle diğer dört gelir kaleminden ayrı bir başlık olarak verilmektedir.

<sup>53</sup> Hatırlanacağı üzere kamu kesimi genel dengesinde, faktör gelirleri, faktör gelir ve giderleri arasındaki fark olarak tanımlanan net faktör gelirlerini, fonlar kalemi ise sosyal güvenlik kuruluşlarının kamu kesimi dışından elde ettiği prim tahsilatları ile ödenen maaşlar arasındaki farkı ifade ediyordu. Yani kamu kesimi genel dengesinde bu iki kalem, gelir ve giderlerin netleştirilmesinden sonra kalan bakiyeyi veriyordu. Buna karşın genel devlet dengesinde böyle bir netleştirme yapılmayıp, gelir ve giderler ayrıca gösteriliyor.

Kamunun toplam harcamaları ise tablonun ikinci bölümünde yer alan şu üç başlık altında özetlenmektedir:

- Cari Harcamalar
- Yatırım Harcamaları
- Transfer Harcamaları

Genel devlet dengesindeki *Cari Harcamalar* kalemi, mal ve hizmet alımı ile personel giderinin yanı sıra faiz harcamalarını da içerir.

*Yatırım Harcamaları* kalemi, kamu kesimi genel dengesinde olduğu gibi kamunun yatırım giderlerini içerir. İki tablodaki tutar farkı yine kamuya ait iktisadi işletmelerin genel devlet dengesinde kamu kesiminin dışında değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Genel devlet dengesi tablosunda *Transfer Harcamaları* başlığında kamu kesimi genel dengesinin aksine, transfer gelir ve giderlerinin netleştirilmesiyle oluşan bakiyeye değil, transfer niteliğindeki harcamaların toplamına yer verilmektedir. Dolayısıyla bu kalem net transfer harcamalarının değil, kamunun ülkedeki gelir dağılımına ne ölçüde müdahale ettiğinin bir göstergesidir. (Faiz giderleri transferler içinde değil cari harcamalar içinde gösterilmektedir.)

Kamu kesimi genel dengesinde olduğu gibi genel devlet dengesinde de kamunun gelir ve giderleri arasındaki fark borçlanma gereği olarak tanımlanmakta ve bu göstergenin ayrıntılarına genel devlet dengesi tablosunun üçüncü bölümünde yer verilmektedir. Kamu kesimi genel dengesi ve genel devlet dengesindeki borçlanma gereği tanımları arasındaki fark ise, KİT'lerin genel devlet dengesinde kapsam dışında tutulmasından kaynaklanmaktadır. KİT'ler zarar ediyorsa ve bu zararı karşılamak için kaynak ihtiyacı doğuyorsa, kamu kesimi genel dengesindeki borçlanma gereği tutarı, genel devlet dengesindeki muadilinden daha yüksek olacaktır.

Yıl içinde ödenen faizler büyük oranda önceki dönemlerde yapılan borçlanmalara dayandığından, cari dönemin performansını ölçmek için, faiz ödemelerinin dışarıda tutulduğu göstergelerin kullanılması yaygın bir uygulamadır. Bu kapsamda tabloda yer alan *Faiz Dışı Borçlanma Gereği* kalemi, kamunun bir bütün olarak cari dönem performansını yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

Buraya kadar incelediğimiz merkezî yönetim bütçesi, kamu kesimi genel dengesi ve devlet genel dengesi tablolarının ortak noktası, kamunun fon ihtiyacını gösteren bir özet göstergeyle sonlanmalarıydı. Bu noktada kamunun fon ihtiyacını nasıl karşıladığını yansıtan kamu borç göstergeleri, kamu ekonomisi bağlamında ele alacağımız son gösterge grubunu oluşturmaktadır.

### **Kamu Borcu**

Piyasanın merkezî yönetime göre daha etkin işlediğine yönelik sayısız çalışmaya rağmen son bir yüzyıl içerisinde devletin ekonomideki payının sürekli artış yönünde olması, teori ve politika arasındaki en çarpıcı çelişkilerden birini teşkil eder. Temel kamu hizmetlerinin ötesinde, ekonominin

pek çok farklı boyutunda modern devlete sorumluluk yüklenmesi, kamu hizmetleri için duyulan kaynak ihtiyacının da artması sonucunu doğurmuştur. Devletin geleneksel gelir kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda kamu borçlanması, alternatif bir finans kaynağı olarak giderek artan derecede önem kazanmıştır.

İktisatta kamu borçlanmasına ilişkin görüşler iki temel bakış açısı içerisinde gruplanabilir. Klasik gelenekten beslenen görüşe göre borçlanma, cari dönemde tahsil edilmesi gereken vergi yükünü ileri bir tarihe ertelemekten başka bir anlam taşımadığından, ancak kamunun kısa süreli nakit akımını dengeleyici bir araç olarak kullanılabilir. Kamunun bugün alacağı borç ileride mutlaka ya vergi gelirleriyle ya da para basma yoluyla karşılanmak zorundadır. Dolayısıyla, kamu borçlanmasını ilave bir nakit kaynağı olarak görmek doğru değildir. Üstelik kamu borçlanması, özel sektörün kullanabileceği kaynaklara devletin el koyması anlamına gelmekte, bu da özel sektörün finans piyasalarından dışlanması sonucunu doğurmaktadır. Kamu sektörünün verimsizliği göz önünde bulundurulduğunda kamu borcundaki artış toplam refahı negatif olarak etkileyecek bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hem kamu harcamalarının hem de kamu borç yükünün asgari seviyede tutulması en uygun seçenektir.

Kamu borçlanmasına ilişkin diğer bakış açısı ise, gerek özel sektöre finanse edilemeyecek yatırımların yapılabilmesi, gerekse durgunluk dönemlerinde yapılacak kamu yatırımlarıyla piyasanın canlandırılabilmesi için, kamu borçlanmasını etkin bir politika aracı olarak değerlendirmektedir. Özellikle iktisadi gelişimini tamamlamamış, sermaye eksikliğinden muzdarip ülkelerde büyümenin kamu yatırımlarıyla desteklenmesi ve kamu borçlanmasıyla finanse edilmesi, alternatif bir büyüme stratejisi olarak tavsiye edilmektedir. Bunun dışında kamu borçlanması, durgunluk dönemlerinde piyasanın canlandırılması için yapılacak kamu harcamalarının karşılanması için de kullanılabilir. Devlet, gelecekte büyümenin hızlandığı dönemlerde elde edeceği vergi gelirleri ile borçlarını ödemekte zorlanmayacaktır. Özetle kamu giderlerinin yalnız cari dönemde yaratılan vergi gelirleri ile karşılanmaya çalışılması, kamunun hareket alanını gereksiz yere kısıtlayan bir ihtiyatlılıktır.

Teorik düzlemdeki tartışmalar bir yana bırakılırsa, günümüzde kamu borçları, yalnız kârlı kamu projelerinin ya da savaş gibi olağanüstü durumların finansmanı için kullanılan bir yöntem olmaktan çıkmış, ekonomi yönetiminde kullanılan bir politika alanı haline gelmiştir.

Buna ilave olarak, devletin belirli bir dönem içindeki gelir ve giderleri eşit olsa bile tahsilat ve ödemeler aynı tarihe denk gelmeyeceğinden, devletin gelir ve giderlerinin zaman boyutunda uyumlaştırılması için aktif bir borç yönetimine ihtiyaç duyulur.<sup>54</sup> Bu anlamda günümüzde, kamu borçlanmasına karşı en katı tutumu sergileyen bir yönetim dahi bir borçlanma programı takip etmek mecburiyetindedir.

Kamu borçlanmasının büyüklüğü, önceki bölümlerde incelediğimiz kamu açıkları ile doğrudan ilişkilidir. Gelirlerin cari giderleri ve hedeflenen yatırımları karşılamaması durumunda, ge-

<sup>54</sup> Günümüzün borç yönetimi anlayışında hazinenin görevi yalnız devlet harcamalarının aksamaksızın yapılmasını sağlamak değil, aynı zamanda maliyet ve etkinlik unsurlarını da gözetmektir (bkz. Erdener-Cangöz (2010)).

lecekte gerçekleşecek kamu gelirlerine istinaden borçlanma ile kaynak yaratılabilmekte, böylece devlet, cari gelirlerinin üzerinde harcama yapma imkânına kavuşmaktadır. Bunun da ötesinde devletin borç senetleri, banka bilançolarının aktiflerinde önemli bir ağırlığa sahip, kişisel tasarrufun değerlendirilmesinde de güvenilir bir alternatif sunan, ülkenin finans sektörü için önemli bir yatırım aracıdır. Kamunun hem güvenilir bir borçlu olması, hem de devlet borç senedi piyasasının diğer yatırım araçlarına göre derinliğinin bulunması, bu senetleri finans sektörü içinde vazgeçilmez bir enstrüman yapmaktadır.<sup>55</sup>

Kamunun borç servisinde yaşayabileceği güçlüklerin erken teşhis edilmesinde, ayrıntılı ve güvenilir borç istatistiklerinin önemli yeri bulunmaktadır. Türkiye’de merkezî yönetimin kamu finansmanına ilişkin borçlanma ve borç geri ödeme faaliyetleri Hazine Müsteşarlığı tarafından yönetilmekte, kamu finansmanı verileri de yine Hazine Müsteşarlığı tarafından aylık olarak yayımlanmaktadır.

Kamu borç istatistiklerinin derlenmesinde, diğer pek çok ülkede olduğu gibi Hazine tarafından da IMF’nin önerdiği tanım ve yöntemler esas alınmaktadır. İstatistiklerde kamu borcu, kamu kesiminin, faiz doğuran yükümlülüklerini, yani başta Hazine olmak üzere kamu kuruluşlarınınca çıkarılan borç senetleri karşılığında temin edilen fonları ifade eder. Ticari işlemlerden ya da diğer bazı taahhütlerden kaynaklanan, örneğin alınan bir hizmet karşılığının henüz ödenmemiş olmasından kaynaklanan borçlar, ya da gelecekte ödenecek emeklilik maaşları gibi taahhütler kamu borç istatistiklerinde yer almaz.

Bu kapsamda Hazine’ce farklı ayrıntı düzeyinde pek çok istatistik yayımlanmakla birlikte bunlar arasında özellikle şu üç gösterge öne çıkmaktadır:

- merkezî yönetim borç stoku
- AB tanımlı genel yönetim borç stoku
- kamu net borç stoku

Merkezî yönetim borç stoku, Hazine Müsteşarlığı tarafından üstlenilen her türlü mali yükümlülükleri içeren, merkezî yönetim dışındaki kamu kesimi borçlarının hesaplamaya dâhil edilmediği borç stoku göstergesidir. AB tanımlı genel yönetim borç stoku, merkezî yönetim borç stokunun aksine Şekil 7.1’de yer alan tüm kamu kurumlarının toplam borçluluğunu kapsayan bir göstergedir. Kamu net borç stoku ise kamu kesiminin tüm borçlarından, kamu kesimine ait bazı finansal varlıkların düşülmesiyle elde edilen bir göstergedir.

Bu üç tablonun daha ayrıntılı incelenmesine geçmeden önce, kamu borçluluğunun doğuracağı riski ölçmekte yaygın olarak kullanılan bazı göstergelere kısaca değinmemiz gerekir. Her borç ilişkisi, borçlu taraf bir devlet bile olsa, belirli oranda borcun ödenmemesi riskini taşır.<sup>56</sup> Ka-

55 ABD’nin kamu borç senetleri, bundan da öte, dünya çapında finans piyasaları için, yaygın kullanılan tabirle “güvenli liman” işlevi görmekte ve küresel bir ihtiyacı karşılamaktadır.

56 Aslında devletler, şahıslardan daha fazla temerrüde düşerler (bkz. Reinhart-Rogoff (2011)).

mu borç senetlerine yatırım yapanlar, kamunun aldığı borçları geri ödeme gücü bulunup bulunmadığını çeşitli göstergelerden takip etmek isteyeceklerdir. Bunun da ötesinde kamunun kredibilitesinin derecesi ekonominin bütününe ilgilendiren bir parametredir. Yüksek oranlı kamu borcu, hükümetin politika alanını sınırlamanın yanında, dış şoklara karşı kırılganlığı artırarak ülkenin finansal istikrarını da tehdit eder. Devletin yükümlülüğünü yerine getirememesi, ülke içerisinde finansal sistemin çökmesi ya da üretimin darbe alması gibi etkiler doğurabileceği gibi, küresel ölçekte iktisadi ve hatta siyasi sonuçlar yaratabilir.

Kamu borcunun sürdürülebilirliğini tayin eden birçok parametre bulunduğundan, kamunun finansal yükümlülüklerini yerine getirememe riskini yansıtan nihai bir göstergeden bahsedilemez. Bununla birlikte ülkenin kredi değerliliğinin ölçüsü olabilecek pek çok farklı göstergeden faydalanılmakta, kullanıcılarca ülke riski, bu farklı göstergelerin birlikte ele alınmasıyla belirlenmeye çalışılmaktadır. Bir devletin borç yükü, temerrüt riski ve borç geri ödeme kapasitesi konularında bilgi sağlayan bazı göstergeler şöyle sıralanabilir:

#### *Borcun GSYH'ya Oranı*

Bir ülkede toplam üretim ve gelir ne kadar yüksekse, kamunun vergi geliri yaratma ve bu geliri borç servisinde kullanma gücü o kadar fazla olacaktır. Borç servisinde risk yaratan unsur çoğu zaman borcun büyüklüğü değil, borç ödemek için gerekli kamu gelirini yaratamamaktır. Bu anlamda borcun GSYH'ya oranı, kamu borçluluğu söz konusu olduğunda en yaygın kullanılan göstergedir.

Borcun GSYH'ya oranını belirleyen üç faktör olarak reel faiz oranı, büyüme oranı ve faiz dışı bütçe dengesi sıralanabilir. Yüksek bir büyüme oranı göstergemizin paydasını büyüterek borç oranının düşmesi sonucunu doğurur. Buna karşın reel faizin yüksek olması daha yüksek faiz harcamasına neden olacak, faiz dışı bütçenin açık vermesi ise yeni borçlanma ihtiyacı yaratacaktır.<sup>57</sup>

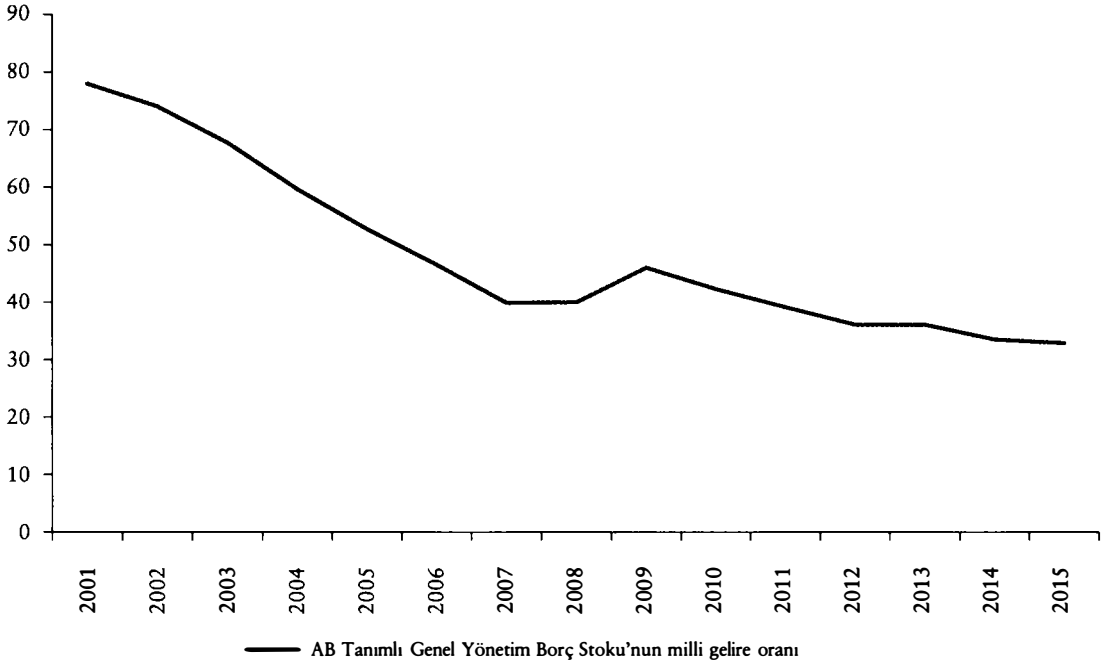
Bütçe açığının olmadığı bir ekonomide borcun milli gelire oranının azalması, büyüme oranının faiz oranının üzerinde olmasına bağlıdır. Bu bağlamda bazı iktisatçılar borçluluğu azaltmak üzere sıkı bütçe disiplini ile bütçe fazlası verilmesini şart görürken, diğer bir görüş sıkı maliye politikasının hem büyümeyi durduracağını ve hem de kamu gelirlerini sınırlayacağını öne sürerek, daraltıcı politikaların borç sorununu ağırlaştırabileceğine vurgu yapmaktadırlar.

2001 yılından günümüze Türkiye'nin AB tanımlı genel yönetim borç stokunun GSYH'ya oranı **Grafik 7.11**'de verilmektedir. 2001 yılında % 77'ye varan bu oran takip eden dönemde istikrarlı biçimde azalarak 2007'de % 40'a kadar düşmüş, 2009 yılında % 46'ya yükseldikten sonra tekrar düşüş trendine girmiştir. 2000'li yıllarda elde edilen bu başarı, harcama disiplini kadar, istikrarlı bir büyümenin sağlanması ve piyasaların, ülkenin borç ödeme kapasitesi konusunda ikna edilebilmiş olması sayesinde elde edilmiştir.

57 TCMB (2010-b), s. 93.



GRAFİK 7.11  
AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stokunun GSYH'ya Oranı\*



(\*) Milli gelir göstergesi olarak 1998 temel yılı GSYH serisi kullanılmıştır.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

### *Borcun Kompozisyonu*

Borç yönetiminde Hazine'nin üstlendiği riski belirleyen önemli bir faktör borç stokunun faiz ödeme şekli ve döviz cinsine göre kompozisyonudur. Borç senetlerinin faiz türü faiz riskini hangi tarafın taşıdığını gösterirken, yabancı para üzerinden borçlanılması Hazine'nin kur riskine maruz kaldığını gösterir.

Hazine tarafından kamu borcu faiz türüne göre sabit getirili, değişken faizli ve enflasyona endeksli olmak üzere üç kategoride sınıflanmaktadır. Sabit getirili borç senetlerinde, kamunun ödeyeceği faiz miktarı ihale tarihinde bellidir. Vade süresince, fiyat düzeyinde ya da faizlerde yaşanacak beklenmeyen hareketler kamuya ilave bir yük getirmez. Bu tür olumsuzluklar sonucu oluşabilecek maliyet, bu kâğıtları elinde bulunduran yatırımcılar tarafından üstlenilmiştir. Faizlerin yükselmesi, sabit getirili borç senetlerinin piyasa değerinin düşmesi ve yatırımcının kayba uğramasına neden olurken, enflasyonun beklentilerin üzerinde gerçekleşmesi beklenenden daha düşük reel faiz elde edilebilmesine yol açar. Bu durumda yatırımcılar, ancak fiyat istikrarının sağlandığı ve ani faiz artışlarının görülmeyeceğine inandıkları piyasa şartlarında sabit getirili borç senet-

lerine rağbet edeceklerdir. Değişken faizli ve enflasyona endeksli borç senetlerinde ise, ödenecek nominal faiz tutarı sırasıyla, piyasa faizine ve enflasyon oranına göre değişebilmektedir. Değişken faizli borçlanmada faizlerin yükselmesi, enflasyona endeksli borçlanmada ise fiyat seviyesinin yükselmesi durumunda, oluşan ek maliyet devlet tarafından karşılanır. Buna göre toplam borç stoku içinde sabit faizli borç oranının yüksek olması, kamunun taşıdığı riskin düşük olduğuna ve piyasaların kamunun ödeme gücüne güvendiğine işaret eder.

Para cinsine göre kamu borcu ise Türk Lirası borçlar, döviz borçları ve dövize endeksli borçlar olarak üç kırılımda izlenir. Devletler, diğer bütün borçlulardan farklı olarak kendi çıkar-dıkları para üzerinden borçlanma imkânına sahiptirler. Bu sayede vergiler ya da diğer kamu gelir kalemlerinden kaynak yaratamayan bir devlet, bu yöntem asla tasvip edilmese de, yerel para cinsi borçlarını para basarak ödeme seçeneğine sahiptir. Bunun aksine döviz cinsinden veya dövize endeksli olarak borçlanan kamu kesimi her zaman kur riskiyle karşı karşıyadır. Bu riski asgaride tutmak için TL ve döviz kuruna duyarlı borç miktarının dengeli seyretmesi gerekir.<sup>58</sup>

Özetlersek toplam borç içerisinde değişken faizli ve yabancı döviz cinsi borçların yükselmesi kamunun sırasıyla faiz ve kur riskinin artması anlamına gelir.<sup>59</sup> Türkiye’de 2016 Haziran ayı itibarıyla merkezî yönetim borç stoku içerisinde TL cinsi borçlar % 64,8 döviz cinsi borçları ise % 35,2 seviyesindedir. Yine 2016 Haziran ayı itibarıyla toplam borcun % 68’i sabit faizli, % 17,4’ü değişken faizli, % 14,6’sı ise TÜFE’ye endeksli borçlardan oluşmaktadır. Bu göstergelere bakarak kamunun borç kompozisyonunun dengeli seyrettiği ifade edilebilir.

### *Ortalama Vade*

Borçlanmanın ortalama vadesi, borcun sürdürülebilirliği açısından bir diğer temel göstergedir. Kamu borcunun ortalama vadesi ne kadar kısa ise, Hazine’nin, borcun çevrilmesi için yeni borçlanma yapma ihtiyacı o kadar yüksek olacaktır. Örneğin kamu borcunun ortalama vadesi bir yıl ise, kamu kesimi borçlanma gereğinin sıfır olması durumunda bile Hazine’nin her sene, borç stoku kadar borçlanma ihalesi gerçekleştirmesi gerekir. Sık sık ve yüksek tutarlı Hazine ihalelerine ihtiyaç duyulması durumunda fazla mesai yapan ve gergin günler geçiren sadece Hazine çalışanları olmayacak, borcun çevrilebilirliği endişesi piyasalardaki genel havayı da olumsuz etkileyecektir.

İç borç ve dış borcun ortalama vadeleri Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanmaktadır.<sup>60</sup> Türkiye’de 2016 Haziran ayında iç borç stokunun ortalama vadesi 54 ay, dış borç stokunun ortalama vadesi ise yaklaşık 115 ay olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda özellikle iç borç ortalama vadesinin uzama eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir.

<sup>58</sup> Borç stokunun faiz ve döviz cinsine göre kompozisyonuna Hazine Müsteşarlığı’nın <https://www.hazine.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri* başlığından ulaşılabilir.

<sup>59</sup> Türkiye örneğinde borç stoku yapısının getirdiği riskleri de dikkate alan bir kamu borç stoku göstergesi için bkz. Gürçihan-Yılmaz (2007).

<sup>60</sup> İç ve dış borcun vade yapısına <https://www.hazine.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri* başlığından ulaşılabilir.

### *Borç Çevirme Oranı*

Belirli bir dönemde yapılan borçlanmanın, aynı dönemde itfası gerçekleşen (geri ödenen) borçlara oranı, borç çevirme oranı olarak adlandırılır. Bir dönem içerisinde vadesi gelen borcun hangi oranda yeniden borçlanarak karşılandığını gösteren bu oranın % 100'ü aşması, geri ödenen borç miktarının üzerinde yeni borçlanma yapıldığına, dolayısıyla borç stokunun arttığına işaret ederken, % 100'ün altında kalan bir borç çevirme oranı borç geri ödemesinin bir kısmının vergiler gibi diğer kamu kaynaklarıyla finanse edildiği anlamına gelir. Düşük borç çevirme oranı, borç stokunun anaparasını azaltarak kamunun kredi riskini düşürür.

Borç çevirme oranı, piyasadaki likidite miktarının gelişimini etkilediğinden finans kesimi için de önemli bir göstergedir. Hazinesin borçlanma stratejisine göre borç çevirme oranının düşük gerçekleşmesi hedefleniyorsa, devlet yaptığı borç geri ödemesinden daha düşük miktarda borçlanacak ve dolayısıyla piyasadaki para miktarı artacaktır. TCMB bu parayı açık piyasa işlemleri yoluyla geri çekmezse, diğer bir ifadeyle sterilize etmezse, piyasada likidite fazlası oluşabilir. Dolayısıyla Hazine'nin borçlanma planı, uygulanacak para politikasını da etkileyen bir unsurdur.<sup>61</sup>

### *Faiz Dışı Fazla*

Faiz dışı denge, kamu borcunun sürdürülebilirliğinin analizinde takip edilen bir diğer önemli göstergedir. Faiz dışı dengenin hesaplanması ve anlamı *Bütçe Dengesi* başlığında incelendiğinden burada tekrara gerek duymuyoruz.

### *Faiz Oranı*

Faiz oranı, kamunun borçlanma maliyetini belirlemesinin yanı sıra, devletin mali açıdan kredibilitesinin de önemli bir göstergesidir. Tasarruf sahipleri ve yatırımcılar borç verirken, borç alan kişinin geri ödeme kabiliyetine bağlı olarak, piyasadaki asgari faiz oranının üzerinde bir risk primi talep ederler. Devlet borç senetlerinin faizlerinin yüksekliği, piyasanın, kamunun borç ödeme gücü hakkındaki algısının bir göstergesidir. Avrupa'da küresel krizin ardından kamu borcuna ilişkin endişelerin arttığı dönemde Almanya yaklaşık % 2 faiz oranıyla borçlanırken, İspanya ve İtalya gibi ülkelerin borçlanma maliyetlerinin % 7'ye ulaşması, yatırımcıların riskli gördükleri ülkelerin borç senetlerine ancak yüksek getiri imkânı sağlamaları halinde itibar etmelerinin bir örneğidir.

### *Kredi İflas Takası (CDS: Credit Default Swap)*

Kamu borçluluğuna ilişkin son dönemde popülaritesi artan bir diğer gösterge Kredi İflas Takası (CDS) oranlarıdır. Bu göstergelyi ilgi çekici yapan unsur, hem piyasaların algısını yansıtmaması hem de anlık olarak gözlemlenebiliyor olmasıdır.

Kredi iflas takası, bir borç senedinin ödenmemesi riskine karşı, alacağın garanti altına alındığı bir türev ürünüdür. Bu türev ürününü satan taraf belirli bir prim karşılığında, ihraççının bor-

<sup>61</sup> Yıllık borç çevirme oranı hedefi için Hazine Müsteşarlığı'nca yayımlanan Kamu Borç Yönetimi Raporu'na başvurulabilir (bkz. www.hazine.gov.tr).

cunu ifa edememesi durumunda borç ödemesini kendisinin gerçekleştireceğini alacaklı tarafa karşı taahhüt eder. Türev ürününü satın alan taraf ise, yaptığı prim ödemesi karşılığında, alacağını ihraççıdan tahsil edememesi ihtimaline karşı kendisini garanti altına almaktadır. Örneğin bir banka, elindeki Türkiye tahvillerinin ödenmeme riskine karşı, bir diğer bankayla CDS işlemi gerçekleştirirse ve tahviller ödenmezse, karşı banka elinde tahvil bulunan bankanın zararını karşılamakla yükümlü olacaktır. Elinde tahvil bulunduran banka ise bu sigorta hizmetine karşılık olarak diğer bankaya bir prim öder. Piyasa şartlarına göre oluşan bu prim, tahvil çıkaran ülkenin kredibilitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.<sup>62</sup>

### *Merkezî Yönetim Borç Stoku*

Hazine Müsteşarlığı'nca yönetilen merkezî yönetim borç stokuna ilişkin istatistikler, yine Hazine Müsteşarlığı tarafından aylık olarak yayımlanmaktadır.

Kamu borçları geleneksel olarak iç borç ve dış borç olarak ikiye ayrılarak incelenir. İktisatta iç borç yurt içi kaynaklardan yani yurt içi yerleşiklerden, dış borç ise yurt dışı kaynaklardan yani yurt dışı yerleşiklerden alınan borç anlamında kullanılır. Yabancıardan alınan borç ülkeye kaynak girişi sağlayarak ülkenin toplam üretimini aşan miktarda harcama yapmasına imkân sağlar. İç borç ise yalnızca ülke içinde bir fon transferi niteliğindedir. Dış ve iç borçların geri ödemesinde ise sırasıyla yurt dışına kaynak çıkışı ve kamudan özel sektöre fon transferi söz konusu olur.

Dış borçlanma, çoğu zaman siyasi bir niteliğe de sahiptir. Uluslararası borç piyasalarının yeterince gelişmediği 1970'lere kadarki dönemde dış borçların büyük kısmını hükümetler arası ilişkiler yoluyla elde edilen borçlar oluşturmaktaydı. Devletlerin özel anlaşmalarla verdikleri bu borçlar, iktisadi saiklerin ötesinde siyasi amaçlar da taşımaktaydı. Petrol ihraç eden ülkelerde biriken fonlar ve finansal serbestleşme gibi 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan bazı etkenler devletlerin piyasadan borçlanmalarının önünü açmış, bunu takip eden dönemde de dış borçlanma artış eğilimine girilmiştir. Dış borç kaynaklarının piyasalara kaymaya başlamasıyla, dış borç veren ülkelerin muhtemel siyasi baskı gücünün de uluslararası piyasaların eline geçtiği söylenebilir.

Bu noktada, yayımlanan istatistiklerdeki dış borç ve iç borç tanımlarının iktisattaki anlamlarıyla tam olarak örtüşmediğini ilave etmeliyiz. Türkiye'de Hazine Müsteşarlığı'nca yayımlanan istatistiklerde, gerçekleştirilen borçlanma iç borç ya da dış borç olarak sınıflandırılırken, alacaklının yerli mi yoksa yabancı mı olduğu değil borçlanmanın yapıldığı piyasa dikkate alınmaktadır. Yani paranın mülkiyetine bakılmaksızın, iç piyasalardan elde edilen kaynaklar iç borç, yurt dışı piyasalardan alınan borçlar ise dış borç olarak sınıflandırılmaktadır.<sup>63</sup> Söz gelimi yurt dışı yerleşik kişi mülkiyetinde yurt dışından gelen döviz TL'ye çevrilerek yurt içi piyasada devlet iç borç-

<sup>62</sup> Piyasa verilerine ilişkin bilgi sağlayan birçok siteden güncel CDS prim verilerine ulaşılabilir. Örneğin bkz. <http://www.cnbc.com/id/38451750>

<sup>63</sup> Daha resmi bir tanım vermek gerekirse, istatistiklerde yerel hukuk kurallarına tabi olan borçlanma iç borçlanma, yabancı hukuk kurallarına tabi borçlanma ise dış borçlanma olarak kabul edilir.

lanma senedine yatırıldığında, bu tutar iç borcun bir parçası olarak kaydedilir. Buna karşın Türkiye’de yerleşik bir kişi ya da kurum, yurt dışı piyasalarda ihraç edilen döviz cinsi kamu tahvillerini satın aldığına, bu borç istatistiklerde dış borcun bir parçası olarak görünür.<sup>64</sup>

2015 ve 2016 yılları Haziran ay sonlarına ait merkezî yönetim iç borç stoku verileri Tablo 7.11’de karşılaştırılmaktadır. Yurt içi piyasaya sunulan borç senetlerinin tamamı, mülkiyete bakılmaksızın iç borç olarak değerlendirilir. Bununla birlikte yayımlanan verilerde toplam iç borç stoku, yurt içi yerleşik ve yurt dışı yerleşik kişi ayrımında da sunulmaktadır. Tablodan, kamu kesiminin finansmanında bankacılık sektörünün önemli ağırlığı bulunduğu, hem kamu bankalarının hem de yerli ve yabancı sermayeli özel bankaların geniş bir kamu borç senedi portföyüne sahip oldukları görülmektedir.<sup>65</sup> İç borç stokunun yaklaşık üçte biri banka dışı kesimin elinde bulunmakta, bunlar arasında ise tüzel kişiler öne çıkmaktadır. Özel sermayeli şirketler yanında çeşitli kamu kuruluşlarınca tutulan borç senetleri de *Tüzel Kişiler* başlığı altında izlenmektedir.<sup>66</sup>

TABLO 7.11  
İç Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (milyar TL)

	2015 Haziran	2016 Haziran
İç borç stoku	456,5	490,7
Yurt içi yerleşikler	369,0	400,0
Bankacılık kesimi	221,9	230,4
Kamu bankaları	89,1	89,6
Özel bankalar	104,5	88,3
Yabancı bankalar	24,5	48,1
Kalkınma ve yatırım bankaları	3,9	4,5
Banka dışı kesim	139,1	160,3
Gerçek kişiler	1,7	1,3
Tüzel kişiler	111,6	126,8
Menkul kıymet yatırım fonları	25,8	32,3
TCMB	8,0	9,2
Yurt dışı yerleşikler	87,5	90,7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

2015 ve 2016 yıllarının Haziran ayı sonu itibarıyla merkezî yönetim dış borç stoku verilerine ise Tablo 7.12’de yer verilmektedir. Hazine sunumunda dış borçlar, kredi ve tahvil olmak

<sup>64</sup> Mutlu (2006), s. 42. Uluslararası yatırım pozisyonu istatistiklerinin hazırlanmasında, borç istatistiklerinin aksine borçlanılan piyasa değil, alacaklının kim olduğu dikkate alınır (bkz. s. 271).

<sup>65</sup> Yabancı bankalar kalemi, yurt dışındaki bankaların değil, Türkiye’deki yabancı sermayeli bankaların portföyünde bulunan kamu borç senetlerini gösterir.

<sup>66</sup> Kamu borç stoku göstergeleri, finansal borç olarak tanımlanamayacak yükümlülükleri kapsamaz. Örneğin devlet, emekliliğe hak kazanmış herkese hayatının sonuna kadar maaş ödemeyi taahhüt eder. Bu tür taahhütlerin yarattığı toplam yükümlülüğün aktüeryal değeri hesaplanabilir. Yine de büyüklüğü kesin olarak bilinmeyen bu tür yükümlülüklerle göstergelerde yer verilmez. Hazine’nin kamu yükümlülüklerini takip ve yönetim görevi finansal yükümlülüklerle sınırlıdır.

**TABLO 7.12**  
**Merkezî Yönetim Dış Borç Stoku (milyon ABD Doları)**

	2015 Haziran	2016 Haziran
Toplam stok	82.608	85.254
Kredi	25.094	23.965
Uluslararası kuruluşlar	16.343	15.585
IMF	0	0
SDR tahsisatları	1.345	1.338
Hükümet kuruluşları	4.471	4.638
Ticari bankalar	4.281	3.741
Tahvil	57.514	61.289

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

üzere iki başlık altında incelenmektedir. Krediler uluslararası kuruluşlar, yabancı devletler ve diğer yabancı kurumlardan alınan ve belirli bir ödeme planına bağlı borçlardan oluşurken, *Tahvil* kalemi, yabancı para piyasalarında ihraç edilen ve vade tarihine kadar piyasada işlem gören borç senetlerini içerir. Tabloda da görüldüğü üzere dış borçlanma krediden çok tahvil ihraçı yoluyla gerçekleşmekte, krediler içinde ise uluslararası kuruluşlardan alınan krediler öne çıkmaktadır.

Kamu borç istatistiklerinin değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken bazı noktalar şöyle sıralanabilir:

İlk olarak kamu borç istatistikleri yalnız merkezî yönetim borçlarını kapsar. Kamu kesimi içinde yer alan diğer birimlerin borçları bu tabloda yer almaz. Merkezî yönetim dışındaki kamu kesimi de dâhil olmak üzere kamunun bir bütün olarak borçluluğunu görmek için, aşağıda inceleyeceğimiz kamu net borç stoku istatistiklerine başvurmak gerekmektedir.

Dikkat çekmek istediğimiz ikinci nokta, dış borç toplamının kur hareketlerinden etkilenbilmesidir. Farklı para birimlerinden oluşabilen dış borç stoku, ABD Doları üzerinden toplulaştırılarak yayımlanır. Dolar diğer borç alınan döviz türlerine karşı değer kaybettiğinde, toplam borç stoku da kur etkisi nedeniyle artacaktır. Kısaca borç tutarındaki değişimin bir kısmı kurlardaki değişimden kaynaklanıyor olabilir.

Üçüncü olarak iç borç istatistiklerine, diğer kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki borç senetleri de dâhildir. Halbuki devlet kurumları arasındaki borç ilişkileri kamunun toplam riskliliğini etkilemez.

Borç istatistiklerinin derlenmesinde bir diğer kritik nokta, tahakkuk eden faizlerin borca dâhil edilip edilmemesi meselesidir. IMF tarafından önerilen yöntemde tahakkuk eden ancak vadesi gelmemiş olan faiz maliyetlerinin ilgili borç aracının bir parçası olarak kaydedilmesi öngörülmektedir. Hazine Müsteşarlığı tarafından iç ve dış borç istatistiklerinin oluşturulmasında ise, borç stok tutarına ilişkin ödenmekle yükümlü olunan anapara tutarları kullanılmakta, tahakkuk eden ancak vadesi gelmemiş olan faiz maliyetleri kapsamamaktadır. Kredi türündeki dış borçlar, söz

konusu tarihe kadar yapılan kredi kullanımları toplamından yine aynı tarihe kadar yapılmış olan tüm anapara ödemelerinin düşülmesi ile hesaplanmaktadır.<sup>67</sup>

Son olarak borç stoku verilerinin nominal borç miktarını verdiğini de hatırlatmalıyız. Borç stokundaki artış oranı enflasyonun gerisinde kalıyorsa, kamunun reel anlamda net borç ödeyici durumda olduğu söylenebilir.

### *AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku*

Kamu borcunun büyük bölümü, merkezî yönetim tarafından temin edilen ve Hazine Müsteşarlığı'nca yönetilen borçtan oluşmakla birlikte, diğer kamu kuruluşları da ilgili mevzuat çerçevesinde borçlanmaya gidebilmektedir. Bu bağlamda AB tanımlı genel yönetim borç stoku, kamunun bir bütün olarak borçluluğunun ölçülmesi ve kamunun finansal yapısının daha geniş bir perspektiften izlenebilmesi amacıyla Avrupa Hesaplar Sistemi (ESA 95) metodolojisi kullanılarak hesaplanmaktadır. Avrupa Birliği bünyesinde ekonomik ve parasal birliğe geçişin ön koşulu olan Maastricht kriterlerine uyumunun belirlenmesinde de bu borç tanımı kullanılmaktadır.

AB tanımlı genel yönetim borç stoku, Şekil 7.1'deki genel yönetim başlığı altında yer alan kamu birimlerini kapsamakta, genel yönetim dışında yer alan kamu iktisadi teşebbüsleri ile belediye ait işletmeler bu borç tanımının dışında tutulmaktadır.

2015 ve 2016 yıllarının birinci çeyreği için AB tanımlı genel yönetim borç stoku verilerine Tablo 7.13'te yer verilmiştir.

**TABLO 7.13**  
**AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (milyar TL)**

	2015 birinci çeyrek	2016 birinci çeyrek
Genel yönetim iç borç stoku	438,26	464,98
Genel yönetim dış borç stoku	217,93	243,18
Genel yönetim toplam borç stoku	656,19	708,16
Ayarlama kalemleri	- 54,15	- 58,38
<b>AB tanımlı borç stoku</b>	<b>602,04</b>	<b>649,78</b>

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

Tabloda *AB Tanımlı Borç Stoku* kalemi, *Genel Yönetim Toplam Borç Stoku*'na *Ayarlama Kalemleri*'nin eklenmesiyle elde edilmektedir. *Genel Yönetim Toplam Borç Stoku* da *Genel Yönetim İç Borç Stoku* ve *Genel Yönetim Dış Borç Stoku* olarak iki başlık altında izlenmektedir.

*Genel Yönetim Toplam Borç Stoku* kalemi, Hazine borçlarının yanı sıra bütçe dışı fonlar, döner sermayeli işletmeler, yerel yönetimler, sosyal güvenlik kuruluşları ve İşsizlik Fonu'nun da

**67** Merkezî Yönetim Borç Stoku, Metaveri, Hazine Müsteşarlığı.

Hazine tarafından ayrıca yayımlanan iç borç stokunun elinde bulunduranlara göre dağılımı tablosunda borç senetlerinin nominal değeri değil, ikincil piyasada gerçekleşen piyasa değerleri kullanılmakta, böylece dolaylı yoldan tahakkuk etmiş fazizler de bu tabloda borç toplamına dâhil edilmiş olmaktadır.

borçlarını kapsar. Sıralanan kuruluşların borçlarının toplanmasıyla elde edilen bu büyüklük, kamu kuruluşlarının birbirlerine olan borçlarını da içermektedir.

Ayarlama Kalemi ise, brüt borç üzerinde yapılan şu üç tür düzeltme işleminden oluşmaktadır:<sup>68</sup>

- Genel yönetim kapsamı içerisinde yer alan kurum ve kuruluşların ellerinde bulundukları ve yine genel yönetim kapsamı içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlara ait borçlanma senetleri toplam borçtan düşülmektedir. Böylece hem borçlusu hem de alacaklısının kamu kesimi olduğu borç senetleri, borç toplamından çıkarılmış olmaktadır.
- AB tanımlı borç stoku hesaplamasında faiz anaparaları yanında tahakkuk etmiş faiz borcunun da yansıtılması esastır. Bu amaçla kuponsuz olarak ihraç edilen senetlerin ihraç bedelleri yerine nominal değerleri kullanılmakta, buna yönelik olarak da ihraç değeri ve nominal değer arasındaki fark *Ayarlama Kalemleri* başlığında yansıtılmaktadır.<sup>69</sup> Benzer şekilde TÜFE'ye endeksli senetlerin anapara enflasyon farkı da *Ayarlama Kalemleri*'ne ilave edilmektedir.
- Son olarak Hazine Müsteşarlığı tarafından çıkarılan, dolaşımdaki bozuk paralar iç borç stokuna dâhil edilmekte, bu amaçla yine ayarlama kalemi altında düzeltme yapılmaktadır. (TCMB tarafından çıkarılan banknotlar Hazine'nin borcu olarak değerlendirilmez.)

Bu üç ayarlama sonucunda kamu kuruluşlarının kendi aralarındaki borçlar netleştirilmiş, tahakkuk etmiş faizler borç stokuna eklenmiş, Hazine'nin çıkardığı madeni paralar da bir tür kamu borcu olarak borç stokuna eklenmiş olmaktadır.

Hazine'nin yayımladığı bir diğer önemli borç göstergesi ise kamunun yükümlülüklerinin yanında mali varlıklarının da dikkate alındığı kamu net borç stoku tablosudur.

### ***Kamu Net Borç Stoku***

Hazine Müsteşarlığı tarafından yine aylık olarak yayımlanan kamu net borç stoku tablosunun temel özellikleri üç başlık altında özetlenebilir.

İlk olarak AB tanımlı borç stokunda olduğu gibi, kamu net borç stoku istatistikleri de, yalnız merkezî yönetimin değil, genel yönetime dâhil bütün kamu kuruluşlarının borçlarını kapsar.

İkinci olarak kamu net borç stoku istatistikleri, yine AB tanımlı borç stokunda olduğu gibi, kamu kurumlarının birbirlerine karşı olan yükümlüklerinin netleştirilmesi ile elde edilmektedir. Kamu net borç stoku istatistikleri hazırlanırken, merkezî yönetim, belediyeler, sosyal güvenlik kuruluşları gibi farklı kamu birimlerinin borçları alt alta toplanmak yerine, kamu kurumları-

<sup>68</sup> AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku, Metaveri, Hazine Müsteşarlığı.

<sup>69</sup> Bu işlemle tahakkuk etmiş faizler kamu borcuna dâhil edilirken, henüz tahakkuk etmemiş faizler de toplam borca katılmış olmaktadır.



nın birbirlerine olan borçları arasında netleştirme yapılarak, toplam kamu kesiminin yalnız özel kesime olan borçları kapsama alınmaktadır.<sup>70</sup>

Kamu net borç stokunun, borçluluğa ilişkin diğer iki tablodan farkı ise, bu göstergede kamu borçlarının yanı sıra kamunun finansal varlıklarının da dikkate alınmasıdır. Örnek olarak Hazine, borçlanma yoluyla elde ettiği fonları mevduat olarak tutuyorsa, bu borçlanma işleminin kamu borçluluğunu artırdığı öne sürülemez ya da tam aksine kamu borcu düşerken kamunun finansal varlıkları daha hızlı azalıyor, kamunun finansal durumunun düzeldiğini ifade etmek doğru olmaz.<sup>71</sup> Kamu net borç stokunun oluşturulmasında kamunun likit varlıkları toplam borçtan düşülerek Hazine'nin finansal pozisyonunun daha anlamlı bir göstergesine ulaşılmış olmaktadır.

Bu üç ilke doğrultusunda kamu net borç stoku istatistikleri Hazine Müsteşarlığı tarafından merkezî yönetim, sosyal güvenlik kuruluşları, bütçe dışı fonlar, mahallî idareler ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özel sektöre olan borçlarının toplamlarından,

- TCMB'nin net varlıkları,
- kamuya ait mevduat ve menkul kıymetler ve
- işsizlik sigortası fonunun net varlıklarının

düşülmesiyle hesaplanmakta ve üçer aylık dönemlerde yayımlanmaktadır.

2015 yılı 1. çeyrek ve 2016 yılı 2. çeyrek sonu itibarıyla kamu net borç stokunun karşılaştırılmasına Tablo 7.14'te yer verilmektedir.

**TABLO 7.14**  
**Kamu Net Borç Stoku (milyar TL)**

	2015 1. çeyrek	2016 2. çeyrek
Kamu brüt iç borç stoku	452,88	479,62
Kamu brüt dış borç stoku	220,35	245,61
I - Kamu brüt toplam borç stoku	673,23	725,24
II - TCMB net varlıkları	343,95	377,14
III - Kamu varlıkları	80,20	89,94
IV - İşsizlik Sigortası Fonu net varlıkları	84,37	95,27
<b>Kamu net borç stoku (I-II-III-IV)</b>	<b>164,70</b>	<b>162,88</b>

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı.

Tablodaki *Kamu Net Borç Stoku* kalemi, *Kamu Brüt Toplam Borç Stoku*'ndan; *TCMB Net Varlıkları*, *Kamu Varlıkları* ve *İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları* kalemlerinin düşülmesiyle elde edilmektedir.

<sup>70</sup> AB tanımlı genel yönetim borç stokunun aksine KIT borçları da kamu net borç stokuna dâhil edilmektedir.

<sup>71</sup> Keyder (2008).

*I. Kamu Brüt Toplam Borç Stoku* kalemi, merkezî yönetim, sosyal güvenlik kuruluşları, bütçe dışı fonlar, mahallî idareler ve kamu iktisadi teşebbüslerinin borçlarının toplamını göstermektedir. Bu kaleme, farklı kamu kurumlarının birbirine olan borçları da dâhildir.

*II. TCMB Net Varlıkları* kalemi; TCMB net dış varlıklarına; TCMB'nin merkezî hükümeten, diğer kamu sektöründen ve bankalardan olan net alacaklarının eklenmesi ve bu tutardan TCMB'nin yine bu kurumlara karşı olan borçlarının ve TCMB'de bulunan diğer TL ve döviz mevduatın düşülmesi ile elde edilmektedir.<sup>72</sup>

*III. Kamu Varlıkları* kalemi, kamu birimlerinin sahip olduğu mevduatlar ile ellerinde bulundurdukları menkul kıymetlerin toplamını verir. Bu kalemin toplam kamu borcundan düşülmesiyle hem kamu kurumlarının birbirlerine olan borçları hesaplama dışında tutulmuş hem de kamunun varlık ve yükümlülükleri arasında netleştirme yapılmış olmaktadır.<sup>73</sup>

*IV. İşsizlik Sigortası Fonu Net Varlıkları* kalemi ise, fonun gelir ve giderlerinin netleştirilmesinden sonra geriye kalan net varlık tutarını göstermektedir.

Kamu net borç stoku tablosunda eleştiriye açık iki nokta, TCMB ve İşsizlik Sigortası varlıklarının kamu varlığı olarak değerlendirilerek toplam borçtan düşülmesidir. TCMB kamusal bir hizmet ifa ediyor olsa da, genel yönetime dâhil olmayan bir kurumun varlıklarının borçtan düşülmesi, özellikle merkez bankalarının bağımsızlığı fikrinin sık sık vurgulandığı günümüzde tartışmaya açıktır. Yine İşsizlik Sigortası varlıklarının toplam kamu borçlarından düşülmesi, işveren ve çalışanlarca işsizlik sigortası için yatırılan primlerin tahsil edilmiş bir tür vergi gibi değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda net borçluluğun bir göstergesi olarak *I. Toplam Kamu Borç Stoku* kaleminden yalnızca *III. Kamu Varlıkları* kaleminin çıkarılmasıyla elde edilecek göstergenin kullanılması bir alternatif olarak değerlendirilebilir.

## VERİYE ERİŞİM

Kamu hesapları, daha önce incelediğimiz birçok göstergenin aksine tahminlere değil gerçekleşmiş kayıtlara dayandığından, yaratıcı muhasebe uygulamalarının kullanılmadığına emin olmamız şartıyla doğruluk (accuracy) açısından oldukça güvenilir verilerdir.

Kamu ekonomisine ilişkin istatistiklerin derlenmesinde Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü ile Hazine Müsteşarlığı öne çıkmaktadır. Bu kuruluşlarca ve diğer kamu kurumlarınınca yayımlanan yukarıda bahsi geçen başlıca istatistikler şöyle sıralanabilir.

### Merkezî Yönetim Bütçesi:

Aylık bütçe uygulama sonuçları Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından referans ayın bitiminden on beş gün sonra yayımlanmaktadır. Elde edilen bütçe gelirleri fonksiyonel sınıflandırmaya göre, gerçekleşen giderler ise hem fonksiyonel hem de ekonomik sınıflandırmaya göre hazırlanmaktadır. Merkezî yönetim bütçesi aylık gerçekleştirmelerine [www.muhasebat.gov.tr](http://www.muhasebat.gov.tr) sayfasında Ge-

<sup>72</sup> Kamu Net Borç Stoku, Metaveri, Hazine Müsteşarlığı.

<sup>73</sup> Kamu borç stoku göstergeleri yalnız finansal borç ve alacakları kapsar. Araziler, binalar, tesisler gibi finansal olmayan varlıklar bu hesaba dâhil edilmez.

*nel Yönetim Mali İstatistikleri* başlığından ulaşılabilmektedir. Bu sayfa, genel yönetim kapsamındaki kamu kurum ve kuruluşlarının ayrıntılı bütçe istatistiklerine ulaşılabilecek ana veri kaynağıdır.

Yıllık bazda kurumsal sınıflandırmaya göre bütçe ödenekleri ve bütçe harcamalarına ise T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün <http://www.bumko.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri / Merkezî Yönetim Bütçesi / Merkezî Yönetim Bütçesine Dâhil Kurumların Yıllar İtibariyle Ödenek ve Harcamaları* başlığından ulaşılabılır.

Başta ekonomik sınıflama olmak üzere bütçe gerçekleşmeleri ileri tarihlerde revize edilebilmektedir.

### **Hazine Nakit Dengesi**

Aylık hazine nakit dengesi gerçekleşmeleri, referans dönemi takip eden ayın beşinci iş günü saat 17.30'da Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanmaktadır. Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine, Hazine Müsteşarlığı'nın [www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) sayfasında, *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri / Hazine Nakit Gerçekleşmeleri* başlığından ya da Hazine Müsteşarlığı'nın veri dağıtım sisteminden (<https://hmvds.hazine.gov.tr>) ulaşılabilmektedir.

### **Bütçe Dışı Kamu Kesimi**

#### ***Mahallî İdareler***

Mahallî idarelerin üçer aylık dönemleri kapsayan toplulaştırılmış bütçe uygulama sonuçları Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından referans dönemin bitiminden üç ay sonra yayımlanmaktadır. Mahallî idarelerin konsolide bütçe gerçekleşme sonuçlarına Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün [www.muhasibat.gov.tr](http://www.muhasibat.gov.tr) sayfasında *Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri / Mahallî İdareler Bütçe İstatistikleri* başlığından ulaşılabılır. Mahallî idareler kapsamındaki belediyeler, il özel idareleri, mahallî idari birlikleri ve belediyeye bağlı idarelerin konsolide gelir ve giderlerine de aynı sayfadan erişilebilmektedir.

#### ***Bütçe Dışı Fonlar***

Bütçe dışı fonların yıllık bazda konsolide faaliyet tablosuna Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün [www.muhasibat.gov.tr](http://www.muhasibat.gov.tr) sayfasında *Genel Yönetim Mali İstatistikleri / Temel Mali Tablolar / Bütçe Dışı Fonlar Mali Tabloları* başlığından ulaşılabılır.

#### ***Sosyal Güvenlik Kurumları***

Sosyal Güvenlik Kurumları'nın üçer aylık dönemleri kapsayan bütçe uygulama sonuçları Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından referans dönemin bitiminden üç ay sonra yayımlanmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye İş Kurumu ve İşsizlik Sigortası Fonu gelir ve giderlerinin konsolide edilmiş halini vermekte olan bütçe gerçekleşme sonuçlarına Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün [www.muhasibat.gov.tr](http://www.muhasibat.gov.tr) sayfasında *Genel Yönetim Mali İstatistikleri / Sosyal Güvenlik Kurumları Mali Tabloları* başlığından ulaşılabılır.

lüğü'nün [www.muhasibat.gov.tr](http://www.muhasibat.gov.tr) sayfasında *Genel Yönetim Mali İstatistikleri / Temel Mali Tablolar / Sosyal Güvenlik Kurumu Mali Tabloları* başlığından ulaşılabilir.

Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiklerine ayrıca SGK'nın <http://www.sgk.gov.tr> sitesinde *Kurumsal / İstatistik / Aylık İstatistik Bilgileri* sayfasından ulaşılabilir. Kamunun sosyal güvenlik açığı da bu sayfadan aylık bazda izlenebilmektedir.

### ***İşsizlik Sigortası Fonu***

İşsizlik Sigortası Fonu'nun gelir ve giderleri ile mevcut varlıkları hakkında bilgilere, Türkiye İş Kurumu'nun [www.iskur.gov.tr](http://www.iskur.gov.tr) sayfasında *Kurumsal Bilgi / İstatistik* başlığından ulaşılabilir.

### ***Döner Sermayeli Kuruluşlar***

Döner sermayeli kuruluşların yıllık bazda konsolide faaliyet tabloları Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün [www.muhasibat.gov.tr](http://www.muhasibat.gov.tr) sayfasında *Genel Yönetim Mali İstatistikleri / Temel Mali Tablolar / Döner Sermayeler Mali Tabloları* başlığı altında yer almaktadır.

### ***Kamu İktisadi Teşebbüsleri***

Kamu iktisadi teşebbüslerinin hesapları, sermayedarlık haklarını temsil eden Hazine Müsteşarlığı tarafından takip edilir. Bu kurumlara ait konsolide tablolar ve diğer istatistiklere Hazine Müsteşarlığı'nın [www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) sayfasında, *İstatistikler / Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler İstatistikleri* başlığından ulaşılabilir.

## **Toplam Kamu Kesimi**

### ***Kamu Kesimi Genel Dengesi***

Kamu kesimi genel dengesi tablosuna Kalkınma Bakanlığı'nın <http://www.kalkinma.gov.tr> sayfasında yer alan *Gösterge ve İstatistikler / Kamu Kesimi Genel Dengesi* başlığından ulaşılabilir. Kamu kesimi genel dengesinde birkaç yıl geriye dönük olarak güncellemeler yapılabilen, özellikle "geçici" kaydıyla açıklanan son yıl verilerinde yüksek oranlı güncellemeler gerçekleştirilmektedir.

### ***Genel Devlet Dengesi***

Genel devlet dengesi tablosuna Kalkınma Bakanlığı'nın <http://www.kalkinma.gov.tr> sayfasında yer alan *Gösterge ve İstatistikler / Resmi İstatistik Programına Katkılarımız / Yıllar Bazında Genel Devlet İstatistikleri* başlığından ulaşılabilir. Kamu kesimi genel dengesinde olduğu gibi genel devlet dengesinde de birkaç yıl geriye dönük olarak güncellemeler yapılabilmektedir.

## **Kamu Borcu**

Merkezî yönetimin iç ve dış borç stoku istatistikleri aylık olarak, referans aydan sonraki ayın 20'sinde (ayın 20'si tatil günü ise takip eden iş gününde) saat 17.30'da, kamu borcunun yönetiminin sorumlu kuruluşu olan Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanmaktadır.

Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine, Hazine Müsteşarlığı'nın [www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) sayfasında, *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri I Merkezî Yönetim Borç İstatistikleri* başlığından ya da Hazine Müsteşarlığı'nın veri dağıtım sisteminden (<https://hmvds.hazine.gov.tr>) ulaşılabilir. Bu sayfalarda iç borçlanma ihale bilgileri, ödeme istatistikleri, borç stokunun para birimi ve elinde bulunduranlara göre dağılımı gibi borç stokuna ilişkin pek çok ayrıntı da yer almaktadır.

AB tanımlı genel yönetim borç stoku istatistikleri çeyreklik dönemde, referans dönemin son iş gününde saat 10.00'da Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanmaktadır. Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine, Hazine Müsteşarlığı'nın [www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) sayfasında, *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri / AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku İstatistikleri* başlığından ya da Hazine Müsteşarlığı'nın veri dağıtım sisteminden (<https://hmvds.hazine.gov.tr>) ulaşılabilir.

Kamu net borç stoku istatistikleri de yine çeyreklik dönemde, referans dönemin son iş gününde saat 10.00'da Hazine Müsteşarlığı tarafından açıklanmaktadır. Güncel veriler ile geçmiş dönem istatistiklerine, Hazine Müsteşarlığı'nın [www.hazine.gov.tr](http://www.hazine.gov.tr) sayfasında, *İstatistikler / Kamu Finansmanı İstatistikleri / Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri* başlığından ya da Hazine Müsteşarlığı'nın veri dağıtım sisteminden (<https://hmvds.hazine.gov.tr>) ulaşılabilir.

Hazine'nin yayımladığı bütün borç istatistikleri, dönemin son iş günündeki değerleri yansıtır.

Hazine'nin borç istatistikleri genelde ana para tutarı üzerinden borç tutarını yansıtacak şekilde hazırlanmakla beraber bunun iki istisnasından bahsedilebilir. "İç borç stokunun elinde bulunduranlara göre dağılımı" tablosunda yer alan borç stoku piyasa fiyatları ile değerlendirilmekte, AB tanımlı genel yönetim borç stoku tablosunda da tahakkuk etmiş faizler ayarlama kalemi yoluyla borç stokuna dâhil edilmektedir. Bunun dışında Hazine tarafından yayımlanan diğer borç istatistikleri yalnız borç anapara tutarını gösterir, tahakkuk eden faizleri içermez.



## SEKİZİNCİ BÖLÜM

### Para, Bankacılık ve Finans

Çalışmamızın son bölümünü parasal göstergeler ile yatırım araçlarıyla ilgili göstergelere ayırdık. Finansal göstergelerin bölümler arası sıralamadaki bu yeri, okuyucuyu, bu göstergelerin önemine ilişkin asla şüpheye düşürmemelidir. Haber bültenlerinin de ayrılmaz bir parçası olan finansal veriler, geniş kitlelerce takip edilen göstergeler arasında başı çeker. Bu ilginin başlıca nedeni, faiz oranı, döviz kuru, borsa endeksi gibi finansal göstergelerin, kişisel maddi varlığımızı doğrudan etkilemesidir.

Parasal ve finansal göstergelerin incelenmesine para ve para arzı kavramlarıyla başlayıp daha sonra paranın fiyatı olarak da değerlendirebileceğimiz faiz kavramını ele alacağız. Faiz oranlarını yansıtan pek çok farklı gösterge bulunduğundan, farklı piyasalarda oluşan faiz oranları içerisinde yalnız düzenli yayımlanan ve önem arz edenleri inceleyeceğiz. Bir sonraki başlıkta yabancı paraların fiyatı olan döviz kurlarına göz atacağız. Parasal sistemin temel direği olan bankacılık sektörüne ilişkin göstergelerin ele alındığı başlığı sermaye piyasası göstergelerinin inceleneceği bölüm izleyecek. Daha teknik bir konu olmasına rağmen, Merkez Bankası'nın yer almadığı parasal kesime ilişkin bir tartışma eksik kalacağından, son olarak TCMB göstergelerini de kapsamımıza almayı gerekli gördük. Göstergelerimizi incelemeye, genel anlamda ekonominin ve özelde finansın temel kavramlarından olan para ve para arzı ile başlayabiliriz.

#### PARA ARZI

İktisadi hayatı paradan daha iyi sembolize edecek bir nesne bulmak zordur. Para bir yandan iktisadi değer in cisimleşmiş hali olarak zenginlik ve refahı çağrıştırırken diğer taraftan hırs ve tamahın sembolü olmuş, hatta zaman zaman bir nefret objesi olarak lanetlenmiştir.

İktisatçılar çoğunlukla parayı, yarattığı bu çağrışımlardan ayrı tutarak fonksiyonları üze-

rinden tanımlama yoluna gitmişlerdir. Bu anlamda para, hesap birimi olarak kullanılan, mübadele ve değer biriktirme işlevi gören herhangi bir varlık olarak tanımlanagelmıştır. Bir varlığa para niteliği katan unsur üzerinde biraz daha durulduğunda ise bu fonksiyonlar arasında paranın mübadele aracı olma özelliğinin öne çıktığı görülecektir. Mübadele aracı olarak yaygın kabul görmüş her varlık, değer biriktirme ya da hesap birimi olarak da hizmet edebilecek niteliktedir. Buna göre parayı basitçe, toplum tarafından değişim aracı olarak genel kabul görmüş herhangi bir şey olarak tanımlayabiliriz. Bir varlığa para niteliği kazandıran şey imal edildiği madde ya da fiziksel özelliklerinden çok, toplumun genelinin o varlığı para olarak benimsemiş olmasıdır.

Paranın tarihsel gelişimi, insan topluluklarının mübadele ihtiyaçları ile teknik imkânlarına göre şekillenmiştir. Paranın olmadığı bir ekonomide alışveriş için kullanılacak tek yöntem mal takasıdır. Paranın en ilkel şekli ise, tüketilebilen ya da kullanım değeri olan bir malın değişim aracı işlevini de üstlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Belirli bir malın diğer bütün mallar karşılığında ödeme aracı olarak bireyler tarafından kabul görmesi halinde, o mal aynı zamanda para vasfı kazanır. Geçmişte hububat, el aletleri, kürk, deri gibi nesnelere, takas ekonomisinin günlük hayatta yarattığı sıkıntılara çare olarak mübadele amaçlı kullanılmış eşyalara örnek olarak gösterilebilir.<sup>1</sup>

İktisadi ve ticari ilişkilerin artmasıyla, bölünebilirliği ve taşınabilirliği sınırlı olan bu tür mallar para işlevi görmekte yetersiz kalmış ve nadir bulunan bazı metaller ödeme aracı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Değerli madenlerden darp edilen ilk sikkelerden önce antik çağlarda, çeşitli ebatta madeni külçelerin ödeme aracı olarak kullanıldığını biliyoruz.<sup>2</sup>

Paranın gelişiminde devrim niteliğindeki ilk adım, üzerinde paranın değerine dair güvence niteliğindeki bazı işaretlerin bulunduğu, sabit ağırlıktaki sikkelerin basılmaya başlamasıyla atılmıştır. İlk sikkelerin ortaya çıktığı milattan önce 7. yüzyıldan itibaren sikke kullanımının hızla yaygınlaştığını görüyoruz. Bu tarihlerden, kâğıt paranın yaygınlaştığı 19. yüzyıla kadar, para denince, çoğu zaman değerli madenlerden basılan sikkeler anlaşılıyordu. Genellikle altın ve gümüşten basılan sikkeler, sahiplerine, içeriğindeki metalin değeri ölçüsünde bir satın alma gücü sağlıyordu. Piyasadaki para miktarı da tabii olarak, mevcut değerli maden miktarına bağlı kalıyordu. Piyasadaki değerli maden miktarının ticaret hacmine göre yetersiz kaldığı dönemlerde para kıtlıkları yaşanıyor, bu da ticari hayatı olumsuz etkiliyordu. Bu uzun dönem içinde, başta bakır olmak üzere diğer bazı metallere darp edilen ve içerdikleri metalin değeri, itibari değerinden daha düşük olan sikkeler de kullanım alanı bulmuş, ancak bunların toplam para miktarı içindeki oranı düşük kalmıştır. Modern çağlara kadar geçen süre içinde zaman zaman kâğıt para denemeleri de görülmüştür. Ancak servetin değerli madenlerle özdeşleştirildiği bir iktisadi anlayış içinde, piyasaya güven telkin etmeyen kâğıt paraya bir ödeme aracı olarak çoğu zaman kuşkuyla yaklaşmıştır.<sup>3</sup>

Paranın tarihsel gelişimi içinde bir sonraki büyük adımı, itibari paranın yaygın olarak kullanılmaya başlaması teşkil etmektedir. Kâğıt para gibi mal değeri nominal değerinden çok daha dü-

1 Ildız (2013).

2 Eagleton-Williams (2008)

3 Bugün hâlâ kriz dönemlerinde "güvenli liman" olarak altın talebi artmaktadır.



şik olan paralar itibari para olarak adlandırılır. İtibari paranın değeri imal edildiği maddenin değerinden değil, herkesçe ödeme aracı olarak kabul edilmesinden gelir. Devletin idari gücünün yükselmesi, toplumsal kurumların yerleşmesi ve kıymetli madenlerin iktisadi ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmesiyle birlikte, önce Amerika'da ve onu takip eden dönemlerde Avrupa'da, kâğıt para ekonomik hayata nihai olarak girmiştir. Ancak tam itibari paraya geçiş, sikke kullanımının terk edilmesiyle değil, çıkarılan kâğıt paranın altına bağlanmasıyla başlayarak tedricen gerçekleşmiştir.

Altın standardının geniş ölçekte geçerli olduğu 19. yüzyıl başından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde kâğıt para, talep edilmesi halinde bedelinin altın olarak ödeneceği güvencesi taşıyan bir senet hükmündeydi. Yani bu dönemde kâğıt para değerini büyük oranda, karşılığının altın olarak ödeneceğinin garanti edilmesinden alıyordu. Nihayet Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, nakit para ile kıymetli maden arasındaki bu ilişki de giderek zayıflamış, Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte de tam itibari paraya geçilmiştir. Günümüzde kâğıt paranın tek dayanağı kanun tarafından ödeme aracı olarak belirlenmiş olmasıdır.

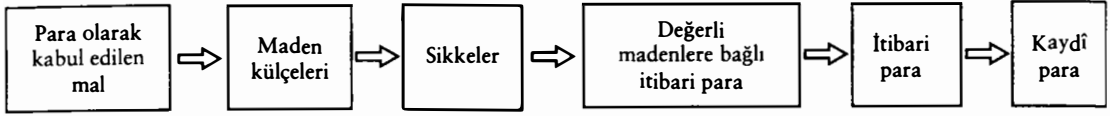
Bankacılık sektöründeki gelişime bağlı olarak kaydî paranın yaygınlık kazanması, paranın serüvenindeki bir diğer önemli adımdır.<sup>4</sup> Para denildiğinde çoğunluğun aklına banknot gelse de modern dünyada piyasadaki paranın büyük kısmını kaydî para oluşturur. Kaydî parayı, talep edilmesi halinde nakit olarak karşılığı ödenmek üzere oluşturulan, herkes tarafından para olarak kabul edilen ve ödeme amacıyla kullanılabilen bir kayıt olarak tanımlayabiliriz. Kaydî paranın başta gelen örneğini, havale yöntemi kullanılarak ödeme aracı işlevi görebilen vadesiz mevduat teşkil eder. Bankaya yatırılan nakit karşılığında, banka sisteminde bu nakit miktarı kadar bir hesap kaydı oluşturulur. Borçlu kişinin talimatı üzerine hesabındaki paranın alacaklı kişinin hesabına aktarılmasıyla ödeme işlemi gerçekleşmiş olur. Alacaklı kişi bu kaydî aktarımı ödeme olarak kabul ettiği müddetçe, bankadaki mevduat hesap kayıtları para işlevi görür. Burada mevduata kaydî para niteliğini veren güç, bankanın güvenilirliğidir. Alacağımızı nakit para yerine, mevduat hesabımızda yaratılacak bir alacak kaydı, yani havale olarak kabul ederiz, çünkü biliriz ki banka, talebimiz üzerine mevduat hesabımızdaki parayı nakit olarak bize ödeyecektir. Ayrıca havale olarak hesabımıza gelen tutar, ilerideki ödemelerimizde de yine havale yoluyla kullanılabilir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz, tarihi gelişim süreci içinde paranın serüvenini, Şekil 8.1'de gösterildiği üzere özetleyebiliriz. Şekildeki akış genel hatlarıyla paranın tarihini özetlese de, bu gelişim şeklindeki basit akışın aksine, keskin çizgilerle ayrılmış doğrusal bir çizgi izlememiş, birçok para türü beraberce piyasada kullanım alanı bulmuştur.<sup>5</sup> Günümüzde de kredi kartları, banka kartları, hatta cep telefonundan ödeme gibi yüksek teknoloji ödeme sistemlerinin gelişmesiyle hem ödeme yapma şekilleri evrimini sürdürmekte hem de kaydî paranın önemi gittikçe artmaktadır.

<sup>4</sup> Kaydî para 12. yüzyıldan bu yana ticarete kullanılmakla birlikte, ancak son 2-3 yüzyılda merkez bankacılığının gelişimini tamamlamasıyla yaygınlık kazanmıştır.

<sup>5</sup> Kâğıt paranın yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde altın sikke kullanımı uzun süre devam etmiştir. Çin'de kâğıt para kullanımının Avrupa'ya kıyasla çok daha eski tarihlere dayanmasının yanı sıra Moğol istilası sonrası dönemde Batı Asya'da da kâğıt para denemelerine gidildiğini biliyoruz. Yine para sisteminin sikkelere dayandığı dönemlerde bazı bölgelerde, örneğin Ortaçağ'ın sonlarında İtalya'da, kaydî para kullanımının yaygın olduğu bilinmektedir.

ŞEKİL 8.1  
Paranın Gelişim Süreci



İktisatta para üzerindeki temel tartışma, piyasadaki toplam para miktarının reel değişkenleri ne seviyede etkilediği meselesi üzerinde düğümlenmektedir. Bu anlamda para arzının ekonomiye etkisini ifade eden görüşler kabaca ikiye ayrılabilir. Bu görüşlerden ilki para miktarının yalnız fiyat düzeyini değiştireceğini ancak reel değişkenler üzerinde etkisi olmayacağını savunmakta, buna bağlı olarak kontrolsüz parasal genişlemenin fiyat istikrarı karşısında en büyük tehdit olduğunu vurgulamaktadır. Fiyat istikrarı ancak para arzındaki değişimin, büyüme oranına uyumlu bir artışla sınırlanması yoluyla sağlanabilir. Bu konudaki diğer temel görüş ise, tam istihdamda olmayan bir ekonomide para arzındaki artışın, büyüme ve işsizlik gibi reel değişkenler üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğunu, böyle dönemlerde para politikasının aktif olarak kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Bir ekonomide para miktarını ya da paraya ulaşma maliyetini belirleyerek hedeflenen diğer iktisadi büyüklükler üzerinde etkili olma çabası para politikası olarak adlandırılır. Kuramsal boyutta para politikasının reel değişkenler üzerinde etkili olamayacağı yönünde görüşler bulunsa da tarihsel gerçekler aksi yönde pek çok örnek sunmaktadır. Piyasadaki para stoku ve faiz oranlarının, çeşitli aktarım mekanizmalarıyla, toplumun tümünü ilgilendiren etkiler meydana getirdiği pratik bir gerçektir. Bu çerçevede parasal göstergeler, hem iktisatçıların hem de yatırımcıların yakından takip ettiği göstergelerin başında gelir.

İktisatçıların ve karar alıcıların piyasadaki para miktarına ilişkin ihtiyaç duyduğu bilgiler, para otoritelerince hazırlanan para arzı istatistikleri ile karşılanmaktadır. Para arzı ya da diğer bir ifadeyle para stoku,<sup>6</sup> bir ekonomideki mevcut, para olarak nitelendirilebilecek varlıklar ile kolayca paraya çevrilebilecek finansal varlıkların toplam miktarı olarak tanımlanabilir.

Para arzını sayısal bir büyüklük olarak ifade edebilmek üzere, çeşitli finansal varlıkları kapsayan, M1, M2, M3 gibi bazı para arzı tanımları geliştirilmiştir. Türkiye’de de para arzı tanımları ve bu tanımlara dâhil edilecek kıymetler TCMB tarafından belirlenmekte ve haftalık istatistikler yine aynı kurum tarafından yayımlanmaktadır.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Arz ifadesinin iktisatta daha çok fiyata bağlı olarak piyasaya sürülen miktarı ifade ettiği düşünüldüğünde para stoku ifadesinin daha tutarlı olduğu söylenebilir.

<sup>7</sup> TCMB tarafından para ve bankacılık istatistiklerinin derlenmesinde IMF tavsiyeleri dikkate alınmaktadır (bkz. IMF (2000)). Bu tavsiyeler sınırlayıcı kurallar koymak yerine yol gösterici genel prensipler belirlemekte, istatistik derleyen kuruluşların ülke şartlarına göre parasal büyüklük tanımlarını kendilerinin oluşturmalarına imkân tanımaktadır.

Hali hazırda TCMB tarafından derlenen para arzı büyüklükleri, likidite derecesine, yani bu varlıkların nakit paraya çevrilme kolaylığına göre sıralı olmak üzere aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$\text{Dolaşımdaki Para} = \text{Dolaşıma Çıkan Banknot} + \text{Madeni Para} - \text{Banka Kasalarındaki Nakit Paralar}$$

$$\text{M1} = \text{Dolaşımdaki Para} + \text{Vadesiz Mevduat (Türk Lirası)} + \text{Vadesiz Mevduat (YP)}$$

$$\text{M2} = \text{M1} + \text{Vadeli Mevduat (Türk Lirası)} + \text{Vadeli Mevduat (YP)}$$

$$\text{M3} = \text{M2} + \text{Repo} + \text{B Tipi Likit Fonlar} + \text{İhraç Edilen Menkul Değerler}$$

Örnek olmak üzere bu para tanımlarınının 22.07.2016 haftası itibarıyla sayısal büyüklüklerine Tablo 8.1'de yer verilmektedir.

**TABLO 8.1**  
22.07.2016 Haftasında Para Arzı (milyon TL)

M1	346.961
Dolaşımdaki para	111.644
Dolaşıma çıkan banknot + madeni para	123.615
Banka kasaları (-)	11.972
Vadesiz mevduat (TL)	142.282
Mevduat bankaları	131.045
Katılım bankaları	11.226
TCMB	11
Vadesiz mevduat (YP)	93.036
Mevduat bankaları	85.574
Katılım bankaları	7.455
TCMB	7
M2	1.300.834
Vadeli mevduat (TL)	593.578
Mevduat bankaları	562.132
Katılım bankaları	31.446
TCMB	-
Vadeli mevduat (YP)	360.295
Mevduat bankaları	339.450
Katılım bankaları	20.845
TCMB	-
M3	1.345.074
Repo	6.949
Para piyasası fonları (B tipi likit fonlar)	12.244
İhraç edilen menkul değerler	25.046

Kaynak: TCMB.

Dolaşımdaki para, TCMB tarafından piyasaya sürülen banknotlar ile Hazine tarafından piyasaya sürülen madeni paralar toplamından, banka kasalarındaki paraların çıkarılması ile elde edilen büyüklüğü ifade eder. Banka kasalarında bulunan paralar fiilen piyasada tedavül etmediği için dolaşımdaki para tanımının dışında tutulmaktadır. Yalnızca yasal ödeme aracı olan nakit parayı kapsayan dolaşımdaki para, en likit para arzı tanımıdır.

TCMB tanımına göre M1, dolaşımdaki paralar ile bankacılık sistemindeki Türk Lirası ve yabancı para vadesiz mevduat toplamından oluşur.<sup>8</sup> Vadesiz mevduat, bankalarda (mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankaları) tutulan, herhangi bir sınırlamaya tabi olmadan ya da sahibine bir maliyet doğurmadan, havale yoluyla ödeme aracı olarak kullanılabilir kaydı parayı ifade eder.<sup>9</sup> Piyasadaki nakit para ile kaydı paranın toplamı olarak tanımlanan M1, daha çok işlem güdüsüyle tutulan parasal büyüklüklerden oluşmaktadır. M1, toplam talep koşulları ve bankacılık sisteminin likiditesi açısından bilgi sağlayan bir para arzı tanımı olarak değerlendirilmektedir.<sup>10</sup>

M2 ise M1'e dâhil olan parasal büyüklükler ile Türk Lirası ve yabancı para vadeli mevduat toplamından oluşur. Vadeli mevduat, vade sonunda faiz ya da kâr payı elde etmek üzere bankalara (mevduat, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankaları) yatırılan paraları ifade eder. Bu anlamda M2 yalnız nakdi ve kaydı parayı değil, para benzeri bir yatırım aracı olan vadeli mevduatı da kapsamaktadır. İşlem güdüsüyle tutulan paranın yanında ihtiyat tedbiri olarak tasarruf edilen büyüklükleri de içeren M2, ekonomideki risk algılaması ve finansal piyasalardaki gelişmeler hakkında bilgi sağlar.

M3, M2'ye dâhil olan parasal büyüklüklerin yanı sıra repo, B tipi likit fonlar ve ihraç edilen menkul kıymetleri de kapsayan bir para arzı tanımıdır. Repo kalemi, TCMB'nin B tipi likit fonlar dışında yatırım fonları ve aracı kurumlarla yaptığı repo işlemleri ile mevduat, kalkınma ve yatırım bankalarının müşterileriyle yaptıkları repo işlemlerinden oluşmaktadır. Yatırım fonları, tasarruf sahiplerinden toplanan kaynakların, yetkilendirilmiş kurumlarca çeşitli yatırım araçlarında değerlendirilmesiyle oluşturulmuş varlıkları ifade eder. B tipi likit fonlar, zaman sınırlaması olmadan nakde çevrilebildiğinden para arzına dâhil edilmektedir. İhraç edilen menkul kıymetler ise bankalarca yurt içinde Türk Lirası üzerinden ihraç edilen ve orijinal vadeleri 2 yıla kadar olan tahvil ve bonoları kapsamaktadır.<sup>11</sup> M3, nakit para ve mevduatların yanında kolayca paraya çevrilebilecek diğer bazı yatırım araçlarını da kapsayan Türkiye'deki en geniş resmi para tanımıdır.

Finansal araçların ve finans piyasalarının günden güne gelişmesi para arzı tanımlarında da zaman zaman güncelleme yapma gereği doğurmaktadır. ESA 95 ve Avrupa Merkez Bankası standartlarına uyum çalışması çerçevesinde TCMB tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen çalışma ile

<sup>8</sup> Para ve banka istatistiklerinde, bankaların sadece yurt içi şubelerinde bulunan mevduat kapsama alınır.

<sup>9</sup> Bankalar arası mevduat, para arzı tanımlarına dâhil değildir.

<sup>10</sup> TCMB (2011-c), s. 96.

<sup>11</sup> Bu büyüklüğe yalnız banka bono ve tahvilleri dâhil edilmekte olup diğer firmalar ve kamu tarafından çıkarılan borç senetleri hesaplama dâhil değildir.

Türkiye’de de para arzı tanımlarında değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi, yabancı para cinsi mevduatların temel para tanımlarına dâhil edilerek yabancı para cinsi mevduatın zımnen yerel para stokunun bir parçası olarak kabul edilmiş olmasıdır<sup>12</sup> (bkz. Çerçeve 8.1).

Piyasada paranın fonksiyonlarından bazılarını yerine getiren ya da kolayca paraya çevrilebilecek birçok farklı tipte varlık bulunması, ne tür varlıkların para tanımına dâhil edilmesi gerektiğini tartışmaya açık bırakmaktadır. Para arzı tanımları için evrensel bir kriter bulunmadığı gibi, yatırım araçlarının çeşitlenmesi ve para benzeri araçların kullanımlarının yaygınlaşması, para arzının tanımlanmasını daha da güçleştirmektedir.<sup>13</sup>

#### ÇERÇEVE 8.1

### 2007 Yılında Yapılan Güncelleme

2007 yılında ESA 95 ve Avrupa Merkez Bankası standartlarına uyum çalışması çerçevesinde TCMB tarafından para arzı tanımları güncellenmiş ve para arzı istatistikleri, yeni tanımlara göre derlenmeye başlanmıştır.

Hali hazırdaki **Şekil 8.1**'de tanımlanan  $M_1$ ,  $M_2$  ve  $M_3$ , 2007 yılı öncesinde aşağıdaki tanımlara göre hesaplanmaktaydı.

$M_1$  = Dolaşımdaki para + TL vadesiz mevduat (resmi mevduat hariç)

$M_2$  =  $M_1$  + TL vadeli mevduat (resmi mevduat hariç)

$M_3$  =  $M_2$  + resmi kuruluşlar mevduatı + TCMB'deki diğer mevduat

Temel para tanımları olan  $M_1$ ,  $M_2$  ve  $M_3$ 'e döviz cinsi mevduat dâhil edilmemekte, diğer taraftan temel para tanımlarının yanında, yabancı para mevduatın da para tanımına dâhil edildiği dört parasal büyüklük ( $M_2Y$ ,  $M_2YR$ ,  $M_3Y$  ve  $M_3YR$ ) ayrıca hesaplanmaktaydı. Yapılan güncellemeyle birlikte yabancı mevduatı da içeren bu dört para tanımının hesaplanmasına son verilirken vadesiz yabancı para mevduatlar  $M_1$ 'e, vadeli yabancı para mevduatlar ise  $M_2$ 'ye dâhil edildi. Böylece  $M_1$  ve  $M_2$ , yabancı para cinsi mevduatı da kapsar hale geldi.

Güncellemeyle yapılan bir diğer değişiklik, daha önce para tanımına dâhil olmayan kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarının parasal yükümlülüklerinin de para arzı tanımlarına eklenmesi olmuştur. Daha önce örneğin  $M_1$ 'de yalnız ticari mevduat bankalarında bulunan vadesiz mevduatlar kapsanırken, güncelleme sonrasında kalkınma, yatırım ve katılım bankalarındaki vadesiz mevduatlar da  $M_1$  tanımına dâhil edilmeye başlanmıştır.

Yapılan üçüncü temel değişiklik ise repo ve B tipi likit fonun  $M_3$ 'e dâhil edilmesidir.  $M_3$  para tanımı bugünkü halini ise, 2010 yılında ihraç edilen menkul kıymetlerin de bu tanıma dâhil edilmesiyle almıştır.

**12** Dolarizasyonun yaygın olduğu bir ekonomide yabancı paraları para arzının bir bileşeni olarak kabul etmek savunulabilir bir uygulamadır (bkz. Ertürk (1991), s. 206-209). Bununla birlikte bu tanımın dolarizasyonun en yoğun yaşandığı 1990'larda değil, TL'nin itibarının yükselmeye başladığı bir dönemde kullanılmaya başlanmasını anlamak güçtür.

Diğer yandan, ülkedeki yabancı paranın önemli bir kısmının efektif olarak saklandığı bilinmektedir. Ancak efektif miktarına ilişkin kaba tahminler dışında bilgimiz bulunmuyor.

**13** Parasal toplamın, çeşitli parasal büyüklüklerin ağırlıklandırılması ortalaması şeklinde ifade edilmesine yönelik de çalışmalar bulunmaktadır (bkz. Spindt (1985), Barnett - Fisher - Serletis (1992)).

Her ülke, IMF tarafından belirlenmiş çerçeve dâhilinde kalmak koşuluyla para arzı tanımlarını, kendi iktisadi altyapısına uygun olarak belirlemektedir. Bu bağlamda ismi aynı olsa dahi para arzı tanımları, ülkeler arasında farklı kapsamlarda hazırlanabilmektedir. Örneğin Türkiye’de M1’e dolaşımdaki para, vadesiz TL mevduat ve vadesiz yabancı para mevduat dâhil iken ABD’de M1, dolaşımdaki para, seyahat çekleri ve çeke tabi mevduatların toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bunun da ötesinde parasal büyüklüklerin kapsamı kâğıt üzerinde aynı olsa bile, ülke yerleşiklerinin finansal alışkanlıklarının ve ülkenin hukuki altyapısının farklı olması, bunların karşılaştırılmasını anlamsız kılabilmektedir. Vadesiz mevduatın Türk ekonomisindeki yeri ve anlamı ile bir diğer ülkenin bankacılık sistemindeki vadesiz mevduat tanımı örtüşmeyebilir.<sup>14</sup>

## ÇERÇEVE 8.2 Para Çarpanı

Piyasada dolaşımdaki nakit paranın yanı sıra bankacılık sisteminde tutulan mevduat da bir ödeme aracı olarak para işlevi görür. Banknot basımı merkez bankalarının tekelindeyken kaydı para yaratma, merkez bankalarında başlayan ve ticari bankalar ile piyasa mensuplarınca belirlenen bir süreçtir. Para yaratım süreci, para otoritesinin verdiği politika kararları ile piyasa katılımcılarının kararlarının bir bileşkesiyle şekillenir. Bu süreci etkileyen parametreler, aşağıdaki model yardımıyla özetlenebilir.<sup>1</sup>

Mevduat ve piyasadaki nakit toplamından oluşan toplam para arzı aşağıdaki üç değişken tarafından belirlenir:

- Parasal taban ( $PT$ )
- Zorunlu rezerv oranı ( $r$ )
- Nakit tutma oranı ( $n$ )

Parasal taban, piyasada dolaşımdaki nakit paralarla ( $M$ ) bankaların merkez bankasında tuttuğu rezervlerin ( $R$ ) toplamından oluşur. Bankacılık sektörünün merkez bankasındaki mevduatı, aynen nakit para gibi, merkez bankasının yerli para cinsinden yükümlülüğüdür. Merkez bankası, kendi nezdindeki mevduatı, talep edilmesi halinde nakit olarak hak sahibine ödemekle yükümlü olduğundan, para tabanı, piyasadaki nakdin yanı sıra bankaların merkez bankasındaki mevduatını da kapsar.

Zorunlu rezerv oranı (mevduat zorunlu karşılığı / munzam karşılık), bankalara yatırılan paralar karşılığında bankaların merkez bankasında bulundurmaları gereken mevduat oranını ifade eder. Merkez bankaları yasal yetkilerine dayanarak, mudilerin bankalara yatırdığı mevduatın bir kısmının merkez bankasında saklanmasını zorunlu tutar. Merkez bankasındaki bu mevduat, halkın mevduatını çekmek için bankalara akın etmesi halinde bir güvence görevi göreceği gibi, aynı zamanda merkez bankasının piyasadaki para miktarını ayarlamasına yönelik bir politika aracı olarak da kullanılmaktadır.

<sup>1</sup> Mankiw (2003), s. 486-487.

<sup>14</sup> Örneğin Avrupa Merkez Bankası’nın M3 tanımı yaklaşık olarak FED’in M2 tanımına denk gelmektedir (bkz. Picker (2007) s.149).

Nakit tutma oranı ise halkın nakit olarak taşıdığı paranın toplam mevduata oranını ifade eder. Bankalardaki mevduat 100 birim iken piyasadaki nakit para 10 birim ise nakit tutma oranı % 10'dur.

Bu tanımlar ışığında, toplam para arzını  $P$  ile, toplam mevduat miktarını  $M$  ile gösterirsek aşağıdaki denklemleri yazabiliriz.

$$P = N + M$$

$$PT = N + R$$

İlk denklem para arzının piyasadaki nakit miktarı ile mevduatın toplamına eşit olduğunu, ikinci denklem ise para tabanının piyasadaki nakit miktarı ile bankaların merkez bankasında tuttuğu rezervlerden oluştuğunu özetlemektedir. İlk olarak birinci denkliği ikinci denklige bölelim:

$$P/PT = (N + M) / (N + R)$$

Daha sonra eşitliğin sağ tarafının pay ve paydasını  $M$ 'ye bölelim:

$$P/PT = (N/M + 1) / (N/M + R/M)$$

$N/M$  nakit tutma oranı ve  $R/M$  zorunlu rezerv oranını ifade ettiğinden eşitlik aşağıdaki şekilde de yazılabilir:

$$P/PT = (n + 1) / (n + r)$$

Bu denklem para arzının, para tabanının sabit bir katsayı ile çarpımı olarak ifade edilebileceğini göstermektedir:

$$P = (n + 1) / (n + r) \times PT$$

$\frac{n + 1}{n + r}$  olarak ifade edilen bu katsayı para çarpanı olarak adlandırılır. Nakit tutma oranı ve rezerv oranı sabitken para tabanındaki her 1 liralık artış, para arzını  $\frac{n + 1}{n + r}$  miktarınca artırır. Diğer değişkenler sabit kalmak üzere rezerv oranının düşmesi para arzını artırıcı yönde etki yaparken nakit tutma oranındaki artış para arzını düşürecektir. Hanehalkı alışkanlıklarına bağlı olan nakit tutma oranı, çoğu zaman karar alıcıların politikalarıyla belirlenemeyen dışsal bir değişkendir. Diğer taraftan merkez bankaları, para tabanını etkileyecek politikalar uygulayarak ya da rezerv oranını değiştirerek para arzı üzerinde etkili olabilmektedirler.

## FAİZ

Tasarruf sahipleri ile fon talep edenlerin karşılıklı ihtiyaçlarını karşılamak üzere borç ilişkisine girmeleri, paranın doğuşu kadar eskidir. Genelde ekonomideki bir grup, cari ihtiyaçlarının üzerinde gelir elde ederken, geliri ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalan bir kesim daha mutlaka bulunur. Nakit fazlası olanların bu nakitlerini değerlendirmelerini, geçici nakit ihtiyacı duyanların ise bu ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak üzere zaman içinde borç piyasaları gelişmiştir. Bu piyasalarda tasarruf sahipleri, tasarruflarını geçici bir süre fon ihtiyacı duyanlara devretme karşı-

lığında bir bedel talep ederler. Faiz olarak adlandırılan bu bedel, borçlu açısından parayı kullanmanın maliyeti ya da bir başka deyişle paraya ödenen kira, tasarruf sahibi açısından ise tüketimini erteleyerek tasarruf yapmanın mükâfatı olarak değerlendirilir.

Faiz oranı, iktisatta mal ve para piyasaları arasındaki ilişkinin kurulmasını sağlayan kilit bir değişken konumundadır. Kısa ve uzun dönemli faiz oranlarını belirleyen faktörler üzerine çok sayıda teori geliştirilmiş olmakla birlikte bunlar arasında en çok vurgulananı, faizin, bir ekonomideki toplam tasarruf ile yatırım talebi arasındaki dengeyi sağlayan fiyat olarak tanımlandığı klasik görüştür. Buna göre faiz oranı, ödünç verilebilir fonların arz ve talebine göre belirlenir. Mevcut tasarruflar yatırım talebini karşılayamıyorsa, sınırlı fonlara olan talebe paralel olarak faizler yükselecektir. Bu durumda hem yatırım talebi düşecek, hem de yüksek getiriden faydalanmak isteyen hanehalkının tasarrufları artacak, böylece daha yüksek bir faiz oranında tasarruf-yatırım dengesi yeniden sağlanmış olacaktır. Ekonomide tasarruf fazlası bulunması durumunda ise bu süreç aksi yönde işleyerek faizlerin düşmesine neden olacak, böylece tasarruf-yatırım dengesi bu yeni faiz düzeyinde yeniden kurulacaktır.

Geçmiş tecrübeler, genelde faiz oranlarının, hanehalkı ve firmaların borçlanma, yatırım ve tüketim davranışları kanalıyla hem büyüme hem de fiyat düzeyi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Faizlerin yükselmesi durumunda yatırım maliyeti artacağından bazı yatırım projeleri kârlı olmaktan çıkar. Böyle bir durumda yatırımcılar sermayelerini faiz getiren enstrümanlarda değerlendirmeyi yatırım yapmaya tercih edeceklerinden yatırım miktarı düşecektir. Tüketiciler için ise faizin yükselmesi kredi maliyetinde artış anlamına gelir. Bu da tüketim talebini negatif yönde etkiler. Buna karşılık faizlerin düşmesi girişimciler için yatırım iştahını kamçılarken, tüketiciler için de tüketim talebini artırır. Toparlamak gerekirse faizlerin düşmesi ekonomide genişleyici etki yaratırken faizlerdeki artış ekonominin soğumasına yol açar.

Toplam talepte yaşanan artış ve düşüşler fiyat düzeyi üzerinde de etkilidir. Yatırım ve tüketim talebinin düşmesiyle talebe bağlı enflasyon baskısı azalır. Toplam talebin yükselmesi ise fiyat düzeyi üzerinde yukarı yönlü bir etki oluşturur. Faiz oranlarının ekonominin geneli üzerindeki bu yansımaları, faiz oranlarının merkez bankalarınca, durgunluk dönemlerinde ekonomiyi canlandırmak, enflasyon riskinin belirttiği dönemlerde ise ekonomiyi soğutmak için bir politika aracı olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Politika yapıcılar için en zor karar, enflasyonla büyüme arasındaki dengeyi sağlayacak ideal politika faiz oranını belirleme noktasında ortaya çıkmaktadır.

İktisatta bütün değişkenler tekil isimle ifade edilirken faiz oranı değişkeni için genelde “faizler” ifadesi kullanılması dikkat çeker. Bunun ana sebebi, bir ekonomide kredi ilişkisi türü kadar çok sayıda faiz oranı bulunmasıdır. Her bir borç ilişkisi, borçlanmanın türü, süresi ve borç alanın kredibilitésine göre farklı faiz oranlarına tabidir. Genelde bir borç ilişkisinde faiz oranı borcun süresiyle doğru orantılı, borçlunun kredibilitésiyse ters orantılı olarak değişir. Bununla birlikte farklı türdeki faiz oranları makro ölçekteki değişkenlere benzer tepkiler verdiği için, kriz dönemleri haricinde, farklı türdeki faiz oranlarının beraber artması ve beraber düşmesi beklenir.<sup>15</sup>

15 Olağanüstü dönemlerde, fon piyasalarının etkinliğini kaybetmesiyle beraber bazı faizler aksi yönde hareket edebilir.



Türkiye’de de farklı piyasalarda oluşan çeşitli faiz oranları belirli kuruluşlarca kamuya duyurulmaktadır. Bu kapsamda piyasalarda takip edilen, iktisaden anlamlı ve kolayca erişilebilecek bazı faiz göstergeleri şu şekilde sıralanabilir:

**Kredi Faiz Oranı:** Her bir kredi ilişkisinde, kredinin türü, vadesi, borçlunun kredibilitesi gibi çeşitli parametrelere göre farklı faiz oranları uygulanır. Ülkemizde, bankalarca TL üzerinden açılan kredilere uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı TCMB tarafından yayımlanmaktadır.<sup>16</sup>

Güvenilir müşterilere uygulanan en düşük kredi faiz oranı (prime rate), ABD başta olmak üzere bazı ülkelerde yayımlanmakta olan ve piyasalarda yakından takip edilen bir diğer önemli göstergedir. Bankalarca uygulanan en düşük kredi faiz oranı TCMB tarafından derlenmekte, ancak yayımlanmamaktadır.

**Mevduat Faiz Oranı:** Mevduat kuruluşlarının, mevduat olarak topladıkları fonlar karşılığında ödeyecekleri faizi gösteren mevduat faiz oranları da vade ve mevduat tutarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Ülkemizde TCMB tarafından, bankalarca uygulanan mevduat faizleri derlenmekte, en yüksek mevduat faizi ile ağırlıklı ortalama faiz oranı (TL ve yabancı para) yine bu kuruluş tarafından yayımlanmaktadır.

**Menkul Kıymet Faiz Oranları:** Piyasada işlem gören kamu ve özel sektör borç senetlerine ilişkin piyasada oluşan faizler, bu kapsamda izlenebilecek bir diğer gösterge grubudur. Sabit getirili menkul kıymetler için piyasada oluşan faiz oranı, vadesinde borç senedi karşılığında tahsil edilecek miktar ile senedin alış fiyatı üzerinden hesaplanabilir.<sup>17</sup> Menkul kıymetler içinde, vadesine iki yıl kalmış ve üç ayda bir kupon ödemeli olan devlet tahvillerinin faizi, bu senetlerin çok işlem görmesine bağlı olarak gösterge faiz olarak adlandırılmakta ve piyasalar tarafından özellikle takip edilmektedir. Kamu ve özel sektör menkul kıymetlerinin piyasada oluşan faizleri günlük olarak Borsa İstanbul tarafından yayımlanmaktadır.

**Bankalararası Para Piyasası Faiz Oranları:** Bankacılık sisteminin sağlıklı işlemesi için, finansal kurumların kısa vadeli nakit ihtiyacını karşılayabildikleri ve nakit fazlalarını asgari riskle değerlendirebildikleri bir piyasaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda fon ihtiyacı duyan ve fon fazlası bulunan bankaların karşılıklı işlem yapabildikleri bir piyasa, likiditenin bankalar arasında dengeli dağılımına hizmet etmek adına TCMB bünyesinde Bankalararası Para Piyasası adıyla hizmet vermektedir. Bu piyasada oluşan faiz oranı, ekonomideki diğer faiz oranları için de bir alt limit oluşturur.<sup>18</sup> Verilen kotasyonların ortalamasını yansıtan referans faiz oranları (TRLIBOR/TRLIBID) Türkiye Bankalar Birliği’nce duyurulmaktadır.<sup>19</sup>

<sup>16</sup> Genellikle tüketici kredilerinde faiz oranı aylık olarak, ticari kredilerde ise yıllık olarak ifade edilir.

<sup>17</sup> Bir sabit getirili menkul kıymetin piyasa fiyatı ile faiz getirisi ters yönde hareket eder. Örneğin nominal değeri 110 TL olan bir borç senedi 100 TL’ye işlem görüyorsa faiz getirisi % 10’dur  $((110-100)/100)$ . Aynı senedin piyasa fiyatı 102 TL’ye çıktığında faiz oranı % 7,8’e düşecektir zira  $102 \text{ TL}$  anaparaya karşılık  $8 \text{ TL}$  faiz geliri elde edilmektedir  $((110-102)/102)$ .

<sup>18</sup> ABD’de bankalar arası işlemlerde gerçekleşen faiz oranları Fed funds rate olarak adlandırılmakta ve önemli bir gösterge olarak piyasalarca takip edilmektedir.

<sup>19</sup> TRLIBOR bankaların borç verme, TRLIBID ise borç alma tekliflerini yansıtır.

**TCMB Faiz Oranları:** TCMB tarafından piyasa likiditesinin ayarlanmasında kullanılan faiz oranları, piyasalar tarafından en yakından takip edilen faizler arasında yer almaktadır.

Hâlihazırda ülkemizde TCMB tarafından gecelik borç alma ve borç verme, geç likidite penceresi borç alma ve borç verme ve 1 hafta repo ihalesi borç verme faiz oranları olmak üzere politika uygulamalarında kullanılacak beş farklı faiz oranı, Para Politikası Kurulu tarafından belirlenerek kamuoyuna duyurulmaktadır. Gecelik borç alma ve borç verme faiz oranları, TCMB'nin bankalararası para piyasasında uygulayacağını ilan ettiği oranları, geç likidite penceresi faiz oranları ise TCMB'nin nihai kredi mercii niteliğine binaen bankalararası para piyasasında saat 16.00 ve 17.00 arasında uyguladığı faiz oranlarını ifade etmektedir. Haftalık repo faizi ise, yine TCMB tarafından piyasadaki likiditenin ayarlanmasına yönelik olarak her hafta açılan repo ihalelerinde geçerli olan faiz oranıdır. Faizler, belirli dönemlerde toplanan Para Politikası Kurulu tarafından değerlendirilmekte, gerek görülmesi halinde faiz oranlarında değişikliğe gidilmektedir.

*Merkez Bankası Göstergeleri* başlığında da ele alacağımız üzere TCMB faiz oranları, piyasadaki diğer kısa vadeli faiz oranlarını da etkileme gücüne sahiptir. Dolayısıyla yatırımcılar, TCMB faizlerindeki değişiklikleri ve faizin gelecekteki yönünü tahmin ederek buna göre pozisyon almak isterler. Merkez Bankası'nın bu gücü, TCMB faizlerini finans dünyası ve yatırımcıların en yakından takip ettiği göstergeler arasına taşımaktadır.

Borç ilişkisinde borç verenin sağladığı menfaatin ölçülmesinde reel faiz ve nominal faiz ayrımı önemlidir. Dönem sonunda anapara ve faiz toplamının satın alma gücü, faiz oranı kadar dönem içinde fiyat seviyesinde yaşanan artıştan da etkilenir. Borç verilen para karşılığında alınan faizin gerçek değerini ortaya koymak üzere, paranın satın alma gücünde yaşanan düşüşün de dikkate alındığı reel faiz kavramı kullanılır. Nominal faizin enflasyon oranına göre düzeltilmesiyle elde edilen reel faiz, faiz gelirin, borç verenin satın alma gücünü ne oranda arttırdığını gösterir.<sup>20</sup>

Borçlanma ilişkisi sonucu elde edilen menfaati yansıtmakta reel faiz nominal faizden daha anlamlı bir gösterge olmasına karşın faiz istatistiklerinin tamamı nominal faiz oranıyla ifade edilir, zira enflasyon göstergesi olan fiyat endeksleri ancak borçlanma dönemi bittikten sonra geriye doğru hesaplanabilir. Dönem sonunda elde edilecek nominal faiz oranı borç verme anında belirli olsa da, dönem içinde paranın satın alma gücünün ne kadar düşeceği borçlanma anında bilemez. Reel faiz oranı ancak borç geri ödendikten ve borç dönemindeki fiyat artışları kesinleştikten sonra netleşir. Bununla birlikte dönem başında, enflasyon tahminlerinden faydalanılarak gelecekte gerçekleşecek reel faiz kabaca tahmin edilebilir.<sup>21</sup> Örneğin bono getirisinin yıllık % 9 olduğu ortamda gelecek bir yıl için ortalama fiyat artışının % 6 olması bekleniyorsa, tahmini reel faizin

<sup>20</sup> Enflasyon ve faiz oranının düşük olduğu dönemlerde, nominal faiz ve enflasyon oranının farkını aldığımızda yaklaşık olarak reel faiz oranına ulaşırız. Reel faiz oranının tam değerini ise  $real\ faiz = \frac{1 + nominal\ faiz}{1 + enflasyon\ oranı}$  formülüyle elde edebiliriz.

<sup>21</sup> Beklenti Anketi başlığında incelediğimiz TCMB anketleriyle ölçülen faiz beklentileri, bu amaçla kullanılacak bir göstergedir.

yaklaşık olarak % 3 olduğu ifade edilebilir. Bir yıl sonra geçmiş bir yıllık enflasyon oranı % 7 olarak gerçekleşirse, reel faiz de yaklaşık olarak % 2 seviyesinde gerçekleşmiş olacaktır. Bu örnekte enflasyon beklentisindeki % 1'lik bir hatanın, reel faiz getirisinde, beklentilere göre % 33'lük bir sapmaya işaret ettiği görülmektedir!

Faiz istatistiklerinin değerlendirilmesinde bir diğer nokta faiz türlerindeki farklılıktır. Her bir borç için hangi faiz türünün kullanılacağı, piyasalardaki kullanım alışkanlıklarına göre yerleşik bir nitelik kazanmıştır. Örneğin genelde mevduat faizleri ile ticari kredi faizleri yıllık basit faiz, tüketici kredisi faizleri aylık basit faiz, sabit getirili menkul kıymet faizleri ise yıllık bileşik faiz üzerinden ifade edilir.

Yüksek gelirli ülkelerin para politikası stratejisi büyük oranda, daralma tehdidi algılandığında faiz oranlarını düşürerek büyümeyi teşvik etmek, ekonominin fazla ısındığı ve enflasyon tehdidi olduğu durumlarda ise faiz oranlarını yükselterek ekonomiyi soğutmak üzerine kuruludur. Ülkemizin de dâhil olduğu orta gelirli ülkelerde ise faiz oranı, yurt içinde kredi gelişmesine ve buna bağlı ekonomik canlanmaya yol açan bir değişken olarak değil, daha çok yurt içi ve yurt dışı faiz farklarına bağlı olarak ülkeye para girişini belirleyen bir gösterge olarak algılanmaktadır.<sup>22</sup> Yüksek faiz oranı Türkiye gibi ülkelerde ekonomiyi soğutmak yerine bilakis yurt dışından para girişini özendirerek ekonomiyi canlandırma yönünde bir etki gösterebilmektedir.

Bununla birlikte 2000'li yıllarda ülkemizde, faiz, büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki bağlamında bir yapısal dönüşüm yaşandığı ve buna bağlı kamuoyu algısının, yüksek gelirli ülkelerde görülen faiz-büyüme-enflasyon algısına yaklaştığı ileri sürülebilir. Devlet açıklarının, zaten sığ olan finansal piyasalarda özel sektörü dışladığı 90'lı yıllarda, faiz ile büyüme arasındaki ilişkiyi sağlayan mekanizmanın çalışmadığı bir gerçektir. Son dönemde ise hem ticari krediler ve tüketici kredileri geçmişe göre yüksek oranda artmış, hem de enflasyon nispeten kabul edilebilir seviyelere inmiştir. Bu ortam, faiz ve büyüme arasında, yüksek gelirli ülkelerde görülen ilişkinin ülkemizde de geçerli olmasının önünü açmıştır. Türk Lirası'nın güçlenmesi ve dolarizasyonun azalması da bu ilişkinin gelişmesine yardımcı olan bir unsurdur.<sup>23</sup>

Piyasadaki canlılık ve faiz oranları arasındaki ilişki, getiri eğrisi olarak adlandırılan bir analiz tekniği aracılığıyla, gelecekteki piyasa beklentilerinin ölçülmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Getiri eğrisi, belirli bir tarih itibarıyla farklı vadelerdeki faizlerin genel yapısını gösteren, vadenin bağımsız değişken, faiz oranının ise bağımlı değişken olduğu bir fonksiyondur. Bu eğrinin eğimindeki değişikliklerin, gelecekteki faiz oranlarına ilişkin piyasa beklentilerini yansıttığı düşünülmür.

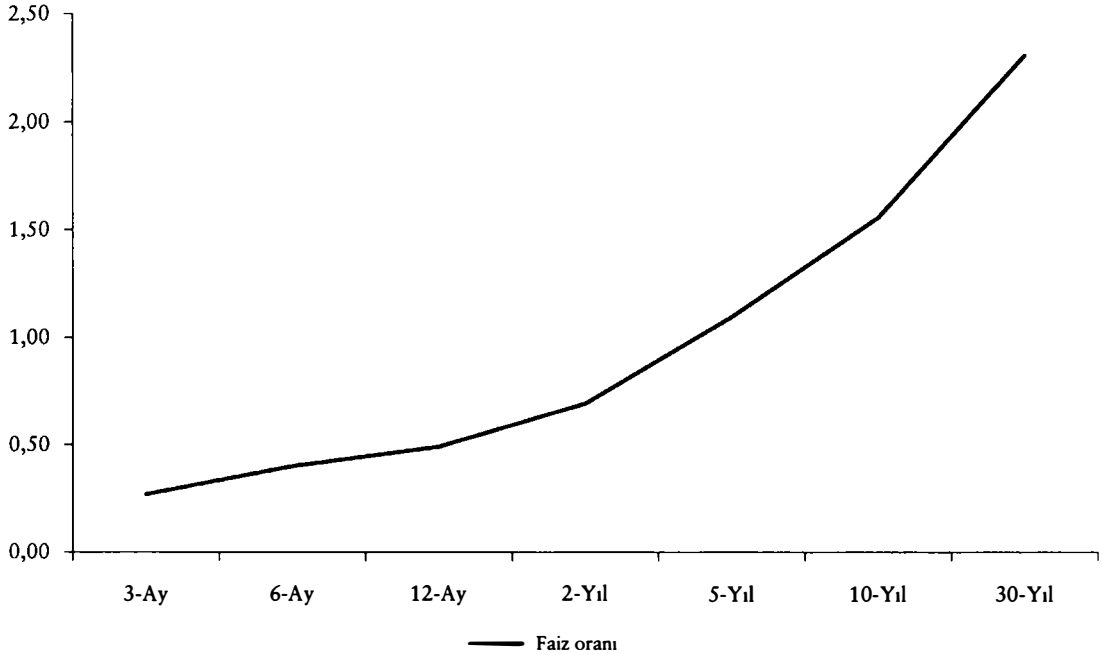
Örnek olmak üzere, 01.07.2016 tarihi itibarıyla ABD kamu borç senetlerine dayanarak hazırlanmış olan getiri eğrisine Grafik 8.1'de yer verilmektedir.<sup>24</sup> Yatırımcı için uzun vadeli gele-

22 Bu algı da Türkiye'de tasarrufların yetersiz olduğu, büyüme ve kalkınma için mutlaka yurt dışı fonlara ihtiyaç duyulduğu görüşünden beslenir.

23 Başçı-Özel-Sarıkaya (2007) Türkiye'de, faiz oranı ile ekonomik canlılık arasındaki negatif ilişkinin güçlendiğini vurguluyor.

24 Grafikte yer verdiğimiz eğri, sınırlı sayıda veri noktasının gösterildiği kaba bir tahmindir. Her vade için ayrı bir devlet tahvili bulunmadığından, daha ayrıntılı getiri eğrileri, işlem gerçekleşmeyen vadelerdeki getirilerin belirlenebilmesine olanak veren özel tahmin yöntemleri kullanılarak elde edilir. (Örneğin bkz. Akıncı ve diğerleri (2007)).

GRAFİK 8.1  
01.07.2016 Tarihli ABD Getiri Eğrisi (%)



Kaynak: Bloomberg.

cek daha fazla belirsizlik taşıdığından, diğer bütün şartların aynı olduğu durumda, uzun vadeli tahviller için daha yüksek risk primi ve daha yüksek faiz talep edilmesi doğaldır. Normal şartlar altında vade uzadıkça nominal faiz oranı yükselecek ve görsel olarak getiri eğrisi yukarı doğru eğimli olacaktır. Diğer taraftan ekonominin yavaşlayacağı yönünde tahminler yaygınlaşmışsa, gelecekte faiz oranlarının düşeceğine ilişkin bir beklenti oluşur ve kısa dönemli faizler ile uzun dönemli faizler arasındaki farkın kapanması söz konusu olur. Bu gerekçeye dayanarak, getiri eğrisinin yukarı yönlü eğimini kaybetmesi, genellikle bir durgunluğun yaklaştığı şeklinde yorumlanır. ABD örneğinde, geçmişte getiri eğrisinin yatay hale gelmesiyle durgunluk yaşanması arasında ilişki bulunduğu gözlenmiştir.<sup>25</sup> Uzun vadeli faizler ile kısa vadeli faizler arasındaki makasın uzun vadeli faizler lehine açılması ise ekonominin ısınmasının beklendiği ve gelecekteki enflasyon beklentisinin arttığı şeklinde yorumlanır.

Türkiye’de ise getiri eğrisi ile durgunluk beklentisi arasında yukarıda izah edildiği yönde bir ilişki kurmak mümkün görünmemektedir. Geçmişte kriz dönemleri, durgunluk sonucu uzun

vadeli faizlerin düştüğü değil, enflasyon ve nominal faizlerin arttığı dönemler olmuştur. Kriz beklentisinin doğduğu dönemlerde uzun dönemli faizler düşmemekte, tam aksine artan risk primine bağlı olarak daha da yükselmektedir. Bununla birlikte enflasyondaki yükseliş beklentisi uzun dönemli faizlerde de artış doğuracağından, piyasadaki enflasyon beklentisinin izlenmesinde getiri eğrisi, Türkiye şartlarında da faydalı bir analiz yöntemidir.

## DÖVİZ KURU

Türkiye’de geniş kitlelerin bir yatırım aracı olarak gördüğü dövizin, kişisel yatırım portföylerinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Dövizin günlük hayatımızda oynadığı rol, döviz kurlarında görülecek sıçramaların da başta gelen kriz alameti olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Ekonomik kriz denince ilk akla gelen manzara, döviz bürosu önünde endişeli gözlerle döviz panosundaki fiyatları izleyen vatandaşlardır. Bu algı ve alışkanlıklara bağlı olarak döviz kurları, özellikle çalkantılı dönemlerde en fazla dikkat çeken göstergelerin başında gelmektedir.

Döviz kuru basitçe, yabancı paraların yerli para cinsinden fiyatını ifade eder. Bu fiyat bize bir birim döviz almak için kaç Türk Lirası’na ihtiyaç duyduğumuzu gösterir.<sup>26</sup> Üzerinde kısıtlama olmadığı ve doğrudan ya da dolaylı müdahaleye maruz kalmadığı sürece, diğer mallarda olduğu gibi, dövizin fiyatı da arz ve talep koşullarınca belirlenir.

Döviz kuru rejimi, ülkenin dış etkilere ne oranda açık olduğunu ve para politikasının etkinliğini belirleyen temel faktörler arasında yer alır. Sınıflandırılmasında tam bir uzlaşma bulunmakla birlikte kur rejimleri sabit kur, esnek (dalgalı) kur ve bu ikisinin arasında yer alan çeşitli yarı esnek kur rejimleri olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir.<sup>27</sup> Sabit kur rejimi döviz fiyatının yerli paraya göre sabitlendiği ve talep olması halinde merkez bankasının bu kurdan sıyrılmaz döviz alıp satmayı taahhüt ettiği kur rejimini ifade eder. Sabit kur uygulaması, kur belirsizliğini engelleyerek karar alıcıların uzun dönemli plan yapmasına yardımcı olur. Bununla beraber, bu rejimin süreklilik arz edebilmesi için para otoritesinin döviz piyasasına güven telkin edecek güce sahip olması gerekir. Döviz rezervlerinin kur seviyesini korumaya yeterli olmaması halinde, kurlarda biriken enerjinin bir seferde boşalarak yüksek oranlı devalüasyona ve bir döviz krizine yol açması riski bulunur. Esnek kur rejiminde ise, aşırı dalgalanma dönemlerinde dahî kamu otoritesinin piyasaya müdahalede bulunmadığı, döviz fiyatının tamamen piyasada belirlendiği bir ortam söz konusudur. Esnek kur rejiminde kamunun döviz rezervlerinin erimesiyle simgelenen bir döviz kriziyle karşılaşılma riski bulunmaz. Ancak bu sistemde spekülasyon alım-satımlar kurda yüksek oranlı dalgalanmalara sebebiyet vererek diğer piyasaların da sağlıklı çalışmasını engelleyen bir belirsizlik ve istikrarsızlık kaynağına dönüşebilmektedir. Günümüzde sabit kur rejimi popülerliğini kaybettiği gibi döviz kurunun bütünüyle piyasa dinamiklerine bırakılmasına da nadiren rast-

<sup>26</sup> Döviz kuru, bir birim yerli para ile ne miktarda yabancı para alınabileceğini gösteren fiyat olarak da ifade edilebilir. Bu tanıma göre 1 USD = 3 TL ise döviz kuru 0,33 (1/3) olacaktır. Türkiye’de döviz kuru denince, genelde metinde yer alan tanım anlaşılıyor.

<sup>27</sup> Kansu (2010), s. 29-44. IMF tarafından döviz kuru rejimleri 10 kategoride sınıflandırılıyor (bkz. Habermeier ve diğerleri (2009)).

lanmakta, birçok ülkede, bu iki sistemin bir karışımı olarak, kurun piyasada belirlendiği, ancak makro ekonomik dengeleri zorlayacak fiyat hareketlerinin görüldüğü zamanlarda gerçekleşen müdahalelerle aşırı oynaklığın engellendiği yarı esnek kur rejimleri uygulanmaktadır. Ülke olarak döviz fiyatının piyasada belirlendiği ülkemizde de TCMB, gerekli gördüğü durumlarda döviz alım-satım ihaleleri açarak ya da doğrudan alım-satım yaparak piyasaya müdahalede bulunabilmektedir.

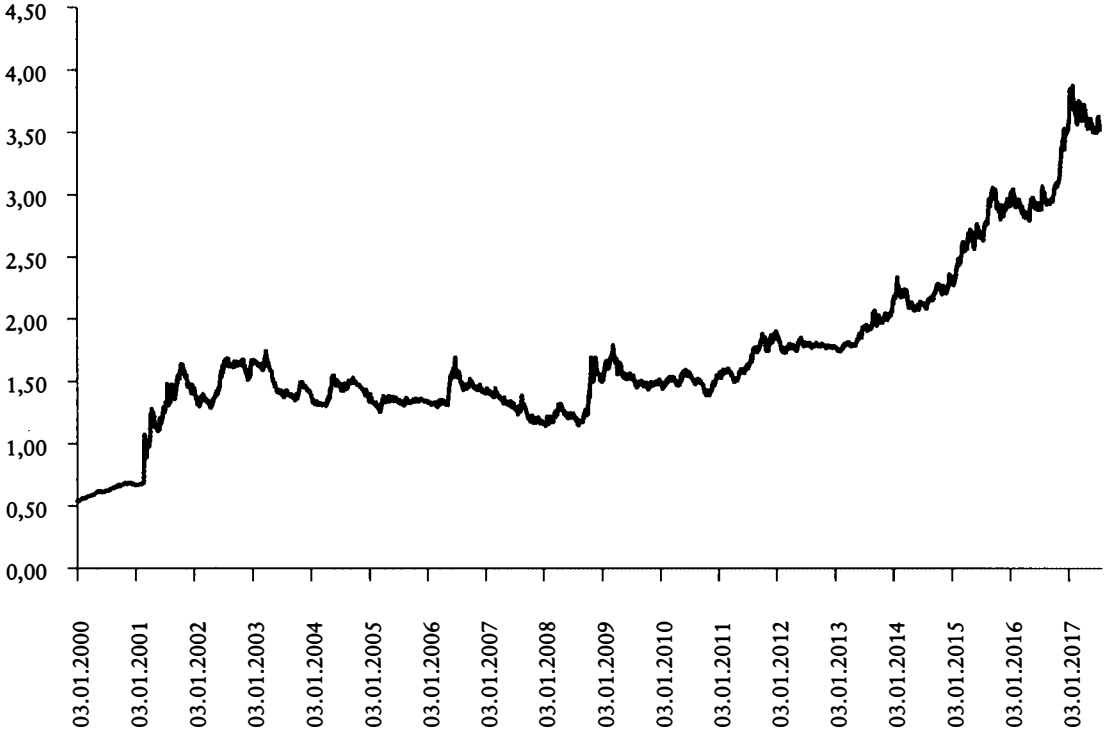
Ticarette serbestleşme, dışa açılma ve bunlara bağlı artan sermaye hareketleri sonucu döviz piyasaları bugün dünyadaki en büyük mali piyasa haline gelmiştir. Uluslararası döviz piyasaları, belirli bir merkeze bağlı olmadan faaliyet gösteren, sayısız banka, şirket, kişi ve kurumun bilgisayar ağlarıyla birbirine bağlanarak anlık işlem yapabildiği, fiyatların anlık oluştuğu bir ortamdır. Türkiye’de de bankalar ve yetkili kuruluş olarak adlandırılan döviz büroları bir taraftan belirledikleri alış ve satış kurları üzerinden döviz alım satım işlemleri yapmakta, diğer taraftan da serbest piyasa şartları altında kendi aralarında anlaştıkları kur üzerinden döviz alım-satımını gerçekleştirilmektedirler. Fiyatların anlık oluştuğu ve alıcı ile satıcı arasında belirlendiği bu ortamda resmi bir döviz kurundan söz etmek mümkün değildir. Çeşitli veri ve haber sağlayan ortamlar tarafından piyasalardaki son işlem fiyatları yayımlanmakta, fiyatlar da piyasa katılımcıları tarafından bu ortamlarda takip edilmektedir.

Türkiye’de geçmişe yönelik tutarlı ve güvenilir döviz kuru istatistiği ihtiyacı ise, TCMB tarafından 30 para birimi için her iş günü günlük olarak yayımlanan gösterge niteliğindeki döviz kurları aracılığıyla karşılanmaktadır.

Türkiye’de döviz kurlarının günlük frekansta uzun dönemli zaman serisini oluşturan bu istatistiklerin hazırlanma yöntemi şöyle özetlenebilir: TCMB tarafından günde altı defa olmak üzere farklı saatlerde, bankalararası döviz piyasasında 1 ABD Doları karşılığında TL kotasyon veren bankaların alım ve satım fiyatlarının ortalaması belirlenmektedir. Bu altı alım-satım fiyatının ortalaması, günlük gösterge niteliğindeki ABD Doları kuru olarak tanımlanmaktadır. Diğer döviz kurları ise, yine günde altı defa uluslararası piyasalarda oluşan çapraz kurların ortalaması kullanılarak ayrıca hesaplanmaktadır.

TCMB verilerine göre 2000 yılı başından günümüze kadar ABD Dolarına ilişkin günlük kurların gelişimi **Grafik 8.2**'de verilmektedir. Uygulanan enflasyonu düşürme programı çerçevesinde 2001 krizine kadar belirlenen bant içinde dalgalanan fiyat, krizin ardından kurların serbest bırakılmasıyla hızla yükselmiş ve kısa süre içinde % 150’ye yaklaşan artış kaydetmiştir. Bu hızlı artışın ardından 2009 yılına kadar süren yatay bir hareket gözlemlenmekte, bu zaman dilimi içinde de iki yükseliş hareketi dikkat çekmektedir. Bu yükselişlerden ilki 2006 yılındaki finansal dalgalanma sırasında yaşanmış, piyasalardaki çalkantı ancak Merkez Bankası’nın faiz artışı ile yatışmıştır. İkinci yükseliş ise, 2008 yılında dövizin en düşük seviyeye inmesinin ardından, dünya çapındaki krizin etkilerinin Türkiye’de de hissedilmesiyle gerçekleşmiştir. 2011 yılından günümüze kadar geçen sürede ise döviz kurunun genel bir artış trendinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu artış ani bir dalgalanmadan çok, cari açığın ekonominin istikrarı için tehdit oluşturduğu endişesinin

GRAFİK 8.2  
ABD Doları (döviz alış)



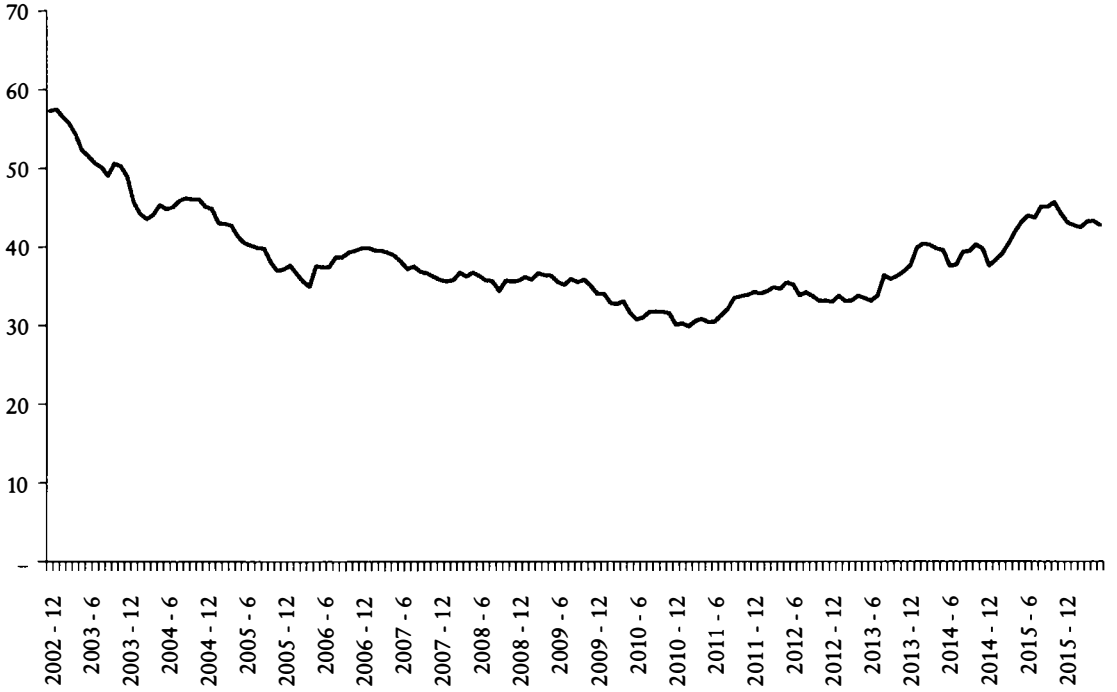
Kaynak: TCMB.

yayıması ve Merkez Bankası'nın döviz kurundaki yükselişi sessiz kalarak onaylaması şeklindeki bir politika tercihi ile başlamıştır. Son dönemde, başta siyasal riskler olmak üzere çeşitli nedenlerle döviz kurlarında yaşanan artışlar hız kazanmıştır.

Yerel paraya karşı yeterli güvenin tesis edilemediği ülkelerde, dolarizasyon olarak adlandırılan yerli para yerine yabancı para kullanımı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Belirsizlik ve yüksek enflasyondan beslenen dolarizasyon, para otoritesinin para politikası uygulamalarını etkisiz kılan bir unsurdur. Tasarruf sahiplerinin birikimlerinin önemli bir oranını döviz olarak tuttuğu, dövize endekli kredilerin bankacılıkta yaygın olarak kullanıldığı, hatta kiralar gibi bazı fiyatların döviz üzerinden belirlendiği Türkiye, bu eğilimin olumsuzluklarının hissedildiği ülkeler arasında yer almaktadır.

Ekonomide dolarizasyonun büyüklüğünü ölçmek üzere kullanılan göstergeler arasında, yabancı para cinsi mevduatlar ile yabancı para cinsi kredilere ilişkin göstergeler öne çıkmaktadır.

GRAFİK 8.3  
Toplam Mevduat İçinde Yabancı Para Cinsi Mevduatın Payı



Kaynak: BDDK.

Bu bağlamda yabancı para cinsi mevduatların toplam mevduatlara oranı varlık dolarizasyonunun bir göstergesi iken döviz kredileri ve dövize endeksli kredilerin toplam kredilere oranı ise yükümlülük dolarizasyonunun bir ölçüsü olarak izlenebilir.<sup>28</sup>

Türkiye’de dolarizasyonun gelişimine ilişkin bir fikir vermek üzere, 2002 yılından günümüze yabancı para mevduatın toplam mevduat içindeki payına Grafik 8.3’te yer verilmektedir. 2002 sonunda % 57 seviyesinde olan yabancı mevduatın toplam mevduata oranı 2010 yılında % 30 seviyesine kadar gerilemiş, ancak takip eden dönemde kurlardaki artışın da etkisiyle yeniden % 40 seviyesini aşmıştır.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere tasarrufların bir bölümünü döviz olarak saklamak Türk halkınca yaygın olarak benimsenmiş, döviz kullanımı iktisadi hayatın içinde kökleşmiş bir olgu haline gelmiştir. Döviz kullanımının yaygın olması, döviz kuru seviyesine ilişkin tartışmaları ve spekülasyonları da beraberinde getirmektedir. Net döviz varlığı ya da döviz alacağı olanlar döviz kurunun artmasını beklerken, net döviz borçlusu olanlar Türk Lirası’nın değer kazan-

<sup>28</sup> Türkiye’de dolarizasyonun ölçümüne yönelik bir endeks çalışması için bkz. Akıncı – Barlas Özer – Usta (2005).



masından kârlı çıkmakta, dövizin değerlenmesiyle rekabet gücü kazanan ihracatçılar ise rekabetçi bir döviz kuru talep etmektedirler. TL'nin değer kaybetmesi durumunda TL cinsinden varlıkların döviz karşılığı düşeceğinden, yabancı yatırımcılar da istikrarlı bir döviz kuru tercih ederler. Bu çıkar gruplarının hepsinin memnun edilmesi mümkün olmadığından, döviz kuru üzerinde sonu gelmeyen tartışmalar her zaman iktisadi gündemimizin ön sıralarında yer bulacaktır.

## BANKACILIK İSTATİSTİKLERİ

Bankalar, ekonomideki tasarrufları bu fonlara ihtiyaç duyan tüketici ve yatırımcılara ulaştırmakla, hem yatırımcılara finansman kaynağı sağlayan hem de ekonomide kaydî para yaratan, kısacası ekonominin çarklarının dönmesini sağlayan kuruluşlardır. Hanehalkının tasarrufunu üreten yatırımlara yönlendiren bankalar, iktisadi hayat içinde önemli bir rol oynarlar. Bu işlevleri bankaları, kâr amaçlı faaliyet gösteren diğer şirketlerden farklı, özel bir konuma yerleştirmektedir.

Bir bankayı mevduat toplama ve kredi kullandırma başta olmak üzere finansal faaliyetler gerçekleştiren ticari bir işletme olarak tanımlayabiliriz.<sup>29</sup> Bankalar, topladıkları fonların maliyeti ile bu fonları kullanarak elde ettikleri gelir arasındaki farktan ve verdikleri diğer bankacılık hizmetlerinden kâr temin ederler.

Bir mevduat bankasının bilançosu en basit haliyle Tablo 8.2'de gösterilen şekilde özetlenebilir. Sermayelerinin yanı sıra, topladıkları mevduat ve aldıkları krediler gibi kanallardan fon temin eden bankalar, bu fonları kredi vererek ya da çeşitli finansal araçlar satın alarak değerlendirirler. Banka varlıklarının bir kısmı ise günlük işlemlerde kullanılmak üzere nakit olarak tutulur.

**TABLO 8.2**  
Basitleştirilmiş Banka Bilançosu

Aktif	Pasif
Nakit Varlıklar	Mevduat
Borçlanma Senetleri	Alınan Krediler
Krediler	Sermaye

Türk finans sisteminin bel kemiğini oluşturan bankacılık sektörü, uygulamaları ile reel ekonomi üzerinde derin etkiler yaratır. Tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında köprü vazifesi gören bankaların ekonominin geneli üzerindeki etkileri, daha çok topladıkları mevduat ve kullandırdıkları krediler aracılığıyla ortaya çıkar. Bu bağlamda daha yakından incelememiz gereken göstergelerin başında mevduat ve krediler gelmektedir. (İzlenebilecek diğer bazı göstergeler için bkz. Çerçeve 8.3.)

<sup>29</sup> Tarihsel gelişim içinde farklı fonksiyonlar icra ettikleri için, bankanın tanımını yapmak ilk bakışta görüldüğünden daha zordur. Bankaların temel işlevi tasarruf sahiplerinden topladığı kaynağı üretici kesime kredi olarak kullandırmak olsa da mevduat kabul etmeyen, kredi vermeyen, faizli işlem yapmayan bankalar da mevcuttur. Bu anlamda bankanın mutlaka tek cümlelik ve aynı zamanda kapsamlı bir tanımını yapmak istiyorsak, başvuracağımız tanım "bankalar, bankacılık işlemi yapan kuruluşlardır" şeklinde totolojik bir ifade olacaktır.

## ÇERÇEVE 8.3

**Banka Finansal Tabolarından Elde Edilebilecek Önemli Makro Göstergeler**

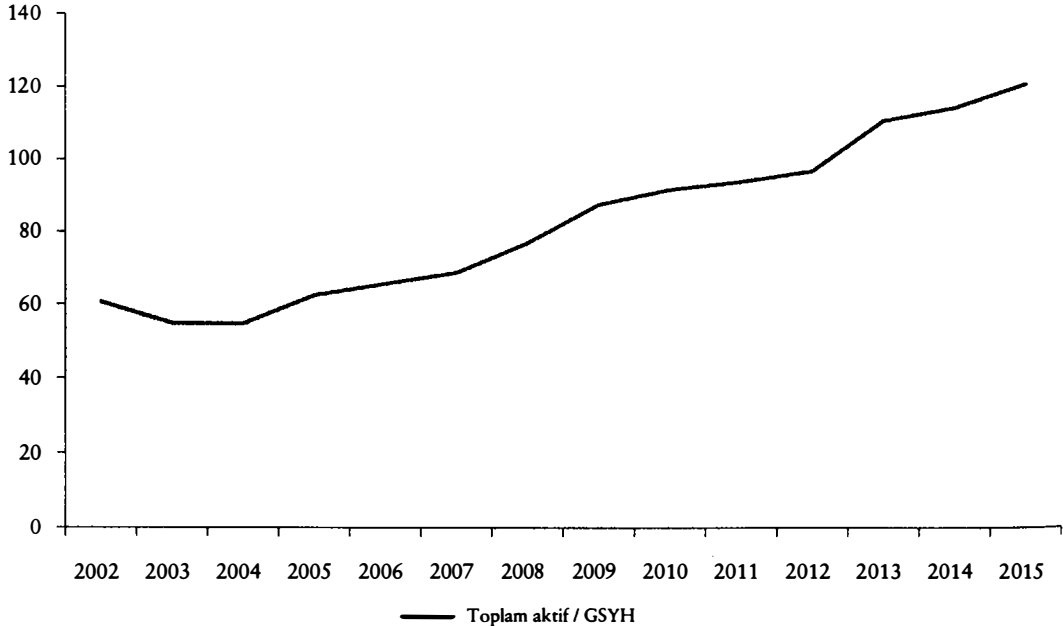
Banka finansal tabloları, yalnızca sektörün gelişimi için değil, ekonominin genel ikliminin değerlendirilmesi için de pek çok değerli bilgi barındırır. Banka finansal tablolarından elde edilebilecek, makro ekonomik düzeyde anlamlı göstergeler arasından seçtiğimiz bazı oranları örnek olmak üzere şöyle sıralayabiliriz:

**Toplam Aktif / GSYH:** Banka toplam aktiflerinin GSYH'ya oranı, hem bankacılık sektörünün ekonomi içindeki büyüklüğünü hem de finansal derinleşmeyi göstermekte, dolayısıyla finans sisteminin ne kadar gelişmiş ve etkin olduğuna yönelik bir gösterge teşkil etmektedir.

Toplam aktiflerin 2002 yılından günümüze gelişimine **Grafik 8.3.1**'de yer verilmektedir. 2002 yılında % 61 seviyesinde olan bu oran 2003-2004 dönemindeki geçici bir düşüşün ardından istikrarlı bir şekilde artarak 2015 yılında % 121 seviyesine yükselmiştir. Toplam aktiflerdeki bu artış finansal hizmetlere erişimde iyileşmeyi işaret etse de, yüksek gelirli ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de bankacılık sektörünün hacmi hala küçük kalmaktadır.

**Kredi / GSYH:** Bankacılık sektörünün iktisadi faaliyeti desteklemek üzere yarattığı kaynak büyüklüğü kredi hacmi aracılığıyla izlenebilir.

**GRAFİK 8.3.1**  
Toplam Aktif/GSYH



Kaynak: BDDK, TÜİK.

Bankaların asli fonksiyonlarına geri dönmeleriyle birlikte kredilerin GSYH'ya oranı 2000'li yıllarda istikrarlı ve oldukça hızlı bir artış sergileyerek 2002 yılındaki % 14 seviyesinden 2015 yılında % 76'ya ulaşmıştır. Ekonominin genişleme dönemleri ile örtüşen kredi stoku artışı, şirketler ve hanehalkının borçluluğunun bir göstergesi olarak da izlenir.

**Takipteki Alacaklar / Krediler:** Krediler içinde geri dönmeyen kredilerin oranının yüksek olması yalnız hanehalkı ve şirketlerin borç ödeme kabiliyetlerinde zafiyet bulunduğu göstergesi değil, aynı zamanda finans sektörünün sıkıntıda olduğuna da işaret eden bir olumsuzluktur. Geri dönmeyen kredilere ilişkin takip süreci bir taraftan üretim faaliyetlerini sekteye uğrattırken diğer taraftan batık krediler bankacılık sektörünün sermayesinin aşınmasına neden olur.

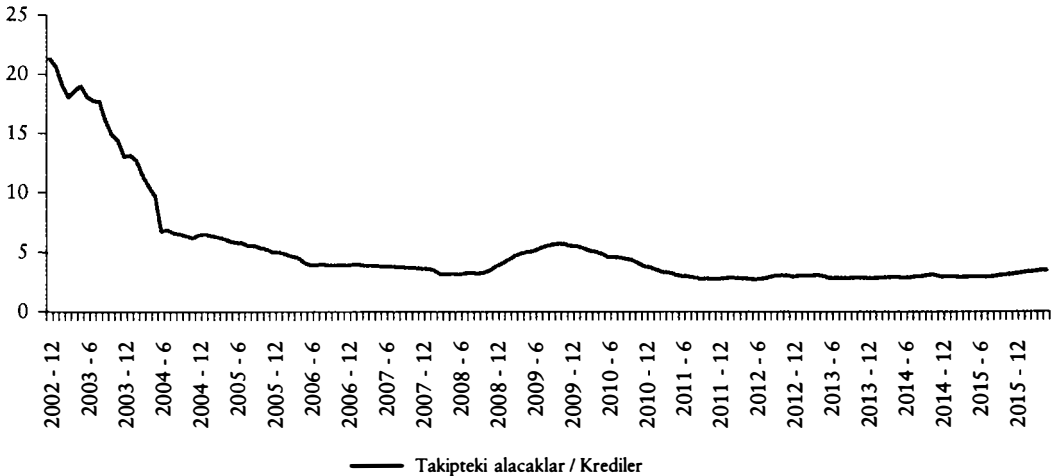
2002 sonundan günümüze takipteki alacakların toplam kredilere oranı **Grafik 8.3.2**'de yer almaktadır. 2001 krizinde sektörü derinden sarsan sorunlu krediler, takip eden üç senelik dönem içinde büyük oranda tasfiye edilmiş ve kredi stokunun da artmasıyla krediler içinde takipteki alacakların oranı % 3'lere gerilemiştir. Küresel kriz sırasında düşen üretim seviyesi ve talebe bağlı olarak takipteki kredi oranında da hafif bir yükseliş görülmüşse de bu tahsilat zorlukları sektör için risk doğuran bir seviyeye yükselmeden, 2011 yılında kriz öncesi seviyelere geri dönmüştür. O tarihten bu yana takipteki alacaklar yatay seyretmektedir.

**Mevduat / GSYH:** Mevduat istatistikleri bir yandan ülkede bankacılık sistemi tarafından yatırıma yönlendirilebilecek kaynak tabanına işaret ederken diğer taraftan kişi ve kurumların tasarruflarını nasıl değerlendirdikleri hakkında bilgi sağlar.

2002 yılından bu yana mevduatlarda yıllık ortalama % 10'a yaklaşan reel artış oranına bağlı olarak mevduatın GSYH'ya oranı % 39'lardan 2015 yılı sonunda % 64'ler seviyesine ulaşmıştır.

**Krediler / Mevduat:** Kredilerin mevduata oranı, bankacılık sisteminin topladığı mevduatın ne kadarını kredi olarak piyasaya sunduğunu ya da diğer açıdan bakarsak, kullandığı kredilerin ne kadarını mevduat ile fi-

**GRAFİK 8.3.2**  
Takipteki Alacakların Toplam Kredilere Oranı



Kaynak: BDDK.

nanse ettiğini gösterir. Bu oranın çok düşük olması kaynakların ekonomiye kazandırılmasında sorun bulunduğu, çok yüksek olması ise kredilerin riskli olacak düzeyde arttığı şeklinde yorumlanabilir.

2002 sonunda % 35 seviyesindeki bu oran ilerleyen dönemlerde düzenli olarak artmış, 2008 yılı sonlarından başlayarak yaklaşık bir yıl süren bir gerilemenin ardından yükselişine devam etmiştir. İlk defa 2012 yılı başlarında 1 eşliğini aşan kredilerin mevduata oranı 2015 sonunda 1,19 seviyesine ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle günümüzde bankalar, mevduat tabanlarını aşan miktarda kredi kullanılmaktadır. Bunda kredilerdeki artış kadar, mevduatın banka pasifleri içindeki ağırlığının azalması da etkili olmuştur.

**Menkul Değerler Portföyü / Toplam Aktifler:** Menkul değerler portföyünün banka aktifleri içindeki payının büyük olması, bankaların kaynaklarını özel sektöre yönlendirmek yerine kamu sektörüne tahsis etmeyi tercih ettiğini gösterir. Bankaların kaynaklarını kamuya kullandırması, üretimi teşvik etmek üzere kredi olarak verilebilecek fonların sınırlandırılması anlamına gelir.

90'lı yıllarda bankacılık sisteminin sağlıklı işleminin önünde ciddi bir engel olarak duran bu meselenin günümüzde aşılmış olduğu (bu oran 2016'da % 13 seviyesine kadar gerilemiştir), banka kaynaklarının daha çok üretimi teşvik edecek kanallara yönlendirildiği ifade edilebilir. Diğer taraftan menkul kıymetlerin aktifler içindeki payının düşmesinde daha büyük etken olarak bankacılık sektörünün hızlı büyümesi ve kamu borçluluğundaki düşüş öne çıkmakta, başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sektörünün iç borçlanmayı finanse etmekteki rolü devam etmektedir.

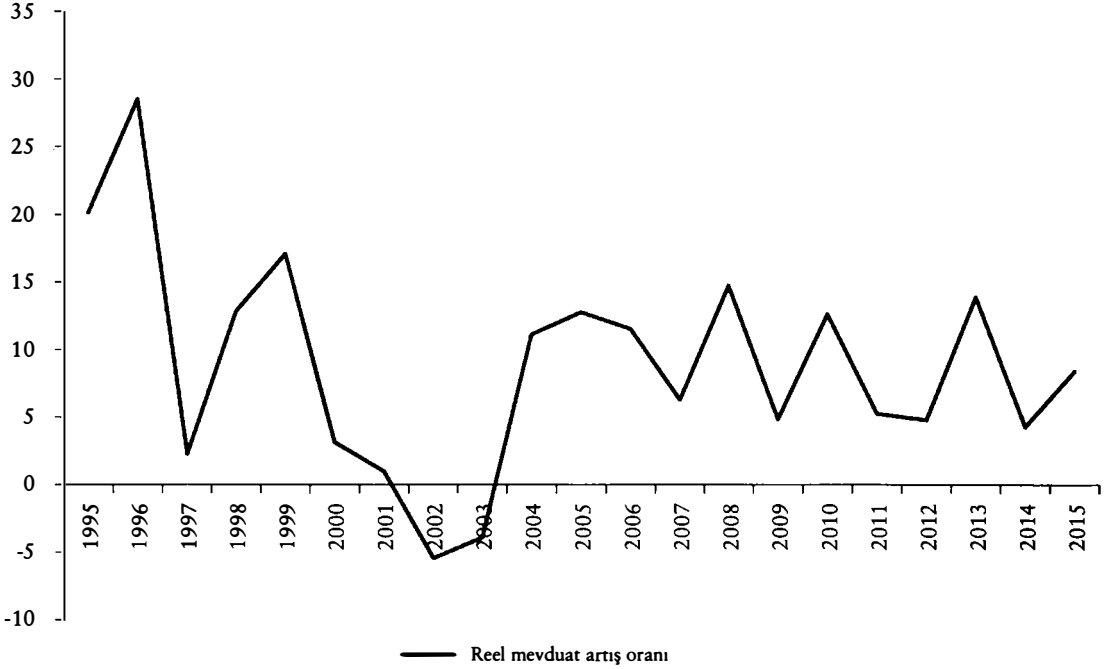
Mevduat, istendiğinde ya da belli bir vadede geri ödemek üzere bankalarca kabul edilen paraları ifade eder. Bir yandan kişilerin nakit varlıklarının güven içinde saklanmasına hizmet eden mevduat, diğer yandan kazandırdığı faiz ya da kâr payı ile bir yatırım aracı niteliği taşır.

Türkiye'de mevduat, yatırım araçlarındaki çeşitlenmeye rağmen, kişisel varlık stokunun en büyük parçası olmaya devam etmektedir. Bu anlamda mevduatın gelişimi, ülkedeki tasarruf stokunun önemli bir göstergesi olarak değer kazanmaktadır. Makro ölçekte mevduat gelişimini önemli kılan bir diğer unsur ise vadesiz mevduatın bir ödeme aracı özelliği sergilemesi ve kaydı para niteliği taşımasıdır.

1995 yılından günümüze tasarruf mevduatında görülen yıllık reel artış oranları Grafik 8.4'te verilmektedir. Ekonominin inişli çıkışlı bir seyir izlediği 90'lı yıllarda mevduat gelişiminin de dalgalı görünüm arz ettiği, özellikle kriz sonrası dönemlerde kişisel tasarrufların erozyona uğradığı gözlemlenmektedir. Buna karşın 2003 sonrası dönem, reel mevduatın istikrarlı biçimde arttığı ve bankacılık sektörü için sağlam bir kaynak tabanının meydana geldiği bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Son on yıllık dönemde reel mevduatlardaki yıllık artış oranının % 5-15 aralığında seyrettiği görülmektedir.

Mevduatın toplam büyüklüğünün yanında, ortalama vadesi ve kompozisyonu da, hem tasarruf alışkanlıkları hem de finans sisteminin sağlığı açısından izlenebilecek göstergelerdendir. Bankaların mevduat olarak topladıkları kaynağı ekonomiye uzun vadeli kredi olarak geri kazandırabilmeleri için ortalama mevduat vadesinin makul bir seviyede oluşması gerekir. Reel sektörün uzun vadeli kredi ihtiyacına karşın tasarruf sahiplerinin kısa vadeli mevduatı tercih etmesi, bankacılık sisteminin vade riski ile karşı karşıya kalması sonucunu doğuracaktır. Mevduat vadeleri-

GRAFİK 8.4  
Yıllık Mevduat Artışı (%)



Kaynak: TCMB, TÜİK.

nin geçmişten günümüze kısılalığından muzdarip olan Türkiye’de, bankalar ancak mevduat dışı diğer kaynaklarla ortalama kaynak vadesini dengeleyebilmektedirler.

Bankaların aktif ve pasif yapısı arasındaki uyumun bir diğer boyutunu ise mevduat ve kredilerin para cinsine göre kompozisyonu oluşturur. Döviz üzerinden elde ettiği kaynağı Türk Lirası üzerinden kredi olarak kullandıran ya da diğer finansal araçlarla değerlendiren bir banka kur riskine maruz kalacaktır. Bankacılık sektöründe bu tür bir uygulamanın yaygın olması durumunda ise kurlardaki dalgalanmalar bankacılık krizine yol açacak bir kırılma yaratabilir. 2001 krizine kadar yurt dışından elde edilen fonların TL üzerinden kamuya kullanılması neticesinde yüksek oranda kur riski taşımakta olan bankacılık sektörü, kriz sonrasında alınan tedbirlerle risklerini yönetilebilir seviyeye indirmiştir. Günümüzde bankaların açık pozisyonları asgari seviyede tutulmakta, mevcut risklere karşı da türev araçlar ile korunma sağlanmaktadır.

Bankacılık sektörünün aktifleri içindeki en önemli kalemi ise krediler oluşturur. Krediler çok farklı şekillerde sınıflandırılabilirken birlikte iktisadi açıdan en anlamlı ayırım kredileri tüketici kredileri ve ticari krediler olmak üzere iki başlıkta incelemektir.

Tüketici kredileri, gelecekte elde edecekleri gelire istinaden bireylere, tüketimlerini ya da konut yatırımlarını finanse etmeleri amacıyla verilen kredilerdir. Tüketici kredileri sayesinde bireyler geçici bir süre için kişisel gelirlerini aşan düzeyde satın alma gücüne kavuşmakta, böylece kredi imkânlarının gelişmesi tüketim eğilimini ve dolayısıyla toplam talebi artırarak üretimi teşvik eden bir etki yaratmaktadır.

Tüketici kredilerindeki eğilim, ekonomideki canlılığa ilişkin beklentiler için de bir göstergelik niteliği taşır. Bireylerin borçlanma eğilimi daha ziyade gelirlerinin arttığı ve gelecek beklentilerinin pozitif olduğu dönemlerde belirgindir. Beklentilerin olumlu olduğu dönemlerde hem tüketici kredisi talebi hem de bankaların kredi kullandırma isteği artış gösterir.

Kredi stokundaki büyüme ekonomiye ivme kazandıran bir etki yaratsa da artan bireysel borçluluk çeşitli riskleri de beraberinde getirir. Bireylerin aşırı borçlu olması, hem borçların geri ödenememesi riskini artırır, hem de kişisel gelirin bir kısmının borç geri ödemesine tahsis edilmesine ve harcanabilir gelirin düşmesine yol açar. Kredi artışı yaşanan dönemlerde nasıl kişiler gelirlerinin üzerinde tüketim yapma şansına kavuşuyorsa, kredilerin geri ödeme döneminde de kişisel gelirin bir kısmının kredi ödemesi için ayrılması söz konusu olacaktır. Özellikle tüketici kredileri içinde en yüksek faizli ve en riskli kredi niteliğini taşıyan kredi kartı borçları (son ödeme tarihinde kapatılmayan borçlar), hanehalklarının finansal zayıflığının bir göstergesi olarak izlenebilecek göstergeler arasındadır.

2000'li yıllarda Türkiye'de tüketici kredisi kullanımında bir patlama yaşanmış olsa da, yüksek gelirli birçok ülkeyle karşılaştırıldığında Türkiye'de hanehalkı borçluluğunun hâlâ düşük düzeyde kaldığı görülmektedir (bkz. Grafik 8.5).

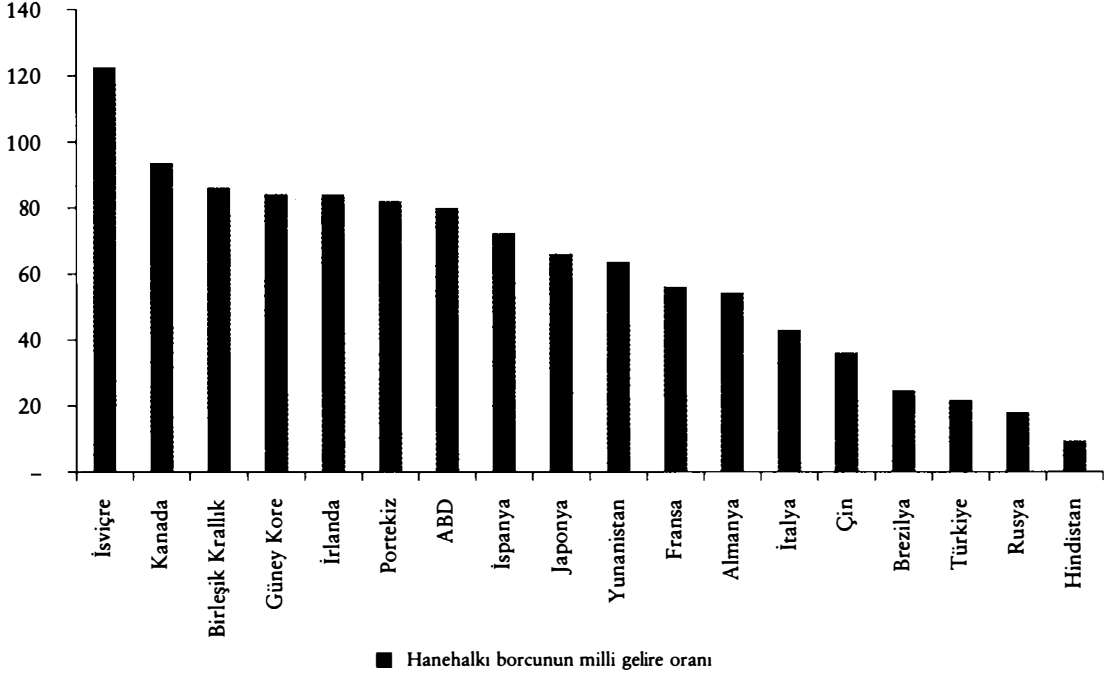
Bankacılık sektörünün kullandığı krediler içinde diğer ana başlığı ticari krediler oluşturur. Ticari krediler, şirketlerin yatırım ve işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak üzere, gelecekte elde edecekleri gelir ve nakit akımına istinaden kullandıkları kredileri ifade eder. Şirketler, faaliyetlerinin finansmanında sermayelerinin yanı sıra başta bankalardan aldıkları krediler olmak üzere diğer çeşitli kaynaklara yönelerek, faaliyetlerini, sermayelerinin izin verdiği sınırların ötesine taşıma imkânına kavuşmaktadırlar.<sup>30</sup> Bu anlamda ticari krediler, yatırım ve işletme faaliyetlerini teşvik ederek ekonomide üretim artışı yönünde doğrudan etki yaratır. (Tüketici kredilerinde bu etki, önce tüketimin teşvik edilerek artan talebin üretimi canlandırması şeklinde dolaylı yoldan gerçekleşir.)

Diğer taraftan ticari kredilerde genişleme, firmaların üretimi artırmak, bankaların ise kredi vermek için iktisadi iklimi uygun buldukları şeklinde yorumlanarak pozitif bir sinyal olarak değerlendirilebilir.

Ticari kredilerdeki kontrolsüz bir artış ise özellikle öz sermayenin yetersiz olduğu sektör-

**30** Firmaların faaliyetlerini finanse etmekte yoğun olarak kullandıkları bir diğer araç ise mal alımlarını vadeli olarak gerçekleştirerek iş ortaklarından finansman sağlamalarıdır. Özellikle KOBİ niteliğindeki, banka yoluyla finansmana ulaşımı daha sınırlı işletmeler, tedarikçilerinden vadeli alım yaparak işletme ihtiyaçlarını finanse etme yoluna gitmektedirler. Bu tür finansman (bilançodaki ticari krediler hesabı) birçok firma için banka kredileri kadar önemli olsa da, piyasadaki banka dışı borçları ölçecek bir göstergemiz bulunmuyor.

GRAFİK 8.5  
Seçilmiş Ülkeler için Hanehalkı Borçluluğunun Milli Gelire Oranı (2014)



Kaynak: BIS.

lerde geri dönmeyen kredilerde artış riskini beraberinde getirecektir. Buna bağlı olarak kredi sto-  
kündaki genişleme, reel faiz oranları, dış ticaret gelişimi, büyüme performansı, sektörel borç ya-  
pısı, takipteki kredi oranı gibi diğer başlıca göstergelerle birlikte anlam kazanmaktadır.

Bankacılık sektörüne ilişkin istatistikler Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BD-  
DK), Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve TCMB olmak üzere üç farklı kurum tarafından yayımlan-  
maktadır. (Resmi İstatistik Programı'na göre sorumlu kuruluş BDDK'dır.) Doğrudan banka ka-  
yıtlarından derlenen bankacılık sektörüne ilişkin veriler, doğruluk (accuracy) açısından en güve-  
nilir makro iktisadi göstergeler arasında sayılabilir.

Bankacılık verilerinin iktisadi analizde kullanılmasında dikkat edilmesi gereken bazı nok-  
talar şöyle sıralanabilir:

TBB verilerinde ve BDDK istatistiklerinin bazılarında katılım bankaları hesaplamaya dahil  
edilmemektedir. Son dönemde katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içindeki payının  
arttığı göz önüne alındığında kredi ve mevduat gibi ekonominin bütünü için kritik büyüklüklerin  
analizinde katılım bankalarının da değerlendirmeye katılması doğru olacaktır.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, yerleşiklik prensibine göre hazırlanan TCMB bankacılık istatistiklerinde, TBB ve BDDK verilerinin aksine, yurt içinde faaliyet gösteren bankaların yurt dışı şubelerinin işlemlerinin istatistiklere dâhil edilmemesidir.<sup>31</sup> Türk bankalarının yurt dışı şubeler aracılığıyla yaptığı işlemler sektör içinde önemli paya sahip olduğundan, bu kapsam farkı, TCMB verileri ile TBB ve BDDK verileri arasında farklılık yaratmaktadır.

## SERMAYE PİYASASI İSTATİSTİKLERİ

Sermaye piyasaları, orta ve uzun vadeli ödünç verilebilir fonların, tasarruf sahiplerinden doğrudan yatırımcılara aktarılmasına imkân sağlayan piyasalardır. Sermaye piyasaları tasarruf sahipleri ile fon talep eden kuruluşlar arasında doğrudan ilişki kurulmasını sağlayarak tasarrufların yatırıma dönüşmesinde banka gibi herhangi bir aracı kullanma ihtiyacını ortadan kaldırmakta, böylece yatırımcılara yüksek getirili yatırım araçları, firmalara ise alternatif bir finansman yöntemi sunmaktadır. Sermaye piyasaları, şirketlerin faaliyetlerini borçlanma yerine özkaynakları ile finanse etmesini teşvik ederek şirketlerin daha sağlıklı finansman yapısına sahip olmasına da yardımcı olur.

Türkiye’de borsanın tarihi 19. yüzyıla kadar gitmektedir.<sup>32</sup> İlerleyen dönemlerde yabancı sermayenin yurt içindeki ağırlığının azalmasına paralel olarak hisse alım-satım faaliyetleri önemini kaybetmiş, hisse senetlerinin bir yatırım aracı olarak yaygın kabul görmesi ancak İMKB’nin 1986’da kurulmasından sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Son otuz yıllık zaman diliminde borsaya yönelik ilgi giderek artmış olmakla birlikte finansal kesim içinde sermaye piyasalarının payının hâlâ sınırlı olduğu ifade edilebilir.

Sermaye piyasalarının etkin çalıştığı bir iktisadi ortamda hisse değerlerinin ortalama düzeyi, geleceğe ilişkin piyasa beklentisini yansıtan bir gösterge niteliği taşır. Sermaye piyasası katılımcıları yatırımlarını, başta kârlılık olmak üzere şirket performanslarına ilişkin beklentilerine dayanarak yaparlar. Gelecekteki canlılık kârlılığı ve şirket değerlerini artıracığından, ekonomide bir canlılık beklentisi taşıyan yatırımcılar bugünden borsaya yatırım yaparak gelecekteki şirket değer artışlarından faydalanma yoluna gideceklerdir. Sermaye piyasalarının bu özelliği, borsa endekslerinin genelde öncü göstergeler kategorisinde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Sermaye piyasalarının güçlü olduğu ve hisse sahipliğinin tabana yayıldığı ekonomilerde ise hisse değerlerindeki artış yalnız gelecek beklentilerini yansıtmakla kalmamakta, kişisel servetin arttığı algısını yaratarak tüketim ve yatırım talebini de pozitif yönde etkileyebilmektedir. Özetlersek ulusal borsalardaki istikrarlı yükseliş genelde ekonominin sağlıklı bir gelişim çizgisi takip ettiği şeklinde algılanır.

Türkiye’de hisse senetlerine ilişkin sermaye piyasası göstergeleri, borsaları tek çatı altında toplayan Borsa İstanbul (BİST) tarafından hazırlanmakta ve anlık olarak çeşitli mecralarda yayımlanmaktadır. Hisse senetlerindeki fiyat gelişimine ilişkin kullanıcılara sunulan altmışa yakın endeks içinde genel kapsamlı endeksler (örneğin BİST Tüm, BİST 30), sektörel endeksler (örneğin

<sup>31</sup> TCMB (g).

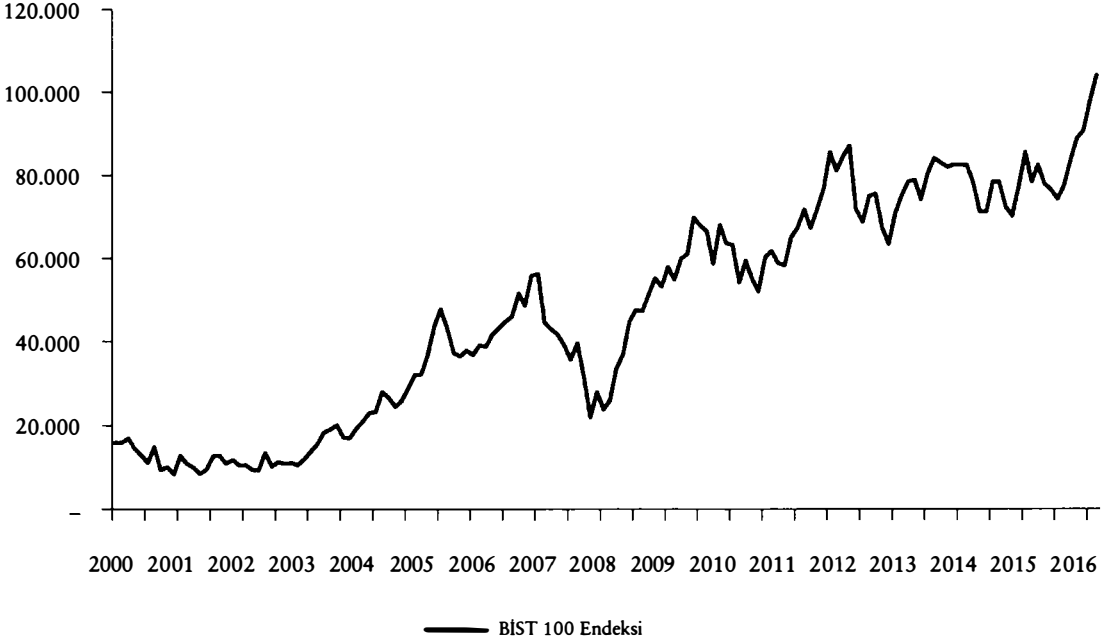
<sup>32</sup> Fertekligil (1993).



BİST Banka, BİST Sınai, BİST Madencilik) ve bölgesel endeksler (örneğin BİST Ankara, BİST Denizli) gibi farklı kapsamda pek çok gösterge bulunmaktadır. Bunlar arasında borsada en fazla işlem gören ve büyüklük olarak başta gelen şirketlerin kapsandığı BİST 100 endeksi öne çıkmakta, bu endeks faiz oranı ve döviz kurları ile birlikte medyada da en sık yer verilen finansal göstergeler arasında yer almaktadır.

Şirketlerin piyasa değerleri ile ekonominin canlılığı ve büyüme performansı arasındaki yakın ilişki, 2000 yılından günümüze BİST 100 endeksi değerlerine yer verdiğimiz Grafik 8.6'dan da gözlenebilmektedir. İstikrarlı bir büyümenin sağlandığı 2002 yılından 2007 yılına kadar geçen dönemde, geçici düşüşler yaşanmasına rağmen endekste genel eğilim artış yönünde olmuştur. 2007 sonundan itibaren adım adım yaklaşan küresel krizle birlikte endeks hızla düşüşe geçmiş, şirket değerlerinin kriz öncesi seviyeye ulaşması ise ancak kriz sonrasındaki hızlı büyümenin ardından 2010 yılında mümkün olabilmektedir. Uzun dönemli bir bakış açısıyla, endeks değerlerinin büyüme performansı ile uyumlu seyrettiği ifade edilebilir. Ancak endekslerdeki hareketlerin ekonominin temel dinamikleri kadar spekülasyon kararlarından da ciddi ölçüde etkilendiği göz önüne

**GRAFİK 8.6**  
BİST 100 Endeksi



alındığında, özellikle sermaye piyasalarının yeterli derinliğe ulaşmadığı Türkiye gibi ülkelerde, borsadaki kısa dönemli fiyat hareketlerinden iddialı sonuçlara ulaşmak yanıltıcı olacaktır.

## MERKEZ BANKASI GÖSTERGELERİ

Para politikasının uygulayıcısı olarak merkez bankalarının, parasal kesim ve daha geniş bir perspektifte ekonominin geneli üzerinde etkisi büyüktür. Merkez bankası işlemlerinin özeti niteliğindeki göstergeler, hem parasal kesimde yaşanan gelişmelerin izlenmesinde, hem de para politikasının ekonominin geneli üzerinde yaratacağı etkinin takibinde yaygın olarak kullanılır.

TCMB tarafından hazırlanarak yayımlanan TCMB Haftalık Vaziyeti ve TCMB Analitik Bilançosu, Türkiye’de bu kapsamda ekonominin parasal yönüne ilişkin temel veri kaynaklarıdır. Bu göstergeler, TCMB’nin faaliyetleri ve bunların ekonomiye etkilerine ışık tutar.

Merkez bankacılığının geçmişi yaklaşık üç yüzyıl önceye dayanmakla birlikte merkez bankaları bugünkü işlevlerini son yüzyılda iktisadi anlayış ve bankacılık sektöründe yaşanan değişim sonucunda kazanmışlardır. Ekonominin yapısına ve parasal sistemin özelliklerine göre farklı çalışma prensipleriyle faaliyet gösterebilirler de, günümüzde her ekonomide, kendisine verilmiş görevleri yerine getirmek üzere bir merkez bankası bulunmaktadır.<sup>33</sup> Uygulamalardaki çeşitliliğin bir sonucu olarak, merkez bankasının bir tanımını yapmak yerine günümüzde merkez bankalarının üstlendiği işlevlere, kullandığı araçlara ve ekonomiye olan etkilerine kısaca göz atmak, merkez bankacılığının anlamını ortaya koymakta daha aydınlatıcı olacaktır.

Merkez bankacılığının tarihsel olarak banknot ihraç etme imtiyazının tek elde toplanması ile ortaya çıktığı ifade edilebilir ki günümüzde de sıradan bir vatandaşın merkez bankasıyla doğrudan ilişkisi ancak cebinde taşıdığı banknotlarla sınırlıdır. Merkez bankası para çıkarma imtiyazı sayesinde, hem maliyetsizce büyük miktarda kaynak yaratma, hem de para politikası yoluyla ekonominin temel değişkenlerini etkileme gücüne sahiptir.

Bununla birlikte, bir yabancı para biriminin yasal ödeme aracı olarak kullanıldığı ülkeler (örneğin ABD Dolarının kullanıldığı Ekvador) ya da para çıkarma yetkisinin ülkeler üstü bir kuruma devredildiği ülkelerde de (örneğin Avro bölgesi ülkeleri) merkez bankaları faaliyet gösterdiğinden, merkez bankalarını para çıkarma imtiyazı üzerinden tanımlamak yeterli değildir. Bu çerçevede merkez bankalarına yüklenen diğer bazı görevler şöyle sıralanabilir:

Merkez bankalarının temel fonksiyonları arasında ilk olarak hükümetlere bankacılık hizmeti vermek zikredilebilir. Hükümetler nakit varlıklarını merkez bankasında mevduat olarak muhafaza edebilmekte, ödeme ve tahsilatlarını da yine merkez bankaları üzerinden gerçekleştirebilmektedirler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu da TCMB’yi hükümetin mali ve ekonomik müşaviri, mali ajanı ve haznedarı olarak nitelendirir.<sup>34</sup> Bu görevin bir uzantısı olarak kamunun resmi döviz rezervleri de genellikle merkez bankaları tarafından yönetilir.

<sup>33</sup> Hawkins (2003), Ardic (2004), s. 197-217.

<sup>34</sup> 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu madde 4.

Gelirlerin toplanması ya da harcamaların yapılması daha çok T.C. Ziraat Bankası’ndaki hesaplardan gerçekleştirildiğinden, fiiliyatta TCMB devletin haznedarlığı görevini T.C. Ziraat Bankası ile paylaşmaktadır.

Daha önemlisi merkez bankaları, hazine dışında ticari bankalara da bankacılık hizmeti verir. Zaman zaman bankaların bankası olarak da nitelenen merkez bankaları, bir yandan ticari bankaların ihtiyat amacıyla ya da kanuni zorunluluk nedeniyle tuttıkları rezervlerini muhafaza ederken diğer yandan ihtiyaç duyulan noktada bankalara çeşitli yöntemlerle kaynak temin ederler. Örneğin bir banka gün sonunda yükümlülüğü karşılığında ihtiyaç duyduğu fonları diğer bankalardan sağlayamıyorsa, merkez bankası, son kredi mercii olma niteliğine binaen piyasaya dâhil olarak ihtiyacı olan bankaya likidite sağlar. Bu fonksiyon, bankacılık sisteminin ve daha geniş bir bakış açısıyla ekonominin sağlıklı işlemesi için kritik önemdedir.

Bunlara ilave olarak her bankanın merkez bankasında hesabının bulunması, merkez bankalarını doğal takas merkezleri haline getirmektedir. Merkez bankaları para transferini kolaylaştıracak sistemler kurarak bankacılık sektörüne önemli bir hizmet sunmaktadır. Bunun Türkiye'deki başlıca örneğini TCMB tarafından işletilmekte olan EFT sistemi oluşturur.

Para çıkarma tekeline ve sınırsız kredi verme gücüne sahip olmaları merkez bankalarını para politikasının da doğal uygulayıcısı konumuna yerleştirmektedir. Merkez bankalarının bu politika aracını öncelikle fiyat istikrarını sağlamak üzere kullanması gerektiği yerleşmiş bir düşüncedir. Bununla birlikte uygulamada merkez bankalarının kur istikrarı, kamu borçlanmasının kolaylaştırılması, yatırımların teşviki, istihdamın desteklenmesi gibi ilave hedefleri de gözetmeleri söz konusu olabilmektedir. Türkiye'de TCMB Kanunu'nun 4. maddesi, bir yandan Bankanın temel amacının fiyat istikrarını sağlamak olduğunu belirtirken, diğer yandan fiyat istikrarını sağlama amacı ile çalışmamak kaydıyla hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını desteklemeyi de bankanın görevleri arasında saymaktadır.

Merkez bankaları bu ağır görevlerin yerine getirilmesinde birtakım güçlü politika araçları ile donatılmışlardır ki bunlar arasında özellikle *açık piyasa işlemleri, faiz kararları, döviz müdahaleleri ve zorunlu karşılıklarda değişiklikler* öne çıkmaktadır.

Açık piyasa işlemleri, piyasaya etki etmede sağladığı esneklik avantajıyla, merkez bankalarının en yaygın ve etkin kullandığı politika aracıdır. Açık piyasa işlemleri, para arzının ve ekonominin likiditesinin düzenlenmesi amacıyla merkez bankasının piyasadaki başlıca aktörlerle tahvil, bono gibi menkul kıymet alım ve satım işlemleri ya da bu menkul kıymetlere dayalı repo – ters repo gibi çeşitli finansal işlemler gerçekleştirilmesi olarak tanımlanabilir. Ülkemizde de TCMB bünyesinde teşkilatlanmış Açık Piyasa İşlemleri ve Para Piyasası Müdürlükleri tarafından, TCMB Kanunu'nun 52. maddesine dayanarak, para politikası hedefleri çerçevesinde, para arzının ve ekonominin likiditesinin daha etkin bir şekilde düzenlenmesi amacıyla, bankalar ve seçilmiş aracı kurumlarla çeşitli açık piyasa işlemleri yapılmaktadır. Açık piyasa işlemleri kapsamında değerlendirilebilecek işlemler şu şekilde sıralanabilir:

- Menkul kıymet kesin alım
- Menkul kıymet kesin satım
- Geri satım vaadiyle alım

- Geri alım vaadiyle satım
- Depo (vadeli mevduat) alım satımı
- Likidite senedi ihracı
- Bankalararası para piyasası işlemleri

Piyasalarda sürekli ve kalıcı bir likidite yetersizliği bulunması durumunda TCMB'nin atacağı muhtemel adım, menkul kıymet satın alarak piyasaya Türk Lirası sürmek olacaktır. TCMB bir banka ya da aracı kurumdan menkul kıymet satın aldığı anda karşılığını Türk Lirası olarak ödemekte, böylece piyasaya likidite sağlamış olmaktadır. Diğer taraftan piyasada kalıcı bir likidite fazlalığı var ise, TCMB menkul kıymet satışı yoluyla fazla Türk Lirasını geri çekerek bankalararası para piyasasının daha sağlıklı işlenmesine yardımcı olur.

Piyasadaki likidite sıkıntısının ya da likidite fazlasının geçici olduğu düşünülüyorsa, kesin alım ya da satım yapmak yerine, piyasaya repo/ters repo işlemleriyle müdahale etmek tercih edilebilir.<sup>35</sup> Bu yöntemle piyasaya sürülen para, repo vadesi dolduğunda tekrar piyasadaki çekilmiş olur. Yine piyasadaki likidite fazlalığının geçici olacağı, örneğin ilerleyen dönemde bankaların daha fazla kredi kullanacağını düşünülüyorsa, piyasadaki fazla Türk Lirası, menkul kıymet kesin satımı yerine geri alım vaadiyle satış işlemi yoluyla çekilebilir.

Merkez bankasının bankalardan vadeli mevduat kabul etmesini ifade eden depo işlemleri açık piyasa işlemleri kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer faaliyettir. Bir bankanın Türk Lirası mevduatını TCMB'de vadeli olarak tutması, piyasadaki fazla Türk Lirası'nın bir süre için bloke edilmesi anlamına gelir.

Merkez bankalarının açık piyasa işlemleri bağlamında piyasaya müdahalesinin bir diğer yolu ise likidite senetleridir. Merkez bankasının çıkardığı bir borç senedi olan likidite senedi bankalara satıldığında piyasadaki para miktarının azalması sonucunu doğurmakta, senedin vadesi geldiğinde ise aynı miktarda para tekrar piyasaya verilmiş olmaktadır. Likidite senedi çıkarmak, merkez bankalarına kamu borç senedine ihtiyaç duymadan açık piyasa işlemi gerçekleştirme imkânı sağlar.

Son olarak açık piyasa işlemleri kapsamında TCMB politikalarının uygulanmasında çok önemli bir diğer kanal bankalararası para piyasası işlemleridir. Türkiye'de bankalararası para pi-

**35** Repo (repurchase agreement), geri alım vaadiyle yapılan satım anlaşmasını ifade eder. Repo işleminde taraflardan biri, işlem günü elindeki menkul kıymeti satarken, sattığı menkul kıymeti, ileride belirli bir tarihte (örneğin bir hafta sonra), işlem günü belirlenen fiyattan geri almayı taahhüt eder. Buna mukabil karşı taraf da işlem günü satın aldığı menkul kıymeti, vade tarihinde geri satmayı taahhüt eder. Bu işlemde geri alma taahhüdüyle satış yapan tarafın yaptığı işlem repo, geri satma taahhüdüyle alım yapan tarafın yaptığı işlem ise ters repo olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle, bir taraf için repo niteliğindeki işlem, karşı taraf için ters repodur. Aslında repo bir alım satımdan çok, bir menkul kıymetin teminat gösterilmesi karşılığında gerçekleşen kısa süreli bir borçlanma işlemi niteliği taşımakta, repo yapan taraf, elindeki menkul kıymet karşılığında kısa süreli borçlanma imkânına kavuşmaktadır.

Piyasada kullanılan repo/ters repo tabirleri bankaların aldığı pozisyona göre adlandırıldığından kullanılan ifadeler zaman zaman yanlış anlamaya neden olabilmektedir. Bir bankanın TCMB ile geri alım vaadi ile menkul kıymet satım anlaşması yapması, yani bankanın repo, TCMB'nin ters repo yapması piyasada "repo işlemi" olarak adlandırılır. Öte yandan bir banka müşterisiyle repo yaptığı anda, aslında banka müşterisi olan gerçek ya da tüzel kişi de ters repo yapıyor olmaktadır. Ancak piyasada bu işlem de banka gözüyle değerlendirilmekte ve yine repo olarak adlandırılmaktadır. (Halbuki bu durumda banka müşterisi olan gerçek ya da tüzel kişi ters repo yapmıştır.)

yasası, sistemdeki likiditenin bankalar arasında dağılımına yardımcı olmak ve kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla 1986 yılında kurulmuştur.<sup>36</sup> TCMB bünyesinde faaliyet gösteren bu piyasada, nakit fazlası ya da eksiği bulunan bankalar karşılaşarak kendi aralarında anlaştıkları faiz oranı üzerinden kısa vadeli borç verme işlemleri gerçekleştirirler. Bankalararası para piyasasındaki işlemler sonucunda bir banka fon ihtiyacını karşılarken diğer banka fon fazlasını faiz karşılığında değerlendirme imkânı bulur. İşlem sonucunda bir bankanın merkez bankasındaki hesabı artarken, diğer bir bankanın merkez bankasındaki hesabı aynı oranda azaldığı için sistemdeki para stokunda bir değişim olmaz. Bununla birlikte bankalar, fon ihtiyaçları olması halinde, limitleriyle sınırlı olmak üzere teminat karşılığında TCMB'den borç verme faiz oranı üzerinden borçlanabilmekte, fon fazlaları bulunması halinde ise limitsiz olarak borçlanma faizi üzerinden TCMB'ye borç verebilmektedirler. TCMB'nin diğer bankalarla yaptığı bu işlemler para arzını da etkilemesiyle, bankaların kendi aralarında yaptığı para piyasası işlemlerinden ayrılır.

Merkez bankasının bankalararası para piyasasında uygulamak üzere ilan ettiği borç alma ve verme faiz oranları, açık piyasa işlemlerinin yanı sıra bir diğer önemli politika aracıdır. Bankalararası para piyasasında oluşan faizin TCMB'nin açıkladığı borç alma faizinin altına düşmesi halinde, bankalar diğer bankalar yerine TCMB'ye borç vermeyi tercih edeceğinden, bu piyasadaki faiz oranları TCMB'nin borç alma faizi seviyesinin altına düşmez. Buna karşılık faiz oranının TCMB'nin borç verme faizinin üzerine çıkması halinde, fon ihtiyacı içindeki bankalar diğer bankalar yerine TCMB'den borç almayı tercih edeceğinden faizler her zaman bu sınırın altında gerçekleşir. Bu mekanizma sayesinde merkez bankaları, çoğu zaman işlem yapmaya gerek kalmadan, yalnızca faiz oranlarını ilan ederek piyasadaki kısa dönemli faizleri belirleyebilirler.

Hâlihazırda Türkiye'de TCMB tarafından gecelik borç alma/verme, geç likidite penceresi borç alma/verme ve 1 hafta repo ihalesi borç verme faiz oranları olmak üzere politika uygulamalarında kullanılacak farklı faiz oranları açıklanmaktadır. Bunlar arasında haftalık repo ihalesi faizi, 2010 yılı Haziran ayından bu yana TCMB tarafından politika faizi olarak kullanılmaktadır. Sistemin ihtiyacı olan likiditenin çoğu haftalık olarak açılan repo ihalesiyle sağlandığından, olağanüstü dönemler dışında, bankaların bankalararası para piyasasında yaptıkları günlük işlemlerdeki faiz oranı politika faizine yakın seyretmektedir.<sup>37</sup>

Gecelik borç alma ve verme oranları, TCMB'nin bankalararası para piyasasında gecelik işlemler için uyguladığı faiz oranlarıdır. Haftalık repo ihaleleri dışında, günlük olarak likidite ihtiyacı duyan bankalara, gecelik borç verme faiz oranından da rezerv sağlanabilmektedir. Kısa vadede bankalararası para piyasasındaki faiz oranları, bu borç alma ve borç verme faiz oranlarının arasında oluşur.<sup>38</sup>

<sup>36</sup> Yiğit (2002).

Bankalar, BİST bünyesindeki Bankalararası Repo-Ters Repo Pazarı'nda da karşılıklı işlemler gerçekleştirebilmektedirler.

<sup>37</sup> Son dönemlerde TCMB'nin piyasayı daha çok geç likidite penceresi üzerinden fonladığını ilave etmeliyiz.

<sup>38</sup> Bu aralık faiz koridoru olarak adlandırılıyor. Piyasada likidite fazlası olması ve TCMB'nin net borçlanıcı olması halinde borç alma faiz oranı, piyasada likidite sıkışıklığı olması ve TCMB'nin net borç verici olması halinde ise borç verme faiz oranı önem kazanır.

Bu noktaya kadar kısaca üzerinde durduğumuz açık piyasa işlemleri ve faiz politikası altında iki ayrı politika aracı olarak değil, tek bir politikanın farklı uygulama kanalları olarak değerlendirilebilir, zira bir merkez bankasının hem faiz oranını hem de piyasadaki para miktarını kontrol etmesi mümkün değildir. Bu anlamda merkez bankasının önünde miktar hedefleri belirleyerek faizlerin oluşmasını piyasaya bırakmak ya da faiz oranını belirleyerek para miktarının piyasa şartlarıncı belirlenmesine izin vermek üzere iki seçenek bulunur. Politika aracı olarak faizler kullanılıyorsa, belirlenen faizin piyasada geçerli olabilmesi için piyasanın ihtiyacı olan likiditenin temin edilmesi gerekecek ve bu durumda para miktarı piyasa ihtiyaçlarına göre belirlenmiş olacaktır. Diğer taraftan politika aracı olarak parasal hedefler belirlenmişse, piyasanın para talebine göre, bu sefer faiz oranı piyasada şekillenecektir.<sup>39</sup>

Merkez bankalarının hedeflerine ulaşmakta kullandıkları bir diğer politika aracı olarak, döviz piyasasında yaptıkları işlemler zikredilebilir. Türkiye’de TCMB, kamunun döviz rezervinin yönetimiyle sorumlu kuruluş olarak hedefleri çerçevesinde döviz piyasalarına müdahale edebilmektedir. TCMB’nin döviz satması piyasadaki döviz miktarını artırırken Türk Lirası miktarını düşürmekte, böylece döviz kurunda düşüş ve faiz oranında artış olmak üzere ikili bir etki yaratmaktadır. TCMB tarafından gerçekleştirilen döviz alımının etkisi ise tam ters yönde olur.<sup>40</sup>

Son olarak merkez bankaları zorunlu karşılık oranlarını da bir politika aracı olarak kullanabilmektedirler. Zorunlu karşılıklar, bankaların zorunlu karşılığa tabi yükümlülükleri üzerinden hesaplayarak ihtiyat amacıyla TCMB’deki karşılık hesaplarında tutmak mecburiyetinde oldukları mevduatları ifade eder.<sup>41</sup> Bu hesaplar aslen bankaların likidite sıkıntısına düşmesini engellemek üzere ihtiyaten tutulan bir rezerv niteliği taşısa da, merkez bankalarıncı belirlenen zorunlu karşılık oranları, piyasadaki kredi hacmini ve dolayısıyla para arzını etkilemek için bir politika aracı işlevi de görmektedir. Zorunlu karşılık oranının yükseltilmesi, bankaların kaynaklarının daha küçük bir bölümünü kredi kullanırmaya yönlendirebileceği anlamına gelir ki bu durum ticari bankaların para yaratma gücünü azaltır. Karşılık oranının düşürülmesi ise ters yönde etki yapar.

Yukarıda sıralanan politikalar günümüz merkez bankacılığında kullanılan başlıca yöntemler olmakla birlikte tarihsel süreçte merkez bankalarının daha farklı işlevler yerine getirdiği ve daha başka yöntemler kullandığı örneklere de rastlanmaktadır. Örneğin bankaların iskonto ettikleri senetlerin merkez bankası tarafından reeskonta tabi tutularak bu senetler karşılığı bankalara kredi kullandırılması, para stokunu artırmak için kullanılabilen bir yöntemdir.

**39** Günümüz merkez bankacılığında doğrudan parasal büyüklükleri hedeflemek yerine kısa vadeli faiz oranlarını kullanmak tercih edilmektedir. Merkez bankaları faiz kararları yoluyla piyasadaki diğer kısa vadeli faizleri etkileyebilmekte, piyasadaki faizler ise çeşitli aktarım mekanizmaları yoluyla toplam talep ve genel fiyat düzeyi üzerinde etkili olmaktadır.

**40** TCMB’ce geçmişte kullanılmış bir diğer politika aracı zorunlu devir oranlarıdır. Bu sistemde devlet döviz kazancı olan kişilere, kazandıkları dövizin belirli bir oranını yine belirlenen döviz kuru üzerinden merkez bankasına satma zorunluluğu getirir. Bu oranda yapılacak değişiklik döviz piyasasını da etkiler.

**41** 1994 yılına kadar zorunlu karşılık yalnız mevduat için uygulanmaktaydı. Bankaların mevduat dışı kaynaklara yönelmeleri üzerine bu tarihte karşılığa tabi pasif tabanı genişletilmiştir.

Geçmişte merkez bankalarının kamu harcamalarının finansmanı için de görevlendirildiği dönemler olmuştur. Ancak hazineye kredi kullanılmak, kamuya kaynak yaratmanın yanında piyasaya para sürülmesi anlamına da gelir. Bu uygulamanın yarattığı enflasyonist etki ise merkez bankalarının ana hedefi olan fiyat istikrarı ile çelişki yaratır. Türkiye’de geçmişte kısa vadeli avans adı altında yürütülen bu uygulama 2001 yılında yapılan düzenlemeyle kaldırılarak TCMB’nin Hazine’ye doğrudan kredi kullanması yasaklanmıştır. Bununla birlikte TCMB açık piyasa işlemleri kapsamında kamu borç senetlerinin ikinci el piyasalarda alım satımını yapabilmekte ve kendi adına bir borçlanma senedi portföyü taşıyabilmektedir. Bu portföy bütçenin finansmanı için kamuya kaynak sağlamaktan çok açık piyasa işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla yönelik olarak tutulduğundan, bu uygulamanın enflasyonu negatif etkileyecek bir politika olduğu ileri sürülemez.

Günümüzde bankaların gözetim ve denetiminin bağımsız kuruluşlarca yürütülmesi yaygınlaşmış olmakla birlikte geçmişte merkez bankalarına bankacılık sistemine yönelik çeşitli yetkiler de verilmiş olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda geçmişte merkez bankalarının, doğrudan kredi sınırlaması getirerek ya da faiz oranlarını belirleyerek bankacılık kanalıyla ekonomiyi etkilemeye çalıştığı, bankacılık üzerindeki yetkilerini bir politika aracı olarak kullandığı durumlara da rastlanmaktadır. Mevcutta ağırlık kazanan uygulama ise, bankalar ve finansal piyasaların, bağımsız kurum ve kuruluşlar gözetiminde faaliyet göstermesi yönünde geliştiğinden, merkez bankalarının bankacılık kanalıyla uygulayabileceği politikalar sınırlıdır.<sup>42</sup>

Merkez bankası göstergeleri, para politikaları ile mali sistemin karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenen ekonominin parasal yönüne ilişkin başlıca veri kaynağımızı oluşturur.<sup>43</sup> Türkiye’de de merkez bankası işlemleri, para arzının oluşum süreci ve bunların ekonomiye etkisi, TCMB tarafından hazırlanan “haftalık vaziyet” ve “analitik bilanço” aracılığıyla izlenebilmekte, TCMB’nin hangi politika araçlarını kullanarak, hangi büyüklükleri ve ne yönde etkilediği bu tablolarda yer alan göstergeler yardımıyla analiz edilebilmektedir. Haftalık vaziyet TCMB’nin mevcut pozisyonunun kapsamlı ve ayrıntılı bir tablosunu çizerken, analitik bilanço, TCMB hesaplarının sadeleştirilmiş ve iktisatçıların ilgisini çekmeyecek ayrıntılardan arındırılmış bir özetini verir. Analitik bilanço, vaziyet hesaplarının ayrıntılarında boğulmadan, TCMB’nin politika uygulamasını analiz etmemize olanak sağlamasının yanında, günlük olarak yayımlanmasıyla da haftalık vaziyete göre kullanıcıların daha fazla ilgisini çekmektedir.

Merkez bankaları herhangi bir ticari kurumdan farklı olarak kâr elde etmek yerine fiyat istikrarını ya da finansal istikrarı sağlamak gibi kamusal görevler üstlendiklerinden, bu kuruluşların işlemlerinin kaydedilmesi ve hesaplarının anlamlandırılması farklı yöntemler gerektirir. Aşağıda önce haftalık vaziyet hesaplarını, daha sonra bu hesaplar kullanılarak analitik bilançonun nasıl elde edildiğini inceleyeceğiz. Son olarak da analitik bilanço kalemleri ile bu kalemleri etkileyecek işlemler üzerinde duracağız.

<sup>42</sup> Merkez bankalarının bir diğer politika aracı olarak sözle yönlendirme zikredilebilir (bkz. Binal Yılmaz – Kahveci (2014)).

<sup>43</sup> Altınkemer ve diğerleri (1990).

## Haftalık Vaziyet

Haftalık olarak düzenlenerek yayımlanan haftalık vaziyet, TCMB'nin başlıca muhasebe hesaplarının dökümünü veren, banka varlıklarının tablonun aktif başlığında, banka yükümlülükleri ile özkaynaklarının ise pasif başlığı altında gösterildiği, diğer ticari bilançoların dayandığı genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanan bir finansal tablodur. Bu nitelikleriyle haftalık vaziyet, şekil ve içerik itibarıyla kısmen herhangi bir şirketin bilançosu ya da mizanına benzetilebilir.

Aktif ve pasif başlıkları altındaki vaziyet kalemleri ile 27.07.2016 tarihi itibarıyla haftalık vaziyet hesaplarının aldığı değerlere Tablo 8.3'te yer verilmektedir.

**TABLO 8.3**  
27.07.2016 Tarihli Merkez Bankası Vaziyeti (bin TL)

A 1. Altın	59.702.375
A 1.1 Uluslararası standartta olan YP	59.702.375
A 2. Yabancı para banknotlar YP	3.926.095
A 3. Yurt dışı bankalar YP	297.051.402
A 3.1 YP menkul kıymetler	240.644.560
A 3.2 Mevduat YP	16.263.765
A 3.3 Diğer YP	40.143.077
A 4. Rezerv dilimi pozisyonu YP	473.700
A 5. Menkul kıymetler TL	9.756.979
A 5.1 Devlet iç borçlanma senetleri TL	9.409.141
A 5.2 Diğer TL	347.838
A 5. Menkul kıymetler YP	0
A 5.1 Devlet iç borçlanma senetleri YP	0
A 5.2 Diğer YP	0
A 6. Para politikası işlemlerinden alacaklar TL	111.016.369
A 6.1 Açık piyasa işlemleri TL	97.961.857
A 6.2 Bankalararası para piyasası işlemleri TL	13.054.512
A 6.3 Diğer TL	0
A 6. Para politikası işlemlerinden alacaklar YP	0
A 6.3 Diğer YP	0
A 7. Yurt içi bankalar TL	0
A 7. Yurt içi bankalar YP	0
A 8. Krediler TL	0
A 8.1 İç krediler TL	0
A 8.1.1 Reeskont kredileri TL	0
A 8.1.2 Diğer krediler TL	0
A 8.2 Dış Krediler TL	0
A 8. Krediler YP	26.858.736
A 8.1 İç krediler YP	26.831.400
A 8.1.1 Reeskont kredileri YP	26.831.400
A 8.1.2 Diğer krediler YP	0
A 8.2 Dış krediler YP	27.336



A 9. İştiraklar TL	0
A 9. İştirakler YP	777.844
A 10. SDR tahsilatı nedeniyle hazine yükümlülüğü	4.500.013
A 11. Duran varlıklar (net)	667.099
A 12. Takipteki alacaklar (net)	0
A 12.1 Takipteki alacaklar TL	0
A 12.2 Takipteki alacaklar YP	4.638.336
A 12.3 Takipteki alacaklar karşılığı (-) TL	-4.638.336
A 13. Ertelenmiş vergi varlığı	9.707
A 14. Değerleme hesabı	0
A 15. Dönem zararı	0
A 16. Diğer aktifler TL	1.828.537
A 16.1 Uluslararası standartta olmayan altın TL	412.156
A 16.2 Madeni para	66.765
A 16.3 Gelir tahakkukları TL	27.922
A 16.4 Diğer TL	1.321.695
A 16. Diğer aktifler YP	3.855
A 16.3 Gelir tahakkukları YP	0
A 16.4 Diğer YP	3.855
A 17. Geçmiş yıllar zararı	0
Toplam aktif TL	118.640.356
Toplam aktif YP	397.932.356
Toplam aktif	516.572.712
P 1. Tedavüldeki banknotlar	122.348.004
P 2. Para politikası işlemlerinden borçlar TL	27.817
P 2.1 Açık piyasa işlemleri	0
P 2.2 Bankalararası para piyasası işlemleri	27.817
P 2.3 Likidite senetleri	0
P 2.4 Diğer TL	0
P 2. Para politikası işlemlerinden borçlar YP	0
P 2.4 Diğer YP	0
P 3. MEVDUAT TL	51.290.625
P 3.1 Kamu sektörü mevduatı TL	24.939.849
P 3.1.1 Hazine, genel ve özel bütçeli idareler TL	24.937.558
P 3.1.2 Diğer TL	2.291
P 3.2 Bankacılık sektörü mevduatı TL	25.703.717
P 3.2.1 Yurt içi bankalar TL	25.697.761
P 3.2.2 Yurt dışı bankalar TL	5.291
P 3.2.3 Zorunlu karşılıklar bloke hesabı TL	0
P 3.2.3.1 Nakit TL	0
P 3.2.3.2 Altın TL	0
P 3.2.4 Diğer TL	665
P 3.3 Diğer mevduat TL	647.059
P 3.3.1 İşçi dövizleri TL	0
P 3.3.2 Uluslararası kuruluşlar TL	51.539
P 3.3.3 Fonlar TL	105.241
P 3.3.4 Diğer TL	490.280

P 3. Mevduat YP	272.425.570
P 3.1 Kamu sektörü mevduatı YP	15.977.252
P 3.1.1 Hazine, genel ve özel bütçeli idareler YP	15.970.761
P 3.1.2 Diğer YP	6.490
P 3.2 Bankacılık sektörü mevduatı YP	251.605.544
P 3.2.1 Yurt içi bankalar YP	35.819.042
P 3.2.2 Yurt dışı bankalar YP	0
P 3.2.3 Zorunlu karşılıklar bloke hesabı YP	215.786.503
P 3.2.3.1 Nakit YP	171.142.629
P 3.2.3.2 Altın YP	44.643.873
P 3.2.4 Diğer YP	0
P 3.3 Diğer mevduat YP	4.842.774
P 3.3.1 İşçi dövizleri YP	3.390.405
P 3.3.2 Uluslararası kuruluşlar YP	0
P 3.3.3 Fonlar YP	94.925
P 3.3.4 Diğer YP	1.357.444
P 4. Yurt dışı bankalar TL	0
P 4. Yurt dışı bankalar YP	1.129
P 5. Rezerv dilimi imkânı YP	473.700
P 6. SDR tahsilatı YP	4.500.013
P 7. Vergi yükümlülüğü TL	67.194
P 7.1 Ödenecek vergiler TL	67.194
P 7.2 Ertelenmiş vergi yükümlülüğü TL	0
P 8. Karşılıklar TL	430.771
P 9. Sermaye ve ihtiyat akçesi TL	18.458.180
P 9.1 Ödenmiş sermaye TL	25
P 9.2 Sermaye enflasyon düzeltme farkı TL	46.209
P 9.3 İhtiyat akçesi TL	18.411.946
P 10. Değerleme hesabı TL	36.318.930
P 11. Dönem kârı TL	0
P 12. Diğer pasifler TL	9.151.943
P 12.1 Hazine altınları TL	44.821
P 12.2 Akreditifler TL	0
P 12.3 Alınan krediler TL	0
P 12.4 Gider tahakkukları TL	585
P 12.5 Diğer TL	9.106.537
P 12. Diğer pasifler YP	1.078.836
P 12.2 Akreditifler YP	858.354
P 12.3 Alınan krediler YP	0
P 12.4 Gider tahakkukları YP	0
P 12.5 Diğer YP	220.482
Toplam pasif TL	238.093.464
Toplam pasif YP	278.479.248
Toplam pasif	516.572.712

Kaynak: TCMB.

Tablonun aktif ve pasifinde yer alan hesapların içerikleri şöyle özetlenebilir.<sup>44</sup>

#### A. AKTİF HESAPLAR:

1. **Altın:** TCMB'nin elindeki fiziki altın mevcudunun piyasa fiyatlarıyla Türk Lirası karşılığı bu hesapta gösterilir. Altın mevcudunun bir kısmı TCMB'nin kendi portföyü için satın aldığı altından, kalan kısmı ise bankalar ve Hazine'nin mevduat olarak TCMB'ye yatırdığı altınlardan oluşur.

2. **Yabancı Para Banknotlar YP:** Bu hesapta TCMB'nin nakit olarak kasasında tuttuğu yabancı paralar izlenir.

3. **Yurt Dışı Bankalar YP:** Döviz varlıklarının asıl büyük kısmı TCMB'ye muhabirlik hizmeti veren yurt dışındaki bankalar nezdinde tutulmakta ya da çeşitli yatırım araçlarında değerlendirilmektedir. Menkul kıymetler, mevduat ve diğer olmak üzere üç kırılımda sunulan bu kalem, döviz rezervlerinin nasıl değerlendirildiğine ışık tutar.

4. **Rezerv Dilimi Pozisyon YP:** Türkiye'nin IMF üyeliğinden doğan kotasının, altın ve yabancı para olarak ödenen kısmı bu hesapta gösterilir. Rezerv dilimi, IMF'deki ülke kotasının belirli bir oranı olarak hesaplanan, ülkenin yerel para cinsinden IMF'ye ödediği ve herhangi bir şartta bağlı olmadan kullanma imkânına sahip olduğu fonları ifade eder. Bu hesabın karşılığı pasifte

5. **REZERV DİLİM İMKÂNI YP** kaleminde gösterilmektedir.

TCMB'nin altın varlığı, kasasındaki efektifler, yurt dışı bankalarda bulunan varlıkları ve rezerv dilimi pozisyonunun toplamı, ülkenin resmi rezervlerini vermektedir.<sup>45</sup>

5. **Menkul Kıymetler:** TL ve yabancı para olmak üzere iki kırılımda izlenen bu hesap TCMB'nin açık piyasa işlemlerini gerçekleştirmek üzere portföyünde bulundurduğu menkul kıymetler toplamını verir.<sup>46</sup>

6. **Para Politikası İşlemlerinden Alacaklar:** Açık piyasa işlemleri sonucu oluşan TCMB nakit alacakları bu kalemde gösterilmektedir.<sup>47</sup> Repo işlemi sonucu oluşan alacaklar 6.1 *Açık Piyasa İşlemleri*, bankalararası para piyasasında verilen borçlar ise 6.2 *Bankalararası Para Piyasası İş-*

<sup>44</sup> Serdengeçti (1997), TCMB (2013).

2013 yılbaşı TCMB tarafından hem haftalık vaziyette hem de analitik bilançoda birtakım değişikliklere gidilmiştir (bkz. TCMB (2012)). 2013 öncesi verilerle karşılaştırmaya imkân vermek üzere, bu tarihte yapılan önemli değişikliklerden yeri geldikçe dipnotlarda bahsedeceğiz.

<sup>45</sup> 1984 yılına kadar bankaların yurt dışındaki muhabirleri nezdinde bulunan dövizler de resmi rezerv olarak kabul ediliyordu. (Kocamanoglu (1990)). Özel kesimin döviz bulundurma yasağının kaldırılmasından sonra resmi döviz rezervleri, TCMB'nin tuttuğu dövizler ile sınırlandırılarak yeniden tanımlanmıştır.

<sup>46</sup> 2013 öncesinde *Menkul Kıymetler* hesabında yalnız TCMB'nin kesin alım işlemiyle portföyüne kattığı kıymetler değil, repo işlemleri sonucu geçici olarak elinde bulundurduğu borç senetleri de yer almaktaydı. Yeni sunumda emanet niteliğindeki bu tür varlıklar bilanço dışına çıkarılarak nazım hesaplarda izlenmeye başlanmıştır.

<sup>47</sup> Eski haftalık vaziyet sunumunda yalnız nakit alacak/borçlar değil, repo işlemi sonucunda oluşan menkul kıymet alacak/borçları da bilanço içinde izlenmekteydi. Buna göre 6. *Açık Piyasa İşlemleri* başlığı altındaki A. *Vadeli İşlemlerden Alacaklar* kalemi 1. *Nakit* ve 2. *Menkul* olarak ikiye ayrılmakta, 1. *Nakit* kalemi repo/ters repo işlemlerinden kaynaklanan nakit alacaklarını gösterirken, 2. *Menkul* kalemi ise repo/ters repo işlemlerinden kaynaklanan menkul kıymet alacaklarını vermektedir. Mevcut sunumda ise, repo işlemi sonucunda oluşan menkul kıymet borcu nazım hesaplarda izlenmekte ve haftalık vaziyette görünmemektedir. Menkul kıymetlerin vaziyet dışına çıkarılmasıyla vaziyet toplamının gereksiz şişkinliği de önlenmiştir.

lemleri altında yer almaktadır. Tablo 8.3'te, piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditenin büyük oranda açık piyasa işlemleri ile sağlandığı görülmektedir.

**7. Yurt İçindeki Bankalar:** Yurt içi bankalarda TCMB adına açılmış hesapların toplamını verir. Tablonun oluşturulduğu tarihte yurt içindeki bankalarda TCMB varlığı bulunmadığı görülmektedir.

**8. Krediler:** TCMB tarafından kullanılan krediler, iç krediler ve dış krediler olmak üzere iki başlık altında izlenir. Kamu kesimine ve bankacılık sektörüne kullanılan krediler iç krediler, yurt dışı merkez bankalarıyla imzalanan anlaşmalar çerçevesinde kullanılan krediler ise dış krediler altında sınıflandırılmaktadır.<sup>48</sup>

**9. İştirakler:** Bu hesap, TCMB'nin yurt dışı iştiraklerindeki (BIS, SWIFT) paylarını göstermektedir.

**10. SDR Tahsisatı Nedeniyle Hazine Yükümlülüğü:** IMF kredilerinin Hazine tarafından kullanımı TCMB aracılığıyla gerçekleştiğinden, IMF'den kredi kullanılması halinde borç tutarı TCMB hesaplarından da izlenebilmektedir. *SDR Tahsisatı Nedeniyle Hazine Yükümlülüğü* kalemi kredi olarak IMF'den TCMB'ye aktarılmış olan kredi tutarını, bu kalemle eşit bakiye veren pasifteki *6.SDR Tahsisatı* kalemi ise TCMB'den Hazine hesaplarına aktarılan IMF kredisi tutarını gösterir.

**11. Duran Varlıklar:** TCMB'nin sahip olduğu taşınmaz ve demirbaşların değerini gösteren hesaptır.

**12. Takipteki Alacaklar (Net):** Takibe alınmış TCMB alacakları bu hesaptan izlenebilmektedir. Tablo 8.3'te görüldüğü üzere, TCMB takipteki alacakları için % 100 karşılık ayırdığından, takipteki alacaklar kalemi bakiye vermemektedir.

**13. Ertelenmiş Vergi Varlığı:** Bu kalem varlık ve yükümlülüklerin finansal tablolarda gösterilen tutarları ile defter kayıtları arasındaki geçici farkların vergi etkisinden kaynaklanmaktadır.

**14. Değerleme Hesabı:** Haftalık vaziyetin aktif ve pasifindeki değerlendirme hesapları, sahip olunan döviz ve altın varlıklarının yeniden değerlendirilmesi sonucu kur farkları nedeniyle oluşan, gerçekleşmemiş kambiyo kârı ve zararını gösterir. Kambiyo zararları aktifteki değerlendirme hesabında yer alırken, kambiyo kârları tablonun pasifindeki aynı isimli hesapta izlenmektedir.

**15. Dönem Zararı:** Şirket bilançolarında da benzeri bulunan, dönem zararını gösteren hesaptır.

**16. Diğer Aktifler:** Diğer kalemlerde gösterilemeyen çeşitli varlıklar bu başlık altında toplanmıştır. İlk alt kalem olan *Uluslararası Standartta Olmayan Altın* kaleminde uluslararası standartta altın rezervi dışındaki altın varlığı yer almaktadır. İkinci alt kalem olan *Madeni Para* başlığı ise TCMB kasalarındaki madeni para varlığını vermektedir. Madeni paralar banknotların aksine, TCMB yerine Hazine Müsteşarlığı'na bağlı Darphane Genel Müdürlüğü'nce çıkarıldığından, TCMB'nin elindeki madeni paralar TCMB için varlık sayılır (TCMB tarafından çıkarılan pi-

<sup>48</sup> Halihazırda TCMB'nin Hazine'ye doğrudan kredi kullanması yasaktır.

yasadaki banknotlar ise TCMB'nin yükümlülüğüdür). Üçüncü alt kalemi oluşturan *Gelir Tahakkukları* başlığı tahakkuk edip henüz tahsil edilmemiş çeşitli alacakları içerir. Son alt kalem olan *Diğer* başlığı ise konvertibl olmayan dövizler ile geçici işlemlerden kaynaklanan alacaklar ve ilgili hesaba kaydedilemediğinden bu hesapta izlenen diğer çeşitli varlıklardan oluşmaktadır.

17. **Geçmiş Yıllar Zararları:** Şirket bilançolarında da benzeri bulunan, geçmiş yıllarda gerçekleşmiş zararların gösterildiği hesaptır.

## B. PASİF HESAPLAR:

1. **Tedavüldeki Banknotlar:** TCMB'nin, Türkiye'de banknot ihraç etme tekeline sahip kuruluş olarak bastığı ve piyasaya sürdüğü banknot miktarı bu hesapta gösterilmektedir. Ekonomideki diğer bütün birimler için bir varlık olan nakit para, bu borç senedini çıkaran TCMB için borç niteliği taşır ve TCMB bilançosunun pasifinde gösterilir. Basılan banknotların bir kısmı piyasada tedavül ederken, bir kısmı da banka kasalarında bulunur.

2. **Para Politikası İşlemlerinden Borçlar:** Para politikası uygulamasında gerçekleştirilen çeşitli işlemler sonucu oluşan yükümlülükler bu kalem altında yer almaktadır. Repo işlemleri sonucu oluşan borçlar 2.1 *Açık Piyasa İşlemleri* kaleminde,<sup>49</sup> bankalararası para piyasasında oluşan diğer bankalara borçlar 2.2 *Bankalararası Para Piyasası* kaleminde, likidite senedi ihracı ile oluşan borçlar ise 2.3 *Likidite Senedi* kaleminde gösterilir.

3. **Mevduat:** TCMB nezdindeki mevduatlar, TL ve yabancı para olmak üzere ayrı iki başlık altında bu hesapta izlenmektedir. TCMB bir taraftan kamu kesimine sunduğu bankacılık hizmetleri kapsamında Hazine'nin nakit varlığını saklayıp ödemelerine aracılık ederken, diğer taraftan bankaların bankası sıfatıyla diğer bankalardan mevduat kabul eder. Banka mevduatlarının büyük kısmı zorunlu karşılıklardan oluşmakla birlikte bankalar TCMB'de serbest rezerv de tutabilirler. Tablo 8.3'ten, 2016 Temmuz sonu itibarıyla TCMB'deki mevduatın % 49'unu kamu mevduatının, % 50'sini ise banka mevduatlarının oluşturduğu görülmektedir.

Bunlar dışında kalan mevduatın büyük bölümünü kredi mektuplu döviz mevduatları oluşturmaktadır. 3.3.1. *İşçi Dövizleri* kalemi altında izlenen kredi mektuplu döviz tevdiat hesapları, yurt dışında ikamet eden, oturma veya çalışma izni ya da hakkı bulunan TC vatandaşları adına, yabancı para üzerinden TCMB'de açılan mevduat hesaplarını ifade eder.<sup>50</sup> Bu hesaplar geçmişte bir döviz kaynağı olarak ülkeye sermaye girişinde önemli bir rol oynamış olmakla birlikte günümüzde önemini giderek yitirmiştir.

4. **Yurt Dışı Bankalar:** TCMB'nin muhabirleri nezdindeki hesaplarının (konvertibl dövizler için) eksiye dönmüş bakiyeleri bu hesapta gösterilir.

5. **Rezerv Dilim İmkânı:** Aktifte yer alan 4. *Rezerv Dilim Pozisyonu*'nun karşılığı olarak, kullanıma hazır rezerv diliminin izlendiği hesaptır.

<sup>49</sup> Eski haftalık vaziyet sunumunda, ters repo işlemi sonucu oluşan nakit borcu yanında bankalara geçici olarak verilmiş olan menkul kıymetler de bilançoda gösterilmekteydi. Mevcut sunumda, nakit borç bilançoda gösterilirken menkul kıymet alacağı nazım hesaplarda izlenmektedir.

<sup>50</sup> Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1-M Sayılı Genelgesi [www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr)

**6. SDR Tahsisatı:** Karşılıklı çalıştığı *10. SDR Tahsisatı Nedeniyle Hazine Yükümlülüğü* hesabı ile aynı bakiyeyi veren bu hesap, Hazine'nin TCMB aracılığıyla IMF'den kullandığı kredi tutarını gösterir.

**7. Vergi Yükümlülüğü:** TCMB'nin Hazine'ye ödemek üzere tuttuğu vergi karşılıklarını vermektedir.

**8. Karşılıklar:** Karşılıklar hesabı, emekli ikramiyesi, kıdem tazminatı ve diğer karşılıkları kapsar.

**9. Sermaye ve İhtiyat Akçesi:** TCMB'nin sermayesi ile çeşitli kanunlara göre ayrılan ihtiyat akçeleri ve yeniden değerlendirme fonlarının izlendiği hesaptır.

**10. Değerleme Hesabı:** Yukarıda da belirtildiği üzere haftalık vaziyetin aktif ve pasifindeki değerlendirme hesapları, sahip olunan döviz ve altın varlıklarının yeniden değerlemesi sonucu kur farkları nedeniyle oluşan kambiyo kârı ve zararını göstermektedir. Oluşan kambiyo kârı pasifteki bu hesapta izlenmektedir.

**11. Dönem Kârı:** Şirket bilançolarında da benzeri bulunan, dönem kârını gösteren hesaptır. TCMB'nin kârı, kamunun senyoraaj gelirinin göstergesidir.

**12. Diğer Pasifler:** Yukarıdaki başlıklarda gösterilemeyen pasifler bu hesap altında toplanmıştır. Hazine'ye ait olup da TCMB'de saklanan altınlar *12.1 Hazine Altınları* hesabında gösterilmektedir. TCMB'nin kamuya açtığı akreditifler *12.2 Akreditifler* hesabında, kredi niteliğindeki döviz borçları *12.3 Alınan Krediler* hesabında, tahakkuk edip henüz ödenmemiş borçları ise *12.4 Gider Tahakkukları* hesabında yer alır. Bunlar dışındaki pasifler *12.5 Diğer* hesabında kayıt altına alınmaktadır ki bu kalemtedeki borçlara, geçici işlemlerden kaynaklanan borçlar, tahsil edilip henüz ödenmemiş havale bedelleri, muhabirleri nezdindeki hesapların (konvertibl olmayan dövizler için) eksiye dönmüş bakiyeleri örnek gösterilebilir.

TCMB'nin piyasada yaptığı her işlem yukarıda ana başlıkları açıklanan haftalık vaziyetin ilgili hesaplarına yansdığından, uygulanan politikalar ve kullanılan yöntemler haftalık vaziyetteki değişimlerden izlenebilmektedir. Örneğin incelenen dönemde *2. Yabancı Para Banknotlar* ya da *3. Yurt Dışı Bankalar* hesapları artarken bankacılık sektörünün TL mevduatı ya da *1. Tedavüldeki Banknotlar* hesabı da artış gösteriyorsa, bu durum TCMB'nin piyasadan döviz satın aldığına işaret edecektir. Benzer şekilde *5.1 Devlet İç Borçlanma Senetleri* hesabındaki artış TCMB'nin ikincil piyasadan DİBS satın aldığına, *6.1 Açık Piyasa İşlemleri* hesabındaki artış ise repo yoluyla piyasaya likidite sağlandığını gösterecek, bu işlemler sonucu piyasaya sürülen para ise haftalık vaziyetin pasifindeki *1. Tedavüldeki Banknotlar* ya da *3. Mevduat* kalemindeki artış olarak göstergelere yansacaktır. Bunlara benzer örnekler çoğaltılabilir.

TCMB'nin gerçekleştirdiği işlemler haftalık vaziyetten takip edilebilecek olmakla birlikte haftalık yayımlanan bu tabloya nadiren başvurulur. TCMB işlemlerinin parasal kesim üzerindeki etkisinin analizinde daha sıklıkla kullanılan tablo haftalık vaziyetin bir özetini veren ve üstelik günlük olarak yayımlanan analitik bilançodur.

## Analitik Bilanço

Analitik bilanço, TCMB'nin varlık ve yükümlülüklerinin detaylara boğulmadan incelenmesini ve para politikası uygulamalarının analizini sağlayan bir finansal tablodur. Analitik bilançodaki bilgilerin tamamının haftalık vaziyetten de çıkarılabilmesine karşın, analitik bilançonun iktisat politikasıyla ilişkisi olmayan ve kullanıcıların ilgisini çekmeyecek başlıklardan arındırılmış kullanışlı bir özet olması, kullanıcıların haftalık bilançodan çok bu tabloyu takip etmelerine neden olmaktadır.

Analitik bilançodaki her bir kalem, bazı vaziyet hesaplarının toplulaştırılması ve netleştirilmesi ile elde edildiğinden analitik bilançoğu anlamlandırabilmek için bu iki tablonun kalemleri arasındaki ilişkinin biliniyor olması gerekmektedir.

Analitik bilanço kalemleri ile 02.08.2016 tarihli analitik bilanço büyüklüklerine Tablo 8.4'te, analitik bilançoda yer alan büyüklüklerin, haftalık vaziyetteki hangi kalemlere karşılık geldiği bilgisine ise Tablo 8.5'te yer verilmektedir.

**TABLO 8.4**  
02.08.2016 Tarihli Analitik Bilanço (bin TL)

<b>Aktif</b>	<b>335.895.986</b>
1. Dış varlıklar	364.441.035
2. İç varlıklar	6.372.677
2.1 Hazine borçları	9.735.260
2.1.1 Menkul kıymetler	9.862.440
2.1.2 Diğer	-127.180
2.2 Bankacılık sektörüne açılan nakit krediler	26.703.429
2.3 TMSF'ye kullanılan krediler	0
2.4 Diğer kalemler	-30.066.012
3. Değerleme hesabı	-34.917.726
<b>Pasif</b>	<b>335.895.986</b>
1. Toplam döviz yükümlülükleri	273.064.792
1.1 Dış yükümlülükler	8.851.387
1.2 İç yükümlülükler	264.213.405
1.2.1 Kamu ve diğer döviz mevduatı	13.209.417
1.2.2 Bankalar döviz mevduatı	251.003.988
2. Merkez Bankası parası	62.831.194
2.1 Rezerv para	146.502.987
2.1.1 Emisyon	121.024.713
2.1.2 Bankalar mevduatı	24.824.290
2.1.2.1 Zorunlu karşılıklar bloke hesabı	0
2.1.2.2 Serbest mevduat	24.824.290
2.1.3 Fon hesapları	108.603
2.1.4 Banka dışı kesim mevduatı	545.381
2.2 Diğer Merkez Bankası parası	-83.671.793
2.2.1 Açık piyasa işlemleri	-110.118.586
2.2.2 Kamu mevduatı	26.446.792

Kaynak: TCMB.

**TABLO 8.5**  
**Analitık Bilançoıı Oluşturarı Vaziyet Kalemleri**

**AKTİF****1. DIŞ VARLIKLAR**

- A1. Altın (+)
- A2. Yabancı para banknotlar YP (+)
- A3. Yurt dışı bankalar YP (+)
- A4. Rezerv dilimi pozisyonu YP (+)
- A7. Yurt içi bankalar YP (+)
- A8.2 Dış krediler YP (+)
- A9. İştirakler YP (+)
- A12.2 Takipteki alacaklar YP (+)
- A16.4 Diğer YP (+)

**2. İ VARLIKLAR**

- 2.1 Hazine borçları
  - 2.1.1 Menkul kıymetler
    - A 5. Menkul kıymetler YP
  - 2.1.2 Diğer
    - P 7.1 Ödenecek vergiler TL (-)
    - P 12.1 Hazine altınları TL (-)
- 2.2 Bankacılık sektörüne açılan nakit krediler
  - A 8.1 İ krediler YP (TMSF harici)
- 2.3 TMSF'ye kullanılan krediler
  - A 8.1 İ krediler YP (TMSF)
- 2.4 Diğer kalemler
  - A 7. Yurt içi bankalar TL (+)
  - A 11. Duran varlıklar (net) (+)
  - A 12.3 Takipteki alacaklar karşılığı (+)
  - A 13. Ertelemıő vergi varlığı (+)
  - A 15. Dönem zararı (+)
  - A 16.1 Uluslararası standartta olmayan altın TL (+)
  - A 16.2 Madeni para (+)
  - A 16.3 Gelir tahakkukları TL (+)
  - A 16.4 Diğer TL (+)
  - A 17. Geçmiş yıllar zararı (+)
  - P 7.2 Ertelemıő vergi yükümlülüğü TL (-)
  - P 8. Karşılıklar TL (-)
  - P 9. Sermaye ve ihtiyat akçesi TL (-)
  - P 11. Dönem kârı TL (-)
  - P 12.4 Gider tahakkukları TL (-)
  - P 12.5 Diğer TL (-)

**3. DEĞERLEME HESABI**

- A 14. Değerleme hesabı (+)
- P 10. Değerleme hesabı TL (-)



**PASİF****1. TOPLAM DÖVİZ YÜKÜMLÜLÜKLERİ****1.1 Dış yükümlülükler**

- P 3.3.1 İşçi dövizleri YP (+)
- P 3.3.2 Uluslararası kuruluşlar YP (IMF TCMB borcu) (+)
- P 4. Yurt dışı bankalar YP (+)
- P 6. SDR tahsisatı YP (+)
- P 12.2 Akreditifler YP (+)
- P 12.3 Alınan krediler YP (+)
- P 12.5 Diğer YP (Hazine harici) (+)

**1.2 İç Yükümlülükler**

- 1.2.1 Kamu ve diğer döviz mevduatı
  - P 3.1 Kamu sektörü mevduatı YP (+)
  - P 3.3.3 Fonlar YP (+)
  - P 3.3.4 Diğer YP (+)
  - P 5. Rezerv dilimi imkânı YP (+)
  - P 12.5 Diğer YP (+)
  - A 10. SDR tahsisatı nedeniyle Hazine yükümlülüğü (-)
- 1.2.2 Bankalar döviz mevduatı
  - P 3.2 Bankacılık sektörü mevduatı YP

**2. MERKEZ BANKASI PARASI****2.1 Rezerv para**

- 2.1.1 Emisyon
  - P 1. Tedavüldeki banknotlar
- 2.1.2 Bankalar mevduatı
  - 2.1.2.1 Zorunlu karşılıklar bloke hesabı
    - P 3.2.3 Zorunlu karşılıklar bloke hesabı TL
  - 2.1.2.2 Serbest mevduat
    - P 3.2.1 Yurt içi bankalar TL (+)
    - P 3.2.2 Yurt dışı bankalar TL (+)
    - P 3.2.4 Diğer TL (+)
- 2.1.3 Fon hesapları
  - P 3.3.3 Fonlar TL
- 2.1.4 Banka dışı kesim mevduatı
  - P 3.3.2 Uluslararası kuruluşlar TL (IMF TCMB borcu harici) (+)
  - P 3.3.4 Diğer TL (+)
- 2.2 Diğer Merkez Bankası parası
  - 2.2.1 Açık piyasa işlemleri
    - P 2. Para politikası işlemlerinden borçlar TL (+)
    - A 6. Para politikası işlemlerinden alacaklar TL (-)
  - 2.2.2 Kamu mevduatı
    - P 3.1 Kamu sektörü mevduatı TL

Kaynak: TCMB (2012).

Analitik bilanço, varlıklar ve yükümlülükler olmak üzere eşit büyüklükteki iki bacadan oluşmakta, varlık ve yükümlülükler başlıklarının her biri ise Türk Lirası ya da döviz cinsi olmak üzere ikiye bölüne ayrılmaktadır. Dolayısıyla analitik bilanço, Tablo 8.6'daki dört ana başlık altında özetlenebilir.

TABLO 8.6  
Basitleştirilmiş Analitik Bilanço

	Aktif	Pasif
Döviz	Dış varlıklar	Toplam döviz yükümlülükleri
Türk Lirası	İç varlıklar	Merkez Bankası parası

Aşağıda, önce analitik bilançonun ana kalemlerine göz atacak, daha sonra da bu kalemleri etkileyen işlemlerden kısaca bahsedeceğiz.

#### AKTİF:

Analitik bilançonun aktif bölümü *Dış Varlıklar* ile *İç Varlıklar ve Değerleme Hesabı* olmak üzere ikiye ayrılır.<sup>51</sup>

1. *Dış Varlıklar* kalemi, TCMB'nin döviz cinsinden sahip olduğu toplam varlıkların piyasa fiyatıyla TL karşılığını gösterir. TCMB'nin dış varlıkları yabancı para banknotlar, altın mevcudu, yurt dışı bankalarda tutulan mevduat ve menkul kıymetler ile yabancı para üzerinden kullanılan krediler gibi TCMB'nin sahip olduğu her türlü döviz cinsi varlığı içerir.

Tablo 8.4'te, yaklaşık 364 milyar TL seviyesindeki dış varlıkların yaklaşık 297 milyar TL'lik kısmının vaziyet hesaplarındaki *Yurt Dışı Bankalar YP* kaleminden kaynaklandığı, dış varlıkların yaklaşık 60 milyar TL'lik kısmının ise altın olarak saklandığı görülmektedir. Yabancı para cinsi varlıklar Analitik Bilanço'da Türk Lirası'na çevrilerek gösterildiğinden, bilançonun bu kalemi döviz kurlarındaki değişimlerden de etkilenir.

Ülkenin resmi döviz rezervlerinin saklanması ve yönetilmesi sorumluluğu, TCMB'nin temel görevleri arasında yer almaktadır. Yurt dışındaki muhabirler nezdinde bulunan döviz varlıkları, IMF nezdindeki SDR cinsi rezerv dilim imkânı, TCMB'nin kasalarında bulunan efektifler ve fiziki altın varlığının toplamı ülkenin resmi döviz rezervlerini vermektedir. Bir ülkenin döviz rezervi bulundurmasının gerekçeleri arasında kamunun yabancı para borç servisini gerçekleştirmek, para ve kur politikalarını desteklemek, piyasalara güven vererek ülkede yatırım yapmanın cazibesini artırmak, beklenmeyen şoklara karşı müdahale ederek döviz kurlarının aşırı dalgalanmasını önlemek gibi nedenler sıralanabilir. Yüksek döviz rezervinin başlıca maliyet unsurları ise bu dövizlerden düşük faiz geliri elde edilmesi, ülke kaynağının yerli üretimi desteklemek yerine atıl olarak kalması ve kurdaki düşüşlerin zarara yol açabilmesidir. Rezerv yönetiminin başarısı, mevcut risk ve getirileri göz önünde tutarak optimum rezerv miktarının belirlenmesine bağlıdır.<sup>52</sup> Rezervlerin ithal edilen mal ve hizmetler ile kısa vadeli dış borçlara oranı, rezerv büyüklüğünün göstergesi olarak en sık kullanılan oranlar olarak öne çıkmaktadır.<sup>53</sup>

<sup>51</sup> Değerleme hesabı da iç varlıkların bir parçası olarak düşünülebilir. Nitekim 2013 yılına kadarki analitik bilanço sunumunda değerlendirme hesabı iç varlıkların altında gösterilmekteydi.

<sup>52</sup> TCMB (2005-b).

<sup>53</sup> Metinde tanımladığımız büyüklük brüt döviz rezervi olarak da adlandırılmaktadır. Döviz rezervinden muhabir açıklarının çıkarılmasıyla elde edilen büyüklük ise net döviz rezervini ifade etmektedir. Muhabir açıkları, TCMB'ye ait olan, muhabir ban-

2. *İç Varlıklar* kalemi, 2.1 *Hazine Borçları*, 2.2 *Bankacılık Sektörüne Açılan Nakit Krediler*, 2.3 *TMSF'ye Kullandırılan Krediler* ve 2.4 *Diğer Kalemler* başlıklarının toplamından oluşur.

TCMB'nin Hazine'den alacaklarını içeren 2.1 *Hazine Borçları* kalemi, 2.1.1 *Menkul Kıymetler* ve 2.1.2 *Diğer* olmak üzere iki başlık altında izlenmektedir.

2.1.1 *Menkul Kıymetler* kalemi, açık piyasa işlemlerinin yürütülebilmesi amacıyla ikinci piyasalarda satın alınmış bulunan, TCMB'nin mülkiyetindeki kamu borç senetlerinden oluşmaktadır. Bu borç senetleri TCMB'nin Hazine'ye finansman sağlaması olarak değerlendirilebilecektir de, açık piyasa işlemlerini yürütebilmek için bir menkul kıymet portföyüne ihtiyaç bulunduğu göz önüne alındığında, bu tutarın kamu harcamalarını teşvik ederek enflasyonu azdıracak bir nitelik taşımadığı görülecektir.

2.1.2 *Diğer* kalemi ise TCMB'nin Hazine'ye olan vergi borçları ve Hazine altınlarının takip edildiği negatif karakterli bir hesaptır.

2.2 *Bankacılık Sektörüne Açılan Nakit Krediler* kalemi TCMB tarafından bankalara kullandırılan kredileri, 2.3 *TMSF'ye Kullandırılan Krediler* kalemi TMSF'ye kullandırılan kredileri, 2.4 *Diğer Kalemler* başlığı ise, yukarıda sayılanlar dışında TCMB'nin diğer varlıkları ile sermaye ve sermaye benzeri yükümlülüklerini göstermektedir.

3. *Değerleme Hesabı* kaleminde, kur değişimine bağlı olarak, TCMB'nin döviz cinsi varlık ve yükümlülüklerinin yeniden değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan kâr ve zararların netleştirilmesiyle elde edilen tutar yer alır. Hesap, 2001 yılından bugüne kümülatif olarak elde edilmiş olan net kambiyo kâr veya zararını göstermektedir.<sup>54</sup> Bu kalemin negatif değer alması 2001'den günümüze geçen zaman içinde TCMB'nin döviz pozisyonu nedeniyle kâr elde ettiğini gösterir. TCMB'nin toplam döviz varlığı döviz yükümlülüğünden fazlaysa, Türk Lirası değer kazandığında kur farkından kaynaklanan bir kambiyo zararı, Türk Lirası değer kaybettiğinde ise kambiyo kârı oluşur.<sup>55</sup>

## PASİF:

Analitik bilançonun daha dikkate değer bölümünü, TCMB'nin aktiflerinin nasıl finanse edildiğini gösteren pasif nitelikli hesaplar oluşturur. TCMB'nin para miktarını ayarlamak için uyguladığı politikalar bu hesaplardan izlenebilir.

ka hesaplarına yatırılmak üzere ulaşım araçları ile muhabirlere gönderilmiş olan, ancak henüz hesaba geçmediği için kullanılamayan nakit yabancı paraları kapsamaktadır. Günümüzde muhabir açıkları önemsiz bir bakiye arz etmekte, dolayısıyla brüt döviz rezervi ile net döviz rezervi arasındaki fark göz ardı edilebilir boyutta kalmaktadır.

Bazen TCMB'nin döviz varlığı ile döviz yükümlülükleri arasındaki farkın da net döviz rezervi olarak adlandırıldığı durumlarla karşılaşılabilir. Ancak döviz varlığı ile döviz yükümlülükleri arasındaki fark "net döviz rezervi"ni değil "net dış varlıkları" ifade eder.

Döviz rezervleri ve bu rezervlerin kompozisyonu TCMB tarafından aylık olarak ayrıca açıklanmaktadır (bkz. <http://www.tcmb.gov.tr> sayfasında *İstatistikler / Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler / Uluslararası Rezervler ve Döviz Likiditesi* başlığı).

<sup>54</sup> Gögebakan-Önder (2008), s. 9-10.

<sup>55</sup> TCMB'nin kur zararıyla karşılaşması politika kararlarının yanlış olduğu ya da temel amaçlara ulaşamadığı anlamına gelmez. Merkez bankalarının başarısı elde ettiği kâra değil, ekonominin hedeflerine ne ölçüde ulaştığına bakılarak ölçülür.

Analitik bilançonun pasif bölümü, döviz cinsi yükümlülüklerin izlendiği *1. Toplam Döviz Yükümlülükleri* ve Türk Lirası cinsi yükümlülüklerin izlendiği *2. Merkez Bankası Parası* olarak ikiye ayrılır.

*1. Toplam Döviz Yükümlülükleri* kalemi, iç ve dış yükümlülükler olarak iki grupta incelenmektedir.

*1.1 Dış Yükümlülükler* başlığı, TCMB'nin yurt dışı yerleşiklere (yurt içi bankalar ve kamu kesimi dışındaki diğer kişi ve kurumlar) karşı döviz cinsi yükümlülüklerini göstermektedir. Dış yükümlülükler içinde önemli bir kalemi kredi mektuplu döviz mevduatı oluşturmakla birlikte, son dönemde TCMB'nin politikası, kredi mektuplu döviz mevduatının azaltılması yönünde gelişmektedir.

Yurt içi yerleşiklere ait döviz cinsinden mevduatların izlendiği *1.2 İç Yükümlülükler* kalemi ise *1.2.1 Kamu ve Diğer Döviz Mevduatı* ile *1.2.2 Bankalar Döviz Mevduatı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

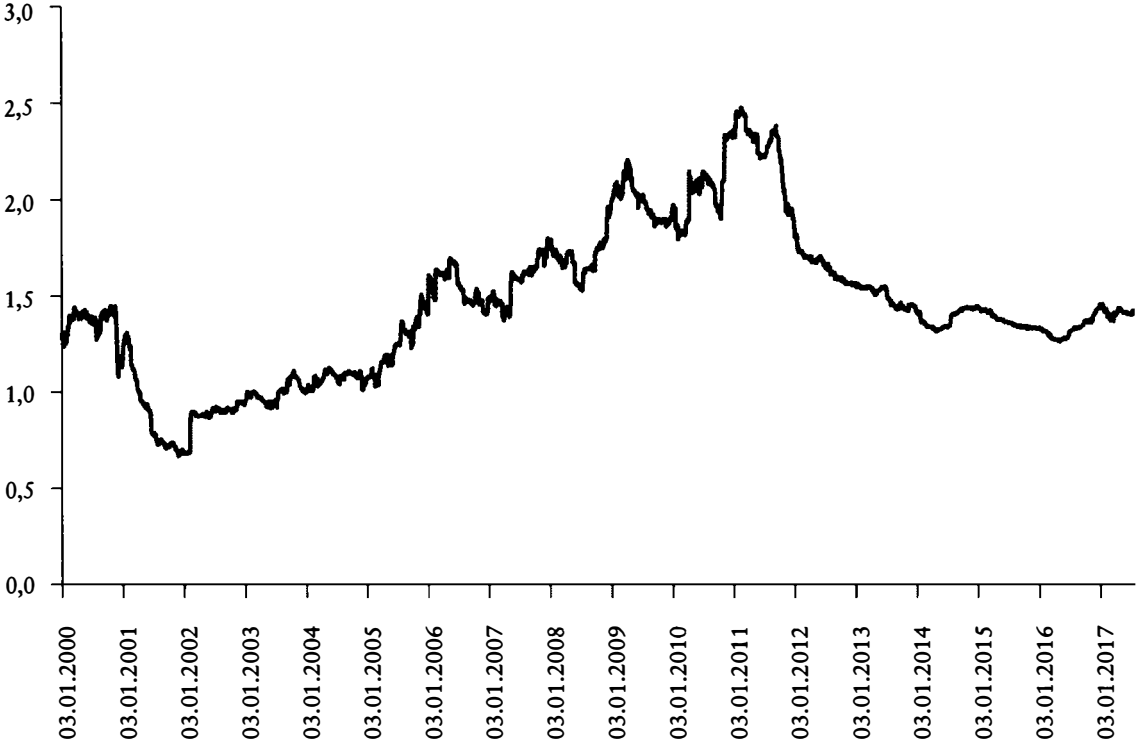
Tablo 8.4'te TCMB yükümlülükleri içinde en büyük kalemin *1.2.2 Bankalar Döviz Mevduatı* kalemi olduğu görülmektedir. TCMB'nin Türk Lirası mevduat zorunlu karşılıklarının döviz üzerinden tutulabilecek kısmına ilişkin sınırları artırmasıyla birlikte, özellikle 2011 yılı sonrasında bankaların TCMB'deki döviz mevduatı hızla artmış, 2011 yılı başlarında 30 milyar TL seviyesindeki bu kalem 2016 yılı ortasında 250 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Zorunlu karşılıkların döviz üzerinden tutulması hem TCMB'nin döviz rezervlerine katkı yapmakta, hem de bankaların TCMB'de atıl kalan mevduatının enflasyon karşısında erimesini kısmen engellemektedir. Diğer taraftan bu uygulama, dolarizasyonun para otoritesi tarafından teşvik edilmesi olarak da değerlendirilebilir.

2000 yılından günümüze dış varlıkların toplam döviz yükümlülüklerine oranına **Grafik 8.7**'de yer verilmektedir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden 2002 yılı başına kadar yoğun olarak hissedilen döviz ihtiyacı, ancak 2002 Şubat ayında Hazine hesaplarına aktarılan IMF kredisi ile kısmen hafifletilmiştir. Bunu izleyen dönemde, piyasalarda güvenin yeniden tesis edilmesiyle birlikte döviz tedarikinin nispeten kolaylaştığı bir döneme girilmiş, dış varlıkların döviz yükümlülüklerine oranı 2011 yılına kadar artış eğilimini korumuştur. 2011 yılından günümüze kadar düşüş eğilimi göstermekle birlikte bu oranın son dönemde daha yatay bir görünüm sergilediği ve hâlâ 1 değerinin üzerinde seyrettiği görülmektedir.

Tablo 8.4'te yer alan analitik bilançonun dört temel başlığı içinde en dikkat çekici kalem ise TCMB'nin Türk Lirası yükümlülüklerini, diğer bir ifadeyle TCMB'nin bastığı para toplamını veren *2. Merkez Bankası Parası* kalemidir. Kaydî paranın yaygın olduğu bir sistemde para otoritesinin yerli para cinsinden bütün yükümlülükleri yaratılan para anlamına gelir. Uygulanan para politikası analitik bilançoda en geniş anlamda merkez bankası parası yoluyla izlenebilir.<sup>56</sup>

<sup>56</sup> Merkez bankası parası yalnızca TCMB'nin politikalarıyla şekillenen bir büyüklük değildir. Emisyon ve açık piyasa işlemleri TCMB tarafından belirlenirken kamu mevduatı TCMB'nin kontrolü dışındadır. Banka mevduatı üzerinde ise TCMB'nin zorunlu karşılık oranları yoluyla dolaylı bir etkisi bulunmaktadır.

GRAFİK 8.7  
Dış Varlıkların Toplam Döviz Yükümlülüklerine Oranı



Kaynak: TCMB.

Analitik bilançodaki 2. *Merkez Bankası Parası* kalemi, 2.1 *Rezerv Para* ve 2.2 *Diğer Merkez Bankası Parası* olmak üzere iki başlık altında sunulmaktadır.

2.1 *Rezerv Para* kalemi ise, 2.1.1 *Emisyon*, 2.1.2 *Bankalar Mevduatı*, 2.1.3 *Fon Hesapları* ve 2.1.4 *Banka Dışı Kesim Mevduatı* başlıklarının toplamından oluşur.

2.1.1 *Emisyon*, TCMB tarafından basılarak piyasaya sürülen banknotların toplamını ifade eder. (Bu kalem haftalık vaziyetin pasifinde yer alan 1. *Tedavüldeki Banknotlar* kalemine denk gelir.)<sup>57</sup>

Fertlerin likit varlıklarını nakit olarak tutma kararlarında fiyat istikrarı en önemli faktördür. 2000'li yıllar boyunca emisyonun TCMB yükümlülükleri içindeki payının istikrarlı biçimde

<sup>57</sup> İktisadi anlamda emisyon, piyasada kullanımda olan ve kanuni geçerliliği bulunan fiziki para toplamını ifade eder. Bu anlamda TCMB tarafından çıkarılan banknotların yanı sıra bozukluk madeni paralar da emisyonun parçasıdır. Daha kesin ve hassas bir emisyon büyüklüğüne ulaşmak için analitik bilançodaki *Emisyon* kalemine Hazine tarafından çıkarılan madeni para tutarı da eklenmelidir.

Piyasaya sunulan madeni para miktarına Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü'nün [www.darphane.gov.tr](http://www.darphane.gov.tr) adresinden ulaşılabilir.

artarak günümüzde % 36'lar seviyesine ulaşmasında, bu dönemde enflasyonla mücadelede alınan mesafenin rolü büyüktür.

Emisyonadaki gelişime ilişkin vurgulanması gereken bir diğer nokta, kâğıt para talebine paralel olarak emisyonun özellikle bayram ve maaş günlerinde artış gösteriyor olmasıdır.

2.1.2. *Bankalar Mevduatı*, bankaların Türk Lirası üzerinden tuttıkları zorunlu karşılıklar ile bankalar tarafından TCMB'de tutulan diğer mevduatın toplamından oluşur.

Bütçe dışı fonların hesaplarının izlendiği 2.1.3 *Fon Hesapları* ve diğer çeşitli kuruluşların TCMB'deki hesaplarını veren 2.1.4 *Banka Dışı Kesimin Mevduatı* kalemleri, genelde daha küçük bir meblağ tutan, rezerv para içindeki diğer başlıklardır.

2.2 *Diğer Merkez Bankası Parası* kalemi ise 2.2.1 *Açık Piyasa İşlemleri* ve 2.2.2 *Kamu Mevduatı* kalemlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.

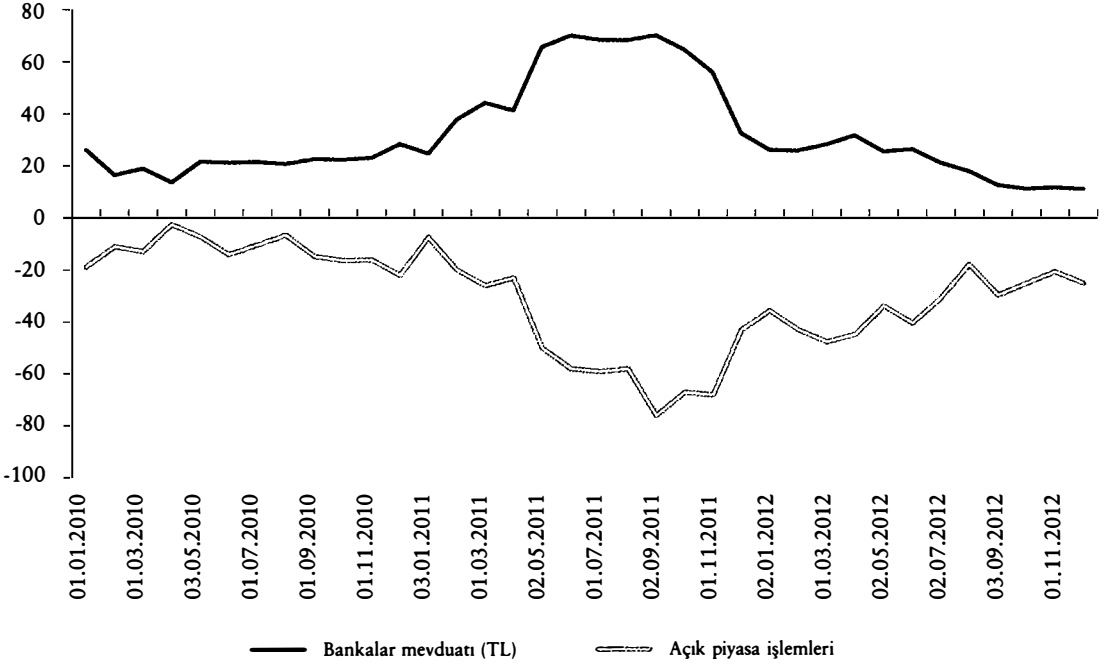
2.2.1 *Açık Piyasa İşlemleri* kalemi, açık piyasa işlemleri sonucu TCMB'nin bankacılık kesimine karşı oluşan TL yükümlülüklerinin toplamını verir. Bu büyüklük, haftalık vaziyette pasifteki 2. *Para Politikası İşlemlerinden Borçlar TL* kaleminden aktifteki 6. *Para Politikası İşlemlerinden Alacaklar TL* kaleminin çıkarılmasıyla, yani TCMB ile bankalar arasında gerçekleşen repo, ters repo ve bankalararası para piyasası işlemleri sonucunda oluşan alacak ve borçların netleştirilmesiyle elde edilmektedir. Açık piyasa işlemleri sonucu TCMB'nin toplamda ne kadar borçlu ya da alacaklı olduğu, diğer bir ifadeyle piyasadaki likiditeyi nasıl etkilediği analitik bilançoda 2.2.1 *Açık Piyasa İşlemleri* kaleminden anlaşılabilir. Bu kalem negatif bakiye verdiğinde TCMB'nin piyasayı açık piyasa işlemleri yoluyla fonladığı, pozitif bakiye verdiğinde ise piyasadaki fazla likiditenin TCMB tarafından geri çekildiği anlaşılır. Piyasadaki likiditenin günlük olarak açık piyasa işlemleri ile nasıl ayarlandığı, 2.2.1 *Açık Piyasa İşlemleri* kaleminden izlenebilir.

2010-2012 döneminde TCMB nezdindeki TL bankalar mevduatı ile analitik bilançodaki *Açık Piyasa İşlemleri* kaleminin gelişimine Grafik 8.8'de yer verilmektedir. TCMB'nin karşılık oranlarında artışa gitmesiyle beraber 2011 yılı başında bankalar mevduatı da yükselişe geçmiştir. Bununla birlikte tablodan, TCMB'nin yüksek karşılık oranları yoluyla piyasadaki parayı açık piyasa işlemleri yoluyla tekrar bankacılık sistemine iade ettiği görülmektedir. Bu politikayla hem nakit ihtiyacının ve faiz oranlarının artmasının engellenmesi hem de bankaların fon maliyetlerinin artırılarak kontrolsüz kredi genişlemesinin önüne geçilmesi hedeflenmişti. İlerleyen dönemlerde bankaların zorunlu karşılıklarını giderek artan miktarda döviz üzerinden tutmaya başlamalarıyla beraber piyasadaki Türk Lirası likidite ihtiyacında da gerileme görülmüştür.

2.2.2 *Kamu Mevduatı* kalemi ise bütçe dışı fonlar hariç olmak üzere kamu kesiminin TCMB'de tuttuğu mevduatı ifade etmektedir.

Analitik bilançoda ayrı bir başlık olarak yer almasa da merkez bankası hesapları bağlamında bahsedilmesi gereken bir diğer gösterge *para tabanı*dır. Kredi kanalı ile piyasada para genişlemesine yol açabilecek her türlü merkez bankası yükümlülüklerinin toplamı, para tabanı olarak adlandırılır (bkz. Çerçeve 8.2). Para tabanının rakamsal büyüklüğünün belirlenmesinde ülkeler

GRAFİK 8.8  
Açık Piyasa İşlemleri ve Bankalar Mevduatı Kalemleri (milyar TL)



Kaynak: TCMB.

arasında farklılıklar görülmekle birlikte<sup>58</sup> Türkiye’de para tabanı TCMB tarafından analitik bilançoda kamu mevduatı hariç merkez bankası parası ya da diğer bir ifadeyle rezerv para ve açık piyasa işlemlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.

Para tabanının önemi, para çarpanının sabit olduğu durumda, piyasadaki toplam para miktarını belirleyecek bir gösterge teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak para tabanını büyüten her politika adımının genişleyici nitelikte olduğu ileri sürülemez. Örneğin TCMB’nin zorunlu karşılık oranlarını artırması, bankaların TCMB’de daha fazla mevduat tutmaları sonucunu doğurarak para tabanında artışa neden olur. Bununla birlikte yükselen zorunlu karşılık oranları para çarpanını düşüreceğinden, zorunlu karşılıklardaki artış toplamda parasal daralmaya neden olacak bir karardır. TCMB’nin para tabanı yoluyla para arzını kontrol edebilmesi için para çarpanının sabit veya tahmin edilebilir olması gerekir.

Yukarıda içeriklerini verdiğimiz hesaplar, TCMB’nin uyguladığı politikalar ve bunların etkilerini özetleyen göstergeler sunmaktadır. TCMB’nin çeşitli işlemlerinin bilanço kalemlerini ne

58 IMF (2000), s. 64-65.

yönde etkileyeceğinin bilinmesi durumunda bilançodaki değişimler kolayca anlamlandırılabilir. TCMB'nin bankalara Türk Lirası karşılığı efektif ya da döviz satması halinde bilançonun aktifinde dış varlıklar, pasifinde ise bankalar mevduatı azalır. Bu işlem bir yandan net dış varlıkları olumsuz etkilerken diğer yandan piyasadan Türk Lirası çekilmesi anlamına gelecek, bunlara ilave olarak TCMB bilançosunun da küçülmesi sonucunu doğuracaktır. Bankalardan döviz ya da efektif alımında ise tam ters yönde bir etki söz konusudur.

TCMB'nin yurt dışından kredi alması ya da kredi mektuplu döviz mevduatında bir artış yaşanması halinde ise hem dış varlıklar hem de toplam döviz yükümlülükleri artış gösterir. Net dış varlıklarda bir değişim yaratmayan bu işlemler bilançonun büyümesi sonucunu doğurur.

Döviz alımı dışında kısa dönemde Türk Lirası çıkarmakta kullanılan asıl yöntem ise açık piyasa işlemleridir. TCMB'nin menkul kıymet satın alarak piyasaya Türk Lirası sürmesi halinde aktifte menkul kıymetler hesabı, pasifte ise bankalar mevduatı artar. (Bir tür açık piyasa işlemi olan menkul kıymet kesin alımı, TCMB'nin kayıt sisteminde açık piyasa işlemlerinin dışında ayrı başlık altında değerlendirilmektedir.) Piyasaya likiditenin repo ya da bankalararası para piyasası işlemleri ile sağlanması durumunda ise bir taraftan bilançonun pasifindeki bankalar mevduatı artarken diğer taraftan yine pasifteki açık piyasa işlemleri kalemi düşüş gösterecektir. Dolayısıyla menkul kıymet kesin alımında bilanço büyür iken repo ve bankalararası para piyasası işlemlerinin toplam bilanço büyüklüğü üzerinde etkisi bulunmaz.

Yukarıda döviz alım-satımlarında TCMB'nin döviz pozisyonu yanında piyasadaki Türk Lirası miktarının da değiştiğinden bahsetmiştik. TCMB döviz fiyatına müdahale amacıyla yaptığı döviz alımlarında Türk Lirası seviyesinin değişmesini istemiyor ise piyasada oluşan fazla likiditeyi açık piyasa işlemleri yoluyla geri çekme yoluna gidebilir. Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesini engellemek için TCMB'nin TL karşılığı döviz satın aldığını düşünelim. Bu durumda dış varlıklar ve merkez bankası parası kalemleri büyüyecek, dolayısıyla döviz fiyatının aşırı düşmesinin engellenmesinin yanı sıra, istenmeyen bir etki olarak piyasadaki para miktarı da artmış olacaktır. Bunu engellemek için TCMB ters repo işlemiyle ya da kesin satım yoluyla piyasadan likidite çekme yoluna gidebilir. Sterilizasyon olarak adlandırılan bu yöntemle, bir yandan döviz piyasasına müdahale edilirken diğer yandan TCMB'nin TL yükümlülüklerinin seviyesi de etkilenmemiş olacaktır.

Bilançodaki efektif kalemi ise piyasanın ve bankaların nakit para ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Herhangi bir mevduat sahibinin kendi hesabından para çekebilmesi gibi bankalar da TCMB'deki hesaplarından kendilerine nakit ödeme yapılmasını talep edebilirler. Bu durumda bilançoda efektif kalemi artarken bankalar mevduatı azalacak ve neticede rezerv parada bir değişiklik gerçekleşmeyecektir.



## VERİYE ERİŞİM

### Para Arzı

M1, M2 ve M3 büyüklükleriyle bunların alt bileşenleri TCMB tarafından haftalık dönemlerde yayımlanmaktadır. Güncel verilere ve geçmiş dönem istatistiklerine <http://www.tcmb.gov.tr/> sayfasında *İstatistikler / Parasal ve Finansal İstatistikler / Haftalık Para ve Banka İstatistikleri* başlığından ya da TCMB'nin veri dağıtım sistemi olan <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasından ulaşılabilmektedir.

Güncel tanıma göre parasal büyüklükler TCMB tarafından 30.12.2005 tarihine kadar geriye doğru hesaplanmıştır. Bu tarihten önceki istatistiklerin güncel istatistiklerle karşılaştırılması hatalı çıkarımlara neden olabilir.<sup>59</sup>

### Faiz

Borçlanma faizi vade, döviz cinsi ve borç alan kişinin kredibilitesine göre değişen bir parametredir. Farklı piyasalarda oluşan çeşitli faiz oranlarını gösteren bazı göstergeler şöyle sıralanabilir.

**Kredi faiz oranı:** Bankaların kullandırdığı kredilerin ortalama faiz oranları [www.tcmb.gov.tr/](http://www.tcmb.gov.tr/) sayfasında *Faiz İstatistikleri / Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları* başlığında açıklanmaktadır.

**Mevduat faiz oranı:** Çeşitli vadelerde TL ve döviz tevdiat hesaplarına uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranları TCMB tarafından <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasında ve [www.tcmb.gov.tr/](http://www.tcmb.gov.tr/) sayfasında *İstatistikler / Bankacılık Verileri / Ağırlıklı Ortalama Mevduat Faiz Oranları* başlığında haftalık dönemler itibarıyla yayımlanmaktadır. Aynı sayfalarda mevduata uygulanan azami faiz oranı bilgisine de yer verilmektedir.

**Menkul kıymet faiz oranları:** Farklı bono ve tahviller için günlük basit ve bileşik faiz verilerine [www.borsaistanbul.com](http://www.borsaistanbul.com) sayfasında *Veriler / Borçlanma Araçları Piyasası Verileri* başlığından ulaşılabilir.

**Bankalararası para piyasası faiz oranları:** Bankalararası para piyasasında verilen kotasyonların ağırlıklı ortalaması ile oluşturulan referans faiz oranları (TRLIBOR/TRLIBID) 1 Ağustos 2002 tarihinden bu yana Türkiye Bankalar Birliği'nce duyurulmaktadır. Günlük, haftalık, 1 aylık, 2 aylık, 3 aylık, 6 aylık, 9 aylık ve 12 aylık vadelere ilişkin referans faiz oranlarına <http://www.trlibor.org> sayfasında *Veriler* başlığından ulaşılabilir.<sup>60</sup>

**TCMB faiz oranları:** Halihazırda TCMB tarafından belirlenen faiz oranları olarak gecelik borç alma ve borç verme, geç likidite penceresi borç alma ve borç verme ve 1 haftalık repo faiz oranları sıralanabilir. Güncel faiz oranları ile geçmiş dönemlerdeki faizlere <http://www.tcmb.gov.tr/> ana sayfasında *Para Politikası / Merkez Bankası Faiz Oranları* başlığından ulaşılabilir.

<sup>59</sup> TCMB (2007-b).

<sup>60</sup> Herhangi bir vadede işlem gerçekleşmemesi halinde referans faizler, verilen teklifler kullanılarak hesaplanır. (Alp ve diğerleri (2010)). Ciddi bir beklentiyi yansıtmayan tekliflerin bankalar için zarar riski doğuracağı düşünüldüğünde, işlem gerçekleşmemesi halinde oluşan faizin de piyasa faizini yansıttığı ifade edilebilir.

TCMB'nin politika uygulamasını yansıtan önemli bir gösterge olan ortalama fonlama maliyetine ise <http://www.tcmb.gov.tr/> adresinde *İstatistikler / Piyasa Verileri / Merkez Bankası Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti* sayfasında yer verilmektedir.

### Döviz Kuru

TCMB tarafından aşağıdaki 16 döviz cinsi için günlük olarak gösterge kur açıklanmaktadır.

Döviz cinsi	Kodu
ABD Doları	USD
Avustralya Doları	AUD
Bulgar Levası	BGN
Danimarka Kronu	DKK
Euro	EUR
İngiliz Sterlini	GBP
İran Riyali	IRR
İsveç Kronu	SEK
İsviçre Frangı	CHF
Japon Yeni	JPY
Kanada Doları	CAD
Kuveyt Dinarı	KWD
Norveç Kronu	NOK
Rumen Leyi	RON
Rus Rublesi	RUB
Suudi Arabistan Riyali	SAR

Her iş günü saat 15.30'da belirlenen gösterge niteliğindeki döviz alış satış kurları, 16.00-16.30 saatleri arasında TCMB'nin internet sitesinde (<http://www.tcmb.gov.tr/>) *İstatistikler / Döviz Kurları / Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları* başlığı altında yayımlanmaktadır.

### Bankacılık İstatistikleri

Bankacılık sektörüne ilişkin istatistikler BDDK, TBB ve TCMB olmak üzere üç kurum tarafından yayımlanmaktadır. (Resmi İstatistik Programına göre sorumlu kuruluş BDDK'dır.)

Dört iş günü öncesine ait seçilmiş bilanço hesapları ile bilanço dışı hesapların sektör genelindeki toplamının yer aldığı *Günlük Bankacılık Sektör Raporu* her gün BDDK tarafından hazırlanarak yayımlanmaktadır. (Günlük veriler katılım bankalarını kapsamamaktadır.) En güncel rapor ile geçmiş dönem raporlarına <http://www.bddk.org.tr> sayfasında *İstatistik / Günlük Raporlar* başlığından ulaşılabilir.

Mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ve katılım bankalarının toplam istatistikleri ise BDDK tarafından *İnteraktif Haftalık Bülten* ile yayımlanmaktadır. Haftalık verilere <http://ebulten.bddk.org.tr/haftalikbulten/index.aspx> sayfasından ulaşılabilenekte, <http://ebulten.bddk.org.tr/ABMVC/> sayfasından ise aylık verilere ilişkin olarak sorgu yapılabilir. İstatistiklerin tamamı bankaların BDDK'ya yaptığı bildirimlerle oluşturulmaktadır.

Buna ilave olarak üç aylık dönemlerle iller ve banka bazında bankacılık verileri, Fintürk adı altında <http://ebulten.bddk.org.tr/haritalama/harita.aspx> sayfasında yayımlanmaktadır.

TBB tarafından yayımlanan bankacılık istatistikleri, bankalar tarafından açıklanan finansal tablo sonuçlarına dayanmaktadır. Üçer aylık dönemler için banka sektör toplamı ve banka bazındaki istatistiklere <http://www.tbb.org.tr> sayfasındaki *Banka ve Sektör Bilgileri / İstatistiki Raporlar* başlığından ulaşılabilir.

TCMB'nin yayımladığı bankacılık verilerine ise <http://www.tcmb.gov.tr/> sayfasında *İstatistikler / Bankacılık Verileri* başlığından ya da TCMB'nin <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasından erişilebilir.

Kullanılacak veri kaynağının seçiminde en güncel sektör verileri için BDDK, banka bazında istatistikler için TBB ve uzun dönemli zaman serileri için ise BDDK ya da TCMB verileri tercih edilebilir.

### **Sermaye Piyasası İstatistikleri**

Borsa endeks değerlerine Borsa İstanbul'un sayfasında ([www.borsaistanbul.com](http://www.borsaistanbul.com)) *Veriler / Endeks Verileri* başlığından ulaşılabilir.

### **Merkez Bankası Verileri**

Son üç iş gününe ait analitik bilanço verilerine <http://evds.tcmb.gov.tr/anaweb/anl bilanTR.html> sayfasından, geçmiş dönemlere ait analitik bilanço ve haftalık vaziyet verilerine ise <http://evds.tcmb.gov.tr> sayfasında *TCMB Bilanço Verileri* başlığından ulaşılabilir.



## Ek Yurt Dışı Veri Kaynakları

Dış dünyadan tamamen izole olmuş ekonomi örnekleri, bazı Pasifik adaları ya da ulaşımı çok güç tropikal bölgelerde yaşayan insan toplulukları gibi, iktisatçılardan çok antropologların ilgi alanına giren bölgelerle sınırlıdır. İktisadi ilişkilerin şekillenmesinde, dış dünyadaki iktisadi şartlar her zaman belirli düzeyde rol oynamıştır.

Ticaret engellerinin kaldırılması, finansal piyasaların bütünleşmesi, bilgi teknolojilerindeki gelişme gibi yapısal faktörlerin ülkeler arası iktisadi etkileşimi oldukça karmaşık, entegre bir yapı haline getirdiği günümüzde, yerel düzeydeki pek çok kararın dış konjonktürden bağımsız verilmesi artık mümkün değildir. Finans piyasalarındaki karşılıklı etkileşim ise çok daha hızlı gerçekleşmektedir. Bir ülkede yaşanan kriz, finansal aktörlerce aynı kategoride değerlendirilen diğer ülkelerden de sermaye çıkışına yol açabilmekte, böylece paniklerin, sorunlu ülke ile doğrudan ilişkili olmayan diğer ekonomilere sirayet ettiği durumlarla karşılaşılabilir.

Bu gelişmeler sonucunda, daha önce yalnız akademisyenlerin ve meraklı araştırmacıların ilgisini çeken bazı yabancı göstergeler, günlük hayatımızı etkileyebilecek tesir gücüne ulaşmış, karar alıcılar için farklı ülkelerdeki göstergeleri izlemek zorunluluk haline gelmiştir. Bu anlamda öne çıktığını düşündüğümüz belli başlı yurt dışı veri kaynaklarına, aşağıda üç başlık altında yer veriyoruz.

Bu başlıklardan ilkinde küresel ölçekte faaliyet gösteren uluslararası kurumlar ile bunların derledikleri göstergelerden bahsediyoruz. İkinci başlıkta, küresel ekonominin canlılığına ilişkin takip edilen başlıca gösterge grupları arasında yer alan emtia fiyatlarına ilişkin göstergeler ele alınmaktadır. Üçüncü başlık altında ise, küresel ekonominin nabzını tutan ve piyasalar tarafından izlenen diğer bazı göstergelere kısaca değinilmektedir.<sup>1</sup>

**1** Finans piyasalarında yakından takip edilen yabancı göstergeler üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları *Önsöz'ün 2 no.lu dipnotunda* sıralanmıştır.

Bazı yüksek gelirli ülkelerin önemli istatistikleri için bkz. Picker (2007), s. 97-261.

## Uluslararası Kuruluşlar

Her bir ülkenin istatistiklerini kendilerine mahsus karakteristik özelliklerine göre derleyerek yayımlamaları, istatistik üreten yerel kurumlardan aldığı mikroveriyi işleyerek, karşılaştırılabilir veri elde eden uluslararası kurumlara ihtiyaç doğurmaktadır. Ülkeler üzeri bir anlayışla istatistik derleme çalışmaları yürüten başlıca uluslararası kuruluşlar olarak Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve OECD sıralanabilir. Bu uluslararası kurumların temel katkısı, yerel verilerin ortak bir metodoloji çerçevesinde karşılaştırılabilir standart veriye dönüştürülmesidir.<sup>2</sup>

### 1) Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler 1945 yılında, uluslararası güvenlik, uluslararası hukuk, iktisadi ve sosyal gelişim konularında işbirliği ilkeleriyle kurulmuş bir uluslararası örgüttür. 190'ın üzerindeki üye sayısı, mali kaynakları, siyasi gücü ve kamuoyundaki saygınlığı ile uluslararası arenada en etkili örgüt niteliği taşıyan Birleşmiş Milletler, özellikle gelişme ve büyüme başta olmak üzere kapsamlı veri derleme ve istatistik hesaplama faaliyetleri yürütmektedir.

Veri üretiminin yanı sıra istatistik geliştirilmesine yönelik çalışmalar ve yayınlarıyla da global bir bakış açısını temsil eden kuruluş, istatistik geliştirme faaliyetlerini özellikle milli gelir, sanayi istatistikleri, uluslararası ticaret, demografi ve kalkınmışlık verileri üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Birleşmiş Milletler'in iktisadi istatistik geliştirme çabalarına bir diğer önemli katkısı milli gelir ölçümünde standart sistem olarak dünya genelinde benimsenmiş olan metodolojinin (Ulusal Hesaplar Sistemi - SNA) geliştirilmesine öncülük etmiş olmasıdır.

Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü'nün ana sayfasına <http://unstats.un.org/unsd> adresinden, konu başlıklarına göre ayrıştırılmış 35 farklı veri tabanına ise <http://data.un.org/> adresinden ulaşılabilir.<sup>3</sup>

Kalkınma göstergeleri Birleşmiş Milletler'in özel önem verdiği bir diğer konu başlığı olup, bu kapsamdaki göstergeler <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/> sayfasında *Data* başlığı altında yer almaktadır.

Uluslararası ticaret alanında, oldukça ayrıntılı ve kapsamlı verilere <http://comtrade.un.org/> sayfasından ulaşılabilir.<sup>4</sup> Yine BM'nin bir alt kuruluşu olan UNCTAD'ın <http://unctadstat.unctad.org/> sayfasından başta uluslararası ticaret olmak üzere birçok istatistiğe erişilebilmektedir.

### 2) Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund - IMF)

1944 yılındaki Bretton Woods konferansında temelleri atılan Uluslararası Para Fonu, uluslararası para sisteminde istikrarı bozacak ödemeler dengesi problemleriyle mücadele amacıyla kurulmuş, Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından ise amaçları parasal ve finansal istikrarın sağlanması, uluslararası ticaretin kolaylaştırılması, büyüme ve istihdamın teşvik edilmesi gibi konuları içine alacak şekilde genişletilmiş uluslararası bir organizasyondur.

Faaliyetlerini yürütebilmek için ülkeler bazında ve küresel ölçekte yoğun bir veri ihtiyacı içinde olan Uluslararası Para Fonu, bu yönde kapsamlı veri tabanları oluşturmuştur. Derlenen istatistikler, ülkele-

2 Picker (2007), s. 109.

3 Tek tek ülke istatistikleri için, veriyi üreten istatistik kurumları daha güvenilir birer kaynaktır. Ülkelerin istatistik kurumlarının listesi ve bunların web bağlantılarına [http://unstats.un.org/unsd/methods/inter-natlinks/sd\\_natstat.asp](http://unstats.un.org/unsd/methods/inter-natlinks/sd_natstat.asp) sayfasından ulaşılabilir.

4 Ülkeler bazında ve toplam dünya ticaretine ilişkin kapsamlı istatistiklerin yer aldığı bir diğer kaynak ise Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) veri tabanıdır: <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx?Language=E>.

rin döviz ihtiyaçlarını ve kredi geri ödeme güçlerini değerlendirebilmek üzere, özellikle ödemeler dengesi kalemlerini, finansal istatistikleri ve kamu hesaplarını kapsamaktadır. Ödemeler dengesi istatistiklerinin hazırlanmasına ilişkin Uluslararası Para Fonu'nun oluşturduğu ve dünya genelinde benimsenen prensipler de bu kurumun uluslararası istatistiklerin gelişimine yaptığı katkılar arasında yer almaktadır. Uluslararası Para Fonu'nun istatistik üretiminin gelişimine yaptığı bir diğer katkı, üye ülkelerin istatistik kalitesinin değerlendirilmesine yönelik yürütülen denetleme çalışmalarıdır.

Bu kuruluşça derlenen istatistiklere <http://www.imf.org/external/data.htm> ve <http://elibrary-data.imf.org/> sayfalarından ulaşılabilir.

### 3) Dünya Bankası

Bretton Woods konferansında temelleri atılan bir diğer kurum olan Dünya Bankası ya da o zaman ki adıyla Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development), ilk başta İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği tahribatı tamir etmek ve küresel ölçekte dengeli ve sürekli büyümeyi teşvik etmek hedefleriyle kurulmuş, savaşta ülkelerin uğradığı yıkımın hızla telafi edilmesinin ardından, bankanın görevleri daha çok dünya genelinde kalkınmışlık farkları ve yoksullukla mücadele faaliyetlerini kapsayacak şekilde yeniden tanımlanmıştır. Dünya Bankası bu amaçla, düşük ve orta gelirli ülkelere kalkınma hedefleriyle uyumlu uzun vadeli kredi sağlamak ve bir tür danışmanlık hizmeti vermektedir. Bu bağlamda Dünya Bankası'nca derlenen veriler de kısa süreli finansal dengesizliklerden çok uzun vadeli kalkınmışlık göstergeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dünya Bankası verilerinin ana sayfasına <http://data.worldbank.org/> adresinden, oldukça kapsamlı veri tabanına ise <http://databank.worldbank.org> adresinden ulaşılabilir. Dünya Bankası'nca derlenen istatistiklerin listesi <http://data.worldbank.org/indicator> sayfasında yer almaktadır.

### 4) İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

(*Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD*):

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), sürdürülebilir iktisadi kalkınmayı ve hayat standardının yükselmesini teşvik etmek ve uluslararası ticaretin geliştirilmesi hedefleriyle 1961 yılında bir grup yüksek gelirli ülke tarafından kurulmuş bir işbirliği örgütüdür.

Temel faaliyetleri arasında istatistik geliştirme de bulunan kuruluş, kalkınma ve büyümeye ilişkin istatistikler başta olmak üzere ekonominin her alanında ülkeler arası karşılaştırma yapmaya müsait veri derlemekte ve yayımlamaktadır. OECD'nin yukarıda bahsedilen diğer uluslararası kurumlardan farkı, pek çok veri türü için ülke yelpazesinin üye ülkelerle sınırlı kalmasıdır.<sup>5</sup>

OECD tarafından üretilen iktisadi istatistiklere, kurumun ana sayfasındaki (<http://www.oecd.org>) *Statistics* başlığından ulaşılabilen, istatistiklere topluca erişime imkân veren veri dağıtım sitesi ise <http://stats.oecd.org/> adresinde yer almaktadır.

### 5) Avrupa Veri Kaynakları

Avrupa ekonomileri, hem Türkiye'nin dış ticaretinde başı çekmesiyle hem de tarihsel nedenlerle Türk ekonomisi için özel öneme sahiptir.

5 Halihazırda OECD'ye üye ülke sayısı, Türkiye de dâhil olmak üzere 35'tir.

AB'nin iktisadi istatistikleri için temel kaynak, ülkeler ve bölgeler arasında karşılaştırmaya imkân veren istatistikî bilgi üretme amacıyla faaliyet gösteren Avrupa İstatistik Ofisi'dir (Eurostat).<sup>6</sup> Eurostat tarafından derlenen istatistiklere <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> sayfasından ulaşılabilir.<sup>7</sup>

Avrupa genelinde diğer bir önemli veri kaynağı olan Avrupa Merkez Bankası ise, <http://sdw.ecb.europa.eu/> sayfasında hem ülke bazında hem de Avrupa geneli için kapsamlı istatistiklere yer vermektedir.

### Emtia Fiyatları

Emtia fiyatları küresel büyüme eğilimleri ile enflasyon baskısının bir göstergesi olarak hem iktisatçılarda hem de finans piyasalarında yakından takip edilen veriler arasında yer alır. Dünya genelinde yoğun ticarete konu olan başlıca emtia arasında buğday, mısır, pirinç gibi tarım ürünleri, altın, bakır, nikel gibi metaller, petrol, doğalgaz, kömür gibi enerji üretimine yönelik doğal kaynaklar sıralanabilir.

Emtia fiyatlarına yönelik ilginin başlıca gerekçesi, emtia fiyatlarının iktisadi iklimin gelecekteki durumuna ilişkin bir gösterge olarak kullanılabilmesi düşüncesidir. Büyüme beklentisinin arttığı dönemlerde, emtia talebine bağlı olarak fiyatlar yükselme eğilimi gösterir. Küresel ekonominin yavaşlaması beklentisi doğduğunda ise emtia fiyatları, mevcut talepte daralma gözlemlenirse bile gelecek beklentilerine dayanarak düşüşe geçebilir.

Emtia fiyatlarındaki değişimin bir diğer boyutu ise, bu fiyatların reel ekonomi üzerindeki etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Fiyatlardaki aşırı yükseliş, doğal kaynakları sınırlı ya da Türkiye gibi ödemeler dengesi problemi yaşayan ülkeler için hem büyümeyi yavaşlatıcı bir etken hem de enflasyonu tetikleyen bir maliyet unsuru oluşturur. Bu yönde bir fiyat hareketinin hammadde üreticisi ülkelere etkisi ise büyümenin ve sermaye birikiminin artması yönünde olacaktır. Böylece emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, ülkelerin üretim ve harcama yapılarına bağlı olarak küresel ölçekte gelir ve zenginliğin yeniden dağılımını belirleyen bir faktör olarak ortaya çıkabilmektedir.

Dünya enerji ihtiyacı içindeki yüksek payıyla petrol, fiyatı yakından takip edilen emtia içinde özel bir yere sahiptir. Her bir üretim bölgesinde elde edilen ham petrolün farklı nitelikte olması, fiyatlamada standardın sağlanabilmesi için referans tanımlara ihtiyaç doğurmaktadır. Bu anlamda petrol fiyat istatistiklerinde yeknesaklığı sağlamak üzere, ham petrolün içerdiği kimyasal maddelerin standardını belirleyen, Batı Teksas tipi ham petrol (West Texas Intermediate (WTI)) ve Brent petrol olmak üzere iki tanım yaygın olarak kullanılmaktadır.

Cari petrol fiyatlarına <http://www.oil-price.net> sayfasından, geçmiş dönem fiyatlarına ise [http://www.eia.gov/dnav/pet/pet\\_pri\\_spt\\_s1\\_d.htm](http://www.eia.gov/dnav/pet/pet_pri_spt_s1_d.htm) sayfasından ulaşılabilir. ABD Enerji Enformasyon İdaresi'nin (U.S. Energy Information Administration - EIA) web sayfası (<http://www.eia.gov/>) petrol, doğal gaz, kömür, elektrik ve diğer enerji kaynaklarının üretim, tüketim, dış ticaret ve fiyat istatistikleri başta olmak üzere enerji ile ilgili pek çok istatistiğe erişim imkânı sağlayan bir veri kaynağıdır.

Emtia kategorisindeki diğer bir grup, altın ve gümüş gibi değer saklama amacıyla kullanılan değerli metaller ile çelik, bakır, pirinç gibi üretimde kullanılan diğer metallerden oluşmaktadır. Tarihsel ola-

<sup>6</sup> Bu kurumun yanı sıra her ülkenin kendi istatistik kuruluşları da faaliyetlerini devam ettirmektedir.

<sup>7</sup> Eurostat tarafından hazırlanan en önemli göstergelerden biri, Avrupa genelindeki tüketici fiyat seviyesini ölçmek üzere derlenen, üye ülkelerdeki TÜFE oranları için karşılaştırılabilir bir standart sağlayan HICP'dir (Harmonised Index of Consumer Prices). Bu endeks, Avrupa Merkez Bankası'nın faiz kararlarında dikkate aldığı öncelikli parametre niteliğini taşımaktadır.



rak en önemli değer saklama aracı olarak kullanılmış olan altın, özellikle riskliliğin arttığı dönemlerde hâlâ yüksek taleple karşılaşan bir değerli metaldir. Bakır fiyatlarının ise, endüstride kullanılan başlıca metallere biri olma özelliği nedeniyle, küresel büyümenin ve sanayi üretiminin hız kazandığı dönemlerde arttığı bilinmektedir.<sup>8</sup>

Geçmiş tarihlî günlük ortalama altın fiyatlarına TCMB'nin veri dağıtım sayfasından (<http://evds.tcmb.gov.tr>), belli başlı diğer metal fiyatlarına ise Londra Metal Borsası'nın web sayfasından ([http://www.lme.com/historical\\_data.asp](http://www.lme.com/historical_data.asp)) erişilebilir.<sup>9</sup>

Buğday, mısır, soya, pirinç gibi uzun süre saklanabilen temel gıda ürünleri de karar alıcılar tarafından fiyatları izlenen emtia arasında yer almaktadır. FAO tarafından, temel gıda maddesi fiyatları kullanılarak oluşturulan fiyat endeksleri, kullanıcılara pratik bir gösterge sunmaktadır. (<http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>) Besin ve tarım ürünleriyle ilgili ayrıntılı diğer istatistiklere yine FAO'ya ait istatistik dağıtım sayfasından (<http://faostat.fao.org>) ulaşılabilir.

Tek tek emtia fiyatları yerine çeşitli hammadde fiyatlarının ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanan diğer bazı dikkat çeken endeksler şöyle sıralanabilir:

- IMF tarafından, temel emtia fiyatları kullanılarak aylık endeksler hesaplanmakta ve <http://www.imf.org/external/np/res/commod/index.aspx> sayfasında yayımlanmaktadır.<sup>10</sup>
- Emtia fiyatlarına ilişkin yaygın olarak kullanılan bir diğer gösterge *Thomson Reuters / Core Commodity CRB Index* adıyla yayımlanan endekstir. Yaklaşık yarım yüzyıllık geçmişi olan ve geniş bir yelpazedeki emtianın dünya piyasalarında oluşan fiyatları üzerinden hesaplanan bu endekse <https://www.corecommodityllc.com/CoreIndexes.aspx> sayfasından ulaşılabilir.
- Çok sayıda emtiadan oluşan ve yaygın kullanılan diğer bir gösterge ise S&P GSCI olarak adlandırılan emtia endeksidir. Endeks değerlerine <http://www.standardandpoors.com/indices/sp-gsci/en/us/?indexId=spgscirg--usd----sp-----> sayfasından ulaşılabilir.<sup>11</sup>

### **Diğer Bazı Önemli Endeks ve İstatistikler**

Uluslararası kuruluşlar dışında yerel bazı kurumlarca yayımlanan aşağıdaki endeksler de dünya genelinde takip edilen göstergeler arasında yer almaktadır.

Baltic Exchange isimli kuruluş tarafından yayımlanan Baltık Navlun Endeksi (Baltic Dry Index), dünya ticaretinin canlılığının bir göstergesi olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Uluslararası kuru yük taşımacılığında kullanılan gemilerin ulaşım fiyatlarının ortalamasını veren endeks, dış ticaretin canlı olduğu dönemlerde yükselmekte, böylece küresel ticaretin yoğunluğuna ilişkin bir gösterge teşkil etmektedir. Endeksin güncel değerine <http://www.bloomberg.com/quote/BDIY:IND> adresinden ulaşılabilir.<sup>12</sup>

Piyasa beklentilerinin bir ölçüsü olarak takip edilen CBOE Volatility Index (VIX Index), özel kuruluşların yayımladığı ve yaygın kullanılan göstergelere bir diğer örneği oluşturmaktadır. Amerika'nın en büyük 500 şirketinin hisse fiyatları üzerindeki opsiyon değerleri kullanılarak hesaplanan endeks, piya-

<sup>8</sup> Constable – Wright (2011), s. 36-40.

<sup>9</sup> Londra Metal Borsası'nca yayımlanan bazı veriler ücretlidir.

<sup>10</sup> Aynı sayfada pek çok emtianın haftalık ortalama fiyatı da sunulmaktadır.

<sup>11</sup> Diğer bir önemli endeks olan Dow Jones-UBS Emtia Endeksi'ne erişim ise ücretlidir.

<sup>12</sup> Harper Petersen isimli gemi brokerliği firması tarafından haftalık olarak hazırlanan HARPEX endeksi de benzer işlevi görmektedir ve <http://www.harperpetersen.com/harpex/harpexRH.do> sayfasında ücretsiz yayımlanmaktadır.

sadaki risk alma iştahının bir göstergesi olarak piyasa katılımcılarınca takip edilmektedir. Endeks değerlerine Şikago Borsası'nın <http://www.cboe.com/micro/volatility/introduction.aspx> sayfasından ulaşılabilir.

Satın alma yöneticilerinden piyasanın durumuna ilişkin alınan görüşler yardımıyla oluşturulan satın alma yöneticileri endeksleri (purchasing managers index-PMI), satın alma yetkililerinin piyasanın durumunu en erken fark edebilen iş grubu olduğu gerekçesiyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda Amerika Satın Alma Yöneticileri Enstitüsü (Institute for Supply Management-ISM) tarafından hazırlanan satın alma yöneticileri endeksi, Amerikan ekonomisinin en güncel durumunu yansıtan bir kaynaktır.<sup>13</sup> Endeks verilerine <https://www.instituteforsupplymanagement.org> sayfasından ulaşılabilir. Bunun yanı sıra bazı özel şirketler tarafından da çeşitli ülkeler için satın alma yöneticileri endeksleri hesaplanmakta ancak bunlar genelde ücret karşılığı dağıtılmaktadır.

---

**13** Endekslerin 50'nin üzerinde olması pozitif, altında olması ise negatif bir gelişme olarak değerlendirilir (bkz. Çerçeve 3.4).

# Kaynakça

## KİTAPLAR

- Abramovitz, M. (1950). *Inventories and Business Cycles, with Special Reference to Manufacturer's Inventories*. NBER. <http://papers.nber.org/books/abra50-1>
- Akgeyik, T., Yılmaz, B.E., Şeker, M. (2007). *En Büyük Karadelik: Sosyal Güvenlik Açıkları ve Reform Tartışmalarının Sosyo-Ekonomik Yansımaları*, TSEV, İstanbul, 2007.
- Aren, S. (2008). *İstihdam Para ve İktisadi Politika*. İmge Kitabevi, 13. baskı, Ankara.
- Baumohl, B. (2008). *The Secrets of Economic Indicators*. Pearson Education, New Jersey, 2. baskı.
- Biemer, P.P, Groves, R.M., Lyberg, L.E., Mathiowetz, N.A., Sudman, S. (2004). *Measurement Errors in Surveys*, John Wiley & Sons.
- Birleşmiş Milletler (1982). *Non-sampling Errors in Household Surveys: Sources, Assessment and Control*, New York. [http://unstats.un.org/unsd/publication/unint/DP\\_UN\\_INT\\_81\\_041\\_2.pdf](http://unstats.un.org/unsd/publication/unint/DP_UN_INT_81_041_2.pdf)
- , (1989). *Handbook on Social Indicators*, New York. [http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF\\_49e.pdf](http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_49e.pdf)
- , (1993). *Inventory of National Practices in Estimating Hidden and Informal Economic Activities for National Accounts*, Geneva. <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/NOE1993.pdf>
- , (1998). *International Merchandise Trade Statistics: Concepts and Definitions*, New York. [http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM\\_52rev2E.pdf](http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesM/SeriesM_52rev2E.pdf)
- , (2003). *National Accounts: a Practical Introduction*, New York. [http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/seriesF\\_85.pdf](http://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/seriesF_85.pdf)
- Blaug, M. (1980). *The Methodology of Economics*, Cambridge University Press.
- Boulding, K. (1970). *Fun and Games with the Gross National Product—The Role of Misleading Indicators in Social Policy* (“The Environmental Crisis: Man's Struggle to Live with Himself”), Helfrich, H. (ed.), Yale University Press. s. 157-170).
- Bulutay, T., Tezel, Y.S., Yıldırım, N. (1974). *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 375, Ankara.
- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Bütçesi, Kamu Harcamaları, Kamu Borçları*, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul.
- Burns, A.F., Mitchell, W.C. (1946). *Measuring Business Cycles*, NBER. <http://papers.nber.org/books/burn46-1>
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2004). *Analitik Bütçe Sınıflandırması, Eğitim El Kitabı*, 3. baskı, Ankara. <http://www.mta.gov.tr/mevzuat/duyurular/duyanalitik-butce-3.pdf>
- Castles, I. (1995). “Productivity and Growth”, *Measuring Economic Progress* içinde, Reserve Bank of Australia, s. 53-88. <http://www.rba.gov.au/publications/confs/1995/pdf/castles.pdf>
- Central Statistical Office (1956). *National Income Statistics, Sources and Methods*, Her Majesty's Stationery Office, Londra.
- Churchman, C.W., Ratoosh, P. (1959). *Measurement: Definitions and Theories*. Wiley, New York.
- Clayton, G.E., Giesbrecht, M.G. (1990). *A Guide to Everyday Economic Statistics*. McGraw-Hill.
- Constable, S., Wright, R.E. (2011). *Guide to the 50 Economic Indicators That Really Matter*, Harper Business.
- Çavdar, T.C. (1964). *Türkiye'de Sosyal Hesaplar, Öngörmede Kullanışları*, DİE Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara.
- Deming, W.E. (1966). *Some Theory of Sampling*, Dover Publications, New York.
- Dernburg, T.F, McDougall, D.M. (1972). *Macroeconomics, the Measurement, Analysis, and Control of Aggregate Economic Activity*, McGraw-Hill.

- DİE (1994). *Gayri Safi Milli Hâsula Kavram, Yöntem ve Kaynaklar*, Yayın No: 1710.
- Dornbusch, R., Kuenzler, L.T. (1993). *Exchange Rate Policy: Options and Issues* içinde ("Policymaking in the Open Economy, Concepts and Case Studies in Economic Performance"), Dornbusch, R. (ed.). Oxford University Press.
- Dünya Bankası (1997). *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*. The World Bank, Washington, D.C. <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/110128/measure.pdf>
- , (2001). *World Development Report 2000/2001, Attacking Poverty*, Oxford University Press. <http://www.ssc.wisc.edu/~walker/wp/wp-content/uploads/2012/10/wdr2001.pdf>
- , (2006). *Where Is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21<sup>st</sup> Century*, The World Bank, Washington, D.C. <http://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-1110886258964/20748034/All.pdf>
- Eagleton, C., Williams, J. (2008). *Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Bütçesi*, Ekin Yayınevi, 7. baskı.
- Eğilmez, M. (1997). *Hazine*, Diyalog Yayınları, 2. baskı.
- Eğilmez, M., Kumcu, E. (2005). *Ekonomi Politikası*, Remzi Kitabevi, 9. baskı.
- Ehling, M., Körner, T. (ed.) (2007). *Handbook on Data Quality Assessment Methods and Tools*, Eurostat. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/quality/documents/HANDBOOK%20ON%20DATA%20QUALITY%20ASSESSMENT%20METHODS%20AND%20TOOLS%20%20I.pdf>
- Eisner, R. (1989). *The Total Incomes System of Accounts*, The University of Chicago Press.
- Elkana, Y., Lederberg, J., Merton, R.K., Thackray, A., Zuckerman, H. (ed.) (1978). *Toward a Metric Science: the Advent of Science Indicators*, John Wiley & Sons.
- Ercan, H. (2009). *İşgücü Piyasası* ("Türkiye Ekonomisi, Yeni Yapı (2000-2008)", Nazende Özkaramete Coşkun (ed.) içinde). İmaj Yayınevi.
- Eren, E. (1994). *İktisatta Yöntem*, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. baskı.
- Ertürk, E. (1991). *Türkiye İktisadında Yeni Bir Boyut: Para İkamesi*, Uludağ Yayınları.
- Eurostat (2003). *Household Budget Surveys in the EU Methodology and Recommendations for Harmonisation*, [http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/KS-BF-03-003-\\_-N-EN.pdf](http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/KS-BF-03-003-_-N-EN.pdf)
- Evans, G. W., Honkapohja, S. (2001). *Learning and Expectations in Macroeconomics*, Princeton University Press.
- Fertekligil, A. (1993). *Türkiye'de Borsa'nın Tarihiçesi*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları.
- Fisher, I. (1922). *The Making of Index Numbers: A Study of Their Varieties, Tests and, Reliability*, The Riverside Press.
- Foster, J., Sen, A. (1997). *On Economic Inequality*, Oxford University Press.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*, Princeton University Press.
- Galenson, W., Zellner, A. (1957). *International Comparison of Unemployment Rates* ("The Measurement and Behavior of Unemployment", NBER içinde. s. 439-584)
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen.
- Giovannini, E. (2008). *Understanding Economic Statistics, an OECD Perspective*, OECD. <http://www.oecd.org/std/41746710.pdf>
- Gürtan, K. (1984). *Türkiye'nin Ekonomik Yapı Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3227, Cilt: I.
- Hazine Müsteşarlığı (1997). *Kamu Maliyesi*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ağustos 1997.
- Herfindahl, O.C., Kneese, A.V. (1973). *Measuring Social and Economic Change: Benefits and Costs of Environmental Pollution* ("The Measurement of Economic and Social Performance", Moss, M. (ed.), NBER içinde. s. 441-508) <http://www.nber.org/chapters/c3620.pdf>
- Hiç, M. (1978). *Para Teorisi*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.
- Hulten, C.R. (2001). *Total Factor Productivity. A Short Biography*, ("New Developments in Productivity Analysis", Hulten, C.R., Dean, E.R., Harper, M.J. (ed.), University of Chicago Pressiçinde. s. 1-54) <http://www.nber.org/chapters/c10122.pdf>

- Husmanns, R., Mehran, F., Verma, V. (1990). *Surveys of Economically Active Population, Employment, Unemployment and Underemployment: an ILO Manual on Concepts and Methods*, ILO. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/lfs.pdf>
- Ildız, E. (2013). *Eski Çağ'da Bankacılık ve Bankerlik*, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 297.
- ILO / IMF / OECD / UNECE / Eurostat / The World Bank (2004). *Consumer Price Index Manual: Theory and Practice*, International Labour Office, s. 99-135. <http://unstats.un.org/unsd/EconStatKB/Attachment120.aspx>
- IMF (1987). *Report on the World Current Account Discrepancy*, Washington DC.
- , (1993-a). *Balance of payments compilation guide*, Washington DC. <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopcg.pdf>
- , (1993-b). *Balance of payments manual*, 5. baskı, Washington DC. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bopman/bopman.pdf>
- , (1996). *Balance of Payments Textbook*, Washington DC. <https://www.imf.org/external/np/sta/bop/BOPTex.pdf>
- , (2000). *Monetary and Financial Statistics Manual*, Washington, DC. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/mfs/manual/>
- , (2001). *Government Finance Statistics Manual*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfs/manual/pdf/all.pdf>
- , (2009). *Balance of payments and international investment position manual*, Washington, D.C. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf>
- Kansu, A. (2010). *Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri*, Scala Yayıncılık, 3. baskı.
- Karamenderes, A. (2008). *Makro Verilerle Türkiye'de Yatırım Nasıl Yapılır?*, BilgeSu Yayıncılık.
- Karluk, S.R. (1999). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, Beta Yayınları, 6. baskı.
- Kazgan, G. (1989). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, 3. baskı.
- Kendrick, W.J. (1972). *Economic Accounts and Their Uses*, McGraw-Hill.
- Kepenek, Y. (1990). *100 Soruda Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)*, Gerçek Yayınevi.
- Kuznets, S. (1934). *National Income, 1929-1932*, NBER. <http://www.nber.org/chapters/c2258>
- , (1972). *Recent Trends in Quantitative Economic Research*, ("Economic Research: Retrospect and Prospect Vol. 7" içinde). <http://www.nber.org/chapters/c4292>
- Lahiri, K., Moore, G.H. (1991). *Leading Economic Indicators: New Approaches and Forecasting Records*, Cambridge University Press.
- Lovell, M.C. (1975). *Macroeconomics, Measurement, Theory, and Policy*, John Wiley & Sons.
- Machlup, F. (1978). *Methodology of Economic and Other Social Sciences*, Academic Press.
- Maddison A. (2003). *The World Economy, Historical Statistics*, OECD.
- , (2007). *Contours of the World Economy, 1-2030 AD, Essays in Macro-economic History*, Oxford University Press.
- Mankiw, N.G. (2003). *Macroeconomics*, Worth Publishers, 5. baskı.
- McGranahan, D., Pizarro, E., Richard, E. (1985). *Measurement and Analysis of Socioeconomic Development*, Geneva: UN. Report No: 85.5
- Meade, J.E. (1970). *The Balance of Payments. The Theory of International Economic Policy*, Cilt 1. Oxford University Press
- Morgenstern, O. (1963). *On the Accuracy of Economic Observations*, Princeton University Press, 2. Baskı.
- Munasinghe, M., Shearer, W. (ed.) (1995). *Defining and Measuring Sustainability: the Biogeophysical Foundations*, The United Nations University and The World Bank. [http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer?WDSID=1995/01/01/000009265\\_3961219103404/Rendered/PDF/multi0page.pdf](http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer?WDSID=1995/01/01/000009265_3961219103404/Rendered/PDF/multi0page.pdf)
- OECD (2001). *Measuring Productivity, Measurement of Aggregate and Industry-level Productivity Growth*, OECD Manual. <http://www.oecd.org/std/productivity-stats/2352458.pdf>
- Pamuk, Ş. (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, TÜİK, Yayın No: 2397.

- Picker, A.D. (2007). *International Economic Indicators and Central Banks*, John Wiley & Sons, New Jersey.
- Reinhart, C., Rogoff, K. (2011). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press.
- Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox, Democracy and the Future of the World Economy*, W.W.Norton & Company, 2011.
- Rogers, R.M. (1998). *Handbook of Key Economic Indicators*, McGraw-Hill, 2. baskı.
- Ruggles, N., Ruggles, R. (1956-1970). *The Design of Economic Accounts*, NBER.
- Sayar, A.G. (1986). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul.
- Sherman, H.J. (1991). *The Business Cycle, Growth and Crisis Under Capitalism*, Princeton University Press.
- Stigler, G.J. (1966). *The Theory of Price*, The Macmillan Company.
- Studenski, P. (1958). *The Income of Nations*, New York University Press.
- TCMB (2007-a). *Enflasyon Raporu 2007-II*, <http://www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-nisan2007.pdf>
- The Economist (1998). *Guide to Economic Indicators: Making Sense of Economics*, John Willy&Sons.
- Todaro, M.P. (1977). *Economics for a Developing World*, Longman.
- TÜİK (2007). *İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 1*, Ankara: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu. Yayın No: 3095. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=132](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=132)
- , (2008-a). *İstatistik göstergeler, 1923-2007*, Yayın No: 3205.
- , (2008-b). *Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Güncelleme Çalışmaları, 1987 ve 1998 Bazlı GSYH Serileri Arasındaki Farklılıklar*.
- , (2008-c). *Satılma Gücü Paritesi, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 4*, Yayın No: 3145. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=143](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=143)
- , (2008-d). *Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 6*, Yayın No: 3186. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=156](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=156)
- , (2008-e). *Kısa Dönemli İş İstatistikleri, Sanayi, İnşaat, Ticaret ve Hizmetler, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 7*, Yayın No: 3223. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=163](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=163)
- , (2008-f). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 3*, Yayın No: 3129. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=142](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=142)
- , (2008-g). *Tarım İstatistikleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 5*, Yayın No: 3169. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=148](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=148)
- , (2008-h). *Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri, Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 2*, Yayın No: 3121. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=135](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=135)
- , (2012-a). *Resmi İstatistik Programı 2012-2016*, Yayın No: 3646.
- , (2012-b). *Üretim ve Harcama Yöntemi ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Tahminleri, Kavram, Yöntem ve Kaynaklar*. Yayın No, 3662. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=248](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=248)
- , (2012-c). *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri – 2011*, Yayın No: 3684. [www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab\\_id=25](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=25)
- Türk, İ. (2009). *Maliye Politikası, Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teknikleri*, Turhan Kitabevi Yayınları, 22. baskı.
- Ünalın, T. (2003). *Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri: Ulusal ve Uluslararası Uygulamalar*, TÜBA Raporları, Sayı 2, Ankara.
- Warburton, C. (1937). *Accounting Methodology in the Measurement of National Income* (“Studies in Income and Wealth, Volume 1”, NBER içinde, s. 67-110). <http://www.nber.org/chapters/c8137>
- Yamarone, R. (2007). *The trader’s guide to key economic indicators*, Bloomberg Press.

## MAKALELER

- Ahamdanech-Zarco, I., Bishop, J.A., Grodner, A., Liu, H. (2011). “Subjective Poverty Equivalence Scales for Euro Zone Countries”, ECINEQ Working Paper Series, s. 2011-2233.

- Akçay, O.C, Alper, C.E., Özmucur, S. (2002). "Budget Deficit, Inflation, and Debt Sustainability: Evidence from Turkey, 1970-2000", *Inflation and Disinflation in Turkey* içinde (Kibritçioğlu, A., Rittenberg, L., Selçuk, F. (ed.), s. 77-96). Ashgate.
- Akgül, I., Özdemir, S. (2012). "Enflasyon Eşiği ve Ekonomik Büyümeye Etkisi", *İktisat İşletme ve Finans*, Nisan, s. 85-103.
- Akinci, Ö., B. Gürcihan, R. Gürkaynak ve Ö. Özel (2007). "Devlet İç Borçlanma Senetleri İçin Getiri Eğrisi Tahmini", *İktisat, İşletme ve Finans*, 22 (252), s. 5-25.
- Akinci, Ö., Barlas Özer, Y., Usta, B. (2005). *Dolarizasyon Endeksleri: Türkiye'deki Dolarizasyon Sürecine İlişkin Göstergeler*. TCMB, Çalışma Tebliği No: 05/17. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0517.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0517.pdf)
- Akkoyun, H.Ç., Bozok, İ., Doğan B.Ş. (2011). *İç ve Dış Talebe İlişkin Alternatif Göstergeler: Yurt İçi ve Yurt Dışı Satış Endeksleri*. Ekonomi Notları, TCMB, 2011-17. [www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2011/tr/EN1117.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2011/tr/EN1117.php)
- Aktan, C.C., Vural, İ.Y. (2002). "Yoksullukla Mücadele Stratejileri", Coşkun Can Aktan (ed.), *Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri* içinde, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları.
- Alagöz, M., Erdoğan, S. (2011). "Net Hata Noksan Hesabının Anlamı ve Cari İşlemler İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama", *İktisat İşletme ve Finans*, Eylül, s. 69-94.
- Alp, H., Kara, H., Keleş, G., Gürkaynak, R., Orak, M. (2010). *Türkiye'de Piyasa Göstergelerinden Para Politikası Beklentilerinin Ölçülmesi*, Haziran 2010, TCMB. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/2010/WP1011.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/2010/WP1011.php)
- Altinkemer, M., Bayazıtöğlü, Y., Ersel, H., Iskenderoğlu, L., Ovaloğlu A., (1990). *Merkez Bankası Bilançosu, Parasal Büyüklükler ve Aralarındaki İlişkiler*. TCMB.
- Altinkemer, M., Iskenderoğlu, L., Özatay, S.F. (1988). *Sanayi Üretim Endeksi*, TCMB Araştırma Planlama ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 8805.
- Ardıç, H. (2004). *1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yattığı Hareketlerin İncelenmesi*, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi. [www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/hulyaardic.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/hulyaardic.pdf)
- Arrow, K.J., Dasgupta, P., Goulder, L.H., Mumford, K.J., Oleson, K. (2010). *Sustainability and the Measurement of Wealth*, Working Paper No. 16599, NBER. [www.nber.org/papers/w16599.pdf](http://www.nber.org/papers/w16599.pdf)
- Arslan, Y., Ceritoğlu, E. (2011). *Quality Growth versus Inflation in Turkey*, TCMB Working Paper No: 11/21. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/2011/WP1121.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/2011/WP1121.php)
- Atabek, A., Coşar, E.E., Şahinöz, S. (2005). *A Composite Leading Indicator for the Turkish Economic Activity*. TCMB. [www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitapcikistatistik.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kitapcikistatistik.pdf)
- Atkinson, T. (1970). "On the Measurement of Inequality", *Journal of Economic Theory*, 2, s. 244-263.
- Atkinson, T. (2005). *Measurement of Government Output and Productivity for the National Accounts* (Atkinson Report). HMSO.
- Atuk, O., Özmen, M.U. (2009). *Design and Evaluation of Core Inflation Measures for Turkey*, TCMB Çalışma Tebliği No: 09/03. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0903ENG.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0903ENG.php)
- Aysoy, C. (1994). *Konsolide Bütçede Devresel ve Yapısal Kısımların Belirlenmesi*, TCMB Tartışma Tebliği. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/9414tur.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/9414tur.pdf)
- Banerjee, A.V., Duflo, E. (2003). "Inequality and Growth: What Can the Data Say?", *Journal of Economic Growth*, Cilt 8 (3), Springer, Ekim, s. 267-99.
- Barnett, W.A., Fisher, D., Serletis, A. (1992). "Consumer Theory and the Demand for Money", *Journal of Economic Literature*, Aralık, s. 2086-2119.
- Barro, R.J. (1974). "Are Government Bonds Net Wealth?", *Journal of Political Economy* 82(6), s. 1095-1117.
- Barro, R.J. (1995). *Inflation and Economic Growth*, Working Paper No. 5326, NBER. [www.nber.org/papers/w5326.pdf](http://www.nber.org/papers/w5326.pdf)

- Başçı, E., Özel, Ö., Sarıkaya, Ç. (2007). *The Monetary Transmission Mechanism in Turkey: New Developments*, TCMB Çalışma Tebliği No: 07/04. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0704ENG.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0704ENG.php)
- Binal Yılmaz, C. Kahveci, E. (2014). “Merkez Bankası İletişiminde Yeni Bir Araç: Sözle Yönlendirme, Ülke Örnekleri ve Uygulamaları”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 88, s. 5-26.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2010). *Human Development Report 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*, New York.
- Boarini, R., Johansson, A., D’Ercole, M.M. (2006). *Alternative Measures of Well-being*, Economic Department Working Papers No: 476, OECD. [www.oecd.org/social/soc/36165332.pdf](http://www.oecd.org/social/soc/36165332.pdf)
- Bocutoğlu, E. (2012). “İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Sayı 1, Temmuz-Ağustos-Eylül.
- Boskin, M.J. (1988). *Issues in the Measurement and Interpretation of Saving and Wealth*. Working Paper No. 2633, NBER. <http://www.nber.org/papers/w2633.pdf>
- Boskin, M.J., Dulberger, E., Gordon, R., Griliches, Z., Jorgenson, D. (1996). *Toward a More Accurate Measure of the Cost of Living*, Final Report to the Senate Finance Committee. 4 Aralık.
- Bouthevillain, C., Cour-Thimann, P., Van Den Dool, G., Hernández De Cos, P., Langenus, G., Mohr, M., Momigliano, S., Tujula, M. (2001). *Cyclically Adjusted Budget Balances: An Alternative Approach*, ECB Working Paper No: 77. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp077.pdf>
- Bozoklu, Ş., Yılandı, V. (2010). “Reel Döviz Kurlarının Durağanlığı: E7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir İnceleme”, *Malîye Dergisi*, Sayı 158, Ocak-Haziran, s. 587-606.
- Bruno, M., Easterly, W. (1995). *Inflation Crises and Long-run Growth*, NBER, Working Paper No: 5209. [www.nber.org/papers/w5209.pdf](http://www.nber.org/papers/w5209.pdf)
- Card, D. (2011). “Origins of the Unemployment Rate: The Lasting Legacy of Measurement without Theory”, *American Economic Review*, Cilt 101, s. 552-557.
- Carroll, C.D., Weil, D.N. (1994). “Saving and Growth: a Reinterpretation”, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 40, s. 133-192.
- Chance, W.A. (1966). “A Note on the Origins of Index Numbers”, *The Review of Economics and Statistics*, Cilt 48, No. 1, Şubat, s. 108-110.
- Costanza, R., Hart, M., Posner, S., Talberth, J. (2009). *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*, The Pardee Papers, No. 4, Boston University. [www.bu.edu/pardee/files/documents/PP-004-GDP.pdf](http://www.bu.edu/pardee/files/documents/PP-004-GDP.pdf)
- Çağlayan, E., Şak, N. (2009). “OECD Ülkelerinde Satınalma Gücü Paritesi: Panel Eşbütünleme Yaklaşımı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, s. 483-500.
- Çıplak, U. (2005). *Ödemeler Dengesinde “Net Hata ve Noksan” Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme*, TCMB. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/Net%20Hata%20ve%20Noksan.pdf>
- Çolak, Ö.F., Öztürkler, H. (2012). “Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı 82, s. 3-44.
- Damia, V., Aguilar, C.P. (2006). *Quantitative Quality Indicators for Statistics an Application to Euro Area Balance of Payment Statistics*, ECB, Occasional Paper Series, No: 54. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp54.pdf>
- Daşer, M. (2003). “Ekonomi Gerçekten Büyüyor mu?”, *İktisat İşletme ve Finans*, Nisan, s. 94-100.
- Davies, J.B., Sandstrom, S., Shorrocks, A., Wolff, E.N. (2008). *The World Distribution of Household Wealth*, United Nations University, Discussion Paper No: 2008/03.
- Demirhan (2014). *Ekonomik Faaliyet için Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi’nde Yöntemsel Değişim*, TCMB Ekonomi Notları, Sayı 2014-04. [www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2014/tr/EN1404.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2014/tr/EN1404.php)
- Denison E.F. (1971). *Welfare Measurement and the GNP*, Survey of Current Business, Ocak.
- Ebert, U. (1999). “Using Equivalent Income of Equivalent Adults to Rank Income Distributions”, *Social Choice and Welfare*, Cilt 16, Şubat, s. 233-258.



- Egeli, H. (2002). "Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2.
- Eisner, R. (1989). "Budget Deficits: Rhetoric and Reality", *The Journal of Economic Perspectives*, Cilt 3, No. 2 (Bahar), s. 73-93.
- Erdener, G., Cangöz, M.C. (2010). "Hazine Nakit Yönetimi", *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, No: 88, s. 115-147.
- Fisher, F.M., Griliches, Z., Kaysen, C. (1962). "The Costs of Automobile Model Changes since 1949", *Journal of Political Economy*, Cilt 70, No. 5 (Ekim), s. 433-451.
- Fisher, S., Modigliani, F. (1978). *Towards an Understanding of the Real Effects and Costs of Inflation*, NBER Working Paper No. 303. [www.nber.org/papers/w0303.pdf](http://www.nber.org/papers/w0303.pdf)
- Froot, K.A., Rogoff, K. (1994). *Perspectives on PPP and Long-run Real Exchange Rates*, NBER Working Paper No. 4952. [www.nber.org/papers/w4952.pdf](http://www.nber.org/papers/w4952.pdf)
- Fung, S.S., Klau, M. (2006). *The New BIS Effective Exchange Rate Indices*. BIS Quarterly Review, Mart. [http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r\\_qt0603e.pdf](http://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt0603e.pdf)
- Gögebakan Önder, N.A. (2008). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Temel Bilanço Büyüklükleri ve Enflasyonun Açıklanmasındaki Görelî Önemi, 1990 – 2007*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, 2008. [www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/anilgogebakan.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/anilgogebakan.pdf)
- Graham, C. (2002). "Mobility, Opportunity and Vulnerability: the Dynamics of Poverty and Inequality in a Global Economy", *Journal of Human Development*, Cilt 3, No: 1, s. 57-94.
- Greenspan, A. (2002). "Transparency in Monetary Policy", *Federal Reserve of St. Louis Review*, 84(4), Temmuz/Ağustos, s. 5-6.
- Güran, M.C., Oğuz, S. (2010). *Kamu Ekonomisi Alanında Geçmişten Günümüze Yaşanan Gelişmeler ve Geleceğe İlişkin Beklentiler*. Maliye Dergisi, Sayı 158, Ocak-Haziran 2010.
- Gürçihan, B., Yılmaz, E. (2007). *Türkiye'de Kamu Borç Stokunun Yapısı: Orijinal Günah Göstergeleri ve Risk-Dâhil Kamu Borç Yükü*, TCMB Çalışma Tebliği No: 07/02. [www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0702.php](http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/WP0702.php)
- Gürsel, S., Altındağ, O. (2010). *Enflasyon Yoksulu Vuruyor*. Betam Araştırma Notu, 10/68, Mart. <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/wp-content/uploads/2010/03/ArastirmaNotu0681.pdf>
- Gyomai, G., Guidetti, E. (2012). *OECD System of Composite Leading Indicators*, Nisan, OECD. <http://www.oecd.org/std/41629509.pdf>
- Habermeier, K., Kokenyne, A., Veyrone, R., Anderson, H. (2009). *Revised System for the Classification of Exchange Rate Arrangements*, IMF Working Paper, WP/09/211. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09211.pdf>
- Hawkins, J. (2003). *Central Bank Balance Sheets and Fiscal Operations* ("Fiscal issues and central banking in emerging economies", BIS, BIS Papers içinde, s. 71-83).
- Heshmati, A. (2004). *Inequalities and Their Measurement*, IZA, Discussion Paper No. 1219. <http://ftp.iza.org/dp1219.pdf>
- Hulten, C.R. (2007). *Theory and Measurement: An Essay in Honor of Zvi Griliches*, [www.nber.org/chapters/c0872.pdf](http://www.nber.org/chapters/c0872.pdf)
- Kara, H., Ögünç, F. (2011). *Döviz Kuru ve İthalat Fiyatlarının Enflasyona Etkisi*, TCMB Ekonomi Notları, No. 11/14. <http://www.tcmb.gov.tr/research/ekonominotlari/2011/tr/EN1114.pdf>
- Keyder, N. (2008). "Türkiye'nin Borç Stokuna İlişkin Kavram, Gelişim ve Sürdürülebilirlik Tartışması", *İktisat İşletme ve Finans*, Haziran, s. 43-60.
- Keyder, N., Sağlam, Y., Öztürk, M.K. (2004). "Türkiye'nin Uluslararası Rekabet Gücü: Birim Ücret Maliyetine Dayalı Rekabet Endeksi ve Reel Kur", *İktisat İşletme ve Finans*, Ağustos, s. 38-45.
- Kıpıcı, A.N., Kesriyeli, M. (1997). *Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri*, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Yayın No: 97/1.
- Kocamanoglu, A. (1990). "Ödemeler Dengesi ve Türkiye'deki Uygulama", *İktisat İşletme ve Finans*, Ağustos, s. 47-67.

- Krugman, P. (2009). "The Increasing Returns Revolution in Trade and Geography", *American Economic Review*, 99(3), s. 561-71.
- Lachmann, L. M. (1943). "The Role of Expectations in Economics as a Social Science", *Economica*, Cilt 10, No. 37 (Şubat), s. 12-23.
- Lyziak, T. (2010). *Measurement of Perceived and Expected Inflation on the Basis of Consumer Survey Data*, IFC Working Papers No: 5. <http://www.bis.org/ifc/publ/ifcwork05.pdf>
- Milberg, W. (1999). *Foreign Direct Investment and Development: Balancing Costs and Benefits*, International Monetary and Financial Issues for the 1990's. Vol. XI. United Nations publication, sales no. E.99.II.D.25.
- Mishkin, F. (1998). "The Dangers of Exchange-Rate Pegging in Emerging Market Countries", *International Finance*, (1), s. 81-101.
- Modigliani, F. (1966). "The Life Cycle Hypothesis of Saving, the Demand for Wealth and the Supply of Capital", *Social Research*, 33:2, Yaz.
- Mutlu, O.Ç. (2006). *Türkiye'de Dış Borç İstatistiklerinin Derlenmesi ve Dış Borç İşlemlerinin Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıtılması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB. [www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/osmancagataymutlu.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/osmancagataymutlu.pdf)
- Nadiri, M.I. (1970). "Some Approaches to the Theory and Measurement of Total Factor Productivity: A Survey", *Journal of Economic Literature*, Cilt 8, No: 4 (Aralık), s. 1137-1177.
- Nordhaus, W. D. (1998). "Quality Change in Price Indexes", *Journal of Economic Perspectives*, Cilt 12, No: 1, Kış, s. 59-68.
- Nordhaus, W. D. ve J. Tobin (1972). *Is Growth Obsolete?* ("Economic Research: Retrospect and Prospect", NBER içinde, s. 1-80). [www.nber.org/chapters/c7620.pdf](http://www.nber.org/chapters/c7620.pdf)
- Obstfeld, M., Rogoff, K. (1995). "The Mirage of Fixed Exchange Rates", *Journal of Economic Perspectives* 9 (Fall), ss.73-96.
- Oktar, S., Dalyancı, L. (2012). "Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Marmara Üniversitesi İİB Dergisi*, Sayı 2, s. 1-18.
- Öz, A.E. (2008). *Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Tahakkuk Esaslı Devlet Muhabesinin Karşılaştırmalı Olarak Analizi*, Maliye Uzmanlığı Yeterlilik Tezi. [www.sgb.gov.tr](http://www.sgb.gov.tr)
- Özbaran, M.H. (2004). "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılına Harcama Türlerine Göre İncelenmesi", *Sayıştay Dergisi*, Nisan-Haziran, Sayı 53, s.115-138.
- Pellechio, A., Cady, J. (2006). *Differences in IMF Data: Incidence and Implications*, IMF Staff Papers, Cilt 53, No. 2, s. 326-349. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/2006/02/pdf/pellechi.pdf>
- Rijckeghem, C.V., Üçer, M. (2009). *The Evolution and Determinants of the Turkish Private Saving Rate: What Lessons for Policy?*, ERF Research Report Series No. 09-01. <http://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/rr09-02.pdf>
- Rodrik, D. (2000). "Saving Transitions", *World Bank Economic Review*, Cilt 14(3), Eylül, s. 481-507.
- Saraç, T.B., Karagöz, K. (2010). "Türkiye'de Tüketici ve Üretici Fiyatları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılma ve Sınır Testi", *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık, Sayı 159, s. 220-232.
- Saygılı, H., Saygılı, M., Yılmaz, G. (2010). *Türkiye İçin Yeni Reel Efektif Döviz Kuru Endeksleri*, TCMB Çalışma Tebliği No: 10/12. <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/2010/WP1012.pdf>
- Schneider, B. (2003). *Measuring Capital Flight: Estimates and Interpretations*, Overseas Development Institute, Working Paper 194. [www.odi.org/Publications/working\\_papers/wp194\\_maintext.pdf](http://www.odi.org/Publications/working_papers/wp194_maintext.pdf)
- Serdengeçti, S. (1997). *TC Merkez Bankası Vaziyeti ve Anlamı*, TCMB. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/ssSSerdengecti.html>
- Shapiro, M.D., Wilcox, D.W. (1996). *Mismeasurement in the Consumer Price Index: an Evaluation* ("NBER Macroeconomics Annual 1996, Volume 11" NBER içinde) [www.nber.org/chapters/c11028.pdf](http://www.nber.org/chapters/c11028.pdf)

- Slacalek, J. (2009). *What Drives Personal Consumption? The Role of Housing and Financial Wealth*. European Central Bank, Working Paper Series, No: 1117. <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1117.pdf>
- Spindt, P.A. (1985). "Money Is What Money Does: Monetary Aggregation and the Equation of Exchange", *Journal of Political Economy*, Cilt 93, No. 1 (Şubat), s. 175-204.
- Stone, R. (1984). *The Accounts of Society*, Nobel Memorial Lecture, 8 Aralık. [www.nobelprize.org/nobel\\_prizes/economics/laureates/1984/stone-lecture.pdf](http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1984/stone-lecture.pdf)
- Tiryaki, S.T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*, TCMB Çalışma Tebliği No: 02/08. [www.tcmb.gov.tr/research/work/wp9.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/research/work/wp9.pdf)
- Trajtenberg, M. (1990). *Product innovations, price indices and the (mis)measurement of economic performance*. NBER, Working Paper No. 3261. [www.nber.org/papers/w3261.pdf](http://www.nber.org/papers/w3261.pdf)
- Uraz, A., Aran, M., Hüsamoğlu, M., Şanalımış, D.O., Çapar, S. (2010). *Recent Trends in Female Labor Force Participation in Turkey*. DPT Working Paper No: 2.
- Vu, Q.V. (2011). *Compiling GDP by Final Expenditure, An Operational Guide Using Commodity Flow Approach*. International Workshop on Measuring GDP by Final Demand Approach, Shenzhen, Çin, Nisan. [http://unsstats.un.org/unsd/economic\\_stat/China/GDPFE/Compiling%20GDP%20by%20final%20expenditure.pdf](http://unsstats.un.org/unsd/economic_stat/China/GDPFE/Compiling%20GDP%20by%20final%20expenditure.pdf)
- Wynne, M.A. (2008). *Core Inflation: a Review of Some Conceptual Issues*. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, Mayıs/Haziran, s. 205-228.
- Yılmaz, G. (2009). "A New Competitiveness Measurement: Turkish Experience in 1998-2008", *İktisat İşletme ve Finans*, Ekim, s. 41-58.
- Yiğit S. (2002). *TC Merkez Bankası Bankalararası Para Piyasası*, TCMB, Çalışma Tebliği No:6. [www.tcmb.gov.tr/research/work/wp1.pdf](http://www.tcmb.gov.tr/research/work/wp1.pdf)
- Yörükoğlu, M. (2010). *Difficulties in Inflation Measurement and Monetary Policy in Emerging Market Economies*, BIS Paper No 49. [www.bis.org/publ/bppdf/bispap49v.pdf](http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap49v.pdf)
- Yükseler, Z. (2005). "1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış", *İktisat İşletme ve Finans*, Mayıs, s. 56-82.
- , (2008). *Yeni Milli Gelir Serisi ve Analizi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni, 2008/11. [www.tek.org.tr/dosyalar/Yeni\\_Milli\\_Gelir-Analiz-YUKSELER.pdf](http://www.tek.org.tr/dosyalar/Yeni_Milli_Gelir-Analiz-YUKSELER.pdf)
- Zarnowitz, V. (1979). *Information, Measurement, and Prediction in Economics*, NBER, Working Paper No. 318. [www.nber.org/papers/w0318.pdf](http://www.nber.org/papers/w0318.pdf)
- Zarnowitz, V. (1985). "Recent Work on Business Cycles in Historical Perspective", *Journal of Economic Literature* 23 (Haziran), s. 523-580.

## METAVERİ VE YÖNTEMSEL AÇIKLAMALAR

- Hazine Müsteşarlığı, *AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku*. <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=-H7deC+LxBI8=&mid=116&cid=12&nm=632>
- Hazine Müsteşarlığı, *Kamu Net Borç Stoku*. <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=-H7deC+LxBI8=&mid=118&cid=12&nm=633>
- Hazine Müsteşarlığı, *Merkezî Yönetim Borç Stoku*. <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=-H7deC+LxBI8=&mid=61&cid=12&nm=631>
- Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye Dış Borç İstatistikleri*. <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=EilDPQez15w=-H7deC+LxBI8=&mid=120&cid=12&nm=634>
- Kalkınma Bakanlığı, *Genel Devlet İstatistiklerine İlişkin Açıklama*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/GenelDevletIstatistikleriAciklamasi.aspx>
- TCMB (2005-a). *Para Politikası Raporu 2005 – I*. <http://www.tcmb.gov.tr/research/parapol/ppr-nisan2005.pdf>
- TCMB (2005-b). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda Döviz Rezervi Yönetimi*. Ağustos 2005. <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/rezyon0805.pdf>

- TCMB (2007-b). *Para ve Banka İstatistiklerinde Yapılan Yeni Düzenlemelere İlişkin Açıklama Notu*. www.tcmb.gov.tr/ucaylik/ua12/a67.pdf
- TCMB (2010-a). *Enflasyon raporu 2010-III*. www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-temmuz2010.php
- TCMB (2010-b). *Enflasyon raporu 2010-II*. www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-nisan2010.php
- TCMB (2011-a). *Enflasyon raporu 2011-IV*. www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-ekim2011.php
- TCMB (2011-b). *Enflasyon raporu 2011-I*. www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-ocak2011.pdf
- TCMB (2011-c). *Enflasyon raporu 2011-III*. www.tcmb.gov.tr/research/parapol/enf-temmuz2011.php
- TCMB (2012). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosu ile Analitik Bilançoda Yapılacak Değişikliklere İlişkin Basın Duyurusu*. Sayı: 2012-95. www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2012/DUY2012-95.pdf
- TCMB (2013). *Yıllık Rapor*, 2013.
- TCMB (a). *İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı'na İlişkin Açıklama Notu*. www.tcmb.gov.tr/imalat/KKO-Aciklama.pdf
- TCMB (b). *Reel Kesim Güven Endeksi (MBRKGE)'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. www.tcmb.gov.tr/ikt-yonelim/RKGE-YontemselAciklama.pdf
- TCMB (c). *İktisadi Yönelim Anketi'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. www.tcmb.gov.tr/ikt-yonelim/IYA-YontemselAciklama.pdf
- TCMB (d). *Yatırım Anketi'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/yatirimanket/YA-YontemselAciklama.pdf
- TCMB (e). *Konut Fiyat Endeksine İlişkin Yöntemsel Açıklama*. www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kfe/kfe.php
- TCMB (f). *“Ödemeler Dengesi İstatistikleri”ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Ödemeler Dengesi Müdürlüğü. www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf
- TCMB (g). *Aylık Para ve Banka İstatistiklerine İlişkin Yöntemsel Açıklama*. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/parabank/metodoloji.pdf
- TCMB (h). *Türkiye'nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı'na Geçiş Süreci Hakkında Açıklama*. Ağustos 2014
- TCMB. *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Revizyon Politikası*. www.tcmb.gov.tr/odemedenge/RevizonPolitikasi.pdf
- TCMB. *Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerine İlişkin Yöntemsel Açıklama*. www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/re-el\_efktf/YontemselAciklama.pdf
- TCMB. *Uluslararası Yatırım Pozisyonu Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması*. www.tcmb.gov.tr/uyp/uypmed.pdf
- TÜİK, *Aylık Sanayi Ciro Endeksi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1025
- TÜİK, *Bina İnşaat Maliyet Endeksi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1077
- TÜİK, *Gelir Yöntemiyle GSYH*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1105
- TÜİK, *Hanehalkı Bütçe Anketi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1012
- TÜİK, *Harcama Yöntemiyle GSYH*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1063
- TÜİK, *İnşaat Ciro ve Üretim Endeksleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1022
- TÜİK, *İşgücü İstatistikleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1007
- TÜİK, *İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1008
- TÜİK, *Perakende Satış Hacim Endeksi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1098
- TÜİK, *Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1078
- TÜİK, *Sektörel Güven Endeksleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1096
- TÜİK, *Ticaret ve Hizmet Endeksleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1037
- TÜİK, *Tüketici Eğilim Anketi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1010
- TÜİK, *Üretim Yöntemiyle GSYH*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1045
- TÜİK, *Yoksulluk İstatistikleri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1013
- TÜİK, *Yurtiçi Üretici Fiyatları Endeksi*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\_id=1076

## DİĞER

- 2010-2012 Dönemi Bütçe Çağrısı. Maliye Bakanlığı Tebliği. RG: 18 Eylül 2009, Sayı: 27353.
- Avrupa Komisyonu / IMF / OECD / Birleşmiş Milletler / Dünya Bankası (2009). *System of national accounts 2008*. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>
- Birleşmiş Milletler (2002). *Central Product Classification CPC Version 1.1*. <http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc02/cpc.pdf>
- Birleşmiş Milletler (2008). *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities Revision 4*. <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regdntransfer.asp?f=135>
- Dembinski, P.H. (2012). *Statistics in academia: need – use - misuse*. Committee for the Coordination of Statistical Activities - Conference on Quality in International Statistics. <http://unstats.un.org/unsd/acsub/2012docs-CDQIO/ObservatoireFinance.pdf>
- Dündar, D., Bakova, R. (2010). *Ödemeler Dengesi Net Hata ve Noksan Kaleminin Kaynakları (Finansmanı) Hakında Rapor*. Ekomer. Araştırma ve Yorumlar 2010/02 [http://www.iku.edu.tr/userfiles/NET%20HATA%20ve%20NOKSAN\\_%C3%B6zeti\\_\(1\).pdf](http://www.iku.edu.tr/userfiles/NET%20HATA%20ve%20NOKSAN_%C3%B6zeti_(1).pdf)
- Eurostat (2004). *Report by Eurostat on the Revision of The Greek Government Deficit And Debt Figures*. 22.11.2004. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY\\_PUBLIC/GREECE/EN/GREECE-EN.PDF](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/GREECE/EN/GREECE-EN.PDF)
- Eurstat (2008). *NACE Rev. 2, Statistical Classification of Economic Activites in the European Community*. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY\\_OFFPUB/KS-RA-07-015/EN/KS-RA-07-015-EN.PDF](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-015/EN/KS-RA-07-015-EN.PDF)
- Expert Group on Poverty Statistics (2006). *Compendium of Best Practices in Poverty Measurement*. Rio de Janeiro, September 2006. [http://www.ibge.gov.br/poverty/pdf/rio\\_group\\_compendium.pdf](http://www.ibge.gov.br/poverty/pdf/rio_group_compendium.pdf)
- Filiztekin, A. (2007). *Mart Ayı Enflasyon Rakamları Üzerine*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu. [http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250128r9999.Mart\\_Ayi\\_Enflasyon\\_Rakamlari\\_Uzerine.pdf](http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250128r9999.Mart_Ayi_Enflasyon_Rakamlari_Uzerine.pdf)
- Güzel, S. (1998). *Türkiye’de Fiyat İndeksleri Hesaplama Yöntemleri ve Uygulamaları*. İstanbul Ticaret Odası. <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0014999.pdf>
- Haver, M. (2012). *Comparability of international macro-economics indicators/statistics*. Conference on Best Practice for Ensuring Quality in International Statistics: Making International Statistics fit for Sound Decision Making, 29 May 2012.
- ILO (1982). *Resolution Concerning Statistics of the Economically Active Population, Employment, Unemployment and Underemployment*. Thirteenth International Conference of Labour Statisticians. October 1982. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/res/ecacpop.pdf>
- ILO (1998). *Resolution Concerning the Measurement of Underemployment and Inadequate Employment Situations*. Sixteenth International Conference of Labour Statisticians. October 1998. [http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms\\_087487.pdf](http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/normativeinstrument/wcms_087487.pdf)
- IMF (2012). *Data Quality Assessment Framework (DQAF)*. [http://dsbb.imf.org/images/pdfs/dqrs\\_nag.pdf](http://dsbb.imf.org/images/pdfs/dqrs_nag.pdf)
- Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu*. Kanun No: 5018. RG: 24 Aralık 2003, Sayı: 25326.
- Maliye Bakanlığı (2012). *2013 Yılı Bütçe Gerekçesi*. Ankara.
- Özel Tüketim Vergisi Kanunu*. Kanun No: 4760. RG: 12 Aralık 2002, Sayı: 24783.
- Stiglitz, J.E., Sen, A., Fitoussi, J.P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. [http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport\\_anglais.pdf](http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf)
- Türk-İş (2012). *Haber Bülteni Kasım 2012 Açlık ve Yoksulluk Sınırı*.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1-M Sayılı Genelgesi*
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu*. Kanun No: 1211. RG: 26 Ocak 1970, Sayı: 13409.



# Dizin

- açık piyasa işlemleri 337-381, 385, 386, 393, 394, 396, 398
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 77, 191
- akım göstergeleri 6, 220
- altın standardı 351
- amortisman 26
- Avrupa Hesaplar Sistemi *bkz.* ESA 95
- Avrupa Merkez Bankası 146, 354-356, 406
- Avrupa Topluluğu'nda Faaliyete Göre Ürünler'in İstatistikî Sınıflaması *bkz.* CPA
- Banka Kredileri Eğilim Anketi 88, 114, 125, 139, 140
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu *bkz.* BDDK
- bankalararası para piyasası 378, 382, 383, 399
- Batı Teksas tipi ham petrol *bkz.* WIT
- bavul ticareti 207, 208, 228, 229, 250, 251, 272
- baz etkisi 16
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) 373, 400, 402, 404, 407, 418, 419, 445, 446
- BEC (Classification by Broad Economic Categories - Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama) 18, 41
- Beklenti Anketi 88, 114, 122-124, 139, 170, 174, 360
- beklentiler 10, 44, 46, 48, 82, 85-87, 91, 98, 99, 108, 110, 113, 114, 117-120, 122-125, 131, 170, 171, 174, 236, 310, 335, 360, 361, 372, 374, 406, 407
- BIS (Uluslararası Ödemeler Bankası) 240
- bilanço 21, 22, 26, 228, 291, 321, 333, 367, 372, 382, 385-389, 392, 396-398, 400
- analitik bilanço 381, 385, 388, 389, 391, 392, 394-397, 401
- Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi 88, 133, 134, 141
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 73, 74, 80
- Bireysel Tüketimin Amaca Göre Sınıflandırılması *bkz.* COICOP
- Birim Değer Endeksi 169, 174, 263, 264, 272
- Birim Emek Maliyet Endeksi 73
- Birleşmiş Milletler 4, 9, 14, 17, 18, 21, 23, 31, 59, 68, 78, 152, 165, 247, 248, 249, 272, 404
- BİST 32, 123, 220, 374, 375, 379
- Borsa İstanbul 359, 374, 375, 401
- Brent Petrol 406
- Bretton Woods 351, 404, 405
- bütçe
- dengesi 50, 309-312, 317, 328, 334
- dışı fonlar 281, 318, 325, 341, 343, 344, 396
- emanetleri 314, 315
- cari işlem açığı 235
- CDS (Credit Default Swap – Kredi İflas Takası) 337, 338
- COICOP (Classification of Individual Consumption according to Purpose - Bireysel Tüketimin Amaca Göre Sınıflandırılması) 18
- CPA (Statistical Classification of Products by Activity in the European Community – Avrupa Topluluğu'nda Faaliyete Göre Ürünler'in İstatistikî Sınıflaması) 18, 161
- CPC (Central Product Classification – Merkezi Ürün Sınıflaması) 18
- Çalışan Kişi Başına Üretim Endeksi 73, 74
- Çalışılan Saat Başına Üretim Endeksi 73
- çalışma çağındaki nüfus 177-179, 185
- Çıkış Yapan Ziyaretçiler Anketi 212
- demografi ve kalkınmışlık verileri 404
- demografik özellikler 66
- Devlet Planlama Teşkilatı *bkz.* DPT
- Dış Ticaret Beklenti Anketi 88, 114, 124, 139
- dış
- borç 6, 223, 235, 240, 242-246, 271, 272, 302, 313, 314, 316, 327, 336-341, 343, 346, 392
- ticaret dengesi 206, 207, 209, 211, 231-233
- ticaret hadleri 263, 265, 266
- dolarizasyon 355, 361, 365, 366, 394
- döner sermayeli kuruluşlar 280, 281, 285, 318, 319, 327, 346
- döviz
- kuru 54, 56, 57, 86, 123, 158, 170, 228, 237, 258, 262, 263, 266-270, 273, 316, 336, 349, 363-367, 380
- rezervi 363, 376, 380, 385, 392-394

- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) 31, 32, 66
- Dünya Bankası 21, 23, 57, 65, 67, 77, 78, 79, 244, 272, 404, 405
- Dünya Çalışma Örgütü *bkz.* ILO
- Dünya Ticaret Örgütü *bkz.* WTO
- düzenleyici ve denetleyici kurumlar 283, 280, 284, 288, 289, 295
- Eğilim Anketleri 83, 87, 113, 121, 138, 139, 140
- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü *bkz.* OECD
- eksik istihdam 182, 183
- emisyon 389, 391, 394-396
- enflasyon 1, 2, 5, 8, 12, 13, 15, 86, 88, 89, 103, 114, 115, 123, 143-152, 156-162, 164, 169, 170, 171, 174, 187, 267, 278, 291, 302, 303, 309, 311, 335, 336, 341, 342, 358, 360, 361-365, 381, 384, 393, 394, 396, 406
- çekirdek enflasyon 158-160
- ESA 95 341, 354, 355
- eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri 63, 61, 64, 79
- Eurostat 8, 18, 68, 69, 154, 172, 197, 271, 406
- faiz dışı fazla 311
- faktör maliyetiyle GSYH, 27, 38, 76
- Fisher ideal endeksi 148
- fiyat endeksi 6, 13, 32, 99, 107, 109, 147, 149, 150-152, 154, 157, 161, 169, 172, 267, 268, 269, 273
- frekans 11, 16, 85, 125, 126, 364
- gayrisafi milli hâsıla 24, 26, 27, 76
- gelir dağılımı 21, 29, 51, 59-66, 68, 71, 78, 144, 275-277, 282, 283, 289, 291, 325, 331
- Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 61, 62, 66, 68, 69, 79, 194, 195, 198
- genel devlet dengesi 281, 322, 329-331, 346
- genel ticaret sistemi 209, 247
- genel yönetim 280, 281, 295, 333, 334, 341-345, 347
- Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama *bkz.* BEC
- getiri eğrisi 361, 362
- Gini katsayısı 60, 62-64
- GSYH (Gayrisafi yurt içi hâsıla) 20, 23, 24, 33, 39, 42, 51, 75
- deflatörü 54, 152, 163, 164-167, 173
- Gümrük Birliği 251
- Hanehalkı İşgücü Anketi 13, 32, 100, 101, 176-179, 181, 183-185, 190, 192, 196
- hanehalkı kullanılabilir geliri 61, 62
- harcanabilir gelir 24, 27, 28, 50, 76, 323, 326, 372
- Hazine Müsteşarlığı 32, 220, 226, 238, 241, 243-245, 271, 272, 279, 280, 313, 314, 317, 321, 324, 327, 333, 335-347, 386
- hazine nakit dengesi 281, 302, 317, 345
- hizmet dengei 208, 210, 232
- HS (Harmonised Commodity Description and Coding System - Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi) 18
- ICSE (International Classification by Status in Employment - Uluslararası İşteki Durum Sınıflaması), 18, 181
- ILO (International Labour Organization – Dünya Çalışma Örgütü) 13, 154, 176, 177, 183, 189, 190, 192
- IMF (International Monetary Fund – Uluslararası Para Fonu) 8, 9, 21, 56, 77-79, 154, 200-205, 228, 234, 238, 239, 250, 260, 272, 284, 307, 308, 311, 333, 340, 352, 356, 363, 385, 386, 388, 391-394, 397, 404, 407
- ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması) 17, 18, 137
- iç borç 123, 223, 271, 316, 327, 336, 338-341, 343, 347, 370, 382
- İktisadi Yönelim Anketi 51, 87, 89, 90, 114-118, 120, 121, 133, 135, 138, 257
- imalat sanayi 32, 34, 37, 39, 89, 90, 93-97, 99, 103, 117, 120, 128, 129, 137, 161, 164, 247
- imalat sanayinde kapasite kullanım oranı 90, 93
- İnsani Gelişmişlik Endeksi 76, 77
- inşaat 15, 32, 34, 37, 39, 45, 108-112, 118-120, 161, 167, 169, 181, 187, 195, 198, 212, 232, 295, 302, 305, 326
- İstanbul Ticaret Odası *bkz.* İTO
- istihdam 85, 99-106, 109, 110, 111, 137, 141, 178-181, 185, 186, 191-193, 197, 299
- istihdam oranları 185
- İşgücü Maliyet ve Kazanç Endeksleri 194, 195, 198
- İşgücüne dahil olmayanlar 180
- işsizlik 1, 8, 93, 110, 160, 194-196, 198, 201, 203-211, 213, 217, 218, 302, 308, 348, 375, 376, 385
- oranları 145, 177, 182, 185-190
- sigortası 193, 197, 281, 318, 343, 344
- İşyeri Eğilim Anketi 87, 114, 118, 120, 138
- itibari para 350, 351, 352
- İTO (İstanbul Ticaret Odası) 167, 168, 174
- izafi kira 30, 37, 69, 108, 153



- kalkınma 4, 11, 22, 46, 91, 104, 245, 258, 275, 297, 327, 354, 355, 361, 400, 405
- Kalkınma Bakanlığı 50, 51, 76, 194, 281, 302, 322, 323, 326, 328-330, 346
- Kamu İktisadi Teşebbüsü *bkz.* KİT
- Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu *bkz.* KMYKK
- kamu
- kesimi genel dengesi 281, 322-324, 326, 329-331, 446
  - maliyesi 3, 289, 310, 311
- Kapasite Kullanım Oranı 87, 88, 89, 92, 135, 136
- katma değer 7, 12, 23, 24, 27, 33-35, 37, 38, 41, 47, 48, 52, 59, 72, 73, 77, 96, 97, 99, 105, 155, 161, 261, 287, 292, 293
- vergisi *bkz.* vergi, KDV
- kaydı para 351
- Kazanç Yapısı İstatistikleri 194, 195
- kişisel gelir 24, 27, 59, 63-66, 72, 79, 194, 195, 324, 372
- KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü) 280, 287, 294, 297, 298, 321, 322, 329, 331, 343
- KMYKK (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu) 282, 284-286, 318
- Konut Fiyat Endeksi 169, 174
- korelasyon 15, 51, 96, 128, 160, 265
- Kredi İflas Takası *bkz.* CDS
- kur rejimleri 363, 364
- kurumsal olmayan nüfus 178, 185
- Laspeyres Endeksi 148, 149, 155, 162, 164
- Lorenz eğrisi 60, 61, 62
- Mahalli idareler 280
- Maliye Bakanlığı 32, 191, 270, 279, 282-285, 289, 295, 296, 304, 344, 345
- menşe ülke 261
- merkantilizmin 3, 246
- Merkez Bankası parası 389, 391, 392, 394-396
- Merkezî Ürün Sınıflaması *bkz.* CPC
- merkezi yönetim 280, 328
- merkezi yönetim bütçesi 328
- Metaveri 23, 39, 54, 67, 71, 97, 102, 105, 110, 119, 120, 124, 126, 137, 169, 177, 183, 194, 243, 341, 342, 344
- mevduat 130, 215, 223, 225, 226, 228, 240, 245, 343, 351, 353-357, 359, 361, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 376, 378, 380, 383-385, 387, 389, 391, 392, 394, 397, 398
- mevsimsellik 15, 16, 74, 91, 109, 111, 119, 126, 127, 129, 135, 154, 158-160, 162, 167, 187, 189, 190, 192, 289, 311
- MIG (Ana Sanayi Grupları) 18
- mikroveriler 5, 14, 63, 197, 261, 404
- miktar endeksleri 94, 263, 265, 273
- milli gelir 3, 4, 5, 6, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 29-35, 39, 40, 42, 44-46, 51-57, 59, 70, 73, 75-78, 83, 85, 93, 95, 97, 104, 108, 125, 126, 127, 147, 155, 232, 234, 235, 237, 276, 289, 303, 304, 308, 309, 324, 326, 334, 335, 373, 404
- Muhasebat Genel Müdürlüğü 280, 284, 288, 290, 293, 296, 299, 301, 303, 304, 306, 308, 310, 312, 313, 317-319, 328, 344, 345
- NACE (Nomenclature Statistique des Activités Economiques dans la Communauté Européenne) 18, 35, 161
- nakit esası 215, 285, 286
- Net Dış Alem Cari Transferleri 76
- net faktör gelirleri 24, 25, 234, 330
- Nomenclature Statistique des Activités Economiques dans la Communauté Européenne *bkz.* NACE
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) 9, 21, 56-59, 64, 72, 77-79, 133, 141, 154, 324, 404, 405
- Otomotiv Distribütörleri Derneği 128, 140
- Otomotiv Sanayii Derneği 128, 141
- ödemeler dengesi 5, 32, 48, 76, 109, 200-206, 208, 209, 211, 213, 217, 219, 222, 223, 228, 229, 231-233, 237, 238, 241, 249, 251, 270, 272, 309, 315, 404, 405
- özel bütçeli idareler 280, 284, 295, 319, 327, 383, 384
- Özel Kapsamlı TÜFE 152, 158-160, 172
- özel ticaret sistemi 208, 209, 247, 248, 249
- özel tüketim vergisi *bkz.* vergi, ÖTV
- Paasche Endeksi 148
- para
- arızı 349, 352-357
  - çarpanı 356, 357, 397
  - tabanlı altın 250
- Para Politikası Kurulu 360
- Parasal taban 356
- Perakende Satış Hacim Endeksi 88, 125, 126, 140
- PRODCOM (Products of the European Community) 18, 161

- Products of the European Community *bkz.* PRODCOM
- Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi 266, 267, 268, 270, 273
- refah göstergesi 23, 30, 54, 55, 56, 58
- referans tarih 248
- repo 123, 354, 355, 360, 377-379, 385, 387, 388, 396, 398, 399
- resmi istatistikler 8, 178, 248
- revizyon 10, 11, 18, 75, 136, 268, 271, 272
- Safi Milli Hâsıla 26
- Sanayi Ana Grupları *bkz.* MIG
- Sanayi Ciro Endeksi 94, 97, 99, 104, 136
- Sanayi İşgücü Girdi Endeksi 93
- Sanayi Üretim Endeksi 44, 83, 94-97, 99, 104, 129, 135, 136
- satın alma gücü paritesi 55-59, 77, 78
- Sektörel Güven Endeksi 87, 118, 119, 125, 138
- serbest bölgeler 208, 209, 247, 248, 249
- sermaye piyasaları 86, 349, 374
- SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu) 192, 193, 197, 296, 297, 299, 301, 304, 307, 320, 325, 346
- sıcak para 236, 237
- SITC (Standard International Trade Classification - Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması) 18
- SNA (System of National Accounts) 4, 21, 22, 98, 181, 404
- sosyal güvenlik 27, 36, 38, 44, 102, 107, 153, 194, 281, 285, 297, 299, 300, 301, 307, 318, 324, 325, 330, 341, 342-344, 346
- Sosyal Güvenlik Kurumu *bkz.* SGK
- stok 6, 30, 33, 34, 45, 48, 49, 51, 97, 105, 116, 118, 205, 237, 238, 241, 326, 327, 340
- göstergeleri 6
- sübvansiyon 26, 27, 35-38, 52, 53, 76
- System of National Accounts *bkz.* SNA
- tahakkuk esası 215, 285, 286, 314
- Takas Odaları Merkezi 131, 141
- tarım 3, 15, 16, 29, 30, 32, 34-37, 91, 104, 134, 147, 161, 164, 166, 168, 169, 187, 188, 189, 300, 406, 407
- dışı işsizlik oranı 188, 189
- tasarruf oranı 50, 51
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) 16, 32, 48, 51, 76, 88, 89, 92-94, 113-117, 120, 122-125, 130, 133-135, 138, 139, 141, 144, 146, 158-174, 195, 202-209, 211-245, 249-251, 267, 268, 270-273, 291, 294, 328, 334, 337, 339, 342-344, 349, 352-355, 359, 360, 364, 365, 371, 373, 374, 376-382, 384-389, 391-401, 407
- Ticaret ve Hizmet Endeksi 87, 104, 105, 137
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) 247, 248, 261, 262
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) 132, 141
- transfer harcamaları 29, 65, 276, 277, 283, 295, 296, 300, 301, 307, 324, 325, 326, 331
- transit ticaret 207, 209, 249
- TRLIBID/TRLIBOR 359, 399
- TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi) 103, 107, 123, 126, 127, 149-168, 170-173, 195, 264, 268, 269, 270, 336, 342, 406
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) 8, 10, 13, 14, 20, 22-28, 32, 33, 35-62, 64, 66-71, 75-80, 92-99, 101-112, 114, 118-121, 125, 126, 128, 129, 132, 135-141, 146, 149, 151-174, 176-180, 182-184, 187-198, 205, 208, 209, 211, 212, 221, 226, 227, 229, 231, 232, 247-249, 251-257, 260-265, 271-273, 290, 303, 312, 368, 371
- Tüketici Eğilim Anketi 88, 114, 120, 121, 138, 174
- Tüketici Fiyatları Endeksi *bkz.* TÜFE
- tüketim 2, 6, 18, 19, 21, 22, 28, 30, 39-47, 49, 50, 54, 67, 69, 70, 75, 81-83, 89, 90, 95, 98, 99, 103, 121, 125-127, 134, 135, 138, 142, 145, 147, 148, 152-154, 156, 157, 161, 162, 166, 167, 169, 218, 246, 254, 255, 257, 258, 261, 278, 287, 289, 291, 292, 309, 358, 372, 374, 406
- Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması *bkz.* ISIC
- Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi 130, 141
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası *bkz.* TCMB
- Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi 134
- Türkiye Elektrik Kurumu 7
- Türkiye İhracatçılar Meclisi *bkz.* TİM
- Türkiye İstatistik Kurumu *bkz.* TÜİK
- Türkiye İş Kurumu 192, 193, 197, 345, 346
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği *bkz.* TOBB
- ulusal hesaplar 4, 18, 20-23, 31, 105, 200
- Uluslararası Çalışma İstatistikçileri Konferansı 176

- Uluslararası İşteki Durum  
Sınıflaması *bkz.* ICSE
- Uluslararası Ödemeler Bankası  
240, 243, 244
- Uluslararası Ödemeler Bankası  
*bkz.* BIS
- Uluslararası Para Fonu *bkz.* IMF
- Uluslararası Standart Ticaret  
Sınıflaması *bkz.* SITC
- Uluslararası Yatırım Pozisyonu  
201, 237-239, 241, 242, 271
- Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve  
Kod Sistemi *bkz.* HS
- ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) 32,  
159, 161, 173, 174
- ümidi kırılmış işçiler, 184
- Üretici Fiyat Endeksi *bkz.* ÜFE
- üretim faktörleri 21, 24, 27, 29,  
38, 51, 52, 59, 72, 73, 88,  
202, 213, 233, 266, 330
- Vatandaş Giriş Anketi 212
- vergi doğrudan vergi 27, 279, 294
- vergi dolaylı vergi 26, 27, 37, 76,  
97, 157, 159, 167, 279, 290-  
292, 294, 324
- vergi geçici vergi 286, 287, 291
- vergi gelir vergisi 286, 290, 291
- KDV (katma değer vergisi) 97,  
109, 157, 161, 279, 287,  
290, 292, 324
- kurumlar vergisi 27, 287, 290,  
291, 311
- motorlu taşıtlar vergisi 287,  
290, 292, 327
- ÖTV (özel tüketim vergisi) 97,  
157, 161, 279, 290, 292,  
324
- verimlilik 72-75, 80, 82, 102, 137,  
194, 266, 278
- WTI (West Texas Intermediate -  
Batı Teksas tipi ham petrol)  
406
- WTO (Dünya Ticaret Örgütü) 404
- yapı  
kullanım izin belgesi 112  
ruhsatı 112
- Yatırım Anketi 88, 114, 124, 139,  
220
- Yayımla Endeksleri 116-118, 120,  
121, 124, 125, 138, 139
- yoksulluk 59, 61, 66-68, 71, 72,  
79, 80, 186
- zorunlu karşılık 356, 377, 387,  
394, 396, 397

İktisadi anlamının, iktisadi gelişmeleri takip edip yorumlayabilmenin ön koşullarından biri şüphesiz iktisadi göstergelere nüfuz edebilmektir. *Göstergeler Ne Anlatır? Türkiye İçin İktisadi Göstergeler Rehberi* okura bu bağlamda ayağını güvenle basabileceği sağlam bir zemin, görüşünü açacak geniş bir perspektif kazandırmayı amaçlıyor. Kitap bu yanıyla, yazarın ifade ettiği gibi kamunun hizmetine sunulan ekonomik verilerin daha iyi anlaşılmasını amaçlayan bir kılavuz özelliği de taşıyor.

Bu önemli çalışma, Türkiye'de yaygın olarak kullanılan temel ekonomik göstergelerin içerikleri, özellikleri, teorik çerçeveleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkında etraflı bilgiler verirken, bu göstergelerin hazırlanmasında kullanılan verilerin toplanma ve hesaplanma yöntemleri ile veri derlenmesinde karşılaşılan sorunları da ele alıp tartışıyor. İktisadi çözümlere girmeksizin tüm boyutlarıyla irdelediği göstergelerin, ülkemiz koşullarındaki yerini açıklığa kavuşturuyor.

Normatif iktisadın alanından mümkün olduğunca uzak, serinkanlı ve objektif bir tutumla konuya yaklaşan yazar, iktisadi göstergelerin yorumlanmasına yönelik şablonlar vermekten özenle kaçınırken, okurun ufkunu açan tarafsız ve pratik bir rehber olma vasfını tercih ediyor.

Ekonominin bilimsel niteliğini somutlaştıran göstergelerin anlaşılması, açıklanması ve sorgulanması, akademik bir zorunluluk olarak tüm ilgililerin önünde duruyor. Dolayısıyla profesyonel iktisatçılar, araştırmacılar ve kavrayışını geliştirmek çabasındaki iktisat öğrencileri, çalışmanın öncelikli muhatapları arasında. Aynı zamanda tüketici davranışları, istihdam yapısı, bütçe analizleri gibi temel ekonomik başlıklarda bütüncül bir değerlendirme imkânı sunan *Göstergeler Ne Anlatır?* yatırımcılara da karar alma süreçlerinde yardımcı olmaya aday.

Uzun yılları bulan yoğun emek mahsulü bu titiz çalışmanın, önemli bir boşluğu dolduracağına, ekonomiye bilimsel, gerçekçi bir gözle eğilmek isteyen okurlar için başucu kaynağı olacağına inanıyoruz

*Son derece titiz bir şekilde hazırlanmış, en güncel bilgileri içeren, çok kaliteli bir çalışma... Türkiye Ekonomisi ile ilgilenen herkes için kısa zamanda bir başucu kitabı olacağını tahmin ediyorum.*

**Doç. Dr. Koray Akay,** İstanbul Bilgi Üniversitesi

*Sadece öğrencilerin değil Türkiye ekonomisi dersi veren hocaların da el altında bulunduracağı bir kitap.*

**Prof. Dr. Seyfettin Gürsel,** Bahçeşehir Üniversitesi

ISBN 978-605-399-491-6



www.bilgiyay.com



İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI